

:: અનુક્રમણિકા ::

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
			કુવલયમાળા ચરિત્ર-૩	
૧.	૧૮	૪૫	સાફ મન શું ચિંતવે	૧
૨.	૧૮	૪૫	શેઠના જીવનમાંથી બોધપાઠ	૩
૩.	૧૮	૪૫	દુઃખ વિના સુખ નહિ	૧૪
૪.	૧૮	૧	પ્રત નિયમોનો મર્મ શું છે ?	૨૪
૫.	૧૮	૨	જીવનનાં ધર્મની તપાસ	૨૬
૬.	૧૮	૫	જુઓ આપત્તિ-અવગડમાં લાભ	૪૮
૭.	૧૮	૫	અજ્ઞાન કેટલું કારમું છે ?	૫૩
૮.	૧૮	૧૦	સુદર્શનની સાત્ત્વિક વિચારણા	૭૮
૯.	૧૮	૧૧	મોહદત્તને મુનિનો ખુલાસો	૮૪
૧૦.	૧૮	૧૧	લોભના લીધે અજ્ઞાન દુસ્તર છે	૮૭
૧૧.	૧૮	૧૨	રોટલાની રામાયણ કાંકરાએ સુધારી	૮૪
૧૨.	૧૮	૧૨	પટેલની ઉમદા વિચારણા	૯૫
૧૩.	૧૮	૧૩	અજ્ઞાન કેમ ટળે ?	૧૦૩
૧૪.	૧૮	૧૩	મોહદત્તના ઘોર પાપ-નાશના ઉપાય	૧૦૭
૧૫.	૧૮	૧૪	ચારિત્ર ન લેવાનાં ૩ બહાનાં	૧૧૩
૧૬.	૧૮	૧૪	રાગનાં નુકશાન	૧૧૬
૧૭.	૧૮	૧૬	દયા-સરળતા-મૈત્રી-તપ-સંયમની-સુંદરતા	૧૨૫
૧૮.	૧૮	૧૬	વૈરથી વૈર ન શમે મૈત્રીથી શમે	૧૨૮
૧૯.	૧૮	૧૭	વાતોનો રસ ટાળવા ઉપાય	૧૩૭
૨૦.	૧૮	૧૮	ધર્મનો મૂળ પાયો ભાવકરુણા	૧૪૪
૨૧.	૧૮	૧૮	બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ	૧૫૨
૨૨.	૧૮	૨૦		૧૬૩

૨૩.	૧૮	૨૩	કયા કયા દોષ જતાં કેવાં કેવાં ગુણ આવે ?	૧૮૫
૨૪.	૧૮	૨૪	વિભૂષા પાછળના મલિન આશય	૧૮૮
૨૫.	૧૮	૨૪	સંસારના પાંચ કારણ	૧૯૫
૨૬.	૧૮	૨૫	વિભાવમાંથી સ્વભાવ કેવી રીતે ?	૧૯૮
૨૭.	૧૮	૨૫	રૂ. ૪૦૦૦) કમાનાર બ્રાહ્મણનું દૈન્ય	૧૯૯
૨૮.	૧૮	૨૬	કોધથી હિંસા-જૂઠ વગેરે પાપ શી રીતે ?	૨૦૬
૨૯.	૧૮	૨૬	સુખ અંગે ૬ ભ્રમણા	૨૧૦
૩૦.	૧૮	૨૮	સારા સુખની ભ્રમણા ટાળવા વિચારણા	૨૧૮
૩૧.	૧૮	૨૮	આજનું શિક્ષણ દુર્ગુણોની ઘૂણા શિખવાડે ?	૨૨૮
૩૨.	૧૮	૩૦	આત્મસંપત્તિના ગુમાવવાના દાખલા	૨૩૬
૩૩.	૧૮	૩૧	સુખ જોરદાર ? કે દુઃખ ?	૨૪૭
૩૪.	૧૮	૩૨	કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો	૨૫૫
૩૫.	૧૮	૩૨	ભવવર્ધકકોધાદિ કષાયોરોકવા શું-શું વિચારવું ?	૨૫૫
૩૬.	૧૮	૩૩	જીવન એટલે જ્ઞાનધ્યાન ?	૨૬૦
૩૭.	૧૮	૩૪	કોધાદિ દબાવવાના ઉપાયો	૨૬૬
૩૮.	૧૮	૩૫	કોધને રોકવાં વિચારણાઓ	૨૭૪
૩૯.	૧૮	૩૭	જિનશાસન કેમ મળ્યું ?	૨૮૪
૪૦.	૧૮	૩૭	આરાધના કરતાં શો ખ્યાલ રાખવાનો ?	૨૮૬
૪૧.	૧૮	૩૭	જગત્કર્તા માનવામાં આપત્તિઓ	૨૯૧
૪૨.	૧૮	૩૮	રાગાદિનું કેટલું ખોટું સહાય છે ?	૩૦૦

આચાર્ય ભગવંત શ્રી ઉદ્યોતનસૂરિજીએ રચેલ શ્રી કુવલયમાળા-ચરિત્ર વ્યાખ્યાન (ભાગ-૩)

(ગતાંકથી ચાલુ ...)

ભૂલના દંડ એવા ભોગવાય કે જેથી ભૂલનાં મૂળિયાં ઊખડી જાય.

મૂળભૂત મલિનતા સ્વાર્થમાયા-માનાકાંક્ષા અભિમાનને ઉખેડો :-

જે આંતરિક મોહ-અભિમાન-પ્રમાદની મલિનતા ઉપર અસત્ બોલ, અસત્ કલ્પના, અસત્ પ્રવૃત્તિ ઊઠે છે, મૂળભૂત એ મલિનતાને ધક્કો લાગે એવો પાકો દંડ લીધો હોય, તો ફરીથી એવી ભૂલ થાય ? પરંતુ પહેલી વાત તો આ કે ભૂલ ભૂલરૂપે લાગવી જોઈએ ને ? ‘સાધુને સંસારી બાબતમાં ન સંડોવાય,’ ‘અજુગતો બોલ ન બોલાય, ધર્મકાર્ય ગમે તેવું ઊંચું કરીએ પણ માંહી અભિમાન ન ઘલાય,’ આ નિયમ. એ નિયમનો ભંગ એ ભુલ લાગવી જોઈએ ને ? સ્વાર્થની જ માયા હોય ત્યાં પવિત્ર સાધુપુરુષને ય પાપની બાબતમાં સંડોવવા એ ભૂલભર્યું શાનું લાગે ? જીભ અને હોશિયારી મળી છે એના પર માનાકાંક્ષા જ પોષવી હોય ત્યાં અજુગતો બોલ એ ભૂલ શાની દેખાય ? સંસાર તો ઠીક પણ ધર્મ કરીને ય ગર્વ પોષવો હોય ત્યાં ગર્વની કલ્પના ભૂલ ભરી શાને લાગે ? ભૂલ જ ન લાગે પછી એના દંડ પ્રાયશ્ચિત્તથી વારણ શા ? ભૂલનો મૂળભૂત દોષની તપાસ શાની ? ‘એ મૂળ દોષને જ ઉખેડી નાખુ,’ એવી તમન્ના અને ઉદ્યમ ક્યાં ? એ હોય તો તો પાકો દંડ લેવાય.

વાત આ હતી કે પવિત્ર ધર્મસાધના (૧) એક તો આડા અવળા વિચારોથી તેમજ (૨) બીજું મેલી દુન્યવી આશંસાથી કલુષિત થાય છે, વળી (૩) અભિમાનથી કલુષિત થાય છે. એમ,

(૪) ધર્મસાધનાને કલુષિત કરનાર કંજુસાઈ છે. કંજુસાઈ કેટલા પ્રકારની ? એ કંજુસાઈ પૈસાની હોય, યા શરીરશક્તિ વાપરવામાં કંજુસાઈ કે લાગવગ છાયા વગેરેના ઉપયોગમાં કંજુસાઈ હોય. ‘પૂજા સુખડથી ચાલશે, કેશરનું શું કામ છે ?.. આ પૈસાની કંજુસાઈ ‘ખમાસમશું-કાઉસ્સગ્ગ બેઠાં બેઠાં ચાલશે, ઊભા થઈને કરવાનું શું કામ છે ? ‘આ શરીર-શક્તિની કંજુસાઈ. ‘મંદિરનું તેવું કાર્ય સરકારમાં સીધી સીધી અરજી કે કેસ કરવાથી પતશે, મારી લાગવગ વાપરવાની શી જરૂર છે ?’ આ લાગવગની કંજુસાઈ. મોટો છોકરો એની ભાવનાથી ધર્મ કરશે, મારે એને

કહેવાની શી જરૂર છે ?’ આ બાપ તરીકેની છાયાનો ઉપયોગ કરવામાં કંજુસાઈ હવે પૂછો,

પ્ર.- ધર્મ કરે છે, એમાં કંજુસાઈ કરે તેથી ધર્મ દૂષિત કેમ ?

ઉ.- કારણ આ છે કે કંજુસાઈ કરવા છતાં જડ ચીજ પર આદર વધી જાય છે, એથી ધર્મ પર આદર ઘટી જાય છે. પૂજાના દ્રવ્યમાં કંજુસાઈનો અર્થ શો ? પ્રભુ તમે વહાલા, પણ તમારા કરતાં મારા પૈસા મને વધારે વહાલા; તેથી પૂજા ભલે મુફલિસ થાઓ, પણ મારો ધન સંગ્રહ મુફલિસ ન થવો જોઈએ.’ આ અંતરમાં ભાવ વર્તતો હોય ને ? ધર્મને જીવનમાં ધર્મ મુખ્ય કે ધન ? ધન પર આદર વધારે જોઈએ ? કે ધર્મ પર ! ધનસંગ્રહ માલદાર અને ધર્મ મુફલિસ રખાય ? કે ધનસંગ્રહ મુફલિસ અને ધર્મ માલદાર રખાય ?

ધનસંગ્રહ માલદાર રાખીને ધર્મ મુફલિસ કરવામાં, કંજુસાઈથી કરેલા એ ધર્મ પ્રત્યે આદર ઘટાડાય છે, એથી ધર્મસાધના દૂષિત બને છે. એવું શરીરશક્તિ વગેરેની કંજુસાઈથી પણ ધર્મસાધના દૂષિત બને છે.

(૫) ધર્મ-સાધનાને દૂષિત કરનાર બીજાની સાધના પ્રત્યે હલકી દૃષ્ટિ છે.

પહેલાં કહેલા ‘અભિમાન’ દૂષણમાં આ દોષ ન સમાય ? સમાય, પરંતુ ત્યાં પોતાના તરફ દૃષ્ટિ છે, ‘મારા જેવું કોણ કરનાર છે ? આ ભાવ છે. ત્યારે અહીં બીજાના તરફ દૃષ્ટિ છે, ‘બીજાઓ કેવી મુફલિસ સાધના કરે છે ?’ આ ભાવ છે. અભિમાનમાં દેવાધિદેવની મુખ્યતા ભૂલી જાતની વડાઈ આગળ આવે છે. ત્યારે આમાં પછી બીજાની સાધનાની લેશમાત્ર અનુમોદના નથી રહેતી.

બે ય ખોટું. જાતની વડાઈ કરવી એ પણ ખોટું, અને બીજાનાં સુકૃતની અનુમોદના ભૂલવી એ ય ખોટું.

અભિમાનમાં એ ભાન ન રહ્યું કે ‘હું બહું સારું કરવાનું માનું તો છું, પરંતુ એ સારું કરવામાં વડાઈ કોની છે ? મારી કે દેવાધિદેવની ? દેવાધિદેવ જ આ ભક્તિ વગેરે કરવા મળ્યા ન હોત, તો શી રીતે આ ભક્તિ વગેરે કરી શકવાનો હતો ? દેવાધિદેવનાં માર્ગદર્શન-ધર્મદર્શન વિના સાધના ક્યાંથી કરી શકત ? દેવાધિદેવ પૂજ્ય તરીકે મળ્યા વિના પૂજાભક્તિ ક્યાંથી કરી શકત ? બીજા દેવની ભક્તિ કે બીજા દેવના ધર્મ લાખ રૂપિયા ખરચીને સાધ ને, કેવું ફળ મળે ? વડાઈ પૂજાકારકની નહિ, પણ પૂજાનાં આલંબનરૂપની છે. ગુરુની સારામાં સારી ભક્તિ કરી, એમાં ભક્તિ કરનાર પોતાની વડાઈ ન માને, પણ ગુરુની વડાઈ માને. ‘અહો ! કેવા આ ઉત્તમ અને દયાળુ ગુરુ કે એમણે મારી ભક્તિ સ્વીકારી, એમનાથી મને ઊંચી ભક્તિનો લહાવો મળ્યો !’ એમ એના મનને થાય.

અભિમાન આ ભાન ભૂલાવે છે, મહા વડા દેવ-ગુરુ-સંઘની વડાઈ ભૂલી જાતની વડાઈ મનાવે છે. મોટો સંઘ સારી રીતે જમાડ્યો, પછી અભિમાન મનાવે છે કે ‘મારા જેવું કોણ જમાડનાર છે ?’ આમાં સંઘે ઉત્તમ પાત્રદાનનો લાભ આપ્યો. કેવો દયાળુ સંઘ !’ આ ભૂલાય છે બીજાના કરતાં પોતાની વડાઈ જોવામાં ભગવાનની અને આખા સંઘની મહાવડાઈ જ જોવી ભૂલ્યો. શું પરખાવ્યું અભિમાને ?

અભિમાન દેવાધિદેવની પણ વડાઈ ભૂલાવે, અને જાતની મોટાઈ મનાવે છે, ત્યારે બીજાની હલકાઈ જોવામાં એ સાધર્મિકની પ્રત્યે તિરસ્કાર આવે છે; અને બીજાનાં ભલે મામુલી સુકૃત પણ સુકૃત તો ખરાં ને ? એની અનુમોદના ભૂલાવે છે. જુઓ ધર્મ સાધવા નીકળ્યો, શું કમાઈ આવ્યો ? સાધર્મિકની ઘૃણા અને એના સુકૃત પ્રત્યે અભાવ ! એ કેવી કમાણી ? આનાં મિશ્રણવાળી પોતાની ધર્મસાધના શી રીતે ચોકખી રહે ?

બહુ સાવધાન રહેવા જેવું છે. પોતાને ધર્મની જરા આવડત આવી એટલે મન, બીજાને ઓછું આવડતું હોય, એના પ્રત્યે ઘૃણા કરતું થાય છે. પોતે જરા વધુ પૈસાથી દાનાદિ કરે, એટલે મન બીજા ઓછા પૈસાથી દાનાદિ કરનાર તરફ અભાવવાળું બને છે. મનમાં ઘૃણા આવે છે કે ‘જોયું ? કૃપણનો કાકો ! રૂપિયા અગિયાર લખાવી ઊભો રહ્યો.’ પોતે સારી વિધિથી પૂજા કરતો હશે તો બીજાની ઓછી વિધિ દેખી ઘૃણા કરશે કે છે ઠેકાણું કાંઈ ? આમ પૂજા થાય ? વેપલો કરવામાં હોશિયાર, અહીં બોથડ !’ દષ્ટિ જ બીજાનું હલકું જોવાની, તે બીજામાં કોઈ ને કોઈ ખામી શોધી કાઢશે અને એના પર પછી પેલાની પ્રત્યે ઘૃણા-સૂગ-તિરસ્કાર કરશે. અનાદિના મેલા મનને બીજું શું આવડે ?

સાફ મન શું ચિંતવે ?

મન સાફ હોય તો એમ થાય કે ‘આ ભાગ્યશાળી છે કે આટલીય ધર્મસાધના કરવા આવ્યો છે. દુનિયાના કોડો માનવો બિચારા પાપમાં પડ્યા છે, ત્યારે આ ભાગ્યવાનને ધર્મ સૂઝે છે. સારું, સારું, ભલે ઓછી આવડત છે, કિન્તુ ધર્મના જે ભાવ છે અને ધર્મની જે પ્રવૃત્તિ છે, તે પવિત્ર વસ્તુ છે. એ આને ધીરે ધીરે ઊંચે લઈ આવશે. ધર્મ સાધનારા આજે છે ક્યાં ? કેટલા છે ? ધન્ય અવતાર આનો !’ આવું જો મનમાં આવે તો એની ઉપબૃહણા થાય; ‘ઉપબૃહણા’ એટલે ધર્મનું-ગુણનું-સુકૃતનું સમર્થન; એને કહેવાય કે ‘વાહ ! ભગવાનની પૂજા કરી ? બહુ સરસ કર્યું. દાન કર્યું ? સારું કર્યું. ભાગ્યશાળી છો. આવા તમારા જેવા ધર્મા જીવોથી શાસન જયવંતુ રહેલું છે. અને જયવંતુ રહેવાનું છે. આ ઉપબૃહણા સમર્થન

પ્રોત્સાહન એ સુંદર દર્શનાચાર છે. પરંતુ એ તો જ બને કે જો માત્ર એના સુકૃત તરફ દષ્ટિ હોય, પણ એમાં રહેલી ખામી પર દષ્ટિ નહિ; શુદ્ધ સુકૃતાનુમોદન હોય, કિન્તુ ગીધડા જેવી દોષ દષ્ટિ નહિ. દોષદષ્ટિથી પોતાની સારી પણ ધર્મ-સાધના દૂષિત થાય છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૮, અંક-૪૬, તા. ૨૨-૮-૧૯૭૦

(૫) એમ, ધર્મસાધનાને દૂષિત કરનાર બીજા દોષો થાક, કંટાળો, ચિત્તચંચળતા અન્ય આકર્ષણ વગેરે છે.

તાબાના વિચારથી ધર્મસાધનાના દોષ હટાવાય :-

આ એ પ્રસંગમાં વાત નીકળી હતી કે માણસ પોતાના તાબાની વસ્તુ કઈ અને બિન-તાબાની ચીજ કઈ, એનો વિચાર રાખે તો લાખ રૂપિયાની ધર્મસાધનાને રાખના મૂલ્યની ન કરે. ધર્મ કરતાં દુન્યવી ધન-માન વગેરેની ઈચ્છા થાય છે, ત્યાં આ વિચારાય કે ‘આ ધન-માન વગેરે ગમે તેટલા મળે એ મારા તાબામાં કાયમ રહેવાના નથી; ત્યારે એની આશંસાનો દોષ સેવ્યા વિના ધર્મ કરું તો એમાં ધર્મને જ મુખ્ય કર્યો હોવાથી પવિત્ર ધર્મસંસ્કાર જોરદાર પડશે, એ મારા તાબાની વસ્તુ થશે, જે ધર્મને કાયમી ભવોભવની ચીજ બનાવશે. આમ, નિરાશંસ ધર્મસાધના એ મારા તાબાની વસ્તુ છે, તો એજ કાં ન કરું ? શા સારું વગર-તાબાનાં ધન-માન પાછળ મરું ?’

એમ તાબાની વસ્તુનો વિચાર હોય, તો અભિમાન-ઈર્ષ્યા વગેરે કચરા પણ મનમાં ઘાલતાં અટકી જવાય; કેમકે દેખાય કે જે જડવસ્તુ ખાતર અભિમાન કરું એ જડવસ્તુ અને અભિમાન કશાં ટકવાના નથી, મારા કાયમી તાબામાં રહેવાના નથી. તો પછી શા સારું એમાં ડૂબું ? એથી ઊલટું નિરભિમાનતા, સંતોષ-તૃપ્તિ, ગુણાનુરાગ-મૈત્રીભાવ વગેરે કરું એ મારા તાબાની વસ્તુ છે, અહીં પણ તાબામાં, અને એના લાંબા અભ્યાસથી દઢ બનેલા એના સંસ્કારને લીધે ભવિષ્યમાં પણ એ સદ્ગુણો મારા તાબામાં. આવી તાબાની સુંદર કમાઈ શા સારું ગુમાવું ?’ આમ, જીવનનો રાહ દોષોથી મુક્ત અને સદ્ગુણ-સમાધિભર્યો બને, એ રાહ ચાલનારને અહીં પણ અવસરે ગેબી સહાય મળે છે.

કચ્છી શેઠનું શું થયું ? :-

જુઓ, પેલા કચ્છી શેઠે ગરીબીમાં આવી રખડતા રાજાને સહારો કર્યો, તો એ પાછો સમૃદ્ધ રાજા બની આ શેઠના અવસરે કેવો સહાયક થાય છે. શેઠે

પોતાના સારા સમયમાં આ જોયું કે ‘આ લક્ષ્મી કાંઈ મારા તાબાની વસ્તુ નથી, પરંતુ સુકૃત એ તાબાની ચીજ છે. તો આ રાજાની ગરીબી ટાળવા દે.’ આ વિચારીને એણે અવસરસર સુકૃત સાધ્યું તો સાધી લીધું; બાકી પછીથી શેઠની વેપારમાં સ્થિતિ બગડી, મહાઅશુભનો ઉદય જાગ્યો, અને લક્ષ્મી તદ્દન નાશ પામી ગઈ. આવી સ્થિતિ આવીને ઊભી રહે પછી માણસ શું સુકૃત કરી શકે ?

સુકૃતથી લક્ષ્મી ઘટે ? :-

પ્ર.- પરંતુ લખલૂટ સુકૃત કરવા બેસે, એથી તો લક્ષ્મી ઘટી જ જાય ને ?

ઉ.- તો ય શું ? કર્મ રુઠીને લક્ષ્મી ઘટે, શું એમાં ચિત્તને શાંતિ ? કે સુકૃત કરીને લક્ષ્મી ઘટે એમાં શાંતિ ? સુકૃત કરવાથી ઘટવામાં તો મનને આશ્વાસન રહે કે ‘હાશ ! નસીબમાં નહિ હોય તે લક્ષ્મી ઘટી, પરંતુ સુકૃત તો સારું થઈ ગયું ? ત્યારે કર્મની તમાચ લાગીને લક્ષ્મી ઘટી તો તો ખેદનો પાર નહિ. મનને એમ થાય કે ‘અરેરે લક્ષ્મી ઘટવાના ડરમાં સારાસારીમાં સુકૃત કરવાનાં ગુમાવ્યાં, ને લક્ષ્મી તો પાછી ગઈ જ.’ ખરી રીતે કર્મ પર શ્રદ્ધા નથી એટલે આવો મુફલિસ વિચાર આવે છે કે ‘સુકૃત કરવા જાઉં તો લક્ષ્મી ઘટી જાય.’ પુણ્ય જોરદાર હોય તો સુકૃતમાં ખરચવા છતાં પાછી લક્ષ્મી ક્યાંકથી આવી રહે છે. ઉપરાંત સુકૃત આચર્યાથી પુણ્ય નવું ભેગું થયું છે એ કદાચ આ ભવમાં પણ સહારો કરી દે. ત્યારે જો પૈસા ખરચાઈ ઘટી જવાના ડરમાં સુકૃત ગુમાવ્યું, અને બીજી બાજુ પુણ્યાઈ દુબળી પડી તો પૈસા ટકવાના નહિ’ કર્મ પર અટલ વિશ્વાસ હોય તો આ વિચાર રદ્દા કરે, અને અવસરોચિત સુકૃત કમાયે જવાય.

શેઠ ગરીબીમાં રાજા પાસે :-

સુકૃતનો સંચય અવસરે ગેબી સહાય કરે છે. જુઓ પેલો કચ્છી શેઠ કર્મયોગે નિર્ધન થઈ ગયો, ત્યારે એને વિચાર આવ્યો કે ‘હવે બીજે ક્યાં ફાંફાં મારું ? જાઉં પેલા રાજા પાસે, અલબત્ત કરેલા સુકૃતનો બદલો નથી જોઈતો, કેમકે એ તો પરભવની મૂડી છે તે અહીં બદલો લેવા જતાં વટાવાઈ જાય, અને પરલોક માટે મૂડી ઊભી ન રહે. એટલે સુકૃતનો બદલો તો નહિ, કિન્તુ ભૂખમરાની સ્થિતિમાં એની પાસેથી જીવનનિર્વાહ જેટલો ટેકો મળી જાય’

શેઠ ચાલ્યો, પહોંચ્યો એ રાજાના દરબારમાં. મેલા ફાટેલા તૂટેલા કપડામાં જોઈ રાજા એને ઓળખી ન શક્યો ? પૂછે છે, કોણ છો ? ક્યાંથી આવ્યા ? કેમ આવ્યા છો ?

શેઠ પોતાનું નામ ઠામ આપતા કહે છે ‘આપને રસ્તામાં મળેલો. એ વખતે પુણ્યની યારી હતી. આજે પુણ્યની ખફા મરજી થઈ છે. એટલે જીવન નિર્વાહના

ટેકા માટે આવ્યો છું.’

રાજા શેઠને બકરી અપાવે છે. :-

રાજા આશ્ચર્ય પામી કહે છે, ‘અહો ! તમો તો મારા પરમ ઉપકારી. તમારા જેવા પરોપકારીને પણ આ સ્થિતિ ? કર્મની વિચિત્રતા છે. ખેર, ચિંતા કરશો નહિ.’ એમ કહી ખજાનચીને કહે ‘શેઠને એક સારી બકરી અને એક મુકામ રહેવા આપો’ શેઠને બકરી અને રહેવા ઘર અપાવતાં કહે છે, ‘લ્યો લઈ જાઓ આ બકરી સારી છે, એનું દૂધ વેચી જીવન ચલાવજો, વળી જરૂર પડે તો ખુશીથી આવજો.’

શેઠ તો વિચારમાં પડે કે ન પડે, પણ રાજાના અમલદારો તો વિચારમાં પડ્યા કે ‘આમ કેમ ? આ શેઠે તો પૂર્વે રાજાને લાખો રૂપિયા આપેલા, અને હવે શેઠને ગરીબી આવી છે. ત્યારે રાજા આટલી બધી કૃપણતા કરે છે ?’ પરંતુ રાજાની આગળ શું બોલી શકે ?

ત્યારે પૂછોને કે ‘શેઠ તો કાંઈ કહે કે નહિ કે એક બકરીથી શાસન કેમ ચાલે ? ‘ના, શેઠ ખાનદાન છે, ને કર્મના અટલ સિદ્ધાન્તને સમજનારો છે, તેથી સમજી મૂકે છે કે ‘આપણાં કર્મ મુજબ જ મળવાનું મળે. એમાં સંતોષ માનવાનો, ને મળ્યું એટલામાં નભાવવાનું.’ બકરી લઈને શેઠ ચાલી જાય છે, અને રાજાએ અપાવેલ સાદા ઘરમાં જઈ રહે છે.

તમને ય વિચાર થશે કે ‘રાજા આવો બેકદર ? આટલો બધો કૃપણ ? ‘કદાચ આ વિચારથી તમને રાજા પર દ્વેષ પણ થશે. કિન્તુ ખૂબી જુઓ કે તમારે તો આ કશું ભોગવવાનું નથી છતાં ય તમને દ્વેષ થાય છે, અને શેઠ કે જેને ભોગવવાનું છે એને જરાય દ્વેષ નથી થતો. ફરકમાં કારણ કાંઈ ? કર્મની શ્રદ્ધા તો તમને ય છે ને ? તો કેમ મન નથી વળતું કે રાજા ય બિચારો શું કરે જ્યાં શેઠનાં કર્મ જ દુબળાં હોય ?’ કેમ તમને દ્વેષ જાગે છે ? શેઠને કેમ દ્વેષ નહિ ?

શેઠને કેમ દ્વેષ નહિ, આપણને કેમ દ્વેષ ? :-

કહો, દ્વેષનું કારણ અભિમાન છે. શેઠને દ્વેષ ન થવાનું કારણ એ કે શેઠ અભિમાન નહોતું રાખ્યું કે ‘હું એકવાર આ રાજાને લાખોની સહાય કરનારો. મેં સહાય ન કરી હોત તો રાજા આજે આ સ્થિતિમાં ક્યાંથી હોત ?’ આવું શેઠને અભિમાન નહોતું તેથી હવે એમ નથી થતું કે ‘આવી મોટી સહાય કરનાર મને આ આવી રીતે નવાજે છે ?’ જાતનું અહંત્વ યાદ જ નહિ, પછી અહંત્વભર્યો વિચાર શાનો આવે ? જાત પર અન્યાય શાનો લાગે ? સામા પર દ્વેષ શાનો થાય ? ત્યારે આપણને આપમતિનું અહંત્વ છે. આપમતિ આ, કે ‘રાજાએ ઉપકારનો

પૂરો બદલો વાળવો જ જોઈએ. મનને આવું ધોરણ રહે છે તેથી રાજા એ પ્રમાણે ન કરતાં રાજા પર આપણને દ્વેષ જાગે છે.

બીજાના અન્યાયમાં આપણે શું વિચારવું ? :-

તો શું આપણે રાજાને સારો કહેવો ?

ના, સારો કહેવાનો સવાલ નથી, તેમ નરસો કહેવાની જરૂર નથી. આપણે તો આપણા અહંત્વ પર એવા સારા-નરસાના સર્ટિફિકેટ આપવાને બદલે કર્મની વિચિત્રતા જોવા જેવી છે. ‘અહો ! કર્મ કેવાં વિચિત્ર કે આવા પરોપકારી શેઠને પણ પોતાનાથી સહાય કરાયેલા તરફથી ય સારી ઓથ ન મળે ? વાહ કર્મ !’ બસ આટલું જ વિચારવા જેવું છે. એથી આગળ વધીને ‘હું ! આવો હરામી રાજા ?’ લાખો રૂપિયાના બદલામાં એક તુચ્છ બકરી ભેટ કરે છે ?’ આવું કાંઈ વિચારવા જતાં અંતરમાં અભિમાન અને દ્વેષ પોષાવાના, મોહની અજ્ઞાનતા પોષાવાની.

ધર્મનંદન આચાર્ય મહારાજ એટલા માટે જ કહે છે કે મોહ ભૂડો છે, મોહ કાર્યવિનાશ કરે છે, મોહ સર્વસ્વ ગુમાવરાવે છે. જે મોહના લીધે માણસ ગમ્ય-અગમ્ય, ભક્ષ્ય-અભક્ષ્ય અને હિત-અહિતનો વિવેક નથી રહેતો, મોહને સાપ જેવો જાણી સાધુજનો એને પરવશ નથી પડતા. કેમ એ સાપ જેવો ? કારણ છે,

મોહ સાપ જેવો કેમ ?

જેમ સાપ કરડ્યો હોય તો માણસ ચેતના ગુમાવે છે એમ જેને મોહ લાગ્યો હોય તો વિવેકની ચેતના ગુમાવે છે એને કશું ભાન નહિ કે ‘આ ચીજ અભક્ષ્ય છે તો ન ખવાય; આ અગમ્ય છે તો ન જ ભોગવાય; આ અહિત છે તો ન આચરાય. હું કાંઈ જનાવર યા કીડો-મંકોડો નથી કે જેને બિચારાને એવી મગજશક્તિ-વિવેક ન હોવાથી ભક્ષ્ય-અભક્ષ્ય, ગમ્ય-અગમ્ય બધું સરખું, હિત-અહિત સબ સમાન. હું તો માણસ છું, વિશિષ્ટ બુદ્ધિશક્તિવાળો છું તો મારે એમ બધું સમાન ન મનાય. મારે તો અભક્ષ્ય ન જ ખવાય, અગમ્ય ન જ સેવાય, અહિતનું આચરણ ન જ કરાય.’ આવો વિવેક કોણ નથી કરવા દેતો ? મોહ.

અંતરમાં જો મોહ રમતો રહ્યો તો અજ્ઞાનતા મૂઢતા રહેવાની. પછી એથી હિત-અહિત નથી જોવું એટલે મનમાં પોતાના અહિતને કરનાર દ્વેષ અભિમાન વગેરેને સ્ફુરવા દેશે, પણ એને રોકીને દયા અને તત્ત્વવિચારણાને નહિ જાગવા દે. જોયું ને પેલા રાજાએ મહા ઉપકારી શેઠને ગરીબી આવી તો એને સહાયમાં જે બકરી પકડાવી, એના પર તમને શો વિચાર આવ્યો ? રાજા હરામી, લાખો રૂપિયા ખાઈને રાખ જેવો બદલો વાળ્યો.’ આવો જ વિચાર આવ્યો ને ? શું કર્યું આ ? રાજા પર દ્વેષ, અને સાથે અભિમાન. **બીજા પર દ્વેષમાં અભિમાન શી રીતે ?**

આ રીતે, કે જો કોઈ શિખામણ આપવા આવે કે આવો દ્વેષ ન કરાય, તો ઝટ કહેશે “મને સમજણ પડે છે. આવા નાલાયક પર દ્વેષ ન કરે તો શું એની પૂજા કરે ?” આ ‘મને સમજણ પડે છે’ એ અભિમાન. મોહની કરામત છે કે એ જીવને ન જોઈતા આવાં અભિમાન અને દ્વેષ કરાવે. ખૂબી તો પાછી એ, કે આગળ જઈને કદાચ પોતે ખોટો પડવાનો હોય, અને તેથી દ્વેષ કરવામાં મૂર્ખાઈ લાગવાની હોય, છતાં ય હમણાં કેમ ? તો કે ઉપલક્રિયા દર્શન કરીને દ્વેષ ધમધમાવવાનો. મોહની આ દુર્દશા છે.

અહીં એવું જ બને છે, હમણાં તો રાજા હરામી લાગ્યો એટલે ઝટ એના પર દ્વેષ ઊઠ્યો, કિન્તુ રાજાએ બકરી આપી એમાં રહસ્યનો વિચાર નથી તેથી એ દુર્દશા છે. પણ એમાં ઊંડા રહસ્યનો પાછળથી પત્તો લાગશે ત્યારે મોં પહોળું થઈ જશે, ‘હું ? રાજાએ બકરી દેવા પાછળ શેઠ માટે આટલો ઊંચો હિતવિચાર કર્યો હતો ? તો તો રાજા બહુ દયાળુ અને ઠરેલ માણસ, ત્યારે આપણે એને હરામી માન્યો એ ભૂલ્યા.’ આમ પાછળથી ભોંઠા પડવાનું ભલે થવાનું હોય, કિન્તુ હમણાં તો મોહથી અજ્ઞાનતામાં તણાઈ પેલા ઉપર દ્વેષ કરવાનું થાય છે. ત્યારે પૂછો, શું બકરી દેવામાં શુભ આશય છે ? હા, આગળ શું બને છે એ જુઓ એટલે તરત સમજાશે.

કૃત્ત્વ પર દુઃખ શાથી ? :-

પેલો ગરીબ બનેલો શેઠ પોતાના પૂર્વે કરેલા રાજાને રૂા. ૨-૪ લાખનાં દાન સુકૃતનો બદલો ઈચ્છતો નથી, એટલે એને માત્ર બકરી મળવા પર દુઃખ નથી થતું, દિલ શાંત છે. બોલો તમે કોઈના પર ઉપકાર કર્યો હોય અને હવે તમારે એની સહાય લેવાનો વારો આવે, ને એ તમને બહુ જ મામુલી સહાય કરે તો દુઃખ ન થાય ? દિલ શાંત રહે ? કે ધમધમાટ થાય, ‘જોયો કૃત્ત્વ ? કદરહીન ? આટઆટલો અમે ઉપકાર કર્યો અને હવે બદલામાં એ આ પરખાવે છે ?’ ઘણા માબાપ આજે દીકરા વાંકા કે સ્વારથિયા નીવડતાં આ પોક મૂકે છે. ‘હાય ! અમે એની પાછળ તૂટી મર્યા, અને હવે એ અમને દ્રોહ દે છે ?’ આવું મનમાં આવે એનો અર્થ એ કે પોતે કદાચ ઉપકાર બુદ્ધિથી દીકરાને ઊછેરી મોટો કર્યો હોય, છતાં હવે એ ઉપકારનો બદલો ઈચ્છે છે.

ઉપકારનો બદલો અહીં ઈચ્છવો એ પણ મોહ છે.

કારણ ? એથી પછી એ ઉપકારનું સુકૃત પરલોક માટે અનામત નથી રહેતું. જો ઉપકારનું સુકૃત પરલોક માટે અકબંધ રાખવું હોય તો અહીં એને વટાવવું રહેવા દો.

એતો ઉઘાડો હિસાબ છે, સારા-સસ્તા સમયમાં અનાજ કે બીજો માલ

ખરીદો, હવે ભાવમાં બે ટકાના લાભ માટે વેચી દે, તો પછી પાછળથી દુકાળ કે એવો સમય આવતાં એના જે બહુ ઊંચા ભાવ ચડી મહાન લાભ મળવાનો હોય તે ન મળે. બસ, એવું સુકૃત અંગે છે. પરલોકમાં એના અચિંત્ય ઊંચા ભાવ આવવાના અને અતિશય લાભ મળવાનો છે; પરંતુ પહેલાં એને અહીં થોડો બદલો લેવાના મામુલી લાભ ખાતર વટાવી ન નાખે તો ને ? બદલો લઈ ખુશી થયા, બદલામાં જરા માન મળ્યું, વાહ વાહ થઈ, નામની તક્તી ચડી, એટલે રાજી રાજી થઈ ગયા; તો એમાં તો સુકૃત વટાવી નાખ્યું; અકબંધ અનામત ન રાખ્યું. પછી પરલોકમાં ઊંચા લાભ ક્યાંથી મળવાના ?

પરલોક માટે સુકૃત અકબંધ રાખવા અહીં એનો કશો બદલો ઈચ્છો નહિ, બદલાથી ગભરાઓ.

શેઠની બકરીનું શું થયું ? :-

પેલા શેઠને પોતે કરેલા સુકૃતના બદલાની જરા ય ઈચ્છા નથી, તેથી રાજાએ બદલામાં કશી સમૃદ્ધિ ન આપી તો કશું દુઃખ નથી થતું. રાજાએ આપેલી બકરી લઈ સંતોષથી ચાલી જાય છે, પછી એવું બને છે કે બે મહિના પછી બકરી માંદી પડી મરી ગઈ. એટલે શેઠ પાછા રાજા પાસે આવી કહે છે ‘બકરી તો મરી ગઈ.’

રાજા કહે છે, ‘કાંઈ ચિંતા ન કરો. આ બધું તમારું જ છે. ત્યો એક ગાય લઈ જાઓ.’ એમ કહી ભંડારી પાસે શેઠને એક ગાય અપાવી દે છે.

ત્યારે અમલદારોને વળી એ જોઈ એમ થાય છે કે ‘રાજા કેવા કૃપણ ? ચોળી ચોળીને તાંબિયો પૈસો કાઢી આપે એમ આપે છે. પણ રાજાને કહે કોણ ?’ અમલદારોને રાજાની કૃપણતા લાગી, પરંતુ શેઠને ? ના, રાજા પ્રત્યે જરાય મન બગાડવાની વાત નહિ. એ તો સંતોષ રાખી રાજાને ‘બહુ ઉપકાર’ એમ કહી ગાય લઈ ઘરે જાય છે. પોતાના મહાન સુકૃતનો બદલો લેવાનો મોહ નથી, પછી શું કામ અસંતોષ કરે ? ને શું કામ રાજાને કૃપણ કે હરામી માને ?

ઉપકાર-સુકૃતનો અહીં બદલો ઈચ્છવો એ મોહ છે.

મૂઢ અજ્ઞાન દશા એવી છે કે પરલોકે મહાન ફળ દઈ શકનાર પરોપકારને યા બીજા સુકૃતને અહીં અતિ અલ્પ લાભ ખાતર વટાવી નખાય, અને પછી પરલોક માટે કશું ભાતું ઊભું ન રખાય. મોહ, મૂઢતા, અજ્ઞાન ખરું હિત ભૂલવી દઈ અહિતમાં ઉતારી દે છે. પૂછો,

અહીં બદલો ઈચ્છવામાં અહિત શી રીતે ?

ઉ.- અહિત એ રીતે, કે અહીં બદલામાં શું ઈચ્છ્યું ? નામના, ધન, માલ વગેરે ને ? ત્યારે એની આસક્તિ કેવી જાગી હોય તો પરલોકને વિસારી એ

ઈચ્છાય ? એવી આસક્તિથી એ મળ્યા પર પછી મનોદશા કેવી થશે ? એ જડ વસ્તુની જ અનુમોદનાની, અને એના પર આરંભ સમારંભ કરવાની યા રંગ-વિલાસ ભોગવવાની કે અભિમાન કરવાની મનોદશા જ ને ? આજે કેટલાય એવા હશે કે જે ધર્મસ્થાનમાં પોતાની તક્તી યા ફોટો જોઈ જોઈ એની જ અનુમોદના કરતા હશે, ‘વાહ કેવી સરસ તક્તી કે ફોટો આવી ગયો ? લોકો મને કેવો ધન્યવાદ આપે છે !’ શું કર્યું આ ? કીર્તિની નામનાની વારંવાર પાપ અનુમોદના કરી. જ્યારે જ્યારે એ તક્તી ફોટો જોશે કે યાદ કરશે ત્યારે ત્યારે આ જ અનુમોદના અને અભિમાન ને ? આમાં ક્યાંય સુકૃતની અનુમોદના આવે કે ‘અહો ! ષટ્કાય આરંભ-સમારંભ અને મોહમાં તણાઈ જતી લક્ષ્મી અહીં લેખે લાગી ! પરમાત્માની સુંદર ભક્તિ થઈ ! સાધર્મિકો અહીં સરસ ધર્મસાધના જ કરશે ? ના, કીર્તિની ઈચ્છાથી સુકૃત કરવામાં પાછળથી એ કીર્તિ મળ્યાની પાપ અનુમોદના ચાલે છે.

પ્ર.- શું બે ય ભાવ સાથે ન હોય કે ચાલો સુકૃત કરવામાં નામ પણ રહી ગયું, અને પ્રભુભક્તિ-સંઘભક્તિનો લાભ પણ મળ્યો ?

ઉ.- હોઈ શકે કે નહિ એ માટે એમાં એ જુઓ કે કયો ભાવ મુખ્ય છે ? જો ભક્તિની અનુમોદના મુખ્ય છે, તો એ તપાસો કે એ ભક્તિ કેમ સારી લાગી ?

શું દેવ-ગુરુ-ધર્મ અને સંઘના ઉપકારથી ઘણું મળ્યું છે તો એની કૃતજ્ઞતારૂપે થોડું પણ એમની ભક્તિમાં દેવાનું થાય છે માટે આ ભક્તિ સારી લાગી ? અથવા શું આ ભક્તિરૂપ સુકૃતથી ભવિષ્યમાં સારું સારું મળશે માટે એ સારી લાગી ? કે આ સુકૃતથી કર્મની સારી નિર્જરા થાય છે તેથી એ સારી લાગી ?

જો દેવગુરુ આદિની કૃતજ્ઞતા સારી લાગી છે, યા કર્મનિર્જરા સારી લાગી છે, તો ત્યાં નામનાની ભૂખ રહે જ નહિ. મનને લાગે કે આવી સારી થોડી શી કૃતજ્ઞતા બજાવવા જાઉં કે થોડી-શી કર્મનિર્જરાની સાધના કરું એને વળી કીર્તિ-નામનાના મોહથી દૂષિત કાં કરું ? ત્યારે જો સુકૃતથી ભાવી પૌદ્ગલિક ફળની અપેક્ષા છે તો એ સુકૃતના ભાવમાં કશો માલ ન ગણાય.

તાત્પર્ય, પ્રભુભક્તિ-સંઘભક્તિની શુદ્ધ ભાવના સાથે મેલી નામનાની ભૂખ રહી ન શકે; અને નામનાની લાલસા રાખે તો એના પરિણામે પછીથી જ્યારે જ્યારે એ નામના મળેલી મન સામે આવે, ત્યારે ત્યારે એની અનુમોદના રહ્યા કરશે અને એથી પાપકર્મ બંધાયા કરશે. તેથી સારું સુકૃત કરવા પર પણ આ રીતે જો પાપકર્મનો બંધ રહ્યા કરે તો એ આત્માના અહિતમાં જ ઊતર્યું ને ?

પેલા શેઠને પોતાના તરફથી રાજા પર કરાયેલ ઉપકારરૂપી સુકૃતના બદલામાં

અહીં ધન, માન વગેરે કે પરલોકમાં વૈભવ સામગ્રી જોઈતી નથી. પછી પોતે પૂર્વે રાજાને લાખો રૂપિયા આપેલા, ને રાજા હવે પહેલી વાર બકરી અને બીજી વાર ગાય આપે છે તો મનમાં ખોટું શું લગાડવાનું ? બીજા જાણનારાઓને લાગ્યું કે આ ખોટું થઈ રહ્યું છે, પરંતુ શેઠ તો પ્રસન્નતાથી ગાય લઈને જાય છે.

શેઠને ગાય મરી જતાં... :-

વળી ચાર મહિના થયા ને ગાય માંદી પડેલી તે મરી ગઈ. એટલે શેઠ પાછો રાજા પાસે આવી પોતાની મુશીબત કહે છે. રાજા કહે ‘ફિકર ન કરો, લ્યો એક સારી ભેંસ લઈ જાઓ, એનાથી તમારે સારું ચાલશે.’ એમ કહી ભંડારી પાસે શેઠને એક ભેંસ અપાવી દીધી. અહીં પણ અમલદારોના મનને લાગ્યું કે ‘રાજા તે આ કેવા કૃપણ કે બે વાર તો જોયું કે બકરી મરી ગઈ ને ગાય મરી ગઈ, તો ફેર પાછી ભેંસ જ આપે છે ? એવું કાંઈ આપ્યા વિના નક્કર ધન-માલ આપ્યો હોય તો શેઠ વેપાર કરતા તો થાય ? આ તો પાછી ભેંસ મરે એટલે બિચારા શેઠને પાછી ભીખ માગતા આવવાનું ? ક્યાં રાજાને શેઠનું લાખોનું દાન ? અને ક્યાં શેઠને રાજાનું આ મુફલીસ દાન ? ખેર ધણીને ગમ્યું તે ખરું ?’

આમ, અમલદારોના મનને કચવાટ છે, પરંતુ એમને રાજાના ઉદાર આશયની ખબર નથી જુઓ, તમને ય આમાં રાજાની કૃપણતા દેખાતી હશે, પરંતુ રાજાની ગણતરી જુદી જ છે; ઊંડી અને ઉદાર ગણતરી છે. સામાની ઊંડી-ઉદાર ગણતરીને જાણ્યા વિના ઉપલક વિચાર કરતાં એના માટે હલકી કલ્પના થાય, એમાં અસત્ય વિચારણાનો અને સામાને અન્યાય કરવાનો દોષ લાગે.

માણસને આડું ને અવળું કેટલુંય જોવા સાંભળવા, બોલવા અને વિચારવા જોઈએ છે; એટલે સહજ છે કે એમાં કેટલીય અસત્ય બાબતો આવી જાય, ને બીજાને કેટલાય અન્યાય લગાડવાનું પણ આવે. રાજાનું આ સાંભળવું કે તરત રાજા માટે હલકી વિચારણા આવી. એમાં પછી એના પર દ્વેષ જાગવાનો. માટે ડહાપણ આ છે કે પોતાને કશો લાભ નહિ કરનાર આવી બાબતોમાં વિચાર જ નહિ કરવા વિચાર રોકાતો જ ન હોય તો એમાં જ્ઞાનીને ભળાવવું કે ભાઈ ! આમ કેમ બને છે એ જ્ઞાની જાણે આપણે અંદરનું રહસ્ય જાણ્યા વિના અભિપ્રાય બાંધવો રહેવા દો,’ બહુ થાય તો સામા પર દ્વેષ નહિ, દયા ઊભરાવો.

સદ્જીવની રક્ષાર્થે આ જરૂરી, કે (૧) મફતિયા વિચાર જ બંધ કરવા, ને (૨) એ આવી જ જાય ત્યાં જ્ઞાનીને ભળાવવું, જેથી હલકા ભાવ ન જાગે, તેમજ, (૩) સામા પર દયા ઊભરાવવી.

જ્ઞાનીને ભળાવવાથી મન ફોરું થઈ જાય છે, ‘જ્ઞાનીએ દીઠું તે સાચું. હું શા

સારુ અજાણ્યું અનુચિત ચિંતવું ? એમાં લાભ કેવો કે હલકા વિચાર, દ્વેષ, વગેરેથી તો બચી જવાય, ઉપરાંત અનુચિત અસત્ય ચિંતવ્યા બાદ જો પાછળથી વસ્તુસ્થિતિ બીજી જ જાણવા મળે તો મનને ભોંઠા પડવાનું થાય કે ‘હાય ! ત્યારે આ મેં ખોટી કલ્પના કરી.’

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૧૮, અંક-૪૭-૪૮, તા. ૨૯-૮-૧૯૭૦

બોલો રાજા કૃપણ કૃત્ત્વ છે ? કે ખરો ચિંતક ઉદાર અને દીર્ઘ દષ્ટિવાળો છે ? રાજાએ ભેંસ આપ્યા પછી શેઠ બાર મહિના સુધી પાછો દેખાયો નહિ તેથી રાજાએ માણસ મોકલી શેઠને બોલાવ્યો. પૂછે છે ‘કેમ શેઠ ? કાંઈ દેખાતા જ નથી ?’

શેઠ કહે ‘સાહેબ ! બધું ઠીક ચાલે છે, તેથી બીજી કાંઈ જરૂર નહોતી એટલે ન આવ્યો.’

રાજા પૂછે, ‘શું ઠીક ચાલે છે ?’

‘ઠીકમાં આ જુઓને ભેંસને તગડી પાડી અવતરી છે ને દૂધ પણ સારુ આપે છે. એટલે હવે તો આ પાડી ય થોડા વખતમાં મોટી થશે ને એય દૂધ સારુ દેવા માંડશે. આમ બધું ઠીક જ કહેવાય ને ?’

રાજા શેઠને રૂા. ૧૦ લાખ દે છે :-

રાજા તરત ભંડારીને બોલાવી કહે છે, ‘આ શેઠને રૂપિયા દશ લાખ આપી દો.’

રાજાના હુકમ, પછી વાર કેટલી ? ખજાનચીએ ૧૦ લાખ રૂપિયા લાવી રાજાની આગળ હાજર કર્યા. રાજા શેઠને આગળ બોલાવતાં કહે છે, ‘પધારો શેઠ ! આ સ્વીકારી લો !

શેઠ સંકોચાય છે, કહે છે ‘મહારાજ ! આટલી મોટી રકમ મને શા સારું દો ? હું એનો અધિકારી નથી. આપે તો મને ભેંસ એવી આપી છે કે મારું કામ હવે થાળે પડી ગયું છે.’

જોવાની ખૂબી છે, શેઠને મન પોતે પૂર્વે રાજાને કરેલી સહાય જાણે સ્મરણમાં જ નથી, તે એના ત્રાજવે માપવા નથી બેસતા કે ‘મેં આટલા આપેલા છે, તો એની સામે એટલા મળે એ તો સોદો સરખો કર્યો ગણાય. બાકી જેટલો વધારો મળે એ પેલી રકમનું વ્યાજ તથા રાજાને કટોકટી સચવાઈ જવાથી થયેલી રાજ્યસમૃદ્ધિની આબાદીનું વળતર ગણાય.’ આવો કોઈ હિસાબ શેઠ નથી માંડતા. પોતે રાજાને દીધેલું એના બદલાને મનમાં જ નથી લાવતા. કેમ વારું ? કારણ એક જ કે સુકૃત

કર્તા પછી એને માત્ર પરલોક ખાતે અકબંધ અનામત મૂકી રાખવાનો હિસાબ છે, તેથી અહીંના જ દુન્યવી લાભ માટે એને વટાવવાની ગણતરી જ નથી. એટલે પછી એવો હિસાબ શાનો માંડી મૂક્યો હોય કે મેં રાજાનું કર્યું છે તો એના બદલામાં હવે રાજાએ મારું કહેવું જોઈએ ?’

‘પરોપકારના બદલામાં અહીં કશું જોઈતું નથી’ એ દિલનો ભાવ દિલને કેટલું ફોરું અને પવિત્ર રાખે છે ? એવા ફોરા અને પવિત્ર દિલમાં બીજા ઉચ્ચ સુકૃતોના ઉલ્લાસ ઊછળે છે. આ સમજનાર રાવણે એટલા જ માટે પોતે અષ્ટાપદતી પર કરેલ પ્રભુભક્તિથી પ્રસન્ન થયેલ ધરણેન્દ્રે જ્યારે કહ્યું કે ‘તારી ભક્તિથી હું, ખુશ થઈ ગયો છું. તો માગ તે આપું;’ ત્યારે રાવણે ઘસીને ના પાડી; કહ્યું ‘ભક્તિના બદલામાં મારે જે મોક્ષ જોઈએ છે તે તમો આપી શકો નહિ; અને તમે જે આપી શકો તે મારે ભક્તિના બદલામાં જોઈતું નથી.’

બદલો ઈચ્છવામાં દિલ ભારે એ રીતે થાય કે પછી બદલો મળી જતાં મનને થાય કે ‘ચાલો સુકૃત ફળ્યું બદલામાં સારો લાભ મળી ગયો.’ આમાં દુન્યવી જડ પદાર્થ મળવાની અનુમોદના રહે છે. જ્યારે જ્યારે યાદ આવે ત્યારે ત્યારે ‘વાહ લાભ સરસ મળી ગયો,’ એવું થવાનું. સુકૃતની અનુમોદના પલાયન. આનું જ નામ દિલ ભારે.

આત્માનું અને સુકૃતનું મહત્ત્વ ભૂલી જડનું મહત્ત્વ મનમાં આવ્યા કરે એ દિલનું ભારેપણું છે. ભારે દિલ ઉચ્ચ સુંદર ભાવોના આસમાનમાં વિહરી ન શકે, પેલા શેઠને રાજા પર પૂર્વે કરેલો ઉપકાર વટાવવો નથી, તેથી એને મનમાં લાગ્યા વિના રૂ. ૧૦ લાખ દેતાં રાજાને કહે છે ‘ધણી ખમા બાપુને ! હું આટલી મોટી રકમનો અધિકારી નથી.’

ત્યારે દિવાન રાજાને પૂછે છે, ‘બાપુ ! જરા વચમાં પૂછી લઉં ?’

રાજા સંમતિ આપતાં દિવના કહે છે, ‘બાપુ ! અત્યારે આટલી મોટી રકમ આપો છો ત્યારે પહેલાં ત્રણવાર કેમ બકરી-ગાય-ભેંસની મામુલી ભેટ કરેલી ? આપ જાણો તો છો કે શેઠ મોટી ભેટને પહેલેથી જ લાયક હતા તો પછી કેમ એને અત્યાર સુધી ટેંગાવ્યા ?’

રાજા આનો એવો ખુલાસો કરે છે કે એ સાંભળતા દિવાન અને બીજાઓ સ્તબ્ધ થઈ જાય છે, રાજાની બુદ્ધિ પર ઓવારી જાય છે. મનને એમ થાય છે કે ‘રાજા એટલે રાજા. મહાન પુરુષોને મહાન બુદ્ધિ વરી હોય. એ ક્ષુદ્ર જીવોને ક્યાંથી સ્ફુરે ?’

રાજાનો ખુલાસો :-

રાજા ખુલાસો કરતાં કહે છે, ‘જુઓ, પહેલાં સારી બકરી અને ગાય આપેલી

એનું પરિણામ શું આવ્યું ? બકરી બે મહિના અને ગાય ચાર મહિનાં મરી ગઈ, તેથી શેઠ પાછા દરિદ્રના દરિદ્ર થયા. એ શું સૂચવે છે ? એ જ કે એ વખતે એમનું ભાગ્ય નબળું હતું. તો પછી બોલો, એવા નબળા ભાગ્ય વખતે લાખો રૂપિયા પણ આપ્યા હોત તો એ રકમની શી દશા થાત ? બકરી-ગાયની જેમ ખલાસ જ ને ? રૂપિયા તો મારે આપવા જ હતા, પરંતુ એમના ભાગ્યની ચકાસણી કરીને. તે ચકાસણીમાં છેલ્લી ભેંસના વારામાં જોયું કે ભેંસને તો પાડી થઈ એટલે હવે એકની બે ભેંસ થઈ. વળી દૂધ વધારે આપે છે, એ આજે ભાગ્યની ચડતી કળા સૂચવે છે. તેથી હવે મોટી રકમ આપું તો એમાં સબળા ભાગ્યના યોગે વૃદ્ધિ થશે, નાશ નહિ, માટે આ વખતે આપું છું.’

આમ દિવાનને ખુલાસો કરી રાજા શેઠને કહે છે,

‘શેઠ ! પધારો સ્વીકારી લો આ રૂપિયા’

શેઠ કહે ‘બાપુ ! પણ આટલી મોટી રકમ ન હોય,’

રાજા કહે છે, ‘શેઠ ! તમે જે મારી કટોકટીમાં મારું કર્યું છે, અને જેના યોગે આજે રખડતા ભિખારીપણું ટળી મહાન રાજ્યસમૃદ્ધિ થઈ છે, એના બદલામાં તો આ કાંઈ વિસાતમાં નથી. માટે સ્વીકારી લો આ.’

તો ય શેઠ કહે, ‘અરે સાહેબ ! મેં તો કાંઈ જ કર્યું નથી. એ તો ભગવાનનો માલ હતો, તે દીધો ભગવાનના માણસને.

ત્યારે રાજા પણ કહે છે “તો હું ય એ જ કરું છું. લ્યો પધારો”...તો ય શેઠ ખચકાય છે; આગળ વધતા નથી. તેથી રાજા દિવાનને કહે છે, દિવાનજી ! લાવો શેઠનો હાથ જાલી એમને અહીં પાસે લાવો, આ મારી પાસેના કોચ પર બેસાડો’ દિવાન ઊઠીને શેઠની પાસે જઈ એમનો હાથ જાલીને લાવી કોચ પર બેસાડે છે, અને રાજા રકમ પરાણે ભેટ કરે છે; પછી સત્માને ઉદ્દેશીને કહે છે,

શેઠના જીવનમાંથી બોધપાઠ :-

‘જુઓ, આ શેઠના જીવનમાંથી ઘણું શીખવાનું મળે છે.

(૧) મારો એમના પર શો હક-દાવો કે હું દરિદ્ર બની ગયો ત્યારે એમની પાસેથી સહાય માગી શકું ? એમને ત્યાં મેં કાંઈ થાપણ નહોતી રાખી. અરે ! મેં એમ ને એમ પણ રકમ માગી ય નહોતી, છતાં શેઠ તરત જ મોટી રકમ સહેજમાં આપી દીધી; એ એમની નિઃસ્વાર્થ ભલાઈ શીખવા જેવી.

(૨) પછી આજે કર્મસંજોગે શેઠને દરિદ્રતા આવી ત્યારે હું એમને માત્ર બકરી અને ગાય-ભેંસ આપીને ઊભો રહું છું છતાં શેઠના મનને જરાય ખોટું લાગતું નથી.

મારા ખાનગી માણસોએ શેઠને પૂછેલું કે ‘શેઠ ! તમે તો રાજાસાહેબને મોટી સહાય કરેલી, ત્યારે એમણે કેમ આવું કર્યું ?’

(૩) ત્યારે શેઠ કહે, ‘અરે ભાઈ ! મહારાજાનું મેં તો કશું કર્યું નથી. આ તો મારી પાસે ભગવાનના રૂપિયા હતા તે મેં ભગવાનના માણસને આપી દીધેલા; એમાં શું આપ્યું ગણાય ?’

ત્યારે માણસોએ શેઠને વધુ ચકાસવા પૂછેલું કે ‘પણ તો ય શેઠ ! એમની આપત્તિની વારીમાં તમે કર્યું તો તમારી વારીમાં એમણે કંઈક ઠીક બદલો તો વાળવો જોઈએ ને ?’

ત્યારે જુઓ આ શેઠ શું કહે છે,

(૪) શેઠ માણસોને કહે ‘અરે ભલા માણસ ! શાનો બદલો ? વસ્તુ ઊભી હોય તો બદલો; કે પતી ગઈ હોય તો ય બદલો ? મેં કરેલું તે તો પરલોક ખાતે જમા થઈ ગયું, અહીંના આપણા સુકૃતના તો પરલોક ખાતે સમૃદ્ધિના મોટા આંકડા નખાઈ ગયા, એટલે વાત ત્યાં પતી ગઈ. હવે એના ઉપર અહીં શાની આશા રખાય ?’

બોલો આવા માણસ કેટલા મળે કે જે પોતાના સુકૃતનો અહીં બદલો ભૂલે ? જોજો શેઠને કાંઈ પરલોકે પણ ધનમાલનો બદલો નથી જોઈતો. અલબત્ત પરભવે સદ્ગતિ અને ત્યાં ધર્મસાધનાની સામગ્રી જરૂર જોઈએ છે; પણ એ માટે ય અહીં સોદો કરવાની વાત નથી. સુકૃત કરીએ એટલે પુણ્યબંધ ઊભો થાય; નિઃસ્વાર્થભાવે કરીએ એમાંથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય મળે. એની ઈચ્છા કરવાની જરૂર નહિ. પરંતુ હકીકત આ, કે સુકૃત કર્યું એ તો પરલોક ખાતે જમા થઈ જ ગયું; તેથી અહીં એનો કોઈ બદલો ન ઈચ્છાય. આવો શેઠનો હિસાબ.

(૫) વળી એમ પણ સમજે છે કે,

‘દાન તો એને કહેવાય કે જે દઈ દેવા માટે જ દીધું. લેવું કશું નથી, જેમાં બદલામાં કશું પાછું લેવાની આશા હિસાબ ન હોય; નહિતર એ તો દાન મટી એક જાતનો વ્યાપારી સોદો થાય.’ આ સમજ હોય ત્યાં રકમ મોટી દેવા છતાં સામેથી નાની શાબાશી ય ન મળી તો શી ચિંતા ? શું દુઃખ ?

પ્ર.- પણ અમારે તો સામેથી કશું માન-શાબાશી-અભિનંદન ન મળવાનું હોય તો દેવાનું મન જ નથી થાતું ને ?

ઉ.- બસ, તો પછી માપી લો તમારા આત્માની Grade, કક્ષા, કે અનાર્થ નાસ્તિક જેવા માણસથી કેટલી ઊંચી કક્ષાએ આવ્યો છે ? અંતરમાં માત્ર માનાકાંક્ષા, શાબાશીની ભૂખ, માટીના કૂકાની લગન, ને એવું એવું જ ભર્યું છે ? કે પ્રભુપ્રેમ, કૃતજ્ઞતા, ગુરુભક્તિ, સેવાભિલાષા...આવું કશું કરું ?

અસ્તુ. આપણી વાત એ હતી કે મોહ સાપ જેવો છે; સાપના કરડવાથી ચેતના નષ્ટ થાય, મૂઢતા આવે, મિથ્યા કલ્પના, આસક્તિ, અભિમાન, ઈર્ષ્યા...વગેરે વગેરે ઘણું ઘણું આવે. એવા અભિમાનમાં આ પણ એક દ્વેષ થાય છે કે કોઈએ કોઈના ઉપકારની સામે અવસરે બદલો ન વાળ્યો, કૃપણતા કરી, તો એને હરામીનો ટાઈટલ અપાય છે; જેમ અહીં રાજાએ શેઠને બકરી આપી તો મનમાં આવું કાંઈક થયેલું ને ? અભિમાનમાં એ ખબર નથી રહેતી કે કદાચ એની પાછળ કોઈ મોટો શુભ ઉદ્દેશ હશે તો ?

મોહદત્તની કથા શરૂ થાય છે.

પુરંદરદત્ત રાજાને ધર્મનંદન આચાર્ય મહારાજ કહે છે મોહ સાપ જેવો છે, શુદ્ધ ચેતનાને ખતમ કરે છે માટે સાધુજનો એવા મોહને વશ પડતા નથી. મોહથી મૂઢ ચિત્તવાળો બનેલો એવો નિર્વિવેકી થાય છે કે નરવર ! જુઓ એ બેનને ભાર્યા બનાવે છે, અને ઈર્ષ્યાથી પિતાની હત્યા કરાવે છે, જેમ આ પુરુષ.’

ત્યારે રાજા હાથ જોડી પૂછે છે, ‘ભગવંત ! કોણ એ ?’

આચાર્ય મહારાજ એ પુરુષની ઓળખ કરાવતાં કહે છે, ‘એ આ તારાથી છેટે અને વાસવમંત્રીની જમણી બાજુએ બેઠો છે તે જ.

ત્યારે રાજા પૂછે છે ‘પ્રભુ ! એણે મોહથી એવું તે શું કર્યું, તે હરકત ન હોય તો જણાવવા કૃપા કરો;’

ત્યારે આચાર્ય મહારાજ કહે છે, ‘મહાનુભાવ ! એ હવે ભારે પશ્ચાત્તાપ સાથે શુદ્ધ થવા નીકળ્યો છે, અને એને પોતાના સ્વમાનની રક્ષાની હવે કોઈ જ પરવા નથી, ભૂખ નથી તેથી એનું બ્યાન કહેવામાં હરકત નથી. મોહે એના પર ભારે જુલ્મ કર્યો છે, મોહથી એ પાગલ જેવો ઉન્મત્ત બનેલો. કેમકે મોહનો કેફ જ એવો છે કે એવા કેફવાળો કહેલું સાંભળે નહિ; કદાચ સાંભળ્યું તો બરાબર સમજે નહિ. એમ મોહના નશામાં પોતાનાં કાર્ય-સંયોગ-સ્થાન કશા તરફ જુએ નહિ; અને હારેલા જુગારીની જેમ ઊંધું જ વિચારે, આડુઅવળું જ ચિંતવે. પછી એ ન કરવાનાં કામ કરે એમાં નવાઈ નથી. એથી આવા ઊંચા માનવ જીવનમાં પણ પતન ધોર પામે. આ બિચારાના જીવનમાં મોહવશ આવેલી ઉન્મત્તતાના કારણે કેવી રીતે બેનને ભાર્યા બનાવવાનું અને પિતાની હત્યા કરવાનું બન્યું એ જુઓ.

કોશલાનો રાજા કોશલ :-

આ ભરત-ક્ષેત્રમાં કોશલપુરી નગરી છે, જે પ્રાચીન કાળમાં કોશલા કહેવાતી. આ નગરીમાં કોશલ નામે રાજા હતો. એનું શાસન પ્રચંડ હતું, ગુનેગારને એવી ઉગ્ર સજા કરે કે બીજાઓ એ જોઈને થરથરી ઊઠે; તેથી ગુનો કરવાની કોઈની

તાકાત નહિ. એમાં ય વિશેષ કરીને પરસ્ત્રીગામીની પ્રત્યે તો રાજા એટલો બધો કઠોર કે એવાને ભારે ઉગ્ર સજા કરે. રાજાના આવા ઉગ્ર શાસનને લીધે કોની મજાલ કે વ્યભિચારના માર્ગે જઈ શકે.

નવી પ્રજાનું પતન કેમ ? :-

અનાદિની વાસના અને વિકારોના ગુલામ બનેલા જીવની દશા જ એવી હોય છે કે એના પર ઉગ્ર શાસનનો ભય જો ન હોય તો એ વાસના-વિકારોના ઉન્માદ આચરવામાં બીજો કોઈ વિચાર કરે કે એમાંથી પાછો પડે એવો નહિ. એટલે જ જુઓને દેખાય છે ને કે આજથી થોડો વરસ પૂર્વે છોકરા પર માબાપ અને શિક્ષકનાં એવાં ઉગ્ર શાસન ચાલતાં તો નવી પ્રજા એવી ગુનાહિત નહોતી બનતી. આજે સમાજવ્યવસ્થા એવી કથળી ગઈ છે કે માબાપ તથા શિક્ષકોનાં એવાં કડક શાસન નથી રહ્યા. તો નવી પ્રજામાં ગુનાનું પ્રમાણ વધી ગયું દેખાય છે. આજના છોકરાઓમાં અશિસ્ત, વિદ્યાના શ્રમમાં હરામીપણું, વ્યભિચારની પૂર્વ ભૂમિકા, વિલાસ, જૂઠ, અનીતિ વગેરે કેટલું બધું ફેલાતું જોવામાં આવે છે ? ‘છોકરાને ધમકી ન આપો, એની કૂણી લાગણીને કચરી ન નાખો, એને સમજાવીને કામ લો...’ વગેરે નવા જમાનાના નાદ શરૂ થઈ ગયા છે પરંતુ અનાદિનો ગુનાપ્રિય જીવ દોષપ્રિય જીવ, એને છૂટો દોર અપાય, અને ગુનો દોષ આચરવામાં કશો ભય એને હોય નહિ, તો પછી એને ‘ભાઈ ભાઈ’ કરીને દોષ ન સેવવા લાખ સમજાવો તો ય એ શાનો સમજે ? નાદાન ઉંમર છે એટલે ભાવી મહાન અનર્થો વિચારવા જેવી સ્થિતિ નથી, અને વર્તમાનમાં કોઈ કડક શિક્ષા-સજા છે નહિ, પછી દારૂડિયાને દારૂના વ્યસનની જેમ આ જીવોને પરાપૂર્વથી દોષનાં લાગેલા વ્યસન શે છૂટે ? એનાથી શે પાછો હટે ? એથી આજે નવી પ્રજા મહાપતનના માર્ગે જઈ રહી છે.

રાજા કોશલ એ સમજે છે, તેથી એણે પ્રજા પર ઉગ્ર શાસનથી ભારે ધાક બેસાડી દીધી છે કે જો ગુનો કર્યો તો બાર વાગી ગયા સમજો.

રાજપુત્ર તોશલ ભૂલે છે :-

આ રાજાને તોશલ નામે પુત્ર છે, યુવાવસ્થામાં આવ્યો છે, એટલે નગરીમાં યથેચ્છ ફરે છે. ભવિષ્યમાં આને રાજા બનાવવો છે એટલે પિતા રાજા એના એમ ફરવામાં અનુભવ શીખવાનું સમજી વાંધો નથી લેતો. એમાં એક વાર એવું બન્યું કે તોશલ ફરતાં ફરતાં એક શેઠની સફેદ હવેલીની સામે એની દૃષ્ટિ ગઈ તો એમાં ઝરૂખાનાં બાકામાંથી એક બાળાનું બહાર આવેલ ચંદ્ર જેવું મનોહર મુખ જોયું. અહીં ડાહ્યા માણસે શું કરવું જોઈએ ? થનગનતી યુવાની છે, એમાં વાસનાઓ કૂદાકૂદ કરતી હોય, ત્યાં અચાનક આવું અનિચ્છનીય દર્શન થઈ જાય તો, સામેથી

જોરદાર ધૂળવાળો પવન ફુંકાતા દૃષ્ટિ કેમ એકદમ બંધ થઈ જાય અને મોઢું ફેરવી લેવાય, એમ દૃષ્ટિ ફેરવી નાખવી જોઈએ. પરંતુ તોશલ અહીં ભૂલ્યો, તે પેલી બાળાના મુખ પર પડેલી દૃષ્ટિ ફેરવી નાખવાને બદલે એના પર સ્થાયી રાખી. ત્યાં એ બાળાનું પણ ધ્યાન આ રાજકુમારના મોં પર ગયું, તે એણે પણ એના પર દૃષ્ટિ સ્થિર કરી. પરિણામ શું ? બંનેને પરસ્પર રાગ ઊભો થયો.

તોશલ એ બાળા પર ખેંચાયેલો ત્યાં ઊભો રહી ગયો, અને હવે કામરાગથી વિહ્વળ બની ગયો. હજી જો બાળાએ દૃષ્ટિનો સંયમ કર્યો હોત અને મોઢું ફેરવી લીધું હોત તો તોશલનું કામ આગળ ન વધત; પરંતુ બાળાને ય એ લોથ મંડાયેલી. તે હવે જાતે બચે શાની ? અને સામાને બચાવે શાની ? નિમિત્ત મારે, નિમિત્ત તારે. નરસા નિમિત્તમાં સારા માણસો પણ પતન પામે છે, અને સારા સંતવાણી સંત સમાગમ વગેરે નિમિત્તથી નરસા જીવો પણ સારા થાય છે.

તોશલ અને બાળાના સંકેત :-

તોશલે જોયું કે ‘આ બાળાની આંખ મારા પર આકર્ષિત દેખાય છે, તેથી એ અનુકૂળ બને એવું લાગે છે. પરંતુ આની સાથે મિલન થાય કેવી રીતે ? હાં, કાંક સંકેત કરું અને જો એનો સંકેતથી જવાબ મળે તો અનુકૂળતાનો રસ્તો મળી આવે ! બસ, એમ વિચારી એણે જમણા હાથે પોતાની છાતી મસળવા માંડી, અને ડાબા હાથની પહેલી આંગળી ઊંચી કરી. ત્યારે બાળાને પણ એજ રામાયણ થયેલી, એટલે એણે આ જોઈ એના ઉત્તરરૂપે પોતાનો જમણો હાથ કુમારની તલવારની મ્યાન પર ચિંધ્યો.

અનંતા કાળથી અર્થ-કામમાં કુશળ જીવને એ માટેની કળા શી શીખવી પડે ? શીખવવા યોગ્ય તો ધર્મકળા છે.

વગર શીખ્યે નાના બાળકોને પૈસા વગેરેની ચોરી કરવાની કળા આવડે છે; ને ઊંમરમાં આવેલાને કામવિલાસની કળા પણ વગર શીખ્યે આવડે છે. નથી આવડતી ધર્મકળા. તેથી શીખવા જેવી હોય તો આ ધર્મકળા છે, કે જે જો શીખવા મળી હોય તો જીવ પેલી ચોરી વિષયમૂઢતા વિલાસકળા વગેરેથી પાછો હટે, અને એનું કલ્યાણ સધાય. પરંતુ અફસોસ એટલો છે કે આજના માબાપોને એને બચપણથી ધર્મકળા શીખવવાની પડી નથી. બોલો, તમે તમારા છોકરા-છોકરીને ધર્મકળા શીખવવા માટે સૌથી પહેલી તકેદારી રાખો છો ને ? વાતવાતમાં એનું ધર્મ તરફ પહેલું ધ્યાન દોરો છો ?

આજના માબાપ શ્રાવક-શ્રાવિકા છે ય ધર્મકળા શીખવે છે ? :-

ના, છોકરાને ‘ભણ ભણ, નહિ ભણે તો ખાઈશ શું ? ભણીશ તો પૈસા

ક્રમાતા આવડશે, ને ભૂખ્યો નહિ મરે,' આવું કહી કહી અર્થકળા શીખવતા આવડે છે; એમ બાઈઓને છોકરીને રસોઈ કરવાનું શીખવતાં આવડે છે, અને આજે તો આગળ વધીને 'ડીઝી નહિ હોય તો છોકરીને લેશે કોણ ?' એ ભયથી છોકરીને નિશાળ કોલેજમાં શીખવવાનું આવડે છે, પણ ધર્મકળા શીખવવાની વાત જ ક્યાં છે ? આજના કોલેજ સુધી ગયેલા જૈન છોકરા-છોકરીને એક નાની સામાયિક-ચૈત્યવંદનની ક્રિયા કરતાં નથી આવડતું. ક્યાંથી આવડે બિચારાને ? માબાપ કાળજીથી ધર્મકળા શીખવવાનું મુખ્ય કરે તો ને ?

પ્રભુના શ્રાવક-શ્રાવિકા સંતાનને પ્રભુની પિછાણ ન કરાવે ? પ્રભુના માર્ગને ન સમજાવે ? અને છતાં એ પ્રભુના શ્રાવક-શ્રાવિકા કહેવાય ! જૈન કહેવાય કે જન ?

સંતાનને પ્રભુનો માર્ગ યાને ધર્મકળા શીખવવાની ધર્મફરજ ન બજાવનાર અને અર્થકામમાં પાવરધા કરનાર માતા-પિતા પ્રભુમાર્ગના દ્રોહી અને પ્રભુ પ્રત્યે કૃતઘ્ન બને છે. કેમકે એમને પ્રભુનો માર્ગ મળ્યો છે તે પૂર્વજો એ માર્ગ અવિચ્છન્ન ચાલુ રાખતા આવ્યા માટે મળ્યો છે પછી હવે શું નવી પ્રજામાં એ માર્ગ આગળ ચાલે એવું કરવાનું ? કે એને આપણામાં જ ખત્મ કરવાનો ? અને અર્થ-કામકળા એવી શીખવવાની કે જે ધર્મ ભૂલવે ? ત્યાં પછી પ્રભુનો માર્ગ લોપાય એ પ્રભુમાર્ગ પ્રત્યે દ્રોહ નહિ ? પ્રભુ પ્રત્યે કૃતઘ્નતા નહિ ?

પેલો તોશલ અને બાળા બંનેએ પરસ્પર સંકેત કર્યા, અને તોશલને એથી લાગ્યું કે 'વાહ ! આ બાળામાં જેવું સુંદર રૂપ છે, એવી જ એને યોગ્ય સુંદર હોંશિયારી છે.' એમ વિચાર કરતો ત્યાંથી પછી આગળ ચાલ્યો અને પોતાના ઘેર પહોંચી ગયો. હવે એને શાનું ચેન પડે ? મન બાળામાં લાગેલું યોગીના મન જેવું થઈ ગયું. એક જ વિચાર, બાળાનો. એક જ તન્મયતા એના રૂપ-કૌશલ્ય આદિની યોગીનું મન પરમાત્મામાં લીન, બસ એકમાત્ર પરમાત્માની લગન. એમ આ તોશલને એક જ લગન બાળાની લાગી છે. વચમાં બીજી કોઈ જ વસ્તુના વિચારને જગા નથી.

મન સ્થિર રહે ? અપ્સરાશી સ્ત્રીમાં ? કે રૂપિયા ગણવામાં ? :-

બોલો, સંસારી માણસનું મન એકાગ્ર બની શકે કે નહિ ? કહો છો ને, 'જાપમાં, પ્રભુદર્શનમાં, ચૈત્યવંદન પ્રતિક્રમણમાં અમારું મન સ્થિર નથી રહેતું. મનનો ભારે ચંચળ સ્વભાવ છે' એમ ફરિયાદ કરો છો ને ? ફરિયાદ સાચી છે ? ન ધારેલી સારી શ્રીમંત ઘરની અપ્સરા જેવી કન્યા સાથે સગાઈ થઈ ગઈ હોય એનું મન પછી કેવું ? ચંચળ કે કન્યામાં એકતાન સ્થિર ? ધનના લોભીને કોઈ કહે

'લ્યો, આ ઢગલામાંથી એક કલાકમાં જેટલા રૂપિયા બરાબર ગણી લો એટલા તમારા. પણ જોજો હોં, ગણેલો આંકડો પછી મેળવવામાં આવશે, એમાં જો એક રૂપિયો ય ગણતરીમાં ઓછો વધુ થયો તો કશું નહિ મળે, એકપણ રૂપિયો ય નહિ મળે.' તો એ પરિસ્થિતિમાં રૂપિયા કેવા સ્થિર મનથી ગણો ? ભય છે કે 'જો ગણતરી દા.ત. ૧૦ હજારની કરી, પણ પછીથી સામો એ ગણતાં જો ૯૯૯૯ કે ૧૦૦૦૧ નો આંક બતાવશે તો આપણી ગણતરી ખોટી ઠરતાં કશું નહિ મળે.' માટે બહુ ચીવટથી રૂપિયા ગણાય ને ? તે ય એટલા રૂપિયા મફતમાં મળી જવાના છે, એટલે મન હોંશપૂર્વક ગણે છે. એ વખતે મનની સ્થિરતા કેવી ? ભારે ગરમી કે ઠંડી પડતી હોય એનું ય ભાન રહે ? ભખ તરસ લાગી હોય તો ય ખાવું-પીવું યાદ આવે ? ના, કશું નહિ, યોગી જાપમાં તલ્લીન, કોઈ બીજો વિચાર નહિ, એમ અહીં એ રૂપિયા ગણવામાં તલ્લીન કોઈ બીજો વિચાર નહિ, કહો, શું મનનો સ્થિર રહેવાનો સ્વભાવ નથી ? ન હોય તો અહીં ક્યાંથી સ્થિર તઈ ગયું ? પેલા સગાઈવાળાને મન ક્યાંથી રૂપાળી કન્યામાં સ્થિર થઈ જાય છે ? વાત આ છે કે

જીવનો જેમાં રસ જામ્યો, મન એમાં સહેજે સ્થિર થઈ જાય છે.

મન સારામાં તલ્લીન કરવું છે ? તો જીવને પહેલાં એનો રસ લગાડી દો જો તેવી કોઈ બિમારી રાગ આવ્યો હોય, બહુ પીડાકારી લાગતો હોય, તો જીવને એના નિવારણનો રસ લાગી જાય છે તેથી કલાકોના કલાકો મન એના વિચારમાં તન્મય થઈ જાય છે. અરે ડાક્ટર અને બીજા આગળ એનું અડધો કલાક પિંજણ કરતાં બીજો કોઈ વિચાર વચમાં ઘુસતો નથી. એટલું મન સ્થિર; કારણ, જીવને રોગનિવારણનો રસ લાગી ગયો છે.

ધર્મમાં આ જ કરવાનું છે; જાપ શું કે દર્શન શું, અલ્પવિરામ સ્વાધ્યાય-ધ્યાન શું કે સામાયિક-પ્રતિક્રમણ શું ? ધર્મનો રસ લગાડી દો પછી મન એમાં ચોંટ્યું સમજો. જો જો હોં બેભત્યુ રસ નહિ ચાલે. 'મને તો પૈસાનો ય રસ છે અને ધર્મનો ય રસ છે. 'આ મનની મનવાર ખોટી, ત્યાં તો અનાદિસિદ્ધ ધનરસ જ રહેવાનો, ધર્મરસ નહિ.'

બેભત્યુ રસ ન નભે. ધર્મનો રસ તો નિર્ભેળ જોઈએ.

પાપ, પાપનાં સાધન યા કોઈપણ બાહ્યભાવ, એનો રસ રાખીને ધર્મનો રસ જામા શકે નહિ. ધર્મના નિર્ભેળ રસ પર મન ધર્મમાં સ્થિર રહી શકે.

પ્ર.- પણ એજ વાંધો છે ને, ધર્મનો એવો રસ શે જાગે ?

ઉ.- મુંઝાશો નહિ, આમાં જ ઉપાયની વાત આવી ગઈ. પાપનો પાપસાધનનો અને બાહ્યભાવોનો રસ હટાવી દો, તો ધર્મનો રસ સહેલાઈથી જાગશે.

પૈસાનો રસ છે, માટે જ્ઞાનનો રસ નથી. પૈસા સંઘરી રાખવા કે જાતે ભોગવવાનો રસ છે માટે દાનનો રસ નથી.

એમ ખાટા-મીઠા રસ વગેરે ભોગવવાનો રસ છે તેથી ત્યાગનો રસ નથી. પત્નિમાં રસ છે તેથી દેવ અને ગુરુમાં રસ નથી.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૧૯, અંક-૧, તા. ૧૨-૯-૧૯૭૦

સંતાન-સગાવહાલામાં રસના કારણે સંઘ-સાધર્મિકમાં રસ જાગતો નથી.

આરંભ-સમારંભના કામોમાં રસ હોવાથી ષટ્કાય જીવોની દયા-અહિંસામાં રસના વાંધા છે, તેથી જ સામાયિક-પૌષ્ઠ વગેરેના ઉલ્લાસ નથી.

અવિરતિના યાને આરંભ-પરિગ્રહ-પરિવાર અને ઘરવાસના રસ છે તેથી સંયમ-ચારિત્રનો રસ નથી.

બસ, તપાસો તો દેખાશે કે આરંભ-સમારંભાદિ પાપોનો અને પાપસાધનોનો રસ છે તેથી જ તે તે ધર્મનો રસ જાગતો-ઊછળતો નથી. માટે, જો ધર્મનો રસ જગાવવો હોય તો સીધી વાત છે કે પાપ-પાપ-સાધનોના રસને પડતો મૂકવો જોઈએ. ત્યારે સવાલ એ આવીને ઊભો રહેશે કે,

‘પણ અનાદિકાળથી લાગેલો પાપનો રસ શી રીતે હટે ?’

પાપનો રસ હટવાની મોટી લાયકાત ચરમાવર્ત છે. મોક્ષે જવાના છેલ્લા પુદ્ગલ-પરાવર્ત કાળને ચરમાવર્ત કહેવાય. એ ચરમાવર્ત-કાળમાં જે આવ્યો તે પાપરસ હટાવવા અને ધર્મરસ જગાવવા માટે યોગ્ય બન્યો. એ યોગ્ય બનવામાં પહેલો તો પાપ અને ધર્મનો વિવેક જાગવાનો. ‘આને આને પાપ કહેવાય, ને આને આને ધર્મ કહેવાય,’ આવી જે બુદ્ધિ એનું નામ વિવેક. એ જાગવા પર જ મનને એમ થાય કે ‘અરે ! મારો પાપરસ ક્યારે ખૂટશે ? મારામાં ધર્મરસ કેમ જાગે ?’ આટલું ય મનમાં જાગે, પાપનો ભય અને ધર્મનું સારાપણું જાગે, એ વિવેક પ્રગટવા પર છે. આ વિવેક એ ખરેખરી યોગ્યતા છે. ચરમાવર્તમાં પ્રવેશનો સૂચક છે. એટલે જો દિલમાં આ પાપ અને ધર્મનો વિવેક જાગ્યો છે તો સમજી લો કે પાપરસ હટાવવા માટે એક મહાન યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ છે.

આના પર આગળ પગથિયા ચડવાનું સરળ સુલભ બને છે. માત્ર, એ તરફનું લક્ષ અને પુરુષાર્થ જોઈએ. મનને એમ થાય કે ‘જો મને પાપ અને ધર્મનો વિભાગ સમજાય છે, તો હવે એ સમજવાની લીધેલી યોગ્યતાને એળે કેમ જવા દઉં ? હવે પાપના એવા રસ, એવી ધગશ શા સારું રાખું ? અને એમાં એવા

આંધળિયાં શા માટે કરું ? જનમ જનમ ભટકાવનાર એ પાપરસ ને પાપસાધનોના રસ રાખવા એ નર્ચો અંધાપો છે, નરી મૂઢતા-મૂર્ખતા છે.’

આવું દિલને હાડોહાડ લાગે એટલે પાપ અને પાપસાધનોની પ્રત્યે જીવ જે અત્યાર સુધી ખખડખજ સાજોસારો હતો તે હવે માંગો માંદો બની જાય. હોશિયાર સેલ્સમેન હોય, શેઠના વેપારમાં સોદા સારા પતાવતો હોય, એને, જો એમ ઓછું આવી જાય કે ‘મારી હોશિયારી પર આ એકેક સોદામાં શેઠને હજારો રૂપિયા મળે છે અને મને તો માત્ર મહિને ત્રણસો કે ચારસો મળે છે,’ તો એ સોદા તો કરશે પણ માંગા દિલથી. જો એ સોદો પોતાના લાભનો જ હોત તો એમાં જેવો રસ હોત, એવો રસ આ નોકરીના હિસાબના સોદામાં નહિ. બસ, એવું અહીં જો લાગે કે આ પૈસાદિ પાપસાધનો અને હિંસા-આરંભસમારંભાદિ પાપોના સોદામાં લાભ તો પરિવાર ખાટી જવાના, મારે તો માત્ર રોજની ચાર રોટલી અને ચાર ચીંથરાનો લાભ, તેમજ વધારામાં કર્મબંધના પોટલાંનો લાભ;’ આવું જો મનને લાગી જાય તો પછી પેલા સેલ્સમેનની જેમ પાપ-પાપસાધનોમાં ઉત્સાહ મંદ પડી જાય; અંતરનો રસ ન રહે. પાપનો રસ મરે તો ધર્મનો નિર્ભેળ રસ જાગે. એ જાગે પછી મન ધર્મમાં સ્થિર રહી શકે.

તોશલનું રાતના જવા માટેનું સૂત્ર :-

પેલા તોશલ રાજકુમારે પેલી કોઈક બાળાને જોઈ આવ્યા પછી હવે એનું મન એ બાળામાં ચોંટી ગયું છે. અત્યારે બીજા રસ ખૂટી ગયા છે, એટલે હવે મન બીજે શાનું જાય ? તોશલે જેમ તેમ દહાડો તો પૂરો કર્યો, પણ હવે રાત પડી એટલે પેલું ઊંકળેલું મન એમજ શી રીતે પસાર કરે ? તોશલના મનને એમ થાય છે કે ‘પેલી બાળાની મુલાકાત તો કરવી છે, પરંતુ રાત્રિનો ભરપૂર અંધકાર ફેલાઈ ગયો છે, એમાં રોણિયા ફરતા હોય, એટલે માર્ગ કઠિન છે તો શી રીતે એની પાસે જવાય ? પરંતુ જો આમ માત્ર કઠિનતાનો વિચાર કરતો બેસી રહીશ તો કામ કેમ થશે ? જેમ કઠિનતા વિચારું છું એમ ‘દુઃખ વિના સુખ નહિ’ એ કેમ નથી વિચારતો ?’

કેવું સૂત્ર લગાડ્યું ? માણસને જ્યાં રસ છે ત્યાં ફાવતાં સૂત્ર લગાડતાં આવડે છે, અને જેનો રસ નહિ, એમાં ઊલટાં સૂત્ર લગાડાય છે. વેપારનો રસ હોય અને યાત્રાની વાત આવશે તો એવું જ સૂત્ર લગાડશે કે ‘યાત્રા-બાત્રા સારા પૈસા હોય તો થાય. વેપાર વિના સારા પૈસા ક્યાં છે ?’ અને જો યાત્રાનો રસ જાગ્યો હશે તો એવું સૂત્ર લગાવશે કે ‘એકલા પૈસા-પૈસા કરીને શું કરવાનું ? પૈસા સુખ માટે છે ને ? માટે ચાલો થોડા દિવસ બહાર ફરી આવીએ ! બસ, ધર્મનો

રસ હોય તો એવાં સૂત્ર લગાડાય. તોશલને બાળાની મુલાકાતનો રસ છે એટલે આ સૂત્ર લગાડે છે કે

‘દુઃખ વિના સુખ નહિ’,

સૂત્ર કેટલું સરસ ? પરંતુ આ જીવ ઘેલો છે, સંસારની વાતોમાં આ સૂત્ર લગાવતાં આવડે છે, એવું ધર્મની સાધના માટે નહિ. બાઈઓ વૈશાખ-જેઠના તાપમાં રસોઈ માટે ત્રણ કલાક ચૂલા આગળ બફાય છે; કેમકે માન્યું છે કે ‘આ બફાવાના દુઃખ વિના કુટુંબને સમયસર જમાડવાનું અને જાતે જમવાનું સુખ નહિ.’ હવે એને જ જો બપોરે સાંજે નવરી પડી સામાયિક-પ્રતિક્રમણ કરવાની વાત આવે તો ત્યાં ગરમી નડે છે, થાક નડે છે. ‘આટલું ભઠિયારખાનું કૂટ્યા પછી પાડોશણ સાથે જરા વાતોચીતોમાં મન ફોરું ન કરીએ ?’ એમ એના મનને થાય છે. ત્યાં મનમાં એ નથી આવતું કે ભલે ગરમી પડે છે, ને થાક લાગ્યો છે, કિન્તુ સંસાર માટે એ કષ્ટ વેઠ્યા તો ભોજનનું સુખ મળ્યું; તો પછી ધર્મનું કષ્ટ વેઠ્યા વિના આગળ પરભવે સુખ ક્યાં છે ? આ તો પૂર્વ ભવે એ કરીને આવ્યા છીએ એટલે અહીં સુખ જોવા પામીએ છીએ; પણ હવે અહીં ધર્મનાં કષ્ટ નહિ ઉઠાવાય તો ભવાંતરે સુખ શું દેખવાનું ?’

ધર્મકષ્ટ ઉઠાવવા જિનાજ્ઞાનું સુખ વિચારો :-

કષ્ટમય ધર્મની સાધનાઓ કરવા માટે આ મહાન સૂત્ર છે, ‘દુઃખ વિના સુખ નહિ’ ડાયબિટીઝના રોગવાળા ઘી મીઠાઈ વગેરેનો ત્યાગ કરે છે, કેમ ? સમજે છે કે ‘આ ત્યાગનું કષ્ટ ઉઠાવ્યા વિના જીવવાનું સુખ અનુભવી શકાશે નહિ,’ તો પછી જિનાજ્ઞા પાલનનું સુખ જો અનુભવવું હોય, જો સારી સદ્ગતિનાં સુખ પામવા હોય, તો ત્યાગનાં કષ્ટ ન ઉઠાવવા પડે ?

જિનાજ્ઞાપાલન એ સુખ :-

જો જો હોં, જિનાજ્ઞાનું પાલન થાય એ પણ મનને એક ભારે સુખનો વિષય બને છે.

દિલમાં સંતોષ થાય કે ‘હાશ ! ચાલો આટલી પણ પ્રભુની આજ્ઞા પાળવાની મળી. જિનાજ્ઞાપાલન વિના અનંતા માનવભવ પણ બરબાદ ગાળ્યા. અહીં સારું છે કે જિનાજ્ઞા સમજવા પાળવા મળી. એથી જ આત્માની અનંત સમૃદ્ધિ પ્રગટ થશે.

‘પામ્યા, પામે, પામશે રે, જે કોઈ જ્ઞાનાદિ અનંત;

તે તુજ આણ થકી સવે રે, કહે માનવિજય ઉલ્લસંત.’

इत्याज्ञाराधनपरा अनन्ता परिनिर्वृताः ।

निर्वान्ति चान्ये केचन, निर्वास्यन्ति तथा परे ॥

અનંતા આત્મા નિર્વાણ પામ્યા, અનંત જ્ઞાનાદિ સમૃદ્ધિ પામ્યા, વર્તમાનમાં પામે છે, અને ભવિષ્યમાં બીજા પામશે, તે બધું જિનાજ્ઞાની આરાધનાથી. મોટા મોટા બુદ્ધિનિધાન ગણધર ભગવંતોએ પણ હોંશપૂર્વક જિનાજ્ઞા પાળી એમાં અનન્ય અથાગ સુખ અનુભવ્યું, તો મારાં એવા અહોભાગ્ય ક્યાંથી કે મનેય જિનાજ્ઞા પાળવાની મળે.’ આ વિચાર હોય તો જિનાજ્ઞા-પાલનમાં મહાસુખ દેખાય. પછી એ સુખ લેવા માટે દુઃખ હોંશે વધાવી લેવાય; કેમકે દુઃખ વિના સુખ નહિ.

તોશલ બાળા પાસે :-

તોશલે નક્કી કર્યું કે ‘દુઃખ વિના સુખ નહિ માટે કઠિનતાનો વિચાર નહિ કરવાનો.’ એણે આશકનો વેશ બનાવ્યો, એમાં એક કટારી છુપાવી લીધી, અને તલવાર લઈ એને મ્યાનમાં પૂરી કેડે લગાડી દીધી. પછી ઊપજ્યો પેલી બાળાની સફેદ હવેલી પાસે. ત્યાં પહોંચી જઈ કૂદવાની કળાથી કૂદકો લગાવી ઝરૂખા ઉપર ચડી ગયો. બારીમાંથી અંદર પેઠો અને જુએ છે તો બાળા એકલી છે, પાસે કોઈ માણસ નથી, અને દીન, શૂન્ય મનવાળી બની ચિંતા કરતી બેઠી છે.

તોશલને એ જોઈ લાગ્યું કે આને પણ મારી માફક ચેન નથી. આ ય મારી રટણા કરતી લાગે છે. તો હવે ફિકર નહિ, અહીં કોઈ હો-હા કરનાર નથી ! એમ વિચારી એણે તલવારની મ્યાન બાળાની પીઠ પાછળથી એના માથે આડી ધરી. બાળાએ સંકેત એને જ કરેલો, એટલે એની રટણા હતી, તેથી એ જોતાં એને તરત ખ્યાલ આવી ગયો કે એ પ્રેમી કુમાર આવ્યો લાગે છે, એના ભારે હરખમાં એના શરીરે રોમાંચ ખડા થઈ ગયા.

પ્રભુદર્શને રોમાંચ ક્યારે ? :-

અરિહંત પ્રભુનાં દર્શને, કહ્યું છે કે, રોમાંચ ખડા થાય. ક્યારે થાય ? દિલને આ પ્રેમી મળ્યાનો ભારે હરખ ઊપજે તો. પણ અફસોસ કે પ્રભુ એવા પ્રેમી લાગતા નથી ! વિચાર જોઈએ કે દુનિયાના પ્રેમી શું આપી દે છે ? તુલસીદાસ કહે છે,-

‘પરનારી પ્રસન્ન ભાઈ, દેવત નહિ કહ્યુ ઓર;’

મૂત્રપાત્ર આગે ઘરે, વો હી નરક કા ઠોર. (સ્થાન)

પ્રભુ માટે જો એમ થાય કે ‘અહો ! આ કેવાં મહાન ઉપકારી ! પોતાની ઉચ્ચ જીવન-સાધનાથી મને કેટલું ભવ્ય આલંબન આપે છે ! કેવો મહાન તત્ત્વ-પ્રકાશ અને મોક્ષમાર્ગ આપે છે ! આમ સ્નેહી ક્યાં મળે ? આમ જો પ્રભુ અનન્ય ઉપકારી લાગે, તો પછી અતિ ઊંચા પ્રેમી સ્નેહી લાગે. એ લાગે તો એનાં દર્શને હરખનો પાર નહિ, ને રોમાંચ ખડા થાય.

પેલી બાળા તોશલની મ્યાન જોતાં પ્રેમી આવ્યાનુ સમજી જઈ રોમાંચ અનુભવે છે. એના મનને એમ થાય છે કે ‘હૃદયચોર આવ્યો.’ મોં ફેરવીને કુમારની સામે જોઈ બોલી ઊઠે છે ‘મનમોહન !’ ઊભી થઈને કુમારને આસન પર બેસાડી એની સામે બેસે છે.

રાજકુમાર હવે એને કહે છે, ‘સ્વામિનિ ! તને મારાં જીવના સોગન છે, સ્પષ્ટ કહે શું વિચારી રહી છે ?’

જુઓ બાળા પહેલો તો એનો શો જવાબ કરે છે. એ કહે છે,

‘સીલં સલાહિણિજ્જં તં પુણ સીલાઓ હોજ્જ દુગુણં ચ ।

સીલેણ હોઝ ધમ્મો, તસ્સ ફલં તં ચિય પુણો વિ ॥’

અર્થાત્ ‘શીલ પ્રશંસવા યોગ્ય છે, અને તે શીલ તો શીલથી બમણું થાય છે. શીલથી ધર્મ થાય છે. અને તેનું ફળ વળી પાછું શીલ જ છે.’

કેટલી મજેની વાત કરી ?

શીલ એ જીવનસર્વસ્વ; શીલ એ ધર્મપ્રાણ; શીલ એ પહેલી-છેલ્લી સાધના.

(૧) જીવન આખું જીવીને સારમાં શું જોઈએ છે, તો કે શીલ.

(૨) ધર્મ અનેક પ્રકારનો સેવો, પણ એ બધામાં મર્મસ્થાને શું, તો કે શીલ. બધા ધર્મ એ દેહ, અને શીલ એના પ્રાણ.

(૩) જીવનમાં સાધનાની શરૂઆત શેનાથી કરવાની, તો કે શીલથી; અને સાધનાને અંતે શું લાવવાનું, તો કે શીલ.

જો જો હોં, આ બાઈ પરપુરુષ કુમાર પ્રત્યે આકર્ષાઈ છે, સંકેત કર્યો છે, છતાં વિચારી શું રહી છે ? શીલનું મહત્ત્વ. કારણ ? એ કુળવાન છે. કુલીનતા દિલના ઊંડાણમાં વિચાર તો શીલનો લાવે, ગુણનો લાવે; તીવ્ર મોહના ઉદયથી કદાચ અકાર્યમાં ભટકાઈ જાય, તો ય દિલની અંદર મહત્ત્વ શીલનું-ગુણનું લાગે.

આપણામાં કુલીનતા હોય તો એનું આ માપક યંત્ર છે કે દિલમાં ઊંડે ઊંડે શીલનું અને ગુણનું આકર્ષણ હોય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૨, તા. ૧૯-૯-૧૯૭૦

આજના ભૌતિકવાદ-નાસ્તિકવાદ અને વિલાસના ભરચક સંયોગો વચ્ચે સાવધાન રહેવા જેવું છે. દિલમાં ઊંડે ઊંડે પણ શીલનું મહત્ત્વ બેઠું હોય તો જ બચાવ મળે. નહિતર આજના જમાનાના વ્યામોહમાં કેટલી ભ્રમણાઓમાં ફસાવાનું થાય; દા.ત. આજે વિકાસનો યુગ માની પૂર્વ યુગની સદાચારની વાતોને વાહિયાત

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“શ્રી કુવલમાયા ચરિત્ર-૩” (ભાગ-૪૩)

૨૫

લેખાવે છે; વળી વિષયની વાસનાને કુદરતી હાજત મનાવે છે; તેમ ગમે તે વિષયની છૂટને નિર્દોષ ગણાવે છે...આ બધી ભ્રમણા છે, ને એમાં ફસાયા પછી જીવ જીવનના અંત સુધી આત્માનું ભાન સરાસર ભૂલી કેવળ પશુરમતમાં લીન રહે છે. માટે કુલીનતાનો વિચાર કરી શીલને મહત્ત્વ આપવા જેવું છે.

પેલી બાળા કુલીન છે, તેથી એ પોતે શો વિચાર કરી રહી હતી એ બતાવતાં પહેલી વાત આ બતાવે છે કે શીલ પ્રશંસનીય છે, કેમકે (૧) શીલથી શીલ વધે છે, (૨) શીલથી જ ધર્મ છે, અને (૩) ધર્મનું ફળ શીલ છે.

(૧) શીલથી શીલ વધે છે, કેમકે પ્રારંભમાં થોડા પ્રસંગમાં કસોટી આવતાં શીલને જાળવી રાખનારાને એનો રસ લાગે છે, એની હૂંફ રહે છે, તેથી પછી ઘણા પ્રસંગોમાં શીલને જાળવી રાખે છે. શીલનો ભંગ કરનારાને સંકોચ બળતરા નહિ, એટલે પછી ‘વટલેલી બ્રાહ્મણી તરકડીથી ભૂંડી’ જેવું થાય, અધિકાધિક શીલભંગ થાય. ત્યારે શીલની જાળવણી કરનારને ભારે હૂંફ સંતોષ રહે છે કે ‘હાશ ! ઠીક બચી જવાયું પછી એના પર બીજા બીજા પ્રસંગોમાં શીલરક્ષાનું શૂરાતન ચરે છે. એમ શીલથી શીલ વધે છે, વળી

(૨) શીલથી જ ધર્મ છે. શીલ વિનાના બીજા વ્રત વગેરે ધર્મની કિંમત નથી રહેતી. કહ્યું છે,

‘મૂળ વિના તરુવર જેહવા, ગુણ (દોરી) વિના લાલ કમાન રે;

શીલ વિના વ્રત એહવા, ભાષે શ્રી વર્ધમાન રે.’

‘સાધુ અને શ્રાવકતણા, વ્રત છે સુખદાયી રે;

શીલવિના વ્રત જાણજો. કુશકા સમ ભાઈ રે.

શીલ સમો વ્રત કો નહિ.’

શીલની કેમ આટલી બધી કિંમત ? કારણ એ છે કે શીલ ભાંગનારો, શીલની પરવા નહિ રાખનારો, પોતાના આત્માને ચામડાના વિષયમાં એટલો બધો અંધમગ્ન કરે છે કે પછી એ બીજા વ્રતોને-આચરવા છતાં એના મર્મને પામી શકતો નથી.

વ્રત-નિયમોનો મર્મ શું છે ?

જડની રમણતા ઓછી કરી આત્મરમણતા કેળવવી.

પરંતુ એ થાય ક્યાંથી ? શીલની પરવા મૂકી એટલે તો ચામડાના વિષયમાં અંધમગ્નતા આવી; ત્યાં આત્મા એવો અંધમગ્ન બનેલો એ હવે આત્મરમણતા માટે સાવ નાલાયક થઈ ગયો, પછી બીજા વ્રત ગમે તેટલા કરે તેથી શું ? એમાં કાંઈ આત્મરમણતા ન આવી શકે. માટે કહ્યું શીલ વિના ધર્મ નહિ. વળી,

(૩) શુદ્ધ ધર્મના ફળમાં પણ શીલ. (i) અહીં આત્મરમણતા વધવાથી, ને

૨૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“વ્રત-નિયમોનો મર્મ શું છે ?” (ભાગ-૪૩)

(ii) પરલોકે અસંકલ્પ ભોગથી.

અર્થાત્ ઇળ બે રીતે;-

(i) એક તો, શીલની સાથે બીજી વ્રત-નિયમની સાધના કરતો જાય એટલે આત્મરમણતા વધતી જાય. એથી એવા આત્મ-રમણતાના મહાન વિકાસમાં સહેજે શીલનો મહાન વિકાસ સધાય. એ ધર્મનું અહીં ઇળ આવ્યું.

(ii) બીજી રીતે જોતાં, પરલોકની દૃષ્ટિએ, શુદ્ધ શીલ સાથેના ધર્મની સાધના કરતાં જે પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ઊભું થાય, એથી પરલોકમાં અસંકલ્પ ભોગની સામગ્રી મળે.

અસંકલ્પ ભોગ :-

અર્થાત્ જે વૈભવાદિ પ્રાપ્ત થાય એના ભોગ ચિત્તના સંકલેશ વિનાના હોય. ચિત્તના ‘સંકલેશ’ એટલે ચિત્તમાં ચીકણા રાગ-મોહ. સામગ્રી ભરપૂર છતાં એવા રાગ-મોહ હોય નહિ. તેથી કુશીલની કલ્પના ય ન આવે, વિચાર જ ન ઊઠે, પછી કુશીલ આચરવાની વાતે ય શી ? તેથી શીલ ઝગમગી ઊઠે. આમ પરલોકની દૃષ્ટિએ પણ ધર્મના ઇળમાં શીલ આવે.

આ ઉપરથી એ વિચારવા જેવું છે કે અહીં પુણ્યના યોગે જે ભોગ-સામગ્રી મળી છે, સામગ્રીમાં જે ચક્રો ઈન્દ્રિયો અને એના વિષયો મળ્યા છે, એ ઈન્દ્રિયોથી અયોગ્ય યાને અનાચારના ધરના વિષયોનો ભોગવટો કરવાનો રાગ થાય છે ખરો ? તેમજ યોગ્ય વિષયોમાં પણ ઈન્દ્રિયો તીવ્ર લાલસા-લંપટતા-આસક્તિથી મગ્ન બને છે ? જો એવું બનતું હોય તો એમાં ચિત્ત સંકલ્પ ગણાય. એ ભોગ મળવાનું પુણ્ય સંકલ્પ ભોગનું કહેવાય.

સંકલ્પ ભોગ ખતરનાક છે. ચક્રવર્તીની પટ્ટરાણી સંકલ્પ ભોગમાં મહાલી નરકે જાય છે. વાસુદેવો જૈન ધર્મ સમજવા છતાં સંકલેશવાળા ભોગને લીધે નરકમાં જ સિધાવે છે. ભોગ ભૂંડા છે, પણ એના કરતાં એમાં ચિત્તને રહેતો સંકલેશ, રાગમૂઢતા અને આસક્તિનો ચિત્તપરિણામ મહાભૂંડો છે. ભોગમાં એ ચિત્ત-સંકલેશ શાથી ? પૂર્વે ધર્મ કરેલો તે શીલના ભંગ સાથે કર્યો હોવાથી એવી ધર્મસાધનાથી પાપાનુબંધી પુણ્ય ઊભું થયું હોઈને આવે છે. આમ,

શીલની બેપરવાઈથી (i) આત્મરમણતાને બદલે વિષયરમણતા પોષાય, તેથી બીજો પણ ધર્મ માલ-વિનાનો રહે; અને (ii) ચિત્તસંકલેશ પોષાતો રહે, તેથી પરભવે એનો વારસો ચાલે. તેથી ત્યાં ય મોત થાય.

શીલપૂર્વક ધર્મ, અને ધર્મનું ઇળ શીલ :-

માટે કોઈ પણ ધર્મસાધના કરવાની તે શીલના પાલન સાથે કરવાની, આ

ય કરીને શું ઇચ્છવાનું ? શીલનો વિકાસ. ‘શીલપૂર્વક ધર્મ; અને ધર્મનું ઇળ પણ શીલ.’ એટલે વધુ શીલવિકાસ યાને વિશેષ વિષયવિરતિ માટે ધર્મ સધાય, પછી એનાથી જે પુણ્ય ઊભું થઈ આગળ ભોગસામગ્રી આપે એમાં સંકલેશ-આસક્તિ નહિ થવાની. કેટલાય કહે છે,-

ધર્મ નરકદાયી ભોગસામગ્રી કેમ આપે છે ? :-

પ્ર.- ધર્મ એવી ભોગસામગ્રી કેમ આપે છે કે જેથી જીવ બિચારો એને ભોગવીને દુર્ગતિમાં જાય ?

ઉ.- અહીં સમજવા જેવું છે કે ધર્મ સંપૂર્ણ ન સાધ્યો એટલે મોક્ષ આપી ન શકે; ત્યારે શું આપે ? દરિદ્રતા કે સમૃદ્ધિ ? સમૃદ્ધિ જ આપે. પણ ધર્મ જો શીલવિકાસના માટે કર્યો હોય તો એવા ધર્મથી જે સમૃદ્ધિ મળે એમાં ય શીલવિકાસ મળે, સંકલેશ-આસક્તિ-લુબ્ધતા ન થાય. એથી સમૃદ્ધિનો ત્યાગ અને ઉચ્ચ શીલ તથા ઉચ્ચ ધર્મ મળે...એમ કરતાં આગળ વધતાં વધતાં ઉત્કૃષ્ટ સંપૂર્ણ ધર્મે પહોંચાય અને તેથી વીતરાગ-સર્વજ્ઞ બની મોક્ષ પમાય. વાત આ, કે ધર્મના ઇળમાં પણ શીલનો વિકાસ જ ઇચ્છ્યો.

તોશલ રાજકુમારના પ્રશ્ન પર પેલી બાળા પોતાની વિચારણા કહી રહી છે, એમાં પહેલી તો આ વાત કરી કે શીલથી શીલ વધે, શીલથી ધર્મ થાય, ને એવો શીલયુક્ત ધર્મ ઇળમાં પણ, મહાશીલ લાવે; માટે શીલ પ્રશંસનીય છે, પરંતુ આ વાત કર્યા પછી એ બાળા કહે છે,

શીલપ્રેમી બાળા કેમ રાજકુમાર પર આકર્ષાઈ ?

‘શીલ વિના જીવવાથી શું ? તેમ તમારા વિના પણ જીવવાથી ય શું ? આમ વિચાર કરતાં મારું દિલ ડોલાયમાન થાય છે, દિલ ઝોલા ખાય છે.’

જુઓ, શીલનું આટલું બધું ભારી મહત્ત્વ સમજવા છતાં રાજકુમાર પર આકર્ષિત બન્યાનું કહે છે. શીલ વિનાના જીવનની કિંમત નહિ, શીલ તોડવા કરતાં તો જીવન તોડી નાખવું સારું એમ માનવા છતાં જે રાજકુમારના સંબંધથી શીલભંગ થાય એમ છે, એનો તો ત્યાગ કરવો જોઈએ, ત્યારે આ કહે છે કે ‘સાથે તમારા વિના પણ જીવવાથી શું ? અર્થાત્ તમારો સંબંધ ન મળે તો મરવું સારું.’ આમ મન શીલ અને રાજકુમાર બેની વચ્ચે હિંચકો ખાય છે, કે ‘શીલ સાચવું ? કે રાજકુમારનો સંબંધ મેળવું ?’

શીલનું ભારે મહત્ત્વ સમજવા છતાં કેમ આમ ? તમે કહેશો ‘મોહનો ઉદય માટે સાચું સમજવા છતાં ખોટાનું મન થાય;’ પરંતુ મોહનો ઉદય કેમ થયો ? એ કહો. રાજકુમાર પર દૃષ્ટિ જ ન નાખી હોત, કુલીનતાની મર્યાદા પાળવા મન કડક

રાખ્યું હોત, ‘પરપુરુષનું દર્શન એ ખરાબ નિમિત્ત છે,’ એમ સમજી એ જો ન સેવ્યું હોત, તો મોહનો ઉદય ક્યાંથી થવાનો હતો ? જીવનમાં તપાસશો તો દેખાશે કે,

(૧) ઘણા પ્રસંગે મોહ અને ક્રોધાદિ કષાયના ઉદય થાય છે તે અસત્ નિમિત્તને વધાવવાથી થાય છે.

(૧) રસ્તે જતી સ્ત્રીના અંગ પર નજર નાખો કે મર્યા; અંતરમાં રાગનો વિકાર જાગ્યો જ સમજો. (૨) એવી કથા-નવલિકા કે સમાચાર વાંચવા ગયા, તો રાગમોહનીય ઉદયમાં આવ્યું જ સમજો. (૩) છાપામાં કંઈક ઊથલપાથલ વાંચવાનું કર્યું તો અણગમતું કરનાર પર દ્વેષ જાગ્યો જ સમજો. (૪) કોઈ અપમાન કરતું આવ્યું એને જો મહત્ત્વ આપ્યું અર્થાત્ એ નિમિત્તને વધાવ્યું, તો મનમાં અભિમાન ઊછળ્યું સમજો; (૫) દિવાળીનો બજાર કે એવો કોઈ માલવાળો બજાર જોવા જો ગયા, કશું લેવાની ઈચ્છા નહોતી, તો ય એ જોયું ને ? બસ, કોઈક ને કોઈક ચીજનો લોભ જાગ્યો જ સમજો. પૈસા બહુ માન્યા, તો ધર્મ ભૂલ્યા સમજો.

આનો અર્થ શું ?

જીવ્યાં કરતાં જોયું ભલું નહિ, પણ જોયું ને રોયા.

નથી જોયું, નથી સાંભળ્યું, અરે ! મનમાં પણ નથી વિચાર્યું, ત્યાંસુધી સુખી. બાકી એવા શ્રવણ, દર્શન કે સ્મરણનું અસત્ નિમિત્ત સેવ્યું તો અંતરમાં ચોર સળવળવાના, મોહ અને કષાયના ઉદય જાગવાના. માટે આ મહાન ચાવી છે કે, જો મોહ અને કષાયને જાગવા ન દેવા હોય, તો અસત્ નિમિત્ત સેવો નહિ, નિમિત્ત આવી પડ્યું તો એને વધાવો નહિ, એને લેશ પણ મહત્ત્વ ન દો.

પેલી બાળાએ નિમિત્ત ખરાબ સેવ્યું છે, રાજકુમારને હોંશથી જોયો છે, પછી મોહનો ઉદય કેમ ન જાગે ? વળી પાછું કુલીનતાના હિસાબે શીલનું ભારે મહત્ત્વ ખ્યાલમાં છે, એટલે જ્યાં એ કહે છે કે ‘શીલ વિના શું જીવવું, અને તમારા વિના ય શું જીવવું ? માટે ચિત્ત દોલાયમાન થાય છે;’ આવું કહે છે ત્યાં રાજકુમાર જુઓ શું કહે છે,

રાજકુમારની ખાનદાની :-

રાજકુમાર કહે છે, ‘તો પછી જો એમ જ છે, તો સુંદરી ! તું શીલવતી છે અને શીલભંગની તને નફરત છે, તો તું સુખેથી બેસ, શીલ સાચવ, હું જાઉં છું.’

એમ કહીને રાજકુમાર ઊઠ્યો. જુઓ આ પણ કુલીનતાવાળો છે, સામાના શીલવિચારની કદર કરનાર છે તેથી એવું નથી કરતો કે ‘ભલે આ બાઈને શીલની ઈચ્છા હોય, પણ મારા પ્રત્યે એને આકર્ષણ છે ને ? તો લાવ, એને જરા વધુ લોભાવવા દે, કે મને ઓશિયાળી કરવા દે, એટલે એ પીગળી જશે.’ કુળની અને

શીલની કદર છે; એટલે ભલે પોતે બદઈરાદાથી આવ્યો છે છતાં ઈરાદાને નિષ્ફળ જવા દઈ એને કહે છે, ‘બેસ, તું સુખેથી શીલ પાળ. હું જાઉં છું’

ત્યારે આજે એવો કાળ આવી લાગ્યો છે કે સુશીલ છોકરીઓ કે બાઈઓને લોભાવી લલચાવી કે દાક્ષિણ્યમાં પાડી શીલભંગના માર્ગે ખેંચવાનું કરાય છે ! ક્યાંક સાધ્વીને પાડવાનું કરાય છે. એ કેટલી અધમતા ? શાસ્ત્ર કહે છે’

‘સંજઙ્ઞ ચચ્ચભંગે મૂલગ્ગી બોહિલાભસ્સ ।’

સાધ્વીના શીલનો ભંગ કરે એ બોધિલાભના મૂળમાં અગ્નિ મૂકે છે. અર્થાત્ એવાને જન્મોના જન્મો સુધી જૈનધર્મ જ ન મળે. અને એ ન મળે એટલે કેવાં પાપિષ્ઠ જીવન બને ? કેવું દુર્ગતિઓમાં ભટકાયા કરવાનું થાય ?

માટે બહુ સાવધાન રહેવા જેવું છે; ક્યાંય કોઈ સાધ્વીને કે બાઈને યા છોકરીને લેશમાત્ર પણ આકર્ષણ કરવાનું ન થાય.

આકર્ષણ જગાડ્યા પછી એ ભલે જાતે મન બગાડે, તો ય દોષ તો આકર્ષણ કરનારનો છે. આપણા મનમાં ભલે ખરાબ ભાવના ન હોય, પરંતુ જો સ્ત્રીજાતને થોડા મીઠા શબ્દથી કે ચીજવસ્તુ આપીને આકર્ષણ જગાડ્યું તો એ બગાડીને આપણને બગાડશે. માટે બાઈઓ સાધ્વીઓ કે છોકરીઓ સાથે એવાં વેવલાપણાં કે લપેડાવેડા નહિ જ કરવા જોઈએ.

રાજકુમાર ‘તું સુખેથી શીલ પાળ, હું જાઉં છું.’ એમ કહીને ઊઠી ચાલવાનું કરે છે, ત્યાં જ પેલી બાળા એને પકડીને કહે છે, ‘રે ચોર ! મારું હૃદય હરીને જાય ક્યાં ? રાજપુત્ર ! સાંભળ મારું રહસ્ય’ એમ કહીને હવે એ બાળા પોતાની હકીકત કહે છે.

બાળા કહે, ‘હું આ નગરના નંદ શેઠ અને રત્નવતીની પુત્રી સુવણ્ણદેવી છું. મને એક શ્રેષ્ઠિપુત્ર હરિદત્તની સાથે પરણાવવામાં આવેલી. એ મારો પતિ વેપાર અર્થે લંકાપુરી ગયો. એને ગયાને આજે બાર વર્ષ ઉપર થઈ ગયા, પણ અત્યારસુધી એના કશા ખબર મળ્યા નથી. આ યુવાની મહાસાગર જેવી, એમાં સેંકડો કુવિકલ્પોના તરંગો ઊછળે, વિષયોરૂપી માછલા કૂદે, ઈંદ્રિયોરૂપી મોટા મગરોથી ખળભળે, અને કામ-વાસનાના આવર્તોથી જેને પાર કરવો મુશ્કેલ, એવા યુવાનીના મહાસાગરને પસાર કરતાં કરતાં મારું જ્ઞાન નષ્ટ થઈ ગયું, વડીલજનોનો વિનય ગળી ગયો, વિવેકરત્ન ચોરાઈ ગયું, ગુરુવચન વિસરાઈ ગયું, ધર્મનો આદેશ ભૂલાઈ ગયો. વધારે શું કહું ? મારા મન પરથી કુળનું ગૌરવ ઊતરી ગયું; લજ્જા ઊખડી ગઈ, દાક્ષિણ્ય ચાલી ગયું; શીલ પરવારી ગયું. કામદેવ હવે રાજા બની બેઠો.’

વાસનાના જોરમાં વિવેક નષ્ટ :-

કામવાસના નિરંકુશ છૂટી મૂકવાથી કેવી દશા થાય છે, એ અહીં જોવા મળે છે. આ બાઈ સુવણદેવી પોતે જ કહે છે કે પતિના વિરહમાં બાર વરસ વીતતાં વાસનાના જોરે જ્ઞાન નષ્ટ થઈ ગયું, વિવેક ઊપડી ગયો, ધર્મનો આદેશ ભૂલાઈ ગયો' બાઈ સુશીલતાના સંસ્કારવાળી છે એટલે એને જાતનું આટલું ભાન થાય છે કે વાસનાના જોરમાં જ્ઞાનવિવેક-ધર્મબંધન ભૂલાઈ જાય છે.

ત્યારે સવાલ થાય છે કે આવું ભાન છે તો પછી શા માટે એ વિવેક ગુમાવે છે ? એનો જવાબ એ છે કે એણે જાતે જ વાસનાને પાળી પંપાળી છે; તેથી વિવેક ન ટકે.

જીવનને વાસનાતૃપ્તિના મૂલ્યે મૂલવવાથી જીવનમાં એનું જ લક્ષ પ્રધાન બની જાય છે.

ભલેને વાસના સંતોષવાની સગવડ હોય, પરંતુ આર્ય માનવદેહ એ કામથી વિડંબવા જેવો નથી.

કામની વિડંબવાની કાયા તો દેવભવમાં, પશુ અવતારમાં, અને અનાર્ય માનવજીવનોમાં ઘણી મળી. ત્યાં ય કાયાને વિડંબી અને અહીં સુંદર આર્ય માનવભવે પણ વિડંબવાની હોય, તો એ વિટંબણા વિનાની કાયા બીજે ક્યાં મેળવવાની ?

માણસ ભૂલો પડી એમ વિચારે છે કે

પ્ર.- 'કાયા પુખ્ત ઉંમરમાં આવે એટલે પછી તો એ કામનો ભાવ જાગે જ ને ? એ તો સહજભાવ છે. એ ભાવ પોષવામાં અજુગતું શું છે ? આખી દુનિયા એ કરે જ છે.'

ઉ.- પરંતુ આ વિચારણા ખોટી છે, કેમકે એ કેવળ સંસારદૃષ્ટિની જ વિચારસરણી છે. એની પાછળ એવું મનાઈ બેઠું છે કે 'જનમવું, મોટા થવું, વાસનાઓ પોષવી અને આયુષ્ય પુરું થયે મરી જવું, એ જ જે કાંઈ છે તે છે.' વિચારો, 'દુનિયા આખી વાસના પોષે છે, અને વાસના સહજ હોવાથી એ પોષવામાં કશું અજુગતું નથી,' આ હિસાબ માંડી મૂક્યો હોય એની પાછળ દૃષ્ટિ કેવી હોય ? માત્ર શરીરનાં સુખો જ જોવાની કે બીજી કોઈ ?

માત્ર શરીરસુખ જોવા પર કામસેવનમાં કશું અજુગતું લાગતું નથી. પરંતુ એ સમજવા જેવું છે કે માનવદેહે સુખ-સન્માન એ માનવદેહની વિટંબણા છે; એનાં ઉ કારણ,

- (૧) દેહને સુખસન્માનમાં આત્માનું ભાન ભૂલાય છે,
- (૨) એ સુખસન્માનમાં દુશ્મન કર્મના દયાપાત્ર બનવું પડે છે.
- (૩) એના મોજથી ભોગવટામાં જાલિમ વાસનારોગ વધે છે.

બોલો, આ ત્રણ નજર સામે હોય તો વિષયસુખ એ વિટંબણા ન લાગે ?

‘માનવભવે દેહનાં સુખસન્માન એ દેહની વિટંબણા છે,’ એ નહિ સમજવાથી પેલી સુવણદેવી યુવતી પતિના વિરહમાં વાસનાના વિચાર પર અંકુશ નથી મૂકતી, તેથી ક્યાં પહોંચી ? એ રાજકુમારને કહે છે ‘બાર બાર વરસ કાઢ્યા, પરદેશ ગયેલા પતિનો પત્તો નથી, એટલે શીલના વિચાર મૂકાઈ ગયા, એમાં કુળ-વડીલો-ધર્મઆજ્ઞા વગેરે વિસરાઈ ગયું, અને મનને થવા માંડ્યું કે કલેશભર્યા સંસારમાં પ્રિયસમાગમ વિના બીજું સુખ શું છે ? સુખ હોય તો પ્રિયના સમાગમમાં છે. પણ મંદભાગિની મને એ સુખ ક્યાંથી હોય ! ખરેખર મારું જીવતર નિરર્થક છે. તો આવું જીવવાથી શું ?’

વાસનાના ગુલામ બનેલા જીવની કેટલી કંગાળ દશા છે ? એને સંસારમાં સુખ પ્રિયસંયોગમાં લાગે છે !

‘શીલમાં સુખ નહિ, ધર્મમાં સુખ નહિ,

પરોપકારમાં સુખ નહિ, સુખ વાસનાની તૃપ્તિમાં !’ કેવી ઘેલણ ? હાથમાં આવેલા અને મહાફળમાં ઉતારી શકાય એવા માનવભવ જેવા હીરાની કિંમત ખરી ?

પશુ અવતાર જેવા કાચની જે કિંમત. તે જ શું માનવભવરૂપી હીરાની ?

પશુને પોતાના જનમનાં મૂલ્ય શામાં લાગે ? વાસનાની તૃપ્તિમાં, ખણજોને યળવામાં, અર્થાત્ વિષયોથી કાયાને વિડંબવામાં.

તો શું મનુષ્યને પણ એમાં જ કિંમત લાગે ? તમને તમારો જનમ શું હીરા જેવો લાગે છે, કે પશુજનમરૂપી કાચ જેવો ? જનમ હીરા જેવો લાગતો હોય તો એનાં મૂલ્ય વાસના-ખણજો મહેકાવવામાં અને તૃપ્ત કરવામાં ન સમજાય, પણ એમાં જ ભવનાં મૂલ્ય સમજો છો એટલે સવારથી રાત સુધી વાસના-ખણજોનાં તરપણ માટે ભટકી રહ્યા છો. એમાં થાક નથી, કંટાળો નથી, વિરામ નથી. સવારે પ્રતિક્રમણ યાદ આવે છે ? સતા-સતીઓનાં સદ્ગુણ-સુકૃત, દેવાધિદેવ અને ગુરુના ઉપકાર, તીર્થોની યાત્રા કશું વિચારવાનું ખરું ? પછી દેવદર્શનની ભારે આતુરતા, અને રોમાંચ સાથે દેવદર્શન ખરાં ? પોતાનાં કિંમતી સારાં સારાં પૂજાદ્રવ્યો સાથે મંદિરે જઈ મસ્ત યોગીની જેમ જિનપૂજામાં લયલીનતા ખરી ? જિનવાણીશ્રવણની ભારે ભૂખ ખરી ? ભારે ભૂખથી શ્રવણ ખરું ? ના, એ કશું નહિ. કદાચ કરતા હો તોય વેઠિયાવેઠની જેમ; જ્યારે વાસનાના તર્પણની ભરચક પ્રવૃત્તિ ! એમાંય

હોંશેહોંશે મચ્યા રહેવું છે ! એમાં કેટલા કલાક ? હીરા જેવા મનુષ્યભવના વાસના પાછળ કલાકોના કલાકો વેડફી નાખ્યા પછી પણ સાંજ પડ્યે પ્રતિક્રમણ-ગુરુસેવા-શાસ્ત્રઅધ્યયન ખરું ? ના, એમાં શી મજા આવે ? મજા તો ગપ્પા મારવામાં, બજારમાં અમથા ટેલવામાં, પિક્ચર જોવામાં લાગે છે. કારણ ? માનવભવરૂપી હીરાની કિંમત જ નથી સમજાઈ અરે ! એ હીરો જ નથી લાગ્યો.

‘રાત્રિ ગમાઈ સોય કે, દિવસ ગમાયા ખાય;

હીરા જેસા મનુષ્યભવ કોડી બદલે જાય.’

હીરાને કોડીના મૂલ્યે મૂલવવાનો ? કોડીથી જે મળે એ જ હીરાથી મેળવવાનું ?

માનવભવ તો અનન્ય હીરો છે. એનાથી શીલ-બ્રહ્મચર્ય, ત્યાગ-તપસ્યા, દાન-પરોપકાર વગેરે મહામાલ પામી શકાય એમ છે. પશુઅવતારથી આ ક્યાં મળે ? આ ભાન હોય એ તો આ માલ કમાવવામાં જ સુખ માને, પરંતુ પેલી બાળા ભાનભૂલી બની છે, તેથી એમ સમજી રહી છે કે ક્લેશભર્યા સંસારમાં સુખ હોય તો પ્રિયસમાગમનું. પશુને ય એ, અને મનુષ્યને ય એ, એવું સમજી રહી છે. હવે એ નથી મળતું તેથી જાતને મંદભાગિની માની રહી છે. કેટલી કારમી અજ્ઞાનદશા ?

ભાગ્ય મંદ ક્યાં ? વિષયસુખ ન મળે એમાં ? કે શીલ વગેરે ધર્મ ન મળે એમાં ? માનને માનેલા જોરદાર ભાગ્યે વિષયસુખ મનમાન્યા મળી ગયા, પરંતુ પછી ભાગ્ય ઊભું રહેવાનું ? કે ભાગ્યનું દેવાળું નીકળવાનું ? વર્તમાનમાં મનગમતા દુન્યવી સુખ-સન્માન મળી ગયા તેથી જાતને ભાગ્યશાળી માનવાનું કરાય છે, પરંતુ એ નથી જોવાતું કે આ ભાગ્યશાળીપણું ક્યાં સુધી ટકવાનું ? મોટા નાસ્તિકને પણ મોત તો માનવું જ પડે છે. મોતસમયે સુખસામગ્રી તો ઊભી, પણ ભાઈ ગૂમ. એ નજરે દેખ્યું સ્વીકારવું પડે છે ત્યાં મોતસમયે ભાગ્યશાળીપણું ઊભું ? કે ગૂમ ? ભાગ્ય મંદ પણ ન રહ્યું, સાવ ઊડી જ ગયું, તો પછી મોત પહેલાં ઘસાવા માંડેલા ભાગ્ય પર જોરદાર ભાગ્યની શી હૂંફ લેવાની ?

આત્મા માન્યો, પરલોક માન્યો, પુણ્ય-પાપ માન્યાં, એ બધું ખરેખર માન્યાની પરીક્ષા આ કે ભાગ્ય જોરદાર કે મંદનો આધાર શીલ વગેરે ધર્મ જીવનમાં હોવા ન હોવા પર મનાય.

આસ્તિકતાની અહીં પરીક્ષા થાય કે ભાગ્યશાળીપણું શામાં લાગે છે ? સુખસામગ્રી મળવામાં કે શીલ વગેરે ધર્મ મળવા-પાળવામાં ?

બિચારી સુવણદિવી ભૂલી પડી છે એટલે સુખ-સાધનરૂપ પ્રિયસમાગમ ન

મળવામાં જાતને મંદભાગ્યવાળી માની રહી છે, તેમ દુઃખભર્યા સંસારમાં સુખ એક માત્ર પ્રિય સમાગમમાં કલ્પી રહી છે. માણસ વાસનાનો ગુલામ બન્યા પછી કેટલે નીચે પાટલે ઊતરી જાય છે ? કેવી ઘેલી માન્યતાનો ભોગ બને છે ? કેવાં હલકાં ધોરણ ઘડે છે ?

બાળાને હવે ધીરજ ન રહી, મનને થયું ‘હું ત્યારે પ્રિયસમાગમ ન મળે તો જીવીને શું કામ છે ?’ કુમારને કહે છે,

બાળાનું આગળ વક્તવ્ય :- ‘આવું વિચારીને જીવતરનો નાશ કરવાનો વિચાર કરીને ‘છેલ્લે છેલ્લે જીવલોકને જોઈ લઉં’ એમ વિચારીને હું ગોખે ચડી. ત્યાં મેં તમને જોયા. બસ જોયા પછી તો મનમાં ન રહી કોઈ શંકા, ન કોઈ ભય કે ન લાજ, હું તો જાણે સર્વથા મૂઢ બની, મેં શુભબુધ ગુમાવી, જાણે સર્વથા પરવશ બની. તે તમો છાતીના ભાગે હાથ અડાડતા અને આંગળી ઊંચી કરતા દેખાયા, તે પરથી લાગ્યું કે તમે કહી રહ્યા છો કે આ હૃદય જો તને ઠીક લાગતું હોય તો એને એક વાર સંગમ દે. ત્યારે મેં પણ તમને તલવારની મ્યાન તરફ નિર્દેશ કરી કહ્યું જો તલવારની સહાય રાખો તો પામી શકો એવું મારું તમને સ્વાગત છે; તે વિના નહિ. તમે તો ચાલી ગયા, સમય વીતવા લાગ્યો, તમો ન દેખાયા, મારી આશા ભાંગી જતી દેખાઈ. એટલામાં સારું થયું તમે આવી પહોંચ્યા. આ ઘર કુળવાનનું છે, એમાં તમને અપમાન થવાની ચિંતા ન હોય, અને લોકાપવાદની પરવા ન હોય તો મારી તૈયારી છે. મારે તો હવે તમે જ શરણ છો.’

યુવાન અને યુવતીના એકાંતમાં મિલન ભૂંડા. રાજકુમાર તોશલ અને બાઈ સુવણદિવી બંને સારા ઘરના, શીલના એક વાર પ્રેમી, પરંતુ બંનેના માત્ર દષ્ટિથી ય મિલન થતાં તો અનર્થનો માર્ગ ખૂલ્લો થયો. હવે એકાંતમાં મિલન થાય, અને બાઈ કુમારને ઓશિયાળા બનાવે, પછી અનર્થ કેટલો ભયંકર નીપજે ? બંને અનાચારના માર્ગે ચડે છે. બાદ રાજકુમાર ચાલી જાય છે. પરંતુ બંનેને અનાચારના એક વારના આનંદનો હવસ લાગ્યો, તે પછી તો ચાલ્યું રોજનું પાપ. આ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે

ગોટલામાં મોટો આંબો સમાય, એમ અનુચિત એક કરણીમાં અનેક અનુચિત કરણીઓ સમાયેલી છે. માટે દોષ-દુષ્ટ્યનો લેશ પણ ખતરનાક.

આ ખૂબ ધ્યાનમાં રહે તો જ આ જગતમાં બચાય એવું છે. રોજની પચાસ બીડી પીનારો પ્રારંભમાં એક જ બીડી કે અડધી જ પીનારો યા બે ફૂંક મારનારો જ હોય છે. પરંતુ એટલામાં ય રોજની ૫૦-૫૦ બીડી પીવાનું છૂપાયેલું છે. આ જો પહેલેથી ધ્યાન રાખે ને થોડા પણ પાપમાં ન પડે તો તો બચ્યો; નહિતર તો

બલાસ. દોષો-દુષ્ટત્યોનો લેશ પણ આવકારવો ખતરનાક.

અનાચારમાં ગર્ભ :-

સુવણદિવી તોશલમાં ભૂલી પડેલી, એને ગર્ભ રહ્યો. અને ગર્ભ વિકસતાં છાનું રહે ? એના બાપ નંદ શેઠને ખબર પડતાં એ ચોંકી ઊઠ્યો, મનને થયું કે ‘અરે ! આણે તો કુળ નષ્ટ કર્યું ! ત્યારે કોણ આવા સુરક્ષિત ઘરમાં આવતું હશે ?’ શેઠે રાજને વાત કરી કે ‘મહારાજા મારી દીકરીનો પતિ તો પરદેશ ગયો છે, એને બાર વર્ષ થયા હજી આવ્યો નથી. પણ દીકરીને હમણાં ગર્ભ રહ્યો છે, તેથી જો કે આમ તો એ સુરક્ષિત છે, છતાં લાગે છે કે કોઈ એના સંબંધમાં છે. જરા તપાસ કરી આપો.’

રાજતપાસમાં તોશલ પકડાય છે :-

રાજાએ તરત મંત્રીને બોલાવી તપાસ કરવા આજ્ઞા કરી. મંત્રીએ રાત-દિવસની છૂપી પોલિસ મૂકી અને એમાં રાતના આવતો તોશલ પકડાઈ ગયો. મંત્રીએ રાજને વાત કરતાં શીલના પાકા હિમાયતી રાજને ગુસ્સાનો પાર ન રહ્યો. એણે તરત જ મંત્રીને કહ્યું કે ‘તોશલનો વધ કરાવી નાખો.’

જુઓ તોશલ પોતાનો પાટવી કુંવર છે, અત્યાર સુધી એના પર ખૂબ પ્રેમ રાખ્યો છે ને ભવિષ્યમાં એને રાજ્યગાદી આપવાની ગણતરી છે; છતાં રાજાએ એ બધું વિસારી દીધું. મનને થયું કે ‘આવો શીલહીન દીકરો શો દી અજવાળશે ? એવા કુશીલ દીકરા તો દી ઉઠાડી મૂકે. બીજી બધીય લાયકાત દુઃશીલતામાં તણાઈ જાય. અહીંથી કાઢી મૂકીએ તો બહાર બીજે કુશીલતાથી અનર્થ મચાવે માટે એવાને જીવતો રખાય નહિ. તેમ અનાચારના ભયંકર ગુનાની સજા ભયંકર જ કરવી જોઈએ; તે પોતાના દીકરાને પણ; જેથી પ્રજામાં ધાક બેસી જાય, ને ક્યાંય અનાચાર ચાલે નહિ.’ આ હિસાબ પર વધની સજા.

બસ તોશલના બાપે વધ કરાવી દેવા મંત્રીને આજ્ઞા કરી. મંત્રીથી શું બોલાય ? વિચારો કે આ આજ્ઞાનો અમલ થતાં તોશલ શું પામે ? મનમાં ઊભી કરેલી વાસનાની તૃપ્તિની અયોગ્ય વૃત્તિ કેટલી કામ લાગી ? વધ થવા પર હવે વાસનાને તૃપ્ત કરવાનું ક્યાં ઊભું રહે ? તો પછી શું પહેલેથી જ આ વિચાર ન કરવો જોઈએ કે,-

મૃત્યુના ભય પર વિવેકી વિચાર :-

માણસ આમ તો મૃત્યુથી ભય પામે છે. મોતનું નામ સાંભળતાં ચમકી ઊઠે છે ‘હું ? હું મરી જઈશ ? કોઈ હુલ્લડમાં ફસામણી થઈ હોય, કોઈ જોષી સચોટ આગાહી કરે,...એવા એવા પ્રસંગે મોત નજીક જાણી ફફડાટ થાય છે ! કેમ જાણે

કોઈ દિ’ મોત આવવાનું નથી ! જ્યારે મૃત્યુનો આટલો બધો ભય છે, તો પછી શું એ વિચાર ન આવે કે ‘મૃત્યુ આવવાનું તો નિશ્ચિત છે, અને એ આવશે એ વખતે મારી બધી વિષય રમતોનો અંત થવાનો છે, ‘મને આ મીઠાઈ ભાવે, આ શાક બહુ ગમે, ચિત્ર આવાં ગમે; બંગલો આવો જ પસંદ, આ બૈરી બહુ ગમે,...’ વગેરે તોફાન ક્યાં ટકવાનું હતું ? તો શા સારુ એવા અણછાજતા વિષય-આકર્ષણમાં મરું ?’ જો આ વિચાર પહેલેથી જ આવે, તો એ તોફાન અટકાવી દેવાય.

તોશલને એ વિચાર નહોતો. ઉધમાતમાં દોડ્યે ગયો, પકડાયો, અને ખુદ બાપ રાજાએ મંત્રીને આજ્ઞા કરી કે ‘એનો વધ કરાવી નાખો’ વધ થઈ જાય એ દુઃખ પણ કેટલું મોટું ? અને ત્યાં પૂર્વે ચલાવેલી અનાચારની રમત પણ ક્યાં હવે ખેલવા મળવાની ? તો પોતાના પાપે પેલી ગર્ભિણી બનેલ બાળા સુવણદિવીની ય કેવી દુર્દશા થવાની ?

હકના પણ વિષયો ભૂંડા :-

સંસારમાં જીવ આમ જ ગોથાં ખાય છે. સદાચારના ઘરના એટલે કે પોતાના હકના ગણાતા પણ વિષયો અને વિષય સાધનોમાં તથા પૈસામાં અતૃપ્તપણે અકરાંતિયાની પેઠે ગળાબૂડ મગ્ન-મસ્ત બનનારના પણ બૂરા હાલ થાય છે, એ વસ્તુ હકના વિષયોમાં અંધ બનેલ વાસુદેવોના ચરિત્રમાં દેખાય છે. મમ્મણ પાસે હકની લક્ષ્મી હતી, છતાં એમાં આંધળો બન્યો રહ્યો તો કૂર ભાવમાં મરીને સાતમી નરકે પહોંચ્યો. સંસારી પામર જીવને ભાન નથી રહેતું કે આ હકના પણ પૈસા અને વિષયોમાં આંધળી મગ્નતા મૃત્યુ વખતે ડૂલ થઈ જવાની છે. એ વખતે રુદનનો પાર નહિ રહે. માટે ડાહ્યો થઈને પહેલેથી જ એને રોક; તૃપ્તિ-ધરપત-સંયમ રાખ; જેથી કારમા ચીકણાં કર્મ ન બંધાય; ભવોભવ ઊંચકવા પડે એવા ચીકણાં કુસંસ્કારોના વારસા ન ઊભા થાય, અને અંતકાળ સુખદ આવે. પણ

વિષયાંધતા અને ધનમૂર્છા ભૂંડી કે (૧) આ ચીકણા કર્મભાર, (૨) જાલિમ વાસનાબંડલ અને (૩) દુઃખદ અંતકાળનો વિચાર જ ન આવવા દે. :-

તોશલના વધની રાજાએ મંત્રીને આજ્ઞા કરી, મંત્રી એને નગરની બહાર વધસ્થાન આગળ લઈ ગયો. તોશલનું તો દિલ ફફડે છે કે ‘હાય ! હવે તલવારના એક ઝટકે ધડથી ડોકું જુદું થયું સમજો.’ હવે પારાવાર પસ્તાવો થાય કે ‘હાય ! આ મેં શી લોથ માંડી ? શા સારુ અનાચારના માર્ગે ચડ્યો ? શા સારુ ક્ષણિક સુખના લોભમાં આંધળો બન્યો ?’ આમ પસ્તાવો થાય પણ શું વળે ? આમ છતાં હજી થોડું પુણ્ય જાગતું છે તે જુઓ એને મોતમાંથી કેવો બચાવ મળે છે.

મંત્રી તોશલને બચાવી લે છે :-

મંત્રી તોશલને વધસ્થાને સ્મશાનમાં લઈ તો ગયો, પરંતુ એને આમ તોશલ માટે માન છે, એટલે વિચાર આવે છે કે ‘આ તોશલ યોગ્ય રાજકુમાર છે, પરંતુ ઊગતી યુવાનીના ઉન્માદમાં બિચારો ભૂલો પડી ગયો ને અકાર્યમાં ચડી ગયો. તો પણ આવા આશાસ્પદ યુવાનની કિંમતી જિંદગી કેમ નષ્ટ કરાય ?’ એટલે તોશલને એ કહે છે,-

‘કુમાર ! પિતાજીએ તો તને શીઘ્ર મારી નખાવવાનો મને આદેશ કર્યો છે. પરંતુ તું મારો સ્વામી છે, આશાસ્પદ યુવાન છે, તો તને હું કેવી રીતે મરાવી શકું ? મારું એમ કરવામાં દિલ ચાલતું નથી. તું જીવતો હોઈશ તો વળી સારા સુકૃતોથી આ પાપ ધોઈ નાખી જીવનને અજવાળી જઈશ. મરી ગયે તો સુકૃતોની તક ગઈ. માટે હું તને છોડી દઉં છું. તું અહીંથી પરદેશ ચાલ્યો જા, અને એવા દેશમાં જાજે કે તારા કોઈ જ ખબર અહીં ન આવે, વળી જ્યાં જાય ત્યાં આ વાત કોઈને કરતો નહિ; નહિતર પરંપરાએ પણ તારા સમાચાર રાજા સાહેબને મળતાં મારું મોત થશે. જા જીવનને સુકૃતોથી અજવાળજે.’

મંત્રીનું કેટલું ગંભીર અને દીર્ઘ દષ્ટિવાળું તથા યુવાનની જિંદગીની કિંમત આંકનારું મૈત્રીભાવવાળું દિલ !

પ્ર.- ત્યારે શું રાજાને આ વિચાર નહિ હોય ?

ઉ.- પહેલું એ સમજો કે રાજા અને મંત્રી બંનેના સ્થાન જુદા છે. રાજાને પ્રજા પર એવી હકૂમત છે કે જે મંત્રીને નથી. મંત્રી ગમે તેમ તો ય એક પગારદાર અમલદાર ગણાય. રાજા રાજ્યનો માલિક ગણાય, પ્રજાના બાપ જેવો ગણાય. એને પ્રજા પર પ્રેમની સાથે ધાક બેસાડવી છે કે શીલની બાબતમાં જો કોઈએ પણ ગરબડ કરી છે તો આ રાજા જરાય સહન કરે એમ નથી, પછી ભલે ગરબડ કરનારો પોતાનો છોકરો કાં ન હોય. ત્યારે મંત્રીના માથે એવી કાંઈ જવાબદારી નથી. અલબત્ત મંત્રી પણ શીલનો હિમાયતી છે, પરંતુ હવે એ હિસાબ એ માંડે છે કે રાજકુમાર અહીંથી ગુપચુપ ચાલ્યો જાય એટલે રાજાએ પોતાના પુત્રને કરેલ કડક દંડ લોકની સમજમાં તો આવી જ જાય; અને બીજી બાજુ રાજકુમાર એક યુવાન હોઈ, પોતાની જિંદગી ઊભી હોય તો, કંઈક સારું કરવાની એને તક રહે.

આ વિચારથી મંત્રી રાજકુમારને કહે છે, ‘જો તું તો મારો સ્વામી છે, ને આશાવંત યુવાન છે, એટલે તારી જિંદગી અકાળે શા માટે ટૂંકાવી દેવી ? જા અહીંથી એવા પ્રદેશમાં ચાલ્યો જા જ્યાંથી તારા કશા ખબર અહીં ન આવે. માટે ત્યાં પણ કોઈને આ તને બચાવ્યાની વાત ન કરીશ.’

રાજકુમાર તોશલે મંત્રીનો ઘણો આભાર માન્યો, અને ત્યાંથી ગુપચુપ નીકળી

ગયો. ત્યાંથી એ ચાલતો ચાલતો પાટલીપુત્ર પહોંચી ગયો. અહીં આ જોવાનું છે કે એને નવી જિંદગી મળ્યા જેવું છે, અને તે પણ મોટી ઠોકર ખાઈને, કેટલી મોટી ઠોકર ? પોતે એક રાજ્યનો રાજા થવાને હકદાર હતો, એ રાજ્ય તો ગયું, રાજ્યમાંના ખજાનાની એક પાઈ પણ ન મળી, રાજ્યના સુભટો-નોકરોમાંનો એક સિપાઈ કે એક નોકર પણ ન મળ્યો, અને પહેર્યે લૂગડે નીકળી જવું પડ્યું. શા વાંકે ? માત્ર એક પરસ્ત્રીમાં શીલની મર્યાદા ઓળંગી એટલા માટે. તો બોલો,

અગર શીલ-ભંગની આ પૃથ્વી પર આ જ જિંદગીમાં આવી મોટી સજા મળે, તો ભવાંતરે એની મોટી સજા ન હોય ?

શીલભંગ કરીને શા એવા અમર સુખના સાગર મળી જાય છે કે એ કરીને મોટી સજાને નોંતરું આપવું ?

એવા પરસ્ત્રીના ક્ષણિક આનંદના લોભ જતા કરવા જોઈએ. શીલધારી ગૃહસ્થે સ્વસ્ત્રીમાં સંતોષ રાખવો જોઈએ, સમજવું જોઈએ કે ‘જુદા રંગના ગ્લાસમાંનું પાણી તો એનું એ જ; તો પછી ગ્લાસ પર શા મોહ કરવા’તા ? શા સારુ ભાવી દીર્ઘકાળ માટે વાસનાની આગના ભડકા સળગાવે એવા કુસંસ્કાર ઊભા કરવા ? શા સારુ એવા કુસંસ્કારપોષક દર્શન-વાંચન કે શ્રવણ સ્મરણ કરવા ?

બ્રહ્મચારી ગૃહસ્થ યા સાધુએ એ જોવું જોઈએ કે ‘જો હું બ્રહ્મચર્યને સ્વેચ્છાથી અણીશુદ્ધ પાળીશ તો એના અભ્યાસમાં ભોગની ખણજોની જવાળાઓ ન સળગવા દેવાથી અંતરમાં એવી તૃપ્તિ અને એવો નિર્વિકારતાનો મહાન આનંદ ઊભો થશે કે જેની આગળ પછી વિકારના કૃત્રિમ આનંદ કારમા દાહરૂપ દેખાશે. એ તો ઉઘાડી વાત છે કે શું વિકારનાં પોષણ કરીને ક્યારે ય એવું બન્યું છે કે પછી ફરીથી વિકાર ન જ ઊઠે, અને ફરી વેઠ ન કરવી પડે ? તો જેની વેઠનો અંત જ ન આવે એવા એ વિકારોને શા માટે પોષીને આનંદ માનવો ? એના કરતાં એને શમાવી-દબાવીને નિત્ય તૃપ્તિનો આનંદ કેમ નહિ માણવો ?

રાજકુમાર તોશલ પાટલીપુત્ર પહોંચી ગયો, અને ત્યાંના રાજા જયવર્માની સેવામાં લાગી ગયો.

ત્યારે પેલી સુવર્ણદેવી કુટુંબીજનોથી ફિટકાર પામવા લાગી. એમાં એને જાણવા મળ્યું કે ‘રાજાના હુકમથી મંત્રીએ રાજકુમાર તોશલનો વધ કરાવી નાખ્યો,’ તેથી એના મનને પારાવર સંતાપ થયો કે ‘અરેરે ! બિચારા તોશલને મારા પાપે એવી ભયંકર મૃત્યુદંડની સજા થઈ ! હું કેવી અભાગિણી ?’ આમ કુટુંબ તરફથી ફિટકાર, અને તોશલનો વધ, બેના સંતાપથી કંટાળીને એક રાતના ઘરમાંથી ભાગી એ નગર બહાર નીકળી એણે પાટલીપુત્રનો રસ્તો લીધો.

જંગલ પસાર કરવાનું હતું, એમાં એને એક સાથીનો યોગ મળી ગયો, તેથી સુવર્ણદેવી કંઈક નિરાંતનો દમ ખેંચે છે. પરંતુ ભાગ્ય અવળું છે, તેથી નિરાંત ક્યાંથી લાંબી પહોંચે ? બન્યું એવું કે પોતે ગર્ભિણી છે. દહાડા ભરાઈ જવા આવ્યા છે, તેથી ઝડપથી ચાલી શકતી નથી, અને સાથી તો ઉતાવળે ઉતાવળે જઈ રહ્યો છે; એટલે એ પાછળ એકલી પડી ગઈ. જંગલના રસ્તામાં રાત પડી ચારે બાજુ વાઘ વરુની ચીસો સંભળાય છે, એથી એને ગભરામણનો પાર નથી ભયથી કંપે છે, ઠૂંઠાને ચોર, મોટા ઝાડને હાથી અને હરણને વાઘ સમજે છે. ધ્રુજારી છૂટે છે, રોવા લાગે છે,

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૪, તા.૩-૧૦-૧૯૭૦

‘હે તાત ! બાળપણે આ તમારી વહાલી દીકરી; કેમ આજે અભાગણીને તમારો વિયોગ થયો ? હે માતા ! તું કેમ અત્યારે મને રક્ષણ નથી આપતી ! હે નાથ ! તમે ક્યાં ગયા ? હે ભાઈ ! હે સખી ! હે ઝાડ ! મારો કોણ બેલી ?... હું ક્યાં જાઉં ? ક્યાં માર્ગ ?...’ રોતી કકળતી દિલ પર સંતાપનો ભાર વધી જવાથી મૂર્છિત થઈ જાય છે.

સ્ત્રીને વાસના ભૂંડી :-

સ્ત્રી જાત, પર પુરુષથી આકર્ષાઈ અવળે માર્ગે ચડી જાય, પછી એનો કોણ બેલી ? અરે ! આને બિચારીને તો પતિ પણ પરદેશ ગયેલો તે બાર વરસથી એનો પત્તો નથી, એ પણ સ્ત્રી જાતને કેટલું મોટું દુઃખ. એનું મૂળ કારણ શું ? વિષયવાસના. વાસનાના પાપે કેટલા મોટા જોખમ માથે લેવાના ? ગર્ભ ધારણ, પ્રસૂતિ વગેરેનાં કેટલાં દુઃખ ઉપાડવાનાં ? આશ્ચર્ય છે કે સ્ત્રી ભોક્તા નહિ ભોગ્ય છે. પુરુષના હાથમાં રમકડું બનનારી છે. પેલો જેમ નચાવે એમ નાચવાનું, તરછોડે તો શમ-શમી રહેવાનું, પુરુષ જેવી વેઠ-ગુલામી કરાવે એવી કરવાની, સાસુ-નણંદ-ધણી-દિયરિયા જેઠજેઠાણી વગેરેનાં ટોણાં ખાવાનાં; આટલી બધી વિટંબણા છતાં જરા-કશા વિષય સુખ ચાટવાના લોભમાં દોડે છે. વિષયવાસના ભૂંડી.

પ્રસૂતિનું દુઃખ :-

સુવર્ણદેવીને ઠંડા પવનથી મૂર્છા ઊતરે છે. ડરતી ગભરાતી ધીમે ધીમે આગળ વધે છે. ગર્ભના દહાડા ભરાઈ ગયા છે, પ્રસૂતિનો સમય આવી લાગ્યો છે, તેથી પેટમાં દુખવા આવે છે. પ્રસૂતિનો સમય છે એટલે પરખી શકતી નથી કે આ પ્રસૂતિનું દુખવાનું છે. તેથી મૂંઝાય છે કે ‘હાય ! અહીં વળી આ દરદ શાનું

આવ્યું ?’ પણ ત્યાં તો થોડી વારમાં કુક્ષિમાંથી ગર્ભ બહાર સરતો લાગ્યો; તરત સાવધાન થઈ ગઈ. કોઈ સુયાણી છે નહિ, એમાં વળી ગર્ભમાં એકને બદલે બે જીવ છે. પ્રસૂતિની પીડાનો પાર નથી. સ્ત્રી જાત ભલે મોટી રાજાની રાણી હોય ને તો ય એને આ કેવું દુઃખ ?

શાસ્ત્ર કહે છે, સ્ત્રીને પ્રસૂતિની વેદના એટલી બધી કારમી હોય છે કે ત્યાં એને વૈરાગ્ય થઈ આવે છે કે ‘બળ્યું આ વિષય સેવનનું સુખ !’ પરંતુ માત્ર તાત્કાલિક દુઃખના ધરનો એ વૈરાગ્ય લાંબો શાનો ચાલે ? એ તો એ વેદના ટળ્યે પાછી વિષય ગૃહિ ટટાર. ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે આવા ભયંકર દુઃખથી મિશ્રિત સુખ પર પણ કાયમી વૈરાગ્ય ન આવે, તો જ્યાં દેવલોકમાં એવી પ્રસૂતિ વગેરેની પીડા જ નથી, ત્યાં વિષય સુખ પર વૈરાગ્ય શાનો આવે ? એ નહિ, તો વિષયગૃહિના પાપે કેવા દીર્ઘ દુર્ગતિના ભવોમાં ભટકી મરવાનું ને કારમા દુઃખોની ભઠ્ઠીમાં શેકાવાનું ?

યુગલનો જન્મ: સુવર્ણદેવીનું રુદન :-

સુવર્ણદેવીને પ્રસૂતિ થઈ, એક બાળક અને એક બાળકીને જન્મ આપ્યો. દેવકુમાર-કુમરી જેવા આ યુગલને જોતાં એને રોવું આવી ગયું, રોતાં રોતાં એ બોલે છે,

‘હે પુત્ર ! તું કેવો ભાગ્યવાન કે તેં મારું રક્ષણ કર્યું, તું ગર્ભમાં હતો માટે જ આ ભયાનક જંગલમાં મારું મૃત્યુ ન થયું. નહિતર અહીં જ્યાં મોટા વાઘવરુ ફરતા હોય ત્યાં સબળા પણ ન બચી શકે તો હું અબળા તો બચું જ શાની ? અરેરે ! હું ભાગિણી નથી કે દીકરા ! તારો કશો જન્મોત્સવ કરાવી શકતી નથી ! હે વત્સ ! હવે જ્યારે પતિએ, પિતાએ અને બધાએ હું ત્યજ્યેલી છું. ત્યારે તો તું જ મારો નાથ છે, તું જ મારે શરણ છે, તું જ ગતિ અને તું જ મારો બંધુ છે.’

એક વખતની મોટા શ્રેષ્ઠીની કન્યા, અને સારા શ્રેષ્ઠિપુત્રને દેવાયેલી ય ખરી, છતાં ભાગ્ય કેવું કામ કરે છે કે બાર વરસથી પરદેશ ગયેલા પતિનો પત્તો નથી. એટલે તો બાપના ઘરે મા-બાપ વગેરેથી એના પર વધુ લાગણી વરસે; છતાં એના અપકૃત્યે આજ કેવી દશામાં મૂકાઈ ગઈ છે ! માણસે ભાગ્યની પરાધીનતા ભોગવવી પડે, પરંતુ અપકૃત્યની પરાધીનતા તો નહિ ને ? ભાગ્ય નરસું આપે તે વેઠી લેવું પડે, કિંતુ અપકૃત્ય કરવાનો પુરુષાર્થ પણ કરવો પડે એવું નહિ ને ? કે અપકૃત્ય પણ ભાગ્યે કરાવ્યું ? ના,

ખોટાં કામ ભાગ્યથી નહિ, પણ અવળા પુરુષાર્થથી :-

એવું સમજતા નહિ કે ખોટાં કામ ભાગ્ય કરાવે છે. એમ હોય તો તો

ભાગ્ય તો સાથે રહ્યા કરવાનું, કેમકે પૂર્વનાં ભાગ્યવશ અહીંનાં ખોટાં કામથી નવાં તેવાં ભાગ્ય ઊભાં થવાનાં, એટલે એ પાછાં આ નિયમ મુજબ ખોટાં કામ કરાવવાનાં, એવાં કામથી વળી નવાં તેવાં ભાગ્ય, એથી વળી ખોટાં કામ કરાવવાનાં; એમ ક્યારેય અંત જ ન આવે; તેથી કદી મોક્ષ જ ન થાય ! ખરી રીતે ભાગ્ય યાને મોહનીય કર્મ તો અંતરમાં રાગાદિભાવ જગાવે એટલું જ, પણ પછી ખોટાં કામ યાને ખોટા વિચાર, ખોટા ભાષણ અને ખોટાં વર્તન થાય તે તો આત્માના પોતાના સ્વતંત્ર પ્રયત્ન-વીર્ય સ્ફુરણના હિસાબે જ. આત્માના ચૈતન્યમાં જ્ઞાન અને વીર્ય છે. એ વીર્ય કેવું ફોરવવું એ બાબતમાં આત્મા સ્વતંત્ર છે. જીવ જો કર્મના ઉદયનો મૂર્ખ ગુલામ બને તો વીર્ય ઊંધે રસ્તે ફોરવવાનો. પરંતુ જો એવી મૂર્ખાઈ ન કરે, ગુલામી ન વહોરે, તો બીજા સારા વિચાર-વાણી-વર્તનમાં વીર્ય ફોરવી શકવામાં પોતે સ્વતંત્ર છે; એમ સમજી એજ કરવાનું રાખે.

આસ્તિક ભ્રમણામાં ગુલામ :-

આજે કેટલાય આસ્તિક ગણાતા પણ ભૂલે છે. માદક ઉત્તેજક ખાનપાન, વારંવાર ખાનપાન, વાસનોત્તેજક વાંચન-દર્શન-ચિંતન, સ્ત્રીઓનો બહુ સંસર્ગ, વગેરે ખોટાં નિમિત્તો સેવી, ભોગની લાલસા જીવંત રાખે છે, ને ભોગલીન બન્યા રહે છે, પછી માની લે છે કે ‘શું કરીએ ? અમારાં ભોગાવણિ કર્મ એવાં છે, એના ઉદય ભોગવવા પડે છે, નહિતર ભોગની ભાવના અને પ્રવૃત્તિ શાની થાય ?’ બસ, આ ભ્રમણામાં પડે એનો ઉદ્ધાર શી રીતે થાય ? એવા માણસો એ જોતા નથી, કે એવા કર્મના ઉદય પણ તારાં ખરાબ નિમિત્ત સેવનથી તાણી લાવેલા છે. નહિતર કર્મ તો કેટલાંય એવાં છે કે નિમિત્ત સારા રાખ્યાં હોય, વીતરાગની વારંવાર ભક્તિ-સ્મરણ-જાપ-સ્તવના રાખી હોય, સાધુ સેવા-જિનવાણી શ્રવણ, સાદા ખાનપાન, અલ્પવાર ખાનપાન, આધ્યાત્મિક વાંચન ચિંતન વગેરે, અને ખરાબ નિમિત્તોથી દૂર રહેવાનું હોય, તો એ કર્મ તો તીવ્ર વિપાકોદય બતાવવાને બદલે મંદ ઉદય બતાવી ચાલ્યા જાય છે. તેમ પહેલાં કહ્યું એમ, મોહનીય કર્મ તો અંતરમાં ખરાબ ભાવ જગાવે એટલું જ, પરંતુ પછી ખોટા વિચાર-વાણી-વર્તાવ ચાલે એ તો આત્માના સ્વતંત્ર વીર્યના દુરુપયોગને લીધે છે.

આ ન સમજવાને લીધે વાસનાની ગુલામી જીવનની પાછલી વયમાં પણ મૂકાતી નથી.

કર્મના ઉદયને માને એટલે અડધા આસ્તિક તો કહેવાય; પરંતુ ભોગના લાલચ હોવાથી આસ્તિકતાની બીજી બાજુ જે વીર્ય-ઉદય પ્રયત્નનું આત્મસ્વાતંત્ર્ય, એ ન માને, તેથી અડધા નાસ્તિકની કોટિમાં મૂકાય છે.

પેલી સુવર્ણદેવીને કર્મનો ઉદય ખરો, પરંતુ સાથે જે કામના વિચાર કર્યે રાખ્યા, રાજકુમાર તોશલને રાગથી જોયો, ઘરે એકાંતમાં આવકાર્યો, એની આગળ દીનતા કરી, એ બધું આત્માના સ્વતંત્ર વીર્ય-પ્રયત્નનો ખતરનાક દુરુપયોગ કહેવાય. એથી જ એ અધ:પતન પામી, તે અત્યારે કેવી સ્થિતિમાં મુકાઈ છે ? જંગલમાં પ્રસૂતિ પામી રહી રહી છે, બાળકને ઉદેશીને કહી રહી છે, ‘હે વસ્ત ! તું જ હવે મારો નાથ છે, બેલી છે, તારા આધારે જ મારે જીવવાનું છે.’ વિચારજો,

ભોગલાલસા અને પોતાના સ્વતંત્ર વીર્યગુણની અજ્ઞાનતા તથા દુરુપયોગ માણસને ક્યાં સુધી નીચે ઉતારી દે છે.

ભગતાનાથ પાછળ કેટલા અનર્થ ?

સાચા નાથ ત્રિલોકનાથ વીતરાગ પરમાત્માને નાથ અને જીવનનો આધાર માનવાને બદલે ભગતાનાથ અજ્ઞાન-મોહમૂઢ અને સ્વાર્થરસિક સગાને નાથ મનાવે છે બેલી મનાવે છે ! આમ માનવામાં પછી કેટલી પાગલ પાપ-પ્રવૃત્તિઓ ઊભી થાય છે ? બોલો, બજારમાંથી સોનાની કંઠી લાવી પરમાત્માને બદલે પ્રિયાની ડોકમાં પહેરાવાય છે તે શું માનીને ? એજ ને કે ‘આ મારી નાથ છે, મારું ઘર સગવડ-સન્માન સાચવે સંભાળે છે. એના વિના તો હું અનાથ થઈ જાઉં.’ આજ માનીને ને ? ઘોર પાપના ધંધા કોના માટે થાય છે ? પૈસા કમાઈને બધા પરમાત્માની ભક્તિમાં, સંઘ કાઢવામાં, મંદિર બંધાવવા વગેરેમાં વાપરવા માટે ? વાત રહેવા દેજો. ભરચક પાપો કરી ઠમકઠમક ધનકમાઈ કરાય છે તે ભોગ ઊજવવા, સગાને સાચવવા, ખુશ રાખવા, અને લોકમાં માન રુઆબ પ્રતિષ્ઠા જમાવવા માટે, કેમ એમ ? એ બધાને નાથ માન્યા છે માટે. કેવી કરુણ દશા ! ભવમાં ભટકાવનાર ભોગ એ નાથ ? આત્મશત્રુ સગા એ નાથ ? સારા કહેનાર લોક એ નાથ ?

પરમાત્માને જ નાથ માન્યા હોત તો તો એમની ભક્તિ-સેવા માટે તૂટી પડતા હોત, એમની સેવામાં કમાયેલું ઘણું વેરી દેતા હોત ! રાત-દિવસ રટણા એમની જ કરતા હોત. પણ અફસોસ કે નાથ એમને નહિ, પણ ભગતા બનાવટીને માની રાખ્યા છે, ત્યાં શી સારા જીવનની આશા ?

સમ્યક્ત્વનું અહીં પારખું થાય છે કે દિલમાં નાથ તરીકે અને જીવન-આધાર તરીકે કોને માન્યા છે ? શાસ્ત્રકારો ‘ચત્તારિ સરણં’ ચાર શરણ રોજ ત્રિકાળ લેવાનું કહે છે તે અમસ્તાજ લેવાનું નથી કહેતા ‘શ્રી પંચસૂત્ર’ શાસ્ત્રમાં ભવસ્થિતિ યાને તથાભવ્યત્વ પકવવા માટે (૧) રોજ ત્રિકાળ, અને (૨) ચિત્તમાં રાગાદિનો સંકલેશ થાય ત્યારે વારંવાર ચાર શરણ સ્વીકારવાનું કહે છે, એ એટલા માટે કે એનાથી આત્મામાં પાપપ્રતિઘાત અને ગુણબીજનું આધાન (સ્થાપન) થાય. ‘ગુણ’ એટલે

શ્રાવકના અણુવ્રત આદિ, એનું બીજ સમ્યક્ત્વ, એનું આત્મામાં આરોપણ થાય.

‘ચારશરણથી સમ્યક્ત્વ ?’ હા, જગતના પદાર્થ જગતના કોષાદિ ભાવ, અને જગતના સગાં પરથી આસ્થા ઉઠાડી અરિહંત-સિદ્ધ-સાધુ-ક્ષમાદિધર્મ પર નાથ-આધાર-શરણ તરીકેની શ્રદ્ધા જમાવાય, શરણ નાથ આધાર તરીકે એમને જ સ્વીકારાય, એટલે તો મિથ્યાત્વ ભાગ્યું જાય. માટે પોતાનું પારખું આ રીતે કરવાનું છે કે મેં પરમાત્માદિ ચારને જ જીવન-આધાર માન્યા છે ? કે પૈસા-પરિવાર અને રોક-રુઆબ વગેરે જીવન આધાર માન્યા છે ?

પેલી સુવણદેવી જંગલમાં જન્મ આપેલા બાળકને ઉદ્દેશીને રોતી કહી રહી છે કે ‘વત્સ ! હવે તું જ મારો નાથ છે...’ પોતે અને પોતાના તરત જન્મેલ બાળક-બાળકી જંગલમાં એકલા અટૂલા છે, નિરાધાર છે, એ વખતે પણ ભગવાનને નાથ તરીકે માનવાનું મોઘું છે; તો પછી ભર્યા ઘરમાં તમારે ઘરસરંજામને મૂકી પ્રભુને નાથરૂપે માનવાનું કેટલું કઠિન ? એ તો ઊંડી દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે કે ‘આ બધો સરંજામ ખરો, પણ આ બધાને ખરેખર આધાર કોનો ?’ તો જ ધ્યાન પ્રભુ પર જાય. અને લાગે કે મૂળ આધાર પ્રભુ છે. એ પ્રભુના અચિંત્ય પ્રભાવે જ વિશિષ્ટ પુણ્યાઈ ઊભી થાય છે, અને એથી બધુ અનુકૂળ-અનુકૂળ બની આવે છે.

જો પરમાત્મા પર આવું ધ્યાન જાય અને એમનો જ મૂળ પ્રભાવ મનાય, તો પછી જ્યાં પ્રતિકૂળતા આવી દેખાય ત્યાં ઝટ વિચાર આ જ આવે કે પૂર્વ જન્મમાં પ્રભુને ભજવામાં કમી રાખેલી, પ્રભુને છોડી બીજાને શરણું અને જીવન-આધાર માનેલા, તેથી જ અહીં અનુકૂળતામાં કમી પડી, પ્રતિકૂળતા દેખવાની આવી. માટે હવે મારું ડહાપણ આ, કે પ્રભુશરણ-પ્રભુસેવામાં કમી રાખેલી પૂરી કરું. બસ મારું ચાલે તો સર્વેસર્વા પ્રભુને અર્પિત થઈ જાઉં, કહે પ્રભુને લ્યો મારા નાથ પ્રભુ ! હવે મારે તમને જ સંભાળવા છે, તમારામાં જ લીન થવું છે.’

આત્મસંપત્તિની ચાવી :-

જીવનમાં આવતી પ્રતિકૂળતાઓ તો થર્મોમિટર છે. એ આત્માની પ્રભુપ્રત્યેની બેપરવાઈરૂપી તાવ દેખાડે છે. ત્યાં એ તાવ દેખાડનાર થર્મોમિટર (પ્રતિકૂળતા) પર શો ગુસ્સો કરવો ? તાવની ખબર પડી તો તાવ (બેપરવાઈ) કાઢવાનું કરવું જોઈએ, પ્રભુ તરફ ગરજ વધારવી જોઈએ.

આ વિચાર એક મહાન ચાવી છે. આત્મતિજોરીને એથી ખોલી દેવાય તો તિજોરીમાંથી લખલૂટ માલ નીકળે એમ છે. આ વિચારથી એવી પ્રભુભક્તિ-પ્રભુશરણ-પ્રભુગરજની જબરદસ્ત પ્રેરણા મળે કે પછી જીવ એમાં લાગી જઈને અંતરની છૂપી આત્મસંપત્તિઓને પ્રગટ કરવા માંડે. અર્હદ્ભક્તિ, ક્ષમા, તૃપ્તિ

અહિંસાદિ અંતરની છૂપી આત્મસંપત્તિઓ છે. એને બહાર કાઢવી જોઈએ. એ માટે આત્માની તિજોરી ખોલવી જોઈએ. એની ચાવી આ, કે મન કમ પ્રાપ્તિ યા આપત્તિરૂપ થર્મોમિટર પર દ્વેષ ન કરતાં એથી પ્રભુભક્તિ વગેરે કમીનો તાવ દેખે, અને એને નિવારવા એટલે કે પ્રભુભક્તિ ક્ષમા આદિમાં પાવરધા બનવા નિર્ણય કરે.

શ્રીકંઠ નામના વિદ્યાધરે દેવતાઓના વિમાન પૂંઠે પોતાના વિમાનને નંદીશ્વર દ્વીપ તરફ લઈ જતાં માનુષોત્તર પર્વત ઉપર અટકી ગયાનું જોઈ આ વિચાર્યું કે આ મારી શક્તિની કમી પર હોવાની જરૂર નથી. આનું મૂળ કારણ તો પૂર્વ ભવે અરિહંત પ્રભુની ભક્તિ ઓછી કરી તે છે. માટે હવે બીજે બાથોડિયાં મારવાને બદલે પ્રભુભક્તિમાં જ સર્વેસર્વા લાગી જવા દે. એ સર્વેસર્વા જિનભક્તિમાં લાગવાનું સંસારની માયાને વળગી રહીને ન થાય. માટે સર્વવિરતિ ચારિત્ર જ લઈ લઉં ! આ નિર્ણય કર્યો એ શું કર્યું ? આત્મ-તિજોરીને ચાવી લગાડી, તરત મુકામે પાછા આવી ચારિત્રનો સ્વીકાર કર્યો, અને એવું પાળ્યું કે સર્વ કર્મક્ષય કરી મોક્ષ સાધ્યો.

શરણ કોનું ? :-

સંપત્તિ કમ મળી છે, અનુકૂળતા ઓછી મળી છે. અગર આપત્તિ આવી છે, પ્રતિકૂળતા ઊભી થઈ છે, તો એનો શોક, એનું રોદણું, એનો દ્વેષ કરવાનું રહેવા દો; એને થર્મોમિટર માની અંદરનો તાવ કાઢવાનું કરો. તાવ કર્મ છે, તાવ પ્રભુભક્તિની કમી અને મોહમાયાની લગની છે, એ હટાવવાની જરૂર છે. પ્રભુભક્તિની કમી હટાવો, મોહની કાયામાયાની મમતા હટાવો, કરવા જેવું એ છે. શરણ પ્રભુનું ને ગુરુનું લેવા જેવું છે. બાયડી-છોકરા કે ધણી-શેઠ-મિત્રનું શરણું લીધે શું વળવાનું હતું ?

પેલી સુવણદેવી બિચારી અજ્ઞાન, તે પુત્રનું શરણું લે છે; તરતના જન્મ આપેલા બાળક સામે જોઈ કહે છે, ‘હે વત્સ ! મારી સામે પતિએ જોયું નહિ, માબાપે ધુત્કારી, હવે મારે તું જ નાથ છે.’

એક જ ક્વોલિટીના નંગ :-

જુઓ પતિ-પિતા-માતાથી ઓથ ગઈ છે, છતાં સાચું સૂઝતું નથી. પુત્ર પણ એ જ ક્વોલિટીનું નંગ ને ? એની ય ઓથ પણ જવા સંભવ છે, છતાં મોહની કેવી કે સુવણદેવી એનું શરણું લે છે, પણ પ્રભુની ઓથ લેવાનું મન નથી થતું ! તમારા જીવનમાં પણ મોટી નહિ તો નાની ય ઓથ ગુમાવી હશે, કર્મની મોટી અથવા નાની લપડાક ખાધી હશે, છતાં તપાસી જુઓ કે ત્યાં ક્યારે પ્રભુની ઓથ લેવાનું કર્યું ? શા સારુ અવળાં ફાંફાં મારો ? એક જ ક્વોલિટીના નંગમાં એક બે

ઠેકાણે ઠગાયા, તો પછી એવામાં જ ફસાવાનું ?

સુવર્ણદેવી એવા ભયાનક જંગલમાં છે કે જ્યાં ઘુવડો ચિત્કાર કરે છે, વાઘ-વરુની રાડ સંભળાય છે. એટલે એ મુંઝાય છે કે હવે શું કરવું ? પાછી વિચારે છે કે ‘ગમે તે થાઓ, પરંતુ બાળકની સંભાળ કરવી. આનાથી જ દુઃખનો અંત છે. બચ્ચાને મૂકીને ભાગવાની જરૂર નથી, નહિતર બાળહત્યાનો દોષ લાગે.’

બસ, સુવર્ણદેવીએ તોશલની વીંટી બાળકના ગળે બાંધી, અને પોતાના નામની વીંટી બાળકના ગળે લગાવી. પછી ઉપરના કપડાના એક છેડે બાળકને બાંધ્યું અને બીજા છેડે બાળકને બાંધી. એમ પોટલી કરીને મૂકી પોતે પર્વતના ઝરણામાં સ્નાન કરવા ગઈ.

વાઘણ બાળકો ઉપાડે છે. :-

અહીં એવું બન્યું કે એક વાઘણ તાજી વિચાયેલી, તે બહાર ફરવા નીકળી છે. એણે આ પોટલી દૂરથી જોઈ, તે આવી એની પાસે. એણે ઉપાડી પોટલી અને ત્યાંથી ચાલતી પકડી, રસ્તામાં જઈ રહી છે, એમાં પોટલીની એક ગાંઠ ઢીલી પડી, છૂટી, અને એમાંથી બાળકી નીચે પડી ગઈ; પણ વાઘણને એનું ધ્યાન રહ્યું નહિ, તે એ તો એમ જ ચાલી આગળ,

બોલો, વાઘણ પોટલી દેખી પાસે આવી, ત્યારે આ બે બચ્ચાનો કોણ બેલી કે ત્યાંજ એમને ખાઈ જવાનું વાઘણને મન ન થયું ? ખેર, ઉપાડી ગયા પછી, પણ કોણ બેલી કે બાળકીને બચાવવા નીચે પાડી દે, અને વાઘણનું એ તરફ ધ્યાન ન જાય ? ત્યારે હવે આગળ બાળક પણ બચી જવાનો છે તો એનો ય કોણ બેલી ? માણસ અભિમાનમાં તણાય છે કે બધું સારું ઠીક ઠીક હું કરું છું.’ આ અભિમાન કેટલું લેખે ગણાય ? એ અહંત્વ ખોટું છે, જીવનાં શુભ કર્મ જ બેલી છે, કર્મ જ એને બચાવનાર બને છે.

દુન્યવી સહાયકનો ઉપકાર માનવો, પણ એના પર મદાર ન બાંધવો :-

બીજાના તરફથી રક્ષણ મળતું હોય, ઓથ મળતી હોય, હૂંફ-મદદ-આશ્વાસન-સહાનુભૂતિ મળતાં હોય, તો એ બધું આપણાં પોતાનાં પૂર્વનાં શુભ કર્મના ઉદયને લીધે જ મળે છે. તેથી શું સામાનો ઉપકાર ન માનવો ? ઉપકાર જરૂર માનવો, પરંતુ એના પર મદાર ન બાંધવો; જેથી શુભોદય પલટાઈ ગયે પેલા ઓથ-સહાય-સહાનુભૂતિ આપવી બંધ કરે તો શોક ન થાય, એના પર દ્વેષ ન થાય. મનને ઝટ થાય કે ‘આ તો મારો શુભનો ઉદય ચાલતો હતો તેથી સામાને ઓથ-સહાય દેવાનું મન થતું હતું. હવે શુભોદય ખૂટી ગયો લાગે છે, તેથી સામાને હવે મન નથી થતું.

હક ક્યાં કરવો ? સ્નેહી દ્રોહ દે તો શું વિચારવું ?

દુનિયા કાંઈ મને બંધાયેલી નથી, એ તો મારા શુભોદયને બંધાયેલી છે. આપણો શુભોદય હોય ત્યાં સુધી જ દુનિયા આપણી, સ્નેહી આપણા.

આ વિચાર જાગતો રહે તો દુનિયા પર હક કરતા કે આશા રાખતા ન જવાય; હક શુભોપાર્જન પર કરાય, આશા શુભની રખાય.

દીકરા દ્રોહ કરે ત્યાં શું વિચારવું ? :-

માબાપ છોકરાને સારી રીતે ઉછેરી મોટો કરે છે, પછી જો એ દીકરો પત્નીના મોહમાં આડો ફાટે છે તો આશાભર્યા માબાપને દુઃખ થાય છે કે ‘હું ? આટલો ઉછેરી મોટો કર્યો તે હવે દ્રોહ દે છે ? શું એની અમને અનુકૂળ રહેવાની ફરજ નથી ?’ કેમ દુઃખ ? સારી રીતે ઉછેરી મોટો કર્યો એટલે એના પર હક ધરાવે છે કે આણે અમને અનુકૂળ થઈ રહેવું જોઈએ, આશા રાખતા જવાય છે કે આનાથી તો અમને સુખ મળવું જોઈએ. પરંતુ ત્યાં જો એમ ન કરતાં, હક અને આશા શુભોપાર્જન પર રખાય, તો પુત્રથી દુઃખ નહિ થાય, એના પર દ્વેષ નહિ થાય. મનને થશે કે ‘આ દીકરો વાંકો થાય એ તો થર્મોમિટર છે; એ મારા શુભની તંગી, અશુભનો તાવ સૂચવે છે. થર્મોમિટરથી દુઃખ ન કરાય, થર્મોમિટર પર દ્વેષ ન કરાય; તાવ કાઢવો જોઈએ. માટે હવે શુભોપાર્જન કરવા માંડું.’

જુઓ, જીવનમાં ચિત્તની શાંતિ જાળવવા અને સુકૃતના, ઉલ્લાસ જગાવવા બે મહાન ચાવી (૧) દુન્યવી સારું શુભોદયને બંધાયેલું છે, (૨) અગવડ-આપત્તિ એ થર્મોમિટર છે.

(૧) દુન્યવી સારું શુભોદયને બંધાયેલું છે, મને નહિ, આ વિચાર જીવનમાં કેટલી બધી રાહત આપે છે !

જીવન જીવતાં કેટલીય વાર અગવડ-અણગમતું આવ્યા જ કરે છે. ત્યાં જો આ વિચાર હોય તો મનને એમ થાય કે “આ પહેલાં સગવડ હતી તે કાંઈ મને બંધાયેલી નહોતી કે જેથી હું એના પર હકદાવો રાખી શકું કે ‘આણે મારી સાથે કાયમ રહેવું જ જોઈએ.’ ના, એ તો મારા શુભોદયને બંધાયેલી હતી, એટલે હક શુભોદયનો, પણ મારો નહિ. તો પછી મારા હક બહારની ચીજ આવે એમાં મને શી શાબાશી ? અને એ જા્ય એમાં મારી પોક શી કામની ? ચાલવા દે એનું ચાલે એમ. અગવડ-આપત્તિમાં મારા હક બહારની વસ્તુ ગયા પર રોવાની જરૂર નથી.”

(૨) જેવી રીતે આ શુભોદયના હકનો વિચાર મનને રાહત આપે છે, શાંતિ બક્ષે છે, એમ ‘અગવડ-આપત્તિ એટલે તો થર્મોમિટર’ એથી થર્મોમિટરરૂપ અગવડ-આપત્તિ ઉપર અરુચિ-દ્વેષ-રોદણાં નહિ કરાવે, પરંતુ અંદરના કર્મ-તાવ પર અરુચિ-દ્વેષ-રોદણાં કરાવશે. એથી એમ થશે કે ‘ચાલો ઠીક થયું આ અગવડ-

આપત્તિએ આપણને જાગતા કર્યા કે મૂર્ખ ! ભરચક પુણ્ય ભંડારના ભરોસે બેઠો હતો, પરંતુ જો એ ભંડારનાં તળિયાં દેખાવા માંડ્યા છે, પુણ્ય ખૂટ્યું છે; નહિતર આ સગવડ-સંપત્તિ કેમ જાય ? માટે સાચો વણિક હોય તો પુણ્યના ભંડાર ભરવાનું કર.' એમ વિચારતાં સુકૃત માટે નવો ઉલ્લાસ જાગે. આપત્તિ વખતે દુનિયા રુએ, ત્યારે આ વિવેક કરનારો સુકૃતમાં ઉલ્લાસી થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૫, તા. ૧૦-૧૦-૧૯૭૦

બે ચાવીઓ કેટલી મજેની છે ? સુકૃત-ઉલ્લાસ અને ચિત્તશાંતિના કેવા ગુપ્ત ભંડાર ખોલી નાખે ? (૧) ‘આપત્તિ એ તો શુભોદય નબળો પડવાનું સૂચક છે, માટે સુકૃતોથી શુભને વધારે,’ એ વિચાર સુકૃતના ઉલ્લાસ જગાવે ? (૨) ‘સુખ-સન્માન એ તો શુભોદયને બંધાયેલા છે,’ એ વિચાર સુખમાં મનને છકી ન જવા દે, અને આપત્તિમાં મનને સ્વસ્થ રાખે. સ્નેહી વાંકા થયા, તો એને કોઈ ગાળ નહિ દેવાની, એટલું જ વિચારવાનું કે સ્નેહી શું કે દુનિયાનું બીજું શું, એ અનુકૂળ હોય એ તો મારા શુભોદયને બંધાયેલું છે. શુભ ઊભું કરે એટલે દુનિયાનું સારું શુભને બંધાયેલું, શુભોદયથી એની મેળે આવશે.’

બસ, કાળ બહુ ખરાબ આવ્યો, ખરાબ આવ્યો, એવી બૂમ માર્યા કરો છો ને ? સમજી રાખો કાળ ખરાબ નથી, આપણાં કર્મ ખરાબ ઉદયમાં છે. માટે શુભ વધારો, ખરાબ કાળે તો શુભોપાર્જન ખૂબ કરવું જોઈએ, ધર્મ બહુ વધારવો જોઈએ. કાળનાં બહાના હેઠળ રાત્રિભોજનમાં પાપ, ભક્ષ્ય કંદમૂળનાં પાપ, પ્રાણીજન્ય વિટામિન્સ વગેરે દવાઓનાં પાપ, અનીતિ-અસત્યનાં પાપ, વ્યાખ્યાન-સામાયિક-પ્રતિક્રમણાદિ પવિત્ર ધર્મક્રિયાઓ છોડી રેડિયો-છાપા-ક્લબ-પિક્ચર વગેરેનાં ધોર પાપ ધૂમ ચલાવી રહ્યા છે એ કેવો ઊંધો રાહ છે ?

વાત આ ચાલતી હતી કે જીવને આપત્તિમાં રાહત મળે, રક્ષણ મળે, તો શુભના ઉદયથી મળે; ત્યાં કોઈની હોંશિયારી કામ નથી લાગતી. પેલી સુવર્ણદેવીના બે બચ્ચાં વાઘણના ઝપાટામાં આવ્યા, પરંતુ એમનો શુભોદય જાગતો છે એટલે વાઘણે એમને તરત ભરખી ન લીધાં, બંનેની બાંધેલી પોટલી ઉપાડી ચાલી, એમાં ય શુભોદય જાગતો છે તે એક બાજુની ગાંઠ ઢીલી પડવાથી બાળકી નીચે પડી ગઈ એની વાઘણને ખબર ન પડી.

બાળકી ‘વનદત્તા’ ક્યાં ? :-

છતાં જંગલમાં બાળકી ભૂખી ન મરી જાય ? અગર બીજા પશુથી કૈંદાઈ

ન જાય ? પણ શુભોદય જાગતો છે તે એવું શાને બને ? એ તો ત્યાં થઈને જયવર્મા રાજાનો દૂત જતો હતો, એણે આ રૂપાળી નવજાત બાળકી જોઈને ઉઠાવી લીધી અને સાથેની પોતાની પત્નીને આપીને કહે ‘લે, આ વનદેવીની ભેટ. ફાંફા ન મારીશ, ગર્ભ ધરવાની પીડા વિના તને તો તૈયાર માલ મળી ગયો.’ બંને જણ બાળકી સાથે પાટલીપુત્ર આવી ગયા; અને બાળકીનું નામ ‘વનદત્તા’ રાખ્યું.

વાઘણના મુખમાંથી શુભોદય જ બચાવે :-

બાળકીનો શુભોદય કેવું કામ કરી ગયો ? સામાન્ય રીતે માતાપિતા બાળકના સંરક્ષક ગણાય, પરંતુ અહીં દેખાય છે કે જનકપિતા તો ક્યાંય દૂર છે અને માતા પાસે હતી છતાં કેટલું સંરક્ષણ આપી શકી ? વાઘણનાં મોંઢા સુધી જઈ પડેલી ત્યાં સંરક્ષણ કોણ કરે ? એ તો અંદરના શુભ કર્મનો ઉદય જ રક્ષણ આપે. આટલી દીવા જેવી સત્ય હકીકત છતાં જીવને શુભનો વિશ્વાસ અને શુભના સંચયની પરવા ન હોય અને અશુભના થોક જમા કરાવે એવી વાણી-વર્તાવ-વિચારણામાં રમતા રહેવું છે એ મૂઢતા છે. સંસારના સુખ-સન્માનની લાલસા આ મૂઢતા કરાવે છે.

બાળકીનું તો રક્ષણ થયું, ત્યારે બાળકનું શું ? એનો ય શુભોદય કેવી રીતે કામ કરે છે એ જુઓ. વાઘણ એને લઈને આગળ જઈ રહી છે, ત્યાં પાટલીપુત્રના રાજા જયવર્માનો પુત્ર શબરસિંહ શિકારે નિકળ્યો છે. એણે દૂરથી વાઘણને જતી જોઈ, એટલે એ તરત એના તરફ નિશાન તાકી બંદૂકમાંથી ગોળી છોડે છે. વાઘણનું ધ્યાન નહોતું તેથી એ પોતાની ચાલુ ગતિએ જઈ રહી હતી. તેથી રાજકુમારના ધારેલા નિશાન મુજબ વાઘણ ગોળીનો ભોગ બની ધરણી પર ઢળી પડે છે.

મિથ્યા અભિમાન :-

વાઘણનું ધ્યાન હોય એ રીતે સામે આવીને શિકાર કરવાનું માણસનું ગર્જું છે ? ત્યાં તો વાઘણ શિકાર કરવા આવેલા ઉપર હલ્લો જ કરે ને ? એટલે સિંહવાઘનો શિકાર તો છૂપા ઊભા રહીને કરવાનું થાય છે; એમ છતાં માણસ અભિમાન સેવે છે કે મેં સિંહનો-વાઘનો શિકાર કર્યો.’ જંગલી પશુ તો અભિમાન કરે છે એ પોતાના બળ અને સામે જાહેર હલ્લો કરી શકવા પર; ત્યારે માણસને બંદૂક વગેરે શસ્ત્રના બળ પર અને ગુપ્ત શિકાર કરવા પર અભિમાન કરવા જોઈએ છે !

રાજપુત્રને બાળકની પ્રાપ્તિ :-

વાઘણ શિકારનો ભોગ બનતાં નીચે ઢળી પડી. રાજપુત્ર પાસે જઈ જુએ છે તો એના મોંમાંથી નીચે પડેલી પોટલીમાં બાળક છે, એ રૂપાળું છે. જોતાં જ એ ખુશી થઈ ગયો. એને એણે ઉપાડી લીધું, અને લાવીને પોતાની પત્નીને સોંપતા

કહે છે, 'હે પ્રિયા ! આ તું પુત્ર માટે ઝંખના કરે છે, તો આ તારા માટે બાળક લઈ આવ્યો છું.' એ લેતાં પત્નીને વળી અનેરો આનંદ આનંદ થઈ ગયો.

દૃષ્ટિ ફરતાં ધર્મમાં અનેરો આનંદ :-

સંસારમાં કેટલીક પ્રાપ્તિ અને કેટલાય પ્રસંગ એવા હોય છે કે એમાં જીવને અવર્ણનીય આનંદનો અનુભવ થાય છે. એ આનંદમાં એમ લાગે છે કે અત્યાર સુધી ન મળ્યું એવું મળ્યું છે, ન બન્યું એવું બન્યું છે. આનંદના અતિરેકમાં પૂર્વે મળેલ આનંદદાયી પ્રાપ્તિ કે પ્રસંગ ક્ષણભર ભૂલી જવાય છે. શાસ્ત્રકારો કહે છે જ્યારે જીવની દૃષ્ટિ બદલાય છે, સંસારના જન્મ-મરણથી ત્રાસી દૃષ્ટિ સંસાર પરથી ઊઠી મોક્ષ પર ચોંટે છે, ત્યારે ત્યાં પ્રાપ્ત થતો ગુરુ સંયોગ, તત્ત્વસમજ, દેવભક્તિ, દયા-પરોપકાર વગેરે પણ એવો અવર્ણનીય આનંદ જગાવી મૂકે છે. મનને એમ થાય છે કે,...

ધર્મ-આનંદનું સ્વરૂપ :-

‘અહાહા ! કેવો અદ્ભુત ગુરુયોગ થયો ! વાહ કેવા તારક ગુરુ મળ્યા ! કેવી સુંદર તત્ત્વની વાત સમજવા મળી ! કેવા અનુપમ પ્રભુની ઓળખ મળી ! કેટલો ઊંચો દયા-પરોપકાર કરવાનો ધન્ય અવસર મળ્યો !...’ આવી ભાવનામાં અનેરો આનંદ ઊછળે છે. ત્યાં સૂચિત થાય છે કે દૃષ્ટિ સંસારને બદલે મોક્ષની બની છે; અને ધર્મની સાચી પ્રીતિ જાગી છે. મહાવીર પ્રભુના પહેલા નયસારના ભવમાં નયસારને જંગલમાં ગુરુ મળ્યા, ગુરુએ દેવ-ગુરુ-ધર્મ તત્ત્વની સમજ આપી ત્યારે એવો અવર્ણનીય આનંદ થયેલો અને ત્યાં એણે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી.

જીવનનાં ધર્મની તપાસ :-

બસ, આપણા જીવનમાં તપાસવા જેવું છે કે આપણને દેવદર્શન, ગુરુઓ, અને ધર્મપ્રસંગ, તથા સુકૃત-આચરણ મળતાં અનેરો આનંદ થાય છે ? દરિદ્રને નિધાન, વાંઢાને કન્યા, પરણેલાને પુત્ર, મહારોગીને ધન્વંતરી જેવો વૈદ્ય, કે લૂંટારાથી લાખો લૂંટાઈ જવાના ભયમાં મિલિટરી પોલિસદળ મળી આવતાં જે અદ્ભુત આનંદનો સાગર ઊછળી પડે, એવો આનંદાનુભવ દેવ-ગુરુ-ધર્મની બાબત બની આવતાં થાય છે ? જો એ થતો હોય તો મનાય કે અંતરમાં દૃષ્ટિ ફરી છે, અને ધર્મનું મહત્ત્વ સમજાયું છે; સંસાર પરથી દૃષ્ટિ ઊઠીને મોક્ષ પર જામી છે. બાકી ખાલી વાતો કરીએ કે ‘અમને સંસાર નથી ગમતો મોક્ષ ગમે છે,’ તેથી શું વળે ?

મોક્ષદૃષ્ટિ ને ધર્મરાગ ઊભા કરવાની ચાવી :-

સંસારના રસિયાને સંસારના મનગમતા પ્રસંગ કે પ્રાપ્તિ બની આવવા પર આનંદના પૂર ઊભરાય તો મોક્ષના રસિયાને મનગમતા ધર્મપ્રસંગ કે ધર્મ-પ્રાપ્તિ

બની આવતાં એવા આનંદ ન ઊભરાય ? ન ઊભરાતા હોય તો એવા આનંદ ઊભા કરવા જોઈએ. સાચી મોક્ષદૃષ્ટિ અને ધર્મભૂખ ઊભી કરવા માટે આ ચાવી છે કે દેવદર્શન-ગુરુયોગ-ધર્મપ્રસંગો અને સુકૃતાચરણ વખતે અવર્ણનીય આનંદના દિલમાં પૂર ઊભરાવવા, બહાર એવા આનંદ વ્યક્ત કરવા.

પેલા શબરસિંહ રાજકુમાર એને એની પત્નીને એ વાઘણના મુખમાંથી બાળક મળી આવવાથી અનેરો આનંદ થાય છે, અને બહાર જાહેર કરવામાં આવે છે કે ‘બાઈને ગુપ્ત ગર્ભ હતો અને પુત્રનો જન્મ થયો છે.’ એમ કરીને પુત્ર-જન્મોત્સવ ધામધૂમથી મનાવવામાં આવે છે. એનું નામ ‘વ્યાઘ્રદત્ત’ પાડવામાં આવ્યું.

અહીં કર્મની કેટલીક વિચિત્રતા જોવા જેવી છે. રાજકુમારને બાળક ક્યારે મળે ? યા બાળક જીવતું ક્યારે રહે ? કહો વાઘણને મરણાંત કષ્ટનો પાપોદય જાગે ત્યારે. કેવું વિચિત્ર ? સંસારમાં લાભ પામનારને પુણ્ય ખરું, પરંતુ તે ઉદયમાં આવવા માટે બીજા જીવના પાપોદય પર એને આધાર રાખવો પડ્યો ! કહો, બીજાને પાપોદય જાગે ત્યારે આપણને પુણ્યોદય થાય; એ કેવી વિચિત્રતા ? અગિયાર વાગે ગરમાગરમ રસોઈ પુણ્ય વિના ન મળે. પણ એ મળવાનો પુણ્યોદય ક્યારે જાગે ? અસંખ્ય સ્થાવર જીવોને મૃત્યુના મહાદુઃખનું પાપ ઉદયમાં આવે ત્યારે. આ શાના જેવું છે ? કસાઈને શ્રીમંતાઈનું પુણ્ય ઉદયમાં ક્યારે આવે ? એના હાથે કપાઈ મરનારા કેઈ પશુને મરણાંત કષ્ટના પાપ ઉદયમાં આવે ત્યારે.

બધા પુણ્યોદયમાં આવું નહિ. એવા ય પુણ્યોદય હોય છે કે જે બીજાના પાપોદય પર જ જાગે છે. એ કસાઈની લોહીની લક્ષ્મીની જેમ લોહીના લાડુરૂપ છે. સંસાર આવા ગોઝારા પુણ્યોદય પર ખુશી આનંદ આપે છે માટે જ એ અસાર છે.

વિચારજો, વેપાર-રોજગારમાં સારું કમાવવા પર આનંદ આનંદ થાય છે, પણ એની પાછળ કોઈ જીવોના કારમા પાપોદય કામ કરી રહ્યા છે કે નહિ ? કર્મની આ એક વિચિત્રતા.

કર્મની બીજી વિચિત્રતા દેખીતા દુઃખમાં સુખના સંકેતની છે.

એ કેવી રીતે એ જુઓ. પેલી સુવર્ણદેવી પ્રસૂતિ પછી બાળક મૂકીને ઝરણામાં સ્નાન કરવા ગઈ છે. વાઘણ બંને બાળકની પોટલી ઉપાડી ચાલી ગઈ છે. હવે સુવર્ણદેવી નાહી-ધોઈને પાછી આવે છે ત્યારે ઝાડ નીચે મૂકેલા બાળક-બાળકીને દેખી શકતી નથી. એ ભારે કલ્પાંત કરે છે; ‘હે પુત્ર ! હે બાળા ! તમે ક્યાં ગયા ? હે દેવ ! આ તારી કેવી કૂર મશકરી કે જીવનમાં એક આધાર બાળક આપીને તેં ખૂંચવી લીધું ?...’ બસ આ પ્રસંગ પર આપણને શું લાગે ? એજ ને કે બિચારીને કારમું દુઃખ આવ્યું ! પરંતુ જરા અંદરમાં જુઓ કે જો એ બાળક પાસે

બેઠી હોત અને એ વખતે વાઘણ આવી હોત તો એના ઝપાટામાંથી એ બચત ? એનાં બાળક બચત ? એટલે જ આ સમજવા જેવું છે કે,-

દુઃખદાયી વિચિત્ર કર્મના ઉદયમાં કોઈ સારું તત્ત્વ છૂપાયું હોય છે. :-

રાજા-દિવાનનું દેષાંત :-

જો આ તત્ત્વ પર ધ્યાન રખાય, તો કેટલાય અશુભ કર્મના ઉદયમાં જીવને આશ્વાસન રહે, સમાધિ રહે, ત્યારે શું આપણને જેટલા પાપના ઉદય આવે છે એ બધાયમાં કોઈ સારું તત્ત્વ નથી જ હોતું ?

એક રાજા અને દિવાન જંગલમાં ફરવા નીકળ્યા. સાથે ચાર સિપાઈ હતા. વાત ચાલતાં દિવાન રાજાને કહે છે ‘મહારાજા ! જીવનમાં નરસું પણ આવે તે સારા માટે થાય છે.’ એટલામાં જ રાજાને પગે જોરથી ઠોકર લાગી, અંગૂઠા પરથી છાલકું ઊખડી પડ્યું. ત્યાં

રાજા કહે છે, ‘શું દિવાનજી ! આ વાગ્યું એ સારા માટે ?’

દિવાન કહો, ‘હા મહારાજા ! સારા માટે.’

‘એટલે તમારે શું કહેવું છે ? આ મને વાગ્યું એ સારું થયું ?’

‘હા સાહેબ ! માફ કરજો, પણ વસ્તુસ્થિતિ એવી છે.’

રાજાને એકદમ ગુસ્સો ચડ્યો ‘રાજા, વાજાં ને વાંદરા, ઘડીકમાં બદલે રંગ.’ રાજાએ ગુસ્સાના આવેશમાં બે સિપાઈઓને કહ્યું ‘જાઓ, આ હરામીને હમણાં ને હમણાં લઈ જઈ જેલમાં પૂરી દો.’ સિપાઈઓ લઈ ચાલ્યાં.

રાજાને લૂંટારા પકડી જાય છે :-

હવે રાજા બાકી બે સિપાઈ સાથે છે એમાંથી એકને પાણી લઈ આવવા ક્યાંક કૂવા પાસે મોકલે છે, અને બીજાને ગામમાંથી પગે વાગ્યા પર મલમપટ્ટી લઈ આવવા મોકલે છે. એટલામાં ત્યાં બન્યું એવું કે જંગલના ઉંડાણના ભાગમાં કેટલાંક લૂંટારાઓ દેવીને મનુષ્યનો ભોગ આપવા માગે છે, તેથી કેટલાક લૂંટારા માણસને શોધવા નીકળ્યા છે તે અહીં આવી જતાં રાજાને એકલો બેઠેલો જોઈ પકડી બાંધીને લઈ જાય છે. જ્યાં બળિદાનના સ્થળે પહોંચ્યા ત્યાં લૂંટારાઓની અરસપરસની વાત પરથી રાજા સમજી ગયો કે અહીં તો મારો ભોગ અપાવાનો છે. રાજાના હોશકોશ ઊડી ગયા.

દેવીને બળિદાન :-

રાજાના મનને પારાવાર ખેદ થાય છે કે ‘અરેરે ! મેં ક્યાં આ જંગલની વચ્ચે દિવાન પર ગુસ્સો કરી અને સિપાઈ પણ મેં ક્યાં મોકલ્યા ? હાય ! હવે તો મોત આવ્યું ! ખલાસ, હમણાં જ હું કપાઈ મરવાનો ?’ લૂંટારાઓને કાલાવાલા

કરે છે, ‘ભાઈસાબ ! મને છોડો. હું ગરીબ માણસ છું. ભાઈસાહેબ ! મને છોડો. હું ગરીબ માણસ છું. ભાઈસાહેબ ! મને મારો નહિ.’ રાજા તરીકેની ઓળખ ન આપી, એ ડરથી કે તો તો પેલા મારી જ નાખે.

પરંતુ લૂંટારાને શાની દયા ? એ તો કહે છે ગભરાઈશ ના, દેવીને તારો ભોગ આપવાથી તને સ્વર્ગગતિ મળશે.’

રાજાના મોતિયાં મરી ગયાં. એને લાગ્યું કે ‘આ ઠોકર લાગી એ કેવું અપશુકન થયું કે મારે એક રાજા હોવા છતાં બૂરા હાલે કપાઈ મરવાનું આવ્યું ! દિવાન કેવો પાગલ કે એ ઠોકર વાગવાને સારા માટે કહેતો હતો ?’

બોલો, આમાં ક્યાં ય સારું દેખાય છે ? રાજાને ઠોકર લાગી, તો દિવાનને સારું કહેવા બદલ જેલ મળી, ને સિપાઈઓને મોકલવા પર રાજાને પોતાને આ નરહત્યારાઓના હાથમાં મૂકાવું પડ્યું. પરંતુ હવે આગળ જુઓ શું બને છે, એના પરથી રાજા દિવાન અને સિપાઈઓ બધાને માટે સારું થયાનું દેખાશે.

રાજા કેમ છૂટે છે ? :-

પેલા લૂંટારાઓનો આગેવાન લૂંટારાઓને કહે છે, ‘અલ્યા ! હવે જરાક એ જોઈ લો કે આ માણસ અખંડ શરીરવાળો છે ને ? કેમકે દેવીને ખંડિત અંગવાળાનો ભોગ ન અપાય; નહિતર દેવીમાતા ગુસ્સે થઈ જાય.’

લૂંટારાઓ રાજાના અંગેઅંગની તપાસ કરે છે, ત્યાં પગના અંગૂઠે છાલકું ઊખડેલું જુએ છે. સેનાપતિને એ દેખાડતાં સેનાપતિ કહે છે, ‘તો તો આ માણસ ન કામ લાગે. છોડી દો એને;’ રાજાને છોડાવી મૂકતાં લૂંટારાઓનો સેનાપતિ કહે છે ‘જા ભાઈ ! જા, તું સ્વર્ગે જવા નસીબદાર નથી.’ રાજાને છોડી મૂક્યો.

રાજા ઝપાટાબંધ પહોંચી ગયો પાછો. એને હરખનો પાર નથી; ને એના મનને લાગ્યું કે ‘ખરેખર ! દિવાનનું કહેલું સાચું પડ્યું. જો આ છાલકું ઊખડી ગયું હતું તો હું બચ્યો.’ સિપાઈઓ મળી ગયા, રાજા પાણી પી, પટ્ટી બાંધી મહેલમાં પાછો પહોંચી ગયો. ત્યાં દિવાનને બોલાવી બધી બનેલી હકીકત કહે છે.

દિવાન કહે, ‘જુઓ મહારાજા ! આ આપના માટે જ નહિ, પણ અમારા બધા માટે સારું થયું. મારા માટે જેલ પણ સારા માટે થઈ; કેમકે હું જો આપની સાથે હોત તો મારો તો ભોગ અપાઈ જ જાત. આ જેલમાં મોકલાયો તો બચ્યો. એટલે જેલ પણ સારા માટે થઈ. એમ સિપાઈ પણ બિચારા મરતા બચ્યાં’

દુષ્કર્મના વિચિત્ર ઉદયમાં કેવા સારા સંકેત હોય છે એની જો માણસ શ્રદ્ધા કરે, તો કેટલાય દુઃખ-કલ્યાંત-કકળાટ અને ઊંધા વેતરણથી બચી જાય.

ત્યારે સામાન્ય પુણ્યાઈવાળાને તો આજે બીજાં કેટલીય જાતના અશુભ કર્મ ઉદયમાં આવીને દેખીતી અગવડ-આપત્તિ આપતા હોય છે. ત્યાં આ શ્રદ્ધા રાખે કે 'જે થાય તે સારા માટે,' તો દિલ ભારે ન બનતાં ફોરું રહે.

પ્ર.- પણ અગવડ-આપત્તિની મુંઝવણમાં એ શ્રદ્ધા રહે ક્યાંથી ?

ઉ.- તો શ્રદ્ધા ન રાખવાથી શોક-કકળાટ કર્યે શું વળે છે કાંઈ ? તો જ્યાં કશું વળતું નથી, ઊપજતું નથી ત્યાં એ કરવું એ મૂર્ખાઈ નથી ? બાકી શ્રદ્ધા બનાવવી હોય તો આ રીતે બને કે એવા આપત્તિ-અગવડના પ્રસંગમાં એ જોવું કે આમાં મને શું કશો જ લાભ નથી ?'

જુઓ, આપત્તિ-અગવડમાં લાભ,

(૧) મનુષ્યજીવનમાં દુઃખ ખમવાનું સત્ત્વ કેળવવું બહુ જરૂરી અને લાભદાયી છે; કેમકે એ સત્ત્વ વિકસતાં અંતકાળે તેવાં કર્મ ઉદયમાં આવ્યે પીડા થાય તો ત્યાં સત્ત્વથી સમાધિ રાખી શકાય. વળી એ વિકસતાં, આગળ જઈને મહાધ્યાન અને અપૂર્વકરણ-મહાસમાધિનું સત્ત્વ જાગે છે; જેથી ક્ષપકશ્રેણિ અને કેવળજ્ઞાન મળે છે. મહાપુરુષોએ એવાં સત્ત્વ વિકસાવેલાં તેથી જ ઉપસર્ગમાં પણ કેવળજ્ઞાન પામ્યા. સત્ત્વ ન હોત તો ધ્યાનથી ચલિત થઈ ગુણસ્થાનકમાં ઉપર જવાને બદલે હેઠે ઊતરી જાત. એટલે જ કહો.

સત્ત્વવિકાસ એ માનવભવમાં જ સુલભ બહુ મોટી સાધના છે.

એ સત્ત્વનો વિકાસ કરવાનું આપત્તિ-અગવડના પ્રસંગમાં સરળ બને છે. સારાસારીમાં શું સત્ત્વ દાખવવાનું હોય ? કોઈ ગુસ્સો કરતો આવે કે આપણું નુકશાન થાય, ત્યારે જ ક્ષમા-સમતા રાખવાનું સત્ત્વ કેળવવાનો અવસર મળે. બસ, આપત્તિ-અગવડમાં આ સત્ત્વને કેળવવાનો મહાન લાભ છે.

(૨) બીજો લાભ કર્મકચરા ઘટવાનો :-

બીજો લાભ એ કે જેટલું અનિષ્ટરૂપનું વેઠાય એટલાં અશુભ કર્મ સિલિકમાંથી ઓછાં થાય છે. તો આ પણ લાભની ખાસ જરૂર છે; કેમકે કર્મકચરા ઓછા કર્યા વિના ઉદ્ધાર નથી. ત્યારે કેટલાંક કર્મ એવા ખંધા હોય છે કે એનો વિપાક આપત્તિ દેખાડ્યા વિના એ ખસે જ નહિ. એટલે વર્તમાન આપત્તિથી એનાં કર્મ રવાના થાય છે એ સારું જ છે.

(૩) ત્રીજો લાભ મદ અને નિશ્ચિંતામાંથી જગાડવાનો :-

વળી એક લાભ એ, કે એકલી સુખ-સંપત્તિમાં કે સન્માન-સગવડમાં જીવને અભિમાન રહે છે; બધી વાતે રુંડું રૂપાળું બની આવ્યું, એમ જાણે નિરાંત-નિશ્ચિંતા લાગે છે. એટલે પછી ત્યાં પોતાને ધર્મની કમી છે, ગુણોની કમી છે, દેવ-ગુરુની

એવી પ્રીતિની કમી છે, એવું મનમાં ય આવતું નથી. એ ખોટા અભિમાન અને નિરાંતના ખ્યાલમાંથી જીવને જગાડવાનું કામ આ આપત્તિ કરે છે. કહે છે, 'ઊભો રહે, શાનો મદ રાખે ? તારી ધારી અખંડ સંપત્તિ-સગવડ ક્યાં રહી ? શાનો ધર્મ વગેરેની કમી ભૂલીને ખોટી નિરાંત અનુભવે છે ? પૂર્વ ભવના ધર્મમાં કમી રાખી હતી માટે તો આપત્તિ-અગવડ નડ્યા. તેમ, એ હિસાબે અહીં જો સારી રીતે ધર્મની-ગુણની-સુકૃતની અને દેવ-ગુરુપ્રીતિની કમી રાખી રહ્યો છે, તો આગળ ઉપર આપત્તિ-અગવડની કેટલી ય ફોજ ઊતરી પડશે ? ત્યારે શું તું કરીશ ?' આમ જગાડીને અભિમાન ટાળવાનો અને એ ધર્મ આદિની અછત મિટાવી છત કરવાનો મહાન લાભ આપત્તિ-અગવડમાં ધૂપાયેલો પડ્યો છે.

સુવર્ણદેવી નહાવા ગઈ એમાં સારું તત્ત્વ :-

આવા આવા લાભ વિચારીને આપત્તિ-અગવડ પર તિરસ્કાર-અભાવ-છણછણાટ કરવાની જરૂર નથી. દુઃખ આવ્યું એમાં સારું તત્ત્વ શોધતા આવડવું જોઈએ. પછી ઉપલકિયું જજમેન્ટ ન અપાય કે આ ખોટું થયું. સુવર્ણદેવી બે બચ્યાને મૂકી નહાવા ગઈ એમાં વાઘણ બચ્યાને ઉપાડી ગઈ આ એની દષ્ટિએ ખોટું થયું દેખાય, પરંતુ એમાં સારું તત્ત્વ આટલું હતું કે જો પોતે ય ત્યાં હાજર હોત તો તો પોતાને વાઘણ ફાડી ખાવાનો મોટો સંભવ હતો, તેમાંથી પોતે નહાવા જતાં બચી ગઈ.

પરંતુ સુવર્ણદેવીને આની ખબર નથી, એ હીતનો વિચાર નથી, એટલે એ તો નહાઈ-ધોઈ જ્યાં પાછી આવી જુએ છે કે બે બાળકોની પોટકી જ નથી, ત્યાં જ એ પોકેપોક રુએ છે કે 'હાય ! પુત્ર તું ક્યાં ગયો ? શું તમને કોઈ જંગલી જનાવરે ભરખી ખાધાં ? હાય ! હું કેવી મૂર્ખા કે તમને નોંધારા મૂકીને ગઈ ? રે દેવ ! આ તારી કેટલી બધી કૂરતા ? તે બચ્યાને ઊઠાવરાવતા પહેલાં તેં મને કેમ ન ખતમ કરી ?...'

સંસારરૂપી અરણ્યમાં રુદન :-

અરણ્યરુદન કર્યે શું વળે ? કોણ સાંભળે ? કોણ આશ્વાસન આપે ? આ સંસારરૂપી અરણ્યમાં પણ એવું જ છે. માણસ પાસે સંપત્તિ હોય, વેપાર હોય ત્યાં સુધી તો સગાં-સ્નેહી ભાવ પૂછતા રહે છે, વહાલ દેખાડતા આવે છે. પરંતુ સંપત્તિ ગઈ, વેપાર બંધ થઈ ગયો, એટલે પછી કેમ ? તો કે ખૂણે બેસીને રુએ ત્યાં કોઈ ભાવ પૂછવા નથી આવતું. આમ સંસાર-અરણ્યમાં રોતાને આશ્વાસન નથી મળતું; છેવટે મૃત્યુ વખતના રુદનમાં તો કશું જ આશ્વાસન ન મળે. આશ્વાસન દેનાર તો એટલું જ કહે 'ભાઈ ! જનમ્યા પછી કોને મરવાનું નથી આવતું ? કોણ

જીવતું કાયમ બેસી રહે છે ?’ પરંતુ આ મરતાને તો જીવવાનું જોઈતું હોય એટલે એ આશ્વાસન શું કામ લાગે ? હૈયું ક્યાંથી ઠારે ? એટલે જ સંસાર-અટવીમાં રખડતાં એવાં રુદન કરવાનો અવસર જ ન આવે એવું કરવું જોઈએ.

તો બોલો સંસાર-અરણ્યમાં રુદન કરવાનો અવસર કેમ આવે છે ? જુઓ મહાકવિ વીરવિજયજી મહારાજ આનો ખુલાસો આપે છે,

માયા-મોહિનીએ મોહ્યો, કોણ રાખે રણમાં રોયો,
આ નરભવ એળે ખોયો, વિવેકી ! વિમલાયલ વસીએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૧૯, અંક-૬, તા. ૧૭-૧૦-૧૯૭૦

‘માયા’ એટલે પૈસાટકા-માલમિલકત-પરિવાર અને સત્તા સન્માન-સરભરા. ‘મોહિની’ એટલે સ્ત્રી અને બીજા વિષયસુખો. આ બેના મોહમાં ફસેલો જીવ જ્યારે એમાં વાંધો પડતાં સંસારરૂપી રણ-વનવગડા વચ્ચે રુએ, ત્યારે કોણ એને છાનો રાખે ? કોઈ જ નહિ. ત્યારે આ નરભવમાં એ માયા-મોહિની પાછળ ધખ્યા પણ અંતે શૂન્ય આવીને ઊભું ત્યાં એકલું એકલા અટૂલા રોવાનું આવ્યું, તો આ નરભવ એળે જ ગુમાવ્યો ને ? માટે કહો,

સંસારમાં અરણ્યરુદન આવવાનું કારણ માયા-મોહિનીમાં મુગ્ધતા; એ ન આવવા દેવું હોય તો એક જ ઉપાય એ કે એ મુગ્ધતા ટાળવી. એ ટાળવા માટે કવિ કહે છે ‘હે વિવેકી ! વિમળાયળ વસીએ.’ અનંતા મુનિઓને મોક્ષ અપાવનાર શ્રી સિદ્ધાયળનો આશ્રય કરીએ. એથી એ ગિરિરાજની અને અનંતા વીતરાગ બનેલા મુનિવરોની મુગ્ધતા લાગે, મન એમાં મોહાય-મલકાય-ઠરે, એટલે માયા-મોહિનીમાં મોહવા-મલકવા-ઠરવાનું ટળે. ઘેર બેઠા પણ એનું ધ્યાન ધરવાથી આ બની શકે. કવિ જ્ઞાનવિમળસૂરિજી કહે છે,

‘ઘેર બેઠા એ ગિરિ ગાવે રે, શ્રી જ્ઞાનવિમળ-સુખ પાવે રે
નાગર સજજના રે કોઈ,’

સારાંશ, સંસારઅરણ્ય-રુદનથી બચવું હોય તો માયા-મોહિનીનો મોહ હટાવો. એ જ રોવરાવનાર તત્ત્વ છે. એ હટાવવા માટે વીતરાગનું આલંબન કરો.

એટલે આ પણ સમજાશે કે

સંસાર કેમ અસાર ? કેમ ખોટો ? અરણ્યરુદન કરાવે છે માટે.

એ તો સંસારમાં રહ્યા છતાં એની ભારોભાર અસારતા-નિસ્સારતાને હૃદયમાં રમતી રાખી સંસારની માયા-મોહિનીમાં ન મૂંઝાય, વીતરાગનું આલંબન જાગતું રાખે,

અને એનાં આલંબને ચિંતવે કે ‘મારે અંતે તો વીતરાગ થવાનું છે. તો શા સારુ ખોટા રાગ-મમતા-આસક્તિને પોષું ?’ એને અરણ્ય-રુદન કરવાનો અવસર ન આવે.

પેલી બિચારી સુવર્ણબાળા બે બાળક જવા ઉપર અરણ્ય-રુદન કરી રહી છે. કોઈ છાનું રાખનાર નથી, આશ્વાસન દેનાર નથી, એટલે પ્રસૂતિ પછીની ભારે અશક્તિ છતાં અહીં વનવગડામાં બેસી રહીને શું કરે ? તેથી ધીમે ધીમે આગળ ચાલી. ક્રમે કરીને એ પાટલીપુત્રમાં પહોંચી. ત્યાં એ ફાંફા મારે છે કે ક્યાં જવું ? એમાં ભવિતવ્યતાએ પેલા દૂતને ત્યાં નોકરી માટે જઈને ઊભી કે જેણે વાઘણના મુખમાંથી સરી પડેલી એની જ બાળકીને લાવી પોતાની પુત્રી તરીકે રાખી હતી. દૂતે છોકરીને સંભાળવા-ઉછેરવા માટે એને રાખી લીધી.

સુવર્ણદેવી બાળકીને પોતાની પુત્રી તરીકે ઓળખી શકતી નથી; કેમકે ક્યાંય જંગલમાં જન્મ આપીને તરત એકાંતમાં મૂકેલી અદૃશ્ય થઈ, તે અહીં મોટા નગરમાં આ અમુક જ ઘરે હોવાની કલ્પના ક્યાંથી આવે ? જન્મ આપીને તરત જ મુકેલી એટલે એનો ચહેરો બરાબર લક્ષમાં ન પણ હોય, અને અહીં એ બાળકી હોય તો સાથે બાળક પણ કેમ ન હોય, તેમજ જંગલી પશુથી ઉઠાવાઈ જવાની કલ્પના હતી, આવાં બધાં કારણે એને કલ્પના જ નથી થતી કે આ મારી જ પુત્રી છે. વળી અહીં દૂત અને એની પત્ની બરાબર પોતાની પુત્રી તરીકેના વ્યવહારથી વર્તે છે, તેથી પણ એ કલ્પના નથી ઊઠતી.

છતાં લોહી એક છે, તેમજ સુવર્ણદેવી બહુ દુખિયારી છે, એટલે આ બાળકી પર ખૂબ હેત વરસાવે છે. અહીં પ્રશ્ન થાય,

પ્ર.- સુવર્ણદેવીને પાછી બાળકી રમાડવા મળી આવી, ને બાળકીને માતા જ સંભાળનાર મળી આવી, એમાં બંનેનો પુણ્યોદય કારણ ?

ઉ.- ના, એકલો પુણ્યોદય કારણ નહિ. કેમકે સુવર્ણદેવીનું હવે પુણ્ય તો એટલું જ કે હેત કરવા રમાડવા કોઈ બાળકી મળે. તેમજ બાળકીનું પુણ્ય એટલું કે કોઈ સારી સંભાળ કરનાર મળી આવે; પુણ્યની ઉપર કાંઈ એવી વ્યક્તિની છાપ મારેલી નથી હોતી કે અમુક જ વ્યક્તિ રમાડવા મળે, યા અમુક જ વ્યક્તિ સંભાળનાર મળે. પુણ્યમાં તો એટલું જ કે ગમતી વ્યક્તિ રમાડવા મળે, કે ગમતી વ્યક્તિ સંભાળનાર મળે.

દા.ત. માણસ રૂ-બજાર અને ચાંદી-બજારમાં વેપાર કરે અને ચાંદી બજારમાં જ કમાય, એનું કારણ કોણ ? એકલો પુણ્યોદય નહિ; કેમકે પુણ્યમાં એ લખાયેલું પડ્યું નથી હોતું કે પૈસા ચાંદી બજારમાંથી જ કમાવાશે. પુણ્યમાં તો એટલું જ કે પૈસા મળે; અને વધારામાં ગણીએ તો એટલું કે કમાઈને યોગ્ય બુદ્ધિ બરાબર ચાલે.

પરંતુ ચાંદી બજારના જ સોદામાં બુદ્ધિ બરાબર ચાલી, અને એ જ બજારમાં કમાઈ થઈ, એમાં કોણ કારણ ? કહો,

સારુ થાય એ પુણ્યોદયથી; પરંતુ અમુક રીતે જ સારું થાય એ ભવિતવ્યતાથી.

આમ, અહીં ભવિતવ્યતા નામનું કારણ વહારે આવે છે. તે આ રીતે કે કમાઈ યોગ્ય બુદ્ધિ અને કમાઈ તો પુણ્યના ઉદયથી થઈ, પરંતુ રૂબજારમાં નહિ અને ચાંદીબજારમાં જ થઈ, તેનું કારણ ભવિતવ્યતા. એમ સુવર્ણદેવીને આ જ બાળકી રમાડવા મળી, અને બાળકીને આ જ સંભાળનાર મળી, એનું કારણ ભવિતવ્યતા.

‘ભવિતવ્યતા’ એટલે નિયતિ, ભાવીભાવ. અમુક નિયત જ સંયોગ કે બનાવ બની આવે એ તેવા ભાવિભાવને લીધે, તેવી નિયતિના લીધે, તેવી ભવિતવ્યતાને લીધે. કારણ વિના તો કાર્ય બને નહિ, અને પૈસા મળવા કે રમાડનાર મળવાનું કારણ તો પુણ્યોદય; પરંતુ અમુક જ બજારમાં કે અમુક જ રમાડનાર મળે એનું કારણ પણ હોવું જોઈએ ને ? બસ, એ કારણ તરીકે ભવિતવ્યતા જેવું તત્ત્વ માનવું જ પડે.

સમરાદિત્યમાં ભવિતવ્યતા :-

એટલે જ કહેવાય છે કે અગ્નિશર્માનો જ સમરાદિત્યના જીવ સાથે પછીના ભવોમાં ક્યાંક પુત્ર તરીકે, તો ક્યાંક માતા તરીકે, ત્યાં ક્યાંક વળી પત્ની તરીકે... એમ જે યોગ થઈ આવે છે એ ભવિતવ્યતાને લીધે. એમ અહીં સુવર્ણદેવીનો અને બાળકીનો ભવિતવ્યતાવશ યોગ થઈ આવ્યો. બાળકીનું નામ છે વનદત્તા. સુવર્ણદેવી વનદત્તાને પોતાની છોકરી નથી સમજતી; વનદત્તા સુવર્ણદેવીને માતા નથી સમજતી. છતાં બંનેનું અરસપરસ જ હેત વર્તે છે, એ ભવિતવ્યતાને લીધે,

ભવિતવ્યતાના વિવેકથી લાભ : (૧) સગાસ્નેહીના રાગ દબાવાય :-

ભવિતવ્યતાનો આ રીતે જો વિવેક કરાય, તો સ્વજન સ્નેહી ઉપરના ખોટા રાગ ને મોહ કરતાં વિચાર આવે કે ‘શા માટે આ રાગ ને મોહ કરું ? કેમકે આ જે અમુક જ વ્યક્તિનો યોગ મળ્યો છે તે તો ભવિતવ્યતાને લીધે. એ ભવિતવ્યતા કાંઈ એવી નિશ્ચિત નથી કે અહીંથી આગળ જન્મોજન્મ આ જ વ્યક્તિઓના સંબંધ કરાવી આપે. અહીંથી બીજા જ ભવે વળી વિચિત્ર ભવિતવ્યતા વશ કોઈ બીજા જ વ્યક્તિઓનો સમાગમ મળશે. તો શા સારુ ભવિતવ્યતાએ સરજેલા કામચલાઉ યોગને મહત્ત્વ આપું ? એમ કરી સગાસ્નેહી પરના રાગ મોહ દબાવતા જવાય.

બીજો લાભ એ, કે ચોક્કસ પ્રકારના બનાવ ભવિતવ્યતાથી બની આવે છે, એ સૂચવે છે કે ભવિતવ્યતાના પટ પર અંકિત થયેલ ભાવો-બનાવો અન્યથા થઈ શકતા નથી; તો પછી એવા નરસા યોગ મળવા પર ખેદ કરવાની જરૂર નથી.

(૨) બીજો લાભ આ, કે નિર્ધારિત વાત પર ખેદ શા ? ભવિતવ્યતા કોઈની

ય દરમિયાનગીરી ચાલવા દેતી નથી, તો મારે ખેદ કરી એમાં શા સારુ દરમિયાનગીરી કરવી ?

એમ વિચારી એવા ખેદ કે એવી ચિંતાને પડતી મૂકાય. મહાવીર પ્રભુનું પુણ્ય જબરદસ્ત હતું, છતાં ભવિતવ્યતાએ ગોશાળાનો યોગ સર્જ્યો, તો પ્રભુએ એના પર કશો ખેદ કે ચિંતા કરી નહિ.

સુખમાં સમયનું ભાન નહિ :-

ભવિતવ્યતાવશ સુવર્ણદેવીને ધાવ માતા તરીકે વનદત્તા ઉછેરવા મળી. બંનેને પરસ્પર ઘણો પ્રેમ છે. સમયને જતાં શી વાર ? એમાં ય પ્રેમનું વાતાવરણ હોય અને સુખ-સગવડ સારી હોય, ત્યાં તો મહિનાઓ દિવસ જેવા પસાર થઈ જાય. દેવોને અતિશય સુખસંપત્તિ અને રાગમાં સમય ક્યાં પસાર થઈ જાય છે એની ખબર નથી પડતી; જાણે એક વરસ એક દિવસની જેમ ચાલ્યું ! એટલે તો કહે છે ને કે,

નવો ઉત્પન્ન થયેલ દેવ દિવ્ય જ્ઞાનથી પોતાના પૂર્વ સ્નેહીનું સ્મરણ કરી એમને મળવા જવા વિચાર કરતો હોય, ત્યાં દેવાંગનાઓ પૂછે ‘સ્વામિનાથ ! કેમ ચિંતામાં ?’ દેવ પોતાનો વિચાર કહે ત્યારે પેલી દેવાંગનાઓ કહે છે, ‘મળવા જાજોને, પણ આ જરાક અમારું એક નૃત્ય જોઈને જાઓ.’ એમ કરી દિવ્યગીત નૃત્ય શરૂ કરે; દેવ વિચારતો રહે કે ‘ઠીક છે, હમણાં આ જરા જોઈને જાઉં છું.’ પરંતુ દેવતાઈ ગીત-નૃત્ય-વાજિંત્ર અને અપ્સરાઓના શૃંગારભર્યા હાવભાવ જોવામાં એટલો બધો મુગ્ધ થઈ ગયો હોય કે આનંદ-મંગળમાં સમય કેટલો વીત્યો એની એને ખબર જ ન પડે; ત્યાં સૂર્યાસ્ત કે અંધારું થવા જેવું કાંઈ છે નહિ, રત્નોના ઝગમગાટ નિત્ય પ્રકાશ એક સરખા ચાલે છે. એમાં કાળ વીત્યાનો શો પત્તો લાગે ? પછી આગળ જઈને જ્યારે ક્યારેક પેલા પૂર્વના સગાને યાદ કરે ત્યારે વર્ષો નીકળી ગયા હોય. ત્યાં અહીં પેઢીઓ ઊઠી ગઈ હોય !

સુખમાં સમયની બેભાનતા; માટે ધર્મમાં લાગો :-

તાત્પર્ય, સુખચેનમાં સમય વીત્યાનું ભાન નથી રહેતું. માટે જ ધર્મનો ખપ હોય ધર્મની ગરજ હોય એણે સાવધાન બની જવું જોઈએ, અને ધર્મની બાબતમાં સહેજ પણ પ્રમાદ-વાયદો ઢીલગંડીપણું ન રાખવું જોઈએ. સમય તો પાણીના રેલાની જેમ વહી ચાલે છે. જીવનમાં જોઈએ તો દેખાશે કે હમણાં બાળ હતા અને કુમાર થઈ ગયા, કુમાર હતા ને યુવાન બની ગયા; જોતજોતમાં પ્રૌઢ બની બેઠા, હમણાં પ્રૌઢ હતા ને ઘડપણ આવી લાગ્યું સમય જતાં શી વાર ?

વનદત્તા ઉદ્યાનમાં :-

પેલી વનદત્તા-બાળિકા ક્રમશઃ કુમારી અને યુવતી થઈ. એની આંખો બીજાને કામવાસનાથી વિહ્વળ કરી મૂકે છે. એક છકેલ કેટલાને છકાવે ? એક વારનો પ્રસંગ છે, નગર બહાર ઉદ્યાનમાં વસંત ઋતુ વિકસી ઊઠી છે, એ વખતે ત્યાં મોટો મદનોત્સવ યોજાયો છે, કેઈ લોકો ત્યાં ફરવા આવી ગયા છે, એમ સુવણદિવી સાથે વનદત્તા પણ ઉદ્યાનમાં પહોંચી ગઈ છે.

શ્રી ધર્મનંદન આચાર્ય મહારાજ પુરંદરદત્ત રાજાને સંસારમાં મોહ કેવો ઘોર અનર્થ કરે છે એના પર આ પ્રસંગ કહી રહ્યા છે; અને એ વસ્તુ કુવલયાનંદ રાજકુમાર આકાશગામી ઘોડાથી જંગલમાં કેવી રીતે મૂકાયો અને ખુલાસામાં એને મહાયોગી મહર્ષિ દ્વારા ત્યાં જંગલમાં કહેવાઈ રહી છે.

વ્યાઘ્રદત્ત-મોહદત્ત ઉદ્યાનમાં :-

આચાર્ય મહારાજ કહે છે, પેલી સુવણદિવીએ જન્મ આપેલ બાળકી તો અહીં જયવર્મા રાજાના દૂતના હાથે ચડી; અને વનદત્તા નામથી એ ઊછરી મોટી થઈ ઉદ્યાનમાં ગઈ છે; ત્યારે જન્મ અપાયેલ બાળક વાઘણના શિકાર દ્વારા એ જ જયવર્મા રાજાના પુત્ર શબરસિંહના હાથે ચડ્યો, અને પોતાના પુત્ર તરીકે જાહેર કરાઈ વ્યાઘ્રદત્ત એનું નામ રખાયું. મોટો થતાં એ બહુ વિલાસીવેડા કરતો જોઈ એના મિત્ર રાજપુત્રો એનું નામ ‘મોહદત્ત’ પાડે છે. એ મોહદત્ત પણ વસંતના મદનોત્સવમાં ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચે છે.

મોહદત્ત ફરતાં ફરતાં વનદત્તાની નજીકમાં આવી ચડ્યો. બંને સગા ભાઈ-બહેન છે ને ? પરંતુ એ તરીકેની પરસ્પરને ઓળખાણ નથી, અને યુવાની દિવાની છે; તેથી જુઓ મોહવશ કેવો અનર્થ ઊભો થાય છે. મોહદત્તની વનદત્તા ઉપર દષ્ટિ પડતાં એને કામરાગ ઊછળી આવે છે. એમાં વળી વનદત્તા પણ એને રાગની દષ્ટિથી જોતાં તો એ પૂતળા જેવો સ્થિર થઈ જાય છે.

વાસનાનિગ્રહ માટે શું ? :-

યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરેલાને વગર શીખવ્યે વાસના કામ કરે છે. પછી એની તૃપ્તિ માટે શું શું કરવું એ ય શીખવું પડતું નથી. એમાં તો જીવ અનંત કાળનો એક્સપર્ટ ! નિષ્ણાત ! એટલે જ સમજવું જોઈએ છે કે જો આ વાસના અનંતો કાળ પોષાઈ અને અહીં સહજ ભાવે જાગી પડી જીવને વિહ્વળ કરી મૂકે છે, તો પછી એના નિગ્રહ માટે, એને દબાવવા માટે કેટકેટલા ભગીરથ સત્ત્વ પ્રગટ કરવા પડે ? કેટલો બધો વિવેક જાગતો રાખવો પડે ? અસત્ નિમિત્તોથી દૂર રહેવાનો અને સત્ નિમિત્તો સેવવાનો કેટલો બધો પુરુષાર્થ કરવો પડે ? ત્યારે, આ સંયમનનો ઉદ્યમ ન કરાય અને ઊલટું વાસના સંતોષવાની વિચારણા વાણી અને વર્તાવ કર્યે

જવાય, તો શું એ શમવાની છે ? જનમોજનમ એમ જ વાસના પોષાતી આવી આજે ય એ ખખડખખ ઊભી રહે છે.

વાસનાનાં તરપણમાં જીવનું અમૂલ્ય પુણ્યધન અને અમૂલ્ય વાણી-વિચાર-વર્તાવની શક્તિઓ વેડફાઈ જાય છે.

જીવનભર આ વેડફણ કરી કરી અંતે સરવૈયું કાઢી જોવાય તો હાથમાં શું રહેલું દેખાય ? ‘સાપ ખાય પણ એનું મુખડું થોથું,’ જેને સાપ કરડ્યો એ માણસને સાપે ખાધો કહેવાય છે. જો સાપે ખાધો, તો સાપના મોંમાં કશું આવ્યું ? ના, ઊલટું મોંમાંથી ગયું, એમ વાસનાનાં તરપણ જીવનભર કરી સુખ માણ્યાં, પરંતુ જીવને અહીંથી જતાં અંતકાળે હાથમાં કશું સુખ ખરું ? કશી પુણ્યાઈ ખરી ? તો પછી નથી લાગતું કે,

દુનિયાના પદાર્થોને હાથે કરીને જોઈ જોઈને કે હાથે કરીને યાદ કરી કરીને વાસનારૂપી સૂતેલી નાગણને જગાડવા જેવી નથી.

તેમ, સહેજે સામે આવી ચડેલા પદાર્થથી જાગી પડેલી વાસનાને એવી દષ્ટિ અને વિચારણાનાં પોષણ આપવા જેવાં નથી.

આવું તમને નથી લાગતું ? આટલો ઊંચો અને દેવોને સ્પૃહણીય માનવભવ શું એમ જ વહ્યો જવા દેશો ? બધી હોશિયારી અને બળ વાસનાને જગાડવા પોષવામાં જ ખરચાશે ? ડામવામાં-રોકવામાં નહિ ?

મોહદત્તની વિહ્વળતા :-

પેલી વનદત્તા પણ મોહદત્તના સામે રાગથી જોઈ રહી છે, એટલે મોહદત્ત પૂતળા જેવો સ્થિર બની ગયો છે, એના મનને એમ થાય છે કે ‘અહો ! આ સ્વર્ગની અપ્સરા કોઈક ભાગ્યવાનને જ મળશે. કેવું આનું લાવણ્ય ! કેવી આની કાન્તિ ! તો શું મને ન મળી શકે ? લાવ જરાક પ્રયત્ન કરવા દે.’ એમ વિચારી પોતાના મિત્રને ઉદેશીને વ્યંગમાં એક ગાથા બોલે છે. ગાથાનો ભાવ આ છે, કે-

વ્યંગમાં ભ્રમરની દશાનું વર્ણન :-

‘મિત્ર ! જો જો આ પેલો ભ્રમરો કેમ રટી રહ્યો છે ? એને ગમે તે રીતે સુંદર ભ્રમરી જોવામાં આવી, પણ ભ્રમરી તો ચાલી ગઈ, એટલે ભ્રમરીને એ પ્રાપ્ત નહિ કરી શકવાથી, લાગે છે કે, ભ્રમરો આમ રટતો રટતો મરી જશે.’

આમાં ગૂઢાર્થ છે. મિત્ર તો એનો અર્થ ઉપલક્ષ્ય કવિની કલ્પના જેવો કરે છે. ત્યારે ખરેખર તો મોહદત્ત પોતે ભ્રમરો અને વનદત્તા ભ્રમરી એ લક્ષમાં રાખી આ ગાથા બોલ્યો છે. એ વનદત્તા ગાથા સાંભળીને સમજી જાય છે. એના મનને થાય છે કે અહો ! આણે પોતાનો રાગ પ્રગટ કર્યો છે તો હું પણ પ્રગટ કરું.’

વનદત્તાનો વ્યંગમાં ઉત્તર :-

ત્યારે વનદત્તા ય ક્યાં કાચી છે ? એ ય મોહમાં નિષ્ણાત છે. એટલે એ પણ એના જવાબમાં એક ગાથા માને ઉદ્દેશીને બોલે છે. એનો ભાવ એવો છે કે, આર્યા ! જો આ પેલી ભમરી ગમે તે રીતે ભ્રમર-યુવાનને જોઈને એના પર મુગ્ધ બનેલી બિચારી ભ્રમરના વિયોગ-અગ્નિથી તપી ઊઠેલી રુણ-રુણ અવાજ કરી રહી છે.'

બંનેની ભ્રમર-ભ્રમરીના ગુંજારવની પાછળની વિરહવેદનાની કલ્પના સ્વાર્થના પાયા પરની છે. ત્યારે કવિઓની કલ્પના ભ્રમરની રસાસ્વાદની આસક્તિ પરની હોય છે. એટલે કહેવાય છે કે ભમરો કમળના રસનો ઘેલો કમળને પામીને એવો ઠરી જાય છે કે કમળ સાંજ પડ્યે બીડાવાનું થાય ત્યાં સુધી ત્યાં ચિટકી રહે છે. એને ઊડી જવાનું સૂઝતું નથી, ને એમાં પૂરાઈ જાય છે.

આના ઉપર કવિ પ્રભુની સ્તુતિ કરતાં કહે છે,

‘અબ મોહે એસી આય બની, પ્રભુ ! મેરે તું એક ધની (ધણી).

મેરો મન તુમ ઉપર રસિયો, અલિ (ભ્રમર) જિમ કમલ ભની, અબ.’

અર્થાત્, પ્રભુ ! મારે હવે એવું થયું છે કે તું જ મારો એક ધણી છે, નાથ છે. ભલે કોડો કહેવાતા ગુણિયલ સામે આવે, પરંતુ તમારા વિના મારા ચિત્તને એક પણ નથી ગમતો. મારું મન તો, જેમ ભમરો કમળની પ્રત્યે તેમ, તમારા પ્રત્યે રસિયું બન્યું છે.’

કવિનો સાચો રાગ કેમ ? :-

કવિને પ્રભુ ઉપર કેટલો રાગ કેટલું આકર્ષણ હશે કે આવો ભમરના કમળ પરના રાગ જેવો દાવો કરી શકે છે ? આ કવિ કોઈ સામાન્ય વ્યક્તિ નથી, ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ છે. જૈન આગમ-જૈન શાસ્ત્રો અને જૈન દર્શનના દિગ્ગજ વિદ્વાન છે. તીર્થંકર પ્રભુનાં સ્વરૂપ અને એમની વાણીમાં એટલા બધા રસમગ્ન છે કે એમને બીજા દેવ શું, કે બીજાનાં કહેવાતાં તત્ત્વ શું, ક્યાંય દિલ ગોઠતું નથી; એ તો વીતરાગ-સર્વજ્ઞ-તીર્થંકર ભગવાન અને એમની વાણીમાં ઠરી જાય છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૮, તા. ૧૪-૧૧-૧૯૭૦

પ્ર.- તે કેમ એવો અનુભવ કદી નહિ થતો હોય ?

ઉ.- કારણ એ છે કે જગતની વાત વસ્તુ પર અનહદ રાગ છે, તેથી એમાં ચિટકેલું મન ક્યાંથી પ્રભુમાં ઠરી શકે ? કવિ કહે છે,

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“શ્રી કુવલમાયા ચરિત્ર-૩” (ભાગ-૪૩)

૬૧

ઋષભ જિણંદ શું પ્રીતડી કિમ કિજે હો નર ચતુર વિચાર

પ્રીતિ અનાદિની પર થકી, જે ત્રોડે, તે ઈહા જોડે એહ રે;

જેને ભવ-સંસાર ન ગમે, એને જ મોક્ષ ગમે ને ? એમ રાગ ન ગમે, તો જ વીતરાગ ગમે ને ? જો રાગ ન ગમ્યો તો રાગ કરાવનારી ચીજો અકારી લાગે. એ લાગ્યું એટલે વીતરાગ પરમાત્મા પર રાગ જામે, મનમાં એમનો ગુંજારવ થાય.

મૂળ વસ્તુ આ છે કે આપણો શુદ્ધ આત્મા વીતરાગ પરમાત્મ-સ્વરૂપ છે; પરંતુ અનાદિકાળથી એ બહિરાત્મા નાશવંત બહારના પદાર્થોમાં ભટકતો તરબોળ થતો બન્યો છે, એને અસલી સ્વરૂપવાળો બનાવવો હોય તો એની માયા લાગવી જોઈએ અને એ માયા લગાડવી હોય તો સ્વાભાવિક છે કે બાહ્ય પદાર્થો અકારા લાગવા જોઈએ, આ બાહ્ય પદાર્થ અકારા લગાડવા અને સ્વકીય પરમાત્મ-સ્વરૂપની માયા લગાડવી એને અંતરાત્મભાવ કેળવવાનું કહેવાય.

એટલે વાત આ છે કે ભમરો કમળના રસમાં લીન બનેલો બીજું બધું ભૂલે છે એમ આત્મા સ્વચ્છ પરમાત્મ-સ્વરૂપમાં આસક્ત બનેલો જગતના પદાર્થને કિંમત વિનાના સમજે છે.

પેલો મોહદત્ત વનદત્તામાં આકર્ષયિલો એને પોતાનો એ ભાવ સંભળાવવા મિત્રને કહે છે કે ભમરો ભમરીના દર્શન પછી એ નહિ મળવાના ખેદમાં રટણા કરી રહ્યો છે, તે લાગે છે કે એમ જ રટતો રટતો મરી જશે, ત્યારે વનદત્તા એ સમજી લઈ એને સંભળાવવા અજ્ઞાને કહે છે, ભમરી ભમરાના વિયોગના તાપથી તપી ઊઠેલી રણકાર કરી રહી છે.

અહીં મોહદત્ત તો ખુશી થાય, પણ અજ્ઞા સુવણદિવા પણ ખુશી થઈ કે ચાલો વનદત્તાને આના પર પ્રેમ થયો લાગે છે તો એમાં વાંધો નથી. કેમકે આ રાજપુત્રનો દીકરો છે.

જુઓ મોહની વિટંબણા અને કર્મની તથા ભવિતવ્યતાની વિચિત્રતા ! હકીકતમાં સુવણદિવી માતા છે, અને મોહદત્ત તથા વનદત્તા પોતે જ જન્મ આપેલા જોડિયા ભાઈ-બહેન છે. પણ વિચિત્ર કર્મે તથા ભવિતવ્યતાએ ત્રણેને એવી પરિસ્થિતિમાં મૂકી દીધા છે કે એક બીજાને સ્વ- પરની સાચી ઓળખ નથી, અને મોહની વિટંબણામાં પડ્યા છે. હજી તો એ બેનો જનક તોશલ રાજકુમાર પણ આ વિટંબણામાં ફસવાનો છે ! આ જોતા જીવની ઉપર કર્મ અને ભવિતવ્યતાની કેવી શિરજોરી દેખાય ? એટલા જ માટે સમજુ આત્માને સંસાર પરથી આસ્થા ઊઠી જાય છે, સંસારના પદાર્થો લાડી વાડી ગાડી, ધન-માલ-મિલકત ખાન-પાન-સન્માન, સત્તા-સમૃદ્ધિ-પ્રતિષ્ઠા.....વગેરે પર હેયાના ઉંડાણમાં અભાવ જાગે છે, એની ખાતર

૬૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“જુઓ, આપત્તિ-અગવડમાં લાભ,” (ભાગ-૪૩)

વૈર-વિરોધ મદ માયા, લાલસા-લંપટતા, ઈર્ષ્યા, અસૂયા (ખાર-અસહિષ્ણુતા) દેવ-ગુરુની બેપરવા, સંઘ સાધમિક પર અરુચિ-અવગણના, હિંસા જૂઠ-અનીતિ....વગેરે વગેરે ખરાબીઓ સેવવાનું મન નથી થતું. એ જુએ છે કે,

જો મારા આત્મા પર કર્મ અને ભવિતવ્યતા ફાવે તેમ સત્તા ચલાવતા હોય. તો મારે વૈર-વિરોધ વગેરે ખરાબીઓ વહોરવાનું શું કામ છે ? મોહથી વિડંબાવાની શી જરૂર છે ?

પેલી સુવર્ણદેવી પણ મોહની વિટંબણામાં વિચારે છે કે અહીં જનસમૂહની વચ્ચે વનદત્તાને આ મોહદત્તાને મેળાપ નહિ થાય, માટે એવી ઘડ ગોઠવું કે આ બંનેને એકાંત મિલન થઈ શકે. જુલ્મ છે ને ? માતા જેવી માતા પોતે પોતાની પુત્રીને પોતાના પુત્ર સાથે આશક-માશુક તરીકે એકાંત-મિલનની યોજના કરવા વિચારે છે. ભલે અજાણમાં, પરંતુ વસ્તુ તો ખોટી ને ? કરવામાં વાંધો નહિ ?

શાસ્ત્રો સમ્યગ્ જ્ઞાનની જરૂર આટલા માટે જ કહે છે કે અજાણમાં અજુગતી વસ્તુ આચરતા અટકીએ.

તમારી આજની કેળવણી આવું જ્ઞાન કરાવે છે ? ના છતાં અજ્ઞાન અબૂઝ માણસો એને “જ્ઞાન” તરીકે ઓળખાવે છે.

આજની નીતરતી ભૌતિક શિક્ષા તો અજાણમાં અજુગતા કૃત્ય અને અજુગતા વિચાર વર્તાવ ! કરવાનું દંઢ કરી આપે છે.

પૂછો એ શી રીતે ?

એ આ રીતે, કે સરાસર ભૌતિકતામાં જીવ પરલોકથી સાવ અજાણ રહે છે, પુણ્ય-પાપથી તદ્દન થોક બંધાવનારા મહા આરંભ-પરિગ્રહ વૈભવ-વિલાસ, અભક્ષ્ય, અગમ્ય વગેરે કૃત્ય, અજુગતાં છતાં એના હોંશોહોંશે આચરણા થાય છે ને ? એમાં કોઈ સંકોચ, કોઈ ભય, કોઈ ઘૃણા ખરી ? ના, બસ એનું જ નામ અજુગતાં કૃત્ય-વિચાર વર્તાવ દંઢ કરી આપવાનું આજની ભૌતિક શિક્ષા કરી આપે છે. જુઓ આજનાં છાપાં હોટલ, રેડિયો, પિક્ચર, ઉદ્ભટ વેશભૂષા વડીલની લાજ મર્યાદાનો અભાવ.... વગેરે વગેરેમાં પરલોકને ખરાબ ખસ્ત કરી નાખે એવાં તત્ત્વ કેટલા ભારોભાર ભર્યા છે ? છતાં એની લગની-લંપટતા કેવી ? કશો અરેકારો અફસોસી નહિ !

આજની શિક્ષા જીવને પરલોકથી અજાણ રાખી આવા કેઈ અજુગતા વિચાર-વાણી-વર્તાવ કરવાનું દંઢ કરી આપે છે, માટે એને સમ્યગ્જ્ઞાન ન કહેવાય.

સમ્યગ્જ્ઞાનની તો બલિહારી છે કે એ પરલોક પહેલો નજર સામે લાવે, જીવનમાં પરલોકને પ્રધાન બનાવરાવે.

પરલોક પ્રધાન બને એટલે પરલોક બગડવાના ભયથી કેટલાક અજુગતા વિચાર વાણી વર્તાવ અટકી જાય. અહીં રાજદંડ કે લોકનિંદાના ભય અજુગતા કાર્ય ન થાય એની એટલી બધી કિંમત નહિ, કેમકે એમાં તો જો એવા માર્ગ નીકળતો હોય કે, અજુગતું આચરવા છતાં સફાઈ પોલિસી કરી રાજદંડથી અને લોકનિંદાથી બચી જવાતું હોય, તો તો એમ ચોરી છૂપકીથી અજુગતાં કાર્ય ખુશમિશાલ થવાનાં. એટલે મહત્ત્વનું તો આ છે કે પરલોકના ભયથી અજુગતાં કાર્ય અટકે, એ ભય લગાડવા સમ્યગ્જ્ઞાનથી જાણવાની જરૂર કે ક્યાં ક્યાં પરલોક બગડે છે. જ્ઞાન વિના તો અજાણમાં કેટલું ય અજુગતું આચરાય છે.

સુવર્ણદેવીનો સંકેત : મોહદત્તા શું સમજ્યો ? :-

સુવર્ણદેવી અજાણમાં ભૂલી પડે છે, વનદત્તા ને મોહદત્તાનું એકાન્તમાં મિલન મળે એ માટે યોજના કરે છે. યોજના એવી કે બીજાને ખબર ન પડે અને મોહદત્તા સંકેત સમજી જાય. સુવર્ણદેવી વનદત્તાને કહે છે,-

‘દીકરા ! બહુ વાર થઈ, તારા પિતા તારા વિના ઝૂરશે; માટે ચાલ ઘેર જઈએ; અને જો અહીં જોવાનું તારું બહુ મન હોય તો મદનોત્સવ પતી ગયા પછી ઉદ્યાન નિર્જર થયે તું અહીં આવીને ઉદ્યાનની સારી શોભા અને કામદેવને જોજે.’

આમ કહીને સુવર્ણદેવી વનદત્તાને લઈને ચાલી ગઈ. પેલો મોહદત્તા કબાડી છે, એ આનો ભાવ તરત સમજી ગયો, વિચારે છે કે અહો ! આની ધાવમાતાનો પણ મારા પર સ્નેહ લાગે છે. તેથી એણે મને સંકેત આપ્યો છે કે ઉત્સવ પતી ગયા પછી આવજે મળવું હોય તો તેથી જરૂર હું પછીથી એકલો આવીશ.’

પાપની સગવડ થયા પછી પાપથી બચનારા વિરલ.

માટે જ એવી સગવડથી દૂર ભાગવું જોઈએ દા.ત. પિક્ચરમાં મલિન વિચારોનાં પાપ કરવાની સગવડ ઘણી; એટલે જ પિક્ચરથી દૂર રહેવું ઘટે. એવાં બીજા પણ પરસ્ત્રીદર્શન વગેરેને સારી પાપસગવડ સમજી એનાથી દૂર રહો.

પેલી વનદત્તા ઘેર તો ગઈ પરંતુ હવે એનો જીવ અકળાય છે; એને ચેન નથી પડતુ; વિરહની વેદનાથી અંગ સળગી રહ્યું છે. એ કાંઈ ને કાંઈ વિચારી રહી છે કે હવે કેમ એ મળે ? શોધાય છે, રુએ છે, હુમ્ હુમ્ કરતી રહે છે. વળી આંટા મારે છે; એમાંય આંચકા ખાય છે; કંઈક અડધી ગાથા ગાય છે,... ઉન્મત્ત જેવી બની ગઈ છે.

સુવર્ણદેવી આ જોઈ સમજી જાય છે કે કામદેવની નવી ઉંમરમાં આવેલી આને પેલા રાજકુમારની લગન લાગી છે, એટલે એ વિહ્વળ બની છે. પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનું એને ભાન છે એટલે એને આ સ્વાભાવિક લાગે છે. એને એ

આશ્વાસન આપે છે કે ફિકર ન કરીશ, આપણે ઉદ્યાનમાં જઈશું અને એ પણ ત્યાં આવ્યો સમજ, પરંતુ કામની ઊઠેલી અગન આને કેમ ઠરવા દે ?

કામરાગની કેવી વિટંબણા છે ! માટે જ કહેવાય છે કે જેણે યુવાન વયમાં કામરાગને જીત્યો એ હજારો સુભટને જીતનાર કરતાં ય વધુ પરાક્રમી છે, વાત સાચી છે; હજારો સુભટને જીતનારો પણ સ્ત્રીની ઉપર મોહ કરતાં એની આગળ ગળિયો ઘેંસ બની જાય છે.

પહેલવાન મલ્લ પણ કેમ હાર્યો ?

શાસ્ત્રમાં એક પ્રસંગ આવે છે. કોઈ રાજાનો એક પહેલવાન મલ્લ છે. ઉંમર પાકી એટલે રાજાએ એક પહેલવાન જેવા મલ્લને એની જગાએ નીમ્યો. આ જુના મલ્લને થયું કે આમ તો બેસી કેમ રહેવાય ? રોટલો ક્યાંથી કાઢવો ? એમ તો પૈસા છે, પણ એ તો સંઘરી રાખવા છે. એટલે રોજના રોટલાની ચિંતા કરે છે. આલોકની કેટલી બધી કાળજી ? આવી કોઈ પરલોકની કાળજી તમને ખરી ? એ ઉપડ્યો દેશાવર. ફરતાં ફરતાં કોઈ ખેતરમાં એક યુવાન ખેડૂતને આખું હળ ઊપાડી દોડતો જોયો. આના મનને લાગ્યું કે આ માણસ કામનો છે. આને હું વ્યાયામ અને મલ્લવિદ્યા શિખવાડું તો આ પછી પેલા રાજાના નવા મલ્લને પહોંચી વળે એમ છે; અને પછી તો કેમ ? તો કે આના દ્વારા મારી આજીવિકા ચાલશે.

કેવો રસ્તો કાઢ્યો ? પોતે કાંઈ રાજાના નવા મલ્લને પોતાની ઉંમરના હિસાબે પહોંચી ન વળે. માટે જાતનો લોભ મૂકી પોતાની વિદ્યાથી નવાને તૈયાર કરવાનું ધારી લીધું. તે ? ય રાજાના મલ્લની ઈર્ષ્યાથી પોતાની કમાઈના લોભથી.

માણસને ઈર્ષ્યા, મદ અને લોભ જિંદગીના છેડા સુધી જપવા દેતા નથી, જપીને બેસી રહેવા દેતા નથી. આ તો શરીર શક્તિની વાત છે, અને શક્તિ ઉંમરના હિસાબે નરમ પડે છે. એટલે શું કરે ? બીજાને તૈયાર કરી એના દ્વારા કાર્ય સાધવા ધારે છે. બાકી હોશિયારીની વાતમાં હોશિયારી તો ઉંમર વધતાં અનુભવ વધીને વધે છે; તેથી એના બળ ઉપર લોભ-મદ-ઈર્ષ્યા શાના છૂટે ? જુઓ આજે વૃદ્ધો દુકાન ધંધાની લગામ પોતાના હાથમાં રાખી છોકરા પાસે ગુલામની જેમ કામ લે છે. હવે તો જવાનો સમય પાકી ગયો છતાં ધંધાથી નિવૃત્તિ નહિ ! કેવી મદ અને તૃષ્ણાની માયા !

એવા ધંધામાં ઓતપ્રોત બુઢાને પરલોકની કોઈ ચિંતા ખરી ? વિચાર ખરો કે આ અહીંના ધંધાની હોશિયારીનો જિંદગીના છેડા સુધી કસ ખેંચ્યું છું, પરંતુ શું કોઈ ધર્મની આત્મહિતની હોશિયારી કેળવવાની મારે જરૂર નથી ? એ વિના ભવાંતરે મને કોણ જવાબ આપશે ?

દુનિયાના વેપાર વિના જો પૈસા નથી મળતા, તો ધર્મના વ્યાપાર વિના પરલોકમાં સુખ-સગવડ-હોશિયારી ક્યાં મળવાની હતી ?

અહીંની ધંધા-ધાપાની હોશિયારી ને એનું ફળ પૈસા-પ્રતિષ્ઠાનો ઢેર તો અહીં જ મૂકીને મરવાનું આવશે. ત્યારે ત્યાં મરતાં કેટલો કાળો કલેશ થશે ? શાંતિ ક્યાંથી રહેવાની ?

આ કોઈ જ વિચાર નથી, પૂર્વજોની વેળાસર નિવૃત્ત થવાની સુંદર પ્રણાલિકાને અનુસરવું નથી, પછી એવી નિવૃત્તિ વિનાના આગેવાનો છતે, સંઘ-શાસનનાં કામ કેમ ન સીદાય ? ત્યારે નવી પ્રજાને વળી એમના લોભ અને અભિમાનના જ બોધપાઠ સિવાય બીજું શું શીખવા મળે ? જૈન માનવજીવનમાં ધંધો અને પૈસા એ મહત્ત્વનાં નથી, કિન્તુ ધર્મસાધના, નિર્લોભતા નિરહંકાર, અને શાસનસેવા-રક્ષા-પ્રભાવના એ મહા મહત્ત્વની ચીજ છે. એ નાનડિયાને આવા લોભિયા બુઢગોનાં જીવન પરથી શી રીતે શીખવા મળે ? ઊંધું શીખવાનું મળે. એટલે તો શ્રીમંતો ધર્મખાતે પૈસા ખર્ચીને પણ લોકોના દિલમાં પૈસાનું મહત્ત્વ અંકિત કરે છે એવી એમની રીતિભાતિ, ચાલ અને ઠસ્સો રહે છે.

પેલો વૃદ્ધ મલ્લ ઈર્ષ્યા અને લોભથી નવો મલ્લ તૈયાર કરવા શોધવા ચાલ્યો. ક્યાંક ખેતરમાં હળ ઊપાડીને દોડતા ખેડૂતને જોઈ એ મજબૂત યોગ્ય લાગ્યો, પસંદ કરીને એને પૂછે છે,

બોલ, તારે જાતનો નામાંકિત મલ્લ થવું છે ? તારી પાસે બળ છે એટલે તું એવો થઈ શકે એમ લાગવાથી હું મારી મલ્લવિદ્યા તને આપવા તૈયાર છું. આ ખેતીમાં તને મળવાનું કેટલું ? અને તારી વૃદ્ધ ઉંમરમાં ય આ મજૂરી વિના ચાલશે ? તો આમાં જગતમાં કીર્તિ ય ક્યાંથી ફેલાવાની ? વિચાર થતો હોય તો બોલ તને હું એવો નામી મલ્લ બનાવું કે પૈસાના ઢગલા થાય. પછી ઘડપણે કોઈ મજૂરી નહિ કરવી પડે.

ખેડૂતને લાગ્યું કે આની વાત સાચી છે. જંગલનાં કોઈ ખૂણામાં ગુલાબ ઊગ્યું ને ત્યાં ને ત્યાં થોડામાં ફોરમ ફેલાવી અંતે કરમાઈ ગયું, એની શી વિશેષતા ? એ તો વેડફાઈ ગયું ગણાય, એ રીતે આના કહેવા હિસાબે તો લાગે છે કે મારી વિશિષ્ટ તાકાત અહીં એમ જ વેડફાઈ જશે.’

જૈન કુળમાં આવેલા અને બે અક્ષર ભણી શકવાની કદાચ અહીં યુનીવર્સિટીની મોટી ડિગ્રી મેળવે એથી સારી નોકરી લાગે, ઓફિસર બને, પણ તેથી શું ? દેશના, એક પ્રાંતના, એક જિલ્લાના, એક શહેરમાં પ્રસિદ્ધ થાય, ને થોડી મૂકી ભેગી કરે, એટલું જ ને ? પરંતુ એનો એ જો એ શક્તિનો સાધુજીવનમાં ઉપયોગ

કરી શાસ્ત્રપારંગત થાય, પ્રભાવક પ્રવચનો કરે, તો એ એક શહેર કે જિલ્લો યા પ્રાંત શું ? આખા દેશમાં ફરીને જાતનું અને હજારોનું કલ્યાણ તથા પોતાનું અને શાસનનું નામ રોશન કરી શકે.

અલબત્ત કોઈ લોકેષણા-માનેષણાથી આ નથી કરવાનું; કિન્તુ એ તો ખરું ને કે મોટો પ્રોફેસર ઓફિસર ધનેસરી પોતાનાં જીવનનું કેટલું અજવાળે ? અને બીજા કેટલાને ધર્મ પમાડી શકે ? કે શાસનની શી પ્રભાવના કરી શકે ? ત્યારે એક વિદ્વાન સંયમી સાધુ પોતાનું કેટલું અજવાળે ? અને કેટલા મોટા જગતને કેટલો ધર્મ આપી શકે ? તેમજ શાસન પ્રભાવના કેટલી કરી શકે ? ત્યારે જેનામાં વિદ્વતાની શક્તિ ન હોય, એ દુનિયામાં કેટલું પામી શકવાના ? અને એના એ જો સંયમી તપસ્વી સાધુ બને, તો જાતે કેટલું બધું પામી શકે ? અને જગતને ય કેટલું બધું પમાડી શકે ?

વિચાર આ કરો કે,

‘જીવન તો ખાઈ-પીને પૂરું થવાનું જ છે. પરંતુ આપણી માનવશક્તિ, વગેરેનું વળતર સાધનાશક્તિ, બુદ્ધિશક્તિ-પુણ્યશક્તિ, વગેરેનું વળતર સંસારી જીવનમાં કેટલું મળે ? અને સાધુજીવનમાં કેટલું બધું મળે ?

ખેડૂતને મલ્લવિદ્યા અને પૈસા :-

પેલા ખેડૂતને મલ્લે ચટકો લગાડી દીધો, એની શરીરશક્તિનું ઊંચું વળતર જગતનો નામી મલ્લ થવામાં મળશે, ખેડૂત તરીકે ગામડામાં જીવન પૂરું કરવામાં નહિ, - એ એના મનને ઠસાવી દીધુ; ખેડૂત તૈયાર થઈ ગયો. પછી એની માતાને અને પત્નીને ય મલ્લે સમજાવી કરી ખેડૂતને લઈ ચાલ્યો. પોતાના નગરમાં લઈ જઈ ભારે વ્યાયામ પર ચડાવી દઈ કુસ્તીના દાવ શિખવાડ્યા. કેમ કરીને એને મહામલ્લ બનાવી દીધો. પછી બીજા રાજ્યોમાં લઈ જઈ કેટલે ય ઠેકાણે બીજા મલ્લો સાથે દાવ ખેલાવ્યા. એમાં એને વિજય મળવાથી સારા પૈસા પણ મળ્યા. હવે સાથે લાવી વૃદ્ધ મલ્લ પોતાના નગરમાં એના કુટુંબ સાથે લાવી રાખે છે.

ખેડૂતમલ્લ નિરાશ :-

અવસર પામી રાજાની પાસે એના મલ્લ સાથે આનો કુસ્તીદાવ યોજાવરાવ્યો રાજાનો મલ્લ પણ ગાંજ્યો જાય એવો નહોતો. તેથી પહેલા દિવસના દાવમાં એણે આને જીતવા દીધો નહિ. દાવ બીજા દિવસ પર મુલત્વી રહ્યો. આ ખેડૂત મલ્લને મુક્કા સારી પેઠે લાગેલા, અલબત્ત એણે ય સામે ઠોકેલા અને પેલાને પછાડ પણ ખવરાવેલી, કિન્તુ પેલાએ પણ આને ઊંચકીને પછાડેલો, તેથી આ બહુ શ્રમિત થઈ ગયેલો, તેથી હતાશ જેવો થઈ ગયો.

વૃદ્ધ મલ્લની પ્રેરણા :-

ત્યારે વૃદ્ધ મલ્લ એને હિંમત આપે છે કે જો, જરાય હિંમત ન હારીશ, આજે તે જે ટક્કર ઝીલી છે એ ખરેખર ગજબ છે.- બધે ય કોઈ દૂબળા જ મલ્લ મળે એવું નહિ, છતાં સબળા સામે તું ય કાંઈ ઓછો સબળો નથી. હું તારા શરીરને સંવાહન અને માલિસ એવી કરી આપું છું કે જોતો ખરો, તારામાં નવું બળ ને ઓજસ આવશે. પછી કાલે તો તારો વિજય જ જોઈ લેજે. બાકી, હતાશા એ તો મહા નિર્બળતા છે. હતાશા મૂકી દે.’

હતાશ મલ્લને સ્ફૂર્તિ :-

મલ્લને પોરસ ચડ્યું. વૃદ્ધ મલ્લે એના શરીરને દાબી આપ્યું અને એવી તેલમાલિસ કરી આપી કે પેલામાં નવી સ્ફૂર્તિ નવું ઓજસ આવી ગયું. બીજે દિવસે એને રાજાના મલ્લની સામે દાવમાં ઉતાર્યો. બંનેની કુસ્તી ચાલી, રાજાનો મલ્લ પણ શરીર સંવાહન અને તેલ માલિસથી તાજો થઈને આવેલ છે, એટલે બરાબર ટક્કર લે છે. હવે અહીં ખેડૂતમલ્લ શી રીતે જીતી શકે ?

ખેડૂતમલ્લની માતાની ચાલાકી :-

અહીં આપણી વાત આવે છે કે કામરાગ ભલભલાને નબળા બનાવી દે. હજારો સુભટોને જીતનારો પણ સ્ત્રીની આગળ ગળિયો ઘેંસ થઈ જાય છે.’ આ વસ્તુ જુઓ અહીં કેવું કામ કરી જાય છે, પેલા ખેડૂતમલ્લની માતા ચકોર છે. એણે જોયું કે મારો છોકરો એમ કોઈ રાજાના મલ્લને હરાવી નહિ શકે, માટે હું યુક્તિ અજમાવું.

“દિવ્ય-દર્શન”-“શાસન પ્રભાવના”

વર્ષ-૧૯, અંક-૯, તા. ૨૧-૧૧-૧૯૭૦

એમ વિચારીને એ ઊઠીને ગઈ ઘરે. છોકરાની વહુને કિંમતી સુંદર વસ્ત્રો અલંકારથી સજાવી પાઠ ભણાવીને લઈ આવી કુસ્તીના મેદાન પર. હવે એ ખેડૂત પત્ની, કુસ્તીના ખેલમાં જ્યાં રાજાના મલ્લની સામી દષ્ટિ પડે, એ બાજુ ઊભી રહી આંખનો કટાક્ષ ફેંકે છે, હાથ ઊંચા નીચા કરી અંગોપાંગના પ્રદર્શન કરે છે પેલા રાજમલ્લની અચાનક એના પર દષ્ટિ પડી.

સ્ત્રીદર્શનમાં મોંકાણ :-

બસ, દષ્ટિ પડતાં જ સહેજ આકર્ષણ થયું અને એથી એના શરીર તથા મન પર એક પ્રકારની શિથિલતાની સહેજ અસર આવી ગઈ. અહીં ખેડૂતમલ્લનું જોસ તો ચાલું જ હતું; તે એનો એક મુક્કો લાગતાં પેલો શિથિલ બનેલો રાજમલ્લ

પટકાઈ પડ્યો નીચે ને તરત ખેડૂતમલ્લ એની છાતી પર ચડી બેઠો. પેલાની હવે ૨-૫ મિનિટ સુધી આને ઉછાળી મૂકવાની તાકાત નથી. ખેડૂતમલ્લની જીત અને રાજમલ્લની હાર જાહેર થઈ.

એક જ વારના સ્ત્રીદર્શને લોખંડી મલ્લની પણ કેવી મોંકાણ વાળી ? ત્યારે આજના યુગમાં જેને વારંવાર પરસ્ત્રીઓ તરફ દૃષ્ટિ નાખવી છે, એમાય સિનેમામાં તો ખાસ એની કેવી મોંકાણ વળે ? કેવું વારંવાર વીર્ય પાતળું પડી નષ્ટ થતું જાય ?

નરકાદિના પાપનાં ભારા કેવા બાંધે ? હજારો સુભટને જીતનારો પણ સ્ત્રી આગળ ઢીલોધેંસ.

પેલો મોહદત્ત પોતાની બેન, પણ બેન તરીકેની ઓળખ નથી. એટલે એનાં એક વારનાં દર્શને ભૂલો પડ્યો. તેમ વનદત્તા, પણ ભૂલી પડી. હવે એને ઘરમાં ચેન નથી. કામની વિટંબણા ભૂંડી. સુવણદિવી એની આ સ્થિતિ પરખી ગઈ; અવસર થયો એટલે હવે ઉદ્યાન ખાલી થયું હશે માની એને લઈને ચાલી નીકળી તે રાજમાર્ગ ઉપર રાહ જોતી ઊભી;

ભાઈ ભૂલ્યો હવે બાપ ભૂલે છે :-

હવે અહીં જુઓ ભવિતવ્યતાવશ કેવો ખરાબ ઘાટ બની આવે છે. મોહદત્ત અને વનદત્તા સુવણદિવીને જેના સંબંધથી જનમ્યાં છે. એ તોશલ રાજકુમાર અહીં પાટલીપુત્રના રાજા જયવર્માની સેવામાં આવીને રહ્યો છે. એ અત્યારે બહાર ફરવા નીકળ્યો છે, રાજમાર્ગ પર ચાલી રહ્યો છે, અને ત્યાં આ વનદત્તા પણ રાજમાર્ગે ઊભેલી, એના જોવામાં આવી. જોતાં જ કામરાગ ભભૂક્યો. એને લાગ્યું કે અહો ! આ કેવી રમણીય સુંદરી ! કેવું એનું લાવણ્ય ! કેવી એની કાંતિ ! આ કેવીરીતે હાથમાં આવે ? સામ-દામ-ભેદ કોઈ પણ ઉપાય કરી છેવટે બળાત્કારથી પણ આને હાથ કરવી જોઈએ. તોશલ અને સુવણદિવી પરસ્પરને જુઓ, ઓળખી શક્યા નહિ ! કેમકે સુવણદિવી તો તોશલને રાજાથી મારી નખાયેલી સમજતી હતી અને તોશલને તો સુવણદિવી અહીં હોવાની કલ્પના જ નથી.

તોશલ બાપ છે ને ? પણ બાપપણાનું અજ્ઞાન એને કેટલા અધમ વિચાર સુધી લઈ જાય છે ? ક્યારે ? રસ્તે ચાલતાં આડુઅવળું જોવામાં એ નજરે ચડી ત્યારે ! આ સૂચવે છે.

રસ્તામાં ડાફોળિયા મારતા ચાલવામાં કેટલા બધાં અનર્થ થાય છે ? કાંઈ પણ મનગમતું દેખાય કે રાગ ઊછળ્યો સમજો. ત્યારે જીવનમાં મનગમતી વસ્તુ કેટલી છે ? હિસાબ નથી ને ? મોટર સારી મકાન સારું,....મકાનનું પણ કાંઈ

એક જ સારું લાગે છે ? ઝરુખો સારો કલર સારો બારણા સારાં ઉઠાવ સારો.... કેટલું ? એમ કપડાં સારાં તેમાંય અનેક જાતો, અનેક પોત, તથા વર્ષા પૈકી અમુક અમુક સારુ વાસણ સારાં ફર્નિચર સારું, રાયરચીલું સારું....આ દરેકમાં ય કેટલાય પ્રકાર, એમાંથી અમુક અમુક સારું કેટલું લિસ્ટ થાય ? દુનિયાની આવી ઢગલો ચીજો સારી કરી રાખી હોય પછી ડાફોળિયા મારતો ચાલે, એમાં કેટકેટલું ય દેખાય, એ પછી સારું કર્યા સિવાય રહે ! પૂછો,

પ્ર.- ડાફોળિયાં મારતાં કાંઈક દેખાય એને સારું ખોટું ન માને તો તો વાંધો નહિ ને ?

ઉ.- પણ એમાં તો પહેલો સવાલ જ આજ થાય કે જો કશું સારું મનગમતું કરવું નથી તો ડાફોળિયાં મારે જ શું કરવા ? ડાફોળિયા મારે છે એ જ સૂચવે છે કે કશું મનગમતું જોવાની આકાંક્ષા છે, અણગમતું કે બિનજરૂરી તો જોવાનું મન જ શાનું થાય ? દા.ત. રસ્તામાં પડેલી ધૂળ કે ઉકરડા દેખવાની ઈચ્છા જ કોણ કરે છે ? ઈચ્છા કશું સારું જોવાની થાય છે, ને એ માટે ડાફોળિયા મારે, એને કાંઈ સારું દેખાતાં શું મનમાં રાગ નહિ ઊઠે ?

દુનિયાની ઢગલાબંધ ચીજો સારી માની રાખ્યાની મોંકાણ આ છે કે એ દેખાતાં સંભાળતાં કે વિચારતાં રાગની આગ સળગવાની.

ત્યારે ડાફોળિયાની આ મોંકાણ છે કે કાંઈ ને કાંઈ સારું દેખાતાં રાગનો સનેપાત જગાવશે.

રાગ એ વૈરાગ્ય ને નિસ્પૃહતાને સળગાવી નાખે છે, માટે એ આગ છે.

રાગ પોતાના સ્વચ્છ ચેતન-ભાવને ભૂલાવે છે માટે એ સનેપાત છે.

બીજા કામ અને જવાબદારી વિસરાવે, માટે સનેપાત.

દુનિયાનું ઘણું બધું સારું કરી રાખવામાં અને જ્યાં ને ત્યાં ડાફોળિયાં મારવામાં આ આગ અને સનેપાત સિવાય શું મળે ? માટે પહેલા નંબરમાં કામથી કામ, ડાફોળિયાં બંધ કરી દેવા જોઈએ. બીજા નંબરમાં જીવને સમજાવી દેવું જોઈએ કે આ કશું સામે આવ્યું માટે લોભાય છે ને ? ન આવ્યું હોત તો લોભાત ? માટે સામે નથી જ આવ્યું એમ માનતો રહે. એવું તો કેટલું ય સામે આવશે, તો કેટલો લોભાયા કરીશ ? તેથી સામે આવેલું જાણે જોયું જ નથી, એમ કર. એમ તો દુનિયામાં પાર વિનાની સારી ચીજો પડી છે; એ જો દેખવામાં સાંભળવામાં કે વિચારવામાં નથી આવતી તો ક્યાં એની પાછળ લોભાવા જાય છે ? માટે એવીજ આ સામે આવેલી ચીજને સામે ન આવેલી ગણી ભૂલી જા. કોઈ તત્ત્વના ગાથાઓ યાદ કરવાના કે ગણતરીબંધ નવકાર રટવામાં પડી જા, એટલે પેલું ભુલાઈ જશે.

બાકી પહેલો નંબર ડાફોળિયા નહિ મારવાનો; નહિતર એ બીજી ચીજના તો રાગની આગ શું, પણ યુવતી-દર્શને છેલ્લા પાટલાના કામરાગના ઘસડી જશે.

પેલો તોશલ નીચું જોઈ ન ચાલતાં ડાફોળિયાં મારતો ચાલે છે, તેથી વનદત્તા નજરે પડતાં એના પર દષ્ટિ ઠરી, અને એ કામરાગથી આકર્ષાય છે. મનમાં નિશ્ચય કરે છે કે ગમે તેમ સમજાવીને યા પૈસા આપીને, કે છેવટે દંડો બતાવીને પણ એને હાથ કરું આમ વિચારીને એ જોતો ઊભો રહ્યો કે પેલી ક્યાં હોય છે. વનદત્તા થોડી રાહ જોઈ કલ્પે છે કે મોહદત્ત કદાચ ઉઘાને વહેલો પહોંચી ગયો હોય; તો પછી અહીં રાહ જોવી નકામી છે. એમ વિચારીને એ સુવણદેવી સાથે ઉઘાન તરફ ચાલી.

તોશલ તલવાર ઉગામે છે :-

તોશલ એને ઉઘાન તરફ જતી જોઈ ખુશી થયો કે હાથ ઠીક છે, ઉઘાનમાં લાગ સારો મળશે. એટલે એ પણ એની પૂંઠે પૂંઠે ચાલ્યો. ઉઘાનમાં પહોંચી એ વનદત્તાને એક બાજુ એકલી ફરતી જોઈ લલચાવવા જાય છે, પરંતુ પેલી લોભાતી નથી, એટલે કામરાગના આવેશમાં તલવાર ઉગામી એને વશ થવા પડકારે છે, કહે છે, ‘રમ મારી સાથે, નહિતર મારી નાખીશ.’ કેટલે પહોંચ્યો એ ? વાસનાના જોસમાં ભાનભૂલાપણું ભારે; પૂર્વે પરસ્ત્રીનો હવસ લાગેલો, પછી ભલે ને વધ કરાતા બચી ગયો, કિન્તુ હવસ એકવાર પણ દિલમાં ઘાલ્યો તે શે છૂટે ?

કામ અને કષાયના એકવારના પણ હવસ ભૂંડા. કેમકે એમાં વાઘે એક વાર પણ લોહી ચાખ્યા જેવું થાય છે. એક સરકસવાળો ખેલમાં વાઘનું મોઢું પહોંચું કરાવી એમાં પોતાનું માથું નાખી માથાથી વાઘને ઊંચો કરતો; એમાં એકવાર ઊંચકવામાં સહેજ ગફલત થતાં એની બોચી પર વાઘનો સહેજ દાંત બેસી ગયો. લોહીની સેર છૂટી. વાઘને મોઢામાં એનો સ્વાદ આવતાં જ હવસ ઊછળ્યો તે તરત જ મોઢું બંધ કરી દાંત જડબા ભેગી કરી દીધા. સરકસવાળાનું ધડ પડી ગયું નીચે. પછી તો પાંજરાની બહાર ઊભેલા સરકસવાળાના માણસોએ બંદુકની ગોળીથી વાઘને ખત્મ કર્યો. પરંતુ સરકસવાળો હવે એથી કાંઈ જીવતો થાય ?

વાઘે એકવાર પણ સહેજ લોહી ચાખ્યું એનો હવસ કેવો ઊછળ્યો ? પરસ્ત્રીસંગની વાત તો દૂર, પણ એને એકવાર રાગદષ્ટિથી જો જોઈ, તો ય પછી એના હવસથી એને શું કે બીજીને જોવાનો હવસ લાગે છે. એના પર પછી અનેકવાર દષ્ટિ નાખવાનું મન થાય છે. એટલું જ નહિ પછી તો બીજી પણ સ્ત્રીઓ જોયા વિના રહેવાતું નથી.

જીવનમાં તપાસવા જેવું છે કે સામે આવેલી એક પણ સ્ત્રી જોવામાંથી બચે

છે ? જોયા વિના બાકી રખાય છે ?

શું હૈયું સાક્ષી પૂરે ખરું કે ૨-૫ પણ જોવાયા વિના રહી ? જોયા વિના ચાહીને છોડી દીધી ? જો હા, તો તો સમજવું કે પરસ્ત્રીદર્શનનો કાંઈક ભય લાગ્યો છે. જો ના, તો સમજવું કે હવસ પાકો લાગ્યો છે. ત્યારે પેલા અખૂટબળી મલ્લના દષ્ટાન્તથી સમજી શકાય છે ને કે જો સ્ત્રીના એક દર્શનમાં ય ગાત્ર ઢીલા, લોખંડી મન પણ ઢીલું તો અનેકવાર દર્શનોમાં કઈ દશા ?

પરસ્ત્રીદર્શનની લાલચ કેમ અટકાવાય ? :-

બસ, આ ભયાનકતા ન સરજવા દેવી હોય તો પહેલેથી જ પાકી સાવધાની જોઈએ કે પરસ્ત્રીનું દર્શન ન ખપે. એમાં શું જોવાનું હતું ? વિષ્ટાની કોથળી ઉપર રેશમી ગુલાબી કાપડનું માત્ર અસ્તર; એ જોવામાં લોભાવાનું ? જોવાની ચટપટી થાય ત્યાં મનમાં જ વિચારી લેવાય કે એમાં શું નવું હતું ? લે અંદરમાં જો, આવું ગુલાબી અસ્તર માત્ર ને ? બેસ રાંકડા જીવ ! પાગલ થા મા. એમાં મન ઘાલ નહિ. મન લઈ જા અરિહંત ભગવાનની મુદ્રા અને આંખમાં રહેલી સૌમ્યતા વીતરાગ પર. જો ગિરિરાજ પર પેલા આદેસર દાદાના વિશાળ અંગ મુખ આંખ પર કેવી મજેની વીતરાગતા ઝગમગતી રહી છે !

હવસને કેમ દબાવાય ? :-

પર-સ્ત્રી જોવામાં તણાતાં પહેલાં આવો કોઈ વિચાર જોઈએ. ત્યાં જો બચાય, તો હવસ ન લાગે. અગર હવસ જો પહેલેથી લાગી ગયો છે, અને હવે ભાન આવ્યું છે કે આ ખોટું થઈ રહ્યું છે, તો પછી ગણતરીમાં ચડવું જોઈએ કે આજે હું કેટલી વાર પરસ્ત્રીદર્શનથી બચ્યો ? એ માટે, સામે આવેલી સ્ત્રી ધરાર જોઈ શકાય એમ છે. છતાં ગણતરી માટે જવા દે એની સામે જોવાનું. એમ ગણી શકાશે કે આ એક વાર જોવાની ટાળી. એવી રીતે પછી વળી બીજી વાર ટાળી, ત્રીજી વખત ટાળી.... સાંજ પડ્યે મનને સંતોષ રહે કે આટલી વાર પરસ્ત્રીદર્શન ટાળ્યું, એમ રોજ બળ વધારતાં હવસ મંદ પડી જાય.

આવું કોધના, ગર્વના, હાસ્યમજાકનાં,.....વગેરે વગેરે હવસ મિટાવવા ગણતરીબંધ એની અટકાયત જોઈએ. ગુસ્સાનો પ્રસંગ આવીને ઊભો રહે, મજાકનો ટીખળનો અવસર દેખાય, ત્યાં તો ગુસ્સો, મજાક ટીખળ તો મારા આત્માની તુચ્છતા છે, અધમતા છે, એ મને ન ખપે; એમ વિચારી ગુસ્સાને મજાક ટીખળને અટકાવી સંતોષ મનાય કે ચાલો એકવાર આનાથી બચ્યો. એવું બીજી વારના પ્રસંગે, ત્રીજી વારના પ્રસંગે બચતા રહી સંતોષ મનાય; તો એમ કરતાં કરતાં એના હવસને મોળા પડવાનું થાય.

પરસ્ત્રીસંગનો હવસ ટાળવા તો સામે નરકની ભઠ્ઠીમાં બળવાની ભયંકર વેદના સામે લાવવી જોઈએ, ને અહીંની એની પાછળ રહેલી ભયાનક વિહ્વળતાનો ય ભય લાગવો જોઈએ બાકી તો પરસ્ત્રીસંગની ફસામણમાં એકવાર પણ નહિ આવવું જોઈએ. નહિતર જિંદગીભર એના હવસ ચાલશે.

કુચેષ્ટાના હવસ :-

એવાં જ કુચેષ્ટાના અને બીડી પીવાના હવસમાં બૂરા હાલ થાય છે. એકવાર પણ કુચેષ્ટામાં પડ્યો કે એનો હવસ લાગ્યો સમજો. આજે છોકરાઓમાં બહુ ફરિયાદ સંભળાય છે. કેટલાક તો બિચારા નિર્દોષ છતાં જો એ કોઈ બગડેલાનાં કુસંગે ચડી ગયા, તો ખલાસ; એને પણ કુચેષ્ટાના હવસ લાગે છે. માબાપોએ પહેલેથી એવું સારું સંસ્કરણ આપવું જોઈએ કે સંતાનને કુચેષ્ટા તરફ સૂગ રહે. એને નરકાદિના ભય દેખાડવા જોઈએ. કાળ બહુ વિકટ આવી લાગ્યો છે. અશ્લીલ ચિત્રપટો અશ્લીલ જાહેરાતો, અશ્લીલ લેખો, અશ્લીલ કથા-વાર્તા વગેરે તત્ત્વો આજે એટલા ફાલ્યા ફૂલ્યાં છે કે એના રવાડે ચડેલી નવી પ્રજા વાસના-વિલાસના આવેશમાં રહે છે. એવાં તત્ત્વોનો ત્યાગ હોય તો બચી શકાય; નહિતર એથી બગડેલા માનસ કુચેષ્ટા વિષયાંધતા અને દુરાચાર તરફ કેમ નહિ ઘસડે ? જીવ એમાં એકવાર ભૂલો પડી ગયો પછી તો એનો ચટકો અને હવસ લાગ્યો સમજો.

તોશલ રાજકુમાર પહેલા સુવર્ણદેવીમાં ભૂલેલો છે પછી ભલે મરણાન્ત ભય આવ્યો હતો. પરંતુ હવે દેશાન્તર થઈ ગયો, એટલે એ આપત્તિની અસર મોળી પડી ગઈ, અને પેલો હવસ ઊછળ્યો. વનદત્તાને મારી નાખવાની ધમકી આપી વશ કરવા ઈચ્છે છે. પહેલાં તો સુવર્ણદેવી એના માટે એક પરસ્ત્રી હતી, પરંતુ હવસની ભયાનકતા કેવી કે હવે વનદત્તા તો પોતાની પુત્રી જ છે, ભલે એને એ તરીકે ઓળખતો નથી, પરંતુ હવસ ક્યાં પહોંચાડે છે ?

તોશલને મોહદત્તાનો પડકાર :-

વનદત્તા બિચારી તલવાર ઉગામી જોઈને ગભરાઈ ગઈ ચીસ પાડી ઊઠી. કોઈ આવો, બચાવો, સુવર્ણદેવીએ પણ કોળાહલ મચાવી મૂક્યો. અહીં કોણ બચાવે ? પરંતુ એટલામાં મોહદત્તા ત્યાં ઉઘાનમાં આવી પહોંચ્યો હતો, એણે આઘેથી ચીસ સાંભળી ત્યાં દોડતો આવ્યો. એને તોશલ પર ભારે ગુસ્સો ચડ્યો. એક તો વનદત્તા પોતાનું પ્રેમપાત્ર છે, અને તોશલ સ્ત્રીજાત પર તલવાર ઉગામે છે. આ બે વસ્તુએ એને અકળાવી મૂક્યો. એણે પણ તલવાર ઉગામી, તોશલને પડકાર કર્યો,

‘અરે નરાધમ ! નિર્લજ્જ ! સ્ત્રીજાત પર પ્રહાર કરવા તૈયાર થયો છે ?

આમ આવ, આમ આવ, જરા મારી સામે આવી જા, તારું બળ જોઉં તો ખરો.’

હવે તોશલ પણ એના તરફ વળ્યો, તલવાર તો ઉગામેલી જ છે. એ સામો પડકાર કરે છે, અરે રાંક ! ભૂલો પડી ગયો ભૂલો ! જમરાજે તને મોકલ્યો લાગે છે. આવ, લે,’ એમ કહેતાં કે એના પર તલવાર ઝીંકે છે.

બેમાંથી એકેયને ભાન છે ? પિતા અને પુત્ર છે ને ? બંને ય પાછા દીકરી અને બેનના પર મોહાંધ બન્યા છે. પણ સગાઈની કશી ખબર નથી. એટલે તલવાર ખેંચીને સામસામે થઈ ગયા છે. અજ્ઞાન અને મોહ કેટલા ભયંકર એ સમજાય છે ને ? છતાં હજી અજ્ઞાન અને મોહને કાઢવા નથી ! કાઢવાની તમન્ના ય નથી ! જુઓ અહીં ભયંકરતા ક્યાં સુધી પહોંચે છે;

તોશલ મરે છે. :-

તોશલે મોહદત્તાના માથે તલવારનો ઘા તો ઝીંક્યો, પરંતુ મોહદત્તા એ સમજીને જ ઊભો છે કે ઘા આવવાનો છે, એવો જ એ જરા બાજુએ ખસી જઈને તરત જ એણે તોશલના ખભા ઉપર તલવારનો ઘા ઠોક્યો. તોશલની તલવાર ઘા ચૂકીને નીચા ભાગમાં ઊતરી, એટલામાં જ મોહદત્તા ઘા લગાવે છે એની તોશલને સાવધાની ન રહી અને એથી એ ખભેથી ઊભો ચીરાઈ જમીન પર પડ્યો. એના શરીરમાંથી લોહીનો ધોધ છૂટ્યો. કેમ જાણે પુત્ર પરનો અનુરાગ બહાર ન ઊછળી પડ્યો હોય ! તોશલ ખત્મ થયો.

જર જમીન ને જોરું ત્રણે કજિયાના ઘોરું’

પૈસા, મકાન અને સ્ત્રી ત્રણે રગડાનાં મૂળ છે. આજે કોરટો કેસોથી ઉભરાય છે. કેમ ? જોશો તો દેખાશે કે કાં પૈસા ખાતર, કાં મકાન ખાતર રગડા છે. પછી એમાં કેટલાક સગા ભાઈ કે બાપ કાકા સાથે ય હશે, યા ભાઈ જેવા ભાગીદાર કે પાડોશી સાથે ય હશે. ત્યારે સ્ત્રી ખાતર ઝગડામાં તો આજે ખૂન પણ થતાં સંભળાય છે; અને સ્ત્રી ખાતર માબાપ સાથે ઝગડવાનું જુદાઈ કરવાનું તો આજે સહજ બની ગયું છે.

માતાપિતા સાથે ઝગડા કરનારને એમના અથાગ ઉપરાકરનું ભાન ખરું ? આજ-કાલની આવેલી પત્ની ખાતર એવા ઉપકારી માતાપિતા સાથે ઝગડવામાં એમના દિલને કેટલું દુઃખ થાય, કેવો વિશ્વાસઘાત થાય એની પરવા ખરી ? એનો કુદરત બદલો આપશે ત્યારે કઈ દુર્દશા એનો વિચાર ખરો ?

એક ભાઈએ મોટા દીકરાને પરણાવ્યો. નવી વહુ એવી આવી કે એ જુએ છે કે મારે સાસુ-સસરા ત્રણ નાના દિયરિયા નણંદ વગેરે કેટલાની વેઠ કરવાની ? વળી જુના જમાનાના સાસુ સસરા એટલે અમને કશી છૂટ નહી એમાં પતિ સાથે

દિવસના પ્રેમની વાત વગેરે ય શું થાય ? બસ, એણે આડાઈ શરુ કરી, ને બીજી બાજુ પતિને ભંભેરવા માંડ્યું. ત્યાં પતિને મોટા શહેરમાં કમાઈ માટે જવાનું થયું. ત્યાં ઓરડી માંડી, પત્નીને બોલાવી લીધી, ને ભાઈ ખુશી થયા કે ચાલો માતાની ક્યક્ય ગઈ, અને આડ મટી, તેથી પત્નીને હવે નિરાંત રહેશે- અને મનમાની- છૂટ ભોગવાશે.’ પત્ની ય ખુશી ખુશી થઈ કે સાસુનો ટકટકારો મટ્યો. અને ઘરમાં હવે કોઈની લાજ મર્યાદા રાખવાની રહી નહિ તેથી યથેચ્છ વિલાસ કરી શકાશે.’ માનેલી નિરાંતે રહેતાં એમને ૪-૫ સંતાન થયા.

બોલો, તત્કાલ આમાં કેટલું બધું સુખ લાગે ? ત્યાં કુદરત-કર્મસત્તાએ ભાવી બદલો કેવો સજયો હશે એનું ભાન રહે ખરું ? બસ, ભાઈએ માબાપથી જુદાઈ એવી રાખી કે ભાગ્યે જ એ માબાપને ભેગો થવા જાય. કે કમાઈમાંથી કશું એમને મોકલે ! શહેરની કમાણી શહેરમાં સમાણી, પગાર સારો, પરંતુ પોતાના અને પત્ની-પુત્ર-પુત્રીઓના લીલવિલાસમાં લગભગ પૂરો; ત્યાં કસર કરીને બચાવી માબાપને મોકલવાની વાતે શી ? આમાં કદાચ ભાવી કોઈ આપત્તિ આવે તો શું ? એની ચિંતા ખરી ? ત્યારે માણસને અહીંના ભવિષ્યની ય ચિંતા ન હોય તો પરલોકના ભવિષ્યની તો ચિંતા શાની જ હોય ?

ઉલ્લંઠ પુત્રવધુને લોહીનાં આંસુ :-

બન્યું એવું કે ભાઈ અકાળે ટૂંકી બિમારીમાં ગુજરી ગયા. બાઈ વિધવા થઈ, સંતાન ૪-૫ છે, સાસુ-સસરાને તુચ્છ ગણ્યા છે, એટલે એમનો આશરો કેમ લેવાય ? લોહીનાં આંસુ વહે છે, ધણીને ચડાવીને સાસુ-સસરાની સામે મંડાવેલા, મોરચા બદલ ધીખતો સંતાપ-પશ્ચાત્તાપ સળગે છે. અમન-ચમનમાં ઊછરેલા સંતાનો દિ’ ઉગે ને બધું માગે. અગર ડાહ્યા થઈ માગતા બંધ પડે પણ સુખ-સગવડની ખુશનુમા હવામાં કલ્લોલ કરતા ફૂલડાં તંગીની ગરમાગરમ હવામાં શેકાતા-કરમાતા દેખાય, ત્યાં હૈયું સળગ્યા કરે, પણ દુખડાં કોને કહે ? હવે મનને ઘણું ય થાય છે કે ‘હાય ! ઉલ્લંઠાઈ ન કરતાં. સાસુ-સસરા જોડે સારા સારી રાખી સેવાભાવથી જીવન ચલાવ્યું હોત, તો એ જ આજે કેટલી બધી હુંફ આશ્વાસન આપત ?

ક્યકચિયા સાસુ-સસરાને ડાહ્યા કેમ બનાવાય ? :-

વાત આ છે કે સહનવૃત્તિનો ગુણ ખપે નહિ, એટલે સુંવાળાગીરી અને બધું મનમાન્યું જોઈએની વૃત્તિ સતેજ રહે છે. ત્યાં પછી કાચાં પુણ્યે જરાક અણગમતું થતાં સ્નેહી પાડોશી સાથે ચડભડાટ કરી એમનો પ્રેમ-સદ્ભાવ ગુમાવાય છે. માટે સહનવૃત્તિ તો સારાં જીવનનું એક અગત્યનું અંગ છે. પરણીને તરત પત્નીને આ પાઠ પહેલો ભણાવ્યે રાખ્યો હોય અને એ સાસુ-સસરાનો એકાંતે ખમી ખાવાનું

રાખ્યે જાય, તેમ પહેલાં કહ્યું તેમ, ઉપરથી એમણે સારો દીકરો તૈયાર કરી પતિ તરીકે દેવા બદલ એ સાસુ-સસરાનો ઉપકાર જ ઉપકાર માનતી રહે, એમની આગળ વ્યક્ત કરતી રહે, તો થોડા જ સમયમાં ક્યકચિયા સાસુ-સસરા પણ ડાહ્યા થઈ જાય. પ્રશંસા કોને નથી ગમતી ? પછી તો એ બોલતા ફરે કે વહુ અમારી એક દેવી છે.’

મોહદત્ત શું કરે છે :-

પરંતુ સહનવૃત્તિને જીવનનું અગત્યનું અંગ જ ન માને, એ પછી પોતાની સ્ત્રી ખાતર સગા માબાપ સાથે ઝગડો કે એમાં નવાઈ નથી. જોરું કજિયાની છોરું સ્ત્રી વનદત્તા ખાતર તોશલ અને મોહદત્ત ઝગડ્યા, તલવાર એક બીજા પર ઝીકી, તોશલની ખાલી ગઈ અને મોહદત્તની તલવારે તોશલને ખત્મ કર્યો.

હવે મોહદત્ત અને વનદત્તાને રાગ કેટલો ઉછળે ? આમે ય વનદત્તાને એના પર રાગ તો થયો જ હતો, એમાં વળી અહીં એણે તોશલને મારી પોતાના પ્રાણ બચાવ્યા, એટલે તો પછી એના પર ઓવારી જવાનું જ થાય ને ? ત્યારે મોહદત્તે પોતાને પ્રિય વનદત્તા પર આક્રમણ કરનાર તોશલને ખત્મ કર્યાના ગર્વ ઉપર, ‘હવે મારા પર વનદત્તા કેટલી બધી આકર્ષાઈ ગાઢ રાગ કરશે.’ એના હરખમાં એના પર કેટલો રાગ વધી જાય ? આવાં નિમિત્તો રાગની માત્રા વધારી દેનારા છે, એમાં યુવાન યુવતીના રાગ મૂળમાં વાસનાના ઘરના હોય પછી બાકી શું રહે ? આમે ય મૂળ સ્નેહના રાગ પણ આવા કોઈ પ્રસંગ પર વાસનાના રાગ બનતાં વાર ન લાગે; માટે એ સ્નેહના રાગ પણ ખોટા, ભૂંડા, કદી પર યુવતી ઉપર એવા સ્નેહ પણ કરવા જેવા નહિ.

એટલે જ ભ્રમરની ઉપમાને પોતાનામાં ચરિતાર્થ કરનારા બને છે.

પ્રભુ અને પ્રભુનાં તત્વની વિસ્તૃત ઓળખ પ્રભુ પ્રત્યે અનન્ય રાગ કરાવે છે.

જાતની તપાસ :-

ત્યારે, આપણી જાતમાં જોવા જેવું છે કે આપણને પ્રભુ ઉપર આવો રાગ છે ? મંદિરે જઈએ, પ્રભુની સારી આંગી રચાઈ હોય તેથી દર્શનમાં મજા આવે, સ્તુતિ કરતાં આપણે પણ બોલીએ ‘પ્રભુ તું મારે એક જ ધણી છે મારું મન તમારા પર ભ્રમરની જેમ લાગેલું છે,’ આમ બોલવા છતાં શું, ખરેખર એવો પ્રેમ પ્રભુ પર જાગ્યો છે, એવું લાગે છે ? મંદિરની બહાર નીકળતાં ઘર તરફ હોંશથી પગ ન ઊપડે એવો અનુભવ છે ? ઘરે ગયા પછી સારાં ખાનપાન, કપડાં, કે બજારમાં ધન-કમાઈ પર દિલ ન ચોંટતું હોય એવું બને છે ? એકાદવાર પણ એવું બન્યું છે ? જો ના, તો પ્રભુ પર રાગ કેવો ? ભ્રમર ને કમળ પર રાગ એટલો બધો

છે કે એ મળ્યા પછી એમાં ગુલતાન બને છે. પ્રભુ પ્રત્યે એક દિવસ પણ આવો રાગ અનુભવાય તો એના જિનરાગના જબરદસ્ત સંસ્કાર ઊભા થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૧૯,અંક-૧૦,તા.૨૮-૧૧-૧૯૭૦

અહીં તો બંને પહેલેથી ખોટા રાગમાં પડેલા છે, તેથી તો સંકેત કરી અહીં એકાંત સાધવા આવ્યા છે; એમાં મોહદત્ત વનદત્તાનો જીવ બચાવે છે એ પ્રસંગ પર રાગનો ઉન્માદ અરસપરસ વધી જાય એમાં નવાઈ નથી. એટલે હવે તો મોહદત્ત જાણે એક હકની અદ્યથી વનદત્તાની સામે કામભરી દૃષ્ટિ નાખે છે એને કહે છે, ‘ગભરા મા, હવે તારે આપત્તિ ગઈ. આવ, આ કેળના ઘરમાં આવ, જરા વિસામો લે.’ એમ કહી એનો હાથ પકડીને ત્યાં લઈ જાય છે; પેલી ય રાજી થઈને જાય છે.

સુવણદિવી આ બંનેનો અત્યંત રાગ જોઈને ખૂશી થાય છે. ઉંમરે વધેલી એ શું સમજતી નહિ હોય કે ‘આ બંને એકાંતમાં પેસીને શું નહિ કરે?’ બધું ય સમજે, તોય, ખુશી થાય છે ! પોતે જ એકવાર પડેલી એ આશ્રિતના પતનમાં ભયાનકતા ક્યાંથી જુએ ?

પતિત થયેલાના પનારે પડેલ જીવોને એનાથી રક્ષણની શી આશા ?

વડીલના સચ્ચારિત્રની દીર્ઘકાળ સુધી અસર :-

શિક્ષક જ બીડી, પિક્ચર, સ્ત્રીશિક્ષિકાઓ સાથે પરિચય, સુંવાળા છોકરાઓ સાથે ચેષ્ટા, વગેરે પાપમાં પડેલા હોય એ વિદ્યાર્થીઓના સચ્ચારિત્રની રક્ષા શી રીતે કરી શકે ? એવા બાપ પણ દીકરાનું અને મા પણ દીકરીનું ચારિત્ર્ય રક્ષણ ક્યાંથી કરી શકવાના ?

આશ્રિતના ચારિત્ર્યની રક્ષા અને ઉન્નતિ માટે પહેલાં પોતે ઉચ્ચ ચારિત્ર્યશીલ બની જવું જોઈએ. એ માટે પોતાની સુંવાળાશ-કુટેવો-શિથિલતા અને કોધી-માની સ્વભાવ વગેરેનો ભોગ આપવો પડે, ત્યાગ કરવો જોઈએ.

એમ સમજવું જોઈએ કે આ છોડું એમાં મને અંગત લાભ તો ઘણો જ છે, ઉપરાંત આશ્રિતમાં સચ્ચારિત્ર્યના ઘડતરનો મહાન લાભ છે; અને એથી અધિક લાભ વળી એની પછી સચ્ચારિત્ર્યની પરંપરા ટકાવવાને છે. નહિતર તો પોતાના બિગાડામાં પોતાની પછીની આખી પરંપરા બગડે.

સુવણદિવી આ સમજતી નથી, એણે કૂડાં ફળ ચાખ્યાં છે, છતાં અહીં પાછી વનદત્તાને મર્યાદા બહાર જતી જોઈ ખુશ થાય છે. વનદત્તા મોહદત્તા તરફ

ખેંચાય છે. એની સાથે કેળના ઘરમાં જાય છે. કેવો કઢંગો પ્રસંગ ! ભાઈ બેન કામરાગમાં તણાય છે, અને માતા જ ખુદ એમાં ખુશી થાય છે !

અજ્ઞાન કેટલું કારમું છે ? એક બીજાને કર્મે એવા જુદા પાડી દીધા છે કે એકેયને સગાઈનું ભાન રહે નહિ. એ નહિ એટલે કેવા કારમા અનર્થ સુધી પહોંચે છે ? શાસ્ત્રો અજ્ઞાનને ભયંકર કહે છે. મિથ્યાજ્ઞાન પણ અજ્ઞાન જ છે.

હિંસા જૂઠ યોરી વગેરે પાપો ભયંકર છે, કિન્તુ અજ્ઞાન એથી વધુ ભયંકર છે; કેમકે એ હિંસાદિ પાપોમાં લઈ જનાર અજ્ઞાન છે, મિથ્યાજ્ઞાન છે. જુઓને અહીં જ આ ત્રણેને જ્ઞાન હોત કે અમે પરસ્પર કેવાં સગાં છીએ તો આ દુરાચારના પાપમાં ચડત ? એમાં માતા ખુશી માનત ? પણ અજ્ઞાન આ કરાવે છે. અજ્ઞાન ભયંકર છે. માટે જ જ્ઞાનીઓ કહે છે,-

જ્ઞાન મેળવો. જ્ઞાનની બલિહારી છે.

જ્ઞાન કેવું હોય ?

જ્ઞાન તે, કે જે આત્માનું ભાન કરાવે, આચાર-અનાચારનો ભેદ સમજાવે, કૃત્ય-અપકૃત્યની ઓળખ કરાવે, ભક્ષ્ય-અભક્ષ્યનો વિવેક કરાવે, શું બોલવા સાંભળવા લાયક અને શું નહિ બોલવા-સાંભળવા જેવું એનું ભાન કરાવે...વગેરે વગેરે સમજ આપે એનું નામ ‘જ્ઞાન.’ એ ન હોય તો ઉઘાડી વાત છે કે જીવ આત્માને બદલે માત્ર દેહની સામે જ જોયા કરશે, સદ્-આચારો અને કર્તવ્યોની કશી પરવા નહિ રાખે, અભક્ષ્યમાં ખુશમિસાલ પ્રવૃત્તિ કરશે, ન બોલવા લાયક બોલશે, ને ન સાંભળવા યોગ્ય સાંભળશે. આજે સ્કૂલ-કોલેજનું જ ભણતાની આ દશા દેખાય છે ને ? તો પછી શું એ જ્ઞાન લઈ રહ્યા છે ? સ્કૂલ-કોલેજમાં અપાય છે એ શું જ્ઞાન છે ?

જ્ઞાન તો દીવો કહેવાય. હાથમાંનો દીવો પોતાના આત્માનું જ ભાન ન કરાવે તો એ દીવો શાનો ? દીવો કૂવો-ખાડો-પતન ન દેખાડે તો એને દીવો શી રીતે કહેવાય ? આ ન સમજનાર આજનાઓએ એકલી કેળવણી-કેળવણીના નાદ ગુંજવીને લોકોના દી ઉઠાડી નાખ્યા. કળા તો પહેલાં ય શિખવાતી, પણ એક તો એ આત્મજ્ઞાનના પાયા ઉપર અપાતી, અને બીજું એ, કે એના પર ‘આ તારણહાર જ્ઞાન’ તરીકે સિક્કો નહોતો મરાતો. ત્યારે આજે ? પાયામાં આત્માની વાત જ ન મળે; અને છતાં ય એના ઉપર ઉદ્ધાર કરનાર જ્ઞાન તરીકે છાપ મરાય છે ! એનું પરિણામ આજે દેખાય છે કે તોફાન, શાળાઓ બાળવી-તોડવી-ફોડવી, માસ્તરને પીટવા, માસ્તરોની બેપરવાઈ, વિદ્યાર્થી અવસ્થાથી અનાચાર, જૂઠ, પ્રપંચ, માબાપ સામે ઉદ્ધતાઈ વગેરે વગેરે કેટલું બધું વધી ગયું છે ? સમ્યગ્જ્ઞાન દીવો છે, આત્માના હિત-અહિતને સુઝાડે.

સમ્યગ્જ્ઞાન પીનલકોડ છે; એ દુર્ધ્યાન, દુશ્ચરિત્ર, દુર્ભાષણ, વગેરેને ઓળખાવી એની શી સજા એ બતાવે છે. કાયદાજ્ઞાન ખરું તો આ મેળવવા જેવું છે; જેથી જીવનમાં અજ્ઞાનતાવશ ખોટા વિચાર-વાણી-વર્તાવ કરતાં હોઈએ તેનાથી બચાય, તેને અટકાવાય.

પેલો મોહદત્ત વનદત્તા કોણ છે એની અજ્ઞાનતાના કારણે મોહમૂઢતાથી ન અટકતાં જ્યાં એની સાથે રમવા જાય છે ત્યાં એના કાન પર મધુર સ્વરે સાંભળવા મળ્યું કે

‘મારેઝુણં પિયરં, પુરઓ જગણીએ તં સિ રે મૂઢ !

इच्छसि सहोयरिं भङ्गिण्यंपि रमिउण एत्ताहे ? ॥’

અર્થાત્ ‘હે મૂઢ ! પિતાને મારીને, માતાની આગળ સાથે જન્મેલી બેનની સાથે તું રમવા ઈચ્છે છે ?’

મોહદત્ત આ સાંભળીને ચોંક્યો, આજુબાજુ નજર નાખે છે કે કોણ આ આવું અસંબદ્ધ બોલ્યું ? પરંતુ કોઈ દેખાતું નથી, તેથી એ તો પાછો અજુગતું કાર્ય કરવા તૈયાર થઈ ગયો. એટલામાં ફરીથી મધુર અવાજ આવ્યો કે

‘મા મા કુણસુ અકજ્જં જગણી પુરઓ પિયરંપિ મારેઝં ।

रमसु सहोयरि-भङ्गिणं मूढ ! महामोह ढयरेण ? ॥’

‘માતાની સામે જ પિતાને મારીને અકાર્ય ન કર, ન કર. હે મહામોહ-મગરમચ્છથી મૂઢ બનેલા ! સાથે જન્મેલી બેનને ભોગવવી છે ?’

મોહદત્ત ફરીથી આ સાંભળીને ચોંક્યો કે ‘અહો ! કોઈ આવું અસંબદ્ધ બોલતું લાગે છે ?’ પાછો મનમાં માંડવાળ કરે છે કે ‘સંભવ છે એ કોક બીજાને ઉદ્દેશીને બોલતું હશે, મને ઉદ્દેશીને નહિ.’ કામના આવેશમાં કેવી કંગાળ દશા !

કામ-ક્રોધાદિના આવેશમાં જીવની કંગાળ દશા બને છે, તે હિતવચનને ઠેબે ચડાવે છે.

હિતનું વચન, હિતની સલાહ, ને પાપ-અપકૃત્યથી અટકાયત મળે, એ તો મહાન અહોભાગ્ય છે. એને અવગણવા એ ભારે દુર્દશા છે, કંગાળ દશા છે. જીવને આપમેળે તો પાપથી અટકવાની અને દુર્વિચાર-દુર્ભાષણ કે દુષ્કૃત્યને રોકવાની સૂઝ પડતી નથી. ત્યારે ત્યાં રોકનાર-અટકાવનાર હિતવચન મળે એને વધાવી લેવાય તો જીવની દશા સુધરે. કેઈ મહાપાપિષ્ઠ આત્માઓએ પણ એ રીતે જીવનદશા સુધારી દીધી.

હિતવચને કોણ કોણ સુધર્યા ? :-

ચિલાતીપુત્ર ચોર અને ખૂની હતો, ખૂની તે કેવો કે જેના પર પ્યાર હતો એ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“શ્રી કુવલમાયા ચરિત્ર-૩” (ભાગ-૪૩)

૭૯

શેઠની છોકરીને ઊંચકીને લઈ જતાં એનો બાપ પૂઠે પડ્યો તો એ બાપને હતાશ કરવા અને પોતાનું અહંત્વ ઊંચું રાખવા છોકરીનું બિચારીનું ગળું કાપી નાખ્યું, ધડ પડ્યું રહેવા દઈ ડોકું હાથમાં લઈ ભાગ્યો, કહો આવા આત્માનો ઉદ્ધાર થાય ? પરંતુ એને મુનિ તરફથી ‘ઉપશમ, વિવેક, સંવર’ એ ત્રણ હિતવચન મળ્યાં, તો દશા સુધરી ગઈ, ‘ઉપશમ’ થી તલવાર ફેંકી દીધી, ‘વિવેક’ થી ડોકું ફગાવી દીધું, અને ‘સંવર’ થી સમસ્ત પાપની વૃત્તિ વોસિરાવી દીધી. ત્યાં ડોકાના લોહીથી ખરડાયેલા શરીર પર ચડેલી કીડીઓ શરીરને કોચી રહી છે, કારમી વેદના ઊઠી છે, છતાં એ શુભ ધ્યાનમાં નિશ્ચળ રહે છે. હિતવચને કેટલી સુંદર દશાનું સર્જન !

શિકારી સંચતિ રાજા મુનિના હિતવચન પર મહા યોગી સાધુ બની ગયો. એવું જ દંઢપ્રહારીને બન્યું. ભરતની સામે સળગી ઊઠેલા ૯૯ ભાઈઓ ઋષભદેવ પ્રભુનાં હિતવચનથી ત્યાં જ સંસાર ત્યજી અણગાર બની ગયા. બાહુબળજી યુદ્ધભુમિ પર ભરતના અન્યાયની સામે મૂઠી મારીને એનું તાલકું તોડવા માટે મૂઠી ઉપાડી દોડતાં અધવચ્ચે એ જ મુઢીથી લોચ કરી સાધુ બનેલા, પણ ‘નાના ભાઈ સાધુને કેમ નમું ?’ એવા અભિમાનથી ૧૨-૧૨ મહિનાથી કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને ઊભા રહી ગયેલા. કેવો મહા જબરદસ્ત ત્યાગ અને કેટલું સહન કરવાની તાકાત ? છતાં અભિમાન છોડી શક્યા નહિ. આ કેવી દુર્દશા ? એવાને એથી કોણ ઉગારે ? પરંતુ ‘વીરા મોરા ! ગજ થકી ઊતરો,’ એવા બેન સાધ્વીઓનાં હિતવચને અભિમાન છોડાવ્યું, દુર્દશા બદલાવી મહાનમ્ર બનાવ્યા, તો ત્યાંથી પગ ઉપાડતાં કેવળજ્ઞાન થયું !

હિતવચનની બલિહારી છે. એટલા જ માટે ઈતરોમાં પણ સત્સંગને બહુ મહત્ત્વ અપાય છે, અને આપણે ત્યાં રોજ જિનવાણી-શ્રવણ કરવું એ પણ એક મહાન આવશ્યક કર્તવ્ય કહ્યું છે. જિનોક્ત ધર્મ સાંભળવાની તીવ્ર તાલાવેલી એ સમ્યક્ત્વનું પહેલું લિંગ છે, ચિહ્ન છે. એ તાલાવેલી વિના સમકિતના ફાંફા. હિતનું સાંભળવાથી આત્મા મોહનિદ્રામાંથી જાગતો બને છે, જાગતો બન્યો રહે છે.

સંતવચન કેવી રીતે સાંભળવું ? :-

અલબત્ત સાંભળવાનું તે વ્યુદ્ગ્રહ-પૂર્વગ્રહ-આપમતિ વગેરે મોહને બાજુએ મૂકી દઈને જ સાંભળવાનું. તો જ જ્ઞાન દિલમાં ઊતરે, નહિતર તો હિતનું વચન. અમૃત પણ એળે જાય. કવિ કહે છે,

‘સંતવચન સુધાવરસ, કરત પાપકી હાન;

ढक्या ढांक्षण मोडका, पडे न घटमें ज्ञान.’

સંત પુરુષોનાં વચન તો અમૃતવર્ષા જેવા છે, આત્મભૂમિનાં પાપનાં ઝેરનો નાશ કરી નાખે પરંતુ એ આત્મામાં પડે તો ને ? અગાશીમાં ખાલી ઘડો મૂક્યો

૮૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“અજ્ઞાન કેટલું કારમું છે ?” (ભાગ-૪૩)

હોય, અને ઉપરથી મુશળધાર વરસાદ વરસી જાય, છતાં જો ઘડા પર ઢાંકણું ઢાંકેલું હોય તો ઘડામાં એક બિંદુ પાણી પણ ન આવે. એમ આત્મારૂપી ઘડા પર મોહનું ઢાંકણ ઢાંકેલું હોય તો એ સંતવચનનું એક ટીપું પણ જ્ઞાન આત્મામાં ક્યાંથી ઊતરે? આ મોહ એટલે મિથ્યાત્વ-પૂર્વગ્રહ-વ્યુદ્ગ્રહ દુનિયાની ચીજ ઉપર તીવ્ર રાગ, ગાઢ અભિમાન...વગેરે. એ છતે ગુરુનો ઉપદેશ એળે જાય. એ બધા દોષ બાજુએ મૂકી સંતની વાણી સંભળાય, તો જ જ્ઞાન-બોધ-પ્રકાશ-સ્ફૂર્તિ-વીર્યોલ્લાસ ઊઠે.

જીવનમાં બોધ વધારવાની જરૂર છે? શા માટે જરૂર? કહો, હેય-ઉપાદેયનું વિશેષ વિશેષ ભાન વધતાં અશુભ વિચાર વિકલ્પ વગેરેથી બચાય; એના સ્થાને શુભ ભાવના આદિને ગોઠવવાનું કરાય. ત્યારે બોલો, રોજ જિનવાણી સાંભળવાની જરૂર છે? શા માટે જરૂર? ધ્યાન રાખજો માત્ર બોધ માટે નહિ, કિન્તુ બોધ ઉપરાંત આત્માની પરિણતિ સુધારવા માટે દિલ ગદ્ગદ કોમળ અને ઉત્સાહી બનાવવા માટે ઉપદેશમાં એની એ જ વસ્તુ આવે તો ય તે જાગતા રહેવા માટે ઉપયોગી છે.

પેલા મોહદત્તને બે વાર ચિમકી સાંભળવામાં આવી, તેમ જ ત્યાં કોઈ બીજું એવું અપકૃત્ય કરવા હાજર નથી, એટલે પોતાની જાત પર જ ચિમકી લેવા જેવી છે, છતાં એ સાંભળેલું બબેવાર અવગણે છે અને ત્રીજીવાર અપકૃત્ય માટે તૈયાર થઈ જાય છે. મોહની કેવી ગુલામી? જીવની કેવી દુર્દશા?

શાસ્ત્રકારો આટલા જ માટે કહે છે કે સંસારના નિમિત્તો રાગ-દ્વેષ-મોહને બહેકાવનારાં છે, તેથી મૂળ સંસાર ખોટો, અસાર, નિર્ગુણ, ત્યાજ્ય. એ છોડાય તો તો ઘણું ઘણું બચી જવાય. ન છૂટે ત્યાં સુધી એનાં નિમિત્તોથી બચવું જોઈએ. બહુ હરવા-ફરવા-મળવામાં બહુ બોલવામાં પતનનાં નિમિત્ત ઊભાં થાય છે.

સંસારની બહુ પ્રવૃત્તિ કરતા રહેવાથી ખોટાં નિમિત્તોમાં બહુ ફસાવાનું થાય છે. માટે એની અલ્પતા કરી દેવી જ જોઈએ.

ત્રીજી વાર ચિમકી :- મોહદત્ત જ્યારે ત્રીજી વાર પણ અપકૃત્ય માટે તૈયાર થઈ જાય છે ત્યારે તરત પાછો એવો અવાજ આવે છે, કે

‘णिलज्ज ! तए अेकं कयं अकज्जं ति मारिओ जणओ ।

एण्ह दुइयमकज्जं सहोयरिं इच्छसि घेत्तुं (भोत्तुं ॥)

અર્થાત્ ‘હે નિર્લજ્જ ! તેં એક અકાર્ય તો કર્યું કે પિતાને માર્યો; હવે શું બીજું અકાર્ય બેનને ભોગવવાનું ઈચ્છે છે ?

ફરીથી ત્રીજી વાર આવો અવાજ સંભળાયો, અહીં મારવાનું કામ બીજા કોઈએ તો કર્યું નથી, અને દુરાચારની તૈયારી પણ બીજા કોઈની દેખાતી નથી. બંને વસ્તુ પોતાનામાં જ દેખાય છે, તેથી મોહદત્તને શંકા પડી ગઈ કે આ અવાજ

પોતાને ઉદ્દેશીને જ આવ્યો હોય, પણ ‘આ બાપ ને બેનની અસંગત વાત શી? કોણ આવું અજુગતું બોલે છે? લાવ, તપાસ કરવા દે,’ એવી જિજ્ઞાસા અને કંઈક રોષ સાથે એ તલવાર હાથમાં લઈ કેળઘરની બહાર નીકળ્યો, આજુબાજુ શોધે છે બોલનાર ક્યાં છે.

ચિમકી આપનારનાં તેજનું અંજામણ :-

ત્યાં જુએ છે તો કાઉસ્સગ્ગ-મુદ્રાએ ઊભેલા એક મુનિને દેખ્યા. મુનિ મહર્ષિ તપના તેજથી દેદીપ્યમાન દેખાય છે. મોહદત્તના મનને થયું કે ‘અરે ! અહીં આમના સિવાય બીજું કોઈ દેખાતું નથી; તેથી લાગે છે કે બોલનાર આ જ હોવા જોઈએ.’

તો શું હવે તલવાર ઉગામી એમને ધમધમાવવાના કે ‘કેમ તમે આવું અજુગતું-અઘટતું બોલો છો?’ ના, મુનિના તપના જ્વલંત તેજમાં મોહદત્ત અંજાઈ ગયો, એટલે રોષ ઊતરી ગયો. એના મનને થયું કે ‘અહો ! આ તો પૂજનીય વીતરાગ જેવા દેખાય છે એમને કોઈ રાગ નહિ. કોઈ દ્વેષ નહિ, તેથી આ કાંઈ અસત્ય બોલે નહિ. મુનિમહર્ષિ તો દિવ્યજ્ઞાનના ધણી અને સત્ય જ બોલનારા હોય છે. તો આ ભગવંતે કહેલું ખોટું માનવાને કારણ નથી. માટે લાવ પૂછું કે એમને એવું બોલવા પાછળ શું રહસ્ય છે?’

ઉપદેશ તો પછી, પણ પહેલાં તો મુનિઓના તપ અને સંયમની સામા પર ભારે અસર પડી જાય છે, નહિતર આ મોહદત્ત હરીફ તોશલને મારી નાખવાના ભારે રોષવાળો, અને એક પારકી કન્યા સાથે અપકૃત્ય કરવાના ભારે મોહાવેશવાળો, તથા અજુગતા જેવા શબ્દથી સંબોધનારો, એ બોલનારા મુનિથી એકદમ ઢીલો શે પડે? એને ‘મૂઠ્ઠ’ ‘નિર્લજ્જ’ જેવા શબ્દથી સંબોધનાર ઉપર આકર્ષણ શાનું થાય? પરંતુ કહો, એ પ્રભાવ પડ્યો તેનું કારણ મુનિના તપનું તેજ છે, સંયમની પ્રભા છે, ઉપશમનું લાવણ્ય છે. એમાં અંજાઈ જવાથી મોહદત્તનો રોષ ઊતરી ગયો, આકર્ષણ થયું કે ‘અહો આ તો દિવ્યજ્ઞાની મુનિરાજ, એ અસત્ય બોલે નહિ. ત્યારે એમના બોલવા પાછળ કોઈ રહસ્ય હશે !’

શ્રાવકનાં તપતેજ-ધર્મતેજનો પ્રભાવ

એમ માનશો નહિ કે ‘માત્ર સાધુના જ તપનો પ્રભાવ પડે,’ શ્રાવકના તપનો શ્રાવકનાં પરમાત્મપ્રીતિ-ભક્તિ આદિ ધર્મનો પણ પ્રભાવ પડે. એનું પણ અલૌકિક તેજ હોય. જુઓ,

મહાવીરપ્રભુના વખતમાં સુદર્શન શ્રેષ્ઠિપુત્ર પ્રભુ પધાર્યા જાણી વંદન કરવા જવા તૈયાર થાય છે. ત્યારે એના પિતા કહે છે, ‘ભાઈ ! હમણાં ઠહેરી જા, હજી પેલા હત્યારા અર્જુનમાળીનો ઉપદ્રવ નગરીના માથે ઝઝૂમે છે. રોજ એ ૬ પુરુષ

અને ૧ સ્ત્રી એમ સાતની હત્યા કરી લે પછી જ નગરમાં લોકવ્યવહાર શરૂ થાય છે. આજે હજી એમ કરાયાનું જાહેર નથી થયું, તેથી હત્યાનો ભય ઊભો છે; માટે હમણાં બહાર ન નીકળ.’

સુદર્શનને ભગવાન પર અથાગ પ્રીતિ-ભક્તિ છે, એટલે પ્રભુ પધાર્યાનું જાણી એનું દિલ ઝાલ્યું રહે એમ નથી. મનને એમ છે કે ‘આવા અનંત ઉપકારી પ્રભુનાં દર્શન-વંદને જાઉં એમાં કશું ખરાબ ન થાય. કદાચ વચમાં મૃત્યુકારી ઉપદ્રવ આવે તો ય મહાન સદ્ગતિ જ થાય; કેમકે પ્રભુનાં દર્શન-વંદનની ભાવના જ ઉચ્ચ કોટિની ભાવના છે, એમાં ભવાન્તરમાં બદલી થાય એ સારા ભવમાં જ થાય.’ તો જ્યાં આવું સુખદ પરિણામ હોય ત્યાં ગભરાવાનું શું ? શા માટે આવા પ્રભુને ભેટવાનો લાભ ચૂકવો ?’

પ્રભુભક્તિના ઊછળતા ભાવમાં જ્યાં પ્રાણ જવા સુધીનો પણ ડર ન લગાડવાનો હોય, ત્યાં થોડા પૈસા ખર્ચાઈ જવામાં ડર લાગે ? સંકોચ થાય ?

સુદર્શનને ભગવાન મહાવીરદેવની પ્રત્યે એટલી ભક્તિ ઊછળી રહી છે કે પ્રભુ આવ્યા જાણી એમના દર્શન-વંદનમાં હવે એને જરાય વિલંબ પાલવતો નથી, પછી એમાં અર્જુનમાળી તરફના જીવલેણ ઉપદ્રવથી પણ ગભરાતો નથી, ‘ભલે કદાચ પ્રાણ જાય પણ એના ભયથી પ્રભુભક્તિ ન મૂકું’ આ મનોદશા છે. તમે કદાચ એ પ્રભુભક્તિ માટે પ્રાણ જતા ન કરી શકો, કિન્તુ થોડા પૈસા તો જતા કરી શકો ને ? મનને એમ રહે છે ને કે ‘થોડો ખર્ચ થાઓ, પણ પ્રભુભક્તિ કર્યા વિના રહું નહિ ? ભક્તિ મોટી ચીજ છે, પૈસા નાની ચીજ છે. મોટી ખાતર નાની ચીજ જતી કરાય. નાની ખાતર મોટી નહિ.’ આ ભાવ જો હૈયે અંકિત થઈ ગયા હોય તો મંદિર-ઉપાશ્રયમાં સાધારણ ખાતે તોટા ન હોય.

આપણે શ્રાવકના પણ તપતેજની વાત ચાલે છે. સુદર્શન ચાલ્યો પ્રભુદર્શન અર્થે. મુખ્ય માર્ગ પર આવતાં એને દૂર આકાશમાં ઊંચેથી અર્જુનમાળીએ જોયો. જોઈને એકબાજુ શિકાર મળી આવ્યાનો હર્ષ થયો, અને બીજી બાજુ કૂરતાથી હવે સુદર્શનનો કચ્ચરઘાણ કાઢવાના રોષમાં મોટી મોઘર હાથમાં હુલરાવતો સુદર્શન તરફ ઝટપટ આવી રહ્યો છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૧૯, અંક-૧૧, તા.૫-૧૨-૧૯૭૦

અર્જુનમાલી આવીને શું કરવાનો ? બેઠેલાના માથા પર અથવા સૂતેલાના મોઢે છાતી પર ધડિંગ કરતોક લોખંડી મોઘરનો ઘા જ ને ? સુદર્શન પોતાના પર

આવું આક્રમણ દેખે ત્યાં બીક અને થરથરાટ ન લાગે ? પરંતુ ના, સુદર્શન પાસે જિનભક્તિનું એટલું બધું અથાગ બળ છે કે એ કાયકચ્ચરઘાણની કશી બીક લાગવા દેતું નથી. મનને નિર્ધાર છે કે,

સુદર્શનની સાત્ત્વિક વિચારણા :-

આવા ઘા તો પૂર્વ જન્મોમાં અસંખ્ય અનંત લાગ્યા અને શરીરના ભૂક્કા થયા; છતાં એ ભય સાથે કાય-કચ્ચરઘાણ વેઠવા છતાં ય જીવનું કશું સીઝયું નહિ કશી પાયમાલી અટકી નહિ, કશો ભલીવાર વળ્યો નહિ; ભવચક્રમાં કર્મના પનારે ભટકતો જ રહ્યો. પૂર્વકર્મની શિરજોરીમાં કાય-કચ્ચરઘાણ તો અટકાવી શકાતો જ નથી; કિન્તુ અગર જો નિર્ભયતા રાખી એને સહર્ષ વધાવી લેવાય તો આત્મા ન્યાલ લઈ જાય, આબાદ થઈ જાય. માટે મારે કુટિલ કાયની કાયાની ચિંતા ખપે નહિ; મારે તો અનંત જ્ઞાન સુખમય મારા શાશ્વત આત્માની આબાદી જ ખપે; અને તે કાયાના નિર્ધારિત કચ્ચરઘાણમાં પણ નિર્ભયતા રાખ્યાથી જ સિદ્ધ થાય. એ નિર્ભયતા જિનભક્તિની અથાગ શ્રદ્ધા અને બળ ઉપર આવી શકે. મારા અનંત અનંત કાળથી કચ્ચરાયેલા અને અજ્ઞાન તથા દુઃખોથી દરિદ્ર ચિંથરેલાલ બનેલા આત્માને અનંતજ્ઞાનમય ને અનંતસુખમય બનાવનાર જિનભક્તિ જ મારે ખપે, પણ કાયાનાં મમત્વ નહિ.’

બસ, આત્માને અમર કરનારી જિનભક્તિમાં લીન બનેલા સુદર્શને સામે આ ઉપદ્રવ આવતો જોઈ કામચલાઉ અનશન અને સર્વત્યાગ અપનાવ્યો કે ‘જ્યાં સુધી આ ઉપદ્રવ હોય ત્યાં સુધી મારે પ્રભુનું ધ્યાન, બાકી ‘કાયં ઠાણેણં...અપ્પાણં વોસિરામિ;’ ને જો આમાં મારું મૃત્યુ થાય તો મારે આહાર-ઉપધિ-દેહ સમસ્તનો ત્યાગ’ કાયોત્સર્ગધ્યાને ઊભીને સુદર્શને ચિંતવવા માડ્યું, ‘નમોત્યુણં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ; નમોત્યુણં અરિહંતાણં, ભગવંતાણં આઈગરાણં, તિત્થયરાણં...’ બસ, ચાલ્યું એકાકાર પ્રભુશ્રી મહાવીરસ્તુતિનું ધ્યાન.

નિર્ભયતાથી હૈયે આ ઊછળેલી જિનભક્તિ સુદર્શનને એક મહાન તપ બની ગઈ; અને એ તપના તેજથી અર્જુનમાલીના શરીરમાં ભરાયેલો યક્ષ અંજાઈ ગયો, પ્રભાવિત થઈ ડઘાઈ ગયો; તેજ સહન કરવા અ-સમર્થ બની એના શરીરમાંથી ભાગી ગયો. દેવના જોરે આકાશમાં વિહરતો અર્જુનમાળી નીચે જમીન પર પડ્યો. ત્યાં એનો આવેશ પણ ઊતરી ગયો.

નાગકેતુ શ્રાવકે જનમતાં અદ્દમ તપ કરેલો, એ તપનું જોર કેટલું બધું હોય ? કેમકે મર્યા જેવો થઈ ગયો છતાં, એને મર્યા તરીકે બહાર જંગલમાં મૂકી આવ્યા છતાં, તપ ભાંગ્યો નહિ. વળી આગળ ઈન્દ્રિયનિગ્રહ અને આંતરશત્રુ પર

એવો જય કરનારો બન્યો, તેમજ સાથે જિનેશ્વર ભગવાનનો એવો ભક્ત બન્યો, કે એ બધું એક મહાન તપરૂપ બની ગયું; અને એ તપના તેજમાં દેવતા ડહાઈ ગયો.

રાજા અને નગરલોકો પર કોપાયમાન એક દેવે આકાશમાં શિલા વિકૂર્વી હતી અને એ શિલાને નગરને કચરી નાખવા માટે નીચે નીચે ઉતારતો હતો નાગકેતુએ જોયું કે ‘આમાં તો મારા પ્રભુનાં મંદિર અને સંઘનો નાશ થઈ જશે, પણ એ કેમ થવા દઉં?’ તે પોતાના મનમાં જિનભક્તિ ઉલ્લસાવી તથા પોતાની ધર્મસાધનાનું બળ યાદ કરી જિનમંદિરના શિખર પર ચડીને પોતાનો હાથ અને તર્જની આંગળી ઊંચી કરી. બસ ખલાસ, એના તપના તેજથી દેવતા અંજાઈ ગયો, શિલા સંહરી લીધી અને નાગકેતુના ચરણે પડી ક્ષમા માગવા લાગ્યો.

શું ગૃહસ્થમાં એવું તપનું તેજ હોય કે જે દેવતાને ડહાવે ? હા, અડગવ્રત નિયમ, ઈન્દ્રિયસંયમ તથા કષાયઅંકુશ સાથે જિનભક્તિ એનામાં હોઈ શકે છે, અને એનું આત્મતેજ એ તપનું તેજ બની જાય. અરિહંત પ્રભુને કમ સમજતા નહિ. અસંખ્ય સમર્થ ઈંદ્રો એમના દાસ છે. એવા અસંખ્ય મહાબળી ઈંદ્રોના પ્રભુ અનંતબળી હોય કે નહિ ! એવા પ્રભુ અપૂર્વ ભક્તિથી દિલમાં વસે એટલે એક મહા બળ ઊભું થઈ ગયું. એ બળ એ તપનું તેજ; એનાથી ઘણાં વિઘ્નો ડહાઈને આઘાં ખસી જાય. માત્ર, એ જિનભક્તિ હૈયે નિત્ય નિરંતર ઉલ્લસિત રાખતાં આવડવી જોઈએ.

‘ભક્તિ’ સમજો છો ? ભક્તિમાં ભક્તિ અને બહુમાન બંને છે. ‘ભક્તિ બાહ્ય પ્રતિપત્તિ (સેવા) કહી, બહુમાન આંતર ભાવ’ અર્થાત્ ‘જિનભક્તિ’ એટલે હૃદયમાં જિનેશ્વરદેવ પ્રત્યે ઊછળતા માન શ્રદ્ધા-આદર-પ્રીતિના ભાવ સાથે બાહ્યમાં એમની શક્ય ઉત્તમ દ્રવ્યોથી પૂજા-દર્શન-વંદના-સ્તુતિ-પ્રશંસા-પ્રભાવના.

કરી રહ્યા છો ને આ ? ખબર નથી આ કે આંતરહૈયું અને બાહ્ય કિંમતી સમૃદ્ધિ-સરંજામ સંસારને તો અનંતવાર અર્પી દીધા ? નથી આપ્યા જિનેશ્વર ભગવંતને; તેથી હજી સુધી કર્મની વિટંબણાના ગુલામ બન્યા રહેવું પડ્યું છે. શું આની ખબર નથી ? તો પછી હજી ય આ ભવમાં જિનને મૂકી સંસારને હૈયું-સમૃદ્ધિ અર્પવાની એવી ઉંઘાઈ શા માટે ? મનને શિખવી દો કે ‘હૈયું-સમૃદ્ધિ સંસારને અર્પવાના દહાડા ગયા; હવે તો એ મારા જિનના પ્રભાવે જ મળેલા હોઈ જિનને જ અર્પવાના હોય; વળી જિનથી તરવાનું હોઈ જિનને જ અર્પાશ’

‘હૈયું જિનને અર્પ્યું’ એનું નામ કે જગતના કોઈ જડ ચેતન પ્રત્યે નહિ એટલા બધા અથાગ માન-આદર-પ્રીતિ-શ્રદ્ધા જિનની ઉપર ઊછળે. સમૃદ્ધિ-સામગ્રી જિનને અર્પી એટલે મનમાં હવે વસે કે ‘હું તો માત્ર ટ્રસ્ટી; માલિક જિનેન્દ્ર પ્રભુ. સમૃદ્ધિમાંથી કુટુંબ ખાય એ તો બધા ટ્રસ્ટ-મિલકતના નોકર તરીકે માટે એમને-

નીચી કોટિનું અને જિનેશ્વર ભગવાનને ઊંચી કોટિનું ધરવાનું.’ આવો ભાવ દિલમાં વસાવવાનો. મહાશ્રીમંતના છોકરાનું ટ્રસ્ટ હોય, તો એ ટ્રસ્ટની મિલકતમાંથી એનો નોકરોને કેટલું ચડે ? અને છોકરાને કેટલું ચડે ? અવસરે મોટા મુનિમને વધારે દેવું પડે તો શું સમજીને દે ? એ જ ને કે ‘આ મુનિમ દ્વારા છોકરાની ઊંચી સેવા બજાવાય છે માટે એને એટલું દો !’ એમ અહીં ઘરવાળાને કે દીકરાને જો અવસરે વધારે દેવાયું હોય તો એ જ સમજીને કે એના દ્વારા જિનની સેવા વધુ થાય છે !

પ્રભુને અર્પણની પ્રક્રિયા :-

હૈયું અને બાહ્ય સમૃદ્ધિ-સામગ્રીનાં જિનને અર્પણ કરવા હોય તો આત્માએ બહિરાત્મા મટી અંતરાત્મા બની જવું જોઈએ.

આનંદધનજી મહારાજ કહે છે,-

‘બહિરાત્મ તજ, અંતર આત્મરૂપે થઈ થિરભાવ;

ઈમ પરમાત્મભાવ હો સાધવો, એહી જ અર્પણ દાવ...સુજ્ઞાની

સુમતિ ચરણ કજે આત્મ અરપણા.’

કોના દીધેલા હૈયામાં કોનો વિચાર ઘાલવાનો ? :-

સુમતિનાથ ભગવાનનાં ચરણકમળે આત્માનું અર્પણ કરો. અર્પણની પ્રક્રિયા આ જ કે બહિરાત્મભાવ ત્યજી અંતરાત્મભાવમાં સ્થિર થઈને પરમાત્મભાવને સિદ્ધ કરવો.

‘બહિરાત્મભાવ’ એટલે સ્વાત્માને ભૂલીને કાયા વગેરે બાહ્યને જ હૈયે વસાવી રાખવા.

‘અંતરાત્મભાવ’ એટલે એ બાહ્યને ગૌણ રાખી હૃદયમાં સ્વાત્માને જ મુખ્યપણે સ્થાન આપવું. એ અપાય એટલે તરત દેખાય કે મારા આત્માના અનન્ય હિતકારી-ઉપકારી-સુખકારી તો જિનેશ્વર ભગવાન છે. મને મળેલ આ બધું બાહ્ય એમનું જ છે. મને મળેલું વિચારશીલ ઉત્તમ હૃદય પણ ન અર્પું ? વળી એમને જ અર્પવાથી કર્મની સામે બચાય છે. નહિતર તો એ જ હૃદય તથા બાહ્ય સરંજામ, જીવને મહાકષાય અને વિષયલંપટતા દ્વારા ભયંકર કર્મબંધન અને અથાગ વિટંબણાઓ ઊભી કરશે. વિષય-કષાયની વૃત્તિઓને એ સોંપવાથી શો ફાયદો ? મારા જિનેશ્વર ભગવાનને અર્પું, જેથી વિષય-કષાયવૃત્તિઓ કચરાય, અને કર્મોનું કાંઈ ચાલે નહિ, વિટંબણાદાયી કર્મના થોક આત્મામાં ઘૂસે નહિ.’

જિનની પ્રત્યે અર્પણપ્રક્રિયા શરૂ કરી, જીવ અંતરાત્મા બને, અંતરાત્મભાવ લાવે, એટલે એમાં આગળ ને આગળ વધતાં પછી તો બાહ્ય ચીજો કાયા સુદ્ધાં તરફ હૈયું અલિપ્ત-અલિપ્ત બનતું જાય. ત્યાં પછી આશરો એકમાત્ર જિનેન્દ્ર

ભગવાનનો રહે. વાત કરે તો એ પ્રભુની સાથે; દિલના ઉદ્વેગ કહે તો એમને; સલાહ પૂછે તો એ પ્રભુને, ગુણ ગાય તો એમના; દિલ ઠરે તો એ પ્રભુમાં; અને એ વીતરાગ પ્રભુ હૈયે વસાવવા મળ્યાથી અનુપમ આનંદ અનુપમ મસ્તી અનુભવે. ટૂંકમાં, જિનમાં સરાસર ખોવાઈ જાય. બોલો, પ્રભુમાં આવા ખોવાઈ જવા, પ્રભુમાં ઠરો છો ? વાત કરો તો એમને, દિલનો ઉદ્વેગ કહો તો એમને, સલાહ લો તો એમની. કરો છો આ ? કરો તો દિલ પ્રભુમાં ઠરવા માંડશે. એમ કરતાં કરતાં દિલ પ્રભુમાં ભળી એકરસ બની જાય. એમાં પરાકાષ્ટાએ કાયા સુદ્ધાં સમસ્ત બાહ્ય પ્રત્યે પૂર્ણ અનાસક્ત બનતાં એ પરમાત્મા બને.

જિનનાં આલંબને વિકસી ઊઠેલા અંતરાત્મભાવને લીધે જિનની પ્રત્યે અદ્ભુત ભક્તિભાવ ઊભો થાય. એ એક પ્રકારનો તપ છે, એનું તેજ મહા સમર્થ છે. મુનિ મહાત્માઓની જેમ ગૃહસ્થ પણ આ તપતેજ વિકસ્વર કરી શકે છે. એ તેજમાં દેવતા પણ અંજાઈ જાય.

પેલો મોહદત્ત રોષથી તલવાર હાથમાં લઈ કોણ અજુગતું બોલે છે એની જરૂર પડે ખબર લઈ નાખવા બહાર આવી તપાસ કરતો હતો; એમાં મુનિને જોતાં, એમના તપના તેજમાં અંજાઈ ગયો, રોષ ઊતરી ગયો, ચરણે નમસ્કાર કરી પૂછે છે ‘ભગવાન્ ! આ પિતાને મારીને માતાની આગળ બેનની સાથે અપકૃત્ય કરવા તૈયાર થયો છે એમ આપ ત્રણ વાર બોલ્યા હશો. તો એનું રહસ્ય શું છે ? કોણ બાપ, કોણ માતા અને કોણ બેન ?’ આ પૂછે છે ત્યાં સુવર્ણદેવી અને વનદત્તા પણ આવી ગયા.

મોહદત્તને મુનિનો ખુલાસો :-

મહર્ષિ કહે છે, “સાંભળ, કોશલા નગરીમાં નંદન નામે શેઠ, એની દીકરી આ સુવર્ણદેવી. એનો પતિ પરદેશથી પાછો નહિ ફરેલો, તે વાસનાથી વિહ્વળ બનેલી ત્યાંના રાજાના પુત્ર તોશલ સાથે પાપમાં પડી. ગર્ભ રહ્યો. બાપ ચોક્યો કે ‘જમાઈના વિરહમાં આ શું ?’ રાજાને ફરિયાદ કરી કે ‘કોણ મારી દીકરીને બગાડે છે ? રાજાએ તપાસ કરાવતાં તોશલ રાત્રિના શેઠના ઘરેથી પકડાયો. રાજાએ મંત્રીને એના વધની આજ્ઞા કરી; પરંતુ મંત્રીએ દયાથી એને વધસ્થાનેથી પરદેશ રવાના કર્યો. એ તોશલ આવીને અહીંના રાજાની સેવામાં રહ્યો.

સુવર્ણદેવી ફિટકાર પામી તે ભાગી; એણે જંગલમાં પુત્ર-પુત્રીના જોડલાને જનમ આપ્યો. બંનેના હાથે વીંટીઓ ચડાવી, બંનેને કપડાના બે છેડે બાંધી સ્નાન કરવા ગઈ. ભૂખી વાઘણ નીકળેલી તે ત્યાં આવી, જોડલાની પોટકી ઉપાડી ચાલી. રસ્તામાં એક બાજુની ગાંઠ છૂટી જતાં છોકરી પડી નીચે. વાઘણ તો એની અજાણમાં

ચાલી ગઈ, પણ છોકરીને એ રસ્તેથી આવતા જયવર્મા રાજાના દૂતે ઉપાડી પોતાની છોકરી તરીકે રાખી મોટી કરી તે આ વનદત્તા. સુવર્ણદેવી પાછળથી અહીં આવી આની જ ઘાવમાતા તરીકે રહી.

પેલી વાઘણનો જયવર્મા રાજાના પુત્ર શબરસિંહે શિકાર કર્યો, એમાં એના મુખમાંની પોટકીમાંથી પુત્ર મળી આવ્યો. એને પોતાના દીકરા તરીકે રાખી લઈ મોટો કર્યો તે તું વ્યાધદત્ત; ને મિત્રોએ આપેલા નામથી તું જ મોહદત્ત. બસ એ પછી તો તમે ત્રણેય જાણો છો શું થયું. આ તેં માર્યો એ તારો પિતા તોશલ. ચારેય જણ અબૂઝપણામાં અકાર્ય પર ચડ્યા; એમાં તું બાપ તોશલને મારીને ખુશી થઈ માતા સુવર્ણદેવીની સમક્ષમાં બેન વનદત્તા સાથે અકૃત્ય કરવા તૈયાર થયો. નિશાની જોવી હોય તો બંનેની આંગળીએ વીંટી જુઓ, વનદત્તાના હાથે માતા સુવર્ણદેવીના નામની, અને તારી આંગળીએ તોશલના નામની વીંટી છે કે નહિ ? બાપને મારી બેનને ભોગવવા ઈચ્છનાર તું કેવો મોહમૂઢ ? મોહને સર્વથા ધિક્કાર હો.’ મોહદત્ત અને વનદત્તા પોતાની આંગળીએ વીંટી મેળવે છે, તો બરાબર એ પ્રમાણે જ છે.

સુવર્ણદેવી હવે મહર્ષિને હાથ જોડી કહે છે, ભગવન્ ! આપે જે કહ્યું તે અક્ષરશઃ એમ જ બન્યું છે. અહો ! ત્યારે જંગલમાં જનમ આપી મૂકેલા આ બેને વાઘણે ઉપાડેલા ? અરેરે ! પહેલો ધિક્કાર તો મને જ છે કે મેં કુલવિરુદ્ધ કાર્ય કર્યું. મને ખબર નહિ કે તોશલ જીવિત હશે. હું તો ધારતી હતી કે તોશલને બિચારાને એના બાપ રાજાએ મરાવી નાખ્યો. અહોહો ! એ જ અહીં આવી ચડેલ ? ને રાજાની સેવામાં રહી, એ જ આ પોતાની દીકરીની પૂંઠે લાગીને અહીં આવેલ ? જુલ્મ જુલ્મ પ્રભુ ! જેણે મને આત્મહત્યા કરતાં બચાવેલી, ને મારી ખાતર દેશવટો પામ્યો, એ મારી સમક્ષ આવ્યા છતાં હું એને ઓળખી શકી નહિ, ને એને દુશ્મન તરીકે જોયો ? તેમ, મારી સમક્ષ જ એનો, આ એના અને મારા જ પુત્ર મોહદત્તે ઘાત કર્યો ? ને હું ગધેડી એ પર ખુશી થઈ ? ઓ નાથ ! આ અમારી કેવી ભયંકર મૂઢ દશા ? સુવર્ણદેવીને ભારે પશ્ચાત્તાપ થયો.

ત્યારે, વનદત્તાને પણ ભારે શરમ લાગી કે ‘અરરર ! આ તે મેં મારી સાથે જ જનમેલા ભાઈની સાથે શું કરવા માંડ્યું હતું ? કેવી મારી અજ્ઞાન અને મોહમૂઢ દશા ?’ એનું મોઢું નીચું પડી ગયું.

મોહદત્તના જેવું આપણામાં છે ? :-

આ તો એક જ જીવનની ઘટનાઓ છે, એટલે તટસ્થપણે જોતાં-જાણતાં તમને ભારે કંઠગુ લાગે છે ને ? પરંતુ જો પરમાર્થની અનેક જનમોનું જુઓ-વિચારો

તો એવી જ કઢંગી દશા જાતમાં દેખાશે, કેમકે આજે જેની સાથે માતાનો વ્યવહાર કરો છો એ પૂર્વે એક જનમમાં પત્ની હતી, અને આજ જેને પત્ની તરીકે અપનાવી છે એ એક જનમમાં માતા બની હતી. શાસ્ત્રો કહે છે કે આપણા જીવને એકેક જીવ સાથે માતા-પત્ની-બેન, પિતા-પુત્ર-ભાઈ, સાસુ-સસરા, દિયર-દેરાણી, જેઠ-જેઠાણી, નણંદ-ભાભી વગેરે વગેરેના બધી જાતના સંબંધ થયેલા છે. અનંતકાળ-પટમાં શું શું શક્ય નથી ? એટલા જ માટે વર્તમાન એક જીવનના તે તે સંબંધીને અનન્ય માની મોહમૂઢ થવાની જરૂર નથી. અલબત્ત વ્યવહાર-પાલન ચૂકવાનું નહિ, કિન્તુ આ જ સંબંધને સર્વેસર્વા માની એની પાછળ મોહગ્રસ્તતા અને અનેક રાગ-દ્વેષભરી પાપ પ્રવૃત્તિઓ આચરવાની નહિ.

મોહદત્તને પશ્ચાત્તાપ અને વૈરાગ્ય :-

મોહદત્તને આ એક જ જનમમાંના પિતાને દુશ્મન દેખી એનો ઘાત કરવાની, અને સગી બેનને પ્રેમપાત્ર બનાવી ભોગ્ય સમજવાની ઘોર પાપપ્રવૃત્તિ પર ભારે શરમ અને પારાવાર પશ્ચાત્તાપ થઈ રહ્યો છે. આ પાપમય દુષ્ટત્યોનાં મૂળ કારણભૂત પોતાની કામભોગની લંપટતા પર ભારે નફરત છૂટી, કામભોગો પ્રત્યે નિર્વેદ-ગ્લાનિ-ઉદ્વેગ જાગ્યો. સાથે અજ્ઞાને આ અનર્થ મચાવ્યો, તેથી અજ્ઞાન પર તિરસ્કાર છૂટ્યો. એના મનને થયું,

ધિક્કટ્ઠં અણ્ણાણં ચેવ દુત્તરં લોણ ।

અણ્ણાણં ચેવ ભયં અણ્ણાણં દુક્ખ-ભય-મૂલં ॥

ધિક્કાર છે આ કષ્ટમય અજ્ઞાનને ! જગતમાં અજ્ઞાન જ પાર કરવું મુશ્કેલ છે, અજ્ઞાન જ ભયરૂપ છે, અને અજ્ઞાન જ સેંકડો દુઃખોનું મૂળ છે.

શું વિચારી રહ્યો છે ? અજ્ઞાન એ કષ્ટમય-દુસ્તર-ભયરૂપ અને દુઃખહેતુ છે; તેથી એને ધિક્કાર છે. એને ધિક્કાર એટલે પોતાની અજ્ઞાનમય દશાને ધિક્કાર ! પોતાના અજ્ઞાની આત્માને ધિક્કાર કે જેણે ઘોર કૃત્યો કર્યો !

સજ્ઞાનતામાં કષ્ટ કે અજ્ઞાનતામાં ? :-

પ્ર.- અજ્ઞાન ખુદ કષ્ટમય છે ? એ કેવી રીતે ? અજ્ઞાનમાં તો મનને નિશ્ચિતતા રહેશે, કંદમૂળને અનંત જીવમય ન જાણીને ખાશે તો એને નિશ્ચિતતા રહેશે અને જાણીને ખાનારને ઊલટું બળતરા રહે છે. એ જોતા તો જ્ઞાનદશામાં કષ્ટ આવ્યું ને ?

ઉ.- અહીં ‘કષ્ટ’નો અર્થ સમજવા જેવો છે. એના બે અર્થ, (૧) ‘કષ્ટ’ એટલે વ્યર્થ આયાસ, (૨) ‘કષ્ટ’ એટલે ક્લેશ. અજ્ઞાનમાં બેઉ અર્થ લાગુ થાય છે. અજ્ઞાન વ્યર્થ આયાસરૂપ છે, તેમ ક્લેશરૂપ છે.

(૧) ‘કષ્ટ’નો એક અર્થ વ્યર્થ આયાસ :-

અજ્ઞાન એ કષ્ટરૂપ યાને વ્યર્થ આયાસરૂપ એટલા માટે કે અજ્ઞાનતાથી કરેલ વિચાર-ભાષણ-વર્તાવની પ્રવૃત્તિ માથે પડે છે; મહેનત નિષ્ફળ જાય છે. તો પૂછો,-

પ્ર.- શું ચૈત્યવંદન-પ્રતિક્રમણના સૂત્રના અર્થ ન આવડતા હોય અને ચૈત્યવંદન-પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા કરે તો તે માથે પડે ?

ઉ.- ના, અહીં જે ક્રિયા કરે છે, એનું અજ્ઞાન નથી; કેમ કે જાણીબૂઝીને આ ક્રિયામાં જોડાય છે, અલબત્ત પોતાને ક્રિયા ન આવડતી હોય તો બીજા આવડતવાળાનું જોઈને ક્રિયા કરે; છતાં એમાં જાણકારને અનુસરવાપણું છે અને એ એટલા અંશે સજ્ઞાનદશા છે. માટે તો શાસ્ત્રે ગીતાર્થના એટલે કે શાસ્ત્રજ્ઞ પુરુષના વિહાર-ચારિત્રચર્યાની જેમ ગીતાર્થની નિશ્રાએ કરાતા વિહાર-ચારિત્રચર્યાને પણ માન્ય કર્યાં. એ નિશ્રાવાળાને પણ એટલા અંશે જ્ઞાની કહ્યો. દા.ત. આંધળાએ નક્કી કર્યાં કે દેખતો દોરે એમ ચાલવું, તો એટલા અંશે એ દેખતો ગણાય. હા, ગમે તેને અનુસરવું એમ કરીને જો કોઈ બીજો આંધળો દોરે એમ ચાલે તો એ અજ્ઞાન-મૂઢ કહેવાય. બાકી દેખતાને અનુસરે, એ ચલાવે એમ ચાલે, તો દેખવાનું ફળ જે ઈષ્ટ સ્થાને પહોંચવું, તે એ જરૂર પામે; આ પમાડનાર દશાને અજ્ઞાનદશા ન કહેવાય. એમ ધર્મક્રિયામાં જાણકારને અનુસરે, એ કરાવે એમ કરે, તો એટલા અંશે એ સજ્ઞાન બન્યો અને ફળ જરૂર પામે. એ હિસાબે ફળ પમાડનારી ક્રિયા અજ્ઞાનદશાની ન કહેવાય; સજ્ઞાનદશાની જ કહેવાય. ત્યારે શાસ્ત્રનો જ્ઞાતા પણ જો સ્વચ્છંદપણે ક્રિયા કરે તો એ અજ્ઞાનદશાની જ ક્રિયા છે.

વાત આ છે કે અજ્ઞાનદશાના વિચાર-વાણી-વર્તાવ નિષ્ફળ છે માટે એની મહેનત માથે પડે, તેથી એ ફોગટ કષ્ટ-આયાસ-શ્રમ કર્યો ગણાય. રસોઈની આવડત નથી અને આવડતવાળાના કહ્યે ચાલવું નથી, પછી રસોઈ કરે એમાં શી ભલીવાર આવે ? ભાત કરતી વખતે ચૂલામાંથી બે લાકડાં કાઢી નાખે અને દાળ કરતી વખતે ચૂલામાં બે લાકડાં ઘાલે, તો શું થાય ? ચોખા ગરમ પાણીમાં એમ જ કડક પડ્યા રહે; અને દાળનું પાણી જલ્દી બળી જઈ દાળને પૂરી સીજવા જ ન દે, પાણી સાથે એકરસ ન થવા દે. આમ ક્યાં કેટલો તાપ જોઈએ એની બિનઆવડતમાં અર્થાત્ અજ્ઞાનદશામાં રસોઈની મહેનત માથે પડે. એનું નામ અજ્ઞાન ખાલી કષ્ટરૂપ બન્યું ઊલટું અગ્નિ-ચોખા-દાળ વેડફાઈ ગયા એ વધારામાં.

મોહદત્ત મુનિએ ભાન કરાવ્યા પછી જુએ છે કે તોશલ બાપ છે એ ન જાણવાને લીધે એને શત્રુ માની એની સાથે લડાઈ કરીને એને માર્યો, એમાં મારવાનું કષ્ટ માથે પડ્યું, વધારામાં દુશ્મન મરવાને બદલે બાપ જ મર્યો. એમ વનદત્તાને

બેન તરીકે ન ઓળખી અજ્ઞાનદશામાં એની સાથે પ્રેમનાં ટાયલાં કર્યાં, એ હવે બેન તરીકે જાણતાં એ ટાયલાં માથે પડ્યા એને લાગ્યાં.

પ્ર.- પણ ઠેઠ સુધી બેન તરીકે ઓળખી જ ન હોત તો પ્રેમ લેખે લાગત ને ?

ઉ.- શું રાખ લેખે લાગત ? એમાં તો નરક કે તિર્યચગતિનાં આંધણ મૂકાત. શું જાણવા છતાં કૂવામાં પડે તો જ ડૂબે ? ને અજાણતાં પડે તો ન ડૂબે ? અજ્ઞાન એ કષ્ટમય વ્યર્થ આયાસમય જ છે. કષ્ટનો આ એક અર્થ.

(૨) ‘કષ્ટ’નો બીજો અર્થ કલેશ : ‘સંકલેશ’ એટલે ? :-

અજ્ઞાન એ કષ્ટરૂપ યાને કલેશરૂપ છે. બાહ્ય તપના છ પ્રકારમાં કાયકષ્ટ આવે છે અને ‘કાયકલેસો’ અર્થાત્ કાયકલેશ કહે છે ને ? અહીં અજ્ઞાન એ કલેશરૂપ લેવાનું તે ચિત્તનો કલેશરૂપ લેવાનું છે. ચિત્તનો કલેશ એટલે સંકલેશ. રાગ કે દ્વેષની, યા હરખ કે ઉદ્વેગની મનમાં આંધી ચડે એને સંકલેશ કહેવાય. પછી કામ-ક્રોધ-અભિમાન, ભય-ઈર્ષ્યા-માયા, લોભ-મમતા-આકર્ષણ...વગેરે બધું એમાં સમાય. આ કોઈનીય આંધી ચડી એ સંકલેશ થયો કહેવાય, ચિત્તનો કલેશ ગણાય.

અજ્ઞાન આ ચિત્તકલેશરૂપ છે, સંકલેશરૂપ છે; એ કોઈવાર રાગની આંધીરૂપ, તો કોઈવાર દ્વેષની આંધીરૂપ, તો કોઈવાર વળી અભિમાનની કે પ્રપંચની યા ઈર્ષ્યાની આંધી...વગેરે રૂપ હોય. મોહદત્તને તોશલ એ પિતા છે એ ખ્યાલ નહોતો તો ત્યાં એ અજ્ઞાન દ્વેષની આંધીરૂપ બન્યું. એમ વનદત્તાને બેન તરીકે ન ઓળખવાથી એના પર કામરાગ જાગ્યો તો ત્યાં અજ્ઞાન રાગની આંધીરૂપ બન્યું. એમ,

‘સ્વસ્ત્રી એ માત્ર ભોગ્ય નથી, કિન્તુ કરુણા અને સગાઈની રૂએ પાપથી બચાવી લેવા લાયક સહચારિણી છે,’ એવું ન જાણવા-સમજવાને લીધે એના પર કામરાગની આંધી ઊઠે છે, ત્યાં અજ્ઞાન કામરાગરૂપ નીવડ્યું. એમ, જેને દુશ્મન માન્યો એ કોઈ ભવમાં ગાઢ મિત્ર કે અતિ પ્રિય સગો હતો એ ન સમજવાને લીધે; અથવા ‘દુશ્મન તો મારાં કર્મ અને મારા રાગ-દ્વેષ વગેરે છે, પણ એ નહિ,’ એવું ન જાણવાને લીધે એના પર દ્વેષ થાય છે, એમાં અજ્ઞાન દ્વેષરૂપ નીવડ્યું. ‘પૈસા મમત્વ કરાવી મારનારા છે,’ એ ન જોવાથી એ મળવા પર હરખ થાય છે ત્યાં અજ્ઞાન હર્ષરૂપ નીવડ્યું.

આ રીતે જોઈએ તો એકેક રાગ કે દ્વેષ કે હર્ષ યા ઉદ્વેગ વગેરે કોઈને કોઈ પ્રકારના અજ્ઞાન ઉપર ઊભા થાય છે, અને એ બધા ચિત્તના સંકલેશ છે. તેથી અજ્ઞાન સંકલેશરૂપ-કલેશરૂપ યાને કષ્ટમય છે.”

અજ્ઞાન વિશેષ કષ્ટ-કલેશરૂપ તો એટલા માટે છે કે જો જિંદગીના છેડા સુધી

એ અજ્ઞાન ન ટળે તો પેલા રાગદ્વેષ વગેરેનો પસ્તાવો થતો નથી, તેથી એના કુસંસ્કાર આત્મા પર જડબેસલાક ચોંટ્યા રહે છે અને પછી એવા હલકા ભવોની પરંપરામાં એ કલેશનું પુનરાવર્તન ચાલ્યા કરે છે. ત્યાં પછી અજ્ઞાનતા તો કોટે જ વળગેલી, એટલે એ રાગાદિ કલેશવશ હિંસાદિ પાપો કેવાં અને કેટલાં કારમાં ચાલે ?

જુઓ ચંડકોશિક પૂર્વભવે સાધુ-અવસ્થામાં અજ્ઞાનતાવશ, અર્થાત્ ‘સાથેનો સાધુ દેડકી મર્યાની આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું કહે છે તે મારા સારા માટે છે’ એવું ન સમજવાથી યાને અજ્ઞાનથી સાધુ પર દ્વેષ કરનારો બન્યો ને મર્યો ત્યાં સુધી અજ્ઞાન રાખી એનો પસ્તાવો ન કર્યો, તો જો કે મરવું તો પડ્યું જ છતાં, એ અજ્ઞાન અને દ્વેષની આવૃત્તિ કેવી ચાલી ? તેમજ ચંડકોશિક સાપના અવતારે એ દ્વેષવશ નિર્દોષ કેટલાય પંચેન્દ્રિય જીવો મારવાનાં કેવાં પાપ આચર્યાં ? એથી ઊલટું અજ્ઞાનને જો ટાળે, તો કેવી ઉન્નતિ થાય એ મોહદત્તના જીવનમાં આગળ જોવા મળશે. આમ, અજ્ઞાન કષ્ટરૂપ કલેશરૂપ છે એ વાત થઈ. હવે,

અજ્ઞાન તરી જવું દુષ્કર છે :-

મુનિ મોહદત્તને કહી રહ્યા છે કે ‘જગતમાં અજ્ઞાન એક એવો મહાસાગર છે કે એને તરી જવો અતિ ઘણો મુશ્કેલ છે.’ અજ્ઞાનનો સંપૂર્ણ નાશ બારમા ગુણ સ્થાનકના અંતે થાય છે. પરંતુ બારમે ક્યારે પહોંચાય ? દશમાને અંતે મોહનીય કર્મનો સર્વથા નાશ કરી આત્મા વીતરાગ થાય ત્યારે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૧૯, અંક-૧૨, તા. ૧૨-૧૨-૧૯૭૦

તો વીતરાગ થવું સહેલું છે ? :-

મહાવીર ભગવાને પૂર્વ ભવમાં લાખ વરસ સુધી રાજવી શરીરે સાધુ બની માસખમણને પારણે માસખમણના કઠોર તપ સાથે સંયમનું પાલન કર્યું છતાં ત્યાં વીતરાગ ન બન્યા, પછી છેલ્લા ભવમાં સાડા બાર વરસ સુધી ઉત્કૃષ્ટ સંયમજીવનમાં ૬-૬ માસ સુધીની ય કઠોર તપસ્યા સાથે ઘોર ઉપસર્ગ વેઠ્યા ! તે પછી પ્રભુ વીતરાગ બન્યા.

ઋષભદેવ ભગવાન ૧૦૦૦ વરસ સુધી ઉત્કૃષ્ટ સંયમ કે જેમાં નિદ્રાનો કુલ સમય માત્ર એક અહોરાત્રિ યાને ૧૦૦૦ વર્ષમાં માત્ર ૨૪ કલાક, એટલે હજાર વર્ષ સુધી સુવાની વાત નહિ અને લગભગ ખડા ખડાં ધ્યાન, છતાં એમાં વયમાં ક્યાંક વીતરાગ ન બન્યા, તે હજાર વર્ષના અંતે ૧૦ મે ગુણસ્થાનકે ચડી એના

અંતે જઈને વીતરાગ બન્યા ! પછી બારમે ગુણસ્થાનકે ચડી અંતે સમસ્ત જ્ઞાનાવરણીય કર્મ અને અજ્ઞાનનો નાશ કરી, કેવળજ્ઞાન પામ્યા, સર્વજ્ઞ બન્યા. અજ્ઞાનના મહાસાગરને ત્યાં પાર કરી ગયા.

મોહને સંપૂર્ણ હટાવ્યા પછી, મોહને સર્વથા જીતી લઈ જિન બન્યા પછી અજ્ઞાનને તરી બુદ્ધ બનાવ્ય છે, માટે અરિહંત ભગવાનની સ્તુતિરૂપ ‘નમોત્થુણં’માં પહેલાં ‘જિણાણં જાવયાણં’ કહી પછી ‘તિણાણં તારયાણં’ કહ્યું, પછી ‘બુદ્ધાણં...’ એટલે ? પહેલાં મોહને જીતો, પછી અજ્ઞાનમહાસાગરને તરો, પછી બુદ્ધ બનો. મોહને જીત્યા પછી જ અજ્ઞાન તરાય; માટે અજ્ઞાન એ દુસ્તર મહાસાગર છે.

આજે ‘જ્ઞાન વધારો, કેળવણી પ્રચારો, સાક્ષરતા ફેલાવો’ વગેરે બૂમ મારવામાં આવે છે, ‘પરંતુ મોહ ઘટાડો, રાગ-દ્વેષ ઓછા કરો, એ ઘટાડવા માટે મોહને જગાવનારા-બહેકાવનારા વાતાવરણથી દૂર રહો, તથા એનાં સાધન અને પ્રવૃત્તિ ઓછી કરો,’ એ કોઈ બોલતું નથી. ક્યાં ખબર છે કે મોહનાં સાધનો અને પ્રવૃત્તિઓ વધારી દઈ કેળવણી વધારશો એમાં આત્માનું અજ્ઞાન અને મોહ વધશે. એથી મહા અનર્થ થશે. આજે ભણેલા લાંચો ખાય છે, ભણેલા સફાઈબંધ ચોરી કરે છે, ભણેલા હડતાલ વગેરે ધૂમ તોફાન મચાવે છે. બચ્ચાને વધુ પડતા રાગસાધનો અને મોહના લાડ આપો, પછી એના પર કેળવણી આપી આગળ વધારો એટલે જુઓ એ કેવા ઉદ્ધત પ્રપંચી અને માતાપિતાનો દ્રોહ કરનારા કે વિટંબણા કરનારા બને છે.

જેટલી જરૂર જ્ઞાન આપવાની છે એથી વધુ જરૂર મોહને ઓછો કરાવાની છે.

કહે છે, ‘પણ જ્ઞાનથી સમજણ આવ્યા વિના એ સમજે શી રીતે કે મોહને ઘટાડવો જરૂરી છે ?’ તો મોહને ઘટાડવો જરૂરી, એ જ્ઞાન પહેલું દેવું જોઈએ ને ? શું તમે અત્યારે જે જ્ઞાન આપો છો એમાં મોહને ઘટાડવા જેવો છે. એવી કોઈ સમજ આપવાનું આવે છે ? મોહને ઘટાડવાની કોઈ પ્રક્રિયા છે ? કોઈ પ્રયોગ કોઈ રીત અજમાવાય છે ? આ જ તો કહે છે ‘બરાબર યૂનિફોર્મમાં આવો, ૧૨ મહિનામાં ૬ મહિના રજા ભોગવો, ખેલકૂદ શીખો, છોકરીઓ સાથે ટી.સી. ભરો...’ છે આમાં ક્યાંય મોહ ઘટે એવું કે મોહ રાગ વધે એવું છે ? આજની કેળવણીમાં તોબા છે; ક્યાં ય આત્મા, પરલોક, પુણ્ય-પાપ વગેરેનું નામ નથી; કેવળ ભૌતિક આબાદીની વાતો છે; નર્યું ઝેર છે.

મોહને ઘટાડવાની લેશ પણ વાત વિનાની કેળવણી એ જ્ઞાન નથી, અમૃત નથી, મહા અજ્ઞાન છે, ઝેર છે.

એવો ભણેલો જે પાપો જે રીતે કરશે, એવાં પાપ એ રીતે કરતાં અભણને

નહિ આવડે, ધ્યાનમાં રાખો,-નિશાળો મોહ ઘટાડવાનું લેશ પણ નહિ શીખવે, માટે ઘરે એ શીખવવાનું કામ પહેલું રાખો.

અજ્ઞાન એ કષ્ટ છે, કલેશરૂપ છે, એમ

લોભના લીધે અજ્ઞાન દુસ્તર છે :-

મોહદત્તને વસ્તુસ્થિતિ જાણમાં આવતાં મનને થાય છે કે જગતમાં અજ્ઞાન એ દુઃખે પાર કરી શકાય એવું છે. જગતના સંયોગો એવા પ્રલોભક છે કે જીવને એમાં અટવાઈ જવાનું સહેલાઈથી બને છે, અને તેથી સાચી વસ્તુનું જ્ઞાન આપવું ઘણું મુશ્કેલ રહે છે. આજે દેખાય છે ને કે દેશની હિતૈષી ગણાતી સરકારના અમલદારોને અને બીજા પુણ્યવાનોને પણ શ્રીમંત થવું ગમે છે, અને શ્રીમંતાઈનો ભારે ઠઠારો ભોગવે છે, તો એ જોઈને લોકોની શાની ચાહના રહે ? શ્રીમંતાઈની ? કે સાદાઈની ? શાનો પારો રહે ? લોભનો કે સંતોષનો ? ત્યારે બાહ્ય સંપત્તિનો લોભ હોય ત્યાં જ્ઞાનદશા રહે કે અજ્ઞાન ? એ અજ્ઞાનને હટાવવાની વાત કેટલી બધી કપરી ?

ત્યાગી મુનિઓના ઉપદેશની તમારા પર અસર કેટલી ? ‘આત્માની ખરી સંપત્તિ તો દયા-દાન-ક્ષમા વગેરે છે, જ્ઞાન-ધ્યાન, ત્યાગ-તપ, વ્રત-નિયમ વગેરે છે; ધન વગેરે તો પારકી વેઠ છે,’ એવી જ્ઞાનદશા કેટલી ઊભી થઈ ?

આજે દેખાદેખીથી ઘણું બગડ્યું છે, ઘણું અજ્ઞાન ફેલાયું છે. માબાપને તડકાવનારા, એમનું હૈયું બાળનારા, એમને તિરસ્કારનાર-તરછોડનારા આજે ઘણા દેખાય, તેથી એ દેખી નવા ઊગતાને પણ એ જ કરવું ગમે છે. એને પછી ક્યાંથી એ જ્ઞાન થાય કે ‘માતા-પિતા તો પરમ ઉપકારી છે, પૂજ્ય છે, મોટો પગાર ખવરાવનાર કે મોટી કમાઈ ખટાવનાર શેઠ કરતાં ય ઘણા ઊંચા ઉપકારી અને વિશેષ બહુમાન કરવા યોગ્ય વિશેષ માનવા-આદરવા યોગ્ય છે ?’ એવું જ્ઞાન હૈયે ઊગવું કે વસવું કઠિન.

આજે પૈસા ખટાવનાર શેઠનું કેટલું મનાય છે ? કેટલું સહન કરાય છે ? અરે ! પત્નીની આજ્ઞા કેવી મનાય છે ? એનો ધમધમાટ અને છણછણાટ કેટલો ખમી ખવાય છે ? ત્યારે વાંધો જ માતાપિતાનું માનવાનો ને એમનું ખમી ખાવાનો ને ? શેઠ પર અને બાયડી પર હૈયું ઓવારી જાય, પણ માતાપિતા પર નહિ ? કેવી વિચિત્રતા ? કેમ એમ ? અજ્ઞાન જામી ગયું છે.

અજ્ઞાન કેમ નથી હટાવી શકાતું ? :-

પ્ર.- એ અજ્ઞાન દૂર કરાવો ને ?

ઉ.- તે અજ્ઞાન એ કાંઈ બચકું છે કે ખેંચી લઈને મૂકાવી દેવાય ? આજુબાજુના

જડવાદી સંયોગોની વાતાવરણની અસર લેવી છે, અને અધમ સ્વાર્થની માયા છોડવી નથી, એ અમારા સમજાવ્યા અજ્ઞાન છોડી દે ? એ તો કોઈ ધક્કો લાગે અને ભાગ્યોદય થવાનો હોય તો અજ્ઞાન ટળે, સૂઝ પડે, ને ઠેકાણે અવાય. જુઓ એનું એક દૃષ્ટાંત.

રોટલાની રામાયણ કાંકરાએ સુધારી.

એક પટેલે છોકરાને પરણાવ્યો; વળી ખેડવાની જમીન પર છોકરાને સાથે રાખી ખેતી કરતો, તે હવે એને હોશિયાર થયેલો જાણી ખેતરનાં કામકાજ એને ભળાવ્યાં. વિશેષમાં થોડા પૈસા હતા તે પણ છોકરો ‘આ બિયારણ વસાવી લેવા જેવું છે, આ નવી જાતના ઓજાર લાવવા છે, આ બીજું ખેતર સસ્તામાં સારું મળે છે તો ખરીદી લેવું છે,’...વગેરે વગેરે કહેતો ગયો, તેમ તેમ પટેલ છોકરાને એ ખરીદવા માટે પૈસા આપતો ગયો.

આ ચાલ્યું ત્યાંસુધી તો છોકરાએ બાપનો વિનય આદર જાળવ્યો, પણ જ્યારે જોયું કે બાપની પાસે હવે પૈસો નથી, અને ખેતર રાચરચીલું વગેરે પોતાના કાબૂ નીચે આવી ગયું છે, એટલે પછી બાપ પ્રત્યેના એના વિનય આદર વગેરે ઓસરતા ગયા. એની વહુના તો પહેલેથી જ સસરા પર એવા બહુમાન-આદર હતા નહિ; એમાં ધણીના હવે ઢંગ જોયા પછી તો સાવ જ આદર ઊતરી ગયા, અને સસરા પ્રત્યે એ તદ્દન બેદરકાર બની ગઈ; એવી બેદરકાર કે રોટલા બનાવે એમાં મુલાયમ રોટલા પોતે ને ધણી ખાઈ જાય, અને કડક થઈ ગયેલો સસરાને પીરસે. એણે બિયારે ૨-૪ દિવસ તો નભાવ્યું, પણ પછી વહુને કહે,

‘વહુભા ! રોટલો બહુ કડક થાય છે, ચવાતો નથી, તેથી નરમ હોય તો ચવાય.’

પુત્રવધૂ તડૂકી, ‘આમાં તમને કઈ પડ્યો ? સારું લ્યો હવે કાલથી નરમ ખાજો.’ વહુ એમ નથી કહેતી કે ‘લ્યો ત્યારે એ કાઢી નાખો, બીજો નરમ બનાવી આપું છું.’ તો પછી પુત્રવધૂને પનારે પડેલો ડોસો બીજું શું કરી શકે ?

પરણતાં ખ્યાલ છે ? :-

માણસને પરણતી વખતે આ ખ્યાલ રહે ખરો કે જતે દહાડે આ જો નહિ હોય અગર હશે પણ છોકરાના પક્ષમાં પિપૂડી વગાડનારી થશે, તો મારે પુત્રવધૂના કે આના પનારે પડ્યા રહેવું પડશે ? એ વખતે મારે કેટલી હૈયાહોળી ? અનેક વાતોમાં અનાદર-પ્રતિકૂળતા ટોણાં-ટપકાં ખાવાના હિસાબે આખો દિવસ કેવું હૈયું બાળ્યા કરવાનું થશે ? જીવનના એ સેંકડો પાછલા દહાડા શે પસાર થશે ? આ વિચાર પરણતી વખતે આવે ખરો ?

સસરા પ્રત્યે ભાવ તો હતો નહિ, એમાં સસરો પાછો રોટલા અંગે વાંક કાઢે છે, તેથી વહુએ બીજે દિવસે રોટલો નરમ એટલે એવો નરમ બનાવ્યો કે પૂરો સીઝવ્યા વિના કાચા જેવો ઉતારી નાખ્યો, ને સસરાને પીરસ્યો. સસરાએ એ ખાધો ખરો, પણ અડધો કણકના લોંદા જેવો હતો છતાં શું બોલે ? રાત પડ્યે પેટમાં દુખવા માંડ્યું, પણ દરદનું કોને કહે ? મન વાળ્યું કે આજે કદાચ વહુની ભૂલ થઈ હોય, તો સહી લેવા દે આ દુખવાનું. કાલે રોટલો ઠીક મળશે.

પરંતુ અહીં તો બીજે દિવસે પણ એવો જ અડધો કાચો રોટલો પીરસાયો. સસરાને ખાતાં ખાતાં લાગ્યું કે ‘આ ય કાચો છે, તેથી એ ખાતાં વળી પાછું રાતના પેટમાં દુખાવો થશે, માટે લાવ જરા વહુનું ધ્યાન ખેંચું; અને ઠીક બનાવી આપે તો એથી દુખવાનું ન થાય.’

એટલે ડોસો કહે છે, ‘વહુભા ! આ રોટલો તો કાચા જેવો છે. કાલે ય એવો ખાધેલો તેથી રાતે પેટ દુખવા આવેલું. તેથી પાકો હોય તો ઠીક.’

વહુ ગાજી ઊઠી, ‘તમારે તો કચકચ જ કરવી છે. પાકો હોય તો કઈ છે, ને નરમ હોય તો કાચો છે; રાંધનાર તે શું મરે ? લ્યો, કાલે પાકો ખાજો.’

જુઓ સંસારની વિટંબણા.

‘કાલે’ એટલે ? આજે તો આ કાચો જ ખાવાનો ને ? પછી રાતે કઈ દશા ? ઘરડું પાન, હોજરી આમે ય મંદ; એમાં કાચો પચાવવાનો. શે પચે ? રાતે દુખવાનું ઉપડવાનું. ડોસાની આંખમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. પણ અહીં એને કોણ સહાનુભૂતિ દાખવનાર છે ? વહુને ડોસો દીઠવે ગમતો નથી, તેથી ડોસાના કપાળમાં ‘કાલે પાકો ખાજો’ જવાબ ઠોકી પોતાના કામમાં પડી, તે શું કામ ડોસાના સામું જુએ ? ડોસાની આંખમાંથી દડદડ આંસુ ટપકે છે. અંતે મન મનાવે છે, ‘જીવડા ! ખાઈ લે આવો તો આવો, નહિતર ભૂખ્યો રહીશ તો ટાંટિયા કેમ ચાલશે ?’

સંસારમાં રામાયણ : છતાં કેમ ન છોડાય ?

તમારો સંસાર અંતે આ જ ને ? આ તો એક રોટલાની રામાયણના પ્રસંગ પર રોવાનું છે; કિંતુ ઘેર ઘેર એક યા બીજા પ્રસંગ પર રોવાનું ચાલી રહ્યું છે, એ વાત બરાબર છે ? એક યા બીજી રામાયણ એ ગમતી વાત છે ? ગમતી તો નહિ. તો કેમ સંસાર છોડતા નથી ?

પ્ર.- રામાયણ છતાં સંસારનું સુખે ય જોવા મળે ને ?

ઉ.- પણ સુખ ચાટવા જતાં લોહીનાં આંધણ મૂકાય એનું શું ? કૂતરો હાડકું કરડે છે, જોર કરતાં પોતાના જ દાંતમાંથી લોહી નીકળી હાડકા પર પડે છે, તે

એ ચાટીને કૂતરો ખુશ થાય છે. પરંતુ પછીથી જે દાંતમાં દીર્ઘ કાળ ભારે કળતર થયા કરે છે, એનું શું ? કૂતરો ખાટી ગયો માનો છો ? આજે કેટલાય જણ રોતા હશે કે આ ક્યાં મારા ભોગ લાગ્યા કે મેં ઘર માંડ્યું ? પટેલ રુએ છે કે ‘હાય ! ક્યાં મેં આ લગન કરીને ઉપાધિ વહોરી ?’ કૂતરાને ય હાડકું ચાટવાનો, પછી પસ્તાવો થાય ને ? માણસ અને કૂતરામાં કાંઈ ફરક ?

ભૂખ્યા રહેવાય નહિ, ને કાચું તો કાચું ખાધા વિના ચાલે નહિ, કેવી વિટંબણા ? સંસારની બધી જાતની વાસનાઓ-ખણજો-આતુરતાઓમાં આવું છે. એને જડના સંપર્કથી શમાવ્યા વિના રહેવાતું નથી, અને એમાં રામાયણ ભારે ઊભી થાય છે. આનું જ નામ વિટંબણા.

ડોસાને રાતે પાછું દુખવાનું શરૂ થયું; ‘ઓય ઓય’ થાય છે, બે અક્ષરની શાંતિ આપનારે કોઈ નથી. જેમ તેમ રાત કાઢી. બીજે દિવસે કેમ ? તો કે પાકો રોટલો મળવાનો છે ને ? તે મળ્યો તો ખરો, પણ પૂર્વના જેવો કડક, કઠણ. કેમ વારું ? વળી પાછો થોડો ય કાચો રહે તો સસરો કચકચ કરે એમ વહુને લાગે છે એટલે સારો પાકો બનાવ્યો. આ પાકો એટલે કડક, દાંતે ભયડવો પડે એવો.

ન ઘરના છોડાય, ન ઘર છોડાય :-

ડોસો આ ક્યાંથી ખાઈ શકે ? પણ તરત કહેવા જતાં વહુ તડૂકે તો ? એ ભયથી મૂંગા મૂંગા એનો કઠણ ટૂકડો ટૂકડો મોંમાં મમરાવી મમરાવી ગળે ઉતારે છે; અને કાંક નરમ ભાગ હોય તે ચાવીને ખાય છે; મનને ઘણી વિમાસણ થાય, પરંતુ કોને કહે ? પોતાના જ પાળી પોષી વધાવેલા સંસારનું જ આ ફળ છે. ઘર છોડાતું નથી, ને ઘરના માણસ કાંઈ નોકર નથી કે એનું કામ ન ફાવ્યું તો એને નોકરીમાંથી હેઠા ઉતારી મૂકે; ઘરમાંથી કાઢી મૂકે. એમ આ કાંઈ પાડોશી નથી કે એને કાઢી મૂકાય. ત્યારે પોતે ય ઘર મૂકીને ક્યાં જાય ? સહેવાય નહિ ને જવાય નહિ એવી સ્થિતિ ઊભી થઈ છે. હૈયું રડી રહે છે.

સંસારનાં ખાસડાં :-

આનું મૂળ કારણ શું ? સંસાર, સંસારવાસ-ઘરવાસ ચીજ જ એવી છે કે જ્યાં (૧) ઉપકારના માથે અપકારનાં ખાસડાં પડે; (૨) ભારે વિશ્વાસપાત્ર બનાવેલા વિશ્વાસનો ઘાત કરે; (૩) સ્નેહ-બંધનના બંધાયા માર ખાવા પડે; (૪) પોતાના માનેલા કુટુંબી પરાયા કરતાં વધુ પીડે. કહ્યું ને,

‘જિનકો અપના જાનિયા,તીને દીના હો છિનમેં અતિ છેહ;’

જેને પોતાના માન્યા, એણે ક્ષણમાં છેહ કીધા,

એવો આ સંસાર છે. વહેલા કે મોડા, પરિણામ ?

જેની પાછળ તૂટી મર્યા, જેની ખાતર પુણ્યથી ખૂટી ગયા, એ બધામાંથી કોઈનો ય આશરો અહીં રોગે રીબાતાં યા મરતાં ખરો ? કે પરલોકમાં ખરો ? એ જો આશરો આપે તો એ સંસારની ચીજ શાની ? સંસારની ચીજ એટલે અંતે આશરો નહિ, છેહ દેનારી.

ડોસો પોતાના જ દીકરાની વહુને પનારે પડેલો વિચારી રહ્યો છે કે ‘અરે ! આ છોકરાની મા જતાં મારે કેવી આ આફત આવી ? અહીં કોને કહું ? જીવ ! જેમ તેમ દહાડા પૂરા કર. આ ભગવાન હવે જલદી બોલાવી લે તો સારુ.’ આંખમાં પાણી, અને રોટલાના કડક ટૂકડા ટૂકડા પાણી સાથે ગળે ઉતારે છે. સામે દીકરો ને વહુ મનમાન્યું મોજથી જમે છે.

તમારે આવો સંસાર નહિ ને ? ભવિષ્યમાં ય આવો નહિ એની ખાતરી ને ? શા સારુ આવા સંસારની નકરી ઘેલછા રાખી જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાની આરાધના ભૂલો ?

સંસારની રમતોમાં ખણજો પોષવા અને અંતે બળતરા ભોગવવા સિવાય બીજું કાંઈ નથી.

જિનાજ્ઞાની આરાધનામાં ખણજોના પ્રતિકાર અને નિરાકારણ છે, જેનાં પરિણામે કાયમી મહાશાંતિ.

જનમ્યા ત્યારથી કેવી કેવી ખણજો ? :-

તપાસી જુઓ સંસાર આખામાં ક્યાંય ખણજો અને ખણી ખણી ક્ષણિક હાશ કરવા સિવાય બીજું કાંઈ છે ? (૧) જન્મીને તરત વારેવારે માને ધાવવાની ખણજ. (૨) સમય જતાં હાથમાં જે આવે તે મોંમાં ઘાલી ચાટવા-ચાવવાની અને આતુરતાથી જોયા કરવાની ખણજ. (૩) જરા મોટા થયે નવાં નવાં રમકડાં મેળવવાની અને એથી રમવાની ખણજ; (૪) નિશાળિયો થતાં છોકરા સાથે રમવા-ખેલવા-હસવાની, આડુંઅવળું જોવાની અને જે તે આરોગવાની ખણજ. (૫) યુવાનીમાં આવતાં છોકરીઓ બાઈઓ તરફ નજર નાખવાની, ગમે તે રીતે પૈસા ઊભા કરવાની, અને સુંવાળા સ્પર્શ-ગીત-સુગંધ વગેરે વિષયોની ખણજ. (૬) પરણ્યે પત્નીના પ્રેમ પાછળ કેટલું ય કરવા-કરાવવાની અને વિષયસંગની ખણજ; (૭) પ્રૌઢ થયે દુનિયાના અનેકવિધ વ્યવહારોમાં પરોવાવાની અને પારકી પંચાતની ખણજ. (૮) બુઢા થયે પોતરા-પોતરી, જમાઈ-ભાણજા વગેરેની ચોવટની ખણજ; સમગ્ર જીવનકાળમાં ખાવાની, વાતો કરવાની, ડાફોળિયાંની, પરપંચાતની, વિષયરસની અને પરિગ્રહ આદિની પાર વિનાની ખણજો. આ જ સંસાર ને ?

કદી ય ખણજોનો અને એને પોષવાની વેઠનો કંટાળો ખરો ? ક્યાંથી

હોય ? ખણજોને પોષીને ક્ષણિક હાશમાં મહા આનંદ અને જીવન-સર્વસ્વ માનવા હોય ત્યાં ખણજોનો કંટાળો શાનો આવે ?

જિનાજાકથિત મોક્ષમાર્ગની આરાધનાની આ વિશેષતા છે કે એ જાલિમ ખણજોનાં નિરાકરણ કરાવે.

માટે નાની દેવદર્શનની આરાધનામાં પણ આ જોતા રહો કે સંસારની કોઈ ને કોઈ ખણજ ઓછી થતી આવે છે ને ? દા.ત. વીતરાગ પ્રભુનાં દર્શનમાં ચિત્ત એવું ઠરે કે બીજાં દર્શન ફિક્કા લાગી એના રસમાં કાંક પણ કાપ પડે. દેવાધિદેવનાં કરેલાં દર્શન એવાં યાદ આવ્યા કરે કે એથી બીજું-ત્રીજું મફતિયું જોવાની ખણજ ઓછી થાય.

સંસાર એટલે ખણજોના રોગ.

લગ્ન એટલે પરસ્પરની ખણજો ખણવા માટેનું જોડાણ. એ માથે લીધા પછી અંતે કેવી બળતરા ઊઠે એનું એક દૃષ્ટાંત આ પટેલ છે. છોકરો, છોકરાની વહુ મજબૂત દાંતવાળા, તે કડક રોટલો ય ટેસથી ખાય છે. ત્યારે બાપ-પટેલને નબળા દાંતે ચવાતું નથી, તેથી આંખમાં પાણી સાથે નાના નાના ટૂકડા પાણીમાં ઝબોળી ગળે ઉતારવા પડે છે. પણ એ કેટલું લાંબુ ચાલી શકે ? એક દિવસ, બે દિવસ, ત્રણ દિવસ પટેલે નભાવ્યું, પણ હવે ન નભવાથી ચોથે દહાડે વહુને પટેલ કહે છે,-

‘વહુભા ! આ તો બહુ કઠણ રોટલા...’

વહુ આગળ સાંભળવાનું મૂકી એકદમ તાડૂકી, ‘તે તમને નરમ કરી આપીએ તો કાચા પડે છે, ને બરાબર સીજવી આપીએ તો કઠણ પડે છે. બસ, ક્યક્ય કરવાની જ ટેવ ! આ તમારા આખો દિવસ ઘરમાં બેઠા અમારાં તો લમણાં તપી જાય છે, એટલી તમારી ક્યક્ય.’

બાઈનું આ બંડલ જ હતું. પણ આ સાંભળી છોકરો વહુની વહારે ધાયો, એય તડૂકે છે, ‘તે બાપા ! આ બચારી આટલું ઘરનું વૈતરું કૂટે; એને ઉપરથી હેરાન હેરાન કરો છો ? હવે અમારે શી રીતે તમારી સાથે રહેવું ?’ ડોસો ગભરાયો કે હાય ! મને એકલો મૂકશે !

ડોસાને પરણ્યાના પસ્તાવા થાય છે, પણ જેમ કહો છો ને કે ‘રાંડ્યા પછીનું ડહાપણ શું કામનું ?’ એમ, આ ય ભેગું કેમ નથી બોલતા કે ‘મંડાયા પછીનું ડહાપણ શું કામનું ?’

જુદા મૂકાવાની ગભરામણમાં દીન બની પટેલ ખુલાસો કરે છે, ‘ભાઈ ! આ તો હું આખો દિવસ ભગવાનની માળા ફેરવ્યા કરું છું. ક્યાં ક્યક્ય કરું છું ? ‘સંસાર કેવા દીન બનાવે છે ?’

છોકરો બાધે છે, ‘તો આ વહુ ખોટું બોલે છે ? અહીં અત્યારે આ ખાતાં

ખાતાં તો ક્યક્ય દેખાઈ રહી છે. ત્યારે આખો દહાડો કેટલી કરતા હશો ?’

માણસને મન કોણ સાચું ? બાયડી કે બાપ ? માયા કે મા ? તમારા સંસારનું કશું બોલવા જેવું નથી, એમજ કહો છો ને ?

પટેલ ખાવામાં ક્યક્યનો ખુલાસો કરતાં કહે છે, ‘ભાઈ ! આ તો ત્રણ દહાડાથી કઠણ રોટલાના ટૂકડા દાંતે ચવાય નહિ એટલે એમજ ગળે ઉતારી જતાં પચ્યા નહિ, કબજિયાત અને પેટ ભારે રહે છે, તેથી જરા નરમ રોટલાની વાત કરું છું. એમાં ક્યાં ક્યક્ય આવી ? છતાં તમને ન ગમે તો ભલે. આ હું ઉઠ્યો ! એમ કહીને પટેલ ભૂખ્યો ઊઠી ગયો, ને ગાભા જેવા ગોદડા પર જઈ આડો પડ્યો, ભગવાનને સંભારે છે.

છોકરાએ જમી તો લીધું, પણ બાપે ખાધું નથી, એટલે એને બીક લાગી કે આ ડોસો કોઈ આવશે જશે એને વાત કરશે, તો લોક મારું ભૂંડુ બોલશે કે ‘હાય ! આટલો સગો-બાપ સચવાતો નથી ? એટલું બધું બાયડીમાં આંધળાપણું ?’

આ લોકનિદાના ભયના લીધે એ વહુને લઈ ગયો બાપની પાસે, અને કહે છે, ‘બાપા ! શું કામ આટલો ક્લેશ કરો છો ? ઊઠો જમી લો નરમ રોટલો કરી દે છે.’

બાપની છેલ્લી મિલકત :-

બાપ કહે ‘ભાઈ ! હવે મને ભગવાનનું નામ લેતો મરવા દો. મારા લીધે તમને શા સારુ ક્લેશ થવો જોઈએ ? અને હવે મારી પાસેની છેલ્લી મિલકત, લ્યો, તમને દઈ દઉં. લ્યો આ ચાવી, પેલી પેટીમાંથી ડાબડી કાઢી લાઓ !

છોકરો સમજ્યો કે ‘ત્યારે હજી ડોસા પાસે કંઈક સોનું-બોનું પડ્યું લાગે છે.’ મિલકતની વાત આવી એટલે તો સંસારી જીવડો કેવો સજાગ થઈ જાય ? પછી ત્યાં વિનય-સેવા-ચાટુગીરી આવતાં શી વાર ?

છોકરો કહે છે બાપુ ! પહેલાં જમી લો, પછી મિલકતની વાત કરજો.’

બાપ કહે ‘ભાઈ ! જમતાં વળી પાછું કાંક તમને ક્લેશનું મારાથી બોલાઈ જાય, ને એમાં નથી ને તમે નાનડિયા, તમારાથી એ સહન ન થતાં ક્યક્ય લાગે, તો હવે તો મારું દિલ બહુ બહુ દિવસથી સહન કરતું કરતું ઘવાઈ ગયું છે, તે નથી ને એમાં જો હૃદય ઘાત થાય તો છેલ્લું રહેલું પણ મારા હાથે તને આપવાનું રહી જાય. એટલે ખાવાનું તો હવે મોડા ભેગું મોડું, પહેલાં લાવો એ ડાબડી, મારા હાથે જ તમને એમાંનું સોંપી દઉં. એમાં શી વાર લાગવાની હતી ?

બાપનો આગ્રહ અને મિલકતની ઈતેજારી, એટલે છોકરો ચાવીથી પેટી ખોલી ડાબડી લઈ આવ્યો. બાપ કહે છે, ‘ખોલ એને.’

મિલકતમાં કાંકરા :-

પરંતુ આ શું ? છોકરાએ જ્યાં ડાબડી ખોલી ત્યાં એમાં તો કાંકરા દેખ્યા. એ ભભૂકી ઊઠે છે, ‘બાપુ ! આ મિલકત છે ? આ તો કાંકરા છે. શું મશ્કરી કરો છો અમારી ?’

ડોસો કહે, ‘ના ભાઈ ! ના, જરા ધીરો પડ, આ કાંકરા પાછળ તો તારી-મારી એક કહાણી છે; તે જરા તું સાંભળ. પછી તારે જે માનવું હોય તે માનજે.’ એમ કહીને પટેલ કાંકરાની કહાણી કહે છે.

અજ્ઞાન કેમ દુસ્તર ? :-

આપણી વાત એ ચાલે છે કે મોહદત્તને અજ્ઞાણે બાપને જ માર્યાનું અને બેન પરજ બુદ્ધિ બગાડ્યાનું જાણમાં આઘાત લાગે છે કે અજ્ઞાન લોકમાં દુસ્તર છે, જગતમાં મોટા સાગર પણ જહાજ દ્વારા તરી જવા સહેલા છે, કિન્તુ અજ્ઞાન પાર કરી જવું એ બહુ મુશ્કેલ છે. એ તો સાચા જ્ઞાની ગુરુ મળે, અને એમના પર વળી વિશ્વાસ હોય તો એમના વચનથી જ્ઞાન પ્રગટતાં અજ્ઞાન પાર કરી જવાય.

(૧) ગુરુ મળવા કઠિન :-

પરંતુ આ જગતમાં સાચા જ્ઞાની ગુરુ જ મળવા ક્યાં સહેલા છે ? આ તો તમને આ દેશમાં જન્મ મળ્યો છે ? તેથી ગુરુ સસ્તા સુલભ લાગ્યા છે. દૂર પૂર્વમાં કે દક્ષિણમાં જઈ જુઓ કે આ દેશમાંય ગુરુ પ્રાપ્તિ કેટલી બધી કઠિન છે ? ત્યારે પરદેશમાં તો પૂછવાનું જ શું ? અજ્ઞાન કાઢનાર ગુરુનો યોગ થવો મુશ્કેલ છે.

(૨) ગુરુ પર વિશ્વાસ કેમ કઠિન ? :-

બીજી વાત એ છે કે અહીં ગુરુયોગ થવા છતાં ગુરુ પર વિશ્વાસ બેસવો બહુ બહુ કઠિન. એનું કારણ એ છે કે જગતના (૧) સગાં-સ્નેહી તથા (૨) માનેલા મોટા માણસો, (૩) માનેલા અનુભવીઓ, (૪) સ્કૂલ માસ્ટરો, (૫) સ્કૂલનાં શિક્ષણ, (૬) વિજ્ઞાનની શોધો, તેમજ જગતના (૭) મનગમતા પદાર્થો અને (૮) આપમતિ ઉપર એટલો બધો વિશ્વાસ છે કે એ વિશ્વાસ ગુરુ ઉપર વિશ્વાસ બેસવા ન દે.

ભલે વ્યાખ્યાન સાંભળવા રોજ આવતા હશે, પણ અંતરાત્માને પૂછી જોજો કે ગુરુ ઉપર સર્વેસર્વા વિશ્વાસ બેસી ગયો ? ઘણું ય તર્કબદ્ધ સાંભળ્યું, સચોટ દાખલા. દૃષ્ટાંત-ઉપમાઓ સાથે સાંભળ્યું, સાંભળેલામાં કાંઈ જ શંકા-કુશંકા કરવા જેવું ન રહ્યું, છતાં અંતે શું મનને એમ થયું ખરું કે ‘આ હિસાબે તો ગુરુનાં વચન ટંકશાળી છે, બધાં જ માન્ય છે, ગુરુ જ સર્વેસર્વા વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય છે ?’ ના, પેલી વસ્તુઓ ઉપર વિશ્વાસ ઉઠાડવો નથી એટલે ગુરુ પર વિશ્વાસ ન બેસે.

પણ ગભરાશો નહિ કે એવો વિશ્વાસ કરીએ તો તો ગુરુ બધું છોડી દેવાનું કહે ત્યાં શું થાય ?

ના, આ ગભરામણમાં ય ગુરુ પર અધૂરો વિશ્વાસ છે. ગુરુ પર પૂરો વિશ્વાસ એટલે એમના વિવેકીપણા ઉપરે ય વિશ્વાસ જોઈએ. ત્યારે, ગુરુ શું એવા નિર્વિવેકી છે કે તાકાત વિનાના માણસને ય સર્વત્યાગ કરવાનું કહે ? પૂરો વિશ્વાસ એટલે ખાતરી હોય કે ગુરુ અશક્ય-અનુચિત કશું નહિ કહે. પછી ત્યાં પૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકવામાં શી ગભરામણ ?

પરંતુ કહો, એવો સર્વેસર્વા વિશ્વાસ કઠિન છે. ત્યારે પૂછો,

પત્ની પર વિશ્વાસ, એવો ગુરુ પર ક્યારે ? :-

પ્ર.- પતિને પત્ની પર કે પત્નીને પતિ પર કેમ સર્વેસર્વા વિશ્વાસ બેસે છે ?

ઉ.- એની પાછળ વિષયસુખની સર્વશ્રેષ્ઠ મીઠાશ લાગે છે એ કારણ છે. એના બદલે જો આત્મસુખની સર્વશ્રેષ્ઠ મીઠાશ લાગી જાય, તો ગુરુ ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ સરળ બને. અથવા ભવનો જાલિમ ભય લાગી જાય, ‘રખે મારાં જન્મ-મરણ વધે તો ?’ એવો ભય ઊભો થઈ જાય તો ય ગુરુ ઉપર સર્વેસર્વા વિશ્વાસ બેસે.

વાત આ છે, આ જગતમાં સાચા જ્ઞાની ગુરુ મળવા કઠિન છે, અને મળે તો ય જગતના જડ-ચેતન પદાર્થો ઉપર પારાવાર વિશ્વાસના લીધે ગુરુ ઉપર પૂરો વિશ્વાસ બેસવો કઠિન છે, તેથી જ નજર સામે બનતા બનાવો કે પ્રાપ્ત થતાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટ જડ-ચેતન પદાર્થોનાં મહા દુઃખદ ગૂઢ રહસ્યની ખબર નથી, એનું અજ્ઞાન છે, એ નીકળી જવું એટલું કઠિન છે કે અનંતા કાળ વહી ગયા છતાં એ હજી નીકળી ગયું નથી. બાકી જો ગૂઢ રહસ્યનું જ્ઞાન આવી જાય, તો તો પછી ભોગી છતાં યોગી બનવાનું અને વિપુલ પણ કિંમતી ભોગોને તિલાંજલિ આપવાનું કઠિન નથી. તેમ મહાન અનિષ્ટો કે આપત્તિઓમાં પણ ‘સ્થિતપ્રજ્ઞ’ બન્યા રહેવાનું યાને એ આવતા પહેલાં જે તત્ત્વપ્રજ્ઞા હોય તેને સ્થિર રાખવાનું પણ સરળ છે; જરાય વિહ્વળ કે દુઃખિત નહિ થવાનું સહેલું છે.

જડ-ચેતન પદાર્થોનાં ગૂઢ રહસ્યનું જ્ઞાન (૧) ભોગીને યોગી બનાવે, (૨) વિપુલ પણ ભોગો છોડાવે, અને (૩) આપત્તિમાં સ્થિતપ્રજ્ઞ બનાવે; તાત્પર્ય, રાગાદિને દબાવી દે.

માટે તો કહ્યું કે

‘તજ્ઞાનમેવ ન ભવતિ, યસ્મિન્નુદિતે વિભાતિ રાગગણઃ ।’

જ્યાં રાગાદિની મંડળી જીવંત જાગ્રત હોય ત્યાં જ્ઞાન જ નથી. જ્ઞાન હોય ત્યાં રાગાદિ મુઆ પડ્યા. સૂર્યનો પ્રકાશ છે અંધકાર શાનો ? સારાંશ, રહસ્યોનું જ્ઞાન આવવું જોઈએ.

પેલા પટેલના છોકરાને બાપે સંઘરેલા કાંકરામાં મશ્કરી દેખાય છે, કેમકે

એને એની પાછળના રહસ્યનું અજ્ઞાન છે, એ અજ્ઞાન તરવું દુષ્કર છે.

પ્ર.- તો અજ્ઞાન કેમ તરાય ?

ઉ.- જીવનમાં મનને કોઈ એવો ધક્કો લાગે, મન પર એવી અસર લઈએ, ત્યાં સાચું જ્ઞાન આપનારા મળી આવે. તો અજ્ઞાન તરાય. માટે તો પુત્ર-પુત્રવધૂને ધક્કો નહોતો લાગ્યો, તેથી બાપે પહેલાં એ કાંકરાનું રહસ્ય નહોતું બતાવ્યું. હવે ધક્કો લાગી ગયો છે, તેથી બાપ રહસ્ય બતાવે છે, અને એના પર જોજો પુત્ર-પુત્રવધૂને લોહીના આંસુ પડે છે.

કાંકરાની કહાણી :-

પેલો બાપ પટેલ કહે છે, ‘જો ભાઈ ! તું જનમતાં તારી માને એટલી બધી વેદના થઈ કે એ સહી શકી નહિ, ને એનું મૃત્યુ થઈ ગયું. તારું તો ભાગ્ય બળવાન એટલે તું તો હસતો ખીલતો હતો, પરંતુ કર્મની કેવી વિચિત્રતા કે તારા બહાર પડતા તારી માતાનો બિયારીનો જીવ ગયો, અને મારે સધિયારો ગયો. ખેર ! પણ એ જ વખતે આપણું ઘર પ્રતિષ્ઠાવાળું એટલે બે ચાર ઠેકાણેથી મને કન્યા આપવા આવ્યા. કન્યાઓ સારી રૂપાળી, અને આગ્રહથી દેવા આવ્યા હતા, એમાં તારી માસી પણ મને આગ્રહ કરવા લાગી કે હવે તમે સગાઈ કરી લો. આ બચ્ચાને કોણ સાચવશે ? તું સમજે છે ને કે મારે તારી સંભાળ માટે પણ હવે પત્ની કરવાની જરૂર હતી, તેમ મારે ખીલતી જુવાની, એટલે સંસારસુખના કેટલા કોડ હોય ?’

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૧૯, અંક-૧૩, તા. ૧૯-૧૨-૧૯૭૦

પરંતુ મેં તારી માસીને કહ્યું ‘જો બાઈ ! મારે તો ફરી લગન કરવામાં મજા જ છે, પરંતુ આ તારા ભાણજાનું શું થાય એ તું સમજી શકે છે ને ? આજે કઈ ઓરમાન મા દેવની દીકરી થઈને આવે છે ? માટે જો મેં લગન કર્યા તો આ તારા ભાણજાને સુખ નહિ રહે, આને બિયારાને તો મારી વાસના પોષવા જતાં રોજનાં લોહીનાં આંધણ રહેશે માટે આગ્રહ રહેવા દે. તું એને સંભાળતી રહેજે અને એક ઘરડી બાઈ ય રાખી લઈશ એ પણ એની કાળજી કરશે.’

તારી માસી કહે ‘વાહ પટેલ ! આટલી બધી તમને દીકરા માટે લાગણી કે તમે તમારું સુખ-તમારી સગવડ જતી કરો છો ? તો તો પછી બેઝિકર રહો, ભાણજાને હું મારા પેટના દીકરા જેવો સંભાળીશ.’

પટેલની ઉમદા વિચારણા : કામને બદલે રામ :-

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“શ્રી કુવલમાયા ચરિત્ર-૩” (ભાગ-૪૩)

૧૦૩

બસ, મેં બધી કન્યાનાં કહેણ પાછા ઠેલ્યાં, અને આ જિંદગીમાં લગનનો વિચાર માંડી વાળ્યો. એક બુઢી બાઈ રાખી લીધી એ અને તારી માસી પણ તને સંભાળતી હતી. તું હસતો ખીલતો ફૂલડાંની જેમ ઉંમરે વધવા લાગ્યો. મારે જુવાન ઉંમર નાત જાતમાં સુખી જોડલાં દેખાય, મારા મનને કોઈકવાર એમ થઈ પણ આવે કે ત્યારે શું મારે આવાં સુખ નહિ ? લાવ, એક કન્યા પરણી લઉં. પરંતુ પાછો તરત તારા સામે જોઈ મન વાળી લેતો કે ‘જા રે જા, જીવ ! એવા પશુના ખેલમાં શું મોહે ? ભગવાનની દયા છે કે આવું તારી માતાનું મૃત્યુ થતાં કામને બદલે રામને ભજવાની સગવડ થઈ એ મારું મોટું અહોભાગ્ય છે. કામ તો જનમ જનમ પોષ્યો, કૂતરા થઈને ય એ કર્યું, ને ગધેડા થઈને ય એજ કર્યું. એમાં તો અહીં માનવના ખોળિયે પણ જાનવર થવા જેવું છે. માટે જીવડા ! જરાય ઓછું ન લાવીશ કે ‘આ નજર સામે આટલા બધા જુવાનિયા સુખ માણે, ને તું ગરીબડો ?’ આવું જાતે ને જાતે મનમાં ગરીબડાપણું ન લાવતાં એમ માન કે હજારો લાખોને જે આ સોનેરી તક નથી તે તને મળી છે કે ઊંચા મનુષ્ય અવતારને કામથી ન વિડંબતા રામથી સત્ત્વ શાંતિભર્યો સ્વતંત્ર, ને તેજસ્વી કરી લે.’

‘બસ, દીકરા ! મનને આ જ ભાવનામાં રમતું રાખ્યું, નવી પત્નીની કશી વેઠ ન રહી, એટલે તારી વધુ કાળજી કરી શકાઈ, ને તું લાડમાં ઊછરતો ગયો. એકવારનો પ્રસંગ છે કે તું ત્રણેક વરસનો હતો ઘરની બહાર આંગણામાં તને કાંકરા ભેગા કરી આપેલા તે લઈ તું રમતો હતો, ને હું ઘરના ઉંબરે બેઠો પ્રભુનું નામ રટતો હતો. એવામાં ત્યાં એક કાગડો આવી બેઠો, તે મને એક કાંકરો મારી પૂછ્યું ‘બાબા ! આ છું (શું) છે ?’

કાંકરો બરાબર મારી તાલ પર લાગ્યો, તો ય મેં શાંતિથી કહ્યું ‘ભાઈ ! એ કાગડો છે.’ તું કહે ‘એમ ? કાગલો છે ?’ એમ કહી રમવામાં પડ્યો. ફરીથી વળી તે કાંકરો ઠોકી એનો એજ સવાલ કર્યો કાંકરો મારી ભમર પર લાગ્યો, સારું થયું આંખ બચી ગઈ પણ આંખ ફૂટી ગઈ હોત તો ય શું ? તારે માથે માતા નથી એટલે તને મનને ઓછું ન આવે એ માટે મેં ગુસ્સો નહિ કરવાનો નિર્ધાર રાખેલો. મેં પાછું કહ્યું કે ‘એ કાગડો છે.’ તું ય ‘એમ ! કાગલો છે ? કહી’ રમવામાં પડ્યો.

વળી થોડી વાર થઈ, ને તે કાંકરો ઠોકી પૂછ્યું ‘બાબા આ છું છે ?’ કાંકરો જોરથી મારા દાંત પર લાગ્યો. ચમચમાટ થઈ, પરંતુ શાંતિથી જવાબ આપ્યો, ‘ભાઈ ! એ કાગડો છે.’ તું કહે, ‘કાગલો છે ?’ આમ કહી રમવા લાગ્યો. વળી પાછું આવું ચાલતું ગયું, તું કાંકરો મારતો જાય ને પૂછતો જાય, હું કાંકરો ખાતો જાઉં ને શાંતિથી તને જવાબ દેતો જાઉં.

૧૦૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પટેલની ઉમદા વિચારણા”(ભાગ-૪૩)

તને લાગશે કે ‘શું બે વાર ચાર વાર કાગડાની ઓળખ મળી છતાં હું વારે વારે એ પૂછતો હોઈશ ? પરંતુ બાળ વયના સવાલ કાંઈ એવી ઊંડી જિજ્ઞાસાથી નહિ કે એનો ખુલાસો સાંભળી મન પર એ ધારી લેવાય, એ તો,

દિલના ઉંડાણમાં જિજ્ઞાસા હોય અને ધગશથી પૂછાય, તો એનો મળેલ ખુલાસો મન પર અંકિત કરી દેવાનું બને.

એવા ય માણસો હોય છે જે ઉપદેશ સાંભળતાં પ્રશ્નો ઠોકે છે, જવાબ પણ મેળવે છે, છતાં પાછા આગળ જઈને કે બીજે ત્રીજે દિવસે પાછા એજ કે એવો જ સવાલ કરે છે. કેમ વારું ? ઊંડાણમાં જિજ્ઞાસા જ નહોતી જાણવાની ખાસ ધગશથી સવાલ જ નહોતો કર્યો. એટલે મળેલા જવાબને દિલમાં ધારી રાખવાની વાતે ય શી ? એ તો સભામાં જરા હોશિયારી બતાવવી કે હું વિચારક છું. એટલે સવાલનો પથરો ઠોકવાનો. પણ પછી એમાં ધારણા કરવાની ને બોધ વધારવાની વાતે ય શાની હોય ?

પટેલ દીકરાને કહી રહ્યો છે કે ‘ભાઈ ! એ દહાડે તો તેં કમાલ કરી, જરા જરા વારે કાંકરો ઠોકતો જાય ને પૂછતો જાય ‘બાબા ! આ છું છે ?’ હું હતો આંખ મીચીને પ્રભુના રટણમાં, એટલે કાંકરા મોં પર બરાબર લાગતા જાય, એવા ૩૧ કાંકરા ખાધા. મને એક જ વાત લાગે કે ‘આ બિચારાને મા’ નથી કે હું ગુસ્સો કરું તો મા એને આશ્વાસન આપે. માટે જ એના પર વહાલથી ફરી લગન માંડી વાળ્યાં છે, ને દુનિયામાં મનાતા મહાસુખ-સગવડ જતા કર્યાં છે, એ વહાલ બરાબર અખંડ જાળવી રાખવું.’ બસ, આ વિચારથી તારા પર મેં જરાય ગુસ્સો ન ઊઠવા દીધો. બેટા ! તો આ ફાની દુનિયામાં શું સાથે લઈ જવાનું છે ? આ જ, કે બીજા જીવ પર પ્રેમ-વહાલ-હેત ધર્યાં, આપત્તિ વેઠીને ય એ અખંડ રાખ્યા, એજ ખરી કમાઈ છે; બાકી તો વાગવું ને કરવું બધું નાશવંત છે.

ત્યારે મને એક વિચાર આવ્યો કે ‘હું તારા પર આટલું હેત રાખું છું, પણ જમાનો જૂઠો છે, કાલે તને એવું મારા પર હેત રહેશે કે કેમ ? એ સવાલ છે, તેથી કોઈ એવો વિપરીત દહાડો જોવાનો આવે તો લાવ, આ કાંકરા સંઘરી રાખવા દે, જેથી એ અવસરે તને શિખામણ આપવા કામ લાગે;’ આ વિચારથી મને વાગેલા એ બધા કાંકરા મેં ભેળા કરી લીધા. અને આ ડાબડીમાં સાચવી રાખ્યા છે. કાંકરાનું આ રહસ્ય છે, આ કહાણી છે.

પછી તો તું સમજી શકે છે કે તારી માતા નહિ એટલે તને ઓશિયાળું ન લાગે એ માટે આ સહી લઈ તને ન ધમકાવવાની જેમ આગળ પર પણ તું મોટો થતાં થતાં મેં કેટકેટલું તારું તોફાન, તારી આડાઈ ને તારી ઉદ્વતાઈ વેઠી રાખી

હશે, સહી લીધી હશે, અને તને ધમકાવવાને બદલે ફૂલની જેમ ઉછેર્યો હશે. માતા નહિ એનું તને દુઃખ ન લાગે એટલા ખાતર મેં એ બધું નભાવી લીધું, તું દુઃખી ન થાય એટલા જ ખાતર મેં ફરીથી લગ્ન ન કર્યાં, અને સુખ-સગવડ જતા કરી કેટલીય ભારોભાર અગવડ વેઠી લીધી. છતાં મને ભય હતો કે આ લાડમાં તું કદાચ નાદાન બને; ત્યારે તને સાવધાન કરવા આ કાંકરા સાચવી રાખેલા કાંકરામાં આ ઈતિહાસ છે. બસ, હવે તમે સુખી થાઓ, હું ભગવાનના ખોળે જીવન સોંપી દઉં છું.

એમ કહેતા કહેતાં પટેલ રડી પડ્યો, રડતાં રડતાં કહે છે, પ્રભુ ! પ્રભુ ! દયા કર, દયા કર, હું તારો, આ દીકરો તારો; ને તારો દીકરો ને આવો ? તો એને થનાર દીકરા એને કેવા કનડશે ?’....

પટેલની આંખમાંથી દડદડ આંસુ વહે છે. આ જોઈને દીકરો ક્યાં ઊભો રહે ? કાંકરાની કહાણી સાંભળતાં સાંભળતાં જ પોતાની પાછળ બાપે આપેલા ભારે ભોગ જાણીને લહેવાતો તો જતો જ હતો. એમાં આ અંતિમ ઉદ્ગારમાં જોયું કે ‘બાપુ પોતાના સ્વાર્થને નથી રોતા, પણ મારી નાલાયકતા અને ભવિષ્યમાં મને મારા દીકરાથી આવનારા દુઃખને રુએ છે, તો મારા પર એમનું કેટલું બધું નિઃસ્વાર્થ હેત ? કેટલો બધો વગર માગ્યો ઉપકાર ? ને હું આવો પાપી નાલાયક કે એમના નરમ દાંતને યોગ્ય એક નરમ રોટલો ય ન ખવરાવું ? ત્યારે બીજી તો કેટલીય નાલાયકી હું કરી રહ્યો છું ? એમનાં જ ધન-માલ-ખેતર પર સવાર થઈ એમને જ પાટુ મારનારો હું ?’.... વિચારતાં વિચારતાં એ ય ધ્રુસકે રડી પડ્યો વહુ પણ એ જોઈ ધ્રુસકે રુએ છે. લોહીનાં આંસુ પાડે છે.

બંને જણ પગમાં પડીને માફી માગતાં રોતાં રોતાં કહે છે, ‘બાપુ ! બાપુ ! માફ કરો અમને, અમે મહાપાપી છીએ, મહા નાલાયક અધમાધમ છીએ. અહો અમને ભાન જ નહિ કે તમારો મારા પર કેટકેટલો અનુપમ ઉપકાર છે ! ઉપકારનો બદલો વાળવો તો દૂર, ઉપરથી અમે આપને આટલા બધા કનડ્યા ? આવી અમારી ઘોર કૃતઘ્નતા ? કઈ નરકમાં અમે પટકાવાના ? ક્ષમા કરો, હવે આવી ભૂલ કદી નહિ થાય. ઊઠો, જમવા ચાલો, તમે તો અમારા દેવ છો, એક સંત પુરુષ છો, હવે જીવનભર તમારી સેવા કરી અમને અમારાં પાપ ધોવા દો.’

કહેવાની જરૂર નથી કે ત્યારથી પુત્ર-પુત્રવધૂએ પિતાની એવી અથાગ સેવા-ચાકરી કરવા સાથે એવા ભારે સન્માન બહુમાન કર્યે ગયા કે પટેલના દિલને ગઈ ગુજરી ભૂલાઈ ગઈ, ખૂબ શાતા વળી.

રોટલાની રામાયણ કાંકરાના જ્ઞાને સુધારી. જ્યાંસુધી કાંકરાની પાછળનાં

રહસ્યની ખબર નહોતી, એનું અજ્ઞાન હતું, ત્યાંસુધી તો સ્વચ્છંદ સ્વાર્થી કૃતઘ્ની વ્યવહાર હતો, કાંકરાની ભેટ મશકરી લાગી હતી; પરંતુ રહસ્યનું જ્ઞાન થયું ત્યાં ધક્કો લાગ્યો, ને અંધકાર ઊડ્યું, જીવન-પરિવર્તન થયું. કિન્તુ એ અજ્ઞાન ટળવું કેટલું મુશ્કેલ હતું ? એ તો બાપે સમજાવ્યું તો ટપ્યું. નહિતર સમજાય ? અજ્ઞાન દુસ્તર છે, મુશ્કેલીએ ટળે.

અજ્ઞાન કેમ ટળે ? :-

વાત આ છે, કોઈ ધક્કો લાગે તો અજ્ઞાન ટળે. ધક્કો લાગવાનું (૧) કોઈ રહસ્યના જ્ઞાનથી થાય; (૨) કોઈ ઉપદેશ પર ચોંકામણ થવાથી થાય; (૩) દુન્યવી એવા વિચિત્ર બનાવ જોતાં સાંભળતાં ચોંકી ઊઠવાનું થાય, ને એને જાતમાં લગાવાય કે ‘આને આમ, તો મારે એવું કાં ન બને ? બને ત્યારે મારી કઈ દશા ?’ તો અજ્ઞાનને ધક્કો લાગે. પટેલના છોકરાને જેમ કાંકરાનાં રહસ્યનું જ્ઞાન થયું ને ધક્કો લાગ્યો તો અજ્ઞાન ટળવાથી બાપનો પાકો ભક્ત બની ગયો, એમ મોહદત્તને મુનિ પાસેથી પોતાના બાપ-મા-બેનની ઓળખ થતાં એવો ધક્કો લાગ્યો કે એ અજ્ઞાન ટાળી જોજો કેવો ઊંચે ચડે છે. ઉપકારી સાધુ મહારાજે ખરું બતાવવા પર મોહદત્તને લાગે છે, કે

‘અજ્ઞાન કષ્ટ-કલેશરૂપ છે; લોકમાં તરવું દુષ્કર છે; અજ્ઞાન એ જ ભય છે; અજ્ઞાન જ સેંકડો દુઃખોનું મૂળ છે.’

આમાં ‘અજ્ઞાન દુકર’ની વાત થઈ. હવે જોઈએ, ‘અજ્ઞાન એ જ ભય છે.’

(૩) અજ્ઞાન ભયરૂપ છે :-

માણસને કોઈ વાતનો ભય કેમ લાગે છે ? પોતાની સામગ્રીનો વિશ્વાસ નથી માટે. દા.ત. સીડી ઊતરતાં ભય લાગવાનું ક્યારે બને ? પોતે મંદવાડમાંથી તાજો ઊઠ્યો હોય, આમે ય સીધું ચાલતાં લથડિયાં ખાતો હોય, તો એને સીડી ઊતરતાં ભય લાગે કે ‘રખેને હું પડી જઈશ તો ?’ ત્યાં સરળતાથી નિશ્ચિતપણે સીડી ઊતરવા જોગી શક્તિ પોતાની દેખાતી નથી, તેવી શક્તિ અંગે વિશ્વાસ નથી કે નિશ્ચિતપણે વિના જોખમ સીડી બરાબર ઊતરી જવાની શક્તિ મારામાં હોય.’

આ વિશ્વાસ નહિ, નિર્ણયાત્મક જ્ઞાન નહિ એટલે ભય લાગે કે ‘હું પડીશ તો ?’ એમ માણસને પોતાના ભાગ્યનો ભરોસો નહિ, તેથી ભય રહ્યા કરે છે કે મારું શરીર બગડી જશે તો ? મારી ચીજ-વસ્તુ બગડી જશે તો ? ઊપડી જશે તો ? ફલાણો મને નહિ બોલાવે તો ? મારું અપમાન કરશે તો ? મને સન્માન નહિ મળે તો ? મારા ઘરવાળા કે છોકરો-છોકરી રીસાશે તો ? શેઠ ગુસ્સે થશે તો ?... ‘આવા આવા પાર વિનાના ભય રહ્યા કરે છે. કારણ ? પોતાના ભાગ્યનું

જ્ઞાન નથી.

સારા કે નરસા ભાગ્યના નિર્ણય પછી ભયનું શું કામ ?

જો ભાગ્ય બળવાન છે, સલામત છે, એવો નિર્ણય હોય તો ભયનું શું કામ ?

અરે ! ભાગ્ય નબળું છે, બરાબર નથી એવો નિર્ણય હોય તો ય ડરવાનું શું કામ ? ભય કરવાથી-રાખવાથી શું વળે ? એ તો સમજી જ રાખવું પડે કે હમણાં ભાગ્ય બરાબર નથી ચાલતું, તેથી મનગમતું નથી જ થવાનું. ઘરના માણસ, યા શેઠ, કે બહારનાઓ રીસ-રોષ જ કરવાના છે. ચીજ-વસ્તુ બગડી કે ઊપડી જ જવાની છે. ભયભીત રહ્યા કરવાથી શું વળવાનું હતું ?

સીતાજીએ જંગલમાં ભય કેમ ન સેવ્યો ?...

સીતાજીએ રામથી જંગલમાં કઢાઈ મૂકાયે ભય કેમ ન સેવ્યો ? કારણ, સમજી લીધું કે ભાગ્ય નબળું છે પછી ‘હાય ! અહીં મારું શું શું થશે ? મને વનચર ફાડી ખાશે તો ? હાય ! મારા ગર્ભનું શું...’ આવો કોઈ ભય શું કામ સેવે ? એમણે ભયોની સામે ભાગ્યનું જ્ઞાન ઝગમગતું રાખ્યું, ભાગ્યનો વિશ્વાસ ઊભો રાખ્યો કે હવે ભાગ્ય નબળું લાગે છે તો આવડા મોટા જંગલમાં દેશનિકાલ, અને તે પણ મોટી રાજરાણી, મહાસતી ગર્ભિણી છતાં એકલી અટૂલી, વિના કશી સાધનસામગ્રી, દેશનિકાલ થવાની આપત્તિ આવી ! પછી એવા જંગી મોટા નબળા ભાગ્યમાં બીજી નાની મોટી આપત્તિ આવે એમાં નવાઈ શી ? ભય શો ?

ભય રાખ્યે નરસું ભાગ્ય થોડું જ પલટાશે ?

શું સમજ્યા ? ભયથી ‘હાય મારું બગડી જશે તો ? સ્નેહી વાંકા થશે તો ? બજાર ઊંધા પડશે તો ? જોડા ઊપડી જશે તો ?...’ આવા વિકલ્પો કરવાથી શું નરસું ભાગ્ય સારું બની જાય ? તો શું ભય ન રાખે તો સારું ભાગ્ય ખરાબ બની જાય ? તમે પૂછશો,

પ્ર.- તો શું ભાગ્ય સારું છે માની ખોટા ભરોસે રહેવું ? અગર નરસું માની બધું લૂંટાઈ જવા દેવું ?

ઉ.- જુઓ, આ પ્રશ્નમાં ભયની ક્યાં વાત આવી ? આમાં તો પૂછવા પાછળ ભાવ એ છે કે સાવધાની રાખવી; ઉપાય કરવા. ભયભીત રહ્યા કરવું એવી ક્યાં વાત છે ? એ તો જેમ પેલો મંદવાડમાંથી ઉઠેલો સીડી ઊતરતાં કઠેડાનો કે કોઈ માણસનો બરાબર ટેકો રાખે, પછી એને એ સામગ્રીના વિશ્વાસ પર પડી જવાનો ભય રાખવાનો નથી રહેતો, એમ અહીં પણ શક્ય સામગ્રી સાવધાની રાખી લીધી પછી વસ્તુ બગડી-ઊપડી જવાનો ભય રાખવાનો હોય નહિ. રક્ષક

સામગ્રી પૂરી છે એવા જ્ઞાન પર ભય ન રહે, ભય અજ્ઞાનના લીધે ઊઠે છે.

પણ બધી ય સામગ્રી-સાવધાની રાખ્યા છતાં ય શું ન બગડે ? જો બગડે તો પણ કાંઈ બચાવી શકશે નહિ. વાત આ છે કે બાહ્ય વસ્તુ અંગે છેવટે ભાગ્ય પર ભરોસો મૂકો.

ભાગ્યની અટલતા પર ધ્યાન નહિ, એનું અજ્ઞાન છે, માટે ભય સળવળ્યા કરે છે.

સીતાજીને ભાગ્ય પર ભરોસો હતો, તો પેલી મોટી આપત્તિ પછી ય ચિંતા ન કરી. ત્યારે ત્યાં જંગલમાં મંગળ થઈ આવ્યું. ત્યાં ફરવા નીકળેલો એક રાજા ધર્મની બેન કરીને લઈ ગયો. ભાગ્ય પલટાયું. ત્યારે માનો કે ન પલટાયું હોત, તો ભય કરવાથી ય કાંઈ વળત નહિ. માટે કહો, ભાગ્યનું અજ્ઞાન, અર્થાત્ ભાગ્ય પર ભરોસો નહિ, ભાગ્ય પર મુખ્ય દૃષ્ટિ નહિ, એ ભય કરાવે છે, આ તો બાહ્ય વસ્તુ અંગે.

ભય સંસાર ખર્ચમાં નહિ, ધર્મ ખર્ચમાં કેમ ? :-

એમ આવ્યન્તર વસ્તુ ધર્મ અંગે બને છે. શક્ય દાન, કેમ નથી દેવાતું ? ભય રહે છે કે ‘કદાચ દાનમાં પૈસા ખરચી કાઢું ને ઓછા થઈ જાય તો ? ‘અલ્યા ! સંસાર-વ્યવહારમાં કોઈ ખર્ચ આવી ઊભો, બિમારી આવી ઊભી, તો શું કરીશ ? નહિ ખર્ચે ? ત્યાં પૈસા ઓછા નહિ થઈ જાય ? ત્યારે ત્યાં તો બદલાની હૂંફ છે કે ખરચીશ એનો બદલો મળશે. અથવા સામાએ આપેલી સુખ-સગવડનો બદલો વાળવાની કાંક્ષા અભિલાષા-ધગશ છે ત્યારે ધર્મ માટે નથી તે. કૃતજ્ઞતાની ધગશ કે ‘ધર્મે મને ઘણું ઘણું આપ્યું છે, તો હું બદલો વાળું;’ એમ નથી તો હૂંફ કે ધર્મમાં ખરચેલાનો સારો બદલો વળશે. બસ ત્યારે,

ધર્મ અંગે (૧) કૃતજ્ઞતાથી બદલો વાળવાની ધગશ, કે (૨) ધર્મથી નક્કર બદલો વળવાની હૂંફ ન હોય ત્યાં વારંવાર ધર્મમાં તન-ધન વરસાવી દેવાનું શાનું બને ?

ધર્મ પર આવી જ શ્રદ્ધા ને ? ધર્મ સાથે આવી જ સગાઈ ને ? ધર્મમાં નહિ ધગશ, નહિ હૂંફ, પછી ભય જ રહ્યા કરે કે ‘ત્યાગ-તપ-વ્રત કરું ને શરીર દૂબળું પડે તો ? દાન દઉં, પૈસા ખરચું, ને કોથળીમાંથી ઓછા થઈ જાય તો ?’ ધર્મનાં કેવાં અનેરાં ફળ છે એનું અજ્ઞાન છે, અવિશ્વાસ છે, એટલે જ ભય રહ્યા કરે છે. એમ અજ્ઞાન ભાગ્યનું પણ ઊભું છે. ભાન નથી કે ‘ભાગ્યમાં હશે તો ખરચ્યા છતાં આવી મળશે; ને ભાગ્યમાંથી ઊતરવાનું હશે તો ધર્મમાંથી બચાવી રાખ્યા છતાં બીજે રસ્તેથી ઊપડી જશે ! આ ભાન નહિ, આ અજ્ઞાન દશા, એટલે ભય રહ્યા જ કરવાનો. આચાર્ય મહારાજ કહે છે ‘અન્નાણં ચેવ ભયં, અન્નાણં ચેવ

દુઃખસય મૂલં;’ અજ્ઞાન એજ ભયરૂપ અને અજ્ઞાન એજ સેંકડો દુઃખોનું મૂળ છે.

‘અજ્ઞાન પોતે જ ભયરૂપ એટલે ‘ત્યાગ-તપથી મારું શરીર દૂબળું પડે તો ?’ ‘શીલ-વ્રત-બાધાથી વિષયસુખો ભોગવવાના રહી જાય તો ? ‘દાન-સુકૃતથી પૈસા ઓછા થઈ જાય તો ?’ જીવને કહો અજ્ઞાનતાથી આવા બધા ભય શા રાખે ? ભય રાખ અજ્ઞાનનો, કે

ધર્મના અથાગ પૂર્વ ઉપકાર અને અતુલભાવી પ્રભાવને નહિ સમજું, નહિ નજર સામે રાખું તો મારું શું થશે ?

આ ઉત્તમ માનવજીવન ખોઈ નાખ્યા પછી ક્યાં આ સમજ લાવવા જઈશ ? અને અહીંના આ અજ્ઞાનનાં જાલિમ દુઃખદ વિપાક શી રીતે ભોગવ્યાં જશે ? ભય રાખ અજ્ઞાનનો કે જો ભાગ્યનું અજ્ઞાન રાખી, ભાગ્યનો ભરોસો અને ભાગ્ય પર દૃષ્ટિ નહિ રાખી, પાપમાં જો આંધળિયા સુખ ચેન કરીશ, ત્યારે ધર્મની વાતમાં ‘રખે અભડાઈ ન જાઉં’ એમ આઘોને આઘો રહીશ, તો એ ભાગ્યનું અજ્ઞાન કેટલું ભયંકર નીવડશે ? એમ, સદ્ભાગ્યવિધાતા દાનાદિ સુકૃતોનો ભય રાખીશ, એના વિના ચાલે માનીશ, તો એ અજ્ઞાનથી કેવો મરીશ ? ખરી રીતે અજ્ઞાન જ ભયરૂપ છે.

(૪) અજ્ઞાન જ સેંકડો દુઃખોનું મૂળ છે.

(૧) અહીં માંદા પડ્યા, તપાસો શાથી પડ્યા ? કેટલીકવાર એજ દેખાશે કે જે વિશેષ ખાધું એનાં પરિણામનું અજ્ઞાન હતું તેથી આંખ મીચીને આરોગ્યું એટલે મંદવાડ આવ્યો. સામાન્ય રીતે બધા રોગનું મૂળ અજ્ઞાન. ખાધેલાનું રીતસર પચન થઈ રસ ન થયો, વિકૃત થઈ, તેથી એક યા બીજો રોગ ઊભો થયો. ત્યાં જો જ્ઞાન હોત, સમજ રાખી હોત, કે આ ખાવાનું કે પીવાનું મારી પ્રકૃતિથી યા માપથી વિરુદ્ધ છે, અથવા વર્તમાન શરીર-સ્થિતિને અનુકૂળ નથી, તો એવું ખાત પીવત નહિ, ને રોગના ભોગ ન બનત.

ખાનપાનના પરિણામની સમજ નથી, અજ્ઞાન છે, એ રોગનું દુઃખ લાવે છે.

(૧) આજે દવાખાનાં દરદીઓથી ઊભરાય છે; એમાં મોટાં ભાગના દરદી એવા, કે જેમણે અજ્ઞાનતા-મૂઢતાથી ખાઈને જ શરીર બગાડ્યું હોય. તપસ્યાથી શરીર બગાડીને આવનારા કેટલા ? હા, તપસ્વી પણ જો પારણે સમજ ન રાખે કે ‘તપસ્યામાં હોજરી દૂબળી પડી હોય, તેથી એના પર ભારે માલના માર ન મરાય,’ એમ આંબેલ-ઓળીમાં હોજરી લૂખામાં કંઈક પણ ટેવાયેલી હોય તે પારણે ૨-૪ દિવસ ધી અને મીઠાઈનો માર ન સહન કરી શકે,’ જો આ સમજ ન હોય, તો પારણું બગાડે, ને મંદવાડ નોતરે. અજ્ઞાન દુઃખ લાવે છે. એમ

(૨) વેપાર-ધંધામાં પણ એક યા બીજા પ્રકારનું અજ્ઞાન ખોટ લાવે છે, ઘરાક કે નોકરી ગુમાવરાવે છે, ખેતી વગેરે નિષ્ફળ કરાવે છે, કુટુંબમાં સ્નેહ તોડાવે છે.

(૩) વેપારમાં ખબર નથી કે અમુક માલનો ભાવ ઊંચો જશે યા નીચો જશે. એની ખબર નહિ તેથી અજાણ્યે ઊંધું વેતરાઈ જતાં નુકસાન આવે.

(૪) કોઈ તેવા ઘરાકને ઉતારી પાડતાં ભાન નથી કે ‘આ પહોંચતો માણસ બહાર જઈને લોકને તારા વિરુદ્ધ ભેળવશે તેથી એ લોકમાંના કેટલાક તારી પાસે માલ લેવા જ નહિ આવે.’ એમ ઘરાક ગુમાવે.

(૫) નોકરીમાં ખબર નથી કે ‘મીઠી મીઠી વાત કરનારા સાથી બીજા નોકરને શેઠને વિરુદ્ધ કાંઈ કહેતાં એ ખાનગીમાં શેઠની વહાલો થવા એ બધું કહી આવશે?’ આ ભાન નથી એટલે શેઠ માટે જેમ તેમ ભરડી નિંદા કરતાં નોકરી જ ગુમાવે ને ?

(૬) એમ ખેતીમાં ખબર નથી કે નવું લાવેલું બિયારણ ખરાબ છે, યા વરસાદ આવવાનો નથી, તેથી મહેનત પાકી કરવા છતાં નિષ્ફળતા મળે એમાં નવાઈ નથી. જો પહેલેથી ખબર હોત અને આ મૂકીને બીજા વ્યવસાયમાં લાગ્યો હોત તો કાંક ભાખરી પામત; પરંતુ ખબર ક્યાંથી લાવવી ?

(૭) એમ ઘર-કુટુંબ-સ્નેહી માટે ખબર નથી કે ‘મારો અમુક જાતનો વ્યવહાર કે અમુક રીતના બોલ સામાના દિલમાં રહેલ મારા પરનો સદ્ભાવ ખંડિત કરશે, ને એમ ચાલુ રહેતાં એ મારા ગણાતા છતાં મારા જ વિરોધી બની જશે,’ આ ખબર નહિ તેથી માણસ સ્વારથિયા, તોછડા, ઉદ્ધત, ઈર્ષ્યાળુ, કે અવિશ્વાસ-શંકાભર્યા વ્યવહાર આદરે છે, ભારે બોલ, હૃદયવેધી બોલ, માયાવી બોલ, મશ્કરા બોલ વગેરે બોલે છે; અને એનું પરિણામ જીવનભરને માટે સ્નેહીના સ્નેહ ગુમાવવાનું થાય છે.

આમ, અજ્ઞાન આવાં આવાં કેટલાંય દુઃખ લાવે છે. લૌકિક જીવનમાં ય જો અજ્ઞાનતાને લીધે આવાં દુઃખ જ દેખવા મળે, તો ધાર્મિક જીવન અંગે તો પૂછવાનું જ શું ?

(૧) મહા અજ્ઞાન અનાત્મજ્ઞતા :-

પહેલા નંબરમાં જીવને પોતાના આત્માનું જ ભાન નથી કે તેવો વિશ્વાસ નથી, અનાત્મજ્ઞ દશા જે અનંત અનંત કાળથી ચાલી આવી છે, એને જ અહીં ઊંચા જીવનમાં પણ ચલાવવી છે, પછી શું કામ એ જ્ઞાન મેળવવા જાય કે ‘મારા આત્માનું હિત શી શી રીતે થાય ? હિત શામાં શામાં ? અને અહિત શી શી રીતે અને શેમાં શેમાં ? કદાચ ક્યાંક વ્યાખ્યાનમાં ઝડપાઈ પડ્યો હોય તો ય નક્કી કરીને બેઠો હોય કે ‘મહારાજ તો બધું કહે, આપણે આપણું જોઈ વિચારીને લેવાનું કરવાનું.’ બોલો, આમાં એ શું જ્ઞાન પામે ? બસ, અજ્ઞાનતા-અનાત્મજ્ઞતા અર્થાત્ સ્વાત્માને ન જોવા-જાણવાની દશા ઊભી રહે પછી એ શી રીતે અહિતમાર્ગો ટાળી શકે ? શી રીતે હિતમાર્ગો આદરી શકે ? અને એ આદરતાં ન આવડે તો અહીં ય કેટકેટલી ચિંતા-અશાંતિ-સંતાપ ભોગવ્યા કરવાનો ? તેમ પરલોકે અહીંના ખેલેલા અર્થ-કામના ને વિષય-કષાયના ખેલનાં ફળ રૂપે કેવી કેવી અધમ દુર્ગતિના કારમા દુઃખ પામવાનો ?

ચિત્તની શાંતિ-સ્વસ્થતા-નિશ્ચિન્તતા તો ધર્મને જીવનમાં ઉતારનારને ત્યાં રિઝર્વ છે, સ્થાપી રખાયેલી છે. જો ધર્મની પરવા ન રાખે અને વિષય-કષાયમાં જ, ભોગવિલાસ-અભિમાન-તૃષ્ણામાં જ, રૂબ્યો રહે તો વૈભવ ગમે તેવા મળ્યા છતાં ચિત્ત શાંતિ વગેરે શાનો પામે ? એના કષાયમાં તો અશાંતિ-અજંપા ને ચિંતા-સંતાપ જ લખાયેલા હોય. ત્યારે કહો આ અભિમાન ને અશાંતિને કોણ લઈ આવે છે ? અનાત્મજ્ઞતા, યાને આત્માનું અજ્ઞાન તથા હિતાહિતનું અજ્ઞાન લઈ આવે છે.

મોહદત્તને ઉપકારી મુનિ મહારાજે ખરી વસ્તુ સમજાવ્યા પર લાગી રહ્યું છે કે અજ્ઞાન એ જ સેંકડો દુઃખોનું મૂળ છે. હિંસાદિ પાપો અને ક્રોધાદિ કષાયો એ ય દુઃખો તો લાવે, પરંતુ જો અજ્ઞાન ન હોય અને કદાચ સંયોગવશ હિંસા કરવી પડતી હોય, ગુસ્સો કરવો પડતો હોય તો ય એમાં ખૂબ સાવધ હોય કે આ મારા જડના ખોટા મોહને લીધે કરવું પડે છે, તેથી મૂળમાં મોહ ખોટો છે. ક્યારે એ મોહમાયામાંથી છૂટું ?

એમ માનો ને કે આપણે કોઈને ન્યાયસર આપેલા પૈસા એ પાછા નથી વાળતો અને ઉપરથી રોક કરે છે, તો પણ ‘આ પૈસા નથી આવતા એમાં માતું ભાગ્ય ને પૂર્વ જન્મનાં દુષ્કૃત કામ કરે છે,’ આવું જ્ઞાન હોય, અજ્ઞાન ન હોય, તો એ ક્રોધ, ઝગડો, નિંદા વગેરે નવું દુષ્કૃત નહિ કરે. સામાને શાંતિથી કહેશે કે

તમારાથી પૈસા અપાય એમ છે ? આજે નહિ કાલે ? ન જ અપાય એમ હોય તો હું માંડી વાળું. સાધર્મિકભક્તિ કે માનવસહાય તરીકે લખી નાખું.’ અને ખરેખર તેમ કરે, ને રોજના સંતાપ-આર્ત ધ્યાનથી બચી એક સુકૃત કર્યાની અનુમોદનાનો લાભ શરૂ કરશે. આમ સજ્ઞાન દશામાં શાંતિ. ત્યારે અજ્ઞાનતામાં ક્રોધ-ક્લેશ-સંતાપ-ઝગડો વગેરે કેટલાંય દુઃખ ઊતરી પડે. અજ્ઞાન એજ દુઃખોનો ઢગલો.

વાત આ છે, કે અજ્ઞાન નહિ હોય તો સાવધાની, જાગૃતિ અને હિંસાદિમાં એવો રસ ન રહેવા દે, એમાં અંકુશ રખાવે, અને જ્યાં મોકો મળ્યો કે એ મોહમાયા તથા હિંસાદિ પડતા મૂકવાની તૈયારીવાળો હોય.

તાત્પર્ય મૂળમાં અજ્ઞાન ભયંકર છે. મોહદત્ત એ વિચારી રહ્યો છે કે અજ્ઞાન કષ્ટરૂપ કલેશરૂપ છે, અજ્ઞાન સેંકડો દુઃખોનું મૂળ છે.

મોહદત્તના ઘોર પાપ-નાશના ઉપાય

હવે મોહદત્ત મુનિને પૂછે છે, ‘ભગવન્ ! તો હવે મારે શું કરવું જેથી મારા ઘોર પાપનો નિકાલ થાય ? મારો આત્મા શુદ્ધ થાય ?’

આચાર્ય મહારાજ એને માર્ગ બતાવતાં કહે છે,

**ચઢ્ઠુઠુઠુ ઘરાવાસં પુત્ત-કલત્તાઈં મિત્તબંધુયણં ।
વેરગ્ગ-મગ્ગ-લગ્ગો પવ્વજ્જં કુણસુ આડત્તો ॥**

તું ઘરવાસનો ત્યાગ કર, પત્ની-મિત્ર-સગાં વગેરે બધાનો ત્યાગ કરીને ચારિત્રમાર્ગને સ્વીકારી એનું સમ્યક્ પાલન કર.

મુનિએ સંસાર છોડી સાધુપણું લેવાનું કેમ બતાવ્યું ? એટલા જ માટે કે, - ઘરવાસ કેમ ત્યાજ્ય ?

(૧) મોહદત્તે જે પાપ સેવ્યાં છે એ ઘરવાસનાં કારણે. પોતે સંસારી હતો તેથી જ વનદત્તા ઉપર વાસનાથી આકર્ષાયો. સાધુ હોત તો એ લાઈનનો વિચાર જ ન કરત કે ‘આ બાઈ સુંદર રૂપવાળી છે, યુવતી છે...’ વગેરે જો એ વિચાર જ નહિ, તો પછી ‘આના પર બીજો હરીફ ઊભો થાય છે ? તો મારું એને,’ એ વિચાર પણ શાનો આવે ? ત્યારે પૂછો,-

પ્ર.- માનો કદાચ હરીફ તરીકેનો વિચાર ન હોય, તોય બાઈના શીલની રક્ષા અર્થે તો સામાને મારવાનો વિચાર આવે ને ?

ઉ.- શું કામ ? બાઈના શીલની રક્ષા માટે પેલાને અટકાવવાનો વિચાર આવે; પણ મારવાનો વિચાર શા માટે ? અને અટકાવવા જતાં સામો કદાચ મરી

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“શ્રી કુવલમાયા ચરિત્ર-૩” (ભાગ-૪૩)

૧૧૩

જાય, તો પણ એમાં ઉદ્દેશ સામાને મારી નાખવાનો નહિ, પણ શીલ રક્ષાનો ચોખ્ખો પવિત્ર ઉદ્દેશ છે, તેથી એ પાપી ન ગણાય. પરંતુ અહીં તો પોતાની કામવાસના જ કામ કરી રહી હતી, તેથી એ પાપાત્મા બન્યો. એમાં મૂળ કારણ ઘરવાસ. ઘરવાસના યોગે જ એવી પાપી બુદ્ધિ થઈ. માટે ઘરવાસનો ત્યાગ જોઈએ.

(૨) વળી ઘરવાસ એટલે એમાં પાપો વધારવાનું ઘણું. એ છોડ્યા વિના પાપો કાપવાનું ને પાપો અટકાવવાનું ઘણું ક્યાંથી થાય ?

બોલો, ઘરવાસ લઈને બેઠા છો તો શું શું નથી કરવું પડતું ? સંસાર માંડી લીધો, સંસાર ભોગવ્યો, આ ભૂલ તો થઈ ગઈ; હવે છોકરો જન્મી ગયો, તો બોલો, શું ત્યાંય હિંમત છે, તત્ત્વબુદ્ધિ અને ગરજ છે ખરી કે

‘હું સંસાર માંડવાની મારી ભૂલમાં આ જન્મી ગયેલા છોકરાને સંસાર ન માંડવાનું સમજાવું ?

શું મનને થાય છે કે એને ‘ઘરવાસ પાપભર્યો છે’ એ સમજાવું ? જનમથી એના કાનમાં નાખ્યા કરું કે ‘સંસાર ખરાબ, આ તત્ત્વબુદ્ધિ અને ગરજ ખરી ?’ સંસાર સેવવાની ભૂલ કર્યા પછી ય આ ખરું ?

પ્ર.- પણ ત્યાં તો છોકરામાં સ્વાર્થ રહે ને ?

ઉ.- તો એનો અર્થ જ આ, કે ઘરવાસ ચીજ જ એવી છે કે ગોઝારી સ્વાર્થ રમત વગેરે કેટલાય પાપ કરાવે, એ સાબિત થાય છે. સ્વાર્થ રમત ગોઝારી એટલા માટે કે એથી, છોકરો પૂર્વે પોતે ધર્મ કરી પુણ્યાઈ લઈને આવેલો, એ છોકરાને તમારા સ્વાર્થમાં ધરમ ભૂલાવી કરમની હોશિયારી શિખવાડાય છે. ત્યારે પછી એ છોકરો આગળ પરલોકમાં કેવો થવાનો ? ન્યાલ કે બેહાલ ? આ કરાવનાર મૂળ સ્વાર્થરમત ગોઝારી નહિ ?

ઘરવાસ ક્યાં પાપ નથી કરાવતો ?

(૩) પત્ની હાજર છે માટે વરસમાં અડધું ય બ્રહ્મચર્ય નહિ; પત્ની જીવંત છે તેથી ઘરમાં મોટા છોકરા-છોકરી છતાં પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય નહિ !

(૪) ઘરવાસના કારણે જ, ધર્મે દીધેલા સઘળામાંથી સઘળું તો શું. પણ મોટો હિસ્સો યા અડધું ય ધર્મખાતે નહિ !

(૫) એમ, સમય પણ ઘણો ધર્મમાં નહિ કિન્તુ કર્મમાં !

(૬) અરે ! કાયાથી કદાચ કર્મમાં રોકાવું પડ્યું પણ વિચારથી-મનથી તો ધર્મમાં ચિત્ત રાખી શકાય ને ? કિન્તુ ના, ઘરવાસ એવા વ્યામોહિત કરી દે છે કે કાયા નહિ તો ચિત્ત એના ખટલામાં ભમ્યા કરે છે. તે એટલે સુધી કે ક્યાંક ધર્મસાધના લઈ બેઠા તો એમાં ય સંસાર-ખટલાના વિચાર ! કાયા તો ધર્મસાધનામાં

૧૧૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“મોહદત્તના ઘોર પાપ-નાશના ઉપાય”(ભાગ-૪૩)

નામની ચાલ્યા કરે, પણ ચિત્ત સારી રીતે સંસાર-ખટલાના વિચારમાં ! ધરવાસના લીધે જ આ ને ?

(૭) ધરવાસ એ ચીજ જ એવી કે એ વિશ્વાસઘાત, હરામીપણું, સ્વાર્થ-રસિકતા, જરૂર પડ્યે જૂઠ, અનીતિ, રસલંપટતા, રૂપલંપટતા, સ્પર્શલંપટતા વગેરે ઘણાં ઘણાં પાપ કરાવે.

(૮) ધરવાસનાં કારણે પક્ષ સંસારનો લેવાય છે, ધર્મનો નહિ ! સંસારી સગાનો, સંસારી સુખ-સગવડનો પક્ષ લેવાનું મન રહ્યા કરે છે; પણ પક્ષ પ્રભુનો, ધર્મીબંધુનો, ને ધર્મનાં અંગોનો નહિ ! ધરવાસ માંડ્યો એટલે જાણે જીવ એનો વેચાણ લીધેલો વફાદાર ગુલામ બની ગયો ! આ કેવી દુર્દશા ? આટલા ઊંચા માનવભવે તો હવે ધર્મના જ પક્ષકાર બની જવું જોઈએ, પણ ગોઝારો ધરવાસ સંસારના પક્ષકાર બનાવી દે છે.

(૯) ધરવાસનાં કારણે જ મુખ્ય આત્મસ્વભાવ જ્ઞાન વધારવાનું નથી થતું. જ્ઞાન-ચૈતન્ય તો આપણા આત્માનો મૂળભૂત મુખ્ય સ્વભાવ છે, પણ શું એ રોજ ખૂબ વધાર્યે જવાનું કરાય છે ? હોશિયારી તો ઘણી છે, એનો ફાંકો છે, કિન્તુ ‘લાવ, એનો ઉપયોગ કરી અધિકાધિક જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરતો રહું,’ એ ક્યાં ?

(૧૦) જાતમાં તો જ્ઞાનવૃદ્ધિ નહિ, પણ છોકરા-છોકરીમાં ય નહિ ! આજે તો દુનિયાનું પાપજ્ઞાન લેવરાવવા છોકરા-છોકરીને કેટલા વરસો સુધી અને કેવા ખંતથી જોડાય છે ? એમાં કેટલો બધો ધનવ્યય કરાય છે ? એની પાસે કરાવવાનાં સેવાકાર્ય કેવા પોતે જાતે કરી લેવાનો ભોગ અપાય છે ?

(૧૧) આજે છોકરા-છોકરી કેમ વિનય-બહુમાન ભૂલ્યા છે ? એટલા માટે જ કે માબાપે એની પાસે સેવાનાં કેટલાંક કાર્ય કરાવવાં જ જોઈએ તે નથી કરાવતા, જાતે કરી લે છે, અને એમને ભણીને સારો ધરસંસાર ચલાવી શકે એ માટે સેવા ભૂલાવી શેઠ બનાવે છે...જે કેળવણી-પદ્ધતિ ઘાલી છે એમાં માતાપિતાની સેવા તથા વિનય અને બહુમાનને સ્થાન નથી, મહત્ત્વ નથી ! ત્યારે શિક્ષક એટલે કે વિદ્યાગુરુની સેવાને વિનય ને બહુમાનને તો વળી સ્થાન ક્યાંથી જ હોય ? બાળકને છેક નીચે બાલમંદિરથી માંડીને ઠેઠ ઉપર કોલેજ સુધીમાં ક્યાંય આનું શિક્ષણ સંસ્કરણ ખરું ? ના એનું પરિણામ આજ જુઓ છો કે આજના માસ્તરોને વિદ્યાર્થીથી કેવું ડરતા રહેવું પડે છે, ને અવસરે વિદ્યાર્થીઓ કેવા હલ્લા મચાવે છે. તો ઘરે પણ એ છોકરા માબાપનું શું લીલું વાળે છે ? તેમ કેવા ઉદ્ધત વર્તાવ કરે છે ? આગળ જઈને એ સમાજમાં અવિનય ઉદ્ધતાઈ કેમ નહિ કરે ?

જ્ઞાનના પાયામાં ગુરુજનપૂજા અને પરાર્થકરણ :-

બસ, ત્યારે આ ગુરુજનપૂજા અને પરોપકારના પાયાના જ્ઞાન વિનાની કેળવણી નર્થુ પાપજ્ઞાન જ બને ને ? રોજ ‘જય વીતરાય’ સૂત્રમાં પ્રભુ પાસે આ માગો છો કે મને ‘ગુરુજણ પૂઆ પરત્યકરણં’ હો; કેમ વારું ? એટલા જ માટે કે એ લૌકિક સૌંદર્ય છે એના વિના લોકોત્તર સૌંદર્યરૂપ જૈન ધર્મની વસ્તુઓ મળી શકતી નથી, એના યોગ્ય અધિકારી બની શકાતું નથી. સાધુનો યોગ પણ ત્યારે ફળે કે પેલું મૂળમાં હોય. તો પછી એ ગુરુજનપૂજા અને પરનું ભલું કરવાનું શિક્ષણ કેટલું બધું જરૂરી ગણાય ? કેટલું મૂળ પાયાનું ગણાય ? એ વિનાની કેળવણી એ પાપજ્ઞાન છે.

છતાં તમને છોકરા-છોકરીમાં પાપજ્ઞાન વધારવાનો રસ છે, એવો આ પાયાના ધર્મનું જ્ઞાન અપાવવાનો રસ નથી, એટલે જ છોકરાને પાઠશાળે મોકલવાનું કરતા નથી, પણ મૂળમાં, જાતમાં સમ્યગ્જ્ઞાન વધારતા રહેવાનો રસ ને પ્રયત્ન જ ન હોય, ત્યાં આશ્રિતના માટે શાનો વિચાર આવે ? આજનો ધરવાસ એટલે સંસારની રીતિ-પદ્ધતિ જ એવી થઈ ગઈ છે કે આ માટે તમને કુરસદ જ નથી લાગતી. બસ, માટે જ ધરવાસ એ આત્માના મુખ્ય સ્વભાવભૂત જ્ઞાન તરફ બેપરવા રખાવે છે. તેથી એ ધરવાસ ત્યાજ્ય છે.

મોહદત્તને પાપ ધોવા માટે મુનિએ આ અને બીજા એવા અનેક કારણોએ ધરવાસ છોડવાનું કહ્યું. મહાત્મા કહે છે કે ‘તારે આત્માને પાપમાંથી મુક્ત કરવો હોય તો ધરવાસ અને સગાસંબંધીને છોડી વૈરાગ્યમાર્ગે લાગી જા અને ચારિત્રને આરાધ.’

ચારિત્ર ન લેવાનાં ૩ બહાનાં :-

મહાત્માએ કેમ આ સીધો રસ્તો બતાવી દીધો ! કેમ કહ્યું નહિ કે ‘(૧) પહેલાં તારા માતાપિતાની રજા મેળવ, (૨) ધીરે ધીરે ધર્મમાં ચડ, (૩) ચારિત્ર પાળવું એટલે ખાવાના ખેલ નથી,...’ આવું આવું કેમ જ કહ્યું ? ચારિત્ર ન લેવાનાં એ બહાનાં છે.

(૧) માતાપિતાનું બહાનું કેમ ખોટું ? :-

કહો, મહાત્માએ એટલા જ માટે આ બધું ન કહ્યું કે મોહદત્તે જે પાપ કરેલા છે એના ભયંકર વિપાકમાંથી માતાપિતા છોડાવવા નહિ આવે. માતા-પિતાની આજ્ઞા મેળવવા ઊભો રહે અને કદાચ એમ જ જીવન પૂરું થઈ જાય, અથવા પછીથી પોતાનો જ પાપનાશ કરવાનો ઉત્સાહ મોળો પડી જાય, તો ચારિત્ર ક્યાં મળવાનું ? અને ચારિત્ર વિના પાપોનો મહાનાશ ક્યાંથી થવાનો ? એ ક્યાં વિના પરલોકે દુર્ગતિ મળે, પાપજીવન મળે, દુઃખો મળે, એ વખતે માતાપિતા બચાવવાને રોકવા આવે ?

(૨) ધર્મ ધીરે ધીરે કરવાનું બહાનું કે ખોટું ? :-

ત્યારે, ‘પહેલાં ધીરે ધીરે ધર્મ કરવાની’ વાત પણ એવી છે કે એમાં અત્યારે જાગેલી પાપનાશની તીવ્ર તમન્ના ન રહે; તમન્ના મોળી પડી જાય. અરે ! ધર્મ જો સારો છે, કરવા જેવો છે, તો ધીરે ધીરે શા માટે કરવાનો ? પૈસા સારા લાગ્યા હોય અને એકદમ સામટા મળતા હોય, તો ત્યાં એ અટકાવી ધીરે ધીરે થોડા થોડા લેવાનું કરાય છે ? ત્યારે બહાનું કાઢે છે કે

‘આઘા જઈને પાછા પડાય તો.’ એ બહાનું ય ખોટું :-

પ્ર.- ધર્મ એકદમ લેવામાં આઘા જઈને પાછા પડાય તો ?

ઉ.- આ બહાનાની સામે, પહેલાં એ તો કહો કે જીવનમાં ધર્મ કેટલો વધાર્યો ને કેટલા પાછા પડ્યા ? દુનિયાની કઈ વાતમાં ઉત્સાહ અને તાકાત જોયા પછી ‘ધીરે ધીરે’નું સૂત્ર લગાડો છો ? પરણ્યા પછી પત્ની ઉપર પ્રેમ ધીરે ધીરે કરેલો ? તાકાત હતી એના કરતાં એને અનુકૂળતાઓ ધીરે ધીરે આપેલી ? બજારમાં મહેનત ધીરે ધીરે કરવા માંડેલી ? ધર્મની એટલી ભૂખ નથી, પૂર્વ જનમોમાં અને આ જનમમાં ઊભા કરેલાં પાપના ગંજના ગંજનો નાશ કરવાની એવી તમન્ના નથી એટલે ધર્મમાં ‘ધીરે ધીરે’નું સૂત્ર ઘાલ્યું છે.

મોહદત્તને પોતાના પાપનો ત્રાસ છૂટ્યો છે, એનો નાશ કરવાની પૂરી તમન્ના જાગી છે, પછી મહાત્મા શા માટે ધર્મ થોડો થોડો કરવાનું બતાવે ? પાછા પડવાની વાત તો જેને એવો પાપત્રાસ અને પાપ તોડવાની તમન્ના નથી એના માટે છે. અહીં તો પાપનો ત્રાસ એટલો બધો જાગ્યો છે કે હવે ગમે તે ભોગે એ તોડી નાખવાની વાત છે, તે કાંઈ થૂંકે પૂડલા ન વળે, તેલિયું કપડું ખાલી પાણીમાં ઝબોળવાથી કે પાલીસ-માલીસ કરવાથી સાફ ન થાય.

(૩) ‘ચારિત્ર ખાવાના ખેલ નહિ’નું બહાનું કેમ ખોટું ? :-

ત્યારે ‘ચારિત્ર કાંઈ ખાવાના ખેલ નથી’ એ બહાનું પણ જંગી પાપોનો ત્રાસ નહિ, એને તોડવાની પરવા નહિ, એના ઘરનું છે. ભાન નથી કે ભલે આ જીવનમાં કદાચ એવાં ઘોર પાપ નથી કર્યાં, પણ પૂર્વ ભવોમાં ક્યાં ઓછાં કર્યાંની ખાતરી છે ?

અહીંના કામ-ક્રોધ-લોભ-રાગ-દ્વેષ વગેરે સૂચવે છે કે પૂર્વે આપણે કેવા હોઈશું ?

સંયોગ-પરિસ્થિતિવશ અહીં એ ઓછી માત્રામાં સેવાતા હોય, પણ અંતર

તપાસો કે આપણું ચાલતું હોય તો એમાં ક્યાં બાકી રહે ? એ અંતરની વૃત્તિ પરથી પૂર્વ જીવનમાં આપણાં મહા પાપનાં તોફાનોની કલ્પના કરી શકાય તો એનાથી બંધાયેલા જથાબંધ પાપોના નિકાલ માટે માનવ જેવો ભવ જગતમાં છે ? એમ પાપભર્યા ઘરવાસમાં જંગી પાપનાશ કરવાની શક્યતા છે ? ચારિત્રજીવન સિવાય પાપ કરાવનારા સંયોગો જ ન છૂટે પછી ભારી પાપનાશ શે કરી શકાય ? ઋષભદેવ ભગવાનની પાટપરંપરાએ અસંખ્ય રાજાઓએ ચારિત્ર લીધા હશે તે ફોગટ લીધેલાં ? પાર્શ્વનાથ અને મહાવીર પ્રભુ જેવા જનમથી મહાવૈરાગી અને નિષ્પાપ પવિત્ર જીવનવાળા છતાં ત્રીસ વરસની ઉંમરે ચારિત્રમાર્ગે ચાલી નીકળ્યા એ શા માટે કહો ?

‘અસંખ્ય જનમોનાં પાપ-કર્મ તોડવા અને નવાં પાપ સદંતર બંધ કરવા ચારિત્ર જેવો કોઈ ઉપાય નથી; માટે એ જ કરું’ આ ધગશ હતી.

આવી ધગશ હોય એ શું બહાનું કાઢે ખરો કે ચારિત્ર એ ખાવાના ખેલ નથી ? ત્યારે આજનો તમારો સંસાર એ ખાવાના ખેલ છે ? જ્યાં પુણ્ય પહોંચતું હોય છે, ત્યાં હજી એના અંધાપામાં સંસાર એ ખાવાનો ખેલ લાગે એ જુદી વાત; બાકી ત્યાં પાપોનો પાર નથી; અને જ્યાં પુણ્ય નથી પહોંચતું ત્યાં તો તેલ નીકળે છે, મનને આંધી-સંતાપનો પાર નથી. મોટા શ્રીમંતને ય ચોપડામાં સફાઈ કરીને ઈન્કમેટેક્સ ઓફિસરને જો સમજાવી દેવાનું પુણ્ય નથી પહોંચતું, એ પતાવવામાં ખાવાનો ખેલ નથી લાગતો, ભારે વિટંબણા લાગે છે, છેવટે પંચ હજાર, લાખ બે લાખ રૂપિયાનું ઊઠમણું ભોગવવાનું માથે પડે છે. ત્યારે મધ્યમ માણસને પૂરું કરવાની ભારે વિટંબણા છે. કેટલાય જરૂરી ખરચા મન મારીને રોકવા પડે છે. આમાં ક્યાં ખાવાના ખેલ રહ્યા ?

આવા મહા કષ્ટમય-વિટંબણામય સંસારને ખાવાના ખેલ સમજવા અને ચારિત્રને કે જ્યાં આ બધાં કોઈ કષ્ટ નથી, વિટંબણા નથી, એને માટે કહેવું કે એ ખાવાના ખેલ નથી, એ કેટલું વાજબી ગણાય ?

પ્ર.- તો સંસારની વિટંબણાઓમાં કેમ ખાવાના ખેલ લાગે છે ?

ઉ.- કારણ સ્પષ્ટ છે,

થોડા વિષયસુખ ચાટવાની લાલચ સંસારને કડવો નથી લાગવા દેતી. વિષયસુખો ભોગવવાની લાલચ છે, રસ છે, એટલે પછી મહાવિટંબણાઓ પણ હોંશે હોંશે સહેલી માનીને વધાવી લેવાય છે. ‘બે દીકરાનો હું બાપ ગણાઉં છું ને ? મને એ બાપુજી બાપુજી કહે છે ને ?’ પછી એની ઉદ્ધતાઈ, હરામહાડકાં બધું ચલાવી લેવાય છે. આ ય વિષયસુખની લંપટતા છે. માન-સન્માન, કીર્તિ-સત્તા,

બજાર, પૈસા, સ્ત્રી, ખાનપાન આ બધા વિષયો છે. એનાં સુખને ચાટતા રહેવાની લહેજતના નશામાં પેલી વિટંબણાઓ મામૂલી લાગે છે. દારૂડિયાની કઈ દશા હોય છે ? દારૂના નશામાં મહાવિટંબણાઓથી કંટાળો નથી આવતો.

ખરી રીતે જેને જંગી પાપોના જુમલાનો ત્રાસ લાગ્યો છે એ તો જુએ છે કે નરક તિર્યચ ગતિમાં પરાધીનપણે માર બેહદ બાધા છે, એની આગળ અહીંના ચારિત્રનાં શા કષ્ટ છે ? ત્યાં તો વળી જાલિમ દુઃખ છતાં પાપોનો ઢેર વધારવાનું કરેલું, ત્યારે અહીં એની અપેક્ષાએ ચારિત્રમાં કષ્ટ મામૂલી, અને નવાં પાપો બંધ, તથા જૂનાં જંગી પાપોનો નિકાલ થાય છે.’ પાપો ત્રાસરૂપ લાગી અને તોડવાની તમન્ના છે, એને ચારિત્રમાં જ ખાવાના ખેલ લાગે છે.

એ લાગવા પર જ મહા સમૃદ્ધિ અને દેવતાઈ જેવા ભોગ-વિલાસમાં મહાલતા શાલિભદ્રે હોંશે હોંશે ચારિત્ર લીધું, અને ખાવાના ખેલની જેમ સહેજે સહેજે ઘોર તપસ્યાઓ આચરી કાયાને હાડપિંજર શી કરી નાખી, કહેશો નહિ ‘ભાઈ ! આપણામાં આવી શક્તિ નહિ;’ એમ કહેજો કે ‘પાપોનો ત્રાસ અને પાપનિકાલની તમન્ના આપણામાં નહિ, માટે સુંવાળા સુખશીલિયા અને ગળિયા બની રહેવાય છે.’

મોહદત્તને મહાત્મા ચારિત્ર લેવાનું કહી એમાં કેવા બનવું તે કહે છે,

જો ચંદ્રગેણ બાહું આલિપ્દ વાસિણા ય તચ્છેઙ્ઙ ।

સંશુણ્ઙ જો ય નિંદઙ્ઙ તત્થ તુમં હોસુ સમભાવો ।

અર્થાત્ જે કોઈ ચંદનથી હાથ પર વિલેપન કરે, યા કોઈ હાથને વાંસલાથી છોલી નાખે, જે કોઈ સ્તુતિ કરે, કે નિંદા કરે, એમના પ્રત્યે તું સમભાવવાળો થજે.

સમભાવ વિના ચારિત્ર ઘવાય :-

ચારિત્રમાં સમભાવ કેળવવાની પહેલી જરૂર છે. સમભાવ નહિ એટલે રાગ ને દ્વેષ, હરખ ને ઉદ્વેગ એમાં ચારિત્ર ઘવાય. સમભાવ વિના ઈષ્ટ વિષયોના રાગ અને અનિષ્ટ વિષયોના દ્વેષથી પાંચે ય મહાપ્રતોમાં ક્યાંય ને ક્યાંય ખોડખાંપણ લાગી જાય છે, ક્યાંક તો આરંભ-સમારંભ કરવા-કરાવવા-અનુમોદવાનું થાય; યા ક્યાંક અલ્પ મૃષાભાષણ-ચિંતન આવી જાય; અથવા સ્વામિ-અદત્ત, જીવ-અદત્ત, તીર્થંકર-અદત્ત કે ગુરુ-અદત્ત સેવવાનું બની જાય; અથવા શબ્દ-રૂપ-રસ વગેરેનાં આકર્ષણથી ચોથા મહાપ્રતમાં અતિક્રમ થાય, કે ઈચ્છા-મૂચ્છા-ગૃહ્ણિથી પાંચમા મહાપ્રતમાં દોષ લાગી જાય.

સમભાવ વિના છઠું ગુણઠાણું ન ટકે :-

એમ, સમભાવ ન કેળવે તો રાગ-દ્વેષ વગેરે સહેજ વધી જવાથી ત્રીજા

પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયની કોટિમાં ચાલ્યા જવાથી ચારિત્રનો સર્વવિરતિભાવ ઊઠી જાય, ચારિત્રનું છઠું ગુણસ્થાનક ચાલ્યું જાય, પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ સમભાવ ચૂક્યા, તો કષાય વધતાં વધતાં ઠેઠ પહેલે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે પડીને ઠેઠ સાતમી નરક સુધીનાં પાપ ઉપાર્જનારા બન્યા.

ઊંચો સમભાવ આવે શી રીતે ?

ત્યારે એવો સમભાવ એવી ચીજ નથી કે જે એમજ અવસરે આવીને ઊભો રહે; એના માટે દિનરાત ચીવટ રાખી એની ભાવના કરતા રહેવું પડે. સમભાવમાં બે વસ્તુ કરવાની છે, (૧) રાગ-દ્વેષને અટકાવવાનું, ને (૨) હરખ-ઉદ્વેગને રોકવાનું. આની ભાવના કરતાં રહેવાનું છે. એવું નહિ કે કોઈ પદાર્થ યા પ્રસંગ સામે આવ્યો ત્યારે જ આ ભાવના કરવાની; કિન્તુ તે વિના પણ ભાવનાને મનમાં રમતી રાખવાની છે. એનો પ્રભાવ પછી એવો પડે કે સામાન્ય સામાન્ય પદાર્થ કે પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં એમાં રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-ઉદ્વેગ અટકાવવાનો અભ્યાસ કરતા રહેવાય. વર્ષોની આ ભાવના અને અભ્યાસ થતા રહે એટલે દિલમાં સમભાવ અંશે સિદ્ધ થવા પામે એ એવા વિશેષ પદાર્થ કે પ્રસંગ વખતે કાર્યકર બને. જેમ, આગ લાગે ત્યારે કૂવો ખોદવા ન બેસાય, એ તો પહેલેથી પાણીની જોગવાઈ થાય છે; એમ ભાવનાનો અભ્યાસ હોય એ અવસરે કામ લાગે.

દીકરીનું ત્રણ વરસ પછી લગ્નટાણું આવવાનું હોય તો શું કરો છો ? પહેલેથી જ એના ખર્ચ માટેની રકમ બચાવતા-કરતા રહો છો ને ? કે જ્યારે ટાણું આવીને ઊભું રહે ત્યારે જ એના ખર્ચની ચિંતા કરો છો ? સમભાવમાં આવું જ છે, પહેલેથી થોડા થોડા સમભાવના સંસ્કાર ભેગા કરતા જાઓ ત્યારે એ ટાણાં વખતે ઉપયોગી થાય. બસ,

સંસ્કાર ભેગા કરવા માટે આ જ કરવાનું છે, (૧) એની શુભ ભાવના, અને

(૨) નાના નાના પ્રસંગ પર એનો અભ્યાસ.

સમભાવની ભાવનામાં શું શું ચિંતવવું ?

(૧) પહેલી તો આ માન્યતા મજબૂત કરવી કે ‘જીવ ! સમભાવ રાખવામાં મુડદાલ નથી બનાવતું, પરંતુ સાત્ત્વિક બનાય છે. એ તો અજ્ઞાનમૂઢ માણસો એમ સમજે કે સમભાવ રાખીએ તો મુડદાલ બનાય. સારું કાંઈક ધન મકાન ઝવેરાત વગેરે જોયું ને રાગ ન થાય, આકર્ષણ ન થાય, અગર ઉકરડો ગંદવાડ વગેરે નરસું જોઈને એના પર અરુચિ દ્વેષ ન થાય, એ તે કાંઈ જીવન છે ? એમ પૈસા સારા કમાયા, સારું માન મળ્યું, ને ખુશી ન થઈ, હર્ષ ન થયો, અથવા પૈસા ગુમાવ્યા, સગું મરી ગયું ને ખેદ ન થયો, એ તે કાંઈ જીવન છે ? ત્યાં શું મુડદાલની જેમ

રાગ-દ્વેષ, હરખ-શોક કર્યા વિના સમભાવ રાખી બેસી રહેવાય ?” આવું માનનારા સમજી નથી, સત્ત્વશીલ નથી, વિવેકી નથી.

દુનિયામાં દેખાય છે કે નાના જંતુને ય ગમતા-અણગમતા પર રાગ-દ્વેષ અર્થાત્ આકર્ષણ-અણગમો થાય છે. માટે તો એ ગમતું લેવા ને અણગમતાથી પાછું ફરવા પ્રયત્ન કરે છે. વળી ગમતું મળવા પર હરખ એને ય થાય છે, તેથી તો એ એને ચીટકી પડે છે એમ અણગમતું આવી પડવા પર એને ખેદ પણ થાય છે, તેથી તો એનામાં અકળામણ કંપ વિહ્વળતા થતી દેખાય છે. એટલે સમભાવને બદલે રાગ-દ્વેષ-હરખ-ઉદ્વેગમાં તો આખું જગત ફસાયેલું છે. એમાં માનવ જીવની શી બહાદુરી ? શી વિશેષતા ?

બહાદુરી-વિશેષતા તો એ રાગાદિ અટકાવી સમભાવ રાખવામાં છે.

માણસ જેવો માણસ, ને એ શું જંતુ-જનાવરની હરોળમાં બેસે ? શું જંતુ-જનાવર અજ્ઞાનતા-મૂઢતા ભર્યું કરે એટલું કરીને બેસી રહેનારો ? તો પછી એને મળેલી ‘વિશિષ્ટ’ બુદ્ધિશક્તિનો ખાસ શો ઉપયોગ ?

પ્ર.- સારા વેપાર કરી શકે, સારું કમાઈ શકે, સારા મકાન ઊભાં કરાવી શકે, સારા જમણ બનાવરાવી શકે, વગેરે વગેરે માણસની બુદ્ધિશક્તિનો ઉપયોગ નથી ?

ઉ.- આ ઉપયોગમાં તો આહાર-વિષય-પરિગ્રહની સંજ્ઞાઓ વધે છે. એ વધવાથી જ જીવહિંસામય આરંભ-સમારંભ વધે છે, કલેશ વધે છે, રગડા વધે છે...જુઓ આજે દુનિયામાં માણસ માણસ વચ્ચે રાજ્યો રાજ્યો વચ્ચે કેટલા બધા ઝગડા વધી ગયા છે ? કેટલા નિર્દોષ માણસોનો પણ સંહાર થાય છે ? માણસને જીવન જીવવામાં કેટકેટલી મુશ્કેલીઓ વધી ગઈ છે ? આ બધું શાને આભારી છે ? સારા પૈસા કમાવવા, સારું ખાવું-પીવું-ભોગવવું, સારી સત્તા અજમાવવી... વગેરે વગેરેની લાલસા ને પ્રવૃત્તિના લીધે જ એ બધા ઝગડા કલેશ વિટંબણા ને ? તો એ ઝગડા કરાવનાર સારી કમાઈ વગેરેની ઝંખના અને પ્રવૃત્તિમાં હોશિયારી ગણાય ? બુદ્ધિમતા કહેવાય ? અગર હોશિયારી બુદ્ધિ વગેરેનો સદુપયોગ ગણાય ? કહેવું જ પડે, ના એમાં તો બુદ્ધિનો દુરુપયોગ છે. છતાં એ કરાવનાર કોણ છે ? સારી કમાઈ વગેરે પરનો રાગ અને હરખ; એનાથી વિપરીત પરનો દ્વેષ અને ખેદ.

માટે કહો, રાગ-દ્વેષ અને હરખ-ઉદ્વેગ એ સુખશાંતિ આપનાર નથી; પણ સમભાવ જ સુખશાંતિને લાવી શકે છે.

કુમારનંદી સોનીને રાગમાં કેટલી અશાંતિ ? :-

સાંભળી ગયા છે ને કે પેલો કુમારનંદી સોની નવી નવી કન્યાઓ પરણવામાં અને એમ ૫૦૦ સ્ત્રીઓ પરના રાગથી શું એ સુખી હતો ? ના, એટલું છતાં નવી મેળવવાની ચિંતામાં બળતો હતો. એટલે જ્યાં પેલી પંચશૈલ દ્વીપના અધિપતિ દેવના કાળ કરી જવાથી એની પત્ની દેવીઓ હાસા-પ્રહાસાએ નવો દેવ કરવા કુમારનંદીને દર્શન આપ્યું કે એ વિહ્વળ થયો, ‘અહો ! કેવી આ રૂપાળી ? આની આગળ મારી પાંચસો ય કશી વિસાતમાં નહિ.’ બસ, આ વિચારી એણે એ દેવીઓ આગળ ભોગની પ્રાર્થના કરી, કરગરીને વિનવવા લાગ્યો.

દેવીઓ જુએ છે કે ‘વાહ ! આ આપણો પતિ દેવ થાય તો કામનો છે. આપણા રૂપ-ભોગમાં મુગ્ધ આ આપણો ગુલામ થઈને રહેશે.’ એટલે એ પેલા સોનીને કહે છે, ‘અહીં કશું ન થાય, તું પંચશૈલ પર્વત પર આવ.’ એમ કહી અદૃશ્ય થઈ ગઈ. હવે કુમારનંદી ઝૂરવા લાગ્યો.

રાગમાં તણાવામાં સુખ-શાણપણ છે ? :-

કહો, સમભાવને બદલે રાગમાં તણાયો એ સુખી-શાણો-બુદ્ધિમાન ગણાય ? દેવીઓને જોતાં વિહ્વળ થયો, પછી દીન બની કરગરવા લાગ્યો, પછી નિરાશ થઈ ઝૂરવા લાગ્યો, એ બધું સુખશાંતિ છે ? કે રાગની ભારે સતામણી છે ? જોરદાર વીંછીના ડંખે માણસ ઊંચોનીચો થાય, ભૂતના પ્રવેશે કોઈ કૂદાકૂદ કરે, એવી રાગની પરવશતામાં ઊંચાનીચી ને કૂદાકૂદ થાય છે.

સોનીને હવે જંપ નથી, એક લગન છે કે ‘ગમે તેમ કરીને પંચશૈલ પહોંચું. નાવિક મળ્યો, એને એક કોડનું ધન આપીને એની નાવમાં બેસી ચાલ્યો, અફાટ સાગરમાં ઝંપલાવ્યું. કેટલું જોખમ ? પણ ગભરામણ નથી, કેમકે દેવીઓ મેળવવાની ઝંખના છે.

ચારિત્ર કઠિન નથી. મોક્ષની લગની જોઈએ :-

મોક્ષે પહોંચવાની જો લગની લાગે તો પછી ‘ચારિત્રમાર્ગમાં કઠિનાઈ આવશે તો ? ત્યાં આપણું સગાની જેમ કોઈ સાચવનાર નહિ મળે તો ?’ એવી કોઈ ગભરામણ ન હોય. ચારિત્ર કઠિન નથી; લગની જોઈએ મોક્ષની. સોનીને પંચશૈલ પહોંચવાની લગની છે એટલે મહાસમુદ્ર-માર્ગે જવામાં કોઈ ગભરામણ નથી, કઠિનતા નથી લાગતી.

નાવ નજીકમાં પહોંચ્યું એટલે નાવિક એને કહે છે, “જુઓ પેલો પર્વત દેખાય એ પંચશૈલ. ત્યાં કિનારે મોટું ઝાડ છે આ નાવ એની નીચે જાય એટલે તમે એની શાખાએ વળગી જજો. ત્યાં રાતના મોટા ભારંડ પક્ષી વિસામો કરવા આવશે. તમારા શરીરે પછેડી બાંધી એનો એક છોડો એ પક્ષીના પગે બાંધી દેજો. સવારે એ

પક્ષી ઊડીને પર્વત પર જશે ત્યારે તમે ય લટકતા પહોંચી જશો. બસ, પહોંચવાની માત્ર આ રીત છે. જો ઝાડની ડાળીને વળગી નહિ પડો, તો આ નાવ અને મારી સાથે તમે ય આગળ આવર્તમાં ઘૂમરીમાં ફસાઈ ખતમ થઈ જશો. કુટુંબને કોડનું ધન અપાવવા માટે જ મેં ડોકરાએ આ જીવલેશ કાર્ય સ્વીકાર્યું છે. એટલે હું તો ખતમ, પણ તમે ય ખતમ થશો.”

હવે સોની શું કરે ? મરવું તો નથી, દેવીઓ લેવી છે. ભલે પક્ષીના પગે ટીંગાઈને ય દેવીઓ પાસે પહોંચવાનું બને છે ને ? તો એમ કરવા તૈયાર. તે બરાબર ઝાડની નીચે નાવ ચાલતાં ઊભો થઈ કૂદીને ડાળને વળગી પડ્યો. રાતના પક્ષીના પગે બંધાયો, ને સવારે આકાશમાં લટકતો પંચશૈલ પર્વત પર પહોંચ્યો.

રાગની કેવી વિટંબણા ? આ બધું કરવામાં શું બુદ્ધિ-હોશિયારી-ધનનો સદુપયોગ કર્યો ? ભૂલતા નહિ, મોટા રાગમાં મોટી વિટંબણા, તો નાના રાગમાં પણ નાની વિટંબણા જ હોય, સુખશાંતિ નહિ. શાંતિ અને સુખ તો સમભાવમાં જ છે. માટે જ પૂણિયો શ્રાવક સુખી હતો, એને શાંતિ હતી. એ સામાયિક સાચા સમભાવનું કરતો. ત્યારે જ એના સામાયિકનું ફળ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ પણ એ કેટલું એ કહી શક્યા નહિ.

હજી તો જુઓ સોનીને રાગની વિટંબણા કેટલી ભારી ઊભી થાય છે; પંચશૈલ ઉપર પહોંચ્યો, અને દેવીઓ મળી તો ખરી, એટલે એનું હૈયું નાયકૂદ કરવા ય લાગ્યું, કેઈ કલ્પનાના આસમાનમાં ઊડ્યો કે બસ, હવે તો જિંદગીભર આના સુખ મળશે, બસ ! કેવી મજા ?’ પરંતુ પેલી દેવીઓ કહે ‘આવા તમારા હાડ-માંસ-મળમૂત્રભર્યા માનવશરીરે અમારા સંબંધ ન થાય.’ ત્યાં એ દિગ્મૂઢ થઈ ગયો; ભારે ચિંતા-સંતાપમાં પડ્યો કે ‘હાય ! હું અતોભ્રષ્ટ તતોભ્રષ્ટ થયો. પેલી ૫૦૦ સ્ત્રીઓ ય ગઈ, ને આ પણ ના કહે છે. હવે હું ત્યાં ય શી રીતે પહોંચું ?’ સોનીની આ દશા જોતાં શું લાગે ?

રાગ-હરખમાં મજા છે ? કે વિટંબણા ? બુદ્ધિમત્તા છે, કે અક્કલનું દેવાળું ? હોશિયારી છે, કે મૂર્ખતા ?

હજી આગળ વિટંબણા જુઓ. દેવીઓએ એની ચિંતા જાણી એને દૈવી શક્તિથી એની નગરી ચંપામાં મૂકી દીધો. પત્યું ? હવે ઠેકાણે આવી ગયો ? ના, હવે એને પેલી હાસા-પ્રહાસાનાં રૂપ સૌંદર્ય યાદ આવે છે, તે શાનું ચેન પડે ? રૂપાળી રૂપાળી ૫૦૦ સ્ત્રીઓ પસંદ કરીને ભેગી કરી છે એમાં પહેલાં મસ્ત પણ હતો, કિન્તુ હવે દેવીઓ પર રાગ ઊભો થઈ ગયો તે હવે પેલી પાંચસોએ કૂચા લાગે છે, પાંચસોમાં ચેન નથી; મૂઢ જેવો બની ગયો છે. દેવીઓએ તો ના પાડી

દીધેલી, છતાં સોની મનમાં એક ઓઠું પકડે છે કે ‘માનવીય શરીરે સંબંધની ના પાડી છે ને ? એનો અર્થ એ, કે દેવતા થાઉં તો એનો યોગ મળે. બસ, ત્યારે એ જ પંચશૈલ પર્વતનો અધિપતિ દેવ થવાનો સંકલ્પ કરીને ચિતામાં બળી મરું; એટલે પછી દેવીઓનો પતિ દેવતા જ થવાનો.’

બળી મરવા સોની કુમારનંદી તૈયાર થઈ ગયો, પરંતુ એના મિત્ર નાગિલ શ્રાવકને ખબર પડતાં એ એને શિખામણ આપે છે,-

નિયાણું કેમ ન કરવું ? : માનવભવ શા માટે ? :-

‘અરે મિત્ર ! તું આ શું કરવા તૈયાર થયો છે ? આવા મહાકિંમતી માનવ જનમનો આમ કાં નાશ કરે ? જીવનનો નાશ જ કરવો હોય તો ચારિત્ર લઈ ત્યાગ અને તપસ્યાથી વિધિસર નાશ કાં ન કરે જેથી તને મોક્ષ યા ઉચ્ચ સદ્ગતિ તો મળે ?

(૧) હે મહાનુભાવ ! શું તું નથી જાણતો કે માનવકાળ મનુષ્ય-આયુષ્ય એ તો બીજે ક્યાં ય ન સેવી શકાય એવા ઉચ્ચ સુકૃતોનો યોગ્ય કાળ છે ?

એવા ઉત્તમોત્તમ આયુષ્યનો નાશ કરવો એ શ્રેષ્ઠ સુકૃતોની તકનો જ નાશ કરવા બરાબર છે.

પરાણે કોઈ પ્રાણ હરે એમાં તો નાઈલાજ; પરંતુ હાથે કરીને તું જાતે જ શા સારુ આ મરવાની મૂર્ખાઈ કરે ?

(૨) હે ભાગ્યવાન ! તું એ પણ જો કે તને એ દેવીઓ જેવી સ્ત્રી ન મળી, અને દેવીઓએ તને ના પાડી દીધી, એમાં ય તારા કોઈ અંતરાય-પાપકર્મ કામ કરતા હશે ને ? જીવને આવા તો કેટલાય પાપકર્મ નડતા હોય છે; તેમ એથી ય કેટલા બધા વધારે પાપકર્મ સિલકમાં પડેલા હોય છે. આ પાપોના નાશ કરવાની શ્રેષ્ઠ તક પણ આ મનુષ્ય જીવનમાં જ છે. તો એવું મજેનું કામ મૂકીને ભવિષ્યને માટે પણ એવું કાર્ય કરી શકવા માટેના યોગ્ય માનવ જીવનનો જ નાશ શું કામ કરે ?

(૩) એમ, બળી મરવામાં જો અસમાધિ-હાયવોય થઈ, તો દુર્ગતિમાં તણાઈ જવું પડે; ત્યાં પછી દેવી તો દૂર પણ દુઃખના દવ લાગશે.

(૪) અરે મિત્ર ! તને નિયાણાંના ભયંકર કટુ વિપાકની ખબર નથી ? નિયાણાં પાછળ કામ કરતો અંધ રાગ, મોહ, અને ભોગલાલસા જન્મો જન્મ પૂંઠે લાગે છે; દુર્ગતિઓની પરંપરા દેખાડે છે, ધર્મ માટે નાલાયક કરી મૂકે છે. તો વિચાર કે ત્યાં જીવની કેવી દુર્દશા ? માટે કહું છું કે આ અજ્ઞાનતાભર્યા નિયાણાંમાં ન પડે.

(૫) હે નરોત્તમ ! એ જો કે નિયાણું જે ભોગ-તૃષ્ણાથી કરે છે, માન કે

એ દેવી મળી ગઈ, તો શું એ તૃષ્ણા પછી શાંત પડી જશે ? કે તૃષ્ણાની આગમાં ભોગનાં ઈંધણ હોમાવાથી તૃષ્ણાની આગ વધી જશે ? આટલા ઊંચા આર્થ માનવભવે આવ્યો, એ તો સમજ કે પૂર્વે કર્મથી હલકો થઈને આવ્યો, તો હવે

તૃષ્ણાને વળી ઓછી કરવાને બદલે વધારવાનું કરી આપનાર આ નાપાક નિયાણામાં શું કામ ફસાય ?

હે સજ્જન ! નિયાણાંથી અને આ નિરંકુશ ભોગલાલસાથી તો સુવર્ણજીવન માટી થાય છે, કર્મોથી મુક્ત બની શકનાર આત્માને કર્મની મહા ગુલામી-પરાધીનતા માથે કરવાનું થાય છે.

માટે, મારી તને ખાસ સલાહ છે કે તું આ લત આ બળી મરવાનો વિચાર પડતો મૂક.”

પરંતુ હાય રાગ ! દેવીઓના ભોગના રાગમાં અંધ બનેલો સોની શાનો અટકે ? એ તો કહી દે છે, ‘ભાઈ ! તારી વાત બધી સાચી, પરંતુ હું હવે એ દેવીઓ વિના રહી શકું એમ નથી; પછી ભલે એની ખાતર બળી મરવાની ય પીડા શાંતિથી સહી લઈશ.’

બોલો, રાગ સારો કે સમભાવ ? રાગમાં સુખ કે સમભાવમાં ? સમજુપણું રાગમાં કે સમભાવમાં ? સોનીનો આ પ્રસંગ જોઈને કોઈ ડાહ્યો માણસ એમ ન કહે કે રાગમાં સારાપણું છે, સુખ છે, સમજદારી છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૧૬, તા.૯-૧-૧૯૭૧

રાગનાં નુકશાન :-

પ્ર.- પરંતુ સોનીએ તો હદ બહારનો રાગ કર્યો માટે વિડંબાયો. પરંતુ રાગ મર્યાદામાં કરે તો તો સારો ને ?

ઉ.- ના તો ય સારો નહિ; કેમ કે ત્યાં પરિણામે શું એ વિચારો. તમારે તો રાગ કરવા છે નાશવંત સંયોગોને નાશવંત ચીજો ઉપર. અને તે પણ તકલાદી પુણ્યે. એટલે એવાં પુણ્ય મંદ પડતાં એ સંયોગો-ચીજોમાં આધુ પાછું થયું તો એના પર રાગવાળાની કઈ દશા ? મનને કશી અસર નહિ થાય ? મન નહિ ઘવાય ? સહેજ પણ ખેદ કચવાટ નહિ થાય ? ને થતા હોય તો (૧) આજે ઘેર ઘેર કલેશ અભાવ સંતાપ ન હોત. (૨) સગાંના સ્નેહ ઓસરતા ન રહેત; (૩) વાતવાતમાં રોદણાં ન હોત; (૪) બીજાની આગળ પોક ન મૂકત. ભલે ને માનેલો મર્યાદિત રાગ, પણ મૂળમાં એ પડેલો છે તેથી જ ચીજ સંયોગ વગેરેમાં સહેજ અણગમતું

બનતાં બીજા પર અભાવ, કલેશ, ચિંતા, કચવાટ વગેરે થયા કરે છે.

માટે જીવનમાં વિચારી તપાસી જુઓ કે કોઈની ય ઉપર સહેજ અભાવ અરુચિ કે અંતરમાં ચિંતા સંતાપ કચવાટ ક્યાં ને ક્યાં ય થયા કરે છે કે નહિ ? ને થયા કરે છે એના મૂળમાં શું છે ? આ જ કે નાશવંત પર રાગ હતો મૂળમાં, તેથી એ અંતર્દાહ ઊભો થયો.

૯૮ પુત્રોને ઉપદેશ : ખરા દુશ્મન રાગ-તૃષ્ણા-અહંત્વને હટાવો :-

ઋષભદેવ ભગવાને ૯૮ પુત્રોને આ જ બતાવ્યું કે ‘ભરત તમારો દુશ્મન નથી; દુશ્મન તો તમારાં અંતરમાં બેઠેલા રાગ-તૃષ્ણા-અહંત્વ વગેરે છે. એ છે જેથી રાગની વસ્તુ પર આક્રમણ દેખતાં અંતર બળે છે, માટે અને ભરત દુશ્મન દેખાય છે. મને કોઈ રાગ નથી, તો મારો કોઈ દુશ્મન દેખાતો નથી. હા, જો મને પણ તમારા પર રાગ-મમતા હોત તો મારું ય દિલ બળવા લાગત કે ‘હું ? આ મારા નાના પુત્રો પર આ ભરત એમનો મોટો ભાઈ ખોટી રીતે આક્રમણ કરે છે ?’ અને આ બળવા પર મને ભરત દુશ્મન દેખાત. પરંતુ મને રાગ નથી તો મને અંતર્દાહ કે ભરત દુશ્મન લાગવાનું કશું નથી થતું. માટે ભાગ્યવાનો ! ખરા દુશ્મન રાગ તૃષ્ણા અને અહંકારને હટાવો.

એમણે જ જીવને અનંતા કાળથી આ જન્મ-મરણાદિ દુઃખમય ભવની કેદમાં જકડી રાખ્યો છે.

જો એ રાગાદિ નહિ, તો કલેશ દાહ, કષાયો હિંસા પરિગ્રહ આદિ એક પણ પાપ નહિ; પછી ભવમાં નિરાધાર બેહાલપણે ભટકવાનું શાને ? માટે રાગાદિ હટાવી સમભાવ કેળવો.’

કહો, અદ્યાણું પુત્રોનો રાગ તો મર્યાદિત જ હતો ને ? છતાં એ રાગે એમને ધમધમાવ્યા ને ? ભરતનું કહેણ આવ્યું તો એમાં કાંઈ રાજ્યપાટ પરિવાર ઝૂંટવાઈ જવાની તો વાતેય નહોતી; માત્ર ભરતની આજ્ઞા સ્વીકારી લેવાની વાત હતી; અને મોટાભાઈ તરીકે એને એટલું માન આપ્યું હોત તો એમાં એવી તે શી હલકાઈ દેખાવાની હતી ? પરંતુ ના, ભરતની સામે અહંત્વ નડતું હતું કે ‘અમને ને તને પિતાજીએ સમાન અધિકારે સ્થાપ્યા છે, તો હવે તું શાનો અમારા પર અધિકાર માગતો આવે છે ?’ આમ અભિમાન સ્ફુરી આવ્યું; એટલે ચિત્ત કલેશમાં પડ્યું ભરતને હવે પૂજનીય મોટો ભાઈ નહિ, પણ દુશ્મન દેખવા માંડ્યા, લડવા તૈયાર થઈ ગયા.

પ્રભુએ સાચું ભાન કરાવ્યું. અદ્યાણું સમજી ગયા, અહંકાર, રાગ, વગેરેને પડતા મૂકી સમભાવમાં આવ્યા, સંસાર ત્યાગ કર્યો, ચારિત્ર લીધું અને સમભાવમાં

આગળ આગળ વધતાં વીતરાગ બની કેવળજ્ઞાન પામ્યા.

પ્ર.- પૂર્વે આરાધીને આવ્યા હતા એટલે એમ સહેજમાં પામ્યા ને ?

ઉ.- વાત સાચી, એ પૂર્વે આરાધીને આવેલા, રાંધણું કરીને આવેલા એટલે સહેજ ઉપદેશમાં સમભાવ ઊંચી કોટિનો આવી ગયો. આપણે એવી આરાધના કરીને આવ્યા હોય એવું દેખાતું નથી, નહિતર તુચ્છ વાતોનાય રાગ વરસોના વરસો શાના ચાલે ? પણ એથી શું બેસી રહે ઊંચા આવશું ? માટે આપણે તો આ કરવા જેવું છે કે હવે અહીં રાંધણું કરીએ, નવા આરાધક બનીએ, સામાન્ય સામાન્ય બાબતમાં રાગ અને અહંત્વને દબાવી નાનો નાનો સમભાવ કેળવતા જઈએ.

ત્યારે સવાલ થાય કે,-

નાની નાની બાબતમાં રાગ-અહંત્વ અટકે કેવી રીતે ? સમભાવ આવે કેવી રીતે ? :-

એ આ રીતે અટકે; આપણે આ વિચારવાનું કે,

(૧) મને જે વસ્તુ પર રાગ અને એની પાછળ અહંત્વ રહે છે એ વસ્તુના કરતાં કેટલાગુણી ઊંચી વસ્તુ અને તે ય કેટલા મોટા પ્રમાણમાં પૂર્વના મહા-પુરુષોને મળી હતી ? છતાં એમણે જો એમાં ય રાગ-અહંત્વ ન કર્યો તો મારે એ ન કરવા એમાં શી મોટી વાત હતી ?

(૨) વળી રાગ કરવાથી વસ્તુનો સ્વાદ આનંદ થોડો જ વધી જાય છે ? જરા બાફ જેવું કપડું ઓઢ્યું, હવે એના પર રાગ કે અહંત્વ કરીએ તો ય તેથી એ વધુ ઉજળું તો થતું જ નથી, યા ઉજળામણ લાંબો ટાઈમ ટકતી ય નથી; પછી રાગ શા સારુ કરવો ? એમ, રાગમાં ન તણાઈએ તો કાંઈ એકદમ કાળું પડી જતું નથી. પછી રાગ કરવાથી શો ફાયદો ?

(૩) ઊલટું, કપડું તો ઊજળું, પણ રાગ કરવાથી મન મેલું થાય છે, આત્મા મેલો થાય છે.

તો શું બહારની ઉજળામણે અંદરવાળાને મેલો કરવો ? બહારના કરતાં તો અંદરનું આપણું મન અને આત્મા ઘણાં ઘણાં કિંમતી છે. કપડું તો જતે દહાડે મેલું થઈ જ જાય; પણ મન અને આત્માનું તો મારા હાથની વાત છે. એને મેલા થવા ન થવા દેવા એ મારી મરજી પર છે; તો શા સારુ રાગ-મોહ-અહંત્વ કરી એને મેલા કરું ?

(૪) નાની બાબતમાં રાગ-મોહ-અહંત્વ કરવામાં આત્માનું સત્ત્વ હણાય છે, આત્મા નિઃસત્ત્વ તામસી બને છે. એટલું ય સત્ત્વ ગુમાવવામાં પછી વીતરાગ પરમાત્મા સાથે અને એમની આજ્ઞા સાથે સાચી પ્રીતિ બાંધવાનું, શ્રદ્ધા કેળવવાનું સત્ત્વ રહેતું

નથી; પ્રીતિ-શ્રદ્ધા ઉપર ઉપરના થાય છે. ઉત્તમ માનવજીવનમાં કરવા યોગ્ય આ મહાન કમાઈની આડે આવતા તુચ્છ બાબતના રાગ અહંત્વ શા સારુ કરવા ?

(૫) તુચ્છના ય રાગ-દ્વેષ કરવા જતાં એની ખોટી આદત પડી જાય છે, તેથી મોટી બાબતમાં રાગ-દ્વેષ અટકાવવાનું પછી ગજું ય નથી રહેતું. સાકર દેખીને ય ખુશી ખુશી થનારો સાલમપાક દેખતાં રાગમાં કેમ પાગલ નહિ થાય ? તો શું આ ઉત્તમ ભવમાં આ જ કરવાનું ?

આવી બધી વિચારણા-ભાવનાને મનમાં વારંવાર રટવી જોઈએ. વારંવારની ભાવનામાં ‘રાગ-દ્વેષ ખતરનાક અહંત્વ સત્યાનાશ લાવનારું !’ એ ઘુંટાવું જોઈએ, હમણાં કહેલી વિચારણા દ્વારા એક આખો દિવસ તો આ ઘૂંટો, પછી જુઓ એની મન પર કેવી સુંદર અસર પડે છે; મોકો પર રાગાદિ કેવા દબાય છે, અને આછો પણ સમભાવનો અનુભવ થાય છે. ત્યારે,

ચાલુ વારંવાર શુભભાવના કરતા રહ્યા વિના અવસર પર રાગ-દ્વેષ-અહંત્વાદિ દબાવવા સહેલા નથી.

કોષ ખરાબ, કોષ ખરાબ એવું એની અનેકવિધ ખરાબીઓ સાથે મનમાં લાવ્યા કરો, તો કોષનું કોઈ નિમિત્ત આવી બનતાં ખામોશી રહેશે. એવું રાગ માટે. એવું અહંત્વ માટે...આ જ ઉપાય છે, આ જ જીવન-કર્તવ્ય છે કે જે દોષ વધારે નડતો હોય, એની ખરાબીઓ અને ‘એ દોષ ખરાબ, બહુ ખરાબ’ એવી ભાવના વારંવાર લાવ્યા કરવી. પતંજલિસૂત્ર પણ આ જ કહે છે કે પ્રતિપક્ષ ભાવના વારંવાર કરવાથી દોષના સંસ્કાર મોળા પડતા આવે છે. સમભાવ કેળવવા માટે આ અત્યંત જરૂરી છે.

પેલા મોહદત્તને મહાત્માએ પાપથી જાતનો ઉદ્ધાર કરવા આ કહ્યું કે ‘કુટુંબ ધન વગેરેનો ત્યાગ કરી સાધુપણું લે, અને સમભાવનો અભ્યાસ કરવા માંડ. વળી આગળ એ કહે છે,-

‘સમભાવમાં આગળ વધતાં વધતાં એ સ્થિતિ ઊભી કર કે કોઈ જો ચંદનથી તને વિલેપન કરે, તો એમાં રાગ ન થાય, હરખ ન થાય; અને કોઈ જો વાંસલાથી તારા શરીરને ઘોલવા માંડે, તો એના પર દ્વેષ ન થાય, ખેદ ન થાય. બંને પર સમભાવ રહે એવી દશાએ પહોંચી જા, વળી

કુળસુ દયં જીવાણં, હોસુ ય મા નિહ્ઓ સહાવેણં ।

મા હોસુ સહો, મેત્તિ (મુત્તિ) ચિંતેસુ ય તાવ અણુદિયહં ॥

કુળસુ તવં જેણ તુમં કમ્મં તાવેસિ ભવસય-નિબ્બહં ।

હોસુ ય સંજમ-જમિઓ, જેણ ણ અજ્જેસિ તં પાવં ॥

—અર્થાત્ “(૧) જીવો પર દયા કર, અને સ્વભાવે કરીને કોઈના પર નિર્દય ન બનીશ.

- (૨) શઠ થઈશ ના અને (૩) હંમેશા જીવો ઉપર મૈત્રીભાવ રાખ તથા
 (૪) ઈંદ્રિયોના વિષયોના વિષયો પર નિસ્પૃહભાવ ભાવ્યા કર. વળી,
 (૫) તું તપ કર, જેથી તું સેંકડો ભવોનાં બાંધેલા કર્મોને તપાવ્યા કરશે. સાથે
 (૬) સંયમથી નિયંત્રિત બન્યો રહે જેથી તને પાપ ફરી ઊભા નહિ થાય”
 મહાત્માએ પાપના મોટા ખાડામાં પડેલા આત્માના ઉદ્ધાર માટે, ઉત્થાન માટે, આ ઉપાયો સુંદર બતાવ્યા, જુઓ ઉપાયોની સુંદરતા,

● દયા-સરળતા-મૈત્રી-તપ-સંયમની-સુંદરતા ●

(૧) દયાની સુંદરતા :-

દયા તો કલ્પવેલડી છે. સ્વર્ગના નંદનવનમાં કલ્પવૃક્ષ શોભી ઊઠે એમ માનવભવોમાં ય આર્ય માનવભવમાં દયા શોભી ઊઠે છે. દુનિયામાં સ્પષ્ટ દેખાય છે કે દયાળુ ગાય-ભેંસને જોતાં ચિત્ત ઠરશે એવું નિર્દય સિંહ-વાઘને જોતાં નહિ કરે. પોપટ-પારેવા જે સારા દેખાય એવા બાજપક્ષી ગીધડાં વગેરે નહિ દેખાય. એમ જંગલમાં ભૂલા પડ્યા હો, અને કોઈ નિર્દય કૂર દેખાવનો માણસ જોવામાં આવે તો કેવો ફફડાટ થાય ? પરંતુ જો કોઈ સૌમ્ય દયાળુ સજ્જન પ્રેમથી ભાવ પૂછતો આવે તો દિલને કેટલી શાતા વળે ?

‘કજિયાનું મોં કાળું’ કહેવાય છે, એમ

નિર્દયનું મોં કાળું; દયાળુનું મોં રૂપાળું.’

દયાની બલિહારી છે. દુઃખીનાં દુઃખ કદાચ ટાળી ન શકીએ, ભૂલતાની ભૂલ કદાચ સુધરાવી ન શકીએ, પાપીનાં પાપ છોડાવી ન શકીએ, તો પણ આપણું દિલ એમના પ્રત્યે દયાભર્યું રાખીએ, બિચારો દુઃખી, ભૂલકણો, પાપગ્રસ્ત ! બિચારાને કેવી રિબામણ ! કેમ એનાં દુઃખ-ભૂલ-પાપ ટળે ! કેમ એને સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય !...’ વગેરે લાગણીભર્યું દિલ રાખીએ, તો આપણને જ આપણી કૂણી લાગણી અને દયાને લીધે આપણું હૈયું ફોરું વર્તાય, સૌમ્ય વર્તાય. એના બદલે જો મનમાં નિર્દયતા ઊઠી, દ્વેષ જાગ્યો, કઠોરતા આવી, તો દિલ કલેશમાં ઊકળતું ધમધમતું દેખાશે, ભારેખમ જણાશે, દયાદ્રતા આ સીધો લાભ દેખાડે છે. સાંભળી ગયા છો ને ‘અમીચંદની અમીદષ્ટિ’માં અમીચંદની અમીભરી લાગણીમાં દિલની કેવી બાદશાહી, અને એના ભાઈની ઝેરભરી લાગણીમાં એના દિલની કેવી ભારેખમતા ? એવું સમરાદિત્ય અને દુશ્મન અગ્નિશર્મામાં; પાર્શ્વપ્રભુ અને કમઠમાં

જોવા મળે છે.

દયાથી મહાધનરૂપ મહાસુખરૂપ સમાધિનું દાન :-

દયા કરવામાં એક મહાન લાભ એ છે કે ‘સમાધિ સમું કોઈ ધન નહિ’ એ સમાધિનું સામાને દાન કરવાનું થાય છે. સામો જીવ દુઃખમાં અસમાધિ યાને વિહ્વળતાથી પીડાઈ રહ્યો હોય એનું દયાથી દુઃખ નિવારો એટલે એને સ્વસ્થતા સમાધિ મળે છે, દિલને શાતા મળે છે એ સમાધિથી એને પોતાને લાભ, અને આપણે શાતા આપી, માટે કુદરતના નિયમ મુજબ આપણને શાતા મળે. ‘જેવું દો તેવું લો,’ ‘વાવો તેવું લણો’ આ કુદરતનો નિયમ. મેઘકુમારના જીવ હાથીએ સસલાની દયા કરી એને શાતા આપી, તો મેઘકુમારને અહીં (૧) રાજશાહી શાતા, પછી (૨) સંસારત્યાગની માનસિક શાતા, અને (૩) મન વિહ્વળ થયું તો પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવ તરફથી પ્રોત્સાહક વચનામૃતો દ્વારા દિલને સમાધિની મહાશાતા મળી.

(૨) સરળતા-નિષ્કપટતાની સુંદરતા-મહાત્મા બીજી વાત એ કહે છે કે શઠ ન બનજે. જીવનમાં શઠતા-માયા કપટ-દંભ-વકતા એ મહાદોષ છે, અને એથી જીવ મિથ્યાત્વ સુધી ય તણાઈ જાય. ‘સાયામાં સમકિત વસેજી, માયામાં મિથ્યાત્વ રે પ્રાણી ધરીએ સમકિતરંગ.’ માયાથી માણસ મુખે મીઠો, ને દિલમાં કડવો; જીભથી ‘જી જી’ કરે પણ મનમાં કશી ચોંટ તાકતો હોય; દેખાવામાં રુડો પણ મનનો મેલો, માયા ભારે નાટકણી, ઉપરથી પ્રેમ-સ્નેહની વર્ષા વરસાવે, પણ અંદરખાને પ્રતિકૂળ ભાવની નદી વહેતી હોય. ત્યારે જો માયા ન હોય અને સરળ નિષ્કપટ દિલ રાખે, તો સહેજે અંદરમાં સ્નેહભાવ-સદ્ભાવ લાગણી વહેતા રહે; સમ્યક્ત્વ સુલભ બને, ઉપરના સંયમદિ ગુણો દીપતા રહે બ્રાહ્મી-સુંદરી-મલ્લિનાથ પ્રભુના જીવે પૂર્વભવમાં દિલમાં સહેજ માયા આણી, તો સમકિતથી નીચે ઊતરી સ્ત્રીવેદ બાંધ્યું.

માયા મહાધુતારી છે; દિલના પાપની ગુરુ આગળ શુદ્ધિ ન કરવા દે. સરળતા હોય તો શુદ્ધિ કરતાં કરતાં કેવળજ્ઞાન પણ પામી જાય. આપણે બીજા પાસેથી માયાવી નહીં પણ નિખાલસ વર્તાવ નિખાલસ વ્યવહાર ઈચ્છીએ છીએ, અને તો જ સામા પર વિશ્વાસ ધરીએ છીએ. તો પછી બીજાઓ આપણા તરફથી શું ઈચ્છે ? એ જ નિખાલસ વર્તાવ-વ્યવહાર ને ? તો જ લોક વિશ્વાસ કરે, સરળતામાં અનેક ગુણોને અવકાશ મળે છે, માયામાં દુર્ગુણો સ્ફુરે છે.

(૩) મહાત્માએ મોહદત્તને ત્રીજું સાધન મૈત્રી ચિંતવવાનું કહ્યું. હંમેશા ‘મિત્તી મે સવ્વભૂએસુ’ ભાવ્યા કરવાનું. ‘આ જગતમાં સમસ્ત જીવો પ્રત્યે મારે મૈત્રીભાવ છે, સ્નેહભાવ છે’ એમ દિલને ઠસાવ્યા કરવાનું. કોઈ જ દુશ્મન નહિ, કોઈના પર દ્વેષભાવ-દુર્ભાવ નહિ, બધાય પર સ્નેહભાવ. બોલવામાત્રનો નહિ,

પણ જેમ પોતાના માનેલા પત્ની-પુત્રાદિ પર હેયામાં પ્રેમનું-સ્નેહનું સંવેદન થાય એવું બધા જીવો પ્રત્યે અને દુશ્મન બનેલા પ્રત્યે પણ સ્નેહસંવેદન.

આ મૈત્રી-સ્નેહભાવની પણ બલિહારી છે. એથી દિલમાં અમી વરસ્યાનો અનુભવ થાય છે; ત્યારે દ્વેષ અમૈત્રી વૈર-વિરોધ રાખવામાં દિલમાં ઝેર ફેલાયાનો અનુભવ થાય છે, આગ સળગ્યાની, સંતાપના તાપની ગરમી લાગે છે. તો એમાં શો ફાયદો ? આપણે હાથે કરીને વૈર-વિરોધ-દ્વેષ કરીને જાતે બળવા-બફાવામાં લાભ શો ?

મૈત્રી-અમૈત્રી તો સેનાપતિ છે, પોતાની પાછળ ગુણો અને દોષોની સેના લઈ આવે,

બીજા પર સ્નેહ ગુમાવો, દ્વેષ-દુર્ભાવ લાવો એટલે સમજી રાખો કે પછી એની પાછળ (૧) અહંકાર, (૨) રિસામણું, (૩) એની નિંદા, (૪) જરૂર પડ્યે એના પર ખોટો આરોપ-આક્ષેપ, (૫) ઈર્ષ્યા, (૬) એના વિરુદ્ધ કોઈ પ્રવૃત્તિ, વગેરે ચાલ્યા આવવાના વળી (૭) દ્વેષના વિચારમાં પ્રભુને ભૂલવાનું, (૮) પ્રભુની આજ્ઞાને ભૂલવાનું, (૯) દ્વેષ ન રાખવાની શિખામણ દેનાર પર પણ ગુસ્સો, (૧૦) દ્વેષને વાજબી માનવાની અને વાજબી ઠરાવવાની વૃત્તિ...વગેરે વગેરે કેટલાય દોષોની ફોજ ઊતરી આવે છે. એક અમૈત્રી-ભાવની પાછળ કેટલું બધું ? આ એકેક દોષ જીવનને ખરાબખસ્ત કરી નાખનારા અને જીવને ભારે કર્મબંધ કરાવનારા બને છે.

કોણિકે અમૈત્રી-દ્વેષના લીધે કેવાં કેવાં ઘોર પાપ કર્યા ? :-

કોણિકને પિતા શ્રેણિક પર દ્વેષ-દુર્ભાવ રહ્યો તો બાપ જેવા બાપની પ્રત્યે પણ કેટકેટલું કર્યું ? કેટલો પ્રપંચ આદર્યો ? એજ કોણિકે દુશ્મન માનેલા હલ્લ-વિહલ્લ ભાઈને આશ્રય આપનાર નાના ચેડા મહારાજ પ્રત્યે પણ અમૈત્રીભાવ ઊભો કર્યો તો પછી ક્યાં સુધી પહોંચ્યો ? ઘોર યુદ્ધ અને કુલવાલક મુનિનું વેશ્યા દ્વારા પતન, તથા ચેડા રાજા યાને ચેટકરાજની વૈશાલી નગરીમાંના મુનિસુવ્રતસ્વામી ભગવાનના સ્તૂપનો નાશ કરાવવા સુધી પહોંચ્યો. છઠ્ઠી નરકે જવાની તૈયારી માંડી. અ-મૈત્રીની પાછળ કેવી ફોજ ?

ચાર મહિનાના ઉપવાસ કરીને રહેલા ચાર મહામુનિઓ પર્વના દિવસે પણ ખાનાર કૂરગુ મહાત્મા પર મૈત્રી ગુમાવીને અરુચિ-દુર્ભાવ-દ્વેષવાળા બન્યા, તો એની પાછળ કેવા દોષોમાં પડ્યા ? મહાત્મા કૂરગુ લાભ આપવાની વિનંતી કરતાં કૂરનું (ભાતનું) પાત્ર ધરે છે, તો એ મહાતપસ્વી એના પાતરામાં થૂંક્યા, તે એવા દ્વેષભર્યા શબ્દ બોલીને ‘જો આજે પર્વના દહાડે ય હોજરું ભરવા નીકળી પડેલો ?

લે આ લાભ, એમ કહી કૂરના પાતરામાં થૂંક્યા. આમાં કેટલા દોષ આવ્યા ? (૧) અભિમાન, (૨) ગુસ્સો, (૩) મુનિની અવગણના, (૪) કઠોર વાણી એટલે નિશ્ચયનયથી અસત્ય વાણી, (૫) તિરસ્કાર, (૬) બીજાના આહારમાં થૂંકવાની અસત્ત્વેષ્ટા...આટલેથી ય પત્યું નહિ; પછી તો કૂરગુ મહાત્માને તપસ્વી, મહાત્માનું થૂંકરૂપી મુખામૃત તપના અંતરાયને તોડી નાખનારું માની ભાવનામાં ચડતાં કેવળજ્ઞાન થયું, ને દેવતા ઊતર્યા, એ પેલા તપસ્વીઓને પૂછે છે ‘કૂરગુ મહાત્મા ક્યાં છે ?’ તો અ-મૈત્રીભર્યા એ તપસ્વીઓ કહે છે, ‘જાઓ, ત્યાં ખૂણે બેસી હોજરું ભરતો હશે !’ આમાં શું કર્યું ? (૭) મુનિની નિંદા અને (૮) તિરસ્કારભરી વાણીનો પ્રયોગ તથા એમાં અહંકાર. એક અમૈત્રી કેટલા દોષ ખેંચી લાવે છે ?

સંગમ પર પ્રભુની મૈત્રી :-

ત્યારે મૈત્રીની પાછળ ગુણોની ફોજ ચાલી આવે છે મહાવીર પ્રભુએ સંગમદેવતા પર મૈત્રીભાવ રાખ્યો, તો એના પર કશો દ્વેષ નહિ, દુર્ભાવ નહિ, હાયવોય નહિ, પણ ઘોર ઉપસર્ગમાં ય મહા સ્થિરતા, સૌમ્યભાવ, સહિષ્ણુતા, ધ્યાનની અચળતા,...અંતે એના પર કૃપાના આંસુ ! દુશ્મન પર પણ શત્રુભાવ નહિ, પરંતુ નીતરતો મિત્રભાવ, હેત, વાત્સલ્ય, ને તેથી હવે એનું કેવું દુઃખદ ભાવી એ વિચારે કરુણા.

ચિત્તોડના કવિની મૈત્રી :-

પેલો એક ચિત્તોડના ક્ષત્રિયનો પ્રસંગ કહ્યો હતો ને ? તેના બાપની સાથે લડવા આવેલો ભાઈ ખતમ થઈ જવાથી આ બાપને ભારે ઉદ્વેગ થયેલો અને તેથી એ ગામ છોડી ચિત્તોડમાં આવી વસેલો અને રાજસભામાં કવિરત્ન તરીકે રહેલો. એ પછી મરી જતાં એનો છોકરો કવિરત્ન રાજમાન્ય બન્યો. હવે પેલા મરનાર ભાઈને બે છોકરા મોટા થયા, તે બાપનું વૈર લેવા અહીં આ પિતરાઈ ભાઈ કવિરત્નને મારી નાખવા આવ્યા; તે પહેલાં તો રાજસભામાં સંગીતકાર તરીકે રહી ગયા. આમ તો પેલો રાજમાન્ય કવિ, સિપાઈઓથી પરિવરેલો, પણ લાગ મળતાં રસ્તા વચ્ચે એકલો જોઈ ઊભો રાખી પડકારે છે,

‘અમારા બાપને તારા બાપે મારી નાખ્યો છે ને ?’

હવે તને અમે મારી નાખ્યા વિના નથી રહેવાના’

કવિનો ઉપદેશ : વૈર તત્ત્વજ્ઞાન ન સમજવા દે :-

કવિ કહે જુઓ, આપણા બાપુને જે સંયોગમાં જે બન્યું હશે તે ખરું. પરંતુ આપણે વૈર રાખવા વધારવાનું શું કામ છે ? પાછા વળી આપણા છોકરાઓમાં એ વૈર ઊતરે, મારા છોકરા તમારા પુત્રોને પડકારે, એના પુત્રો મારા છોકરાના

છોકરાને પડકારે; એમ વૈરની પરંપરા ચાલે ! શી જરૂર એની ? વૈર કાઢી નાખો, આપણે ભાઈ-ભાઈના સંબંધથી રહીએ.’

ત્યારે આ બે જણ કહે, ‘રાખ, રાખ તારું શાસ્ત્ર તારી પાસે. તારો બાપ અમારા બાપુને મારી નાખી ભાગીને અહીં નાસી આવ્યો, અને હવે તું શાણી સીતા થવા નીકળ્યો છે ? છોડીએ નહિ તને માર્યા વિના.’

બોલો, વૈર-અમૈત્રી કેટલી ખતરનાક છે કે સીધે સીધી રૂડી શિખામણ પણ ધ્યાનમાં ન લેવા દે. વૈરની પરંપરા ચાલે એ વાત ખોટી નથી; ‘એક દુ બે’ જેવી સમજાય એવી સીધી વાત છે. પરંતુ દિલમાં સળગી રહેલી વૈરભાવના એને દિલમાં કેમ ઊતરવા દે ? નહિતર બાપે માર્યો તો બાપનો વાંક, પણ એમાં છોકરાનો શો ગુનો ? પણ ના, અ-મૈત્રી વૈરભાવ એ સમજવા જ ન દે. મૈત્રી-અમૈત્રીમાં આ મોટો ફરક છે,

અમૈત્રી યુક્તિયુક્ત ન્યાયસરની વાત પણ ન સમજવા દે, ને બીજા કેટલાંય પાપ કરાવે;

ત્યારે, મૈત્રીભાવ સામાની અન્યાયની વાતને પણ સહી લેવરાવે, ને બીજા કેટલાય ગુણ ખીલવે,

કવિનો મૈત્રીભાવથી ઘડાકો :-

જુઓ અહીં આ કવિરત્નના દિલમાં ઊભરાઈ રહેલો મૈત્રીભાવ આ કરાવે છે, એ કહે છે, ‘તો શું તમારા દિલમાંનો વૈરભાવ બીજી કોઈ રીતે શાંત પડે એમ જ નથી ?

‘ના, ના, ના, અમે તને મારવાના, મારવાના ને મારવાના એ ચોક્કસ છે !

‘ઠીક તો જુઓ, તમે જાણો છો કે અહીં તો મારા ઘરની બહાર પણ પોલીસ પહેરો ભરે છે, ને હું બહાર નીકળું ત્યારે પણ પોલીસ સાથે જ હોય છે. તેથી તમને મારવું નહિ ફાવે. માટે આજ સાંજે હું ગામ બહાર દેવીના મંદિરે એકલો આવીશ. ત્યાં તમે તમારું કામ પતાવી લેજો.’

પેલા કહે ‘આ તું શું કહે છે ? એમ કહીને તું અમને ઠગી છટકવા માગે છે ? પણ ધ્યાન રાખજે કે અમે તને ગમે ત્યારે મારી નાખ્યા વિના રહેવાના નથી’

કવિ કહે, ‘શંકા ન કરો, ઠગવાની કોઈ વાત નથી. આજે સમી સાંજે જ હું ત્યાં એકલો આવું છું, ને તમારું કામ તમે સુખે પતાવી શકશો.’

કવિ ગરદન ધરે છે :-

બસ, ત્યાંથી પેલા બે ભાઈ ચાલી ગયા, ને હજી એમને વિશ્વાસ નથી કે એ ત્યાં આવે; છતાં અખતરા ખાતર સાંજના ગામ બહાર દેવી મંદિરે જઈને

ઊભા, ને જુએ છે તો પિતરાઈ ભાઈ કવિ ત્યાં આવીને ઊભો છે રાહ જોતો; ને હવે એ કહે છે, ‘લ્યો મારી પાસે તો કોઈ તલવાર નથી, તેથી તમે ગભરાશો નહિ હું આ નમીને ઊભો છું, ચલાવો તમારી તલવાર મારી ગરદન પર. અને તમારું કામ પતાવી દો.’

અહીં તમને આશ્ચર્ય થશે કે આ શું ? કવિની કપાઈ મરવાની આટલી બધી તૈયારી ? શું એ જાતે ક્ષત્રિય બચ્ચો બળવાન નહોતો ? શું એને રાજ્ય તરફથી ય રક્ષણ મળે એવું નહોતું ?

કવિનું તન-મનનું શૂરાતન :-

ના, એવું કશું જ નહોતું. જાતે બળવાન પણ હતો, ને સારો રાજમાન્ય હોવાથી રક્ષણ પણ મળે એવું હતું. એમ તો પેલી રસ્તા પરની પહેલી મુલાકાતે જ ખબર પડી ગયા પછી રાજાને કહીને તરત આ નવા આવેલા પરદેશી જેવા સંગીતકાર ભાઈઓને પકડાવી જેલમાં પુરાવી શકે એમ હતો. રાજા એમને પકડે ને પૂછે તો એ ખૂનસના માર્યા કહે એમ હતા કે ‘અમે કવિને માર્યા વિના નથી રહેવાના.’ એટલે તો પછી સ્વાભાવિક છે કે રાજા આ ભયરૂપ બંનેને જેલના સળિયા પાછળ ધકેલી દે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૧૭, તા. ૧૬-૧-૧૯૭૧

કવિરત્ન આ કરાવી શકે એમ હતાં, યા જાતે તલવાર લઈ લડી શકવાની તાકાત હતી, પડકારી શક્ત કે ‘આવો તમારી માએ સવાશેર સૂંઠ ખાધી હોય તો ? ચાલો મારો, જોઉં તો ખરો કે કેવા મારી શકો છો ? જોઉં તો ખરો કે તમે મારો છો કે મરો છો ? શા સારુ મરવા માટે આવ્યા છો ? જાઓ ચાલ્યા જાઓ જીવતા રહેવું હોય તો’ એમ પડકારી શક્ત, એવી એની પહેલવાન કાયા હતી, મનનું શૂરાતન હતું. પરંતુ તન-મનનું શૂરાતન મારવામાં નહિ, મરવામાં વાપરવું હતું.

તો પછી રાજ્યરક્ષણ યા જાતે બચાવ, બેમાંથી એકેય ચીજ કેમ ન અપનાવી ? કહો, મૈત્રીભાવ એનામાં ખૂબ ઝળહળે છે. એની ખાતર પ્રાણ જાય તો ય શું ? પ્રાણ બચાવવા વૈરભાવ-અમૈત્રીભાવને દિલમાં ઘાલવો નથી.

‘પ્રાણસુધીની વસ્તુ જાઓ, પણ મૈત્રીભાવ ન જાઓ’ :-

આટલી મોટી કિંમત મૈત્રીની માની છે; કેમ કે ધન-માલ કે પરિવાર-પ્રાણ એ કાંઈ પરલોક આવનારી ચીજ નહિ, યા પરલોકનું ભલું કરે એવી ચીજ નહિ. એ તો મૈત્રીભાવ જ પરલોકનું ભલું કરનાર અને પરલોકે સાથે ચાલનારી ચીજ.

માટે મારે એ જ ખપે;’ આ નિર્ધાર હતો. એટલે શું કામ વૈરને પોષનારા ઉપાય અપનાવે ?

ત્યારે પેલા બે ભાઈઓ તો વૈરથી સળગી રહ્યા છે એટલે આને મારી નાખીને ચળ ઉતારવાની તૈયારીમાં છે. અલબત્ત આ એકલો નિઃશસ્ત્ર આવીને મરવા તૈયાર છે એ જોતાં પેલાઓ સહેજ વિચારમાં તો પડે કે ‘આમ કેમ છે ?’ પરંતુ પાછું મન વાળી લે છે કે ‘બચ્ચો ગભરાઈ ગયો છે તે ક્યાં જાય ? મરે નહિ તો શું કરે બીજું ?’

સજ્જનની સજ્જનતાના વ્યવહાર દુર્જન ન સમજી શકે, અને એને ડરપોકપણું, ગરીબડાપણું, સ્વાર્થ, લાલસા વગેરેમાં ખપાવે, તો તેથી શું સજ્જને સજ્જનતા મૂકી દેવી ?

પ્ર.- પણ છાશમાં માખણ જાય ને રાંડ ફૂવડ ન ગણાય ?

ઉ.- એ હિસાબ, તો જડના પૂજારીના; આત્માર્થીના નહિ આત્માર્થી તો કદર થાઓ કે અ-કદર, સજ્જનતા જ દાખવે, આ આત્માર્થીપણું નથી આવતું, જીવનમાં મુખ્ય નથી બનતું એટલે જ એવા દુનિયાના ઘેલા હિસાબ આગળ કરાય છે. ખેર પણ અહીં આ કવિરત્નની સજ્જનતાની કદર કરજો, એના મૈત્રીભાવની અનુમોદના કરજો, નહિતર જાતે તો એવી મૈત્રી રાખવાની ત્રેવડ નહિ હોય પણ બીજાની મૈત્રીની અનુમોદના ય ચૂકી જવાશે. અને ગુણની અનુમોદના ચૂક્યા એટલે ભવિષ્યમાં ય એ ગુણ આવે એનું બીજ વાવેતર પણ ચૂક્યા, કેમકે અનુમોદના એ બીજવાવેતર છે. એ ચૂક્યા એટલે ભવિષ્યમાં ય ગુણ ન આવવાની ભૂમિકા ય ઊભી રાખી ! કેવી મૂર્ખતા ?

જીવનમાં મહાભૂલ : આપમતિએ પરગુણ સહાય પણ નહિ :-

જીવનમાં જો જો તો દેખાશે કે પોતાને રાગ-દ્વેષ-મોહ પર અભિનિવેશ-આપમતિ પર અમુક અમુક ધોરણ બંધાઈ ગયા હોવાથી, બીજાના કેટલાય ગુણ યા સુકૃત અનુમોદવાનું ચૂકાય છે. શું એ અનુમોદના ભારે પડે છે ? મોંઘી પડે છે ? મનમાં જ એ ચિંતવવામાં ભાર શો ? કે ખર્ચ શો ? પરંતુ મનના ખોટા અભિનિવેશ-આપમતિ એ શાની આપવા દે ? ત્યારે પત્યું, ભવિષ્યમાં ભાવીભવમાં ય એ ઉદારતા-પરોપકારિતા-સજ્જનતા, એ ત્યાગ-તપ-સંયમ, એ દેવ-ગુરુ-ભક્તિ પામવાની ભૂમિકાય નહિ સરજાવાની. પછી આત્માનો ઉદ્ધાર ક્યારે ? ક્યા ભવે ? તો જીવનમાં બીજાના ગુણ-સુકૃતની અનુમોદના ચૂકવી એ કેટલી મોટી ભૂલ ?

અહીં જ જુઓને કે આપણામાં કસોટીમાં એવા ગુણ-સુકૃત કેમ નથી રખાતા ? કોઈ રાખે એ કેમ નથી ખમાતું ? કહો, પૂર્વ જીવનમાં ગુણ-સુકૃતની શુદ્ધ

અનુમોદનારૂપી બીજનું વાવેતર નથી કર્યું માટે. હવે અહીં પણ એ નથી કરવું, તો ભાવી ભવમાં શું મળશે ? માનો ને, રાગ-દ્વેષ-મોહ-સ્વાભિમાનના પાયા પરના દુન્યવી હિસાબ જાળવી રાખ્યા, પણ પછી શું ? એથી શું પરલોકે કશું ઈનામ મળશે ? દુર્જન સામે સજ્જનતા ન રાખી તો એથી શું પરલોક સુધરી જશે ? શકં પ્રતિ શાક્યં કર્યું, થાય તેવા થયા, ઘર બાળીને તીરથ ન કર્યું, છાશમાં માખણ ન જવા દીધું, તો શું એથી પરલોકે કાંઈ સદ્ધર કલ્યાણ લઈ જવાના ? તો ય કદાચ શકની પ્રત્યે સરળતા, કે સામો થાય તેવા ન થવાનું... વગેરે જીગર ન હોય, છતાં બીજાના એ જીગરની અનુમોદના તો થઈ શકે ને ? કે આપણા અહંત્વમાં તણાયા એને મૂર્ખ ગણવાનું જ કરવું પડે ?

દુનિયાના સૂત્રો જાતમાં ગુણ ન આવવા દે, પરગુણપ્રશંસા ન આવવા દે, ગુણભૂમિકા ય ન સરજે.

ઘોડા પર કોણ આવ્યું ?

આ કવિરત્નને મૂરખ માનતા નહિ. એ તો દેવાંશી પુરુષ છે. એનું અહીં જ કેવું અદ્ભુત ફળ આવે છે. એ જુઓ.

જ્યાં પેલા બે ભાઈ આને મારી નાખવા તૈયાર થઈ જાય છે ત્યાં જ દૂરથી ઘોડાના ડાબડા ખખડતા સાંભળ્યા, આ તરફ પૂરજોશમાં ઘોડા દોડતા આવતા લાગ્યા. ગભરાયા કે ‘જો હમણાં જ આને મારી નાખશું તો પછી આપણી પાસે કાંઈ ઘોડો નથી કે એના પર ભાગી છૂટીએ. તેથી આવનાર ઘોડેસવાર આપણને પકડી જ પાડે ને આપણું મોત જ આવીને ઊભું રહે.’ આ ગભરાટમાં તત્કાલ મારતા અટકી ગયા, ને હવે કવિરત્નને ઠપકારે છે,-

‘લુચ્ચા ! એકલો આવીશ એમ કહીને અમને ઠગવાનો ધંધો કર્યો ? આ ઘોડા પર તારા બાપને ખાનગીમાં બોલાવ્યા ? કર કરને ઠગબાજી હમણાં ? પરંતુ સમજી રાખ અમે તને પછી ય માર્યા વિના નથી રહેવાના.

કવિરત્ન કહે છે, ‘ભાઈઓ ! આ કોણ આવે છે કેમ આવે છે. હું કશું જાણતો નથી. મેં કોઈને બોલાવ્યા નથી, કે ખાનગી આવવાનો ઈશારો ય નથી કર્યો.’

પેલા કહે, ‘તો પછી બરાબર અત્યારે જ અંધારે આ શાના આવે ? ખૂનીનો દીકરો, લ્યો, શાહુકાર થાય છે !’

આ વાત ચાલતી હતી એટલામાં તો એક ઘોડો ખાલી લઈને બીજા ઘોડા પર કવિરત્નની પત્ની જ આવીને ઊભી.

કવિરત્ન પૂછે છે એને કે ‘તમે કેમ આવ્યા ?’

કવિની પત્નીની ર મહાદિલાવરતા :-

પત્ની કહે છે, ‘તમે કહીને તો ગયા કે ‘આ પ્રમાણે હકીકત બની છે, તેથી આપણી પાછળ વૈર-પરંપરા ન ચાલે એટલા માટે હું ભાઈઓનું વૈર શાંત કરવા માટે મરવા જાઉં છું.’ મેં પણ મારો ધન્ય અવતાર માન્યો કે વાહ ! કેટલા ઉદાર અને પેઢી ઉતાર વૈર અટકાવી દેનાર પતિ મને મળ્યા ! કેવું મારું સૌભાગ્ય ! આવા પતિ મરે તો ય હું સૌભાગ્યવંતી છું. ત્યારે પતિ ખૂનસવાળા, પિશાચી સત્તા અજમાવનારા અને વૈરીનું વૈર વધારનારા જીવતા પણ હોય તોય મારું સૌભાગ્ય હણાઈ ગયું માનું એટલે મેં તમારી વાત વધાવી લીધી’ કેવી દિલાવરતા પત્નીની ? હજી આગળ મહાદિલાવરતા બીજી જુઓ.

કવિપત્ની આગળ કહે છે, ‘પરંતુ મને પાછળથી વિચાર આવ્યો કે આ ગયા તો ખરા, હોંશથી મરશે ય જરૂર, પરંતુ પેલા બિચારા મારા બે દિયરિયાઓ મારીને રાત અંધારામાં જશે કેટલે દૂર ? અહીં તો ૧-૨-૪ કલાકે કે પ્રભાતે મડદું જોઈ લોકમાં વાત ઊડશે, ને રાજા સાહેબને ખબર પડતાં ઘોડા સાંઢણીઓ પગેરું જોઈ દોડાવશે તો દિયરિયાઓને બિચારાને પકડી પાડશે. પછી તો કેમ ? તો કે મહારાજા એમને બિચારાને કૂર રીતે રીબાવી રીબાવી મરાવે. એ મરતાં આપણા ને એમના છોકરાઓ વચ્ચે વૈર ચાલે, મારામારી થાય એથી વળી એમની પ્રજામાં વૈર ચાલે. આ બધો વિચાર ઉતાવળમાં આપને તો ન આવ્યો, મને ય પહેલાં ન આવ્યો, પરંતુ પછીથી ખ્યાલ આવતાં હું ગભરાણી, તે દિયરીયાઓને બચાવી લેવા આ બે ઘોડા લાવી છું. જેથી એ કામ પતાવી પરત આના પર દૂરના દૂર ભાગી જઈ શકે. તેમ અહીં પછી પણ આપણા પુત્રોને ય ખબર ન પડે કે તમે ક્યાં ગયા, તેથી તમારા મડદાને અહીં જ અગ્નિસંસ્કાર કરી દઉં. તેમ મને ય કોઈ પૂછવા ન આવે, યા ભવિષ્યમાં મારી ય બુદ્ધિ બગડી ચાડી ખાવાનું મન થાય નહિ, તેથી હું પણ આપની ચિતામાં બળી મરું. એ બધી ગોઠવણથી હું આ અહીં ઘોડા લઈને આવી છું. વૈરની વાત અહીં જ પતી જાય, છોકરાઓને ય ગંધ ન આવે, તેથી એમને કશું વૈર ન જાગે.

કવિરત્ન કહે છે, ‘વાહ ! બુદ્ધિ તો તમે સરસ વાપરી. બધું ધાર્યા મુજબ પતી જાય. વૈરનો કાયમી અંત આવી જાય, ને ભાઈઓ પણ ક્ષેમકુશળ ઘરે પહોંચી જઈ આનંદથી રહે ! લ્યો ત્યારે ભાઈઓ ! હવે કામ પતાવી દો ! જુઓ હવે, વૈરથી વૈર ન શમે મૈત્રીથી શમે.

ભાઈઓ કામ શું પતાવે ? આ બધું સાંભળતાં કવિ અને કવિપત્નીની જીવન ખોઈ નાખવા સુધીની અને પોતાને બચાવી લેવાની અનુપમ ઉદારતા જોઈ બે ભાઈઓ પીગળી ગયા. તલવાર ફેંકી દીધી. વૈરનો આવેશ ઊતરી ગયો. એક

વૈરના અંત અને મૈત્રીની રક્ષા માટે આટલો બધો ભોગ ? ને તે પણ બચાવ અર્થે પ્રતિકાર કરવા સમર્થ છતાં એ ન કરતાં આટલો ભોગ આપવાની તત્પરતા દેખી, એની સામે પોતાની ભારે ગૂંડાગીરી-અધમતા-નાલાયકતા લાગી; પારાવાર પશ્ચાત્તાપ જાગ્યો, તે એ બંને ભાઈઓ ભાઈ-ભોજાઈના પગમાં પડી કાળો કલ્યાંત કરે છે.

બે ભાઈઓનો કાળો કલ્યાંત-પશ્ચાત્તાપ :-

બે ભાઈઓ ચોધાર આંસુએ રડતાં કહે છે, ‘મોટા ભાઈ ! હવે કામ પતાવવાની શી વાત કરો છો ? અમે મહા નાલાયક છીએ અધમ છીએ તે આ ખોટા આવેશમાં વૈર વાળવા આટલે દૂર દોડી આવ્યા. અમે તમને ઓળખ્યા નહિ, તમારી કેટલી બધી ઉદારતા ? તમે તો પહેલી પહેલી રસ્તા પર અમારી ગૂંડાગીરીની ખબર પડતાં અમારી ખબર લઈ નાખવા સમર્થ હતા. ભારે રાજમાન્ય છો એ અમે દિવસો સુધી જોયું છે. તે તમે રાજાસાહેબને ઈશારો કરી અમને જિંદગીભરને માટે જેલભેગા કરાવી શકતે, પણ એવું કશું ન કરતાં વંશપરંપરામાં વૈરનો કાયમી અંત લાવવા જીવન-કુરબાની કરવાની ભારે ઉદારતા રાખી. અમારા જેવા નીચ પાપી પર પણ આપ બંનેએ અનહદ મૈત્રીભાવ-સ્નેહ-વાત્સલ્ય ધર્યો. એમાં વળી ભાભીસાહેબે કોઈને કે રાજાને ચાડી તો ન ખાધી, પરંતુ ઉપરથી અમને બચાવી લેવાની દીર્ઘ દૃષ્ટિ વાપરી, અને પોતાને લાગતું વળગતું નહિ છતાં વૈર અટકાવવા જાતે જીવતાં બળી મરવાની તૈયારી રાખી ! આપ કેવા દેવના અવતાર ! અમે કેવા રાક્ષસ પિશાચ ગૂંડા ?’

એ ભાઈઓને સળગતાં સંતાપથી આંખમાંથી દડદડ પાણી પડી રહ્યા છે; રોતાં રોતાં કહે છે, ‘બસ, આવા કૂર-નીચ-ઘાતકી અમે જીવવાને લાયક નથી. ધરતી બિચારી અમારા જેવા નરાધમથી ભારે થઈ રહી છે. એટલે અમે એનો ભાર હલકો કરવા આપઘાત કરીશું’ એમ કહી પોતાની ફેંકી દીધેલી તલવાર પોતાના ગળા ઉપર ચલાવવા હાથમાં ઉપાડી લે છે.

બોલો, એકનો મૈત્રીભાવ બીજા મહા નાલાયક નીચ આત્મા પર પણ કેવો પ્રભાવ પાડે છે ? શરૂમાં લાગ્યું હતું ને કે ‘આ મૈત્રીમાં કપાઈ મરશે ? આવા દુર્જન સામે સજ્જનતા શી ?’ પરંતુ હવે આ પરિણામ જોઈ તાગ કાઢો કે,

મૈત્રીના પેટમાં કેવાં મહાકલ્યાણ છૂપાયા હોય છે ?

જરા ધીરજ ધરવાની જરૂર છે. બીજાની નાલાયકી છતાં, આપણું બીજા નુકશાન કરે, આપણને ત્રાસ અગવડ આપે, આપણું વાંકું બોલે છતાં, એના પર આપણે નીતરતો પ્રેમ જ રાખીએ, સ્વચ્છ સ્નેહ-વાત્સલ્ય-હેત ધરીએ એમાં તત્કાલ કદાચ દબાવા-કચરાવા જેવું દેખાય, સ્નેહવશ એનું ભલું ઈચ્છીએ ને અવસરે ભલું

કરીએ એમાં તત્કાલ એની અધમતા પોષાતીય દેખાય, પરંતુ ધીરજના ફળ મીઠાં; એક દિવસ એવો આવે કે મૈત્રીનાં અનેક કલ્યાણ પ્રગટ થાય; દા.ત. (૧) સામાનું હૃદય પરિવર્તન થાય; (૨) બીજા અનેક પામર જીવો માટે આપણે એક સુખદ મૈત્રીના દષ્ટાંતરૂપ બની જઈએ, અનેકોને આલંબન બનીએ; (૩) આપણી મૈત્રી પરથી એ મૈત્રી શીખે. કહો આ કવિરત્નને થઈ ગયે વર્ષો થઈ ગયા, છતાં આજે એનું વૃત્તાન્ત સાંભળીને તમને લાગે છે ખરું ને કે મૈત્રીભાવ જ અપનાવવા જેવો છે ? તો એ પરથી મૈત્રી શીખવા મળી ને ?

પેલા બે ભાઈ જ્યાં તલવાર લઈ આપઘાત કરવા તૈયાર થઈ ગયા ત્યાં તરત કવિરત્ને એમનો હાથ પકડી તલવાર લઈ લીધી ને હેતભર્યા દિલથી કહે છે, કવિરત્ન ભવ્ય તત્વબોધ દે છે :-

‘મહાનુભાવો ! આપઘાત ન કરાય. આપઘાતથી જીવનનો અંત થશે પણ પાપોનો અંત નહિ થાય. અને જો પાપોનો અંત કર્યા વિના ગયા, તો બીજાં જન્મો દુઃખદ આવશે. ત્યાં તો આ ઊભા રહેલાં પાપોનાં ફળરૂપે દુઃખનોય પાર નહિ, અને નવાં પાપાયરણોનો ય પાર નહિ. એમ જન્મોની અને પાપોની પરંપરા ચાલશે.

પાપોનો અંત કરવા માટે મનુષ્ય જેવો જન્મ નથી. અહીં તપસ્યા, પરમાત્મ-ભક્તિ, દયા-દાન-પરોપકાર, સત્સંગ-સંયમ વગેરે સુકૃતોથી પાપોનો અંત કરવા માટેની ઉત્તમ તક છે. આવા તકરૂપ માનવજીવનનો અકાળે એકાએક નાશ કેમ કરાય ? આપઘાત એટલે તો આ ઉત્તમ જીવનના નાશ સાથે આ બધી ઉત્તમોત્તમ સુકૃતોની તક અને પાપોનો અંતની તકોનો નાશ થાય. હાથે કરીને અજ્ઞાનતાથી આવી સોનેરી તકોનો નાશ શા માટે કરવો જોઈએ ?

હે પ્રિય બંધુઓ ! તમે જરાય મુંઝાઓ નહિ, તમે તો હવે દેવાંશી પુરુષ બની ગયા કે તમને વૈર ઓસરી ગયું અને મૈત્રીભાવ દિલમાં આવી ગયો; તમને ધન્યવાદ છે કે અમારો મૈત્રીભાવનો પ્રયત્ન તમે લેખે લગાડ્યો. હવે ચાલો તમને રાજાસાહેબને ભલામણ કરી ઊંચા હોદ્દા ઉપર બેસાડી દેવા કોશિશ કરું. આ બનેલી વાત તો માત્ર તમે ને અમે જાણીએ. તે અહીં જ દાટી દેવાની. હવેથી અમારી સાથે જ તમારે રહેવાનું, અને તમારે શક્ય એટલા સુકૃતોની સાધના કરતા રહી આ ઊંચા અવતારને સફળ કરતાં રહેવાનો.’

કવિપત્ની પોતાનો અનુભવ કહે છે :-

કવિરત્નની પત્નીએ પણ કહ્યું ‘તમારા ભાઈ ખરું કહે છે. તમારે સગા ભાઈની જેમજ આપણી સાથે જ રહેવાનું અને સુકૃતો કર્યે જવાના. જરાય હિંમત હારશો નહિ, અમારાથી જુદાઈ રાખશો નહિ, અને તમારા દેવાંશી ભાઈના સંસર્ગમાં

તમારે આગળ આગળ વધતા રહેવાનું. આ જુઓને હું પણ મારા પિતાના ઘેરથી આવી ત્યારે મારામાં ક્યાં આવો મૈત્રીભાવ અને જરૂર પડ્યે પ્રાણની આહુતિ આપવાની ભાવના તથા કૌવત હતું ? રૂડા પ્રતાપ તમારા ભાઈના કે એમણે પથરા જેવી મને ઘડી. તો તમે પણ સુંદર ઘડાશો લ્યો. ચાલો હવે ઊઠો, મોડું થયું છે, હવે ઘરે પહોંચી જઈએ. તો તમે અમને ભારે ધન્ય બનાવ્યા... ‘એમ બોલતાં બોલતાં એની આખમાં ય ઝળઝળિયાં આવી ગયાં.

હવે એણે એ કહીને પગે પડીને રોતા બંનેને ઊભા કર્યા. બંને જણ કહે છે, ‘ભાઈશ્રી ! ભાભીશ્રી ! અમને તમારી આગળ પણ મોં બતાવતાં શરમ લાગે છે, તો દુનિયા આગળતો મોં શી રીતે બતાવી શકીએ ? અમે દેશમાં જઈશું.’

ભાભી કહે છે, ‘ના, ન જવાય. હવે બન્યું બધું ભૂલી જાઓ, માનો કશું બન્યું જ નથી. અમારા દિલમાં ય બનેલું કશું રાખ્યું નથી. એમ તો પૂર્વભવોમાં ય ક્યાં ઓછી ભૂલો કરી છે ? તો અહીં શું યાદ કરતાં બેસી રહેવાનું ? ના, સમજો, કે તમારો અમારો હવે જીવનનો નવો ચોપડો શરૂ થાય છે. માટે શરમાવાનું કશું કારણ નથી. આ તમારા ભાઈના અહીં પહેલાં નવા નવા વિરોધી થવા આવેલા આજે એમને મહામિત્ર જેવા ગણે છે, તો તમે તો સગાભાઈ જેવા છો, માટે જરાય મનમાં ઓછું લાવશો નહિ, જરાય શરમાશો નહિ; ને દુનિયાને ક્યાં આ કશી ખબર છે ? એટલે એની આગળ તો શરમાવા જેવું છે જ શું ? લ્યો ચાલો હવે.’

ભાઈએ પણ કહ્યું, ‘હું તો આજે મારો ધન્ય દિવસ માનું છું કે મારા નિમિત્તે તમારો વૈરભાવ ચાલ્યો ગયો ! વૈરનો તમે કાયમી અંત કરી નાખ્યો ! હવે તો મને તમારા માટે ભારે માન અને ગૌરવ થાય છે કે આ પરદેશમાં મને દેવના દૂત જેવા બનેલા ભાઈઓનો મેળાપ થઈ આવ્યો. ચાલો બધું ભૂલી જાઓ ! શરમાશો નહિ ચાલો ઘરે !

બસ, બંનેને કવિરત્ન અને એની પત્ની આગ્રહ કરી સમજાવીને ઘરે લઈ ગયા.

ઉદારતા પર ઉદારતા :-

બીજે દિ’ રાજાની પાસે લઈ જઈ કહ્યું, ‘મહારાજા સાહેબ ! આ સંગીતકારો તો મારા કાકાના દીકરા ભાઈ થાય. ઘણા વરસોથી અમે દેશ છોડી અહીં આવેલા તે હમણાં આવેલા આમને ઓળખ્યા નહિ તે હમણાં જ ઓળખાણ પડી. આપ સાહેબને જરા કષ્ટ આપવાનું છે. આપશ્રી આમને સારા હોદ્દા પર નીમવા મહેરબાની કરશો એવી મારી આપશ્રીને નમ્ર વિનંતિ કરું છું. અમારા પર આપશ્રીનો મહાન ઉપકાર થશે,’

કવિરત્ન પર રાજાને અથાગ માન તો છે જ, અને આ એના જ ભાઈઓ

છે, એટલે સારા ખાનદાન ગણી એમને ઊંચા સંગીતકારના પદ પર સ્થાપિત કરી દીધા. કવિની કેવી ઉદારતા પર ઉદારતા !

પતિ-પત્નીની જવલંત કારકિર્દી :-

બોલો મૈત્રીભાવે કેવું સુખદ પરિણામ આવ્યું કવિરત્નના હૈયે મૈત્રીભાવે કેવું સ્થાન જમાવેલું ? મૈત્રી રોમેરોમમાં અને રગેરગમાં કેવી ઓતપ્રોત થઈ ગયેલી ? કે બચાવની છતી શક્તિએ કશો બચાવ ન કરતાં કુળપરંપરામાં વૈરનો અંત લાવવા પોતાનું જીવન હોડમાં મૂક્યું, ભાઈના હાથે કપાઈ મરવાની તૈયારી રાખી અને એવા દુષ્ટ ભાઈઓને પણ એમના વૈરની ખણજ ઉતારી નાખવા સગવડ કરી આપી.

ત્યારે એની પત્ની પણ કેવી કે પતિના સંપર્કમાં આવ્યા પછી પતિના સાચા પ્રેમરૂપે મૈત્રીભાવનો એનો જીવન આદર્શ અપનાવી લીધો; અને વધારામાં એ દિયરિયાને એમનું કામ પતાવ્યા પછી કશી અગવડ આપત્તિ ન આવે એ માટે બે ઘોડા લઈ આવી અને પોતાને ભવિષ્યમાં ય યાડી ખાવાની બુદ્ધિ ન જાગે એ માટે પતિની ચિંતામાં જીવતાં બળી મરવાની તૈયારી રાખી. પતિ-પત્નીની કેવી જવલંત કારકિર્દી !

માલિક આત્મા વાંકો તો નોકર હૈયું શું કરે :-

વિચારવા જેવું છે કે માણસ ધારે તો કેટલો ઊંચો મૈત્રીભાવ જીવલેણ દુશ્મન પર પણ કેળવી શકે છે ? હૈયું ના નથી પાડતું એમાં તો સળગતો શત્રુભાવ પણ રાખી શકાય છે, અથવા અમીભર્યો શીતલ મૈત્રીભાવ ય ઝગમગાવી શકાય છે હૃદયનો નિષેધ નથી, એ તો તૈયાર છે. ત્યારે કોણ તૈયાર નથી ? જીવરામ પટેલ. એને પટેલગીરી કરવી છે, પટેલશાહી હિસાબ માંડવા છે એટલે આગળ-પાછળ અને ભાવી જોવું નથી, તત્કાળનું જોઈને આંધળિયા કરવા છે, ‘હું ગામનો પટેલ છું. મારી સામે કોણ થનાર છે ?’ એમ અહંત્વમાં તણાવું છે; પછી એને હૈયે વૈરભાવ જ પોષવામાં શાણપાણ શાબાશી અને શાંતિ દેખાય છે, મૈત્રીભાવ પોષવામાં નહિ ! હવે હૈયું બિચારું શું કરે ? માલિક જ વાંકો, ત્યાં સીધા પણ નોકરનું શું ચાલે ? હૈયું તો આત્માનું નોકર છે.

(૪) ચોથો ઉપાય નિસ્પૃહતા :-

ઉદ્યાનમાં મહાત્મા મુનિ પેલા મોહદત્તને પતનમાંથી જીવન-ઉદ્ધારનો, જીવન-ઉત્થાનનો આ માર્ગ બતાવે છે કે તું સર્વજીવો પર દયા રાખ, કોઈની ય પ્રત્યે કપટી ન થા, અને અમૃતમય મૈત્રી-ભાવ કેળવ. એમ ‘મુક્તિ’ અર્થાત્ નિસ્પૃહતા રાખ.’

નિસ્પૃહતા એ જીવનમાં એક બહુ અગત્યનો ગુણ છે. પાપો અને દુઃખો જગતની સ્પૃહામાંથી જન્મે છે.

માણસ પાપ કરવા કેમ જાય છે ? કશી સ્પૃહા જાગી છે માટે.

વાતોની સ્પૃહામાંથી કેટલાં પાપ ? વાતોના તડાકા મારતાં (૧) જૂઠ કેમ બોલાય છે ? કહો સાંભળનારાની આગળ શાબાશી લેવી છે, હોશિયારી દેખાડવાની સ્પૃહા છે માટે. તો જો જીવને વાતો કર્યા વિના ચાલતું નથી, તેમ સામાને સારું લગાડવાની યા પોતાની હોશિયારી દેખાડવાની સ્પૃહા કોટે વળગી છે પછી એ રોજની વાતોમાં કેટલાં જૂઠ વચન આવતાં હશે ? વાતો કરવાની અને શાબાશી દેખાડવાની સ્પૃહામાંથી જૂઠનું પાપ જન્મ્યું.

એમ, વાતોની સ્પૃહામાંથી (૨) રાજકથા, દેશકથા, સ્ત્રીકથા અને ભોજનકથા કરવાના પાપો પણ જાગે છે એમ (૩) પોતાની હોશિયારી દેખાડી અભિમાન પોષવાનું પાપ પણ જન્મે છે. (૪) ત્યારે એ ય પાછું માત્ર પોતાનો કોઈ ગુણ કે સુકૃત ગાઈને જ નહિ, કિન્તુ બીજાની હલકાઈ બોલીને થાય છે, એટલે એમાં નિંદાનું પાપ જન્મે છે. (૫) ત્યારે બીજાને પાપની સલાહ પાપનો ઉપદેશ પાપનું માર્ગદર્શન કર્યા વિના ય ક્યાં રહેવાય છે ? (૬) તો અવસરે બીજાની યાડી કે બીજા પર ખોટા આરોપ ચડાવવાનાં પાપ ન આવે ?

વિચારજો એક વાતોની સ્પૃહામાંથી કેટલાં પાપ જાગે છે ? વાતોમાંથી કમાવાનું શું ? રાખ ને ધૂળ; અને પાપોના ગંજ માથે લે. ત્યારે આટલું જાણીને વાતોથી ડર લાગે છે ? તો હવેથી એ ન કરવાનો નિયમ થઈ જવાનો ને ? કરો, નિયમ કરવો છે ? કહેશે ‘પણ સાહેબ નિયમ ભાંગી જાય તો ?’ પરંતુ નિયમના અંકુશ વિના વાતો અટકે એવી છે ? કોઈ પાપ અટકે ? નિયમ એવો રાખી શકાય કે ‘બને ત્યાંસુધી વાતો ન કરું, ને થઈ જાય તો ખ્યાલ આવતાં વાતો બંધ કરી યા એવી વાતોને ધાર્મિક વાતમાં ફેરવી નાખી યા કોઈ મહાપુરુષના સુકૃત-સદ્ગુણની વાતમાં ઊતારી દઈશ. થયેલી ભૂલ બદલ બાર નવકાર ગણી આપવા.’

જો વાતોની સ્પૃહાને આવા કોઈ પ્રબળ અંકુશથી નહિ દબાવાય, તો જિંદગીના છેડા સુધી એ સ્પૃહા, એ રસ, એ લત, છૂટશે નહિ; ને એ વાતો આ સુવર્ણજીવનની માટી કરશે, કષાયો, દુર્ધ્યાન, બાહ્યનો રસ, યાડી-આરોપ-નિંદા વગેરેના અઢળક પાપ સંસ્કાર અને કર્મબંધ પોષ્યા કરશે.

પછી એવા પાપસંસ્કારો લઈને પરલોકે ગયા, ત્યાં કેવાં પાપિષ્ટ જીવન જોવા મળશે ? એ વિચારો, નજર સામે લાવો. અહીં પણ અનુભવ છે કે બચપણથી જેવા લાલચ આદિના સંસ્કાર પોષાતા આવ્યા, મોટી વયે એનું જોર દેખાય છે. તો પછી આ જીવનની બાદ પરભવે એનું જોર નહિ ચાલે ?

આત્માની એક સાબિતિ :-

ભૂલશો નહિ, શરીરના સંસ્કાર જુદા છે, અને આત્માના સંસ્કાર જુદા છે. એથી જ આત્મતત્ત્વ સ્વતંત્ર એકજુદી વસ્તુ હોવાનું સાબિત થાય છે; અને જુદો આત્મા સાબિત થયો તો પછી પરલોકે એના સંસ્કાર ચાલવાના.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૧૯, અંક-૧૮, તા. ૨૩-૧-૧૯૭૧

શરીરના ને આત્માના સંસ્કાર જુદા આ રીતે, કે માનો શરીરમાં ખાઈ-ખાઈને અપચનના સંસ્કાર ઊભા થયા, પરંતુ હવે જો પાકો સંયમ ઔષધ વગેરે સેવી એને ઠીક બનાવ્યું, ને પાચનની શક્તિ ઊભી થઈ તો પછી ડાહ્યો માણસ ખાવા પર સંયમ રાખે છે તો પચનના સંસ્કાર, શક્તિ વધતી ચાલે છે; નહિતર અપચનના સંસ્કારનું જોર રહે છે અગર શરીર સારું કર્યું તો પણ કોષાદિના સંસ્કાર તેવા ને તેવા ચાલ્યા કરે છે, જો એને સુધારવા માટે જુદા પ્રયત્ન નથી હોતો.

ત્યારે, બીજી બાજુ જો કોઈ સત્સંગ-ઉપદેશથી એમ લાગી ગયું કે ‘મારા આ ગુસ્સો, લાલચ, અભિમાન સારા નથી, નુકસાનકારક છે. લાવ, એના પર સંયમન-નિયંત્રણ મૂકું,’ અને જો પછી એનો પ્રયત્ન રહે છે, તો એ કોષાદિના સંસ્કારમાં સુધારો થતો આવે છે. પણ શરીરના અપચન શરદી વગેરેના સંસ્કાર તો તેવા પ્રયત્ન કે ભાગ્યોદયના અભાવે એમ જ ચાલ્યા કરે છે. આમાં શરીર એનું એ જ બિમાર ઊભું છતાં કોષાદિના સંસ્કારમાં ફરક પડ્યો. એ સૂચવે છે કે એ કોષાદિના સંસ્કાર શરીરના નહિ, પણ કોઈ જુદી વસ્તુના હોવા જોઈએ. પછી એ જુદી વસ્તુને મન કહો, તો ય તે અદૃશ્ય આત્મા જેવી વસ્તુ જ સાબિત થઈ.

આમ, કોષાદિના સંસ્કાર દ્વારા આત્મતત્ત્વ જુદું પૂરવાર થયું, અને તે આત્મદ્રવ્ય પૂર્વેથી ચાલી આવ્યું છે; કેમકે એક જ માબાપના બે બાળક શરીરે સરખા છતાં એમનામાં કોઈ શાંતતા, રીસ-નરમાશ, માયા-સરળતા, વગેરેના સંસ્કારમાં ફરક દેખાય છે. એ એમના પૂર્વજન્મની સ્વાત્મ-કર્માઈ સૂચવે છે, પૂર્વભવેથી એવી કર્માઈ લઈને એમનો આત્મા અહીં આવ્યો છે, એ સાબિત થાય છે. તો પછી એ જ રીતે અહીંની કર્માણી લઈને એ આત્મા આગળ નવા ભવમાં જવાના એ પૂરવાર થાય છે. તેથી

વાતોડિયાપણે સજા એકેન્દ્રિયપણું :-

આ વિચારવાનું છે કે જીવનના છેડા સુધી વાતોના તડાકાની સ્પૃહા રાખી અટુંસટું વાતો કર્યે ગયા, એમાં જે નિંદા-આરોપ-ચાડી, અભિમાન-માયા, અસત્ય-નિર્દયતા વગેરેના સંસ્કાર પોષાયે જશે, એ પરલોકમાં આત્માના કેવા બેહાલ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“શ્રી કુવલમાયા ચરિત્ર-૩” (ભાગ-૪૩)

૧૪૩

કરશે ? નથી ને કદાચ બહુ રદી બોલ બોલ કરવામાં વચનયોગની શક્તિ માટે નાલાયક થઈ ગયા, તો સીધું એકેન્દ્રિયપણું જ મળવાનું. શું સમજ્યા ? બહુ અને રદી વાતોડિયાપણાંની મોટી સજા એકેન્દ્રિય પૃથ્વી-પાણી વગેરેના જીવ તરીકેનો અવતાર પણ આવીને ઊભો રહે !

અરે ! એક બાજુ ધર્મસાધના પણ કરતો હોય, કિન્તુ બીજી બાજુ જો વાતોના તડાકાનો બહુ રસ હોય, તો સંભવ છે કદાચ એ તડાકા મારતી વખતે જ ક્યાંક આયુષ્ય બંધાઈ ગયે એ એકવાર તો એકેન્દ્રિયપણામાં ય ચાલ્યો જાય.

રાજકથાદિ વિકથામાં પડેલા ચૌદપૂર્વી મહામુનિઓ જેવા ય એકેન્દ્રિય નિગોદમાં ગયા છે. ‘ભવભાવના’ શાસ્ત્રમાં ‘ભુવનભાનુ કેવળી’નું ચરિત્ર જુઓ તો દેખાશે, કે જીવ મનુષ્યપણે ચૌદ પૂર્વધર મહર્ષિ બન્યા પછી પણ એ જ્ઞાનનો રસ ભૂલી વિકથા આદિના કેવા કેવા રસમાં મરીને એકેન્દ્રિય અવતારમાં પટકાઈ ગયા છે ! ધર્મસાધના ઘણી કરેલી છતાં વાતો આદિના રસે ઠેઠ નીચે ધકેલ્યા !

વાતોનો રસ ટાળવા ઉપાય :-

(૧) માટે વાતોના તડાકા, વાતોડિયાપણું, વાતો સાંભળવાનો રસ, બહુ બોલકણાપણું એ સારું નથી. એને રોકવા આ એક ભય નજર સામે રાખવાનો કે ‘આમાં અહીં મળેલ સુંદર વચનયોગની શક્તિનો સરાસર દુરુપયોગ છે; તેથી સંભવ છે કે કર્મસત્તા વચનયોગશક્તિ જ ઝૂંટવી લે અને તેથી એકેન્દ્રિયનો અવતાર મળે તો ?’ આ ભય જ્યાં નિરર્થક બોલવાની આતુરતા જાગે, જ્યાં વાતોના તડાકામાં પડવાનું થાય, કે તરત મનમાં ઊભો થવો જોઈએ.

(૨) બીજું, મૌનનો ટૂંકો ટૂંકો અભિગ્રહ રાખવો. ગભરાવું નહિ કે નિયમ તૂટી જાય તો ? શરૂ શરૂમાં નિયમ જ આવો રાખવો કે ‘બિન જરૂરી બોલાઈ જાય તો ? બાર નવકાર ગણી લેવા,’ બાકી ઉપયોગ મૌનનો રાખવાનો; પછી ભલે એ ઠા ઠા કલાકનો જ નિયમ હોય, એનાથી મૌનનો અભ્યાસ પડતો જશે, મફતિયા વાતો-તડાકાથી બચાશે. જોજો,

મૌનથી ગંભીરતા આવે છે, ને તત્ત્વચિંતનને જગા મળે છે.

(૩) મૌન ને ગંભીરતાના મહાન લાભો વિચારવાથી વાતો અટકે,

નિરર્થક વાતો બંધ કરી મૌન રાખવામાં આ મહાન લાભ થાય છે. (૧) એ ગંભીરતા જે કેળવાય, તે બીજી બાબતોમાં પણ ઉપયોગી થાય છે; તેમ (૨) કેટલાય દુર્ધર્મિ અને કષાય વગેરે કરવાના અટકે, (૩) કેટલાંય કર્મબંધન અટકે;... વગેરે મહાન લાભો મૌન અને ગંભીરતાના છે. સારાંશ, વાતોની સ્પૃહા નહિ જોઈએ. પાપો છોડવા સ્પૃહા છોડવાની જરૂર છે. જેમ વાતોની સ્પૃહા, એમ એવી

૧૪૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“વાતોનો રસ ટાળવા ઉપાય”(ભાગ-૪૩)

બીજી અનેક પ્રકારની સ્પૃહાનો ત્યાગ જોઈએ.

મોહદત્તને મુનિ કહી રહ્યા છે કે તારે પાપો ધોવા છે ને ? તો ઘરવાસ, નિર્દયતા-હિંસા, કપટ અને સ્પૃહા છોડ. અનેક પ્રકારની ખાન-પાનની પૈસા-ટકા-પરિવારની અને વિષય-વિલાસ વગેરેની સ્પૃહા મૂકી દે, નિસ્પૃહ બની જા, તો એવી સ્પૃહા અને તેથી નિપજેલી દુષ્પ્રવૃત્તિઓથી લાગેલાં પાપો નાશ પામશે. ધ્યાન રાખજે પૈસાટકા વગેરે એકેકની સ્પૃહા-તૃષ્ણા-મમતા ખતરનાક છે. ઘોર પાપ તો બંધાવે તો બંધાવે, પરંતુ અહીંય દુઃખ આપનાર એ સ્પૃહા-મમતા-તૃષ્ણા છે.

સ્પૃહાથી દુઃખ :-

મોહદત્તને એનાં ઘોર પાપથી છૂટવા માટે મુનિએ નિસ્પૃહતા કેળવવાનું કહ્યું. સ્પૃહામાંથી જન્મેલાં પાપો નિસ્પૃહતાથી તૂટે એ સ્વાભાવિક છે. એમ દુઃખોને પણ સ્પૃહા જ ઊભા કરે છે; તેથી સ્પૃહા મૂકી દેતાં દુઃખનો અંત આવે એ સ્વાભાવિક છે પૂછો,-

પ્ર.- સ્પૃહા ન કરીએ તો પણ શરીરને ભૂખનું દુઃખ કેમ ઊભું થાય છે ?

ઉ.- એવાં દુઃખ ઊભા થવા એ જુદું, અને દુઃખ ન લાગવું એ જુદી વસ્તુ છે. માટે જ સહર્ષ તપસ્યા કરનારને ભૂખનું દુઃખ ઊભું થવા છતાં મનને એ દુઃખ લાગતું નથી. જો દુઃખ લાગતું હોય તો ૧-૧ ઉપવાસ કરીને પણ માસખમણ સુધી કેવી રીતે આગળ વધે ? કહો, ત્યાં પાપ-કર્મો ધોવાય છે, અથાગ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય વધે છે, એ સમજીને ભૂખના દુઃખમાં પણ ખાવાની સ્પૃહા છોડીને આનંદ અનુભવે છે. આજે નાનાં બચ્ચાં પણ તપ કરી ભૂખનાં દુઃખ ગણતાં નથી, ઊલટું મહા આનંદ માને છે.

મહાવીર ભગવાને બે વાર ૬-૬ માસી કરી, નવવાર ૪-૪ મહિનાના ઉપવાસ કર્યા, તો શું એ દુઃખી થઈને કરેલા ? ના, ખાવાની સ્પૃહા નહિ, માટે દુઃખ નહિ. તમારે ઘરનું માણસ બહુ બિમાર હોય, ને પાસે ભૂખ્યા બેસી રહેવું પડતું હોય તો ભૂખનું દુઃખ માનો છો ? કોઈ પૂછે ‘કેમ ચાલે છે ?’ તો શું કહો ખરા કે ‘મારે ભૂખ્યા રહેવું પડે છે એ દુઃખ છે !’ ‘ના ત્યાં તો એજ ગાયા કરો છો કે ‘આ ઘરનાં માણસ બહુ બિમાર એ ભારે આપદા છે.’ આ સૂચવે છે કે આવા સંયોગમાં ખાવાની સ્પૃહા નહિ, માટે ખાવાનું ન પામ્યાનું દુઃખ નથી લાગતું. માટે એથી કાંઈ દુઃખી છીએ એવું કહેવાતું નથી. એટલે, વાત આ આવી કે સ્પૃહા છે તો દુઃખ, સ્પૃહા નહિ તો દુઃખ નહિ.

આના ઉપરથી સુખી જીવન જીવવાની આ ચાવી નીકળી કે અંતરમાંથી સ્પૃહાને કાપી નાખો એટલું દુઃખ ટળશે, એટલી સુખ-શાંતિ મળશે. ઘરનું માણસ

બિમાર હોય ત્યાં પણ જો અંતરમાં એવી સ્પૃહા હાયવોય ઝંખના નહિ કે હાય ! મારું માણસ બિમાર ? મારે કેવી આપદા ? કેમ આ આપદા ટળે ?..., તો દુઃખ એવું નહિ લાગે નહિતર તો જેવી સ્પૃહા મોટી એવી દુઃખની પોક મોટી.

એવા માણસો હોય છે કે જેમને અડધી ડિગ્રી તાવ હોય તો ય ધમાધમ કરી મૂકે છે. કારણ ? પોતાની સ્વસ્થ તબીયતની સ્પૃહા મોટી; તેથી એમાં જરાક ફેરફારે પણ દુઃખની પોક મોટી. ઘરવાળાને ચાર ડિગ્રી તાવ હશે તો એની આ માણસ એટલી ધમાધમ નહિ કરે, પણ પોતાની અડધી ડિગ્રી પર પણ ભારે ધમાધમ ! દુઃખની પોકનું માપ તાવની ડિગ્રીના માપના આધારે નહિ, કિન્તુ સ્પૃહાની માત્રાના આધારે છે.

સુગ્રીવને ક્યું દુઃખ ? :-

રામ-લક્ષ્મણ અને સીતા વનવાસમાં હતા. રાજા સુગ્રીવને એક એવો વિદ્યાધર દુશ્મન મળ્યો કે જેણે સુગ્રીવનું રૂપ કરી સુગ્રીવની પટ્ટરાણી તારાના મોહમાં સુગ્રીવની ગેરહાજરીમાં રાજમહેલમાં ઘૂસી ગયો, અને નગરના નાકે દરવાનોને કહી મૂકેલું કે ‘આજકાલ બનાવટી માણસો રૂપાંતર કરીને ફરે છે, એટલે મારું રૂપ કરીને કોઈ આવે તો એને અંદર પેસવા દેતા નહિ, બહાર ધકેલી મૂકજો.’

સાયો સુગ્રીવ બહારથી પાછો ફર્યો ને અહીં પોતાના જ દરવાન એને મનાઈ કરે છે, ‘ભાગી જા અહીંથી, લુચ્ચા ! નહિતર ધકેલી દઈશું,’ એમ કહે છે. હવે શું થાય ? બહાર રખડતા થવું પડ્યું. દુઃખનો પાર નથી. કોને કહે ? એમાં રામ-લક્ષ્મણ આવી મળ્યા; ને એમની આગળ પોક મૂકી. રામ-લક્ષ્મણ પરોપકારી છે, એમણે સહાય કરી બનાવટીને લડાઈ આપી, સાચા સુગ્રીવને અંદર ઘુસાડી દીધો...અને દુશ્મનને ભાગી જવું પડ્યું.

પરંતુ હવે જ્યારે રામ-લક્ષ્મણની વારી આવી, સીતાને રાવણ ગુપ્તપણે ઉઠાવી ગયો, રામને મુંઝવણ છે, ‘સીતા ક્યાં ?’ બહાર સમાચાર ફેલાવ્યા, ત્યારે સુગ્રીવને ય ખબર તો પડી હશે, પણ પોતે રાજમહેલમાં તારા સાથે સુખચેનમાં બેઠો રહ્યો છે.

આ શું ? સુગ્રીવે પોતે પત્ની ગુમાવી તો એની ભારે સ્પૃહા હતી તેથી દુઃખની પોક મૂકી; પણ હવે ઉપકારી રામની પત્ની ગુમ છે તો એની કાંઈ એવી સ્પૃહા નથી, લાગણી નથી માટે એને એ ગુમ થયાનું એવું દુઃખ નથી. એ તો પછી જ્યારે એને ઠપકારવામાં આવ્યો કે ‘આ રામે તને તારી ભૈરી મળે એ માટે તારા પર કેવો ઉપકાર કરેલો ? એ તું ભૂલી જઈ સુખ-ચેનમાં બેઠો છે ? શરમ નથી આવતી તને ?’ ત્યારે સજાગ થયો, અને રામની સહાયમાં ઊતરી પડ્યો.

દુઃખ સ્પૃહાનું છે, મમતાનું છે, 'મારું કર્યાનું છે. મહાત્માઓ ધોર ઉપસર્ગમાં ય શરીરની સ્પૃહા-મમતા મૂકી દે છે તો એમને કશું દુઃખ નથી લાગતું.

પ્ર.- પણ શરીર પોતાનું, તે એની મમતા શે છૂટે ?

ઉ.- શરીર એ રોગરૂપ દેખાય તો મમતા છૂટે. શરીરે સોજા આવી ગયા હોય અને પોતે અજ્ઞાનતાથી ખુશી માનતો હોય કે વાહ ! મારું શરીર સારું લાલઘૂમ તગડું થયું !' પણ જો કોઈ ડાક્ટર કે વિશ્વસનીય માણસ ખબર પાડી દે કે આ તો સોજાની લાલી છે; એ રોગ છે, લોહીનું પાણી થવા માંડ્યું છે...તો પછી શું થાય છે ? એ લાલ શરીરની મમતા રહે છે ? એ બનાવટી લાલીની મમતા ઊતરી જઈ, હવે એને હટાવવાનું મન થાય છે ને ? દવા-ઉપચારથી એ હટાવવામાં ખુશી મનાય છે ને ? બસ, મહાત્માઓ એ જ રીતે તગડા શરીરને બનાવટી લાલી સમજે છે, રાગાદિ વિકારોનું પોષક હોઈ આત્માનો રોગ સમજે છે, તેથી તપ દ્વારા એનું શોષણ કરે છે; ને ઉપસર્ગમાં, એ કેમ જાણે એક ગૂમડું, તે એના પર નસ્તર મૂકાતું સમજી આનંદથી વધાવી લે છે ! શું સમજ્યા ?

રાગાદિ વિકારોનું પોષક હોઈ શરીર એ રોગ, શરીર એ ગૂમડું છે. આ નથી લાગતું માટે એને તપથી ગાળવાનું મન નથી થતું. અરે ! તપ પણ થોડોઘણો થાય, કિન્તુ અંતરમાં એ પૂછે કે 'તપનું મન શા માટે છે ? તપથી શરીર ગળે એમાં આનંદ છે ?' હજીય તપથી કર્મ ગાળવાનું મન થાય, પણ કાયા ગાળવાનું નહિ ! કેવું આશ્ચર્ય ?

પ્ર.- પણ કાયા પુષ્ટ હોય તો આરાધના સારી થાય ને ?

ઉ.- તો તો પછી એકાદ એકાદ ઉપવાસ પણ શા માટે કરવો ? એમાં ય કાયા દૂબળી પડે છે, પુષ્ટતા ઘવાય છે. તો તપ જ શા માટે કરવો ? ત્યાં તો કહેશો કે એમાં કાંઈ એવી પુષ્ટિ નથી ઘવાતી કે બીજી આરાધના ન થાય શક્તિ રહે છે ને આરાધના થઈ શકે છે. તો એનો અર્થ તો એ થયો કે

આરાધના માટે દેહની શક્તિની જરૂર છે, દેહની પુષ્ટિની નહિ. તેથી તપનો અભ્યાસ રાખતાં શરીરની પુષ્ટિ ઘવાય, પણ આરાધનાની શક્તિ ઊભી રહે છે, આરાધના થાય છે, પછી શરીર થોડું ગાળવામાં વાંધો છે ?

તપ કેમ સુલભ બને ? 'શરીર એ રાગાદિ વિકાર-પોષક હોઈ રોગ છે, ગૂમડું છે. એને ગાળવા માટે તપ કરું' આ ભાવ આવી જાય, શરીર પુષ્ટ રાખી કરીને તો કામરાગાદિ તથા આરંભાદિ મહા આશ્રવો સેવાય છે, અઢળક પાપબંધનું સ્થાન બને છે, તો તપથી એ પુષ્ટતા તથા ઈન્દ્રિયોના થનગનાટ અને વિષયો તરફનાં મકરકૂદિયાં ઓછા થાય એ સારું છે.' આ ભાવ ઊભો થઈ જાય, તો તપ

સહેલો અને બહુ આવકાર્ય બની જાય, શરીરનો મોહ ઘટાડનારો બની જાય.

અલ્પસત્ત્વ-મહાસત્ત્વવાળા જીવો વચ્ચે ભેદ :-

હા, અલ્પ-સત્ત્વવાળા જીવને એવો તપ નથી કરવાનો કે જેથી મોક્ષસાધક યોગો સીદાય, ઈન્દ્રિયો ચક્ષુ-શ્રોત્રનું તેજ ક્ષીણ થાય, દુર્ધ્યાન થાય. શાસ્ત્ર આ કહે છે; પરંતુ એમાં એ નથી કહ્યું કે 'શરીરની પુષ્ટતા હણાય. એવો તપ નહિ કરવો.' આમ ન કહેવાનું કારણ એ, કે પુષ્ટતાનો મોહ તો રાગાદિ મહા પાપોને પોષનારો છે, વીર્યને ઉત્તેજિત રાખી કામવિકારોને જાગતા રાખનારો છે; માટે ત્યાગ-તપથી પુષ્ટતાનો મોહ તો ઉતારવો જ જોઈએ. આરાધના માટે શક્તિની જરૂર છે, પુષ્ટતાની નહિ. તેથી કહ્યું કે 'તપ કરતાં ઈન્દ્રિયોની યાને ચક્ષુ વગેરેની તેમજ હાથ પગ વગેરેની શક્તિ ન ક્ષીણ થઈ જાય એ જોવું, આરાધનાયોગ્ય શક્તિને ખતમ નહિ કરવાની.' આ અલ્પ સત્ત્વવાળા માટે.

મહાસત્ત્વવાળા જીવો ધન્નો-મેઘકુમાર-શાલિભદ્ર વગેરેએ તો તપ કરીને ગાત્રોની શક્તિ ઢીલી કરી નાખી, તે એટલે સુધી કે અંતે પ્રભુને કહે છે,

'ભગવંત ! હવે આ કાયા દગો દે એમ લાગે છે; તેથી એમાં શેષ રહેલી શક્તિદ્વારા ય મારા આત્માનું સાધી લઉં, શેષ શક્તિને અંતિમ સાધનામાં વાપરી લઉં, એ માટે યાવજીવ અનશનની આજ્ઞા આપો.'

આ કથન શું સૂચવે છે ? એ જ કે શરીરની પુષ્ટતા નથી આવકારવાની; અને શક્તિ રહે ત્યાં સુધી આરાધના કરી લેવાની છે; તેમજ શક્તિની થોડી બચત પણ એનાથી આરાધના કમાઈ લીધા વિના શરીર સાથે લાકડામાં નથી જવા દેવાની, કિન્તુ અનશન તપમાં એને વાપરી લેવાની છે. મહત્ત્વ આરાધના અને તપનું છે; શક્તિ એના માટે છે.

ધન્ના વગેરે મહાત્માઓએ તપથી શરીર ક્ષીણ કરી નાખ્યાં ત્યાં શું પ્રભુએ એને અયોગ્ય કહ્યું ? શું ક્યારે ય સાંભળ્યું શાસ્ત્રમાં કે 'આ શરીર ગાળવાનું કર્યું તે બરાબર નહિ ? શરીરની પુષ્ટિ તો કાયમ રાખવી જોઈએ, વધારવી જોઈએ,' આવું ક્યાંય સાંભળવામાં આવ્યું ? ના, એ મહાન આત્માઓના તો શાસ્ત્રે ગુણ ગાયા. મહાવીર પ્રભુએ શ્રેણિકની આગળ ધન્ના અણગારના ગુણ ગાયા.

તો પછી આપણે નજર સામે કયો આદર્શ રાખવાનો ? મનમાં કઈ ભાવના રાખવાની ? આ જ કે 'ત્યાગ તપ કરું, ને એથી શરીર જરા ગળે, એમાં ધન્ય અવતાર માનું.' વાત આ છે, શરીર એ રોગ છે એવું સમજાય તો એની મમતા છૂટે, સ્પૃહા ઘટે. એમ,

શરીર એ દુશ્મન સમજાય તો એની મમતા છૂટે.

મહાત્માઓએ શરીર પર ઉપસર્ગ આવતાં જરાય મૂંઝવણ ન કરી, શરીરનો બચાવ ન કર્યો, શરીરની મમતા ન રાખી. શું કામ રાખે ? શરીરને દુશ્મન માન્યું, પછી દુશ્મનની મમતા શી ? દુશ્મનનો બચાવ શો ? દુશ્મન પર આપત્તિમાં શા માટે મૂંઝવણ કરવી ? શરીર એ દુશ્મન છે, તો એના ઉપર આક્રમણ આવે ત્યાં એવી મમતા નહિ, સ્પૃહા નહિ, તેથી આક્રમણ આવે ત્યાં મૂંઝવણ નહિ, બચાવ શોધવાનો નહિ; આવું દિલ રાખેલું.

બચવાનો પ્રયત્ન નહિ :-

બંધકમુનિ-ઝાંઝરિયામુનિને બનેલી રાજા તરફથી આક્રમણ આવ્યું; એકને જીવતાં ચામડી ઉઝરડાય છે, બીજાનો તલવારથી ઘાત કરાય છે. બંને મહાત્માઓને એથી બચાવ મળે એવી શક્યતા ન હતી, કેમકે રાજા એમને પોતાના સાળા તરીકે ઓળખતા નહોતા, કિન્તુ રાણીનો ચાર સમજી આ કરપીણ કૃત્ય કરવા તૈયાર થયેલ. એટલે મુનિઓએ જો ઓળખાણ આપી હોત કે ‘તું અમને ઓળખે છે ?’ ને જો રાજા ઓળખવા ગયો હોત તો લાગત કે ‘આ તો બનેલી છે, ને આ શું કરવા તૈયાર થયો છું ?’ તો રાજા ચમકી ઊઠત ! અપકૃત્યથી પાછા ફરત. કદાચ બંને મુનિઓએ દીક્ષા લીધા પછી બેનના લગ્ન થયા હોય, તેથી મુનિઓને ખબર ન હોય કે ‘આ રાજા બનેલી છે,’ તો પણ એટલું તો પૂછી શકે ને કે ‘ભાઈ ! શું કારણ છે તમારે આ કરવાનું ?’ બચાવ માટે આટલો પૂછવાનો ય પ્રયત્ન નહિ કર્યો, એની પાછળ શું રહસ્ય છે ?

કર્મક્ષય કરવાનું રહસ્ય ખરું; કિન્તુ અહીં સીધી લાઈને શરીરનો બચાવ કરી લઈ પોતે જે ઉગ્ર સાધના કરી રહેલ હતા તે ચાલુ રાખીને ય કર્મક્ષય તો કર્યો જાત ને ? ઊલટું, શરીર જતું કરતાં અનેક આરાધનાઓ બંધ થઈ જાય, ત્યારે શરીર જો ઊભું હોય તો આરાધનાઓ લાંબો સમય કરી શકાય ને ? પણ ના,

દુશ્મનભૂત શરીર પરની આપત્તિ વધાવી લેતાં અપૂર્વ અદ્ભુત કર્મક્ષય થાય છે, જે કર્મક્ષય કદાચ લાંબા કાળની અનેક આરાધનાઓ કરવાથી શક્ય ન હોય.

બંધકસૂરિના ૫૦૦ શિષ્યો ભગવાન મુનિસુવ્રત સ્વામીની પાસે હતા, પ્રભુની મનોરમ દેશના સાંભળતા, અનેક આરાધનાઓ કરતા, ત્યાંસુધી જે કર્મક્ષય ન થયો એવો સંપૂર્ણ કર્મક્ષય પાલકપાપીની ઘાણીમાં પોતાના દુશ્મનભૂત શરીરને પીલાઈ જવા દેતાં કર્યો; કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ પામી ગયા ! આવો મહાન લાભ પોતાની દુશ્મન કાયાને કચરાઈ જવા દેતાં થતો હોય, પછી એ અટકાવી કાયાનો બચાવ કરી લઈને બીજી આરાધનાઓ ચાલુ રાખવાનો મોહ શું કામ કરે ? એ તો અપૂર્વ સોનેરી અવસર મળ્યો માની ઉપસર્ગને સહર્ષ વધાવી લીધો, દુશ્મન કાયાને કચરાઈ

જવા દીધી. દુશ્મન પર આપત્તિમાં દુઃખ શું લગાડવાનું ? આપત્તિ આનંદભેર વધાવી લેવાની. દુશ્મનનું સળગે એમાં આપણું શું જાય ?

પ્ર.- પણ શરીરની કચરામણમાં આત્માને પીડા તો થાય ને ? એમ કેમ સહાય ?

ઉ.- પાછા ભૂલ્યા,

પીડા એ દુઃખ નથી, મનને એ પીડારૂપ લાગે એ દુઃખ છે. ગૂમડું કપાવતાં આત્માને શું પીડા નથી ? છે, છતાં દુઃખરૂપ નથી લાગતું, કેમકે સુખનું-આરોગ્યનું કારણ લાગે છે; કાયમી ગૂમડાની પીડા જવાનું દેખાય છે. પછી શું કામ દુઃખરૂપ લાગે ? બસ, એ રીતે ઉપસર્ગમાં કાયમી કર્મ-પીડા જવાનું દેખાય ત્યાં આત્માને થતી પીડા પણ શું કામ દુઃખરૂપ લાગે ? પીડા એ દુઃખ નથી, પીડા દુઃખરૂપ લાગે એ દુઃખ છે. માટે તો ગૂમડું કપાઈ આવ્યા પછી કોઈ નથી કહેતું કે ‘આ ડાક્ટરે મને બહુ દુઃખ આપ્યું.’ શું ડાક્ટરની છરીના નસ્તરથી પીડા નથી થઈ ? બસ, એ જ રીતે મહાત્માને ઉપસર્ગ કરનારે કરેલી પીડા દુઃખરૂપ નથી લાગતી; માટે એ ‘દુઃખ આવ્યું’ નથી માનતા. એ તો ઉપસર્ગ કરનારને પોતાની દુશ્મનભૂત કાયાના બંધનનો અને કર્મનો કાયમી અંત કરનાર છે એમ માની ઉપકારી ગણે છે, અને દુશ્મનકાયા પરની પીડાને કે આત્માને થતી પીડાને દુઃખરૂપ નહિ સુખરૂપ લેખે છે. આ એક કાયાને આમ જતી કરાય, તો પછી મોક્ષ. જન્મ-મરણ જ નહિ, નવી કોઈ કાયા જ નહિ ધરવાની; એટલે દુશ્મનકાયાનો કાયમી અંત.

આજે પૂર્વના ઊંચા દાખલાથી કયો લાભ ? :-

વાત આ છે કાયા દુશ્મન લાગે, તો કાયાની એવી મમતા-સ્પૃહા ન થાય. બંધકમુનિ વગેરેના આ દાખલા આપવાનું કારણ એ નથી કે ‘આજ ને આજ એમના જેવી મમતા હટીને ઘોર ઉપસર્ગ સહી જ લેવાય, પણ બચાવ ન શોધાય કે મૂંઝવણ ન કરાય;’ આવું સહવાનું થાય તે તો ઉત્તમ જ છે, પરંતુ આજનાં સંઘયણ અને સત્ત્વ એવું સહવાજોગ સબળ નથી, છતાં બંધકમુનિ જેવાના દાખલા થોડું સહવાનું બળ આપે છે; તેથી એ દાખલા સમતા રાખવા માટે છે. એમણે જેમ ઘોર ઉપસર્ગમાં કાયાને દુશ્મન ગણી એના પરની પીડામાં હર્ષ માન્યો, એમ એ નજર સામે રાખી આપણે નાની પીડા, આપત્તિ-ઉપદ્રવમાં કાયાને દુશ્મન માની એના પરના ઉપદ્રવને શાંતિથી આનંદથી સહી લઈએ.

કાયા એ દુશ્મન છે, એ વાત ‘જ્ઞાતાઅધ્યયન’ નામના આગમમાં કહી છે. ત્યાં આત્માને શેઠ ગણ્યો, સંયમને પોતાનું બાળક ગણ્યું, અને શરીરને એ સંયમ-બાળનું ખૂની કહ્યું છે. એનું દષ્ટાંત ટૂંકમાં આ પ્રમાણે છે,-

કાયા ખૂની દુશ્મન છે એનું દૃષ્ટાંત

એક નગરમાં એક શેઠના નાના બાળને નોકર બહાર રમાડવા લઈ ગયેલો. ત્યાં નોકર બાળકને ચોતરા પર બેસાડી આડુંઅવળું જોતો હતો એટલામાં બાળકને એક 'વિજય' નામનો ચોર ઉપાડી ચાલતો થયો. થોડી વાર પછી નોકર જુએ છે તો બાળક નથી, ગભરાયો, આમ તેમ શોધવા લાગ્યો, આને પૂછે તેને પૂછે 'ભાઈ ! બાળક જોયું ?' પણ લોકના ભારે જમેલામાં કોઈને ધ્યાન નથી કે બાળકને ચોર ઉપાડી ગયો; તે કોણ બાળકનો પત્તો આપે ?

પેલો વિજય ચોર બાળકને સીધો નગરની બહાર લઈ જઈ એનાં અંગ પરના ઘરેણાં કાઢી લે છે, અને બાળકને એક કૂવામાં નાખી દે છે, અને પોતે જંગલમાં સંતાઈ જાય છે, અહીં નોકર રોતો રોતો ઘરે આવી વાત કરે છે, શેઠાણી પોકેપોક રુએ છે. શેઠ તરત જઈને રાજાને ફરિયાદ કરી, રાજાએ ચારે બાજુ કોટવાળોને તપાસ કરવા મોકલ્યા. તપાસતાં તપાસતાં નગર બહારના એ કૂવામાંથી બાળકનું મડદું મળી આવ્યું. વહેમ પડતાં ત્યાં જંગલમાં તપાસ કરતાં ચોર પણ મળી આવ્યો. એની પાસેથી બાળકનાં ઘરેણાં મળી આવતાં ચોરને રાજા પાસે હાજર કરવામાં આવ્યો, રાજાએ એને જેલમાં નખાવ્યો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૧૯, તા. ૩૦-૧-૧૯૭૧

હવે અહીં થોડા વખત પછી એવું બન્યું કે પેલા શેઠ કોઈક ગુનામાં આવ્યા, અને અધિકારીઓ વડે શેઠને રાજા પાસે હાજર કરવામાં આવ્યા, રાજાએ સજા કરી કે 'આમને જેલમાં નાખો, અને પેલા વિજય ચોરની એક હેડમાં જ બેસાડો.' થયું ? ચોરનો પગ જે હેડમાં એટલે કે લાકડાના બે ફાડિયાની વચમાં જકડાયેલ છે, એમાંજ શેઠના પગને પણ જકડવામાં આવ્યો, હેડના માથે તાળુ લાગી ગયું ચોરની સજામાં ખુશી થનાર શેઠને ચોરની સાથે નાલેશીમાં મુકાવું પડ્યું.

આપણો ગુનો કરે ને પછી દુઃખી થાય, એમાં આપણને રાજી થવાનો હક છે ?

ના, જુઓ કુદરત કેવી મશ્કરી કરે છે ? જીવને જાણે કહે છે, 'તું જેને અપરાધી ગણી એની સજામાં ખુશ થયો, હવે તું અપરાધી બનતાં એ જ સજા પામેલાની સાથે એવી સજા પામીને બેસ, કે પેલો તારા સામે દાંતિયા કર્યા જ કરે, ટોણાં માર્યા જ કરે કે 'લે આવ, મને સજા કરાવી તું ખુશ થતો હતો ને ? બંદા ! બેસ, તું પણ મારા જેટલી જ નાલેશી લે.'

શેઠની નાલેશી કેવી થઈ ? બહાર પણ નાલેશી, અને અહીં પણ ચોર

ટોણાં-મેણાં મારે ! ચોર ગુનેગાર છે, છતાં ય એની સજામાં એના દુઃખમાં ખુશ થવા જેવું નથી, તો આપણો જેણે ગુનો નથી કર્યો એના દુઃખમાં રાજી કેમ થવાય ? તપાસજો,

ક્યાં ક્યાં બીજાના દુઃખ પર રાજીપો થાય છે ?

(૧) કોઈના પર ઈર્ષ્યા હોય કે 'આ કેમ બહુ કમાઈને રોક મારે છે ?' 'કેમ મારાં નહિ, ને પેલાનાં સન્માન થાય છે !' 'કેમ આ બહુ ઠાઠથી રહે છે ?' 'કેમ આ મીઠું મીઠું બોલી લોકોને આકર્ષે છે ?' આવી આવી જેના પર ઈર્ષ્યા હોય, પછી એને કાંઈક દુઃખ-આપત્તિ આવે, તો દિલને રાજીપો થાય છે ? મનને લાગે છે ખરું કે 'ઠીક થયું એને કુદરતે લપેટામાં લીધો ! ભાઈ બહુ ચડ્યા'તા તાનમાં, તે કુદરતે લપડાક ઠોકી. એજ દાવના છે.' આવું વિચારી મન ઠંડક અનુભવે છે ? તો એનો અર્થ એ જ થયો કે 'એણે આપણો ગુનો નથી કર્યો છતાંય આપણે એના દુઃખમાં રાજી થયા.' જોજો આપણને બીજાના દુઃખમાં રાજી થવાનો હક નથી, પરંતુ આપણને ઈર્ષ્યા રાજીપો કરાવે છે.

(૨) એમ, આપણને ધર્મની લાગણી છે, ધર્મ કરીએ છીએ, પણ બીજો કોઈ ધર્મ નથી કરતો, ને એના પર દુઃખ આવ્યું, તો તપાસો કે આપણને એવું મનમાં આવે છે ખરું કે 'જુઓ, આ અધર્મનું પ્રત્યક્ષ ફળ. ભાઈ ધર્મની પરવા નહોતા કરતા, હવે એમના પાપે બરાબર ચમત્કાર દેખાડ્યો.' આવું જો મનને થાય છે તો એમાં ય આપણને એના દુઃખ પર કંઈક રાજીપો થયો દેખાશે. આપણને બીજાના દુઃખ પર રાજી થવાનો હક નથી, એમાં આપણી લાયકી નથી, પરંતુ ધર્મનો મૂળ પાયો ભાવકરુણા એની ગમ નથી યા પરવા નથી, તેથી બીજાના દુઃખ પર રાજીપો થાય છે. સમજ્યા ?

ધર્મનો મૂળ પાયો ભાવકરુણા.

'ભાવકરુણા' એટલે બીજાનાં પાપ-અધર્મ-દુષ્કૃત્ય-ભૂલચૂક ઉપર હૃદય ભીનું થાય, દિલને લાગે કે 'બિચારો ! પાપમાં એનું શું થશે ? બિચારો ! કેવો કર્મપીડિત કે ભૂલભાલ કરી નાખે છે ! પ્રભુ ! એને સદ્બુદ્ધિ મળો. પ્રભુ ! હું એને પાપ કાઢવામાં સહાયક થાઉં.' શું આપણામાં આ કરુણા હોય તો પછી એ બિચારો દુઃખી થતાં આપણને રાજીપો થાય ? પણ આ વિચાર જ નથી કે 'જીવો પર ભાવકરુણા વિના ધર્મની માંડણી નહિ થાય.' કરુણાને બદલે દ્વેષમાં પડ્યા, પાપી દેખીને બળ્યા, મોઢે બોલ્યા નહિ સહી, પણ મનમાં એના પર બળતરા ઊભી કરી, તો પછી દિલમાં ધર્મપરિણામ શી રીતે આવે ? આવેલો શી રીતે ટકે ? શું પ્રભુનો દેવદર્શન-વ્રતનિયમાદિ ધર્મ એવો છે કે ચિત્તમાં એના પરિણામ, બીજા પર દિલમાં

દ્વેષ-બળતરા-તિરસ્કારમાં સળવળ્યા કરે તો પણ ઊભા રહે ?

વીતરાગનો કહેલો ધર્મ વીતરાગ બનવા માટે છે.

મૈત્રી આદિ ભાવોની પાયામાં કેમ જરૂર ?

જે ધર્મ વીતરાગ બનાવનારો હોય, એ ધર્મમાં રાગ-દ્વેષના આવેશ ઓછા કરવાનું હોય, કે એને વધારવાનું ? યા એ પોષાતા રહે તો ય ચલાવી લેવાનું ? દેવદર્શનાદિ ધર્મ સાધતા હોઈએ એ તો વીતરાગતા તરફ જવા માટે છે, પણ એ વખતે દિલમાં બીજા પર દ્વેષ-અરુચિ-દુર્ભાવ વર્તતા હોય, ત્યાં એ દેવદર્શનાદિ ધર્મનો ચિત્તમાં પરિણામ ઊભો રહે ખરો ? વીતરાગતા તરફ એ પગલું માંડનારો કહેવાય ? પગલું માંડનારો બને ? ના, માટે તો શાસ્ત્ર કહે છે ‘મૈત્રી-કરુણા આદિ ભાવોનો ખૂબ ખપ કરો, જેથી એના બળ પર દિલમાં વૈર-વિરોધ, નિર્દયતા-કઠોરતા, દ્વેષ-ઈર્ષ્યા વગેરે સળગતા ન રહે, અને સાથે જે ધર્મ સધાતો જાય એ વીતરાગતા તરફ પગલું મંડાવનારો બને.’ વીતરાગ પ્રભુનાં દર્શન કરવાં છે, અને સાથે સાથે સ્વાર્થના રાગ, આપમતિના રાગ અને કાયાના રાગને વશ થઈ બીજાની ઉપર દ્વેષ-અરુચિ-દુર્ભાવ કરવા છે, ત્યાં એ દર્શન દિલમાં ઉપશમભાવને શી રીતે ઊભો કરી શકે ?

વાત આ છે કે બીજાની ઉપર ભાવકરુણા હોય તો એના પાપને લીધે એના પર દ્વેષ નહિ થાય, કઠોરતા નહિ સ્ફુરે; એટલે પછી એને દુઃખ આવતાં આપણને રાજીપો નહિ થાય કે ‘લ્યો પાપમાં ચડ્યા’તા ભાઈ, તે પછાડ ખાધી, ઠીક બોધપાઠ મળ્યો ! આમ રાજી ન થવાય; કોઈના ય દુઃખ પર રાજીપો નહિ જોઈએ; એ ગમે તેવો હોય, પણ આપણને એનાં દુઃખ પર રાજી થવાનો અધિકાર નથી.

પાપીનું પાપ ખોટું; પણ પાપીનું દુઃખ વાજબી નહિ.

આપણને આપણા કે બીજાનાં પાપ પર દ્વેષ છે માટે એ પાપાધીન જીવ પરનાં દુઃખ પર રાજી ન થવાય, રાજી થવાનો હક નથી. બિલાડી કોઈ કબૂતરા પર તરાપ મારતી હોય, દૂરથી આપણને ઊંચે એ દેખાયું, ત્યાં કબૂતર પર જરૂર દયા ઊભરાય, શક્ય હોય ત્યાંસુધી એને બચાવવા અને બિલાડીને અટકાવવા કોશિશ પણ કરીએ, અને બિલાડીનાં પાપ પર દ્વેષ પણ થાય, કિન્તુ માનો કે બિલાડી તરાપ મારતાં વચમાં જ નીચે પટકાઈ, ઘવાઈ તો આપણે એનાં દુઃખ પર રાજી થવાય ? ‘લુચ્ચીને ઠીક સજા મળી !’ એમ વિચાર કરાય ? ના, ‘કબૂતરું બચી ગયું એ ઠીક થયું’ એવો રાજીપો જરૂર થાય, પરંતુ સાથે સાથે ‘બિચારી બિલાડી ! એને કેવું દુઃખ આવ્યું !’ એમ એનાં દુઃખ માટે લાગણી ઊભરાય,

ધર્મ સમજ્યા આનું નામ કે કોઈનાં ય દુઃખની પ્રત્યે રાજીપો ન કરાય. તો

જ દિલમાં ધર્મને યોગ્ય કુણાશ ઊભી રહે. અનાદિના રાગાદિ-ભાવમળથી દિલ કઠોર બને છે. કઠોર દિલમાં ધર્મને ઊભવાની જગા નથી રહેતી, યોગ્યતા નથી હોતી. ‘જીવો પ્રત્યે દિલ કૂણું બનાવો, કૂર નહિ, કઠોર નહિ,’ આ જિનશાસનનો ઉપદેશ છે. કર્મદાનનો કેમ નિષેધ ? શ્રાવકનું દિલ જીવો પ્રત્યે કઠોર નહિ, પણ કૂણું છે માટે તો શ્રાવકને બહુ આરંભ-સમારંભ, બહુ પરિગ્રહ, અને કર્મદાનના ધંધાનો નિષેધ છે. એમાં દિલ નાના જીવો પ્રત્યે કઠોર બને છે. શ્રાવકને અગ્નિ-પાણી વગેરેના આરંભ-સમારંભ કરવા પડે છે, એથી કાંઈ શાસ્ત્રે શ્રાવકને અધર્મી ન ગણ્યા; પરંતુ એનો એ અર્થ નથી કે ‘એને ગમે તેટલા એ અગ્નિ-પાણી વગેરેના સમારંભ કરવાની છૂટ છે, અને એ કરે તો ય એ ધર્માત્મા છે.’ ના, અધિક પડતા સમારંભ કરવા જાય, ત્યાં જીવો પ્રત્યે કઠોરતા આવે, કૂણાશ ચાલી જાય, ધર્મની યોગ્યતા જ ઊડી જાય.

વધારે પડતા પરિગ્રહમાં પણ એવી કૂણાશ ન રહે. સાગરચંદ્ર એમાં પડ્યો, અને ધંધા-ધાપામાં ઓતપ્રોત રહ્યા કર્યો, તો કૂણાશ ગઈ. એક બાજુ જિનપ્રતિમા ભરાવી છે, ઠાકથી અંજનશલાકા કરાવી છે, છતાં પેલા અધિક પડતા ધંધાધાપા અને પરિગ્રહે એનામાં કૂણાશ મારી નાખી, કઠોરતા આણી, અને એ મરીને ઘોડા તરીકે જનમ્યો. ઠીક છે, પૂર્વે પ્રતિમા ભરાવેલી એટલે અહીં ભગવાન શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીએ આવીને એનામાં ધર્મભાવના જગાડી. સમ્યક્ત્વ પમાડ્યું એ સારું થયું, પરંતુ અધિક પડતા આરંભ-ધંધાધાપા-પરિગ્રહે તો એકવાર એને તિર્થંચ ગતિમાં ઉતારી દીધો ને ?

એમ, કર્મદાનના ધંધા, જેવા કે ભટ્ટીના ધંધા, વાડીના ધંધા, યંત્રો પરના ધંધા, ગોળ-સાકર-તેલના ધંધા, અસતીપોષણના...વગેરે વગેરે કર્મદાનના ધંધા પણ દિલને કઠોર બનાવી દે છે, ત્યાં ધર્મને યોગ્ય કૂણાશ ચાલતી પકડે, પછી અંતરમાં ધર્મપરિણામ શી રીતે આવે કે ટકે ?

વાત આ છે કે,

બીજાના દુઃખ પર રાજીપો શું, પણ બેપરવાઈ ન આવે, એટલા માટે દિલ કૂણું રાખવાની જરૂર છે, અને તેથી બહુ આરંભ-સમારંભ કે બહુ પરિગ્રહ, યા કર્મદાનના ધંધા શ્રાવકને વર્જ્ય છે.

ઈર્ષ્યા કરી, ભાવકરુણા ગુમાવી, સ્વાર્થમાં અંધ બન્યા, અસૂચ્યા આપમતિ અને અહંત્વને પોષનારા બન્યા, તો સમજી રાખો કે દિલ એમાં કૂર-કઠોર નિર્દય બનવાનું.

પેલો શેઠ પોતાનાં બાળકના ખૂની ચોરની પ્રત્યે એને સજા ઠોકાવા પર

અસૂયાથી રાજી થતો હતો, પણ એને કુદરતે એની સાથે જ, કેદમાં બેસાડ્યો, એક હેડમાં જ જકડાવું પડ્યું. હવે ચોર એને દાંતિયા કરે, હાંસી કરે, તો શેઠનું શું ચાલે ? શેઠ એને શું કરી શકે ? આ દષ્ટાંત શાના ઉપર છે ? આપણો વિષય એ ચાલતો હતો કે,

શરીર પાસે ત્યાગ તપ અને ધર્મશ્રમ કરાવવો હોય તો શરીરને દુશ્મન માનવું જોઈએ.

મોહદત્તની કથાનું અનુસંધાન :- શરીરને કેમ દુશ્મન માનવું ?

આનું કારણ આ, કે શરીરને સુખકારી મિત્રથી અધિક માનીએ છીએ માટે જ એને સુંવાળુ સુખશીલિયું બનાવીએ છીએ, અને તેથી એની પાસે ત્યાગ વગેરે કરાવવાનું મન થતું નથી. જો એને દુશ્મન સમજીએ તો તો એની પાસેથી તગેડીને કામ લેવાય. ત્યારે સવાલ એ થાય છે કે આપણું જ શરીર, અને એને આપણું દુશ્મન કેમ મનાય ? શરીર દુશ્મન છે એના પર આ શેઠ અને વિજય ચોરનું દષ્ટાંત ચાલ્યું છે. મૂળ વાત કુવલયામાળાની મોહદત્તની કથામાં મુનિ એને જે કહી રહ્યા છે કે ઘોર પાપોનો પણ નિકાલ કરવો હોય તો મમતા-સ્પૃહાનો ત્યાગ કર, એ મૂળ વાત ચાલે છે એમાં શરીરની મમતા-સ્પૃહાનો ત્યાગ કરવા માટે શરીરને દુશ્મનરૂપ દેખવાનું છે. એના પર આ શેઠ અને વિજયચોરની વાત છે.

શેઠ ચોરને ખાવા નથી આપતા :-

શેઠ પડ્યા ચોરની સાથે એક હેડમાં. હવે એમને તો ઘરેથી સુંદર ભોજનની થાળી જમવા માટે આવી. બેઠાં ખાવા, પેલો ચોર કહે ‘શેઠ ! મને એમાંથી ખાવા આપો.’

શેઠ આપે ? એ તો કહે છે ‘જા આઘો, મારા છોકરાના ખૂની ! તને હું ખાવાનું આપું ? તને તો ટીકો આપું.’

પેલો બહુ કરગર્યો, છેવટે કહે છે ‘તો શેઠ ! જોઈ લેજો ત્યારે અવસરે બતાવીશ.’

શેઠ કહે, ‘હવે બેસ બેસ, તું મને શું બતાવતો હતો ? શું કરી નાખવાનો હતો ? કરી નાખજે તારાથી થાય તે’

શેઠ ચોરથી કેમ દબાયા ?

શેઠે ચોરને ખાવા તો ન આપ્યું, પણ પછીથી શેઠને પાયખાને જવું છે, તો ચોરને કહે ‘ભાઈ ! ચાલ મારે પાયખાને જવું છે.’

ચોર ઊઠે ? ત્યારે એક જ હેડમાં ચોરની સાથે પગ જકડ્યો છે તે ચોરના સાથે ચાલ્યા વિના શેઠ એકલો ક્યાંથી જઈ શકે ? ને ચોર ચાલવાની ઘસીને ના

પાડે છે.

‘અલ્યા ભાઈ ! પણ મને બહુ લાગી છે, ઊઠ, નહિતર મારે તો ધોતિયું બગડશે.’

ચોર શાનો ચાલે ? એ તો કહે છે, ‘તો તમે મને ખાવાનું કેમ નહોતું આપ્યું ? એકલા એકલા ખાધું તો જાઓ હવે પાયખાને પણ એકલા એકલા હું ધરાર નથી આવવાનો.’

શેઠે જોયું કે આ હઠીલો થયો છે, તે આમ નહિ માને, તેથી કહે છે, ‘લે ભાઈ લે, હવેથી ખાવાનું આવશે, એમાંથી તને હું આપીશ, ચાલ મારી સાથે ! શું સમજયા ?

સુખ એકલા જ ભોગવવાનું રાખીએ બીજાને એમાંથી ભાગીદાર ન બનાવીએ, તો દુઃખ વખતે બીજા એમાં શી રીતે ભાગીદાર થાય ?

શેઠાણી નારાજ :-

શેઠને ચોરને સુખમાં ભોજનમાં ભાગીદાર બનાવાનું કબૂલવું પડ્યું ત્યારે ચોર પાયખાને સાથે ચાલ્યો. અને બીજા દિવસથી ચોરને ખાવાનું આપવું પડ્યું. એમ કરતાં મહિને શેઠની સજા પૂરી થઈ, એટલે શેઠ છૂટીને ઘરે આવ્યા.

શેઠને કેવા કોડ હોય ? ‘ઘેર જાઉં છું, મારા વિના પત્ની વલખા મારતી હશે, તે હવે હું ઘરે પહોંચતા એ મને બારણે કંકુનો ચાંલ્લો કરી ચોખે વધાવશે,’ આવા જ કોઈ કોડને ? પણ અહીં તો વધાવવાની વાત તો દૂર, શેઠાણીએ શેઠને જોઈ મોં બગાડ્યું.

શેઠે ચોંકીને પૂછે છે, ‘અરે ? તમે રાજી થવાને બદલે કેમ નારાજ ? જેલમાંથી છૂટીને આવું છું તે તમને ન ગમ્યું ?’

શેઠાણી કહે ‘એ તો ગમ્યું, પરંતુ તમે આપણા દીકરાના ખૂની ચોરને જમવાનું કેમ આપતા હતા ? શું એ નારાજ થવાની વસ્તુ નથી ?’

શેઠ કહે છે. ‘અરે ! ત્યારે એ પૂછીને ખુલાસો લીધા વિના શું કામ નારાજ થાઓ ? ખેર, જુઓ એમ હું કાંઈ હૃદય વિનાનો છું તે હું એને ખાવાનું આપું ? પહેલે દિવસે તો મેં, એ ઘણો ય કરગરવા છતાં, કશું ખાવા નહોતું આપ્યું, પણ પછી એ મારી સાથે પાયખાને આવવા તૈયાર નહોતો ને એની સાથે એક બેડીમાં પડ્યા મારે એના ચાલ્યા વિના ડગલું ય ચલાય એમ નહોતું તે એને આપવાનું કબુલ્યું ત્યારે એ મારી સાથે ચાલ્યો; ને એમ મારે રોજ એ દુશ્મનને જમવાનું આપવું પડતું જ. બાકી હું કાંઈ દુશ્મનનાં સ્વાગત કરું એવો મૂર્ખ છું ? દિલ વિનાનો છું ?’

શેઠના ખુલાસાથી શેઠાણીને સંતોષ થયો.

શરીર એ દુશ્મન શી રીતે ? એની પાસે શું કરાવવાનું ?

‘જ્ઞાતા-અધ્યયન, નામના આગમમાં આ દૃષ્ટાંત આપવામાં આવ્યું છે. એના પરથી સાર એ લેવાનો કલ્પો છે કે શેઠાણીના સ્થાને આચાર્ય છે, ને શેઠના સ્થાને સાધુ છે, તથા ખૂની ચોરના સ્થાને સાધુનું શરીર છે, એ આત્માનું દુશ્મન છે; કેમકે શરીર પ્રમાદ તથા અસંયમનું લાલચુ બની સંયમનું ખૂન કરે છે, તેમજ આત્માને ઉપશમ તથા જ્ઞાનાદિ ધનથી રહિત કરે છે.

હવે આચાર્ય મહારાજ સાધુની હાજરી લે છે કે ‘તે દુશ્મન શરીરને પોષણ કેમ આપ્યું ?’

સાધુ ખુલાસો કરે છે કે ‘ભગવંત ! શું કરું ? એને પોષણ આપ્યા વિના એ મને મારી આવશ્યક ક્રિયાઓ સમિતિ-ગુપ્તિના પાલન, સ્વાધ્યાય-ધ્યાન-તપસ્યા, તથા સેવા-વૈયાવચ્ચમાં કામ આપવા તૈયાર નહોતું. તેથી મારે એને પોષણ દેવું પડે છે. બાકી હું કાંઈ દુશ્મન શરીરને પોષું ?’

બસ, શરીરને દુશ્મન મનાય, તો પછી એને અત્યંત જરૂરી ટેકો આપીને એની પાસેથી સંયમ-સેવા-સ્વાધ્યાય-તપસ્યાદિનું બરાબર કામ લેવાય. મૂળમાં એને દુશ્મન માનવું જોઈએ, જેથી એના પર ખોટી મમતા-સ્પૃહા-રાગ ન થાય, અને ત્યાગ-તપસ્યાદિ સાધના ન ગુમાવાય. શરીર પરનો રાગ ખતરનાક છે. તે એને દુશ્મન માનીએ તો જ એ રાગ હટે, મમતા હટે.

રાગ-મમતા કેમ છૂટે ?

મોહદત્તને પેલા મુનિમહારાજ એ કહી રહ્યા છે કે “તારે ઘોર પાપ ધોવા હોય, તો રાગ-મમતા-સ્પૃહા મૂકી દે.

ચઙ્ગુણ ઘરાવાસં પુત્ત-કલત્તાઈં મિત્ત-બંધુયણં ।

વેરગમગ્ગ-લગ્ગો પવજ્જં કુણસુ આઉત્તો ॥

ઘરવાસ-પુત્ર-સ્ત્રી-મિત્ર-સગાવહાલાંનો ત્યાગ કરી વૈરાગ્યના માર્ગે લાગ અને સાવધાન બની પ્રવ્રજ્યાનું પાલન કર.”

રાગ-મમતા-સ્પૃહાનો ત્યાગ કરવો છે તો તે શી રીતે બને ? રાગ-મમતા-સ્પૃહા કરાવનારા પદાર્થો મૂકી દેવાય તો જ બને ને ? માટે મુનિમહારાજ ઘરવાસ અને પરિવારનો ત્યાગ કરવાનું કહે છે. એ ત્યાગ કર્યો એટલે પછી બહાર કોના પર રાગ કરવાનો રહે ? પછી તો વૈરાગ્યનો જ માર્ગ લાગે. એ માર્ગનું સેવન પ્રવ્રજ્યા ચારિત્ર લઈને થાય.

‘પ્રવ્રજ્યા’નો અર્થ એ, કે પ્રકર્ષથી વ્રજન, ગમન; અર્થાત્ ઘરવાસ વગેરેમાંથી ઉત્કૃષ્ટતાએ નીકળી જવું; અર્થાત્ (૧) એવા નીકળી જવું કે પછી આ જીવનમાં

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“શ્રી કુવલમાયા ચરિત્ર-૩” (ભાગ-૪૩)

૧૫૭

કદી ત્યાં પાછા નહિ ફરવાનું; તેમજ (૨) એવા નીકળી જવું કે પછી એને મનમાં ય નહિ લાવવા; જાણે જીવન પૂરું કરી બીજા ભવમાં ચાલી ગયા તે પેલાનું સ્મરણ જ નહિ, કોઈ જ સંબંધ નહિ. પછી રાગ-મમતા-સ્પૃહા શાના ઊભા રહી શકે ?

મુનિ મહારાજ પાપને સાફ કરી નાખવા શું શું કરવું એનો આખો કાર્યક્રમ બતાવે છે. એઓશ્રી કહે છે કે,

‘હે ભાગ્યવાન ! પ્રવ્રજ્યા લઈને પણ બીજા બધાનો ત્યાગ તો થયો, કિન્તુ શરીર તો સાથે જ રહે છે; એટલે એના પર કોઈ ઉપકાર-અપકાર કરવા આવે તો વળી રાગ-દ્વેષ થવા સંભવ છે માટે એ ન થાય એટલા સારું નક્કી કરે કે કોઈ હાથને ચંદનથી વિલેપન કરવા આવે યા કોઈ વાંસલાથી છોલવા આવે, તો ય ‘પહેલો મિત્ર અને બીજો શત્રુ’ એવો ભાવ નહિ કરવાનો; બેઉને સમાન માનવાના. એમ કોઈ સ્તુતિ-પ્રશંસા કરે યા કોઈ નિંદા કરે, તોય બંને પર સમભાવ જ રાખવાનો. આજસુધી જીવ રાગ-દ્વેષ કરી વિષમભાવમાં રમ્યા કર્યો છે તેથી જ દુષ્ટત્યો અને ભવભ્રમણ કરતો રહ્યો છે. એટલે એ અટકાવવા માટે વિષમભાવ છોડી સમભાવમાં જ રમવું પડે.

‘વળી હે મહાનુભાવ ! જીવો પર દયા કર. સ્વભાવ જ દયા-કોમળતા-સહાનુભૂતિનો બનાવી દે, જેથી કોઈના પ્રત્યે ય અંતરમાં કઠોરતાનો નિર્દયતા-કૂરતાનો ભાવ જ ન જાગે જીવને બીજા જીવો પ્રત્યે દયાનો ભાવ ઊડી જતાં કઠોરતાનો ભાવ આવે છે તેથી જ પછી સ્વાર્થસાધનામાં એ હિંસાનો આશરો લેતાં અચકાતો નથી. જીવો પર દયામય સ્વભાવ કેળવેલો હોય તો હિંસા-નિર્દયતા-કઠોરતા દ્વારા સ્વાર્થ સાધવાનું ન કરે.

‘તેમજ હે ભવ્યાત્મા ! શઠતા-દંભ-કપટ-વક્ત્રાનો ત્યાગ કરજે; કેમકે એથી હૃદય કલુષિત બને છે; અને કલુષિત હૃદયમાં પવિત્ર ભાવો આવી શકતા નથી આ ઉચ્ચજીવન તો પવિત્ર ભાવો ભરચક ભરવા માટે છે; તેથી પાયામાં શઠતા-વક્ત્રાનો ત્યાગ જ કરી દેવો જોઈએ.

‘વળી હે નરવીર ! હંમેશા મૈત્રીભાવનું ચિંતન રાખ્યા કરજે. જગતના જીવમાત્ર આપણા સ્નેહી લાગે, સૌના ઉપર આપણા દિલમાં સ્નેહ જ ઊભરાય, કોઈના ઉપર દ્વેષ નહિ, શત્રુતા નહિ. કેમકે આત્મહિતની સાધના કરવી હોય તો એ નિશ્ચિત મનથી થાય; ત્યારે બીજા પ્રત્યે વૈર-વિરોધ, દ્વેષ-દુશ્મનતા રાખવા જતાં ચિત્ત એની જંજાળમાં પડે છે, પછી એકાંતે સ્વાત્મહિત શી રીતે વિચારી શકે ? તો મૈત્રીભાવ રાખ્યા પછી એવી કોઈ જંજાળમાં ચિત્ત પડતું નથી, ચિત્ત પોતાના જ દોષ વગેરે પર ધ્યાન રાખી એને કાઢવાનું વિચારે છે. સમરાદિત્યના જીવે

૧૫૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ધર્મનો મૂળ પાયો ભાવકરુણા”(ભાગ-૪૩)

ભવોભવ દુશ્મન પણ અગ્નિશર્માના જીવ પર શત્રુભાવ ન રાખ્યો, તો ચિત્ત એની ગડમથલમાં ન પડ્યું, મૈત્રીભાવ જ સેવ્યો તેથી દિલ શાંત રહ્યું અને પોતાના આત્માનું હિત જોવા તરફ જ લક્ષ્ય રહ્યું.

હે ગુણવાન ! વળી ચિત્તમાં હંમેશા મુક્તિભાવ અર્થાત્ સર્વ પ્રત્યે નિર્લોભતાનું ચિંતન કરતો રહે; જેથી ક્યારેય કશા પ્રત્યે સ્પૃહાનો ભાવ ન જાગે. ‘મારે આ ન જોઈએ, આ ન જોઈએ...’ આવું વારંવાર ચિંતવ્યા કરવાથી લોભથી મુક્તિ મળે છે. ચિંતન વિના સંસ્કાર ન જામે. સંસ્કાર જામ્યા વિના અવસર આવી લાગતાં જૂની-પુરાણી ચાલ-રીતરસમથી બચાય નહિ માટે રોજ મુક્તિ-નિર્લોભતા નિર્મળતાના ખૂબ ચિંતનની જરૂર છે.

મુક્તિના ૨ અનન્ય ઉપાય :- વળી મહામુનિ કહે છે,

‘કૃણસુ તવં, જેણ તુમં તાવેસિ કમ્મં ભવસયનિબદ્ધં ।

હોસુ ચ સંજમ-જમિઓ જેણ ણ અજ્જેસિ તં પાવં ॥’

અર્થાત્ તું તપ કર, જેથી સેંકડો ભવોમાં બાંધેલા કર્મોને તું તપાવી નાખશે, શેકી બાળી નાખશે. તેમજ તું સંયમથી નિયંત્રિત બની જા, જેથી તું નવા પાપ ન ઉપાર્જે.’

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૨૦, તા. ૬-૨-૧૯૭૧

મહર્ષિએ માત્ર પાપ જ શું, સંસારથી સર્વથા મુક્તિ પામવાના બે રામબાણ ઉપાય બતાવી દીધા. સંસાર પાપકર્મોનાં બંધન પર ચાલે છે, અને નવાં નવાં પાપનાં ઉપાર્જનથી પોષાયા કરી એનો પ્રવાહ વહેતો રહે છે. તેથી મહર્ષિ કહે છે કે તું તપ કર, જેથી સેંકડો ભવોનાં કર્મ બળીને ખાખ થઈ જાય તેમ સંયમથી જીવને નિયંત્રિત રાખ, જેથી નવાં કર્મ બંધાતા અટકે. બસ, એમ નવા કર્મનો કોઈ ઉધારો નહિ, અને સિલકમાં એનો નિકાલ થતાં થતાં એક દિવસ એવો સોનેરી ઊગે કે જ્યારે કેવળજ્ઞાન પ્રગટે અને મોક્ષ થાય.

તત્ત્વસમજ વિના પણ પ્રભુનાં આલંબને મહાતપ સંયમનું બળ :-

મહાવીર ભગવાને ખુદે એ રીતે કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ મેળવેલો છે. તો આપણેય એમના સામે જોઈ જોઈ એ તપ અને સંયમમાં લાગ્યા રહેવાનું છે. ભગવાન એ પરમ આલંબન છે. બહુ શાસ્ત્ર ન ભણ્યા હોઈએ, તપ-સંયમના તાત્ત્વિક મર્મ ન સમજ્યા હોઈએ, તો પણ જો એ વિચાર વારંવાર કરતા રહીએ કે, ‘મારા વીર ભગવાને શું કર્યું હતું. એમણે મહાતપ અને મહાસંયમની કેવી કેવી સાધના કરી હતી ? બસ મારે પણ ‘મહાજનો યેન ગતઃ સ પન્થાઃ- મહાપુરુષ જે

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“શ્રી કુવલમાયા ચરિત્ર-૩” (ભાગ-૪૩)

૧૫૯

માર્ગે ચાલ્યા એજ મારો માર્ગ,’ આ વિચાર રાખ્યા કરીએ, અર્થાત્ ભગવાન સામે જોયા કરીએ તો આપણને તપ-સંયમની મહાન પ્રેરણા-પ્રોત્સાહન મળે, મહાબળ મળે, ને તપ-સંયમની મહાન સાધનામાં લાગ્યા રહીએ.

દુનિયામાં જુઓ જીવ શી રીતે પ્રેરણા-ઉત્સાહ મેળવે છે ? ફલાણો આમ પ્રારંભમાં બહુ નાના પાયા પર વેપાર શરૂ કરતાં આજે આગળ વધી ગયો, તો હું કેમ એ રીતે કરતાં આગે નહિ વધું ? ફલાણાએ નાની ફેક્ટરી ખોલી શરૂ કરેલું, આજે એ મોટા કારખાનાનો માલિક બની ગયો; હું ય એમ કરી આગળ વધીશ. અમુક માણસ દૂબળો-પોચલો, પણ કસરત કરતાં કરતાં બળવાન થઈ ગયો, હું ય કેમ ન થાઉં ?’ આમ વેપારવાળાનું, કારખાનાવાળાનું, બળિયાનું વગેરે આલંબન નજર સામે રાખી પુરુષાર્થ થાય છે; તો પછી ધર્મસાધનામાં ભગવાનનું અને મહાપુરુષોનું આલંબન લઈ કેમ પુરુષાર્થ ન કરી શકીએ ?

મહાસુકોમળ શાલિભદ્ર-ધનાજી-મેઘકુમાર વગેરેએ તપ-સંયમમાં શી રીતે આડો આંક વાળ્યો હશે ? વૈરાગ્યથી સંસાર છોડાય, સામાન્ય તપ-સંયમ આચરાય, પરંતુ ચામતોડ અને લોહી-માંસ સુકાવી નાખે એવા ઘોર તપ-સંયમની સાધના શેના બળે કરાય ? એમણે શી રીતે એવા તપ-સંયમની સાધના કરી હશે ? અલબત્ત તત્ત્વ સમજે, ઉપરાંત મહાવીર ભગવાનના આલંબને. ‘મારા પ્રભુએ સાધના જબ્બર કરી છે, તો મારે પણ એજ માર્ગ. પ્રભુ મહાસુકોમળ, અને ઈંદ્રોના ય પૂજ્ય, છતાં એમણે કાળી તપસ્યા કરી અને ઘોર પરીસહ-ઉપસર્ગ સહ્યાં. તો મારે વળી બીજો વિચાર શો કરવાનો હોય ? મારે પણ એજ મુબારક’ આવું કાંક આલંબન નજર સામે રાખ્યું હશે એના પર શાલિભદ્ર વગેરેએ અપૂર્વ જોમ પ્રગટાવ્યું, તપ-સંયમમાં પાછું વાળીને જોયું નહિ આડો આંક વાળ્યો.

પ્રભુ મળ્યા પર હૈયું ભરાઈ આવે આવા સ્નેહી ક્યાં મળે ? :-

આપણી પાસે હૈયું હોય તો એ હૈયું તો વારે વારે ભરાઈ આવે કે ‘અહાહા ! ઘોર પાપ ભરેલી પૃથ્વી પર મને આ કેવા અનુપમ પ્રભુ મળ્યા ? માનવ દુનિયામાં જોઉં છું ત્યારે કેટલા માનવને આ મહાસ્નેહી મહાતારક પ્રભુ મળ્યા છે ? આજની નજર સામેની દુનિયામાં ૩૦૦ કરોડ માનવો. એમાંથી ૨૯૯ કરોડ બાદ; ૨૯૯ કોડ માણસોને આ સ્નેહી આ તારક આ નાથ નથી મળ્યા. ત્યારે મને આ કેવા પ્રભુ મળ્યા ?’ આમ વિચારતાં હૈયું ભરાઈ આવે. એવું ‘ગણધર ગૌતમસ્વામી વગેરે..., આચાર્યો ભદ્રબાહુ સ્વામી હરિભદ્રસૂરિજી વગેરે... યાવત્ વર્તમાન ગુરુ મહારાજ વગેરે...કેવા મહાસ્નેહી મહાકલ્યાણમિત્ર મહા ઉપકારી મળ્યા !’ એ વિચાર પર હૈયું ગદ્ગદ થાય. પછી એમને વંદન વગેરે ક્રિયાઓ-

૧૬૦ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ધર્મનો મૂળ પાયો ભાવકરુણા”(ભાગ-૪૩)

સાધનાઓમાં દિલ રસ-તરબોળ બને. હૈયું હોય તો તીર્થંકર ભગવાન આદિનું આલંબન લેતાં હૈયું ભરાઈ આવે, આરાધનામાં જોમ આવે. સુલસાને હૈયું ભરાઈ આવતું, તો અંબડ પરિવ્રાજક એને પ્રભુનો સંદેશો કહેતાં એનામાં અજબ સંવેદન જુએ છે અને ચકિત થઈ જાય છે કે ‘વાહ ! આનામાં કેવો પ્રભુરાગ ! કેવું સમ્યગ્દર્શન !’ બોલો વારેવારે હૈયું ભરાઈ આવવા માટે હૈયું છે ?

પ્ર.- બધું સમજાય છે ખરું, પરંતુ જેમ દુનિયાના કાર્યોમાં બીજાનાં આલંબન લઈ આગળ વધાય છે એમ અહીં કેમ એવું આલંબન નથી લેવાતું ?

ઉ.- પહેલાં એ કહોને કે વારેવારે પ્રભુને એ રીતે યાદ કરી હૈયું ભરાઈ આવે છે ? ‘હું નાલાયક નરાધમ-લાખો દોષોથી ભરેલો મને અને આ પ્રભુ મળ્યા ? આ નાથ- આ સ્નેહી મળ્યા ? કેટલી બધી ઊંચી અને અતિ અતિ દુર્લભ પ્રાપ્તિ’ આવું થયા કરે છે ? એના પર હૈયું ભરાઈ આવે છે ? એ થાય તો બધી શક્તિ બહાર કાઢીને પ્રભુના આલંબને સુંદર આરાધનાઓ હોંશથી થવા માંડે.

પ્ર.- એવું પ્રભુ પર હૈયું શી રીતે ભરાઈ આવે ?

ઉ.- તુલના કરવાથી, જોવાનું કે બીજાઓને જે રાગાદિથી મલિન દેવ-દેવી મળ્યા છે, યા નાસ્તિક જેવાને કે આપણને જે દુન્યવી સગા સ્નેહી મળ્યા છે, એમની તુલનામાં આપણને આ વીતરાગ સર્વજ્ઞ ખરેખરા પરમ દયાળુ કેવા કેટલાં ઊંચા દેવ, કેવા તારક, કેવા સ્નેહી મળ્યા છે ? આમ તુલનાથી જોઈએ તો પ્રભુ પર અને ઉપકારી ત્યાગી ગુરુ પર હૈયું ઓવારી જાય, હૈયું ભરાઈ આવે.

પરંતુ સંભવ છે કે આના માટે હૈયાને કોઈ ધક્કો લાગવાની જરૂર છે. ચાલુ રાબેતા મુજબનાં જીવનમાં અને ચાલુ હૃદયમાં એ ભરાઈ આવવાનું મુશ્કેલ છે. સંસારમાં જુઓ સ્નેહી એકાએક મરી જાય કે દીકરાને અકસ્માત થાય, યા સામટી લાખ રૂપિયાની ખોટ આવે..., આવું કાંઈ બને તો હૈયાને ધક્કો લાગે છે, ને હૈયું ભરાઈ આવે છે. એવું આત્માને કોઈ મોટી ખોટ દેખાય, કોઈ અનુપમ તક ગઈ લાગે, કોઈ મહાપાપ થઈ જવા પર ભાન આવે, તો હૈયાને ધક્કો લાગે, હૈયું ભરાઈ આવે.

અહીં જુઓ મોહદત્તને અજાણ્યે ઘોર પાપ થઈ જવા પર એને મુનિએ ઓળખાણ કરાવી કે ‘તેં તો શત્રુ સમજી તારા બાપને મારી નાખ્યો, તું પારકી કન્યા સમજી તારી સગી બેનને પ્રિયા બનાવવા ગયો, કન્યાની રખેવાળ સમજી તારી માતાની જ સમક્ષ કાળુ કામ કરવા તૈયાર થયો,’ આવી ઓળખાણ કરાવી, તો મોહદત્તને હૈયે ધક્કો લાગ્યો, હૈયું ભરાઈ આવ્યું કે ‘કેવો હું પાપી ! કેવા આ અનન્ય ઉપકારી ગુરુ !’ ગદ્ગદ હૈયે ગુરુને પૂછે છે ‘પ્રભુ ! તો મારા આ જાલિમ

પાપ કેમ ધોવાય ?

બસ, આપણને આપણાં કોઈ પાપ, કોઈ મહાન ભૂલ, કોઈ જાલિમ દોષ ઉપર હૈયે ધક્કો લાગે, અથવા કોઈનું અકાળ મૃત્યુ, અણધારી આફત, મહાનાલેશી કે કોઈ અકસ્માત જોવા પર ‘તો મને જો આવું કાંઈક બની આવે તો ?’ એવા વિચાર પર હૈયે ધક્કો લાગે, તો હૈયું ભરાઈ આવે, દેવ-ગુરુ પર હૈયું ઓવારી જાય, શરણ લેવાય, ત્યાં એમની સાચી ઓળખ થવા પર હૈયું ભરાઈ આવે. હૈયું ભરાઈ આવવા પર તો પછી એમનું આલંબન સહેજે ગ્રહણ થાય. ‘મારા પ્રભુએ મારા ગુરુએ આટલાટલી સાધના કરી, તો હું ય કેમ ન કરું ?’ એમ જોમ આવે, ઉત્સાહ આવે, સાધનામાં ઝુકાવાય.

વાત આ હતી કે મુનિ મોહદત્તને જે કહી રહ્યા છે કે ‘પાપ ધોવા માટે તપ-સંયમમાં લાગી જા’ એ તપ-સંયમની મહાસાધના પ્રભુના આલંબને પણ જોરદાર કરી શકાય.

મુનિ આગળ કહે છે, ‘હે સુજ્ઞ ! સંસારત્યાગ, પ્રવ્રજ્યા, સમભાવ, અને તપ-સંયમની જેમ અસત્યનો ત્યાગ કર. કદી જૂઠ બોલીશ નહિ, અને સાચું પણ જીવઘાત કરનારું બધું જ છોડી દેજે. પાપમાત્રનો ત્યાગ કરીને હંમેશા પવિત્રતાને ધારણ કરજે, લેશમાત્ર પણ અનીતિ-અન્યાય-અપ્રમાણિક્તા મનમાં ય ન સ્ફુરે. વળી પરિગ્રહમાત્રનો ત્યાગ કરજે. તેમજ નવ વાડને બરાબર સાચવવા સાથે વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરજે.

મોહદત્ત પોતાનાં પાપથી એવો ઊભગ્યો છે, પાપ પર એને એવો તિરસ્કાર છૂટ્યો છે, કે એને હવે કોઈપણ ભોગે એ પાપથી છૂટકારો જોઈએ છે, અને તેથી જ મુનિરાજ પાસે ઉપાય માગે છે. હવે મુનિ મહારાજ મામૂલી ઉપાય શું કામ બતાવે ? ઉપાય તો એવો જોરદાર જ બતાવવો પડે કે જેથી વર્તમાન ઘોર પાપ સાથે પૂર્વ જન્મોનાં પણ કેઈ ઘોર પાપોનો નિકાલ થાય. માટે જ પાપોના મૂળભૂત હિંસા, જૂઠ, ચોરી વગેરેને જ સદંતર બંધ કરી દેવાનું કહે છે. સંપૂર્ણપણે અહિંસા-સત્ય-અસ્તેય-અપરિગ્રહ-બ્રહ્મચર્યમય જીવન બનાવવાનું કહે છે.

સંસારનું દુઃખદ ચિત્ર :-

જગતમાં જોઈ વળો તો દેખાશે કે જીવો દુઃખમાં સબડ્યા કરે છે ને સુખીના પણ એક દિ’ હાલ બેહાલ થાય છે. જનમ-મરણની લીલા ચાલ્યા જ કરે છે. આ બધું શાના લીધે ? આ જ હિંસા-જૂઠ-પરિગ્રહ-વિષયો વગેરેની રામાયણના લીધે. સંસારનું આ દુઃખદ ચિત્ર છે.

આખું જગત આ પાપોમાં પડ્યું છે, ને આખું જગત દુઃખની પોક મૂકે છે;

એ સૂચવે છે કે પાપથી દુઃખ. હિંસાદિ પાપો મૂક્યા વિના દુઃખનો અંત ન આવે. ઊંચા માનવ જીવનમાં આ પાપ મૂકવાનો સોનેરી અવસર મળે છે, ત્યારે ઘેલા જીવને આ અવસરની કદર નથી, માર ખાવા છતાં મારનાં કારણ છોડવાં નથી, ને દુઃખની પોકો મૂકવી છે, દુઃખનાં રોદણાં રોવાં છે ! ‘કોણ રાખે રણમાં રોયો ?’ પાપનાં અરણ્યમાં જ ઊભો રહી રોયા કરનારને કોણ છાનો રાખે ? કોણ આશ્વાસન દે ? પાપ કર્યા પછી સંસારના રણમાં ઊભો એ પાપના દુઃખદ ફળ ભોગવતા રુએ ત્યારે કોઈ એનાથી બચાવનાર નથી.

બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ

મોહદત્તને મુનિરાજ બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ સાચવવાનો બોધ આપે છે. કહે છે, ‘જો મહાનુભાવ ! વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનાં પાલન વિના જીવનો ઉદ્ધાર નથી; અને વિશુદ્ધ પાલન માટે નવ વાડ સાચવજે. વાડ વિનાનાં ખેતરના પાક ગધેડા ચરી જાય, એમ વાડ વિનાના આત્મામાંથી બ્રહ્મચર્યને એના શિકારીઓ સાફ કરી નાખે છે.

(૧) બ્રહ્મચર્યની ૧લી વાડ :-

નવવાડમાં બ્રહ્મચારીએ (૧) પહેલું તો એવા સ્થાનમાં રહેવું વસવું પડે કે જ્યાં સ્ત્રીઓ નપુંસક અને જનાવર ન હોય’ એ સ્ત્રી વગેરે વારંવાર દષ્ટિએ ન પડવા જોઈએ કે એના અવાજ કાને ન આવવા જોઈએ. જીવને વિજાતીયના અર્થાત્ સ્ત્રીને પુરુષોના, ને પુરુષને સ્ત્રીઓનાં આકર્ષણ વિષયસંજ્ઞાને લીધે અનંત અનંત કાળનાં છે. એટલે એનાં દર્શન મળે એટલી જ વાર; એ જામ થઈ ગયેલા સંસ્કાર ઝટ જાગવા તૈયાર જ છે, અરે ! જીવતાં જ નહિ પણ ચિત્રમાં દેખાઈ જાય તો ય વિષયસંજ્ઞા જાગી જ છે.

માટે એ અનંતાકાળની સંજ્ઞાને દબાઈ રાખવી હોય, ઘસારે પાડવી હોય તો એને જાગવા જ ન દેવી જોઈએ; એને જગાડનારાં તત્ત્વોથી આપણે દૂર જ રહેવું પડે. અને દુનિયામાં દેખાય છે કે એ સંયોગોને દૂર રાખનારા સાધુજનો કમે કરીને એવા પાકા મનના થઈ જાય છે કે પછી તો એમને ક્યાંક ક્યારેક સ્ત્રીનું દર્શન થતાં સ્ત્રીશરીર-રૂપ પર નફરત છૂટે છે, ઘૃણા ઊપજે છે, અને તરત પોતાના બીજા સ્વાધ્યાય-ધ્યાન-તત્ત્વચિંતનમાં એવા પરોવાઈ જાય છે કે વિષયસંજ્ઞાની એમના પર કશી અસર નહિ.

ત્યારે શું પોતાના જીવનમાં ય નથી દેખાતું કે કોઈ દેવપૂજા-સામાયિક-સત્સંગ-વ્યાખ્યાનમાં બેઠા હોય ત્યારે જો સ્ત્રીદર્શન જ નથી તો મનમાં એના વિચાર કશા ઊઠતા નથી ? અરે ! વેપારી વેપારના ચોપડા લખતો હોય ત્યારે વિષયસંજ્ઞાના કશા વિચાર નથી આવતા એ શું બતાવે છે ? એ જ, કે સ્ત્રીઓનાં દર્શન ન હોય

અને તમારા કામમાં ગુંથાયેલા હો, તો વિષયસંજ્ઞા વા ખાય માટે જ કહ્યું કે બ્રહ્મચારીએ એવા સ્થાનમાં રહેવું કે જ્યાં સ્ત્રીઓનાં સહવાસ ન હોય, દર્શન ન હોય.

નપુંસક-પશુના સહવાસનો પણ ત્યાગ આટલા માટે જ કર્યો કે એની ગંદી ચેષ્ટાઓ નજરે ન પડે, નહિતર એ જોતાં ય વિષયસંજ્ઞા જાગ્રત થઈ જાય. મૂળ, વિજાતીયનાં દર્શન કે સહવાસ જ ખોટા.

જુઓ, સિંહગુફાવાસી મુનિ સ્થૂલભદ્રસ્વામીનો ચાળો કરી વેશ્યાને ત્યાં ચોમાસું રહેવા ગયા, તો કેવા પડ્યા ? વેશ્યાએ મીઠાં બોલથી આવકાર્યા ય નહોતા, હાવભાવ કે શુંગાર કશું દેખાડ્યું ય ન હોતું, પરંતુ એના સહવાસે જ મુનિને મૂંઝવ્યા; વિષયસંજ્ઞા જાગ્રત થઈ ગઈ. પછી એ ઝાલી રહે ? એ પાપિષ્ઠ સંજ્ઞાએ મુનિવેશે પણ ભોગની માગણી કરાવી, અને એને સાધવા માટે ભરચોમાસે નેપાળ દેશમાં રત્નકાંબળ લેવા તગેડ્યા. સ્ત્રી-સહવાસ કેવો ભૂંડો ?

પશુસહવાસ ભયંકર : એક શેઠાણીનું દષ્ટાંત :-

પશુના સહવાસ પણ ખોટા. એક ગામમાં એક શેઠ, એક પત્ની મર્યા પછી મોટી ઉંમરે બીજી પરણ્યા નવી બાઈ સારા ઘરની એટલે શેઠની શેઠાઈના હિસાબે કેટલાય માણસો ઘરે આવે જાય, એમાં યુવાન પણ આવે, કિન્તુ કોઈની સાથે સહેજ પણ વાતચીત-મેળાપ કશું રાખતી નહિ. સમજતી કે ‘પતિ આધેડ છે, મારી ખીલતી યુવાની છે. જો કોઈ જુવાનની સાથે વાત-મેળ કે થોડા પણ સહવાસમાં પડી તો વિષયસંજ્ઞા જોર મારી જશે, માટે એ પાપ-સંયોગ જોઈએ જ નહિ.’ કેવી સુશીલતા !

પરંતુ વખત જતાં એવું બન્યું કે શેઠના ઘરે ઘોડાગાડી હતી. એમાં ગાડી હાંકનાર માંદો પડ્યો એટલે શેઠના કહેવાથી ઘોડા ને ચંદી નીરવા આ બાઈને જવાનું થયું. ખરી રીતે આવા પ્રસંગે નોકર દ્વારા કામ લેવું જોઈએ; કેમકે જનાવરના પણ સહવાસ ખોટા. પણ ભોળી બાઈ શેઠના કહેવાથી પોતે ચંદી નીરવા ગઈ ને ઘોડાના મોંઢે ને પીઠપર વહાલથી હાથ ફેરવીને ચણાની થેલી એના મોં પર લટકાવે છે. ઘોડો પંચેન્દ્રિય પ્રાણી છે, એને ય વિષયસંજ્ઞા વળગેલી છે. યુવાન સ્ત્રીના સુંવાળા સ્પર્શથી એને વિકાર જાગ્રત થયો. આ બાઈ ત્યાં ઊભી છે, એ સુશીલ છે એટલે એ ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

પરંતુ એકવારનું ય ક્ષણમાત્ર પણ મનુષ્ય કે પશુના ગુહ્યાંગનું દર્શન ખોટું. માટે નીતિ-નિયમ પણ એવાં દર્શનની મનાઈ કરે છે. આંખ કદી ત્યાં જવી જ ન જોઈએ. બાઈ ત્યાંથી ચાલી તો આવી પણ એક વારનાં દર્શને દિલમાં સ્થાન કરી લીધું. તે વળી પાછું બીજીવાર ચંદી નીરવા જવાનું થયું, ત્યારે પણ ધણીને ના ન

પાડતાં નિઃસંકોચપણે ગઈ. આવું ૪-૫ વાર બન્યું.

પશુના પણ સહવાસ ખોટા, વિકારના દર્શન ખોટાં એક વાર, બીજી વાર, ત્રીજી વાર...એમ દર્શન થતાં થતાં બાઈ ધીરે ધીરે વિહ્વળ થતી ગઈ, મનમાં એના તરંગ ચાલવા માંડ્યા; આધેડ ઊંમરના પતિથી હવે એને સંતોષ નથી. માટે તો કન્યા આડે માર્ગે ન વહી જાય એટલે તો એને આધેડ સાથે પરણાવવા વ્યવહાર ના પાડે છે. આ ધ્યાનમાં ન લેનાર માબાપ કન્યાને દુર્ગતિની પરંપરામાં ભટકવાનો માર્ગ સુલભ કરી આપે છે. આ કેવી કૂરતા ! પૈસાના સ્વાર્થમાં કસાઈને પશુ વેચવા કરતાં ય આ આધેડને કન્યાદાન એ ભયંકર કૃત્ય છે. ત્યાં યુવાનીના ઉન્માદ જીવને નરકગામી બનાવશે એ ભૂલી જવાય છે.

પ્ર.- અહીં શેઠની પત્ની તો સુશીલ હતી તો કેમ આડો રસ્તો લે ?

ઉ.- સુશીલ છતાં નવ વાડનું પાલન ન રાખે એને આડો રસ્તો ચડી જવાનું બને છે. વાડભંગ કરાવે એવાં નિમિત્ત જ ખોટાં. શેઠની પત્ની એવાં નિમિત્તમાં ફસાઈ. ‘સ્ત્રી-પશુ-નપુસંકના સહવાસ ખોટા; અને આગળ કહેશે તે એનાં અંગોપાંગનું દર્શન પણ ખોટું.’ એ નિમિત્ત એણે સેવવા માંડ્યું, વાડનું ઉલ્લંઘન કર્યું, પછી મોહની વૃત્તિ માથે જ ચડી બેસે ને ? વિકારી થતાં થતાં પછી તો કેમ ? કામરાગ જાણે કહે છે, ‘તું વાડભંગ કર ને, હું તૈયાર જ છું ઊછળવા, તને અંધ બતાવી કશો વિવેક ન રહેવા દઉં, મનને ઠીલું ઘેંસ વિહ્વળ બનાવી દઉં. ‘માટે જ, સાધુ અને બેનોના પરિચય ભૂંડા. લાગે છે પણ કેવું ભૂંડું કે ‘સાધુ અને બેનોનો સંબંધ ?’

એટલામાં શું થઈ ગયું એમ ન કહેતા. આ તો સર્વજ્ઞ ભગવાનનાં વિધાન છે કે બ્રહ્મચર્યની વાડનાં ચુસ્ત પાલન જોઈએ. હાથણીનાં ચિત્રનાં દર્શને પણ હાથી ખાડામાં પડી પકડાય છે. શેઠાણી ભૂલી પડી. ક્યાં એ ઊંચા માનવ અવતારે ? ને ક્યાં સામે ઘોડો એક પશુ ? પણ એ વિવેક ભૂલી, વાસનાના આવેગમાં ત્યાં અપકૃત્યમાં પડી. કેવી મોહમૂઢતા ? પણ એણે અહીં જ એને ભયંકર ફળ દેખાડ્યું. એક દિવસ અંધારે ગફલત થતાં ઘોડાના પગ નીચે જ કચરાઈ ચીસ પાડીને મરી. શેઠને ખબર પડતાં જીવની મોહમૂઢતા પર ઘૂણા વછૂટી, પોતાને પોતાનો ભય લાગ્યો, તે સંસારને બિભત્સ જાણી છોડીને આત્મકલ્યાણ સાધ્યું.

મોહમૂઢતા અંદરમાં પડેલી જ છે. પણ સારા કૂળમાં આવ્યાથી સારા સંસ્કારી વાતાવરણમાં એ જાગ્રત નથી રહેતી, કિન્તુ એને વાડભંગનું નિમિત્ત આપો એટલી વાર, મીઠું લાગતું સ્ત્રીદર્શન કરો એટલી વાર, પરિચય વધારો, વાતો કરો એટલી વાર, મોહમૂઢતા જાગી સમજો. ત્યાં પછી સાધુની ય એને ગણતરી નહિ. સાધુના ય હૈયે એ સળવળે. સાધુ અહીં ધર્મ પામ્યા, પણ એમના આત્મામાં સુષુપ્ત પડેલા

અનાદિ સંસ્કારો ક્યાં નષ્ટ થઈ ગયા છે ? ખોટું નિમિત્ત સેવતાં એ જાગતા થઈ જાય ને મૂઢ બનાવે. બ્રહ્મચર્ય-શીલ-સદાચાર બરાબર પાળવા હોય તો આ સ્ત્રી-પશુ-નપુસંકના સહવાસ-પરિચય તદ્દન છોડો.

(૨) બીજી વાડ :-

બ્રહ્મચર્યની બીજી વાડમાં સ્ત્રી સાથે કથા વાતચીત ન કરવી, તેમજ સ્ત્રીઓની વિલાસવાળી વાતો ન કરવી, ન સાંભળવી. સ્ત્રીની સાથે વાતો કરતાં એ તો ખ્યાલ છે જ, કે આ વિજાતીય છે. એટલે એ સામે રહેતાં તો શું, કિન્તુ પડદા પાછળ પણ હોય તો ય ચિત્તમાં વિહ્વળતા જગાડે છે. શાસ્ત્રમાં એક પ્રસંગ આવે છે.

દક્ષિણ દેશમાં એક રાજાના કહેવાથી એક બ્રહ્મચારી જોગી રાજકુમારીને પડદા પાછળ રાખી ભણાવવા બેસે છે. ચાલ્યું રોજ, આ ભણાવે છે, પેલી પડદા પાછળથી પ્રશ્ન પૂછે છે, આ સમાધાન આપે છે. એમ કરતાં બંને પરસ્પર આકર્ષિત થયા...અનર્થની રાજાને ખબર પડતાં જોગીને મારી નાખ્યો.

પુરુષ માટે સ્ત્રીજાત અને સ્ત્રી માટે પુરુષજાત ડાકણ વાઘણ-વાઘ સમાન છે, ભરખી જ જાય. નરકનો રસ્તો લેવરાવે માટે તો એને નરકની અગ્નિ-ધખતી ભઠ્ઠી સમાન લેખવી જોઈએ. એનો પરિચય એટલે કાતિલ છરી.

એક ગામમાં પાઠશાળામાં આંધળો યુવાન માસ્તર ભણાવતો. બાઈઓ-કુમારિકાઓ ય ભણવા આવતી, એમાં એક કુમારીના કોમળ બોલ જોઈ માસ્તર વિહ્વળ થયો. એણે એને ગાથા આપતાં એવો છૂપો ઈસારો કર્યો કે પેલી ભૂલી પડી. પાઠશાળામાંથી બીજી છોકરીઓ બાઈઓ ઊઠી જતાં આ જાણે જરા પાઠ લેવો બાકી છે કે કોઈ પ્રશ્ન પૂછવો છે એ બહાને જરા ઊભી રહી બીજાઓને આ સહેજ સ્વાભાવિક લાગ્યું એટલે કોઈ ઊભું રહ્યું નહિ. બસ, ચાલી સંતલસ, એમાં છૂપા મળવા-કરવાના સંકેત થયા. પછી તો અનર્થ થતાં કેટલી વાર ? માબાપને ધ્રાસ્કો પડ્યો. પણ કુમારીએ આગ્રહ પકડ્યો અને માબાપની ઘણી ઘણી મનાઈ છતાં અંધને એ પરણી ગઈ;

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૨૧, તા. ૧૩-૨-૧૯૭૧

સ્ત્રી સાથે વાતો ભૂંડી-પરિચય ભૂંડા. માનવપણે પશુની સંજ્ઞામાં રમાડે; અને એમાં ય કશી અફસોસી ન રહેવા દે.

ત્યારે આવા ધોર પાપમાં અફસોસી ન રહે, પછી એને સહેજ ભૂખનું સહજ કાર્ય મનાવે એ કેટલું કારમું અંધ:પતન ? પતિત થયેલાઓની બુદ્ધિની આ

પામર અવદશા આવીને ઊભી રહે છે.

આજના ધર્મ કથાના લેખક :-

સ્ત્રીઓની વાતો કરવી, વાતો વાંચવી, એ પણ જીવને વિહ્વળ કરે છે. આજે નોવેલ-નવલિકાના વાંચને દાટ વાળ્યો છે, આજના કેટલાક ઉસ્તાદ લેખકો ધર્મકથા લખવામાં પણ સ્ત્રીપાત્ર અંગે એવી સીફતવાળી કલમ ચલાવે છે કે વાંચનારને ગલગલિયાં થાય. દેખાવામાં દેખાય કે પતિ પત્નીને કોઈ આગ્રહ મૂકાવવા સમજાવી રહ્યો છે; ને એમાં પત્ની સમજી જઈ આગ્રહને છોડી દે છે. બસ, પછી લેખક હોશિયારી બતાવવા પતિએ એના પર રાજી થઈ શું કર્યું એનું એક નાનકડું વાક્ય એવું લખી મારશે કે અત્યારસુધી ભલે એણે ધર્મ, ન્યાય, સત્ય વગેરેના સમર્થનમાં લખ્યું હશે, પરંતુ આ નાનકડું વાક્ય જ વાંચકના દિલમાં ગિલગિલિયું ઊભું કરી એના મનને વિકારજનક વિચારમાં તાણી જશે. ત્યાં ક્યાં રહી સારી અસર ?

આજે સારા ધાર્મિક પણ લેખક કોને કહેવા એ વિચારવા જેવું છે. કલમની સ્વચ્છતા ભયાનક છે. આખી ચોપડીમાં ભલે માત્ર બે ચાર વાક્ય, પણ એ વાંચકને વિહ્વળ કરી નાખે છે. અથવા લેખક ખુલ્લું ખુલ્લા સાવ બિભત્સ ન લખતાં રજુઆત જ એવી કરે છે કે વાંચક વિહ્વળ થઈ જાય. પાછું એનું વારણ કરવા જોરદાર વૈરાગ્ય અને વિષયદુગંધા જગાવવાની આવડત નહિ, એટલે વાંચકનું મોત જ થાય.

જીવને અનાદિના સંસ્કાર મોહના છે, અને વૈરાગ્યના સંસ્કાર નવા ઊભા કરવાના છે. એમાં મોહનું ઉત્તેજક એક વાક્ય પણ જીવને એવું વિહ્વળ કરી દે છે કે પછી ત્યાં પૂર્વની સારી વાતોની અસરને ડૂલ કરી નાખે. માટે આ વાડ કે સ્ત્રીઓની વાતોમાં ન પડવું.

(૩) ત્રીજી વાડ :-

બ્રહ્મચર્યની રક્ષા માટે ત્રીજી વાડ એ કે સ્ત્રી બેઠી હોય તે આસન પર પુરુષે બે ઘડી સુધી બેસવું નહિ. એમ પુરુષના આસને સ્ત્રી ન બેસે. પોઝિટિવ નેગિટિવ છે ને ? ઈલેક્ટ્રિકના એવા બે પ્રવાહ ભેગા થતાં ગરમ પ્રકાશનો ઝબૂકો થાય છે. એમ પુરુષ-સ્ત્રીના સ્પર્શમાં કામવિકારનો ઝબૂકો થાય છે. જ્ઞાનીઓની ઝીણી દૃષ્ટિ જુએ છે કે સ્ત્રી કે પુરુષ જ્યાં બેઠા એ સ્થાન પર પણ એના પુદ્ગલોની અસર છે. એના ય સ્પર્શને જ્ઞાનીઓએ વિકાર પ્રેરક જોયો માટે એવા સ્થાને બેસવાનો નિષેધ કર્યો. ‘એમાં શી મોટી અસર થતી હશે ?’ આવો પ્રશ્ન ન કરાય, જ્ઞાનીઓ અતીન્દ્રિયાર્થદર્શી એટલે કે ઈન્દ્રિયોથી ન સમજાય-ન દેખાય એવા પદાર્થના દૃષ્ટા છે, પછી એમાં એમ કહેવું કે ‘અમને કાંઈ એવું દેખાતું નથી, માટે એમાં વાંધો

નહિ,’ એ અનુચિત છે. આપણને નહિ દેખાતું ઘણું ઘણું જ્ઞાનીઓએ એમની દિવ્ય દિવ્યાતિદિવ્ય દૃષ્ટિથી જોયેલું છે, અને તે આપણે માન્ય કરીએ છીએ. તો આ વસ્તુ પણ માનવી જ જોઈએ

(૪) ચોથી વાડ :-

બ્રહ્મચર્યની ચોથી વાડ આ, કે સ્ત્રીના અંગોપાંગ પણ ન જોવાં. એના પગનો અંગૂઠો જોવો એ પણ પાપ છે; કેમકે ખબર છે, કે આ કોનો અંગૂઠો ? સ્ત્રીનો, વિજાતીયનો. બસ આ ખબર પર એટલાનું ય દર્શન વિકારની દિશામાં લઈ જાય છે. ત્યારે, બીજાં કેશ-આંખ-મોં-બગલ-છાતી વગેરે અંગોપાંગ જોવામાં તો પૂછવાનું જ શું ? વેશ્યાને ત્યાં ચોમાસું રહેવા ગયેલા સિંહગુફાવાસી મુનિ એનાં અંગોપાંગનાં એક વારનાં દર્શને ઢીલાઘેંસ થઈ ગયા. સ્ત્રીના અંગનું દર્શન કે સ્ત્રીના કોમળ શબ્દનું શ્રવણ ખતરનાક છે. નંદીષેણ મુનિ વેશ્યાને ત્યાં ઊભા એની સાથે ખુલાસામાં પડ્યા, એની આંખ વગેરેના દર્શનમાં આવ્યા, તો વિકારોએ જોર માર્યું અને મુનિને પાડ્યા. મુનિ પડે ? હા, મર્યાદા ચૂકે તો એ પડે. મુનિ બેનોનું દર્શન કરે એ મર્યાદા ચૂક્યા કહેવાય. ધર્મનો અભ્યાસ નવો છે, વિષયોનો અભ્યાસ જુગજૂનો છે, સહેજ મર્યાદાભંગે વિષયસંજ્ઞા જોર મારી જાય.

આજે સિનેમા-ચિત્રપટનાં દર્શન અને એમાંના બોલ સાંભળીને કેટલાય સ્ત્રી-પુરુષોનાં માનસિક પતન થઈ ગયા છે ! ચક્ષુકુશીલતા અને સ્પર્શકુશીલતા આવી ગઈ છે ! ત્યારે કેટલાકમાં આગળ વધીને પાપ લીલા શરૂ થઈ છે. નવી પ્રજામાં ઉન્માદ વધી ગયા.

સિનેમામાં શું જોવાનું ? એમાં લબાડી જોવાની આવે ને ? બીજાની લબાડી ચાહીને કોણ જુએ ? સારો માણસ જુએ ? સારો પણ માણસ ચાહીને એ જોતાં જોતાં લબાડ થાય. એટલા માટે તો પૂર્વના કાળમાં પુત્ર અને પુત્રવધૂની પરસ્પર કશી વાતચીત પણ બાપ કે મા ન જોવા પામે એવી મર્યાદા સચવાતી. આજે એનો લોપ થયો ત્યાં માબાપ અંતરમાં વિહ્વળ થાય એમાં શી નવાઈ ? એમ, મોટી છોકરીઓ અને પુત્રવધૂના ઉઘાડાં માથાં-છાતી એ વડીલને પણ ગલગલિયાં કરે ! ઠીક છે, વ્યવહારથી માણસ બાહ્યસંયમ રાખે, પણ અંતરમાં મીઠાશ અનુભવાતી ક્યાંથી રોકે ? અનાદિની જાલિમ વિષયસંજ્ઞા વિષયનાં દર્શને સળવળતી સહેજે થઈ જાય. માટે ઉદ્ભટ વેશ ભયંકર છે.

લોખંડી મલ્લ પણ કેમ હાર્યો ? :-

પેલા મલ્લની વાત યાદ છે ને ? જૂના રિટાયર્ડ મલ્લે તૈયાર કરેલો નવો ખેડૂત-મલ્લ રાજાના લોખંડી મલ્લને દાવમાં જીતી શકતો નહોતો, એ જોઈ ખેડૂત-

મલ્લની માએ યુક્તિ કરી. ચાલુ દાવ વખતે એ દીકરાની વહુને શણગારી લઈ આવી, ને એને લોખંડી મલ્લની નજરે પડે એ રીતે મેદાનમાં ઊભી રાખી. બસ, એકવાર એ મલ્લની એના પર દષ્ટિ પડી, એની આંખના કટાક્ષ અને હાવભાવ પર નજર ગઈ એટલી જ વાર. દિલમાં આછો સળવળાટ થયો, વિકાર જાગ્યો, અને એથી શરીરમાં એક પ્રકારની શિથિલતા આવી. ત્યાંજ તરત ખેડૂત-મલ્લ આ લોખંડી પણ મલ્લને ભોંય ભેગો કરી એની છાતી પર ચડી બેઠો, ને એણે એને હરાવ્યો.

વિચારજો; લોખંડી મલ્લ જેવાને સ્ત્રીનું-એનાં અંગોપાંગનું એકવારનું ય દર્શન પણ જો એને શિથિલ બનાવી દે તો બીજા મલ્લ નહિ એવાના શા ભાર કે એવા શિથિલ ન બને ? ભલેને સાધુ હોય, એને ય આ દર્શનથી એવી ઢીલાશ આવે.

આજે ફરિયાદ છે કે ‘ભગવાનને અર્થાત્ ભગવાનના બિંબને તો અમે ઘણી વાર જોયા છે, તો ભગવાન અમને મીઠાશથી એટલા યાદ કેમ નથી આવતા ? કદાચ યાદ કરીએ તો પણ યાદ આવતાં મીઠાશનો અનુભવ કેમ નથી આવતો’

પ્રભુદર્શને મીઠાશ કેમ નહિ ? :-

આનો ખુલાસો એ, કે પેલાં મીઠાશથી કરાતાં સ્ત્રીદર્શન અને સ્ત્રીઓનાં અંગોપાંગ દર્શનના દિલ પર પડેલા ઘેરા સંસ્કાર ભગવાનને ક્યાંથી યાદ આવવા દે ? યાદમાં મીઠાશ શાની આવવા દે ? અરે ! યાદની ક્યાં વાત ? પ્રત્યક્ષમાં શું છે એ જુઓ. મંદિરમાં મોટી લાખેણી આંગીના પ્રભુ જોવા મળ્યા, ત્યાં જો આગળ કોઈ લફરી ઘૂસી ગઈ, એની પાછલી ગરદન ખાસી ખુલ્લી છે, તો શું એ દેખાયા પછી પ્રભુનાં દર્શન અખંડ ચાલે ? હા, જો આગળ એના બદલે કોઈ પુરુષ ઘૂસી ગયો હોત તો તો એને પડતો મૂકી પ્રભુને જ જોયા કરત. પરંતુ છેલ્લેબીલી આવી ઊભી છે, તો પ્રભુદર્શન બાજુએ રહી જાય, યા થોડીવાર પ્રભુદર્શન અને થોડીવાર સ્ત્રીદર્શન, એવું ચાલ્યા કરશે. એમાં ય સ્ત્રીદર્શનમાં જે અંતરમાં મીઠાશનો અનુભવ, એવો મીઠાશનો અનુભવ પ્રભુદર્શનમાં નહિ. પ્રત્યક્ષમાં જો આ દશા, તો પછી પ્રભુનાં સ્મરણમાં તો પૂછવાનું જ શું ? શાની મીઠાશ અનુભવાય ? વાત આ છે, સ્ત્રીનાં અંગોપાંગનું દર્શન ખોટું.

પતિને બચાવવા શ્રાવિકાની કુનેહ:-

શાસ્ત્રમાં એક પ્રસંગ આવે છે. શ્રાવકને ત્યાં શ્રાવિકાની સહિયર આવી. શ્રાવકની એના પર રાગભરી નજર પડી ગઈ અને એના અંતરમાં વિહ્વળતા થઈ. પેલી તો પછી ગઈ, પણ આ એને કેમ ભૂલે ? વારે-વારે યાદ આવ્યા કરે છે, કહો કે એ યાદ લાવ્યા કરે છે. એથી એના દિલમાં વિહ્વળતા થવા માંડી. એક દિવસ, બે દિવસ...આઠ દિવસ ગયા, પણ એને એ ભૂલી શકતો નથી. શું પોતાને પત્ની

નથી ? એને જોઈને સંતોષ ન થાય ? પણ

વિષયઘેલા જીવની દશા વિચિત્ર છે કે રોજનું યા પોતાનું એ મામૂલી લાગે છે અને આગનુક યા પારકું એ માલદાર લાગે છે ! લગ્ન દિવાળી જેવા પ્રસંગમાં ઉપરા પર મીઠાઈ ખાવા મળતી હોય ત્યાં જો ફૂલકા રોટલી મળે તો એ માલદાર લાગે છે ! કોણ માલદાર ? મીઠાઈ કે રોટલી ? પરંતુ વિષયઘેલા જીવની દશા જ વિચિત્ર છે, તે રોજની મીઠાઈ ઉપર નવી આવેલી રોટલી માલદાર લાગે છે ! મતલબ, એને વિષયોનો Change ફેરબદલો જોઈએ છે. આનું નામ વિષયઘેલછા.

વિષયઘેલછા જો કાઢી નાખે, તો તો અહીં વિચાર આવે કે “મારે તો પેટનો ખાડો પૂરવાનું કામ; લાવ જે આવ્યું તેથી ખાડો પૂરી દઉં. વળી આ સારું ને આ તો રોજિયું,” એવું કરવાનું શું કામ ?” એવું કામ-વિકારની તૃપ્તિમાં હોય તો અજુગતાં આકર્ષણ ન થાય.

પેલો શ્રાવક આમ સુશીલ હતો, પરંતુ પરસ્ત્રીનાં એકવારનાં દર્શને ભૂલ્યો, તે યાદ કરી કરી વિહ્વળ થાય છે. પાછો સુશીલ છે એટલે પરદારાગમનની બુદ્ધિ નથી કરતો. પરંતુ વારંવારનું પરસ્ત્રીગાત્રનું સ્મરણ ખોટું, વિહ્વળતા વધારે. શ્રાવકને એ વિહ્વળતામાં ઉદાસપણું રહે છે, ને શરીર પણ ચિંતાથી સુકાય છે. હવે તો સુશીલતાની લાગણી ધવાય છે.

શ્રાવિકા થોડા દિવસ બાદ વિચારમાં પડે છે કે ‘પતિ કેમ મૂઠ જવા રહે છે ? ચિંતાતુર લાગે છે. સુકાતા જતા દેખાય છે, માટે લાવ પૂછું.’ તે આગ્રહ કરીને પૂછે છે, ત્યારે પતિને કહેવું નહોતું પણ બહુ આગ્રહ થતાં હતી એ વાત કરી દીધી કે ‘બીજું તો કશું કારણ નથી, પૈસા ખોયા નથી કે કશું દરદ થયું નથી, પરંતુ તે દિવસે તમારી સહિયરને જોઈ ત્યારથી એ કેમે ય ભૂલાતી નથી.’

શ્રાવિકાનો ભૂલેલા પતિને ઉપદેશ :-

શ્રાવિકા સમજી ગઈ, બચાવી લેવા કહે છે ‘તમારા જેવા સુશીલ માણસે પરસ્ત્રીને યાદ કરવાનું શું કામ ?’

પતિ કહે ‘બધું ય સમજું છું. પરંતુ એ ભૂલી ન ભૂલાય ત્યાં શું થાય ?’

‘તે તમે મહાપુરુષોને યાદ કર્યા કરો ને, એમના જીવન યાદ કરો, એમનાં પરાક્રમ વિચારતા રહો. એટલે એ ભૂલાઈ જશે.’

આ કહે, તે હું નહિ કરતો હોઉં ? પરંતુ એમાં ય કોણ જાણે કેમ વચમાં આની યાદ આવી જાય છે, ને ત્યારે બધું ભુલાઈ જાય છે’

જુદા જુદા રંગના ગ્લાસમાં સરબત એક જ :

શ્રાવિકા કહે, “અરે પણ એ તો સમજો કે પરસ્ત્રીનું પાપ કેટલું મોટું ?

કુળને કેવું કલંક ? મને કેવો છેલ ? ને એમાં અમારા કરતાં શું વિશેષ મળવાનું ? જુદા જુદા રંગના ગ્લાસમાં સરબત એકજ ભર્યું હોય, તે વારાફરતી પીવા આપે, તો સહેજે પૂછવાનું મન થાય કે ‘આમાં શી વિશેષતા કરી ? ગ્લાસ જુદા જુદા રંગના, પણ સરબત તો એકનું એક જ છે.’ તાત્પર્ય, ગ્લાસ અનેક રંગના, તેથી કાંઈ વિશેષતા નથી લાગતી. તો પછી અમે સ્ત્રીઓ, એનાં શરીરના રંગ-ઘાટ જુદા જુદા પણ અંદરમાં તો એકજ પ્રકારનો મળમૂત્રાદિનો ગંદવાડ ભર્યો છે. એ ગંદવાડનો ભોગરસ એક જ જાતનો છે તો બાહ્ય રૂપરંગ જુદામાં શી વિશેષતા તે એના પર મોહી પડો છો ? મૂકી દો આ લપ; નરકનાં ભાતાં બાંધી રહ્યા છો, માર્યા જશો.’

શ્રાવક કહે ‘તમારી બધી વાત સાચી પરંતુ દિલમાં ચોંટી ગયેલ એ સુંદર રૂપ શે ઊખરે ?’

‘તે તમારે શું કરવું છે ?’

‘શું પૂછો છો ? મન કૂદે છે, તમે સમજો છો.’

શ્રાવિકાએ જોયું કે ‘પતિ તણાઈ ગયેલ છે. એ ક્યારેક અજુગતું ન કરી બેસે એ માટે મારે રસ્તો કાઢવો પડશે. પેલી સહિયર આમ સારી સુશીલ, પરંતુ નિમિત્ત ખોટું મળતાં સુશીલનો ય શો ભરોસો કે કુશીલ નહિ થાય ? સુશીલતા નવી છે, કુશીલતા અનાદિની છે, તેથી એ બળવાન છે; ત્યાં સુશીલતા પરખવાનો અખતરો ન કરાય કે સુશીલ ભલે ખોટા નિમિત્તમાં મૂકાય, એનું પારખું થશે કે એ જીવ કેટલો પાકો છે; ‘આવો ઝેરનો અખતરો ન કરાય. ખોટાં નિમિત્તના આધારે તો અનાદિના તગડા બની રહેલી કુશીલતાનો સંસ્કાર જોર કરી જાય, જાગીને સુશીલતાને ફેંકી દે. એટલે મારી સહિયર પણ, જો આ બગડેલ પતિ ફસાવે-લલચાવે, તો સંભવ છે પતિત થઈ જાય. આમ બેઉ પડે. માટે હવે ઉપાય કરી લઉં !’

શ્રાવિકા એ શ્રાવિકા. કેટલી ઉચ્ચ વિચારસરણી ધરાવે છે. આ જોતાં લાગે કે મરદ એ નામના મરદ, અને કામમાં અબળાથી ય દૂબળા; ત્યારે અબળા એ ખરેખર મરદ, સુશીલતા પર અક્કડ મક્કમ રહેનારી, શ્રાવિકા દીર્ઘ દષ્ટિથી ભાવી અનર્થની કલ્પના કરી લે છે, અને એક કલ્યાણપત્ની તરીકે પતિને અને કલ્યાણસખી તરીકે સહિયરને સંભવિત અનર્થથી બચાવી લેવા ઉપાય યોજે છે.

શ્રાવિકા ગઈ સહિયર પાસે, અને ગમે તે બહાનું કાઢી એનાં કપડાં માગી લાવી ઘરે આવી પતિને કહે છે; ‘હું જઈને સહિયર પાસે નક્કી કરી આવી છું. આજે રાતના એ આવશે. પરંતુ બહુ શરમાળ છે, એટલે લાજ કાઢીને આવશે. અને તમારું મોહું ન દેખાય એવો બહુ ઝાંખો પ્રકાશ રાખજો. સહિયરને આ બધુ

પતાવીને સંધ્યાકાળ પછી આવવાનું નોંતરું આપી આવી છે, એટલે એ એ સમયે આવી. એની સાથે આ શ્રાવિકા થોડી વાતો કરી મોટેથી કહે છે, ‘ત્યારે લે સમય થયો, જા હવે જરા કપડા ઠીક કરીને’ પેલી ઊઠીને ઘરે જાય છે, પરંતુ ઓરડામાં બેઠેલો પતિ માની રહ્યો છે કે હવે એ કપડાં ઠીક કરીને મારી પાસે આવી રહી છે. દરમિયાન શ્રાવિકાએ ઝટપટ સખીનાં કપડાં પહેરી લીધા અને લાજ તાણીને અંદર ગઈ.

શ્રાવક ભ્રમણામાં છે કે આ એની સહિયર જ આવી છે. એક વારનાં દર્શન પર એને યાદ કરી કરીને વિહ્વળતા વધારી મૂકી છે, એ હવે અપકૃત્યથી શાનો બચે ? પરંતુ સવારે પાપનો ભારે પશ્ચાત્તાપ કરે છે. પોતાની પત્નીને મોહું કેમ દેખાડું ? એવી પાપની ભારે અફસોસીમાં પડ્યો ઓરડાની બહાર નથી નીકળતો.

શ્રાવિકા જઈને પૂછે છે ‘કેમ પડી રહ્યા છો ? ઊઠો દેરાસર નથી જવું ?’

શ્રાવકનો કાળો કલ્પાંત ? આ કહે ‘શું કપાળ જાઉં ? ઘોર કૃત્ય મેં કરી નાખ્યું, મારી દહેરે જવાની લાયકાત ક્યાં છે ? આજ સુધી કરેલો બધો ધર્મ પાણીમાં ડુબાડ્યો. પરસ્ત્રીનું પાપ કર્યું, હું નરકે જવાનો ? હાય ! મારું શું થશે ?...’ પોક મૂકીને રોવા લાગ્યો, રોતો જાય છે ને બોલે છે, ‘હે ભગવાન ! મારા જેવા નીચ શ્રાવકે તારું સેવકપણું ઉરાડ્યું, તને કલંકિત કીધો, જૈનપણું બોળ્યું, કેવો હું પાપાત્મા ! કેટલો હરામી ! અધમ ! દુષ્ટ !...શ્રાવકના ખોળિયે આ અનાર્થનાં પાપ ? આ ગદ્દાના ખેલ ?...પ્રભુ ! પ્રભુ ! પૃથ્વી પાપી મારાથી ભારે થઈ રહી છે, હવે હું જીવવા લાયક નથી, મરીને પૃથ્વીને હલકી કરીશ... નાથ ! માફ કરજે મને, પાપના પસ્તાવાથી મરીશ, મને દુર્ગતિથી બચાવજે...’ એમ કરી ધ્રુસકે ધ્રુસકે રુએ છે.

શ્રાવિકા મૌન ઊભી છે; કેમ ખુલાસો નથી કરતી ? એટલા જ માટે કે ખોટી કલ્પનાથી પણ સેવેલ પાપને હલકું કરાવવું છે, તેથી પાકો પસ્તાવો કરવા દે છે. પાપના તીવ્ર પશ્ચાત્તાપ અને બળતા હૃદયસંતાપમાં પાપના બંધન તોડવાની ભારે તાકાત છે, પાપના સંસ્કાર મોળા પાડવાનું મહાન સામર્થ્ય છે.

પરંતુ હવે તો વાત વધી પડી. ‘મેં દુરાચારનું ઘોર પાપ કર્યું, એ પણ એક શ્રાવિકા સાથે ! એ ઘણું ભયંકર !’ એમ હતાશ બનેલ શ્રાવકે તો હવે આપઘાતના જ વિચાર કરવા માંડ્યા, કહે છે ‘બસ, હવે ઝેર જ ખાઉં.’ ત્યારે શ્રાવિકા ખુલાસો કરે છે તમે મુંઝાશો નહિ. મારી સહિયર તમારી પાસે આવીજ નથી. એ તો હું જ એનાં કપડાં,’ એમ કરી એનાં કપડાં બતાવે છે; ને બીજી પણ એંધાણી આપે છે.

શ્રાવક ચમત્કાર પામી ગયો ! કહે છે કે ‘અહો ! તમે મને ભારે બચાવી

લીધો ! અલબત્ત હું પાપી તો છું જ કેમકે મેં મનથી તો પાપ કર્યું જ છે; કિંતુ પર શ્રાવિકાનું પતન નથી કરાવ્યું એ મોટો બચાવ છે; ખેર, પણ તો ય મનથી સેવેલ ઘોર પાપ કેમ છૂટે ?

શ્રાવિકા કહે છે, ‘જાઓ ગુરુમહારાજ પાસે, અને શુદ્ધ દિલથી બની તેવી વિગત કહી પ્રાયશ્ચિત્ત માગો. જૈનશાસન કર્મને પરાધીન રહેલા જીવને પાપની નવાઈ નથી માનતું, કિન્તુ પાપની શુદ્ધ હૃદયે આલોચના પ્રાયશ્ચિત્ત તથા પાછા હટવાનું કરાય એની વિશેષતા માને છે.’ શ્રાવિકાના કહેવા પ્રમાણે ફરીને શ્રાવક પછી તો બ્રહ્મચર્યની નવ વાડનાં વિશેષ પાલનમાં સાવધાન પુરુષાર્થી બની ગયો. પરસ્ત્રીનું-પરસ્ત્રીનાં અંગોપાંગનું દર્શન કેટલું બધું ખતરનાક છે એ આ પરથી સમજાય છે.

દર્શને દર્શને ગાઢ સંસ્કાર કેમ :-

જીવને વિષયસંજ્ઞા ને વિષયપરિચય અનંત અનંતકાળથી ખૂબ પોષાતી આવે છે, એટલે એના ગાઢ સંસ્કાર પડેલા છે. કેમકે ઈષ્ટ વિષયનાં દર્શન મીઠાશથી થાય છે. ઉકરડો દેખાઈ જતાં જે ઘૂણા થાય છે એ કાંઈ ઉદ્યાન જોતાં નહિ. ત્યાં તો કલેજું ઠરે છે, દિલને ટાઢક લાગે છે. એમ કદ્દૂપી, કેડમાંથી વળી ગયેલી નાકે લીંટ લબડતી અને ડાકણ જેવી ડોશીને જોતાં જે અભાવ-દુગંછા થાય છે, એવું યુવાન રૂપાળા વેશવાળી ગોરી રમણીને જોતાં નથી થતું. ત્યાં તો આંખ ઠરે છે, કલેજું ઠરે છે, દિલ શાતા મીઠાશ અનુભવે છે. બસ, આ મીઠાશથી કરેલ ભલે ક્ષણભરનું દર્શન પણ આત્મામાં સંસ્કાર પાડી જાય છે; ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે જેને વારંવાર આવાં દર્શન કરવામાં સંકોચ નથી, એને દર્શને દર્શને સંસ્કારનો ઉમેરો થતો કેટલા ગાઢ વિપુલ સંસ્કારનો જથો જામે ?

વિષયદર્શનની મીઠાશ વીતરાગનાં દર્શનમાં મીઠાશ અટકાવે :-

આવાં સ્ત્રીનાં અંગોપાંગનાં અનેકાનેક વારનાં મીઠાશથી કરેલાં દર્શનોના સંસ્કારોનો એ પ્રભાવ છે કે દિલને વીતરાગ પ્રભુનાં દર્શનમાં મીઠાશનો અનુભવ ન કરવા દે. માટે તો એ અનુભવાય છે કે પ્રભુની ભવ્ય આંગી જોઈ જે દિલ ઠરે છે, એવું વગર આંગીએ પ્રભુને જોતાં નથી ઠરતું. વિષયનાં દર્શન મીઠાશથી કરવાનું જેને જોઈએ એને વિષયત્યાગી વીતરાગ અને મેલાઘેલા મુનિના દર્શનમાં મીઠાશનો અનુભવ ક્યાંથી થાય ?

પરસ્ત્રીનાં દર્શનમાં મીઠાશની આ મોંકાશ છે કે વીતરાગ પ્રભુનાં દર્શનમાં મીઠાશનો અનુભવ ન થવા દે. માટે તો પ્રભુદર્શન કરતાં કરતાં જો કોઈ તેવી છેલબટાઉ યુવતી દષ્ટિમાં આવી ગઈ, તો આંખ એનાં દર્શનમાં ખેંચાય છે. પ્રભુનાં દર્શનમાં જો ભારે મીઠાશ લાગતી હોત તો પેલી પર દષ્ટિ જાય જ શાની ? ત્યારે

વિચારવા જેવું છે કે જો પ્રભુની હજૂરમાં ય પરસ્ત્રી દર્શનનાં આકર્ષણનું નાટક ચાલે, ને પ્રભુને પડતા મૂકી એનું દર્શન કરાય, પછી પ્રભુ-દર્શન લૂખું થાય, તો પછી મંદિરની બહાર તો પ્રભુને યાદ કરી એમનાં માનસિક દર્શન મીઠાશથી કરવાનું શે બને ? જરા અંદરમાં જુઓ કે અંતરમાં સ્ત્રીદર્શન મીઠું લાગે છે કે વાઘણનાં દર્શન જેવું ભયાનક લાગે છે ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૨૨, તા. ૨૭-૨-૧૯૭૧

પરસ્ત્રી દર્શનની લત ભૂંડી, પછી એ બુઢાપામાં ય કોટે વળગેલી રહે. બુઢા થવા છતાં ય ઉઘાડા માથા છાતી વાળી રૂપાળી યુવાન રમણી જોવામાં આંખ-દિલ-દિમાગ ઠરવાનાં, શાતા-મીઠાશ અનુભવાવાનાં. આવા જીવોના અંતકાળ કેવા નીપજે ? પરભવમાં સાથે એ કેટકેટલા ગંજાવર સ્ટોક વિષયસંજ્ઞાના અને વિજાતીયનાં આકર્ષણનાં લઈ જાય ? ત્યાં પછી નિયમ નહિ કે એ પુરુષ જ થાય; સ્ત્રીએ થાય, અને નપુંસક પણ થાય; નરકમાં ય જાય કે તિર્યચ પણ થાય; પંચેન્દ્રિય પશુ ય બને, યા કીડો મંકોડો કે એકેન્દ્રિય જીવ પણ બને. જો પંચેન્દ્રિય સ્ત્રી-પશુ તરીકે કૂતરી-ગધેડી થયો તો વિજાતીયનાં આકર્ષણના ગાઢ સંસ્કારના યોગે કૂતરા-ગધેડા પાછળ ભમ્યા કરશે. માર ખાશે, પ્રસૂતિનાં ભારે કષ્ટ ભોગવશે, છતાં વિષયસંજ્ઞા નહિ છૂટે. અહીં થોડો ધર્મ કરી લીધો અને તેથી મનુષ્ય પણ થયો, છતાં પૂર્વના પેલા ગાઢ કુસંસ્કારોના જથાના યોગે વિષયસંજ્ઞામાં રિબાયા કરશે. ચક્રવર્તીનું સ્ત્રીરત્ન એમાં મરીને ઠેઠ છઠ્ઠી નરક સુધી જઈ શકે છે. તાત્પર્ય સ્ત્રી, સ્ત્રીનાં અંગોપાંગ નિરખવા ખતરનાક માટે એનો ત્યાગ એ ચોથી વાડ.

(પ) પાંચમી વાડ :-

બ્રહ્મચર્યનાં નિર્મળ પાલન માટે પાંચમીવાડ આ કે ભીંતના આંતરે રહેલ સ્ત્રી-પુરુષના મોહભર્યા શબ્દ કે સ્ત્રીના ઝાંઝરના ઝંકાર, કંકણના રણકાર કે ગીત ભાષણ ન સાંભળવા. અરે ! કલ્પનામાં ય ન લાવવું કે અહીં ભીંતની પેલી બાજુ પતિ-પત્ની યા દુષ્ટ સ્ત્રી-પુરુષ રહેલા છે. ચિત્તને આ બધું કામરાગથી વિહ્વળ કરનારું અને અનાદિરૂઢ વિષયસંજ્ઞારૂપી સૂતેલી નાગણને જગાડનારું છે, સંજ્ઞાના ભારેલા અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરનારું છે. એમાં વૈરાગ્ય અને દુગંછા નહિ આવે, કિન્તુ રાગ અને વિહ્વળતા આવશે.

મહામુનિ મોહદત્તને આનો પણ ત્યાગ કરવાનું કહે છે. પ્રભુદર્શન-ઉપદેશશ્રવણ કરીને નિર્મળ બનેલા ચિત્તને આ કલ્પના પણ મલિન કરે છે, તો દંપતીનાં શબ્દનાં

શ્રવણથી પૂછવાનું જ શું ?

આજે મોટો છોકરો પરણ્યા પછી એની પાછળના ઉંમરમાં આવેલા નાનડિયાઓએ માટે બહુ વિચાર કરવા જેવો છે. અરે ! મોટા દીકરાની વાત પછી, પણ ઉંમરમાં આવી ગયેલા અને નહિ પરણાવેલ દીકરા-દીકરીઓ માટે પણ મા બાપે બહુ વિચાર કરવા જેવો છે, ખૂબ સંયમમાં રહેવા જેવું છે, દીકરા-દીકરી મોહની કલ્પનામાં ન ચડે એ રીતના પોતે વ્યવહાર-મર્યાદા-સંયમ જાળવવા જેવા છે. ભીંતના ઓઠે દંપતીના એવા શબ્દના શ્રવણ ન સાંભળવાની આ વાડનો મોટા દીકરા-દીકરીઓ ભંગ ન કરી બેસે એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે.

ભૂલશો નહિ, એ જીવતા જીવ છે, અનાદિની વિષયસંજ્ઞાવાળા છે, ઉંમરમાં આવેલા છે, ને નિમિત્ત મળતાં સંજ્ઞામાં તણાય એવા છે. એ બધું ધ્યાનમાં રાખી ખૂબ જ સંયમના તથા નવ વાડની મહત્તા અને અતિ આવશ્યકતાના પાઠ ભણાવવા જેવા છે. એમાં એના પાલનથી શરીર-મન-સદ્વિચારો વગેરેનો કેવો ઉચ્ચ વિકાસ થાય, અને ભંગથી એ બધાની કેવી પાયમાલી સર્જાય એ પણ બતાવવું જોઈએ. પરલોકમાં કેવી દુર્દશા આવે એનો ખ્યાલ આપવો જોઈએ.

આજે મર્યાદાઓ ઘણી લોપાઈ ગઈ છે; વિલાયતના આંધળાં અનુકરણ ચાલી પડ્યા છે; વાસનાનાં ઉત્તેજક તત્ત્વો બેફામ પ્રસરી રહ્યાં છે; નોવેલ-નવલિકાઓ બિભત્સ ફોટા તથા સમાચારવાળા છાપાનાં વાંચન, એવી જાહેરાતોનાં દર્શન, સિનેમાદર્શન, રેડિયો ગીત, ઉદ્ભટ વેશનાં દર્શન...વગેરે વગેરેથી વાસનાઓ બેફામ ફાલીફૂલી છે. એમાં ઉંમર આવ્યા પછી નવી પ્રજાને ખૂબ સાવધાન કરવાની અને સુશીલ-મર્યાદાશીલ સચ્ચારિત્રમય જીવનની પ્રેરણા આપતા રહેવાની બહુ જરૂર છે; જેથી એ સ્ત્રી યુવતી-કુમારી સાથે એકાંતવાસ એકાંત વાતચીત, સ્ત્રીઓ પર દષ્ટિ, ભીંતના આંતરે દંપતીની વાતોનું શ્રવણ વગેરેથી દૂર જ રહે.

ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે લગ્ન પહેલાં ઉંમર-પ્રાપ્ત એ ગભરું જીવો જો વાડના ભંગ કરી કરી વિહ્વળ થતા રહેશે, તો એમાં એનાં સત્ત્વ ધોવાઈ જશે, ને એની ઘેરી બૂરી અસર શરીર-મન અને આત્મા તથા પરલોક પર પડશે. પછી લગ્ન થયેથી ય એ બૂરી આદતો એને વિશેષ પાયમાલ કરશે. માટે લગ્ન પહેલાં અને પછી પણ વાડનાં પાલન માટે હિતશિક્ષા આપવાની જરૂર છે, સંયમ મર્યાદા લજ્જા વગેરે પર ખાસ ભાર આપવા જેવો છે.

મોહદત્તને મહાત્મા બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ પાળવાનું સમજાવી રહ્યા છે. અહિંસાદિ મહાવ્રતો પાળવાના, ક્ષમાદિધર્મોનું પાલન કરવાનું, તપ તપવાનો, જ્ઞાન-ધ્યાનમાં જ મસ્ત રહેવાનું, તો આ અને પૂર્વ જીવનનાં ય ભયંકર પણ પાપ

ધોવાય. એ બધું ખરું, પરંતુ એમાં બ્રહ્મચર્યનાં પાલનમાં સાથે એની નવ વાડનું જો બરાબર પાલન ન રાખે તો પડતાં વાર ન લાગે. કેમકે એ વાડોનું ઉલ્લંઘન વિકારો અને વાસનાને જગાડે છે. સ્ત્રીયુક્ત વસતિમાં વાસ, સ્ત્રીકથા, સ્ત્રીના આસન પર બેસવું, અને સ્ત્રીના અંગોપાંગનું નિરીક્ષણ તથા ભીંતના ઓઠે દંપતીની વાતોનું શ્રવણ એ પાંચ ત્યાજ્ય છે, કેમકે એ વિકાર-વાસના જગાડનારાં છે, તેથી જ એનો ત્યાગ જોઈએ, એ વિચાર્યું છે; હવે છઠ્ઠી વાડનો વિચાર.

(૬) બ્રહ્મચર્યની છઠ્ઠી વાડ :-

બ્રહ્મચર્ય એ મહાન વ્રત છે. ‘એ વ્રત જગમાં દીવો મેરે પ્યારે.’ બ્રહ્મચર્યવ્રત બીજા વ્રતોને અજવાળું કરે છે; એ વિના અંધારું કહ્યું,-

‘શીલ વિના વ્રત જાણજો કુશકા સમ ભાઈ રે’

ઝાંઝામાંથી ચોખા કાઢી લીધા પછી વધેલા કુશકા ફોતરાની કેટલી કિંમત ? એમ જીવનમાં શીલ-સદાચાર જો નથી, અને બીજા વ્રતો છે તો એની કિંમત એવી જ. શ્રી ‘પંચસૂત્ર’ શાસ્ત્રમાં કહ્યું કુલટા નારીના ઉપવાસની કે પતિસેવાની કશી કિંમત નહિ. આવા મહત્ત્વનાં શીલ-બ્રહ્મચર્યનાં પાલન માટે રખેવાળી-કિલ્લેબંધી વાડ પણ એવી મજબૂત જોઈએ. એ માટે છઠ્ઠી વાડમાં કહ્યું કે પૂર્વે કરેલ-જોયેલ કામકીડાને યાદ નહિ કરવી જોઈએ. કેમકે એ યાદ કરવાથી પણ વિષય-વાસના જાગ્રત થાય છે, વિકાર સ્ફુરી આવે છે. ભૂલવા જેવું નથી કે જીવને અનાદિની આ વિષયસંજ્ઞા લાગેલી છે, એના સંસ્કાર આત્મા પર જામ થયેલ છે. એને જરાક શું નિમિત્ત આપો એટલે એ સંસ્કાર જાગતાં વાર નહિ. પૂર્વ કીડાનું સ્મરણ એ વિકારનું મોટું નિમિત્ત છે. એ સંસ્કાર ઝેરને તાજું કરે છે.

આનો એક વ્યાવહારિક દાખલો છે. એક ખેડૂતને ખેતરમાં સાપ કરડી ગયો. તરત એ મૂર્ચ્છા ખાઈને પડ્યો. બીજો એક જાણકાર ભાઈ ત્યાં ઊભેલો, એણે તરત જ જંગલમાંથી એવી કોઈક વનસ્પતિ લાવી ચોળીને સુંઘાડી, એટલે થોડી વારમાં મૂર્ચ્છા ઊતરી ગઈ, ને ખેડૂત બેઠો થઈ ગયો. પૂછે છે “મને કેમ અહીં સુવાડ્યો હતો ?” પેલો ભાઈ કહે ‘કાંઈ નહિ આ તો જરાક ગરમીમાં તમને ચક્કર આવ્યા હશે, તેથી અહીં સૂતા હતા મેં પવન નાખ્યો ને તમે જાગી ગયા.’ ખેડૂત કહે ‘એમ છે ? ઠીક ત્યારે; ચાલો કામે લાગું.’

જાણકારે સર્પદંશનું કેમ ન કહ્યું ? એટલા જ માટે કે કદાચ ખેડૂત ભડકી ઊઠે તો ? નથી ને એના મનને એમ થાય કે ‘હાય ! મને સાપે ખાધેલો ?’ ને એમાં એ હબક ખાઈ જાય, અથવા કદાચ ડંખમાં ઝેર રહ્યું હોય તો એ પાછું શરીરમાં વ્યાપ્ત થઈ જાય, તો એ મરી જાય. તેથી પેલાએ ખેડૂતને સર્પદંશની વાત ન કરી.

અહીં વાત તો પતી ગઈ પછી તો ખેડુત ખુશ મિશાલ રોજ ખેતરનું કામ કેર છે. એમ કરતાં બાર બાર મહિના વીતી ગયા. એક દિવસ એવું બન્યું કે એજ ખેતરમાં પેલા ભાઈથી વાત પર વાતમાં સહસા બોલી જવાયું કે ‘તમને તો અહીં બાર મહિના પહેલાં સર્પ કરડ્યો હતો’ બસ, આટલું યાદ કરાવ્યું એનું પરિણામ કેવું ભયંકર આવ્યું ? કે ડંખમાં કાંઈક સ્થિર થઈ બેઠેલું ઝેર, ‘હું મને સર્પ ડસેલો ?’ એ ધ્યાન પર આવતાં, આખા શરીરમાં તરત જ વ્યાપી ગયું અને ત્યાંજ એ મડદું થઈ ઢળી પડ્યો.

બસ, વિષય-સંસ્કારોમાં આવું જ છે. એ ઝેર છે, પણ આત્મામાં ક્યાંક ખૂણામાં એમજ સ્થિર થઈ બેઠેલા છે. એને, વિષયરમત યાદ કરો કે, જાગતાં અને આત્મામાં પ્રસરી આત્માને મૂર્ચ્છિત કરતાં વાર નહિ, ઝટ મોહની મૂર્ચ્છા ચડાવી દે.

આ તો કામના સંસ્કારોની વાત છે, બાકી બીજા અનેક ઈન્દ્રિયવિષયોના સંસ્કાર માટે પણ એવું જ છે. એના પૂર્વ અનુભવો યાદ ન કર્યા સારા. જો એમ આવ્યું કે, (૧) ‘મારી પાસે પહેલાં સારા પૈસા હતા,’ તો પૈસાની મૂર્ચ્છા જાગવાની; અથવા (૨) ‘તે દિવસે જમણ સુંદર બનેલું,’ એ યાદ કર્યું તો એ ભોજનની મૂર્ચ્છા જાગશે. એમ (૩) જો સંભાર્યું કે પેલું તે દિવસે સંગીત અદ્ભુત સાંભળેલું, તો એનો મોહ જાગવાનો. તાત્પર્ય,

વિષયોના સ્મરણ પણ ભૂંડા, એક રાજાનું દષ્ટાંત છે.

વિષયોને યાદ ન કર્યા ત્યાંસુધી સ્વસ્થ; યાદ કર્યા કે અસ્વસ્થતા ઊભી થવાની. એક રાજાને ગાઢ બિમારી આવી. રાજવૈદ્ય બોલાવ્યા. જોઈને એ કહે છે; ‘રોગ અસાધ્ય છે. છતાં એને દબાણમાં રાખી શકાય; માત્ર એક કુપથ્યનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.’

રાજા પૂછે, ‘શું કુપથ્ય છે ? એનો હું જરૂર ત્યાગ રાખીશ.’

વૈદ્ય કહે છે, ‘કેરી કુપથ્ય છે, એનો સદંતર ત્યાગ જોઈએ. એકવાર પણ જો સહેજ પણ ખવાઈ, તો જીવલેણ નીવડશે.’

રાજાને વૈદ્યવચન પર પૂરી શ્રદ્ધા હતી, તેથી એ માન્ય કરી લીધું, અને ક્યારેક પણ ભૂલ ન થાય એ માટે રાજ્યમાંથી આંબાના ઝાડ જ કપાવી નાખ્યા. આંબા પાકે ને બજારમાં આવે તો પોતાને ભૂલ થવાનો સંભવ રહે ને ? પરંતુ એકવાર એવું બન્યું કે કોઈક મિત્ર રાજાએ પોતાને ત્યાં બહુ સરસ કેરીઓ પાકેલી જોઈ એની ભેટ આ રાજાને મોકલી.

માણસ ભેટ લઈને આવ્યા, ત્યારે દિવાન જોડે બેઠો છે. એ તરત રાજાને સાવધાન કરે છે, ‘મહારાજા સાહેબ ! ખ્યાલ રાખવા જેવો છે. આ આપના દરદનું

મહાકુપથ્ય છે, એ વસ્તુ આપને યાદ જ હશે.’ રાજા કહે છે હા બરાબર યાદ છે, હું શાનો આ ખાઉં ? પરંતુ રાણીઓ છે, છોકરા છે, તમે બધા છો, તો ભલે ખાઓ. પછી શું કર્યું રાજાએ ? એ ભૂલો પડી ગયો. એણે મહેલમાં પોતાની હાજરીમાં રાણીઓ-છોકરાઓને કેરી ખાવા ભેગા કર્યા, અને પોતાના હાથે કેરીના ચીરિયાં કાપી કાપીને ખવરાવે છે. ખવરાવતા પહેલાં તો એવો પાકો નિર્ધાર હતો કે ‘મારે તો આને અડવાનું જ નથી; પણ બહુ સમય પછી કેરી આવી છે, તો માત્ર આ બધાને હું પ્રેમથી જાતે ખવરાવું;’ પરંતુ આમાં કેરીની સુવાસ ઊડે છે તે એની મીઠાશવાળું સ્મરણ કરાવ્યા વિના રહે ? એટલે હોંશે હોંશે બીજાને ખવરાવતાં પોતાને એની લાલસા જાગી ગઈ, તે પોતે ય લઈને ખાવા બેઠો.

દિવાન રોકે છે, ‘મહારાજા ! મહારાજા ! સભૂર કરો, આપના દરદને આ મહાકુપથ્ય છે. આપ મહેરબાની કરો, આને જરા ય અડશો નહિ.’

રાજા કહે ‘ના, ના, આ તો હું જરાક ચાખવા જેવું જ લઉં છું; ને હવે તો ૧૨ મહિના થયા, તે એમ જરાકમાં શો વાંધો આવવાનો છે ?’ બસ, દિવાનનું માન્યું નહિ; કેરી ચાખી શું, ખાધી, ને તરત રોગે વિકરાળ સ્વરૂપ પકડ્યું. રાજા રીબાઈને મર્યો. આમ ઈન્દ્રિય-વિષયનું સ્મરણ પણ ભૂંડું. રાજાને કેરી દેખવા જ નહોતી મળી ત્યાંસુધી સ્વસ્થ હતો, પણ કેરી દેખવા મળી કે એનાં સ્મરણ જાગ્યાં, ત્યાગનો નિર્ધાર બાજુએ રહી ગયો અને અંતે ખાઈને મર્યો, તે રિબાઈ-રિબાઈને મર્યો.

વિષયસ્મરણમાં કીડીચટકા જેવી લાય ઊઠે ? :-

ત્યારે વિષય યાદ કરાય તે શું કડવાશથી યાદ આવે છે ? યાદ કરતાં પહેલાં ને આવતાં (૧) શું શરીર પર જાણે ખૂબ કીડીઓ ચડી ગઈ ને ચટકા મારે છે. એવી લાય અને વિહ્વલતા થાય છે ? (૨) અથવા ક્યારેક કોઈ કડવી ઝેર જેવી દવા લેવાતી હતી, ને ત્યારે માથાના વાળ ઊંચા થઈ ગયા હતા, તે યાદ આવતાં, (૩) અથવા કોઈ માથું-દાંત-આંખ-પેટનું ભારી શૂળ ઊપડેલું તે યાદ આવતાં, શરીરમાં દુઃખદ ઝણઝણાટી અનુભવાય, શું એવી ઈષ્ટ વિષયોનાં સ્મરણ વખતે દુઃખદ ઝણઝણાટી અનુભવાય છે ? ના રે ના, ત્યાં તો કલેજે ઠંડકનો શેરડો પડે છે, દિલમાં મીઠાશની હૂંફ વ્યાપી જાય છે. ત્યારે પછી એ વિકારની વિહ્વળતા કર્યા વિના રહે ? માટે જ્ઞાની કહે છે પૂર્વ કીડાને યાદ જ કરો મા ! જેમ પૂર્વ ભવની કોઈ વાતો અહીં યાદ આવતી નથી તેથી યાદ કરતા નથી, એમ આ જીવનની એવી રમતને ભૂતકાળની ધોરમાં જ દફનાવી રાખો. ક્યારે ય પણ એને વર્તમાન કાળમાં સહેજ પણ મનમાં લાવો નહિ. ત્યારે પૂછો,-

વિષય સ્મરણથી બચવા ઉપાય :-

પ્ર.- આજના પાગલ જગતમાં જ્યાં દર્શન-શ્રવણ જ ખોટાં મળતાં હોય, ત્યાં એ યાદ આવ્યા વિના કેમ રહે ?

ઉ.- પહેલાં એ કહો “વિષયો અને વિષયરમતો લેશ પણ યાદ પણ આવે એ ભયંકર છે” એવું મનમાં બરાબર બેસી ગયું છે ? જો હા, તો બચવાના રસ્તા છે.

(૧) બને ત્યાંસુધી એવાં દર્શન-શ્રવણનાં સ્થાનથી આઘા રહો.

(૨) એવા સ્થાનમાં મૂકાઈ ગયા હો, તો બને ત્યાંસુધી દષ્ટિ નીચી રાખો, અને કાન પેલા શબ્દો પર ધરો જ નહિ. એ માટે અથવા

(૩) આમ છતાં જો દર્શન-શ્રવણ થઈ જ ગયું, તો મનમાં તરત બીજું કાંક ચાલુ કરી દો. દા.ત.

કુવિચાર રોકવા ઉત્તમચિંતનો :-

(૧) સહેલામાં સહેલો નવકારમંત્ર, તે પણ મનની સામે એના સ્પષ્ટ અક્ષરે અક્ષર વાંચવાપૂર્વક નવકાર સ્મરણ કરો. સ્મરણ નહિ, કહો કે વાંચન તે પણ ગણતરીબંધ, અર્થાત્ આ એક વાર યાદ કે વાંચવાનું થયું, આ બીજી વાર થયું, આ...’

(૨) અથવા ક્રમસર ચોવીસ તીર્થકર ભગવાનને યાદ કરો.

(૩) યા કોઈ તીર્થયાત્રા વિસ્તારથી વિચારો. અથવા

(૪) કોઈ નવતત્ત્વ-કર્મગ્રંથાદિના પદાર્થ ચિંતવો.

(૫) તીર્થકર ભગવાનના કે બીજા મહાપુરુષના કોઈ જીવંત પ્રસંગને વિસ્તારથી વિચારવા માંડો.

(૬) વીતરાગ તીર્થકર પ્રભુને મનમાં લાવી એમના ૮ પ્રાતિહાર્ય ક્રમસર વિચારવા માંડો. યા.

(૭) વીતરાગપ્રભુને મનમાં લાવી એમની આંખોમાં વીતરાગતાનાં દર્શન કરો. છેવટે

(૮) જીવનમાં કોઈ ઉપકારી માતાપિતા જેવાને કેવી વ્યાધિ કે આપત્તિ આવેલી ને એ ઉપકારીને આપણે કેવા ગુમાવેલા, એવું કાંક દિલને ઉપકાર-સ્મરણ-સુકૃતસ્મરણ-ગુણસ્મરણ કરાવે એવું યાદ કરો.

આજના પાપભર્યા જગતની વચમાં રહેતાં પાપથી જો ખરડાવું નથી, પાપ જો મનમાં ય નથી લાવવું તો આ ઉપાય મનમાં વારંવાર ચલાવતાં રહેવાની ને એનો ખૂબ અભ્યાસ પાડવાની જરૂર છે. એ જો મનમાં ચાલુ હશે, આ પ્રસંગે તરત ચાલુ કરતાં આવડતું હશે તો જ પાપદર્શન અને પાપશ્રવણથી બચવાનું થશે, અચાનક એ થઈ જવા પર પાપસ્મરણથી બચવાનું થશે.

જ્યારે આ રીતે અજાણ્યે પણ પૂર્વની વિષય-રમત કે વિષયો યાદ કરવાના

નથી, તો પછી ચાહીને એવા વાંચન દર્શન કે વાતોથી તો એ યાદ કરવાની વાતે ય શી ? એ ભૂલ્યા ન ભૂલાય જેવું હોય ત્યાં પૂર્વે કહ્યા એ ઉપાયોનો ખૂબ અભ્યાસ રાખવાનો; મન દર્શને શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાયમાં લાગી જવાનું. તેથી દૈવી વાડનું પાલન મજેનું થાય.

(૭) સાતમી વાડ :- બ્રહ્મચર્યની સાતમી વાડ આ કે પ્રણીત રસ-આહારનો ત્યાગ રાખો. ‘પ્રણીત’ એટલે દૂધ-દહી-ધી વગેરેથી લયપચતાં. એ વિકાર કરનારા છે. જૈન શાસ્ત્રકારો એટલા જ માટે દૂધ-દહી, ઘી-તેલ, ગોળસાકર-તળેલાંને ‘વિગઈ’ કહે છે, વિકૃતિ કહે છે. એ દુર્ગતિમાં લઈ જનારી છે. લખ્યું છે,-

‘વિગઈ વિગઈ બલા નેઈ’

અર્થાત્ આ દૂધ-દહી-ધી વગેરે વિગઈઓ-વિકૃતિઓ એ જીવને ‘વિગઈ’ અર્થાત્ દુર્ગતિમાં પરાણે-બળાતકારે-અનિચ્છાએ પણ ખેંચી જાય છે. જીવને દુર્ગતિમાં જવું નથી ગમતું, પણ વિગઈઓનો ઉપયોગ એમાં એને ગૃહ્ણ બનાવી વિકારો પોષી, એવા નિઃસત્ત્વ મુફલિસ હલ્કા બાહ્ય ભાવના ચિત્ત પરિણામને જાગતા રાખે છે. કે જેમાં દુર્ગતિનાં કર્મ બંધાયા જ કરે, અને અંતે દુર્ગતિના રવાડે ચડી જવું પડે.

ધન્ના અણગારે દીક્ષા લેતાં જ એ જોયું કે ઊર કોડ સોનેયાના વૈભવમાં વિગઈઓનાં તોફાન બહુ કર્યાં છે, એમાંથી કેવાંય દુર્ગતિનાં ભાતાં બંધાયા હશે ? તો હવે એ કર્મ એમ જ હેઠાં નહિ ઊતરે, માટે વિગઈઓનો જીવનભર ત્યાગ રાખો.’ એમ કરી દીક્ષાની સાથોસાથ અભિગ્રહ ધારણ કર્યો કે ‘જીવનભર છઠ્ઠ છઠ્ઠના પારણે આંબેલ કરીશ.’ ‘આંબેલ’ એટલે આ દૂધ-દહી વગેરે ૬ વિગઈઓનું તો નામનિશાન નહિ, પણ ઉપરાંત કોઈપણ ફળ-મેવો કે શાક પણ નહિ; અરે ! મરચું-કોકમ-ધાણાજીરું વગેરે મસાલા ય નહિ.

સુંદરીએ જોયું કે ‘ભાઈ ભરતે બેન બ્રાહ્મીને તો દીક્ષા લેવા દીધી, પરંતુ મને પટ્ટરાણી બનાવવા ઘરમાં બેસાડી, એ છ ખંડનો દિગ્વિજય કરવા ગયા. હવે એ કોણ જાણે ક્યારે આવે, ને મારે આ રાજાશાહી ઠાઠની વચ્ચે યુવાનીના ઉન્માદ રોકવાના, એ વિગઈઓ ખાઈને કઠિન છે. એમ વિગઈઓનાં ભોજનથી શરીર આવું જ લષ્ટપુષ્ટ સુંદર રહે, તેથી આના પર જાગેલા ઉન્માદને રોકવો પણ મુશ્કેલ છે. માટે બંનેના ઉન્માદને અટકાવવા આ જ રસ્તો કલ્યાણકારી છે કે વિગઈઓના સદંતર ત્યાગ જ કરવા ! બસ, આ વિવેકથી એણે આંબેલ જ શરૂ કર્યા તે સતત કેટલા કર્યા ? સો-બસો વરસ નહિ હજાર-બે હજાર સાલ નહિ, સાઈઠ હજાર વર્ષ શું ? આંબેલ !

ખ્યાલમાં આવે છે ? ૬૦,૦૦૦ વરસ આયંબિલ લગાતાર એક સાથે !

તમારે મહિનામાં ૫ આંબેલ ખરા ? જીવને મહિનામાં ૨૫ દિવસ દૂધ-ધી-સાકર ખાવા મળે, છતાં તૃપ્તિ નહિ, તે મોટી પાંચ તિથિ પણ આંબેલ કે છ-વિગઈ ત્યાગ પાલવતા નથી ! બસ, ‘દૂધ સારું,-ધી સારું,-ગોળ સારો,-સાકર સારી,’ આ જ જાપ ચાલવાનો ? સુંદરી ૬૦,૦૦૦ વર્ષ સુધી એકધારા આંબેલમાં મરી ન ગઈ, ને આપણે ૫-૭ દહાડે એક આંબેલમાં મરી જ જઈએ ? કામ અટકી જ પડે ? બિમાર પડી જવાય, કેમ ? ‘આ દૂધ સારું, ધી સારું...’ જાપ મૂકો; તો તિથિની વિરાધના ન થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૧૯,અંક-૨૩,તા.૬-૩-૧૯૭૧

પ્ર.- પણ આંબેલનું ભાવતું નથી, ત્યાં શું થાય ?

ઉ.- તે શું બે સ્વાદ છે ? પાણીમાં બાફેલું અનાજ એમાં ક્યાં કડવાશ-તુરાશ આવી ? એ તો કુદરતી ખોરાક Natural Food કહેવાય, મોળી મલાઈ-માવા કે ટોપરા જેવો લાગે. છતાં એમ કરો એક દિવસ તદ્દન ભૂખ્યા રહો, ઉપવાસ કરો, પછી પારણે કકડીને ભૂખ હશે એટલે એ વખતે આંબેલનું જ લુખ્ખું ખાઓ, એટલે ભાવતું થઈ જશે અથવા જો એક ઉપવાસે એમ ન બને, તો ૨-૩ ઉપવાસ લાગટ કરો, પછી જુઓ પારણે ખાવાની ચટપટી; ‘લાવો, જે હોય તે લાવો, કોરા મગ લાવો, લુખ્ખી રોટલી લાવો, બધું ચાલશે,’ આવું મન થશે; ને ત્યાં એ ખાતાં ભાવતું થઈ જશે.

બાકી, વિગઈઓ ગમતું ખાવાના સંસ્કાર પાડી પરભવે એ ગમતાની જ શોધ કરાવશે, ને એમાં એક દિ’ અકાળ મોત ! જુઓ પ્રાણીસૃષ્ટિ. કીડા મંકોડા, માખી, માછલા વગેરે જીવો ગમતું ખાવા પાછળ કેવા મરે છે !

પ્રાણી જે આહાર, વિગઈઓ ભર્યા ભોજન, એની ભયંકરતા વિચારો. કહે છે ને કે ‘આહાર તેવો ઓડકાર’ જ્ઞાનીઓએ જેને વિકૃતિ કહી, એ કોઠામાં જતાં આત્મપ્રદેશ સાથે વણાશે પછી એના પર જીવને વિચારો વિષયોના વિકારભર્યા તામસી આવે એમાં નવાઈ નથી.

દાગીના કરતાં વિગઈઓ ભયંકર :-

ભૂલશો નહિ, કપડું-લતું કે હીરા-માણેકના પણ દાગીના તો શરીરની ઉપર રહે છે, ત્યારે આ વિગઈ-ભોજન તો શરીરની ધાતુ સાથે અને આત્મપ્રદેશની સાથે એકમેક થાય છે. એ એની કારમી અસર કર્યા વિના રહે ? કોઈનું એકવાર ખાધેલું અન્ન શું, પીધેલો ચાહનો કટોરો પણ એની શરમમાં તાણી જાય છે. એમાં ય જેવો

આહાર તેટલી શરમ પડે છે. પકૂવાન જમાડ્યા તો વધારે શરમ પડે છે; ને વારંવાર જમાડ્યા તો ખૂબ શરમમાં તણાવાનું થાય છે. તો પછી વારંવાર વાપરેલી વિગઈઓ જીવને ઉન્માદમાં નહિ તાણી જાય ? ભલે ને વ્યવહારથી શીલ-સદાચાર પાળતા હો, પરંતુ

પરાયી સ્ત્રી સાથે વાતવ્યવહાર કેમ ગમે છે ? એના પર દ્રષ્ટિ પડતાં શાતા કેમ લાગે છે ? સ્ત્રીઓ-યુવતીઓની નમણી કાયા મીઠી કેમ લાગે છે ? સળગતી ભઠ્ઠી કે ફાડી ખાનારી વાઘણ જેવી કેમ નથી લાગતી ? વિગઈઓનાં ભક્ષણ એવા વિકારોને પોષે છે; પછી એ બીજાં બંધનોની રુએ ભલે માત્ર-દર્શન-વાતચીતથી સંતોષ મનાવે; પણ એમાં મીઠાશ લાગે, કિન્તુ વાઘણ જોતાં થાય એવી કમકમી નહિ, એ વિગઈઓના વિકારોનો પ્રભાવ છે. દૂધ-દહી-ધી વગેરે વિગઈઓ ભૂંડી છે. એ વિકાર-વાસના-ઉન્માદ જગાડનારી છે. એટલે જ

દમયંતી બાર વરસ વિગઈઓ છોડે છે. જંગલમાં એ પતિ નળ દ્વારા એકલી છોડાતાં વિચારે છે કે ‘હવે કોણ જાણે પતિ ક્યારે મળે ? એમાં જો યુવાનીના ઉન્માદથી વાસના જાગે તો રખે ને ઉન્માર્ગે લઈ જાય તો ? માટે એ ન જાગે એવા ત્યાગ રાખું.’ તો એણે ચાર મહાન ત્યાગ કર્યા, પતિ ન મળે ત્યાં સુધી,-

- (૧) છ વિગઈઓ વાપરવી નહિ,
- (૨) શય્યામાં સૂવું નહિ.
- (૩) શૃંગાર સજવા નહિ.
- (૪) રંગીન વસ્ત્ર પહેરવું નહિ.

એણે જોયું કે ‘આ વિગઈઓ મુલાયમ શય્યા-શૃંગાર અને રંગીન વસ્ત્ર-વાસના-વિકારને ઉત્તેજિત કરનારા છે, માટે પતિના વિરહમાં એનો ત્યાગ સારો.’ આમાં પહેલા નંબરમાં વિગઈઓનો ત્યાગ રાખ્યો. જો જો, પતિ મળવાને બાર વર્ષના વહાણાં વાવાનાં છે. તેમ એને તો એ ય ખબર નથી કે બાર વર્ષ જશે કે બાવીસ વરસ જશે. છતાં કેમ તો કે શીલ-સદાચારની ભાવનાને જીવનભર ટકાવવી છે, માટે એની ખાતર જિંદગી સુધી ય એની દુશ્મનભૂત વિગઈઓ-શય્યા-શૃંગાર વગેરે ન મળે તો કાંઈ નહિ એનો ત્યાગ કરવો પડે તો કરવાનો’

ઊંચા માનવજીવનમાં જ સારી ભાવનાઓ કેળવવાની અને વાસનાઓ ઊઠતી દબાવવાની સારી સગવડ છે.

એ કરવાને બદલે જો એ મેલી વિચારણાઓ અને વાસનાઓને બેફામ બનાવી તો એ જીવની પૂંઠે લાગશે, એથી હલકા ભવ ને હલકી પાપપ્રવૃત્તિઓ મળશે. વિગઈભોજન અને વિભૂષા ટાપટીપ વગેરે વાસનાને બેફામ બનાવનારાં છે

અને એથી જીવ ચીકણાં પાપકર્મ બાંધે છે.

(૮) આઠમી વાડ : અતિભોજનનો ત્યાગ :-

બ્રહ્મચર્યની ૮મી વાડમાં અતિમાત્રાએ આહારનો ત્યાગ કરવાનો છે આનો અર્થ એ, કે લુપ્તો આંબેલનો આહાર પણ પોતાની ભૂખના પ્રમાણથી અધિક નહિ લેવાનો, બલકે એમાં ભૂખ કરતાં કોળિયા ઓછા લેવાના ઊણોદરી રાખવાની, ત્યાં એમ નહિ વિચાર કરવાનો કે

પ્ર.- લુપ્તું ભોજન તો સાવ રસકસ વિનાનું છે, એ જરાક વધુ લેવાય એમાં શો વાંધો ? ઊલટું એવું તો જરા વધારે લીધું હોય તો શરીરમાં કસ પૂરે ને ?

ઉ.- ના કસ ન પૂરે. એનું કારણ એ, કે પેટમાં પાચક રસોનું રેશનિંગ છે, તે અમુક પ્રમાણમાં મળે, તેથી એનાથી અમુક પ્રમાણમાં જ ખોરાકનું પાચન થાય. જેવી રીતે રેશનમાં અમુક જ માપમાં સાકર આવી, એને યોગ્ય પ્રમાણના પાણી-દૂધ યા બીજી વસ્તુમાં નાખો તો એ એને ગળ્યું કરે, પણ વધુ પ્રમાણના પદાર્થમાં નાખો તો વેડફાઈ જાય. એવી રીતે પેટના પાચક રસોના પ્રમાણમાં ખોરાક લેવાય, એને તો એ પચાવે, પરંતુ પ્રમાણથી અધિક ભોજન જો લેવાય, તો રસો વેડફાય એટલું જ નહિ, પણ વણપચ્યા આહારમાંથી વાયુ વગેરે વિકૃતિ થાય, અજીર્ણ થાય. ત્યારે પૂછો,

પ્ર.- પણ તેથી બ્રહ્મચર્યને શો વાંધો આવે ?

ઉ.- વાંધો એ રીતે આવે કે વાયુ પિત્ત વગેરે વિકૃતિઓ શરીરની વીર્યધાતુને ઉત્તેજિત કરે છે, તેમ અંગોમાં ઈદ્રિયોમાં પણ વિકાર કરે છે. આહારના અજીર્ણનો વિકાર આખા શરીરમાં પ્રસરી જાય છે, તે અંગો અને વીર્ય ઉપર વિકાર ન કરે ? માટે જ્ઞાનીઓએ ભવ્યાત્માને આ સૂત્ર પકડાવ્યું છે ‘હિયાહારા મિયાહારા’ અર્થાત્ (૧) પ્રકૃતિને હિતકારી આહાર અને (૨) મિત-પરિમિત આહાર કરનારા સુખી રહે છે.

(૧) ‘પ્રકૃતિને હિતકારી’ એટલે શરીરની જેવી વાયુની યા પિત્તની યા કફની પ્રકૃતિ, તેમજ આત્માની જે કામ-ક્રોધાદિની પ્રકૃતિ, એને સતેજ ન કરે, કિન્તુ શરીર-આત્મા બંનેને સ્વસ્થ રાખે એવા પ્રકારનો આહાર. વાયુની પ્રકૃતિવાળો વાલ-વટાણા ઉપાડે તો વાયુ વધે. પિત્તવાળો તેલ-મરચાનો રસિયો થાય તો પિત્ત વિક્ષેપે. કફવાળો દૂધ-ઘી-સાકરનું જોર રાખે તો કફ વધે. એમ, વિકારી વિગઈઓ પર જોર મારે તો કામપ્રકૃતિ સતેજ થાય. એમ, બહુ મરચાં વગેરે ખાય તો ગુસ્સાની પ્રકૃતિ પોષાય. આ બધાના અતિરેકમાં સ્વસ્થતા ન રહે. એટલે શરીર-આત્મા બંનેની પ્રકૃતિને હિતકારી તે કે જ્યાં આ બધા પદાર્થો ખાવા પર ખૂબ

અંકુશ હોય. તો જ વિકાર ન થાય અને બ્રહ્મચર્યના ભાવ ટકી રહે.

(૨) ‘મિતાહાર’ એટલે ભૂખના પ્રમાણની અંદર રહીને જે આહાર લેવાય તે, પરિમિત-મર્યાદિત ખવાય તે. ખાતાં ભૂખ શમી ગઈ એટલે મોંમાં અમી અને પેટમાં પાચક રસો છૂટવા જેટલા છૂટી ગયા, હવે વધુ છૂટે એમ નથી; તેથી હવે જે ખવાય એ મર્યાદા બહારનું સમજવું. એ આ પહેલાં ખાધેલાના ભેગું ભળવાનું. અમી અને પાચક રસની કમી પડવાની, તે કોળિયે કોળિયાના ખોરાકને કમી પડવાની. ત્યારે વિચારો કે એનું પચન કેવું થવાનું ? એમાંથી જે મોટો ભાગ રસ-રુધિરાદિ ધાતુરૂપે બનવાનો હતો તેના બદલે હવે મોટો ભાગ ખળ-મળરૂપે તૈયાર થશે, તેથી વાયુ વગેરે વધશે. એજ અજીર્ણ, જીર્ણ નહિ, પચેલું નહિ. એથી શરીરમાં એક પ્રકારની વિકૃતિ પેદા થશે અને તેની ખરાબ અસર વીર્ય સુધીની ધાતુ પર પડવાની. ત્યાં બ્રહ્મચર્યના ભાવને ધક્કો પહોંચે એમાં નવાઈ નથી.

વિકૃતિમાં શરીરમાં ખોટી ગરમી વધે છે, જેથી કેટલીકવાર તાવ પણ આવી જાય છે. એ ન દેખાય તો પણ એ ખોટી ગરમીથી વીર્ય પાતળું પડી વહેવા માર્ગ શોધે છે. એથી પણ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યના ભાવને ધક્કો પહોંચવા સંભવ છે. આવું અગર લુપ્તમાં પણ થાય, તો વિગઈઓના ભોજનમાં તો પૂછવાનું જ શું ?

તાત્પર્ય, અધિક પડતો આહાર-ખોરાક એ શરીરમાં વિકારકારક હોવાથી એનો ત્યાગ એ બ્રહ્મચર્યની એક વાડ છે.

(૯) નવમી વાડ વિભૂષાત્યાગ :-

બ્રહ્મચર્યની નવમી વાડમાં વિભૂષાનો ત્યાગ કરવાનો છે. ‘વિભૂષા’ એટલે શરીરની શોભા-ટાપટીપ-ઠઠારો. પછી તે ફેશનેબલ વાળની પાંચી-પટિયાથી થાય, યા બહુ કિંમતી કે રંગબેરંગી વસ્ત્રોની વેશ-ભૂષાથી થાય, યા સાદા પણ ઉદ્ભટવેશથી બને, અથવા બહુ દાગીનાના ઠઠારાથી કરાતી હોય. બ્રહ્મચારીને કે સદાચારીને આ બધું જોખમી છે. એમાં મોહની વૃદ્ધિ થઈ એ બ્રહ્મચર્ય-સદાચારના કડક ભાવને ઢીલા બનાવે છે.

આજની પદ્ધતિનો વિચાર કરીએ ત્યારે આંચકો અનુભવવો પડે છે કે આર્ય દેશમાં આ શું ? પૂર્વે જે વિભૂષા વેશ્યા-ગણિકા-ગાયિકા-નર્તિકાની કહેવાતી તે આજે વિભૂષા બીજી આર્ય સન્નારીઓમાં અને કોઈ શ્રાવિકામાં ય દેખાવા માંડી છે. રસ્તે જતી એવી જો નજરે પડી ગઈ તો ભૂલા પડી જવાય કે આ શ્રાવિકા છે કે ગણિકા ? ગણિકા અને શ્રાવિકાની વેશપદ્ધતિમાં ફરક ન હોય ? વાડનો ભંગ જાતે કરીને બીજા કેટલાને કરાવે ? આ શરીરના ઠઠારામાં આત્માનું ભાન ક્યાં રહે ? કહ્યું છે-

‘વિભૂસા ઈત્થીસંસગ્ગો પણીયરસભોયણં,
સયા અત્તગવેસિસ્સ વિસં તાલઉડં જહા.’

શરીરાદિની શોભા, સ્ત્રીસંસર્ગ અને વિગઈઓનાં ભોજન, એ સદા આત્મ-ગવેષીને માટે તાલપૂટ ઝેર જેવા છે.

‘આત્માનો ગવેષક’ એટલે કે આત્માના દોષો શોધી શોધીને એને હટાવવાની તથા ગુણોને સંઘરવા વધારવાની લગનીવાળો. ત્યારે કોઈ આ દોષો કાઢવાની ચિંતા જ કર્યા વિના ‘હું ધ્યાન કરવા દ્વારા આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવા માગું છું’ એમ આંખ મીચીને ખાલી અંદરમાં જોયા કરતો હોય, તો માત્ર એ રીતે આત્મ સાક્ષાત્કાર કરી શકે નહિ. ખરી આત્મદર્શન કરવાની લગની આત્માના નાના-મોટા કામ-ક્રોધ-લોભ-મદ-માન-મમત્વ વગેરે દોષો શોધ્યા વિના અને એનો નિકાલ કર્યા વિના આવી શકે નહિ. ખરું આત્મદર્શન તો આત્માના મોહ-અજ્ઞાન વગેરે સમસ્ત દોષો ટાળીને ગુણસ્થાનકની ઊંચી પાયરીએ ચડાય ત્યારે ૧૩ મા ગુણઠાણે કેવળજ્ઞાન આવ્યેથી થવાનું. તે પહેલાં આત્મ અનુભવ આવે એ આત્માના દોષોના નિકાલ કરવાના પ્રયત્ન પર આવે. જેટલા અંશે દોષોનો ઢૂસ કરાય એટલા અંશે આત્માનુભવ થાય. એટલે જ,

જૈનશાસનમાં મુખ્ય વાત પહેલી વાત દોષનાં નિકાલની છે.

કયા કયા દોષ જતાં કેવાં કેવાં ગુણ આવે ?

(૧) જીવો પર નિર્દયતા અને ગુણવાન પર દ્વેષ એ દોષ છે, એનો નિકાલ કરવામાં આવે ત્યારે પ્રાથમિક સહજમલ-નાશની ભૂમિકા આવે. માટે કહ્યું ‘દુષિતેષુ દયાત્યન્તં, અદ્વેષો ગુણવત્સુ ચ...’ દુઃખિત જીવો પર અત્યંત દયા અને ગુણવાન ઉપર અદ્વેષ એ સહજમળ નાશનાં લક્ષણ છે.

(૨) એમ આગળ, તીવ્ર ભાવે પાપ સેવન અને સંસાર પર રુચિ આસ્થા એ દોષ હોય ત્યાંસુધી અપુનર્બન્ધક અવસ્થાની ભૂમિકા ન આવે. માટે કહ્યું, ‘પાવં ન તિવ્વ ભાવા કુણઈ, ન બહુ મન્નઈ ભવં ઘોરં...’ અર્થાત્ તીવ્રભાવે પાપ ન આચરે, તેમજ ઘોર સંસાર પર બહુમાન-આસ્થા-રુચિ ધરે નહિ...એ અપુનર્બન્ધક જીવ છે. એટલા દોષ ત્યાગથી એવા બનાય.

(૩) વળી મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી રાગ-દ્વેષ-કષાયો એ દોષો છે, એ હોય ત્યાં સમ્યક્ત્વની ભૂમિકા ન આવે. માટે કહ્યું, ‘દર્શનમોહ વિનાશથી જે નિર્મળ ગુણઠાણ, તે નિશ્ચય સમકિત કહ્યું...’ અર્થાત્ મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી રાગાદિનો નાશ થવાથી જે નિર્મળ આત્મ-પરિણામ બને તે નિશ્ચયથી સમકિત સમ્યક્ત્વ કહેવાય. વાત આ છે, દોષ ટાળતા આવો તો ઉપર જવાય.

(૪) એ રીતે, હિંસાદિ પાપો ગમે તેટલા કરવાની છૂટ હોય, કોઈ માનસિક મર્યાદાબંધન ન હોય અર્થાત્ પૂરી પૂરી અ-વિરતિ હોય, એ દોષ છે. એ હોય ત્યાં સુધી દેશવિરતિ પાંચમું ગુણઠાણું ન લાધે. માટે કહ્યું, સ્થૂલ પ્રમાણમાં યાને મોટો મોટો પણ પ્રાણતિપાત-મૃષાવાદાદિ પાપનો પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ ત્યાગ કરો, અણુપ્રત ધારણ કરો એટલે દેશ વિરતિ-ગુણસ્થાનક આવે. આમાં ય દોષત્યાગ કહ્યો.

(૫-૮) ત્યારે (૫) એ હિંસાદિ પાપો-દોષોના સર્વેસર્વા ત્યાગની પ્રતિજ્ઞામાં યાને સર્વવિરતિમાં આવો એટલે દેશ ગુણસ્થાનકે ચડાય. (૬) પછી પ્રમાદ દોષ છોડો એટલે ૭ મા અપ્રમત્સંયત ગુણસ્થાનકે આરૂઢ થવાય. (૭) પછી પણ બાકીના હાસ્યાદિ તથા વેદ અને સૂક્ષ્મ પણ કષાય, એ દોષોનો ત્યાગ કરતા ચાલો એટલે ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનકે ચડી, મોહના સર્વદોષ ગયે ૧૦ મા ગુણસ્થાનકેના અંતે વીતરાગ બનાય (૮) યાવત્ અજ્ઞાન-નિદ્રાદોષ સંપૂર્ણ ટાળો એટલે ૧૩ મે સયોગી કેવળી ગુણઠાણે ચડી સર્વજ્ઞ બનાય.

ગુણ આત્મામાં અપ્રગટ રહેલા જ છે, દોષ ટાળતા આવો એટલા પ્રમાણમાં ગુણ પ્રગટ થાય.

આમ જોઈએ તો સમજાશે કે દોષોનો નિકાલ એ જૈનશાસનમાં ખૂબ જ અગત્યની અને પાયાની વસ્તુ છે. આ સહજમલ નાશ, અપુનર્બન્ધકદશા, સમ્યક્ત્વ..., વગેરે એ અંશે અંશે આત્માનુભવ છે. એ દોષોને ટાળવાની પરવા કર્યા વિના માત્ર આત્માનું ધ્યાન ધરવાથી આત્માનુભવ શી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે ?

બધી ય સાધના કરીએ, એ દોષોના ઢૂસ માટે છે.

દેવપૂજાની સાધનામાં કયા દોષ ટળે ? :-

ભગવાનની આપણા પૈસા ખરચી સુંદર પૂજા આંગી કરીએ એ

(૧) ભગવાન પ્રત્યેની કૃતઘ્નતા દોષને ટાળવા માટે છે,

(૨) અપાત્ર કુપાત્રોમાં ધન વેડફી નાખવાના દોષને ટાળવા માટે છે.

(૩) પરમેશ્વર કરતાં પૈસાને વધુ વહાલા કરવાનો દોષ હટાવવા અર્થે છે.

એટલે એવો સારો ખરચ કરી પ્રભુપૂજા કરવા જઈએ, ત્યાં મનને એમ થવું જોઈએ કે,

(૧) ‘હું પ્રભુના પ્રતાપે જ આ સારો મનુષ્યભવ અને આરોગ્ય-પૈસા-ખાનપાનાદિની બધી પુણ્યાઈ પામ્યો છું. તો પ્રભુએ તો મારું ઘણું કર્યું, હવે પ્રભુનું હું થોડું ય ન કરું ? માટે પ્રભુને ‘ટીકી’ ન કરાય. પ્રભુની પ્રત્યે કૃતઘ્ન ન બનાય. પ્રભુની સારા ખરચથી પૂજા કરી મારે પ્રભુ પ્રત્યે અંશે પણ કૃતજ્ઞતા બજાવવી જ જોઈએ. તો લાવ સારો ખરચ કરી પ્રભુ-પૂજા કરતો રહું. પ્રભુના પ્રભાવે ધન

પામ્યો, ને એના વડે પ્રભુની ભક્તિ ન કરું, તો બાપ પાસેથી માલમૂડી લઈ બેસી બાપને ઓરડીમાં ઘાલી સંભાળ ન લેનાર કૃત્તવ્ય પુત્ર જેવો ગણાઉં.’

(૨) ‘પુણ્યે મળેલું ધન કુટિલ કાયા, સ્વાર્થી અને પાપાસક્ત કુટુંબ તથા વ્યવહાર, દાક્ષિણ્ય અને માનાકાંક્ષાથી જમાઈ-જોગી કૂવા-સ્કૂલ-ઈસ્પિતાલ વગેરે અપાત્ર-કુપાત્રોમાં ઘણું ય ખરચાય છે, ષટ્કાયજીવોના સંહારમાં જાય છે, પત્ની પુત્રાદિના મોહ અને વિષયરાગના પોષણમાં વપરાય છે. તો લાવ, પરમપાત્ર વીતરાગ પ્રભુના પલ્લે પાડી ધનનો સુંદર વિનિયોગ કરું. જેથી મારા આશ્રિતો પણ એ શીખે, તેમજ સારી આંગી ભક્તિ જોઈ બીજાઓ પણ સારી ભાવના પામે.’

(૩) ‘આગળ ઉપર પણ આ પ્રભુથી જ મારે તરવાનું છે, પ્રભુથી જ સદ્ગતિ પામવાની અને ઊંચે આવવાનું છે, સંઘરેલા ધનથી નહિ, તો ભગવાન તમે વહાલા, પણ મારા પૈસા વધુ વહાલા’ એમ કરી નાદાનિયતથી પ્રભુ કરતાં પૈસાને વધુ વહાલાં ન કરું. પ્રભુભક્તિ જતી કરી પૈસાને સંઘરી ન રાખું; પણ પૈસાને જતા કરી પ્રભુભક્તિને સંઘરતો રહું; પૈસા કરતાં પ્રભુને વધુ વહાલા કરું તે વહાલ સક્રિય ભોગ આપીને. વીતરાગ પ્રભુની ભક્તિમાં ખરચું એથી પૈસાની મૂર્છા પણ ઘટે અને પ્રભુની મમતા ય વધે.

જુદી જુદી સાધનામાં કયા કયા દોષ ટાળવાના ? :-

(૧) આમ જિનશાસનમાં પરમાત્મભક્તિ પણ શા માટે ? પરમાત્મા પ્રત્યેની કૃત્તવ્યતા, અપાત્ર-કુપાત્રની ભક્તિ, માનાકાંક્ષા તથા ધનની અતિ મૂર્છાનો દોષ ટાળવા માટે.

(૨) સામાયિક-પોષધ શા માટે ? ચોવીસે કલાકની જીવહિંસાદિ સાવધ પાપભર્યા વ્યાપારની છૂટનો દોષ યાને અવિરતિનો મહાદોષ ટાળવા માટે.

(૩) રોજ જિનવાણી-શ્રવણ શા માટે ? આત્માનું વિસ્મરણ અને આત્મ-દોષોની ઉપેક્ષા તથા સુકૃતો-સદ્ગુણો-સદાચારોના વિસ્મરણનો દોષ ટાળવા માટે.

એમ, શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય શા માટે ? મનને કુજૂલ વિચારો, અથવા વિષયો તથા હિંસાદિ પાપના વિચારો, દુર્ધ્યાન, કષાયો વગેરેમાં તણાવાનો દોષ ટાળવા માટે; એમ તત્ત્વ-અજ્ઞાનનો દોષ ટાળવા માટે.

(૫) ત્યાગ-તપ શા માટે ? રસલાલસા ને આહારસંજ્ઞાનો દોષ ટાળવા માટે.

(૬) ક્રિયાઓ શા માટે ? હરામહાડકાનો તથા દેવ ગુરુ-જ્ઞાન આદિના અવિનય વગેરેના દોષ ટાળવા માટે. આમ વિચારશો તો દેખાશે કે જૈનશાસનમાં દોષોને ટાળવા પર પ્રધાન મહત્ત્વ આપ્યું છે. સારાં થવું છે તો એકલા સુકૃતથી નહિ થવાય; પણ દોષોને ટાળવા પર પહેલું ધ્યાન આપવું પડશે.

અનાદિકાળથી જીવ સંસારમાં ભટકે છે તે માત્ર સુકૃતોના અભાવે નહિ, સુકૃતો નથી કર્યા માટે નહિ, કિન્તુ દોષોને સંઘરી રાખ્યા છે માટે.

નહિતર સુકૃત તરીકે તો અનંતી વાર ચારિત્ર સુધીના દ્રવ્યસુકૃતો કર્યા એ એળે કેમ ગયા ? કહો, કે સુકૃત તો આચર્યા પણ દોષ ન ટાળ્યા માટે રખડતા રહ્યા. દોષોમાં કષાયના આવેશ, જડની દૃષ્ટિ, જડનું મૂલ્યાંકન, પુદ્ગલાનંદીપણું સંસારનો રસ. હૈયે મૈત્રી-કરુણાનો અભાવ, આપમતિ, અર્થ-કામનો તીવ્રરાગ, મિથ્યાત્વ..., વગેરે દોષો ટાળ્યા નહિ, તેથી જ આજસુધી ભવમાં ભટકતા છીએ.

ત્યારે શીલ-બ્રહ્મચર્ય પાળવું હોય એને માટે સ્ત્રી-સહવાસ, સ્ત્રી-કથા વગેરેની જેમ પ્રણીત રસ-વિગઈઓ એ દોષરૂપ છે. તેથી કહ્યું કે આત્મ-ગવેષીને વિભૂષા સ્ત્રીસંસર્ગ અને પ્રણીતરસ એ તાલપુટ ઝેર જેવા મહાદોષ છે. ત્યારે પૂછો,

પ્ર.- વિભૂષા યાને શરીરાદિની શોભા-ટાપટીપ-ઠઠારો કરે એમાં શીલ-બ્રહ્મચર્યને શો વાંધો આવે ?

ઉ.- વાંધો આ રીતે આવે. વિભૂષા-ટાપટીપ કરાય તો શા માટે ? એનું હાર્દ તપાસો તો એમાં શીલ-બ્રહ્મચર્યના ઘાતક તત્ત્વની ગંધ દેખાશે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૨૪, તા. ૬-૩-૧૯૭૧

વિભૂષા પાછળના મલિન આશય :-

(૧) વિભૂષા-ટાપટીપ-ઉદ્ભવવેશ-શણગારમાં પોતે એટલે કે પોતાનું શરીર ખૂબ સારું શોભી ઊઠે એવી વૃત્તિ હોય, તે શરીરના સુંદર રૂપના અતિ રાગની વૃત્તિ છે. હવે જ્યારે પોતાના શરીર-સૌંદર્યના રાગનું માનસ થયું, તો તે સ્ત્રીના શરીરરૂપ તરફ કેમ નહિ ખેંચાય ? કેમ રાગ નહિ કરે ? માણસનું મન તો એનું એ જ છે. જો એ જડ દેહના રૂપનું લુબ્ધ બન્યું, તો પછી એ યાહ્ય પોતાના દેહરૂપનું શું કે બીજા પુરુષના દેહરૂપનું શું, યાહ્ય બીજા પુરુષદેહરૂપનું શું કે બીજી સ્ત્રીના દેહરૂપનું શું, બધે જ લુબ્ધ બનવાનું. અહીં પૂછો,

પ્ર.- એમ તો પોતાના પૈસા પર રાગ હોય છે તેથી શું નીતિમાન માણસને બીજાના પૈસા પર રાગ-મમત્વ થોડા જ થાય છે ?

ઉ.- તે એ તો પોતાના પૈસા પર સામાન્ય જ રાગ હોય ત્યાંસુધી જ પરધન ઉપર રાગ નહિ થાય; પરંતુ જો પોતાના ધન પર ગાઢ રાગ થઈ જાય, તો પછી પ્રલોભક અનુકૂળ સંયોગ મળતાં પરધન ઉપર રાગ થતાં વાર નહિ લાગે. પછી કાયદો, વ્યવહાર, બેઆબરૂ વગેરેના ડરથી ચોરી-અનીતિ ન કરે એ જુદી વાત.

પરંતુ જો એવી કોઈ રીતરસમમાં એ ભય રહે એવો ન હોય, તો તો એ રીતે પરધન ઘરભેગું કરતાં આંચકો નહિ આવે. આજે બે નંબરના પૈસામાં શી સ્થિતિ છે ? સ્વધન યાને શ્રીમંતાઈ પર ગાઢ રાગ એ પરધન પર રાગ કરાવી પરધનને યેન કેન પ્રકારે ખેંચાવે છે ને ? સ્વની ચીજ પર પણ ગાઢ રાગ ખતરનાક.

બસ, એ પ્રમાણે શરીર અંગે સમજી રાખો. અહીં શરીર પર સામાન્ય રાગ છે અને તેથી એને સાફ ચોખ્ખું રખાય, સાદા-ચોખ્ખા વસ્ત્રથી એની લાજ ઢંકાય, ત્યાંસુધી પર શરીર પર મન નહિ ખેંચાય. એ ખેંચાણમાં અનીતિ દુરાચાર લાગશે પરંતુ સ્વશરીરના રૂપ પર જો ગાઢ રાગ થયો. (અને વિભૂષા-ટાપટીપ-ઠઠારો કરવામાં એ રાગ સહજ થાય,) ત્યાં પછી પરદેહના રૂપ યાવત્ સ્ત્રીના દેહરૂપ ઉપર મન ખેંચાવાનું. ત્યાં અનીતિ-દુરાચાર બાજુએ મુકાવાનો.

આ આડકતરી રીતે સ્ત્રીદેહના રૂપ પર આકર્ષણ ઊભું થાય એ શીલ-બ્રહ્મચર્યનું ઘાતક તત્ત્વ છે. એ ઊભું કરનાર મૂળ વિભૂષા કરવામાં થતો મલિન આશય છે.

(૨) વિભૂષા પાછળ શો મલિન આશય છે એમાં એક વાત આ જોઈ કે વિભૂષા-ટાપટીપમાં પોતાના શરીરરૂપનો વિશેષ રાગ થવાથી એ રાગ પછી પરસ્ત્રીના દેહનારૂપ પર પણ જઈ પહોંચે છે. તેથી એવા રાગને પોષનારી વિભૂષા કરી શરીરનો સુંદર દેખાવ કરવામાં મલિન વૃત્તિ છે.

બીજી રીતે મલિન આશય એ છે કે વિભૂષા કરીને શરીર શોભિતું બનાવી શું કરવું છે ? કાંઈ એ કરી એકાંતમાં બેસી નથી રહેવું, કિન્તુ ઘરવાળાને કે બહારથી કોઈ આવે એને, અથવા બહાર જઈ બીજાને બતાવવું છે, અને સારા દેખાવું છે. એમાંય વિશેષ કરીને સ્ત્રીઓની નજરમાં સારા રૂપાળા ફક્કડ દેખાવું છે. ત્યારે સ્ત્રી આકર્ષાય એટલે એને શો ભાવ જાગે ? વૈરાગ્યનો ? કે રાગનો ? અને સ્ત્રીને પુરુષજાત તરફ રાગ થાય એ સ્નેહ-રાગ કે કામરાગ ? એવો કામરાગ જાગવામાં નિમિત્તભૂત પેલાની વિભૂષા છે. એવી આ રાગ જગાડનારી એવી વિભૂષા કરવાની વૃત્તિ એ મલિન આશય છે. પોતાને પણ કેમ સ્ત્રીજાતનું આકર્ષણ કરવાનું મન યાને રાગ થાય છે ? કહો, એ રાગ પણ કામરાગનો એક પ્રકાર છે. તેમાં રાગ એ મલિન ભાવ છે.

વિભૂષામાં પ્રભુ આગળ નફટાઈ :-

આજે ઉદ્ભટ વેશવિભૂષા કરનારા કુમાર-કુમારિકાઓ અને યુવાન-યુવતીઓ આવા કામરાગના પ્રકારમાં સળગી રહ્યા છે અને બીજાને સળગાવી રહ્યા છે એમને બહાર ગયે વેશ પર મુખ્ય પ્રધાન રહે છે, અન્ય પુરુષ-સ્ત્રીની નજર આકર્ષવા

તરફ દૃષ્ટિ રહે છે. અરે ! ભગવાનના પવિત્ર મંદિરમાં આવે તો ય આ દૃષ્ટિ ! એ ઝેરી ? કે અમૃતમય પવિત્ર ? એ વીતરાગ ભગવાનની આગળ ઉલ્લંઠાઈ-નફટાઈ કે વિનય-ભક્તિ-બહુમાન ? એવી ઉલ્લંઠાઈ-નફટાઈ આચરવામાં આત્માનું નિકંદન જ નીકળે ને ? ત્યારે પ્રભુની સમક્ષ પણ એવા તરફ આકર્ષનારા અને એના પર દૃષ્ટિ નાખી ઠંડક અનુભવનારા પણ ઉલ્લંઠાઈ કરે છે કે પ્રભુનો વિનય ?

વિભૂષામાં પ્રતિક્રમણ સાચું ક્યાં ? :-

વિભૂષા માત્ર કેશ-વસ્ત્ર-અલંકારની જ નહિ, કિન્તુ રાચરચીલું-ફર્નીચર વગેરે બીજી ચીજવસ્તુની પણ કરાય એ દિલમાં વિલાસના ભાવ જગાડે છે, મોહને ઉત્તેજિત કરે છે, એના દરેક વારનાં દર્શને રાગમૂઢતા જગાડે છે. ત્યાં એના કુસંસ્કાર કેવા જામતા જાય ? દિલ વિલાસભર્યું બનવાથી વૈરાગ્ય ક્યાં ઊભો રહે ? પુદ્ગલના જ ઠઠારામાં દિલ ઠરતું હોય ત્યાં આત્મા ક્યાં યાદ જ આવે ? આત્માના દોષ-દુષ્ટ્યો પર દૃષ્ટિ જ શાની જાય ? દોષ-દુષ્ટ્યોની ગર્હા-નિંદા-પશ્ચાત્તાપ માટે પ્રતિક્રમણ છે. પ્રતિક્રમણ કરતો હોય પરંતુ ત્યાંય વિભૂષા-વિલાસની વસ્તુ પર જો ધ્યાન જાય તો પેલી નિંદા-ગર્હા-પશ્ચાત્તાપ જાગે જ શી રીતે ? જાગ્યા હોય તો ય ક્યાંય સુકાઈ જાય. ત્યાં સાચું પ્રતિક્રમણ શી રીતે થાય ?

વિભૂષા ભયંકર છે. માટે જ એને ટાળવી એ બ્રહ્મચર્યની વાડ છે, એમ જ્ઞાનીઓ બતાવે છે. બ્રહ્મચર્ય-શીલ-સદાચારના સુંદર પાલન માટે નવે વાડનું પાલન બરાબર જોઈએ, એમ મહાત્મા પેલા મોહદત્તને કહી રહ્યા છે.

મોહદત્તની ધર્મમાં ફલંગ : કેમ આવે ? :-

મોહદત્તને મુનિરાજ કહે છે આ પ્રમાણે તું શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનું પાલન નવવાડ સંપૂર્ણ પાળવા સાથે કર. તેમ, બ્રહ્મચર્ય સહિત દશ પ્રકારના ક્ષમાદિ યતિધર્મનું પાલન બરાબર કરીશ તો અંતે તું તે સ્થાનને પામીશ જ્યાં જન્મ નથી, મૃત્યુ નથી; જ્યાં નથી રોગો, જ્યાં નથી માણસને આવતા દુઃખો. એવા શાશ્વતા શિવસુખમય મોક્ષને તું પામીશ.'

ત્યારે મોહદત્ત કહે છે, 'ભગવંત ! જો હું યોગ્ય હોઉં તો મને એવા ધર્મના પાલનની દીક્ષા આપો.'

કેમ આમ એકદમ તૈયાર થઈ ગયો ? તમે ધર્મની વાત આવે તો કહો છો ને કે ધીરે ધીરે ચડાય ? તો આ કેમ એકદમ જ ફલંગ મારવાનું કહે છે ? એટલા જ માટે કે એણે ભયંકર કૃત્ય કરેલ છે. ત્યારે તમને એમ લાગશે કે 'એટલે તો એ કહે અમે ક્યાં એવાં ભયંકર કૃત્ય કર્યાં છે ?' પરંતુ ભાગ્યવાન ! એ વિચારજો કે

ભલે કદાચ આ જનમમાં તમે ડાહ્યા શાણા જ રહ્યા હો, પરંતુ શું તમારા પૂર્વભવોની તમને ખબર છે કે ત્યાં તમે કેવાં વેતરણ નહિ કર્યા હોય ? અને શું ત્યાંના ખરાબ અધમ કૃત્યના હિસાબ ત્યાં પતી ગયા ? ના; ત્યારે જો પૂર્વભવોના ય અધમ કૃત્યના હિસાબ પતાવવા હોય તો ય અહીં દશ પ્રકારના યતિધર્મની ફલંગની જરૂર છે.

મોહદત્તને લાગ્યું કે ‘હું ઘોર પાપાત્મા છું, પણ આ મહાત્માના કહેવા હિસાબે એ દશ પ્રકારના ક્ષમા-બ્રહ્મચર્યાદિના યતિધર્મનું પાલન કરું તો મારાં ઘોર પણ પાપ નાશ પામે એમ છે, તો પછી મારે હવે વિલંબ શા સારુ કરવો ?’

પ્ર.- પણ એવા ઊંચા ધર્મમાં એકદમ કેવી રીતે સુકાવાય ? થોડા થોડા ધર્મના અભ્યાસ વિના ઉચ્ચકોટિના ધર્મનું પાલન કેવી રીતે શક્ય બને ?

ઉ.- તો એ કહો કે એ એમ શક્ય ન બને એમાં કારણ શું ? એ જ ને કે બહુ કષ્ટમય માર્ગ છે માટે અભ્યાસ વિના એકદમ કેમ એવાં કષ્ટ ઊપાડી શકાય ? પરંતુ તમે એ જુઓ કે સંસારમાં કોઈ એવી આજીવિકા વગેરેની ભારે ચિંતા ઊભી થઈ હોય, યા કોઈ મોટી ધન વગેરેની લાલચ ઊઠી હોય, અથવા કોઈ લૂંટારા-ખૂની-અપકીર્તિ આદિનો ભય ઊભો થયો હોય, તો એ ચિંતા કે ભય નિવારવા માટે યા એ મોટી લાલચ સંતોષવા માટે કેવાં કેવાં ભારે કષ્ટ એકદમ જ નથી ઉપાડાતા ? ત્યાં ક્યાં ધીરે ધીરે કષ્ટનો અભ્યાસ પાડવા ઊભા રહેવાય છે ?

એકદમ કષ્ટ ઉપાડવાના દાખલા :-

(૧) ઘરમાં ૩જા માળે ઊંચમાં હતા ને બૂમ પડી કે ઘરમાં નીચેના ૧-૨ માળમાં આગ લાગી છે. તો શું પહેલાં ધીરે ધીરે કૂદવાનો અભ્યાસ પાડવા બેસી રહેવાય છે ? કે એકદમ જ નીચે ૧-૨ માળ કૂદી જવાય છે ?

(૨) જંગલમાં બૂમ પડી કે પાછળ લૂંટારા ચાલી આવે છે, તો શું પહેલાં ૧ ફલંગ, પછી વળી ૧ ફલંગ,... એમ દોડવાનો ધીરે ધીરે અભ્યાસ પડાય છે ? કે એકદમ માઈલ બે માઈલ દોડીને કોઈ સુરક્ષિત સ્થાને પહોંચી જવાય છે ?

(૩) દેવાળું નીકળી ગયું, શેઠાઈ ગઈ, તદ્દન ગરીબી આવી, હવે રોજના રોટલાનો આખા કુટુંબ માટે પ્રશ્ન આવી ઊભો, નોકરીનાં કષ્ટનો અનુભવ નથી, તો શું ધીરે ધીરે એનો અભ્યાસ પાડતાં બેસી રહેવાય છે કે એકદમ જ ભારે કષ્ટની તો કષ્ટની, પણ એવી નોકરી કે મજૂરી સ્વીકારી લેવાય છે ?

(૪) અકસ્માત થયો, કે કેન્સર જેવો રોગ ઊભો થયો, તો ભારે કષ્ટનાં ઓપરેશન વગેરે ટ્રીટમેન્ટ એકદમ વધાવી લેવાય છે ને ? કે ધીરે ધીરે અભ્યાસ પાડવા ઊભા રહેવાય છે ?

(૫) કોઈ કારણે આબરૂ ગઈ, ભારે બેઆબરૂ આવી ઊભી તો પરદેશ

ભાગી જઈ ત્યાંના મોટાં કષ્ટ પણ એકદમ ઉપાડી લેવાય છે ને ? કે પહેલાં ગામમાં રહી એ કષ્ટનો ધીરે ધીરે અભ્યાસ પાડતાં ત્યાં બેસી રહેવાય છે ?

વાત આ છે કે મનમાં મોટો કોઈ ભય લાગી જાય, યા કોઈ ભારી ચિંતા ઊભી થઈ જાય, અથવા કોઈ મોટી લાલચ બની આવે, તો એ ભય-ચિંતાથી છૂટવા યા એ લાલચ પૂરી કરવા ભારેમાં ભારે કષ્ટ પણ એકદમ જ ઊપાડાય છે. તો અહીં મોહદત્તને ઘોર પાપો એમજ રહી જાય અને કદાચ જીવન પૂરું થઈ ગયું તો ઉત્કટ આરાધનાથી એ પાપોનો ક્ષય કરતા જવાની તક ગઈ’ એમ લાગી ગયું છે; તેથી ભારે કષ્ટ તો કષ્ટ સહી, પણ એવી ઘોર પાપોનો ક્ષય કરનારી સાધના મળતી હોય તો લઈ લેવાની તમન્ના જાગી છે, એટલે જ એ એકદમ જ દશ પ્રકારના ક્ષમાદિ યતિ ધર્મનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર થઈ જાય છે; અને મહાત્માને કહે છે, ‘ભગવંત ! મારામાં યોગ્યતા દેખાતી હોય તો મને એની દીક્ષા આપો.’

મહાત્માએ કેમ દીક્ષા ન આપી :-

મહાત્મા જવાબમાં કહે છે, “તું હવે યોગ્ય છે, પરંતુ હું તને દીક્ષા નથી આપી શકતો; કેમકે હું ચારણ શ્રમણ છું. અર્થાત્ આકાશગામી વિદ્યાથી એક બીજા સ્થાને આકાશમાં ઊડીને જનારો છું. એટલે મારે ગચ્છનો સંગ્રહ નથી, શિષ્યાદિ પરિવાર મેં રાખ્યો નથી. જે વિદ્યાધરોને વૈરાગ્ય થઈ જાય છે, ને શ્રમણધર્મ-સાધુધર્મ સ્વીકારે છે, તે પૂર્વસિદ્ધ વિદ્યાથી ગગનચારી હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રધર્મ પાળે છે.

‘હું આકાશમાર્ગે જતો હતો ત્યાં મેં જોયું કે આ પુરુષનો તું ઘાત કરી રહ્યો છે. અવધિજ્ઞાનથી મને દેખાયું કે આ મારી નખાનારો પુરુષ આ જ જનમનો તારો પિતા છે. ત્યારે મને એમ થયું કે ‘અરે ! અફસોસ કે આ પુત્ર પણ કેવો ?

‘જગયમિણં મારેઝં પુરઓ ચ્ચિય એસ માઝ-ભઙ્ગીણં ।

મોહમઓ મત્તમણો એણિહં ભઙ્ગિણં પિ ગચ્છિહિઙ્ગ ?’ ॥

પોતાની માતા અને બેનની સમક્ષ જ પોતાના પિતાને મારીને આ હવે મોહમૂઢ અને ઉન્મત્ત મનવાળો બની બેનને પણ ભોગવશે ? મને એમ થયું કે ‘અરે ! આ મોહનીય કર્મ કેવું ? કેવો જીવ પર જુલ્મ કરે છે ?’ પરંતુ

‘નિત્થિણ્ણભવસમુદ્ધા ચરિમસરીરા ય હોંતિ તિત્થયરા ।

કમ્મેણ તેણ અવસા ગિહધમ્મે હોંતિ મૃદમણા ॥’

તીર્થંકરો ભવસાગર તરી ગયા જેવા અને ચરમ શરીરી અર્થાત્ આ ભવે જ મોક્ષગામી હોય છે. છતાં એ (નિકાચિત ભોગાવલિ) મોહનીય કર્મને આધીન હોઈ ગૃહસ્થધર્મ-વિષયસંગમાં મોહિતમનવાળા તો આ બિચારાના શા ભાર કે એ

મૂઠ ન બને બને છતાં લાવ, એણે પિતાને મારી નાંખવાનું એક મોટું અકાર્ય તો કર્યું પરંતુ હવે બીજું બેનને ભોગવવાનું ભયંકર અકાર્ય ન કરે એ માટે એને પ્રતિબોધ કરું’, - આમ વિચારીને હું ગગનમાંથી નીચે ઊતરી આવ્યો; અને તને બોધ આપ્યો.”

મહાત્માઓ આ જગત ઉપર કેવો ઉપકાર કરે છે ! મહાપાપી જીવો પર પણ કેવી દયા કરે છે ! મોહદત્ત ઘોર પાપાત્મા બનેલો હતો, પરંતુ ચારણમુનિ આકાશમાંથી જતા એની દયા કરવા નીચે ઊતરી આવ્યા, ને પ્રતિબોધ કર્યો. તો મોહદત્ત પણ કેવો ભાગ્યશાળી કે એને આવા દયાળુ મહાત્મા મળી ગયા ! તો આવા યોગને નિષ્ફળ કેમ કરવો ? તીવ્ર પણ ભોગરાગને છોડી એ બીજા ઘોર અકાર્યથી પાછો વળ્યો, અને અને હવે તો પાપના ભારે પશ્ચાત્તાપ સાથે સંસાર ત્યજી કષ્ટમય ચારિત્ર લેવા તૈયાર થયો છે.

જીવનમાં મહાપાપ જોયા પછી એથી ઊભગેલો જીવ સર્વ પાપ છોડવા કટીબદ્ધ થાય છે.

મુનિએ પોતાની એકાકી વિહરણની વાત કહી, દીક્ષા આપીને શિષ્ય બનાવવાની ના પાડી, ત્યારે મોહદત્ત પૂછે છે, ‘ભગવંત ! તો પછી મારે દીક્ષા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવી ?’

મહર્ષિ કહે છે, ‘તું અહીંથી જતાં રાજા પુરંદરદત્તની કોશાંબી નગરીના દક્ષિણ ભાગમાં ઉદ્યાન જોઈશ, ત્યાં તને ધર્મનંદન આચાર્ય મહારાજ મળશે. એ પોતે જ્ઞાનથી જ તારા વૃત્તાન્તને જાણીને તને દીક્ષા આપશે.’

એમ કહીને ચારણ-મહર્ષિ આકાશમાં ઊડી ગયા. અને મોહદત્ત ત્યાંથી નીકળીને અહીં ધર્મનંદન આચાર્ય મહારાજ પાસે આવીને બેઠો.

કુવલયમાળાની કથામાં રાજકુમાર કુવલયચંદ્ર દિવ્ય ઘોડાથી જંગલમાં મુકાઈ ગયો છે. ત્યાં એને જંગલના સિંહ-વાઘ જેવાને ય શાન્ત કરી દેનારા મહર્ષિ જોવા મળ્યા. એમની પાસે એક દેવતા અને એક સિંહ બેઠો છે. કુમાર મહર્ષિને ‘એ ઘોડો કોણ ? દેવ કે પશુ ? ને એ પોતાને કેમ ઉપાડી આકાશમાં ચાલ્યો ?’ એનો ખુલાસો પૂછે છે. ત્યારે મહર્ષિ રાજા પુરંદરદત્તની વાત કરે છે. એમાં ત્યાં રાજાને જૈન ધર્મથી પરાડમુખ જોઈ, જૈનમંત્રી વાસવ એને ઉદ્યાનમાં પધારેલા અવધિજ્ઞાની ધર્મનંદન આચાર્ય મહારાજનો કુનેહથી ભેટો કરાવે છે; અને વાત પર વાત નીકળતાં મંત્રી મહર્ષિને સંસારનાં કારણ પૂછે છે. એના ઉત્તરમાં મહર્ષિ ક્રોધ-માન-માયા-લોભ અને મોહ એ પાંચ કારણ અને એનું ભીષણ સ્વરૂપ બતાવતાં ત્યાં જ એનાં જાલિમ દૃષ્ટાન્તરૂપ ક્રોધ-માન-માયા લોભ પર ક્રમશઃ જીવન બતાવે છે. એ બતાવી

રહ્યા પછી હવે પાંચમાં કારણરૂપ મોહનું સ્વરૂપ બતાવી એનાં જાલિમ દૃષ્ટાન્તરૂપ આ મોહદત્તનું જીવન કહી રહ્યા છે. એમાં મોહદત્તને ચારણમહર્ષિ પાસે આ કોશાંબીના ઉદ્યાનમાં દીક્ષા મળવાનું સાંભળવા મળ્યું તે કહ્યું. હવે આગળ એ ફરમાવે છે, -

મોહદત્તની દીક્ષા :-

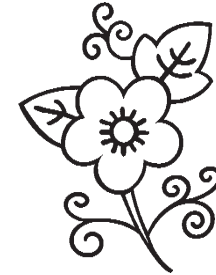
‘હે પુરંદરદત્ત મહારાજ ! એ મોહદત્ત એ સાંભળીને ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. ને મને શોધતો તે હવે અહીં આવી ગયેલો આ બેઠો છે.’

મોહદત્તે તો પોતાની વાતનો આંકડો ય નથી કહ્યો, પરંતુ ધર્મનંદન આચાર્ય મહારાજે જ્ઞાનથી જોઈને જે કહી બતાવ્યું તે પર મુગ્ધ થઈ ગયો. એ ઊભો થઈ હાથ જોડીને કહે છે, ‘ભગવંત ! આપે જે મારા વિષે ફરમાવ્યું તે અક્ષરશઃ સાચું છે. બરાબર બધું એ જ પ્રમાણ બન્યું છે. આપે કહ્યું તેમ બરેબર હું મારા પિતાનો ઘાતક બન્યો હતો અને માતાની સમક્ષમાં બેન સાથે અકાર્ય કરવા તૈયાર થઈ ગયો હતો. પરંતુ ચારણ-મહર્ષિએ મને બચાવી લીધો. આપે કહ્યામાં લેશમાત્ર અસત્ય નથી. તો હવે કૃપા કરી મને દીક્ષા આપો.’ એમ કહી મહર્ષિના પગમાં પડ્યો.

ત્યાં મહર્ષિ ધર્મનંદન આચાર્ય મહારાજે જ્ઞાનથી જોયું કે આ વ્યાઘ્રદત્ત યાને મોહદત્તનો મોહ અને કષાય હવે શાંત થઈ ગયા છે, તેથી એમણે એને દીક્ષા આપી. મોહ અને કષાય શાંત થયા વિના દીક્ષા ન અપાય.

સંસારના પાંચ કારણ કેમ અટકે ? :-

દીક્ષા આપ્યા પછી મહર્ષિ કહે છે, ‘હે વાસવ મહામંત્રી ! આ ક્રોધ-માન-માયા-લોભ-મોહ એ મોટા મલ્લ છે, અને એ જીવને પોતાને આધીન બનાવી દુર્ગતિના માર્ગે ચલાવે છે. તેથી એ ક્રોધાદિના ઉદયનો નિરોધ કરવો જોઈએ, અર્થાત્ એવો ઉદય કરી રાખવો ઘટે કે તેથી એ ક્રોધાદિ ઉદયમાં જ ન આવે, અથવા ઉદયમાં આવ્યા હોય તો એ ઉદયને નિષ્ફળ કરવો જોઈએ. અર્થાત્ એના પર ખોટા વિચાર વાણી વર્તાવ નહિ થવા દેવા જોઈએ.

સંસારમાં જીવ અનાદિ અનંત કાળથી જન્મ-મરણની વચ્ચે સંસરણ એટલે કે પરિભ્રમણ કર્યા જ કરે છે. હમણાં જન્મ, તો પછી મરણ; હમણાં મરણ તો પછી તરત જન્મ. જનમ્યા પછી જીવ્યો. ના જીવ્યો ને પાછું મરણ આવીને ઊભું જ છે. મર્યા એટલે તરત જનમવાનું લાગું જ છે. જીવની આ કેવી વિટંબણા છે !

મોટા દેવલોકમાં જનમવાનું મળ્યું હોય છતાં ત્યાં ય પાછું મરવાનું તો ખરું જ એ ય કેવી રીતે ? દેવલોકનું બધું ય રૂડુરૂપાણું લાગતું ડૂલ થઈને. દેવતાઈ વિમાન, વિમાનનાં ઉઘાન, સુંદર વાવડીઓ, મજેના કીડાપર્વતો વગેરે તથા અમૂલ્ય દેવતાઈ સમૃદ્ધિ, હીરા મોતીનાં આભૂષણ, રૂપાળી દેવાંગનાઓ એનાં ગીત નૃત્ય કામવિનોદો...યાવત્ દેવતાઈ કાયા સુદ્ધાં બધું જ એક સેકંડમાં મૂકી દેવાનું, અને દેવતાઈ ભવમાંથી એકલા જીવને કર્મના લબાચા સાથે ચાલી નીકળવાનું. માટે તો એવું ભ્રષ્ટ થવાનું આવે એની પૂર્વના છ મહિના દેવતાને પાણીની બહાર કાઢેલી માછલીની જેમ તરફડવું પડે છે. કેમકે એને ત્યાંનું બધું ઝાંખું પડેલું દેખાય છે, ગળામાંની ફૂલમાળા જે હંમેશા તાજી વિકસ્વર દેખાતી ને હવે કરમાતી દેખાય છે. તેથી એને ખબર પડી જાય છે કે ‘હવે મારે અહીંથી મરીને ચાલ્યા જવાનું છે; અને આ છોડીને ચાલ્યા પછી કાંઈ આવો દેવતાઈ વૈભવ-ઠઠારો અને દેવતાઈ સુખ મળવાનાં નથી’ હવે એની કેવી દશા ?

નવમા દેવલોક અને તેથી ઉપરના દેવલોકન દેવતાને મનુષ્ય ભવમાં જ આવવાનું હોય છે. ત્રીજાથી આઠમા દેવલોકવાળાને પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યા મનુષ્યનો અવતાર મળે છે. ભવનપતિ વ્યંતર જ્યોતિષી અને પહેલા બીજા વૈમાનિક દેવલોકવાળા દેવતા મનુષ્ય યા પંચેન્દ્રિય તિર્યચ કે એકેન્દ્રિય તિર્યચ પૃથ્વીકાય અપકાય યા વનસ્પતિ-કાયમાં અવતરી શકે છે.

આમ, મનુષ્ય કે તિર્યચ ગતિમાં જ જનમવું પડે એટલે દેવતાને દેખાય કે ‘હવે નવા જનમમાં દેવતાઈ ઠાઠ તો ગયો, પાંચે ઈન્દ્રિયના દેવતાઈ વિષયો દિવ્ય રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ-શબ્દના સુખ ત્યાં કાંઈ મળવાનાં નહિ એટલે એ જોઈને એને પારાવાર ખેદ થાય છે. મોટા કરોડપતિને રાજકીય નોટિસ મળે કે ‘તમારું બધું જપ્ત થઈ તમને અઘોર જેલમાં ખોસી ઘાલવાના છે,’ તો એ કેવો કંપી ઊઠે ? દેવતા પાણીની બહાર કાઢેલી માછલીની જેમ તરફડે છે. ગમે તેટલું તરફડે, પણ કર્મને ક્યાં શરમ કે દયા છે ? એ તો એનું બજાવ્યે જ જાય છે. એક જનમનો આયુષ્ય પટ્ટો પૂરો થતાં મૃત્યુ પમાડી બીજા જનમમાં જીવને તાણી જ જાય છે.

એટલે જીવને વારંવાર જનમ-મરણ કરવા પડે એ એની મહાવિટંબણા છે. સંસાર છે ત્યાંસુધી જીવને આ વિટંબણા લમણે લખાયેલી રહે છે. ત્યાં ‘મારે મરવું નથી. હું નહિ જ મરવાનો; એવું કાંઈ પણ જીવનું ચાલતું નથી; જીવનું કશું ઊપજતું નથી. મૃત્યુ પહેલાં ગમે તેવી સુંદર કાયા કે સુંદર સુખસાધનો, પણ એ બધું જ મરતાં અવશ્ય મૂકવાનું.

ત્યારે જ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માને આ જન્મ-મરણની વિટંબણાથી શરમ ઊપજે છે. એ શરમના માર્યા જીવનના મોટા વૈભવ-વિલાસ પર પણ અભિમાન કરવાનું મન નથી થતું. મનને એમ થાય કે જો અવશ્યભાવી મૃત્યુના એક ઝપાટે આ બધું સાફ થવાનું છે તો શું જોઈને મોઢું ઊંચું રાખી શકું ? માથું અક્કડ ઊભું રાખું ? આ બધી ય લીલા એક દિ’ સાફ જૂંટવાઈ જવાની છે. એના પર અભિમાન શા કરું ? ગમે તેવા સારા ભવમાંથી મરણે મારી હકાલપટ્ટી થાય, ત્યાં કશું મારું ચાલે ઊપજે નહિ, ને હલકી યોનિમાં ઊતરી જવું પડે, એવું વારંવાર ચાલ્યા કરે, એ મારા માટે કલંકરૂપ છે.’ આમ વારંવારના જન્મ-મરણની વિટંબણાથી સમકિતી આત્માને શરમ લાગે છે.

ત્યારે જનમની વિટંબણા પાછળ બીજી કેટલીય વિટંબણાઓ ખડી થાય છે. કાયા પોષવાની જંજાળ, એ માટે રોટી કમાવાની જંજાળ, કાયા પર રોગ-પીડા-અકસ્માત્, ઠંડી-ગરમી, મનગમતા પદાર્થના વિયોગ, અણગમતાના સંયોગ, શોક ઉદ્વેગ વગેરે વિટંબણાઓનો પાર નથી.

સંસાર અસાર-નગુણો-અપકારી :-

આ બધું શાથી ? સંસારના લીધે. સંસાર છે માટે જ આ બધું છે. તેથી જ ડાહ્યા માણસને સંસાર અસાર- નગુણો-અપકારી લાગે છે. એ ક્યારેક દેવતાઈ સુખ દેખાડી દે તો પણ પછીથી જે મહાવિટંબણા ઊભી કરે છે, એથી એ અપકારી છે. જીવની અથાગ મહેનતને પણ, વફાદારીને પણ એ જોતો નથી, માટે એ નગુણો છે અને બધું જ શૂન્યમાં આવીને ઊભું રહે છે તેથી એ અસાર છે; ક્ષુદ્ર-તુચ્છ છે. બહુ મહેનત કરીને મેળવેલા પૈસા જો ચાલ્યા જતા હોય, યા એના પરજ રગડાઝગડા ને ખેદ-સંતાપ ઊભા થતા હોય, યા એ મળવા પર ગૂંડાની મારી નાખવાની પેરવી થાય તો એ પૈસા કેવા ? અરે ! એવી કતલ કદાચ ન થાય, તો પણ એ મળેલા પૈસા અને સત્તા-સન્માન ઉપર નરક-તિર્યચગતિમાં તાણી જનાર આસક્તિ, અભિમાન અને પ્રપંચ ઊભા થતા હોય, તો એમાં શી સારભૂતતા

કહેવાય ? શું ઉમદાપણું કહેવાય ? સ્વેચ્છ બોકડાને ગમે તેવા માલ મેવા અને લાલન-પાલન મળ્યા પણ પછી જો કારમી કતલ થવાની હોય તો એ માલ મેવામાં શી સારભૂતતા ?

અસારતાના જુદા જુદા દાખલા :-

(૧) સંસારની આવી અસારતા-નિર્ગુણતા-અપકાર દેખીને જ મોટા સમૃદ્ધિમાન સનત્કુમાર ચક્રવર્તી અને (૨) શાલિભદ્ર જેવાએ પણ સંસાર ત્યજી ચારિત્ર સંયમમાર્ગ અપનાવ્યો. સનત્કુમારને કાયામાં એકાએક રોગ ઉત્પન્ન થયા દેખી અસારતા લાગી. શાલિભદ્રને દેવતાઈ રોજ નવી નવાણું જર-ઝવેરાત વગેરેની પેટીના વૈભવ છતાં પોતાના માથે રાજા શ્રેણિકનું આશ્રિત પ્રજાપણું દેખી સંસારની અસારતા જણાઈ. (૩) ધનાજીને વિપુલ સમૃદ્ધિ પર ભાઈઓના રગડા દેખી અસારતા જણાઈ.

(૪) સીતાજીને પતિ પ્રત્યેની પોતાની ભારે વફાદારી છતાં વિના વાંકે કર્મવશ એ જ પતિ તરફથી જંગલમાં ત્યજવાનું દેખી સંસારની અસારતા જણાઈ. ત્યારે (૫) રામચંદ્રજીને અતિશય વહાલા ભાઈ લક્ષ્મણનું મૃત્યુ અને વિયોગ છ મહિને નક્કી થયે અસારતા દેખાઈ.

(૬) રાજા વાલીને રાવણનું ચંદ્રહાસ ખડગ વગેરે પુણ્યાઈ પર અથાગ ગુમાન અંધ વિશ્વાસ અને અંતે એની હાર જોઈ એના પુણ્યની જેમ પોતાના પુણ્યની પણ અસારતા દેખાઈ. (૭) કાકા અજિતસેનને ભત્રિજા શ્રીપાળની સામે પોતાના ગુમાનના અંતે પોતાને સજ્જડ હાર મળ્યાનું જોઈ સંસારની અસારતા દેખાઈ. કેવા કેવા દાખલા અસારતાના ?

આવા તો કેઈ દાખલા છે, જેમાં એક યા બીજી રીતે સંસારની અસારતા જાણી ભવ્યાત્માઓએ ધર્મનું શરણું લીધું છે. સંસાર સારભૂત યાને માલવાળો હોત તો તીર્થંકર ભગવાન અનુપમ દેવતાઈ સન્માન અને સમૃદ્ધિ મળ્યા છતાં શું કામ સંસારનો ત્યાગ કરત ? સંસાર અસાર છે એ વાત ભૂતકાળનાં અનંતા તીર્થંકર ભગવાન કહી ગયા છે, વર્તમાન સીમંધર ભગવાન વગેરે ૨૦ ભગવાન કહે છે, અને ભવિષ્યમાં અનંતા તીર્થંકર ભગવાન કહેવાના છે.

તો સવાલ છે, કે આવો સંસાર જીવને વળગ્યો જ શાથી ? શાસ્ત્રકાર ઉદ્યોતનસૂરિજી મહારાજ કહે છે કે કોધાદિ ચાર કષાયો અને મોહના કારણે સંસાર નીપજે છે. અહીં સવાલ થાય કે

પ્ર.- કોધ-માન-માયા-લોભ-મોહ એ તો જીવને જ થાય છે, અજીવ જડને નહિ. તો જીવને જ સહેજે થતી વસ્તુમાં જીવને સંસારમાં ભટકવું શા માટે પડે ? અગર ભટકવું પડે તો પછી સંસાર તો ચાલ્યા જ કરે, મોક્ષ કેમ હોય ?

ઉ.- વાત સાચી કે કોધાદિ ભાવો જીવને જ થાય જડને નહિ. પરંતુ એનો અર્થ એ નથી કે એ જ્ઞાનાદિની જેમ જીવના સહજ ભાવ છે. જીવનો સ્વભાવ જ્ઞાન ખરો, પરંતુ કોધાદિ નહિ. કોધાદિ એ જીવના સ્વભાવભૂત ગુણ નથી કિન્તુ ભાડુતીભાવ છે, વિભાવ છે.

‘સ્વભાવ’ એટલે વસ્તુની સાથે એકમેક ધર્મ અને તે પણ બીજા કારણોથી નવા આવનારા નહિ, કિન્તુ પોતાના સ્વરૂપમાંથી પ્રગટ થનારા. ત્યારે ‘વિભાવ’ એટલે બાહ્ય કારણવશ નવા ઊભા થનાર ધર્મ. દા.ત.

સોનામાં કઠિનતા એ સ્વભાવભૂત છે, પરંતુ પિગળવાપણું એ કારણવશ યાને અગ્નિના તાપથી નવો ઊભો થનારો ભાડુતી ધર્મ છે. એમ સોનામાં ચળકાટ એ સ્વભાવભૂત ધર્મ છે, પરંતુ મલિનતા-ઝાંખાપણું કારણવશ યાને એમાં ભળેલી બીજી હલકી ધાતુ વગેરે અંગે ઊભી થનારી ભાડુતી વસ્તુ છે. માટે જ એ કારણ દૂર થતાં એ ભાડુતી ધર્મ નષ્ટ થાય છે. તાપ હટાવી લીધા પછી પિગળેલાપણું હટી જાય છે. મિશ્રણ પામેલી હલકી ધાતુ વગેરે હટી ગયા પછી મલિનતા દૂર થાય છે, માટે પીગળવાપણું અને મલિનતા એ સોનાના વિભાવધર્મ કહેવાય. એ દૂર થતાં સહેજે પ્રગટનાર કઠિનતા અને ચળકાટ એ સ્વભાવધર્મ કહેવાય.

વિભાવમાંથી સ્વભાવ કેવી રીતે ? :-

બસ, એ જ પ્રમાણે જીવમાં સ્વભાવભૂત જ્ઞાન-દર્શન-વીર્ય વગેરે ધર્મ છે; ત્યારે અજ્ઞાન-કોધ-લોભ વગેરે વિભાવધર્મ છે; જ્ઞાનનાં આવરણ દૂર થાય, પછી ભલે આંખ વગેરે દ્વારા યા શાસ્ત્રશ્રવણાદિ દ્વારા આવરણ જ્ઞાનાવરણ હટે એટલા પ્રમાણમાં જ્ઞાન અંદરથી પ્રગટ થાય. સમસ્ત જ્ઞાનાવરણ કર્મ નષ્ટ થવા દ્વારા અનંતજ્ઞાન પ્રગટ થાય. એ સ્વભાવભૂત ધર્મ કહેવાય. ત્યારે અજ્ઞાન કોધાદિભાવ એવાં નથી. કર્મનાં આવરણ હોય ત્યાંસુધી જ અજ્ઞાન. આવરણ હટી જાય એટલે જ્ઞાન પ્રગટ થાય. એમ કોધ મોહનીયાદિ કર્મ સાથે બાહ્ય નિમિત્ત અને ખોટી કલ્પના હોય ત્યાંસુધી જ કોધાદિ; પણ એ હટી જતાં કોધાદિ નહિ. કિન્તુ ક્ષમા-સમતા-નિરહંકાર-સરળતા-નિસ્પૃહતા વગેરે પ્રગટ થઈ રહે.

નિમિત્ત કરતાં ય કલ્પના બળવાન :-

તાત્પર્ય, કોધાદિભાવ એ જીવને સહજ નથી, સ્વભાવભૂત નથી. માટે તો દેખાય છે કે જેવું નાનું-મોટું નિમિત્ત મળ્યું અને જેવી મંદ-ઉગ્ર કલ્પના થઈ એટલા પ્રમાણમાં કોધ સળવળે છે. નોકર પૈસો ચોરી જાય તો થોડો કોધ અને રૂપિયો ચોરી જાય તો વધારે ગુસ્સો થાય છે આમાં નિમિત્ત કરતાં ય કલ્પના વધુ બળવાન છે. કલ્પના એમ હોય કે મારે ત્યાં એક પાઈની પણ ચોરી ઉપર પણ કોધ એટલો

થશે કે એ ચોરનારને નોકરીમાંથી દૂર કરાશે. છતાં પોતાનો વહાલો દીકરો જ કે પત્ની સો રૂપિયા પણ ચોરી લેશે તો એવો ક્રોધ નહિ કરે. કેમ વારું ? કલ્પના બળવાન. અહીં કલ્પના આ છે, કે ‘મેં એને જોઈતી સગવડ ન કરી, ધરપત ન આપી તેથી એણે આ કામ કર્યું...મને એ પ્રિય છે, તો રૂપિયા એની આગળ વિસાતમાં નથી.’

કલ્પનાશાસ્ત્ર મોટું છે. પત્ની-પુત્ર પર મમત્વ છે, તો કલ્પના જુદી, અને નોકર પર એવું મમત્વ નથી તો નિમિત્ત એનું એ છતાં ત્યાં કલ્પના જુદી, એથી એક ઠેકાણે ક્રોધ એવો નથી ઊઠતો, અને બીજે ક્રોધનો ધમધમાટ થાય છે. આ શું બતાવે છે ? એ જ, કે ક્રોધ એ જીવનો સ્વભાવભૂત ગુણ નથી. જ્યારે જ્ઞાન એ સ્વભાવભૂત છે, તો બહાર જેવી વસ્તુ હોય એવું જ્ઞાન થાય છે, પછી એ જોનાર બાળ હોય કે બુદ્ધો. પાણી ઊકળતું છે તો બંનેને જ્ઞાન થાય છે કે આ પાણી ઊકળતું છે. ગધેડો બંનેને દેખાય છે કે આ ગધેડો છે. બાકી,

જ્ઞાનને કલુષિત કરતા કલ્પના અને ક્રોધાદિ છે. માટે જ એ ક્રોધાદિ જ્ઞાન-સ્વભાવને બગાડનાર હોવાથી દુર્ગુણ છે, જીવનો એક ગુનો છે. તેથી કર્મબંધ અને સંસાર નીપજે એમાં નવાઈ નથી. જીવ અહીં પણ શુદ્ધ જ્ઞાન રાખે ત્યાંસુધી સુખી, પરંતુ મલિન કલ્પના અને ક્રોધ ખેદ આદિ કરે એટલે દુઃખી. એક દૃષ્ટાંત જુઓ,

૩. ૪૦૦૦) કમાનાર બ્રાહ્મણનું દૃષ્ટાંત

એક બ્રાહ્મણ ગામમાં લોકોને ધર્મના ક્રિયાકાંડ કરાવી દક્ષિણા મેળવીને જીવનનિર્વાહ કરતો. પરંતુ સમય જતાં બીજા બ્રાહ્મણ એ કરાવનાર વધ્યા અને પાછા મીઠું મીઠું બોલી ખુશામત કરનારા, એટલે એ જામી પડ્યા અને આ સરળ બ્રાહ્મણને રોજ પડી ભાંગી. એને કોઈ બોલાવતું નથી, તેથી દક્ષિણા મળતી બંધ થઈ, જીવનનિર્વાહના સાંસા પડવા માંડ્યા.

બ્રાહ્મણ કહે ‘શું કરું ? આપણો ધંધો ક્રિયાકાંડ કરાવી દક્ષિણા મેળવવાનો. એ હવે ચાલતો નથી, તો શું બીજો ધંધો મારાથી થાય એમ છે ? એની આવડત ક્યાં ? ત્યારે શું મજૂરી કરવા જાઉં ?’

પત્ની કહે, ‘એ કશું નહિ, તમે પરદેશ જાઓ, ત્યાં બહુએ ક્રિયાકાંડ કરાવનારા મળશે. ધંધો એજ કરો, પછી અહીં નહિ સહી, તો બીજે ગામ પણ કમાઈ નહિ લાવો તો આગળ પર ખાઈશું શું ?’

માણસને આ જીવનના ભવિષ્યની કેવી ચિંતા છે ? પણ પરભવના ભવિષ્યની

ચિંતા નથી. ત્યારે એમ જ માનવું રહ્યું ને કે ‘પરભવનો વિચાર નથી, પરભવની શ્રદ્ધા નથી, પરભવ સામે દેખાતો નથી, નજરમાં જ નથી, પરભવની પરવા નથી.’ પરંતુ વિચાર ન કરે તોય અહીં મર્યા વિના ચાલવાનું છે ? પરભવે ગયા વિના ચાલશે ? બાપના દાદા, દાદાના દાદા, એમના દાદા, કોઈ આજે અહીં ઊભા છે ? તો શું આપણે કાયમ ઊભા રહેવાના છીએ ? કે પરલોકે જવું જ પડવાનું ? તો પછી કેમ પરલોકની ચિંતા નહિ ? કેમ એની પરવા નહિ, વિચાર નહિ ? એમાં દુઃખી ન થઈએ એની યોજના કેમ નહિ ?

‘હું ક્યાં જવાની ટિકિટ કઢાવી રહ્યો છું’ એ પૂછ્યું છે આત્માને ?

અહીંથી મરીને શું થવું છે ?

કૂતરો, બિલાડો, સાપ ? જોયું કે સાંભળ્યું નથી કે કોક ઘરમાં સાપ એવો કોઈ ગુપ્ત ધનને સાચવીને બેસી રહે છે ? અમારે સંસારીપણાના ઘરની નીચેના ઘરમાં એક સાપ નીકળતો, એ કોઈને કરડતો નહિ. ક્યારેક ફરવા નીકળે તે અંદરના કોક ભાગમાં ચાલ્યો જાય. ત્યાંથી બહાર આવે તો બહારના ભાગે રહેલ પાણીના ટાંકાની ઓરડી બાજુ ચાલ્યો જાય. ક્યાંક તો એવું બને છે કે એને પકડીને બહાર જંગલમાં મૂકી આવો તો ય પાછો દિવસો પછી ઘરમાં દેખાય. કેવી રીતે એ બને ? સંભવ છે એને પૂર્વજન્મનું સ્મરણ થયું હોય એટલે ગામ ગામના રસ્તા અને પોતાનું ઘર જાણતો હોય, તેથી મૂર્ચ્છાથી જંગલમાંથી પાછો ચાલીને ઘરે આવી જાય.

વણિકનું સાપ થવાનું દૃષ્ટાંત :-

એક વણિક પાસે ધન સારું હતું, પરંતુ કૃપણ તે ન તો ખાવામાં બહુ ખરચે, કે ન દેવામાં સમજેલો. એમાં એવું બન્યું કે ગામમાં ચોરીઓ થવા લાગી, આને ભય પેઠો કે કદાચ મારે ત્યાં ય ચોર આવે તો ? ત્યારે ધન દાટી રાખું, પણ ચોર આવીને મને મારવા મંડે તો મારે બચવા માટે ધન કાઢી આપવું પડે. ત્યારે શું કરવું ?

બે જાતના દાગીના-પાટ :-

એણે એક વિચાર ગોઠવી, એ પ્રમાણે એક બાજુ તો પિત્તળના દાગીના અને પિત્તળની પાટો કરાવી; સોને રસાવ્યા, ને એને પત્થરની પેટીમાં ભરી પેટી ઘરમાં એક ગુપ્ત જગાએ દાટી રાખી. બીજી બાજુએ એણે ઘરમાં ટાંકું ખોદાવ્યું. ટાંકું એક માથોડું ઊંડું, એમાં પત્થરની ચોકી બનાવી. એના ઉપરના ભાગમાં ટાંકાની દિવાલમાં એક પત્થરની પેટી બેસાડી. જેથી જરૂર પડ્યે ટાંકાના ભારવટિયા પર લોખંડનું શીકું લટકાવી એમાં ઊભો રહીને પેલી પેટી ખોલી શકે. પેટીમાં હીરા-માણેક-સોનું વગેરે ધન ભર્યું. બસ, પછી નિશ્ચિંત બની ગયો.

માણસને ધનની કેવી મૂર્છા છે ? ખાય નહિ, ખરચે નહિ, દાટી રાખે. શું જાણતો નથી કે એક દિવસ આ બધું મૂકીને જ મરવું પડશે. કદાચ છાતી પર બાથ ભીડીને ધનની પોટલી રાખી મરે, તોય તે ધન સાથે ન આવે; પણ પાછળવાળા ય પહેલાં ગઠડી બાથમાંથી કાઢી લઈને ઠેકાણે મૂકી, પોક પછી મૂકે. તમને ય આ ખબર તો છે ને ? છતાં રાખી મૂકવાની વધારે ચિંતા છે ? કે પરલોકમાં સુકૃત દ્વારા સાથે આવે એની વધારે ચિંતા-કાળજી છે ? અહીંના ભવિષ્યની વધારે ચિંતા કે પરલોકના ભવિષ્યની ? ખેર અમારા કહેવાથી પરભવની થોડી જ ચિંતા થવાની છે ?

મૂઠતાને લીધે માણસને કુદરતનો માર ખાવાની તૈયારી છે, પણ જ્ઞાનીનો માલ નથી ખાવો !

દુનિયામાં ઘણા માણસો એવા છે કે ગુરુનું કહેવું નથી માનતા, અને અંતકાળે ય મમતા રાખી રોતાં રોતાં મરે છે.

પેલા વણિકને એવું બન્યું કે એક વાર ઘરમાં ચોર આવ્યા. રાતનો સમય છે, ચોરોએ આવતાવેંત વાણીયાને જગાડી સામે છરો-પિસ્તોલ દેખાડીને કહ્યું ‘ધન બતાવ નહિતર આ છરાથી કરપીણ રીતે કાપી નાખશું; ને જો બૂમ મારવા ગયો છે તો આ પિસ્તોલથી ગોળીએ મારશું.’

વણિક ચાલાક છે, તરત હાથ જોડે છે, ‘ભાઈસાબ ! મારી પાસે શું છે ? આ કબાટમાં ખાવા જેટલા થોડાઘણા પૈસા છે. માફ કરો, એટલા મારે ખાવા રહેવા દો. આ તમે લઈ જશો તો કુટુંબ ભૂખે મરશે.’

ચોરો કહે ‘હરામી ! એમ કહી બનાવે છે અમને ? અમે સાંભળ્યું છે તારી પાસે ઘણું ધન છે કાઢ કાઢ નહિતર આ કપાઈ ગયો સમજ.’

તો ય વાણિયો કરગરે છે, ગરીબડાપણું દેખાડે છે, માબાપ કહે છે. લોભ શું ન કરાવે ? શું ન બોલાવે ?

બોલો, આવો લોભ એ આત્માનો સ્વભાવ છે ?

સ્વભાવ હોય તો તો વિના નિમિત્તે ય લોભ કેમ ન થાય ? અથવા સાચું ધન ઊપડી ગયું હોય, ને પોતે જાણતો હોય કે ધન અકબંધ સલામત દાટેલું પડ્યું છે, તો ધન તો છે નહિ, છતાં લોભ કેમ ? અને સ્વપ્નામાં દેખ્યું કે ધન ઊપડી ગયું, તો ધન ખરેખર તો સલામત પડેલું છે છતાં કેમ પોક મૂકે છે ? ‘હાય !’ હવે મારું કશું રહ્યું નહિ,’ એમ એ ધનની મમતા કેમ તૂટતી લાગે છે ? બધું કલ્પના પર છે.

કલ્પનાનું સુખ ને કલ્પનાનું દુઃખ. ધન જવા છતાં જો કલ્પના ફરે કે ‘હાશ ! ધન ગયું તો જહન્નમમાં ગયું, પણ મરતો બચી ગયો,’ તો સુખ લાગે

છે. ત્યાં ધનનો લોભ ઊડી જાય છે, નહિતર ધન જવા છતાં ધનના લોભ પર પોક મૂકે છે. આ શું બતાવે છે ? લોભ એ કોઈ આત્માની સ્વભાવભૂત વસ્તુ નથી. એ તો વિભાવધર્મ છે.

આપણી વાત કોષ પર ચાલે છે, કે ક્રોધ એ સ્વભાવભૂત ગુણ નથી, પરંતુ કલ્પના પર નવો ઊભો થનારો વિભાવધર્મ છે. એના પર બ્રાહ્મણનું દૃષ્ટાંત ચાલે છે. એમાં બ્રાહ્મણી એને અહીંના ભવિષ્યની ચિંતા કરાવે છે, કે પરદેશ જઈ કમાશો નહિ તો ભવિષ્યમાં ખાશું શું ? ઘરમાંનું તો ખાધ્યે ખૂટી જશે.

એના પર આ વાત નીકળી કે આવી પરલોકના ભવિષ્યની ચિંતા ક્યાં થાય છે ? પૂર્વનું લઈ આવેલ પુણ્ય તો ભોગવી લીધ્યે ખૂટી જશે, પછી નવી સુકૃત-પુણ્યની કમાઈ વિના પરલોકમાં કેવું રખડી જવું પડે ? એની ચિંતા ક્યાં છે ? શાની ટિકિટ કઢાવવી છે ? બહુ ધનમૂર્છામાં કેવા અવતાર લેવા પડે ?

અહીંથી મરીને ક્યાં જાવું છે ? કર્મ લઈ જાય ત્યાં ? ના, આવું બોલશો નહિ; કેમ કે એ જો નરકમાં પટકે તો ત્યાં તો ભારે પડી જાય એમ છે. ક્ષણમાત્રની ય રાહત વિના શરીરનાં છેદન-ભેદન ઘણા ઘાથી કૂટણ, અગ્નિમાં શેકણ વગેરે એટલું બધું અને તે ય વરસોના વરસો હજારો-લાખો-અસંખ્ય વરસ ચાલે છે, કે એ સહ્યું જાય નહિ, તો તિર્યચગતિમાં બકરા-માછલા-ઉંદરડા બનાવે તો શિકારીની તડપમાં ફસાયા કૂર રીતે ચબાવાનું થાય. એ ય કેમ સહાય ? એટલે મરીને ક્યાં જવું છે એનો જવાબ શો દો ? દેવલોકમાં ? તો એની તૈયારી ચાલે છે ને ?

માણસને લાંબી મુસાફરીએ કે આ ગામમાંથી ઘર દુકાન ઉઠાવીને દૂરના ગામ-શહેરમાં જવું હોય તો એની તૈયારી કરતો દેખાય ને ? એ કશું કરતો ન હોય, અહીંનો પથારો પાથરેલો એમ જ ચલાવ્યે જતો હોય, અને બોલ્યા કરે ‘મારે હવે જલ્દી દેશ બદલવો છે’ તો એ મનાય શી રીતે ? એમ અહીંથી સ્વર્ગમાં જવું છે એવું બોલવાનું શાના પર ? શી તૈયારી પર મનાય ? સવારે ઊઠીને પહેલું કામ સ્વર્ગના પુણ્યનું જ કરો છો ને ? ખાનપાન-દુકાન બધે જ એ ધ્યાન જ રાખો ખરા કે આમાં ક્યાંક સ્વર્ગનાં પુણ્યને બાળી નાખે અને નરક-તિર્યચનાં પાપ ઊભા કરી આપે એવું તો ન જ થાય ?

નાણાં તેવી ટિકિટ :-

‘મારે મરીને સારી ગતિમાં જ જવું છે; તો એ કાંઈ એમ જ નહિ જવાય. જેવા નાણાં તેવી ટિકિટ મળશે, પાપનાં નાણાં પર દુર્ગતિની અને પુણ્યનાં નાણાં પર સદ્ગતિની. માટે સારી ગતિમાં લઈ જાય એવા જ વિચાર કરું, સારી ગતિમાં લઈ જાય એવા જ વર્તાવ રાખું,’ આ નિર્ધાર, આ તકેદારી હોય એનાં સદ્ગતિમાં

જવાનાં લક્ષણ કહેવાય. પછી ત્યાં ધન-માલ-કાયા-ખાનપાન વગેરેની બહુ તકેદારી ન રખાય.

પેલો વણિક ધનની બહુ મમતામાં ગરીબડો થઈ ચોરોને કહે છે, ‘ભાઈસાબ ! મારી પાસે કાંઈ નથી. કબાટમાં થોડી ખાધા ખરચી છે એ તમે લઈ જશો તો મારું કુટુંબ ભૂખે મરશે. માટે મને માફ કરો. તમે જાઓ !

પણ ચોરો છોડે ? હવે તો છરો ઉગામી કહી જ દે છે, ‘લે ત્યારે ધન નથી બતાવવું ? આ છરો પેટમાં ઘૂસ્યો સમજ. ને જરા ચૂં કર્યું છે તો આ પિસ્તોલમાંથી તારા મોંઢા પર ને છાતી પર ફટાફટ ગોળીઓ છૂટી જાણજે.’

ત્યાં વાણિયો ચેતી જઈ કહે છે ‘તો લ્યો ભાઈસાબ ! ધન દેખાડું. ચાલો મારી સાથે અંદરના ઓરડામાં. પણ જરાક મારા પર દયા કરજો ભાઈસાબ ! થોડુંક એમાંથી મારે ખાવા રહેવા દેજો.’

ચોરો કહે ‘ચાલ તો ખરો, પહેલાં કાઢ કેટલું છે ?’

ઓરડામાં લઈ જઈ વાણિયે દાટેલી પેલી બનાવટી દાગીનાની પેટી કાઢી બધું ખોલી બતાવ્યું. દીવાના અજવાળામાં ચક્રચક્ર સોનાના દાગીના અને પાટો જોઈ ચોરો મલક્યા. કહે છે, ‘માળો જબરો. નાક દાબ્યા વિના મોં ન ઊઘડે. ચાલ મૂકી દે બધું.’

વાણિયો રોવા જેવો થઈ પગે પડી કહે છે ભાઈસાબ ! થોડું મારા માટે રહેવા દો. હું તમારી ગાય છું, તમારો બંદો છું. મારા પર એટલી દયા કરો.’

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૨૬, તા. ૧૦-૪-૧૯૭૧

ભગવાન આગળ શું રુઓ ? :-

ભગવાન આગળ આવું કરગરો છો ખરા ? હા, પૈસા ગયા હોય, દેવાળું નીકળે એમ હોય, કે બીજી કોઈ એવી આપદા આવી હોય, તો તો કદાચ પ્રભુને કરગર્યા હશો, પરંતુ આત્મામાં એવા કોઈ ભારે કષાય, કોઈ ક્રોધ, કોઈ લોભ, કે કોઈ ભારે રસરાગ-કામરાગ થઈ ગયો અને ક્ષમા-નિસ્પૃહાદિ આત્મધન લૂંટાઈ ગયું, તો પ્રભુની આગળ કરગરેલા ખરા ?

વાણિયો બહુ કરગર્યો એટલે એક બે દાગીના રહેવા દઈ બાકીનું બધું ઉપાડી ચોરોએ અવાજ ન કરવાની ધમકી આપી ચાલતી પકડી.

ચોરો સોનું વેચવા જાય છે :-

વણિક શું કામ અવાજ કરે ? એ તો મનમાં ખુશી ખુશી થઈ ગયો કે

‘હાશ ! આ પિત્તળનું બનાવી રાખી દાટ્યું હતું તો એ દાવ સફળ થઈ ગયો. ચાલો લાખોનું ધન બચી ગયું. આ આનંદ હોય પછી સુકૃત શાનું સૂઝે ? મનને શાનું એમ થાય કે ‘ચાલો, ધન બચ્યું છે એ સુકૃત કમાવવા, તો હવે સુકૃત કરતો રહું ?’ એને તો ધન બચ્યાનો આનંદ હતો એટલે પેલા ટાંકાવાળી ઓરડીમાં અવરનવર જઈ ઓરડી બંધ કરી અંદર શીકું લટકાવી એના પર બેસી ધન બધું ટાંકાની દિવાલની અંદરની પેટીમાં જોઈ જોઈ ખુશી અનુભવે છે.

અહીં એવું બન્યું કે ચોરોએ ધન ઘરે જઈ દાબી રાખ્યું. પણ સમય જતાં જરૂર પડી તે એમાંથી પાટ લઈ બજારમાં વેચવા ગયા. ત્યાં પાટ પર ચોકશીની છીણી પડતાં જ ખાસું પિત્તળ જ નીકળ્યું. કહે છે, ‘અલ્યા ! ઠગવા હાલી નીકળ્યા છો ?’

ચોરો કહે ‘અરે ભાઈસાબ ! આ તો ત્યારે અમે જ ઠગાયા અમે થોડું સસ્તામાં દેખી લલચાયા તે તપાસ્યા વિના જ આ પાટ વેચાતી લઈ રાખેલી. હાય ! ત્યારે અમારે ન્હાઈ નાખવાનું ?’

ચોકશી કહે ‘તમે જાણો, જાઓ જવા દઉં છું, નહિતર પોલિસ જ બોલાવું.’

ચોરો ત્યાંથી છૂટ્યા, પણ વહેમાયા કે ત્યારે બીજા પણ દાગીના આવા કાં ન હોય ? તે સીધા ભટ્ટી કરી ગાળી નાખે છે. શું નીકળ્યું ? પિત્તળ. જે અંદરમાં હોય તે જ નીકળે ને ? ઉપરથી સોનાનો ઢોળ ને સોનાનો ચળકાટ ગમે તેટલો હોય પણ અંદર જે હતું એ જ બહાર આવે ને ?

બસ, સંસારનું આવું જ છે. સંસાર ઉપરથી ગમે તેટલો રૂડોરૂપાળો દેખાતો હોય ને, પણ અંતે તો એનું અંદરનું રોવરાવનારું સ્વરૂપ જ ખુલ્લું થાય. પૈસા કહો, પરિવાર કહો, માન-પાન કહો, બધો ય સંસાર એવો જ. દેખાવનો રૂડો પણ પરિણામે ફૂડો. જીવને ભવોભવ ભટકાવનાર એ.

ચોરોને જ્યાં દગો દેખાયો એટલે કલ્પી લે છે કે ‘ત્યારે તો વાણિયાએ આપણને ઠગ્યા. માળાએ સાચું ધન બીજે રાખી આ નકલી ઠગવા માટે જ દાટી રાખ્યું હશે તો લાવો હવે ફરી ધાડ પાડીએ એને ત્યાં.’

બસ, ચોરો ફરીથી લાગ સાધી રાત્રે ઘરમાં પેઠા. વાણિયાને જગાડી કહે છે ‘કેમ બચ્યાજી ! તે દિવસે ઠગ્યા અમને ? લાવ, હવે સાચું ધન બતાવ, નહિતર માર્યા વિના નહિ છોડીએ.’

વણિકે ઘણું ઘણું સમજાવ્યા કે મારી પાસે કાંઈ નથી આ તો નકલી દાગીના એટલા માટે રાખેલા કે હું રહ્યો આમ તો ગરીબ, પણ છોકરો નાતમાં મંડાય શી રીતે ? તે પ્રસંગે ઘરવાળી આ દાગીના પહેરી બહાર નીકળે તો લોક જાણે કે

આની પાસે માલ છે; એટલે કન્યા દેવા આવે. પણ તમે તો મારું એય નકલી ધન લઈ ગયા. હવે હું શું કરીશ ? મારી પાસે હવે કંઈ રહ્યું નહિ, હાય ! મારા છોકરા શી રીતે મંડાશે ? ઓ...'

પેલા કહે 'ચાળા રહેવા દે, કાઢ ધન.'

આ કહે, 'લો તમારે તપાસવું હોય તો આખું ઘર બતાવી દઉં.'

કેવી સફાઈબંધ વાત કરે છે ? પૈસા કમાવવા-પૈસા બચાવવા જૂઠનો હિસાબ ખરો કે આટલું જ જૂઠ બોલાય ? અગર જૂઠ ન બોલાય ? સંસારમાં ક્યારે કેવા પ્રસંગ આવે એની શી ખબર ? એ વખતે એવા પ્રસંગે કેવાં કેટલાં જૂઠાણાં ચલાવવા પડે ?

સંસાર માંડવાનો અને માથે લેવાનો એટલે આ સમજી જ રાખવાનું ને કે અવસરને વશ થઈ આવાં જૂઠનાં પાપ પણ આચરવા પડશે ?

હજી આગળ જુઓ, આટલાં પાપથી ય પતે એવું નથી. ચોરો વણિકની વાત શાના માને ? કે પેલો કરગરે કાકલૂદી કરે તો ય એમને દયા શાની ? એ તો કહે છે 'હરામી ! ચાળા કરે છે ? ધન નથી બતાવવું ? ત્યારે લે આ છરાનો ઘા' એમ કહી છરો ઉગામ્યો.

વણિક ગભરાયો કે 'હવે તો મર્યો ! પરંતુ પાછો વિચારે છે કે હવે આ લોકો આટલા દુષ્ટ છે તો હું જ એમને પૂરા કરી દઉં.' તરત હાથ જોડી કહે છે 'ભાઈસાબ ! મારશો નહિ. જીવન કરતાં ધન કયું કિંમતી છે તે એને સાચવી રાખવા મરું ? ચાલો બતાવું. પણ જોજો ભાઈસાબ ! બધું ન લઈ લેતાં, થોડું મારા માટે રહેવા દેજો. એટલી ગરીબ પર દયા કરજો.'

પેલા ય પિસ્તોલ અને છરાની અણી એની સામે ધરી રાખી એની પાછળ પાછળ જાય છે; ત્યારે આ વિચારે છે કે 'હવે જે છેલ્લો ઉપાય કરી રાખ્યો છે તે લઈને આ લોકોને ઠેકાણે પાડી દઉં છું.'

લોભ છોડવા સંયોગો છોડો યા કલ્પના ફેરવો :-

બોલો, લોભ ક્યાં સુધી લઈ જાય છે ? પૈસાનું મમત્વ ધનનો રાગ હવે એને માનવહત્યાનો મનસૂબો કરાવે છે. આવા કારમા લોભને આત્માનો સહજ ગુણ મનાય ? શી રીતે મનાય ? દેખાય જ છે કે બહારના સંયોગ અને પોતાની કલ્પનાના આધાર પર લોભની માત્રા ખડી થાય છે. સંયોગો મૂકી દેનારને યા કલ્પનામાં ફેરફાર કરનારને એવા હિંસા જૂઠ વગેરે પાપોમાં ઘસડી જનારો લોભ નથી થતો પછી લોભને જીવનો સ્વભાવ કેમ મનાય ? એ તો વિભાવ છે, વૈભાવિક ગુણ છે. એવાં માન-અભિમાન-માયા દંભ વગેરે પણ નિમિત્તો અને

અજ્ઞાનકલ્પના વગેરે પર ઊભા થનારા હોઈ વૈભાવિક ગુણ છે.

આ ક્રોધ-માન-માયા-લોભ અને મોહ જ જીવને હિંસા-જૂઠ-ચોરી વગેરે દુષ્ટત્યોમાં ઘસડી જાય છે. જો એ ક્રોધાદિ નથી તો શું કામ હિંસાદિ પાપકાર્ય કરવા જાય ? ઓળખાણ પડે છે અંદરમાં પાળ્યા-પોષેલા સાપ જેવા આ ક્રોધાદિની ?

ક્રોધથી હિંસા-જૂઠ વગેરે પાપ શી રીતે ? :-

આ ક્રોધાદિ પાછા એવા છે કે એમાંના દરેકની પાછળ હિંસા થાય છે, જૂઠ બોલાય છે, ચોરી કરાય છે...અગ્નિશર્માએ ક્રોધથી સમરાદિત્યના જીવને ભવોભવ મારવાનું કર્યું. નોકર કે પાડોશી પર ગુસ્સો ચડવાથી પછી એના પર જૂઠા આક્ષેપ થાય છે. દુશ્મન પર ક્રોધ છે તો એનો માલ ચોરવાનું યા ચોરાવવાનું બને છે. રાવણની બેન સુર્પણખાને રામ-લક્ષ્મણ પર ક્રોધ-દ્વેષ થયો તો એણે સીતાને ભાઈ રાવણ દ્વારા ઉપડાવી એનું શીલ ભંગાવવા ધાર્યું. જાતે દુરાચાર નહિ સહી, પણ ક્રોધવશ બીજાના દુરાચારને ઈચ્છ્યો અને એ માટે પ્રવૃત્તિ કરી. એમ પુત્રને પિતા પર જો દ્વેષ જાગી ગયો તો કમાઈમાંથી પોતાનો જુદો પરિગ્રહ એકત્રિત કરે છે. આ ક્રોધ દ્વેષવશ હિંસાદિ પાપો સેવવાની વાત થઈ.

માનથી હિંસાદિ પાપ :-

એવું અભિમાન વશ પણ હિંસાદિ પાપો આચરવાનું બને છે (૧) રાવણ અભિમાનથી વાલી અને લક્ષ્મણનો ઘાત કરવા દોડ્યો. (૨) ત્યારે પોતાની હલકાઈ ન થાય એવા અહંત્વથી જૂઠ બોલવાનું તો ઘણું દેખાય છે. (૩) એમ અભિમાનથી બહારવટે ચડેલા ત્યક્ત રાજકુમાર ઠાકોર વગેરે ચોરી-લૂંટ ચલાવતા. (૪) એક બાઈએ સંન્યાસીને ટોણો માર્યો કે તમે લોકો નપુંસક છો માટે જોગી થયા છો. પેલાને અભિમાન ચડ્યું 'હું ? અમારા પર ખોટા આક્ષેપ ચડાવે છે ? લે બતાવું' ! પેલી બાઈ વળી વધુ તાનમાં ચડી, 'બતાવ્યા બતાવ્યા, નામર્દ શું બતાવતા હતા ?' બસ, અભિમાનવશ સંન્યાસીએ તેને જ બતાવી આપ્યું. (૫) ત્યારે અભિમાનવશ નંદીષેણમુનિએ વેશ્યાને ત્યાં ૧૨૧૧ કોડ સોનેયા વરસાવ્યા; અને અંતે એના પરિગ્રહધારી બનવું પડ્યું. અભિમાનથી હિંસાદિ પાપોના આ દાખલા. એમ માયા-લોભ-મોહવશ પણ હિંસાદિ પાપો સેવાય છે.

ચોરોની દુર્દશા :-

આ સૂચવે છે કે ક્રોધાદિ દ્વારા હિંસા વગેરે પાપ સેવીને જીવ સંસારમાં ભટકે છે. પેલો વણિક ધનના લોભ ખાતર ચોરોનો ઘાટ ઘડી નાખવાની બુદ્ધિએ પહોંચ્યો. એ ચોરોને લઈ ચાલ્યો ટાંકા પાસે. કહે છે 'જુઓ ભાઈસાબ ! આ ટાંકામાં ધન રાખ્યું છે. તે હું લઈને બહાર આવું છું; અને તમારે સાથે આવવું હોય

તો આવો મારી પાછળ.’

ચોરો ગભરાયા, ‘રખે અંદર ઉતારી શું કરે ?’ તેથી કહે તું જ અંદરથી લઈને જલ્દી બહાર લઈ આવ. પણ જોજે હોં જરાય ઠગબાજી કરી છે તો જીવતો નહિ રહે.’

વણિક ટાંકાના ઉપર દોરડું બાંધી દોરડાના આધારે નીચે ઊતર્યો એણે પહેલેથી એવી ગોઠવણ રાખી હતી કે ટાંકામાં નીચે બે માથોડા ઊંડી ટાંકીના ઉપરના ભાગે ટાંકાની દિવાલમાં બેસવાની જગા રાખેલી, તે ત્યાં જઈ બેસી રહ્યો.

વાર લાગી તેથી ચોર ઉપરથી પૂછે ‘કેમ કેટલી વાર ?’

આ કહે ‘પેટી બહુ ભારે છે, ઉપડતી નથી, તમે કોક નીચે આવો ને ઉપડાવો.’

લોભવશ એક ચોર દોરડે નીચે ઊતરે છે ત્યાં એના પગ પકડી વાણિયો કહે બસ આવી જાઓ. જુઓ અહીં શિલા પર પગ મૂકી દો.’ પેલાએ ભરોસે દોરડું છોડી દેતાં વાણિયે એને ટાંકીમાં ઊંધો ધકેલ્યો. પછી બીજાને કહે ‘જરા તમે ય આવો ને, પત્થરની પેટી બરાબર ઊપડે. બીજોય લોભ અને વિશ્વાસમાં ઊતર્યો એને ય પાણીમાં ધકેલ્યો. પછી પોતે બહાર આવી છૂટકારાનો દમ ખેચે છે કે ‘હાશ ! આજ બંને લુચ્યાઓને ઠેકાણે પાડી દીધા, હવે નિરાંત. નહિતર મારું કેટલું બધું ધન ! આ લુચ્યાઓ લઈ જ જાત ને ? હવે માલ બરાબર સચવાઈ ગયો, અને આ લુચ્યાઓની હંમેશની બલા ટળી ! થોડું પાપ તો લાગ્યું, પણ નહિતર તો હું જ મરી જાત કે મારું ધન જ લૂંટાઈ જાત ! ત્યારે આટલું કર્યા વિના થોડા જ જીવી શકીએ ?’

મહાપાપ કરવા છતાં પસ્તાવાને બદલે એ અનુમોદના કરી રહ્યો છે. આને મૂળ ક્યાં જોવું છે કે.

‘મૂળમાં આ ધન જ કેવું ગોઝારું કે મને આટલી બધી કુબુદ્ધિમાં લઈ ગયું ? કેટલું ગોઝારું કે મને આવા ઘોર માનવહત્યાના પાપમાં તાણ્યો !

ધન તો આજે નહિ, તો કાલે મૂકીને જ જવું પડશે, પણ પાપ સાથે લાગશે, નરકાદિ ગતિમાં એનાં વિપાકરૂપે ભયંકર દુઃખ ભોગવવાનાં આવશે ત્યારે મારો કોણ બેલી ? એ દુઃખો શે વેઠાશે ! હું કેવો પાપી ! હું કેવો મૂર્ખ કે શાશ્વત ધર્મને ધન સમજવાને અને પોતાનો કરવાને બદલે માટીનાં ધનને ધન સમજ્યો, અને એને પોતાનું કરી રાખ્યું !’ આ વિચાર એ પામર કૃપણને નહિ, તે પાપ કરીને પાછો એને અનુમોદી રહ્યો છે !

ધન પાછળ વણિક મરીને સાપ :-

પણ જીવન કેટલું ચાલે ? ગમે તેટલી કુબુદ્ધિ કરે પણ એ થોડો જ મરતો

અટકાવે ? આયુષ્ય પૂરું થયે એ મર્યો અને ત્યાં જ સર્પ થયો. આજુબાજુનું દૃશ્ય દેખી ઊંડાપોહ થતાં એને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થયું, અને એ ટાંકામાં ગુપ્ત રાખેલા ધનની મૂર્ચ્છા જાગી, તે હવે ટાંકાની આસપાસ ચોકી કરે છે કે કોઈ એ ધન લઈ ન જાય.

વિચારો રૂડા મનુષ્ય જન્મમાંથી ભ્રષ્ટ થઈ કૂડા સાપના અવતારમાં પડ્યો ! ધનમાંથી શો સાર કાઢ્યો ?

પૂર્વ સંસ્કારો જાતિસ્મરણ છતાં મૂઠ બનાવે :-

હજીય અહીં જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી પૂર્વનું યાદ પણ આવ્યું, ત્યારે તો એમ થાય ને કે ‘અરે ! હું આ કેવા દુઃખમય અને પાપમય અવતારમાં પડ્યો ? કેવી ગોઝારી ધનમૂર્ચ્છા ?’ પણ ના, એણે જે ગાઢ ધનમૂર્ચ્છા કરી હતી એના સંસ્કાર એવા જામેલા કે એ જ અહીં જાગીને પાછી ધનની મૂર્ચ્છા જ કરાવે છે. પૂર્વના કુસંસ્કારો જાતિસ્મરણ છતાં મૂઠ બનાવે છે. બસ, સાપના અવતારે મનુષ્ય જન્મની યાદ આવવા છતાં ધર્મને કશો યાદ કરવાનો નહિ, ને ધનની મમતા જ કર્યા કરવાની, આ એનું જીવન બની ગયું. તે ચોકી એવી પાકી કરે છે કે કોઈ ધન લઈ ન જાય. એમાં ય માનવ-હોશિયારી યાદ આવી છે એટલે ત્યાં જો કોઈ આવ્યું-ગયું તો કલ્પનામાં ચડે છે કે ‘લઈ તો નહિ જાય ?’ ઝટ ફૂંફાડો દેખાડી ભગાડે છે, અને તરત પોતે ગુપ્ત ભાગમાં છુપાઈ જાય છે ! બેઠો બેઠો મનમાં એના જ વિચારે ચડે છે કે ‘લઈ શું જાય ? મારી જ નાખું.’

ધનનો લોભે સાપ અને નરક :-

ધનનો લોભ, ધનની મૂર્ચ્છા માનવ-અવતારે ગાઢ કર્યા કરી, તો અહીં સાપના અવતારે હવે એ જ ફાલેફૂલે છે, જીવનને ઘેરી લે છે, જીવનભરની એ મૂર્ચ્છા અને કાળી લેશ્યા તથા રૌદ્રધ્યાનમાં ભવાંતરના આયુષ્ય કર્મના બંધ વખતે એ જ લેશ્યા અને રૌદ્રધ્યાન હોવાથી એણે નરકનું આયુષ્ય બાંધ્યું, ને અહીં પણ કોક માથા ફરેલાના સપાટામાં આવ્યો તે ડાંગથી કૂટાઈ કૂટાઈને ખતમ થયો. અંતે મરીને નરકમાં ચાલ્યો ગયો.

મૂર્ચ્છા એટલે લોભ. ધનના લોભે શું પરખાવ્યું ? પહેલાં માનવહત્યાનાં ઘોર પાપ, બાદ સાપનો અવતાર, ને પછી નરકમાં પધરામણી ! ધનનો લોભ કરતી વખતે વિચાર ખરો કે ‘પરભવની ક્યાંની ટિકિટ કઢાવવી છે ? આ હું કેવા પરભવની તૈયારી કરી રહ્યો છું ?’ આવો વિચાર રહે ખરો ? આમાં મરીને સાપ વગેરે થનારનાં દૃષ્ટાંત નજર સામે રાખો છો ?

જુઓ, કુદરત શું કામ કરે છે ? જીવે જે ભાવ અહીં બહુ કેળવ્યો, એ

ભાવને યોગ્ય ભવમાં જીવને મૂકી દે છે.

દેવશર્માએ પત્ની પર ગાઢ રાગ કર્યો તો કર્મસત્તા કુદરતે એને મર્યા પછી એ જ સ્ત્રીના માથામાં જૂ તરીકે જન્મ આપ્યો ! કેમ જાણે ‘તને આ સ્ત્રી બહુ ગમે છે ને ! લે ત્યારે હું તને એના શરીર સાથે ગાઢ સંબંધ રહે એવો અવતાર આપું’ એમ કર્મસત્તા કહે છે !

કુમારપાળને પૂર્વાવસ્થામાં ભટકતાં જંગલમાં મળેલો પેલો ઉંદર કોણ હતો ? પૂર્વ ભવે એક મનુષ્ય; અને એણે પોતાની ૨૧ સોનામહોર અહીં જંગલમાં ઝાડની બખોલમાં સંતાડી રાખેલી. પછી એની મૂર્છા રાખતો રાખતો મર્યો તે અહીં ઉંદર તરીકે જન્મ્યો. કર્મસત્તા જાણે કહે છે, ‘લે, તને આ સોનૈયા પર બહુ રાગ છે ને ? તો હવે ઉંદર થઈને તને જીવનભર આની મૂર્છા કરવી સારી ફાવશે. વળી મનુષ્ય થાય તો એમાં બીજા-ત્રીજાં કામ પણ આવે, અને અહીં ઉંદરના ભવે તો તારે બીજું કાંઈ કામ જ નહિ, તે આ મૂર્છા જ કર્યા કરવાનું કામ. મૂર્છાથી સોનૈયાને બહાર લાવવાનું કામ, જોઈ જોઈ નાચવાનું કામ, પાછો અંદર લઈ જવાનું ને નિરાંત અનુભવવાનું કામ. વળી પાછા બહાર લાવી નાચવાનું કામ, પછી અંદર લઈ જઈ નિરાંત અનુભવવાનું... આ કામ બહુ સારી રીતે કરવાનું આ ઉંદરના અવતારે સારું ફાવશે !’ કેમ જાણે કર્મસત્તા આ હિસાબે એવા અવતાર પકડાવે છે.

જ્યાં ને ત્યાં સુખ કરતાં કષાયનો અનુભવ વધારે :-

લોભ આદિ કષાયો ઉપર કર્મસત્તા જીવને આ જગતમાં કેવા કેવા અવતાર આપે છે એ જોવા જેવું છે. પછી એવા જનમમાં જીવને બીજું કામ શું ? મુખ્ય કામ જ આ કષાયો પોષવાનું, કષાયો ભેળવવાનું, સુખ ભોગવવાનું તો નામનું, અને કષાયોને અનુભવવાનું ઘણું. ક્રોધ-લોભ-મોહ-મદ વગેરેમાંથી એક યા બીજાનો અનુભવ જ્યાં ને ત્યાં આવીને ઊભો જ હોય છે.

દા.ત. જુઓ કે બાપને કોઈકે કહ્યું ‘તમારે દીકરો સારો આવી મળ્યો છે;’ ત્યાં બાપના મનમાં શું આવે છે ? આવું જ કાંઈક કે આ દીકરો મારી કેવી કેવી સેવા બજાવે છે, કેવો વિનય સાચવે છે, કેવી આજ્ઞા ઉઠાવે છે...’ આ શું કરી રહ્યો છે ? રાગ, રતિ, આસક્તિ મમતાનો જ અનુભવ ને ? આવો કશો વિચાર ન કરે તો ય દીકરાનું સુખ ચાલી ગયું ? ના, એ તો ઊભું જ છે. પરંતુ જીવથી રહેવાય નહિ, તે રાગ-લોભ કષાયનો અનુભવ કરવા જોઈએ છે.

એમ દીકરાને કોઈ કહે ‘તારા બાપુજી તને સારા મળ્યા છે, તો એની નજર સામે શું આવે છે ? બાપ જે એની સારી ચીજવસ્તુ-રંગરાગ-આરામીથી સગવડ સાચવે છે, તેમ ભવિષ્યમાં જે ધન-મકાન વગેરેનો વારસો આપી જવાના છે, એ

નજર સામે આવીને એના પરના રાગ-મમતા-આસક્તિનો અનુભવ કરી રહ્યો છે. આવું કાંઈ મનમાં ન લાવે, તો ય બાપનું સુખ તો ઊભું જ છે. એ કાંઈ ચાલી જતું નથી. પરંતુ જીવથી એ રાગ વગેરે કષાયનો અનુભવ કર્યા વિના રહેવાતું નથી. સારું મળવા પર ફૂલણજી બનવા જોઈએ છે. મનમાં માન ઊછળી આવે છે કે ‘હું કેવો ભાગ્યશાળી ? લોકોને ય વખાણ કરવા પડે છે !’

સુખ જતું નથી રહેતું છતાં મફતિયા કષાય કરવાના ?

વળી કષાયનો અનુભવ-ભોગવટો લાંબો. કોઈના મોઢે પોતાની પ્રશંસા સાંભળી લીધી, મનમાં માન થઈ આવ્યું, પણ તે ત્યાં અટકી ન જાય. બોલનાર તો પ્રશંસાનું બોલીને ગયો, પણ પછીથી મનમાં એ માન અને એનો હરખ ચાલ્યા કરે છે. પ્રશંસા યાદ કરી કરીને ફુલાય છે કે ‘વાહ ! મારી કેવી વાહ વાહ થઈ રહી છે !’ ભારે હર્ષ અનુભવે છે. માન અને લોભ કષાય બંનેના અનુભવ લાંબા ચાલે છે. આવું ન કરે તો પણ સુખ તો ઊભું જ છે, સુખ જતું નથી રહ્યું. પણ જીવને એકલું સુખ અનુભવ્યે ચાલતું નથી, તે એમાં કષાયનો અનુભવ ભેગો ભેળવવા જોઈએ છે. મીઠાઈ એકલી ગળે ઊતરે ? ના, સાથે ચટણી-શાક-ફરસાણ જોઈએ છે. એમ અહીં સુખ-દુઃખના અનુભવમાં કષાય ભેગો ભેળવવા જોઈએ છે. ત્યારે પૂછો ને,

પ્ર.- પણ સારું મળ્યું હોય એને કોઈ ગાય એટલે મનમાં હૂંફ તો વળે ને ?

ઉ.- અરે ! કોઈના ગાવા પરની શી વાત કરો છો ? વગર ગાયે પણ એમ જ મનમાં યાદ લાવી લાવીને ય ક્યાં હૂંફ નથી અનુભવાતી ? સવાલ એ છે કે આવી હૂંફ અનુભવતાં શું એ વિચાર છે ખરો કે આમાં હું મફતના કષાય જ અનુભવી રહ્યો છું ? મારા નિર્મળ જ્ઞાનને કષાયથી મલિન કરી રહ્યો છું ?

સુખ તો પુણ્યાનુસાર છે તે છે જ. લોભ મદ-મોહાદિ કષાયનો કચરો ન ભરો તો ય તેથી કાંઈ એ ચાલી જતું નથી; અને કષાયનો કચરો હાંશથી ભરો તો પણ તેથી કાંઈ સુખ ટકી રહેતું નથી, તો પછી જ્ઞાનની નિર્મળ ધારા ચાલતી રાખવાને બદલે એમાં કષાયના કચરો ભેળવવાની કોઈ જરૂર ખરી ?

સુખ અંગે ૬ ભ્રમણા

પ્ર.- જ્ઞાનની નિર્મળ ધારા શી રીતે ચાલે ?

ઉ.- ‘નિર્મળ જ્ઞાન’ એનું નામ કે જ્યાં વસ્તુસ્થિતિ હોય તેવું મનમાં આવે, એવું જ ભાસે. ત્યારે સુખ ઉપર રાગ કરવાનું મન થાય છે એ શું સમજીને ? આ જ કે,

(૧) આ સુખ છે,

(૨) આ પુણ્યે આવ્યું,

(૩) મારી હોશિયારીથી મળ્યું,

(૪) બહુ સારું મળી ગયું.

(૫) હવે કોઈ ફિકર નથી...'

આવી સમજ પર રાગ ને મમત્વ થાય છે, આનંદ આનંદ થાય છે.

(૬) આવું સુખ મને મળ્યું તેથી હું ઊંચો છું, મારા જેવું કોણ છે ? મારે હવે કોની સાડીબાર છે... ' વગેરે વગેરે મદ અભિમાન સળવળે છે.

ત્યારે જુઓ કે આ બધું ય યથાર્થ વસ્તુસ્થિતિ નથી; ભળતી વાતો છે.

(૧) એ સુખ એ ખરેખર સુખ નથી; કેમ ? કારણ, (૧) ખરજવાને ચળવાની જેમ તૃષ્ણાનો-વેદનાનો એ માત્ર પ્રતિકાર છે, તેમજ (૨) ભાવી મહા દુઃખને નોંતરનારું છે. વળી (૩) જીવનમાં અનંત કલ્યાણદાતા દેવાધિદેવ ગુરુ અને ધર્મને ભૂલાવી એમની સાધના દ્વારા મહા કલ્યાણને સાધવાનું ચૂકાવી માત્ર પુણ્યની ચટણી અને નીતરતા પાપની ભરતી કરનારું આ સુખ છે. એમાં ખરેખર સુખરૂપતા શી રહી ? એમાં તો ખરેખર દુઃખરૂપતા જ કહેવાય છતાં સુખરૂપતા જોવી એ વસ્તુસ્થિતિનું જ્ઞાન નહિ પણ એ ભ્રમ છે. પછી એવી ભ્રમણા પર રાગ મમત્વ મદ વગેરે કષાય કરવો છે ? તો એમાં નિર્મળ જ્ઞાનધારા નહિ, પરંતુ કચરાવાળી જ્ઞાનધારા ચાલવાની.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૨૭, તા. ૧૭-૪-૧૯૭૧

(૨) એમ, પુણ્યે સારું સુખ મળ્યું એ માનવું પણ ભ્રમણા આ રીતે છે કે અલબત્ત આ સુખ-દુઃખ પોતાના શુભાશુભ કર્મના હિસાબે મળે છે, પરંતુ પુણ્યથી સુખ મળ્યું એવો મદાર બાંધી બેસવું એ તો એના જેવું છે કે જેમકે આજે કેટલાક વેપારી ઈનામી સેલ કાઢે છે, ને પોતાનો અમુક માલ લે એ ગ્રાહકને પ્લાસ્ટિકનો ગ્લાસ કે બેગ વગેરે મફતમાં આપે છે. હવે ત્યાં જો કોઈ ઘરાક માને કે ‘મેં પાંચ પચીસ રૂપિયા ખર્ચ્યા એમાં આ ઈનામ મળ્યું,’ તો શું એ ભ્રમણા નથી ? અલ્યા ! એટલા રૂપિયામાં માલ મળ્યો, કે ઈનામ ? ઈનામ પર દષ્ટિ રાખવામાં પછી એ નથી જોતો કે માલમાં ગરબડ તો નથી ? શું વેપારી દાન કરવા બેઠો છે ? લૂંટાઈ જવા બેઠો છે ? કે ઈનામની રકમ કરતાં કેટલા ય ગુણો નફો પેલા માલમાંથી તારવી લેવાનો છે ? એ શું માલની ખરેખર કિંમત પર નજીવો નફો Nominal Margin (નોમિનલ માર્જિન) રાખીને વેચી રહ્યો છે ? ના, પણ ઈનામ પર દષ્ટિવાળો આ વિચાર શાનો કરે ? ગરજુ લોભિયાને માલની કિંમતમાં ઠગાવું-લૂંટાવું પડશે એ સમજવાની અક્કલ ન રહે.

તેમ અહીં પણ (૧) પુણ્યથી સુખ મળ્યું એ જુએ છે એમાં તો માત્ર ઈનામ જ જોયું, પણ બીજી બાજુ ઠગાવાનું થાય છે, એ ન જોયું. સુખની સાથે (i) રાગનો કચરો મળે છે, વળી (ii) એટલા પુણ્યની સમાપ્તિ મળે છે, (iii) ષટ્કાયજીવોના સંહારમય આરંભ-સમારંભ, વિષયગૃહ્ણિ વગેરે પાપો ભરચક મળે છે, આ ઠગાવા-લૂંટાવાનું કશું ન જોયું. ગરજવાનને અક્કલ નહિ, તે ઈનામની જેમ સુખના લાલચુને પુણ્યથી સુખ મળ્યું જોવું છે, પુણ્યથી ઠગાવા-લૂંટાવાનું મળ્યું નથી જોવું. આ ભ્રમણા નહિ ? શું આ વસ્તુસ્થિતિનું ભાન છે ?

વળી માનો કે જે વેપારીનો માલ ને ઈનામ મળે છે, તો ય ખરી રીતે ત્યાં પ-૨૫ રૂપિયાથી ઈનામ નહિ પણ માલ મળ્યો કહેવાય, એમ અહીં,

પુણ્યથી સુખ નહિ, કિંતુ સારી સ્વસ્થતા સાથે દેવદર્શન-પૂજન દાન-દાનાદિ સુકૃતની સામગ્રીનો માલ મળ્યો કહેવાય, તે આ પુણ્યથી ધર્મસામગ્રીરૂપી માલ મળ્યાનું ન જોતાં સુખ મળ્યાનું જોવું એ પ-૨૫ રૂપિયાથી ઈનામ મળ્યાનું જોવા બરાબર છે. જેમ પ-૨૫ રૂપિયાથી ઈનામ મળ્યાનું જોવું એ ભ્રમણા કહેવાય, તેમ પુણ્યથી આ સુખ મળ્યું એ જોવું ભ્રમણા છે.

(૩) સુખ પર ત્રીજી ભ્રમણા આ કે ‘એ મારી હોશિયારીથી મળ્યું’ માનવું. કેમકે એ તો ઉઘાડી વાત છે કે હોશિયારી ગમે તેટલી હોય છતાં જો શુભ કર્મનો ઉદય ન હોય, લાભાંતરાયનો ઉદય હોય તો કાંઈ મળતું નથી, ને હોશિયારી એળે જાય છે. આજે દુનિયામાં નથી દેખાતું કે કેટલાય વેપારીના સેલ્સમેન નોકર ઘણા ય હોશિયાર હોય છે, એની હોશિયારી પર ધમધોકાર વેપાર અને કમાણી થાય છે, પરંતુ એ કમાણી કોણ લઈ જાય છે ? હોશિયારી નોકરની અને કમાણીની માલિકી શેઠની. કેમ એમ ? કમાણીના સુખનું શુભ કર્મ શેઠનું છે.

વળી એવું પણ બને છે કે શેઠ પોતે હોશિયારીથી એક વાર કમાતો હોય છતાં બીજી વાર અશુભના ઉદયે ખોવાનું કરે છે. હોશિયારી તો ઊભી છે, છતાં કમાવાને બદલે ગુમાવવાનું થાય છે. હવે ગુમાન ક્યાં રહ્યું કે ‘મારી હોશિયારીથી કમાઉં છું ?’ એ નરી ભ્રમણા છે. એમાં તો કંઈક સટોડિયા સાફ થઈ ગયા. પૂર્વની કમાણી વખતની હોશિયારીના ભરોસે સોદા કરતા ગયા અને ખોટ ખાતા ગયા.

ત્યારે એવું પણ બને છે કે હોશિયારી તો ઓછી વધતી એની એ જ ઊભી હોય, પરંતુ કોઈ ગેબી ખૂણેથી એવો યોગ મળી જાય અને ન ધારેલો લાભ થઈ જાય. એમાં પોતાને જ આશ્ચર્ય થતું હોય કે ‘આ એકાએક યોગ ક્યાંથી આવી ગયો !’ તો આમાં હોશિયારીનો હિસાબ ક્યાં રહ્યો ?

કાણિયા ભંગીને રૂપિયા નવલાખનો વારસો

પેલો સૌરાષ્ટ્રના ગામનો એક પ્રસંગ જાણો છો ? એક ભાઈ પાસે રૂપિયા ૧૦ લાખ હતા, પરંતુ પૈસાનો ભારે મમતાળુ તે કશું પોતાના છોકરાઓને બતાવે નહિ. એમાં એકવાર એને કુળદેવીએ દર્શન આપ્યું. અલબત્ત સ્વપ્નામાં, અને એને કહ્યું ‘હવે તો તું ઘરડો જવા જેવો થયો છે. તો કૃપણ અને મમતાળુ શા સારુ બન્યો રહે છે ? સુકૃત કર, દીકરાઓને દે.’

પણ આ બચ્ચો એમ પલળે ? દેવીને કહે ‘મારી હોશિયારી ને મહેનતનું ભેગું કરેલું છે તે એમ શાનું લૂંટાવી દેવાય ?’

કુળદેવી કહે છે, ‘અલ્યા પણ મરીશ ત્યારે તો મૂકીશ ને ?’ આ કહે ‘તે વખતે જોઈ લઈશ’

‘શું જોઈ લઈશ ? સુકૃત વિના ક્યાં જઈશ ?’

‘ગમે ત્યાં. તારે એની શી પંચાત ?’

છે ને ધીકો ? દેવતાને ય રોકડું પરખાવે છે. દશ લાખ રૂપિયાનું સુખ તો મળ્યું છે, પરંતુ સાથે ગાઢ રાગ-મમતા-લોભ અને અભિમાન કષાયો કરવા જોઈએ છે. એ નિર્મળ જ્ઞાનધારા શાની આવવા દે ? દેવીને ય પરખાવી દે છે કે ‘તારે શી પંચાત કે હું ક્યાં જઈશ ?’

દેવી એને કહી દે છે ‘તો ધ્યાન રાખજે કે બહુ હોશિયારીનો ફાંકો રાખે છે પરંતુ તું આજથી દશ દિવસનો અહીંનો મહેમાન છે, ને પછી મરીને તારી શેરીમાં ઝાડુ કાઢનાર કાણિયા ભંગીના દીકરા તરીકે જનમવાનો છે. આની ઝેંઘાણીમાં તને આજથી ચોથા દિવસે તાવ આવશે;....’ એમ દેવીએ અમુક અમુક આગાહી કરીને દેવી અંતર્ધાન થઈ ગઈ.

આ ભાઈસાબ દેવી સામે ય અક્કડ તો હતા, પરંતુ ચોથે દિવસે તાવ આવ્યો, અને પછી બીજી બીજી કહેલી ઝેંઘાણી વર્તાવા માંડી; એટલે ગભરાયા. મનમાં વસવસો ઊભો થઈ ગયો કે ‘સંભવ છે સ્વપ્નું સાચું પડે તો ? તો શું હોશિયારી મહેનતથી ભેગું કરી સાચવી રાખેલ આટલું બધું ધન મૂકીને મારે મરવાનું ?’

જીવની મોહમૂઢ દશા કેવી છે કે ભલે હજી અહીં જીવતો રહેવાનો હોય, અને ધન પણ પાસે રહેવાનું હોય, કિંતુ એ જોતો નથી કે ‘ધન રાખીને ય શી વિશેષતા ? નથી એ ભોગવવામાં કામ લાગતું, કે નથી એ સુકૃતમાં કામ લાગતું. કદાચ ભોગવવામાં ઉપયોગી થતું હોય તો ય પછી વધેલો બચેલો પૈસાનો ઢેર શું માત્ર જોઈને જ રાજી રહેવાનું ? એમાંથી કશો સદુપયોગ નહિ ? નાશવંત ચીજ, મરતા અવશ્ય મૂકવાની ચીજ, એમાંથી એ મૂકાતા પહેલાં કશું સારું કરી લેવાની અક્કલ-બુદ્ધિમત્તા નહિ !

મરતાં રોતાં મૂકી દેવા માટે જ ધનાદિ વસ્તુ સંઘરી રાખવાની ?

હું દુઃખી-દરિદ્ર હોઉં તો બીજા મારું દુઃખ ટાળે એવી અપેક્ષા રહે, એમ મારે બીજા દુઃખીનાં દુઃખ ફેડવાના નહિ ? દેવ-ગુરુના પ્રતાપે પૂર્વ જનમમાં સુકૃત થઈ આ મળ્યું, તો હવે એ ઉપકારી દેવ-ગુરુનો કૃતજ્ઞતાની રૂએ પણ એમની ભક્તિમાં બધું નહિ તો અડધુંય ખરચવાનું નહિ ? ને મરતાં આખું ને આખું મૂકતાં રોવાનું ?

ના, મોહમૂઢને આ વિચાર જ નથી કરવો. એને તો હજી એમ થાય છે કે ‘મરીને ય સાથે લઈ જવાતું હોય તો લઈ જાઉં.’ લઈ ગયા કોઈ બાપ દાદા ? લઈ જાય છે કોઈ આ દુનિયામાં મોટા ચમરબંધી કરોડપતિ અબજોપતિ કે રાજા-મહારાજા ? તો એ જાતે ન લઈ જઈ શકે, પણ પછીથી શું દેખાયા કોઈ એના વારસદાર કે જેમણે એને પાંચ રૂપિયાનો ય મનીઓર્ડર કર્યો ? ના, આ બધું સ્પષ્ટ-સ્પષ્ટ દેખાતું હોય છે છતાં મોહમૂઢને માત્ર ધનનો ઢેર જોઈ જોઈને જ રાજી રહેવું છે. પછી એમાં એ મમતા એરુ કે ઉંદર બનાવશે તો ? એનો ય કશો ભય કે વિચાર નથી. આવા કેઈ કંગાળો છતે ધને દુર્ગતિમાં ફેંકાઈ ગયા અને ભવચક્રમાં ભટકતા થઈ ગયા.

પેલા દસ લાખવાળાને તો હવે એક આશ્વાસન મળ્યું કે ‘મારે મરીને સાપ કે ઉંદર ક્યાં થવાનું છે ? ભલે ભંગીને ત્યાં, પણ મનુષ્ય અવતાર તો મળવાનો છે.’

અલ્યા ! પણ આ જે ધન પર મરતા સુધી મમતા કરી રહ્યો છે; તે તો અહીં રહેશે ને ?

‘ના, હવે જ્યારે ખબર પડી ગઈ છે કે આ જ કાણિયા ભંગીને ત્યાં જનમવાનો છું, તો ધન પણ ત્યાં સાથે લઈ જઈશ.’

બોલો લઈ જવાય ? એ લઈ ગયો. શી રીતે ? શું કર્યું એણે ? એને જ્યાં દેવીની આગાહી મુજબ ઝેંઘાણીઓ દેખાવા માંડી, એટલે વકીલ પાસે જઈ વીલ લખાવ્યું કે મારી સ્વોપાર્જિત મૂકી રૂા. ૧૦ લાખની, એમાંથી રૂા. ૯ લાખ કાણિયા ભંગીને આપવાના, અને ૧ લાખ રૂપિયા મારા છોકરાઓને મળે.’

વકીલ પૂછે, ‘પણ ભંગીને આટલી મોટી રકમ ? અને પોતાના દીકરાઓને મામૂલી ?’

ઝેંઘાણીને કહે, ‘વકીલ સાહેબ ! તમને ખબર નથી, આ કાણિયા ભંગીનો મારા પર મોટો ઉપકાર છે. એકવાર’ એણે મને જાનથી બચાવ્યો છે. એણે બચાવ્યો ન હોત તો તો હું મરીને ચાલ્યો ગયો હોત, તો આ દસ લાખે ય ક્યાં

દેખવાના હતા ? ત્યારે છોકરા મારું કેટલું કરે છે એ મને ખબર છે. માટે આ થાય છે તે બરાબર છે. ખરા ઉપકારીનો અવસરે બદલો ન વાળીએ તો માણસ તરીકે જન્મ્યા શા કામના ?

વકીલને ઊંઠા ભણાવી દીધા, ને સાથે ભલામણ કરી કે જો જો હોં આ વાત કોઈને કરશો નહિ; નહિતર છોકરાઓને ખબર પડતાં મારા જીવતા જ તોફાન મચાવે, તો મારે ઉપકારીનો બદલો વાળવાનું રહી જાય. માટે મારા મર્યા પહેલાં આ વાત માત્ર તમારા પેટમાં રાખજો, અને મારા મર્યા પછી આ વીલનો અમલ થાય એવું કરજો. લ્યો આ તમારી ફી રૂપિયા ૫૦૦) નહિ પણ ૧૦૦૦).’

અનંત મૃત્યુથી બચાવનારને કેટલું ધરો ? જાતના ને કુટુંબના ભાણામાં કેટલું ? :-

બસ, વકીલને ફી સાથે સંબંધ, તે પણ બેવડી મળી, હવે શું કામ બીજી ઘાલમેલ કરે ? દુનિયા સ્વાર્થની જ છે ને ? એમાં બીજાનું વટાઈ જતું હોય તો જોવાનું ખરું ! ત્યારે વકીલ શું એ સલાહ આપે ખરો કે ‘આ તમે એક મૃત્યુથી બચાવનાર ઉપકારી એક આંખે દેખતા કાણિયા ભંગીને આટલી મોટી રકમ આપો છો, તો અનંત મૃત્યુથી બચાવનાર અનંત ઉપકારી પૂરા દેખતા પરમાત્માને કશું આપતા જાઓ ?’ વકિલ આ સલાહ આપે ? વકિલને પરમાત્મા માન્ય હોય તો આપે ને ? તમે કોઈને આ સલાહ આપો છો ? તમારી જાત માટે ય આ વિચારો છો ખરા ? જાતના અને કુટુંબના ભાણે કેટલું મૂકો ? ને પરમાત્માની ભક્તિમાં કેટલું ? દૂધ કેટલું ? કેશર કેટલું ? ફૂલ કેટલા ? રેશમ-વરખ-બાદલું કેટલા ? ધૂપ ઘી કેટલું ? ‘પરમાત્મા ઉપકારી છે. આ બધું મને પરમાત્માની કૃપાથી મળ્યું છે,’ એ માન્ય હોય તો આ બન્યા વિના રહે ?

ડોસાની પુત્રોને સીફતભરી વાણી :-

અસ્તુ. પેલા ડોસાએ કેવી તાલંબાજી કરી ? ‘મરીને બધું મૂકવું જ પડે,’ એ કુદરતના લેખ પર મેખ મારી ! ડોસો મરતી વખતે છોકરાઓને કહે છે, ‘જુઓ મારી પાસે જે કાંઈ છે એની બધી બરાબર નોંધ અને વ્યવસ્થા કરીને કાગળિયું ભંડારિયામાં નીચે મૂક્યું છે. તમે લડશો નહિ સંપીને રહેજો, બધાને સરખે ભાગે મળે એવું કર્યું છે. મારા મર્યા પછી કાગળિયું વાંચી લઈ એ પ્રમાણે ભેગું કરીને વહેંચી લેજો. ભેગા રહેવું હોય તો ભેગા, ને જુદા રહેવું હોય તો જુદા રહેજો, પણ સલાહસંપીથી રહેજો.’

બસ, ડોસાએ એવી સીફતથી કહ્યું કે સલાહસંપી ઉપર વિશેષ ભાર મૂકી છોકરાઓનું લક્ષ એના પર કેન્દ્રિત કર્યું, અને ચારેને માટે બરાબર વ્યવસ્થા કરી

લીધી છે એ વાત પ્રારંભે કહી દીધી તેથી છોકરાઓને શંકા પડવા જેવું રાખ્યું નહિ કે ‘બરાબર’ એટલે કેવી વ્યવસ્થા કરી છે, અને મૂડી કેટલી છે. તે ડોસો મરી ગયો ત્યાંસુધી વીલ કાંઈ જોયું નહિ, અને પછી કાઢીને જોયું તો ચોંકી ઊઠ્યા કે ‘આ શું ? બાપે કાણિયા ભંગીને નવ લાખ રૂપિયા અને અમો ચાર છોકરાઓ વચ્ચે માત્ર એક જ લાખ રૂપિયા મૂક્યા ?’

શેઠ ભંગીને ત્યાં અવતરી લાખોનો વારસદાર :-

વીલ અંદર અંદર ઝગડો ન પડે એટલે કાકા મામાને વચ્ચે રાખીને વાંચ્યું, પછી એ વાત બહાર ગયા વિના શાની રહે ? તે ભંગીના કાને વાત પહોંચી ગઈ. વીલમાં પાછી વકીલની સહી હતી કોરટના સિક્કા હતા, તેથી વીલ ફાડી નખાય એમ હતું નહિ. પણ ભંગીને રૂપિયા આપવાની ઈચ્છા જ શાની થાય ? પરંતુ ભંગી શાનો છોડે ? એણે દાવો નોંધાવી રૂપિયા પડાવ્યા. બીજી બાજુ શેઠ મરીને એજ ભંગીની પત્ની ભંગાણીના પેટે અવતર્યો, ક્રમે કરીને મોટો થયે મોટી રકમનો વારસદાર બન્યો. કહે છે કે એ મોટરમાં ફરતો અને મોટરની પાછળ ઝાડુ બાંધેલું રહેતું. સૌરાષ્ટ્રમાં આ બની ગયેલી હકીકત જાણવા મળી છે. આત્મા અને પુનર્જન્મની આ નક્કર સાબિતી છે.

અહીં સવાલ બે થાય,-

સવાલ (૧) ડોસો ભવાંતરમાં લક્ષ્મી લઈ ગયો, તો પછી ભાગ્યની વિશેષતા ક્યાં રહી ? તેમજ (૨) ભંગીને વિના મહેનતે એવી મોટી રકમ શી રીતે મળી ?

ઉત્તર (૧) ડોસાનું પુણ્ય બાકી, તેથી કુળદેવીને આગામી ભવ કહેવાનું સૂઝ્યું, તેમ જ ડોસાને વીલની વ્યવસ્થા કરવાના સંયોગ મળ્યા; વળી છોકરાઓને ચારની વયમાં વીલ ખોલવાનું સૂઝ્યું; અને ભંગી પાસે રકમ ગયા પછી ભંગીના હાથે રકમ આડી અવળી ન થઈ ગઈ, કે રંગરાગમાં ન ઊડી ગઈ, આ બધે પેલા ડોસાનાં ભાગ્યે કામ કર્યું.

પણ એમ માનતા નહિ કે ‘તો તો પછી જીવ આગળ આગળ ભવોમાં લક્ષ્મીને લઈ જઈ શકે.’ ના, એ તો એ ભવે મનુષ્યપણાનું આયુષ્ય બાંધેલું તેથી એમ બન્યું, પણ પછીથી એવું મનુષ્યનું જ આયુષ્ય બાંધે એવો નિયમ ક્યાં છે ? કદાચ ફરી વાર બાંધ્યું હોય તો પણ કુળદેવી કે બીજો કોઈ પછીના ભવની ઝંઘાણી આપે જ એવું થોડું જ બને ? એટલે આ ડોસાના દાખલાથી પૈસા સાથે લઈ જઈ શકશો એવી આશા રાખશો મા.

બીજા સવાલના ઉત્તરમાં, કાણિયા ભંગીને વગર મહેનતે નવ લાખની રકમ

મળી એમાં પ્રધાનપણે એનું ભાગ્ય કામ કરી ગયું. કોરટનો પુરુષાર્થ તો મામૂલી, ગૌણ ગણાય; કેમકે મૂળમાં ભાગ્યે જો એવું વીલ જ ન હોત અર્થાત્ ડોસાને એવું વીલ કરવાની બુદ્ધિ જ ન થઈ હોત તો એવો કોરટનો પુરુષાર્થ પણ શાનો થાય, અને એ કરે તો ય સફળ શાનો થાય ?

સારાંશ, એટલે જ આ વાત છે કે માણસ એમ જે માને કે ધન મને મારી હોશિયારીથી મળ્યું, એ નરી ભ્રમણા છે. શુભ કર્મના ઉદય વિના એ મળે નહિ, અને શુભનો ઉદય હોય તો વગર મહેનત-હોશિયારીએ આ કાણિયા ભંગીની જેમ એકાએક ગેબી રીતે મળી જાય.

સુખમાં કષાય બિનજરૂરી :-

એટલા જ માટે આ વાત છે કે ધનનું સુખ તો પુણ્ય હોય તો મળી જાય અને પુણ્યાનુસાર ટકે, હવે ત્યાં અતિ રાગ, મમતા, હોશિયારીનો ગર્વ વગેરે કષાયો કરાય એ મફતિયા છે, વધારે પડતા છે, બિનજરૂરી છે. કેમકે એ ન કરો તો પણ પુણ્યોદય સાથે બંધાયેલું સુખ જતું રહેતું નથી, અને કષાય કરો તો પણ પુણ્ય ખૂટ્યે એ સુખ ટકી રહેતું નથી. પેલા ડોસાના છોકરાઓ ઘણું ય ખીલતા હશે કે ‘ચાલો, બાપાજીનો સારો વારસો મળી ગયો,’ પરંતુ એમનું એટલું પુણ્ય નહિ તેથી બાપને બુદ્ધિ જુદી જ સૂઝી.

આ સમજીને ધ્યાન રાખવા જેવું આ છે કે જીવને જીવતાં સુખ-દુઃખ પાછળ રાગ-દ્વેષ-ક્રોધ-લોભ-મદ-અભિમાન વગેરે મફતિયા કષાયો ન થઈ જાય. શુભાશુભના ઉદય સાથે ગંઠાયેલાં સુખ-દુઃખ તો એમ જ આવવાના અને ચાલવાના; પરંતુ સાથે કષાય કરાશે એ માથે પડશે. અનંતાકાળથી જીવ જે કષાયવશ સંસારમાં ભટકી રહ્યો છે, એ કષાયના સંસ્કારોમાં વધારો થશે, કષાય અને એના સંસ્કાર તોડવાના આ શ્રેષ્ઠ ભવની બરબાદી થશે માટે કષાયો કરાવનારી ભ્રમણાઓ પડતી મૂકવા જેવી છે.

સુખ પર કષાય કરાવનારી ત્રણ ભ્રમણા વિચારી, (૧) ‘આ ધન-માલ-વિષયો એ સુખ છે,’ (૨) ‘પુણ્યે સુખ મળ્યું છે,’ (૩) ‘સુખ મારી હોશિયારીથી મળ્યું છે.’ આ ત્રણે ય ભ્રમ છે, કેમકે (૧) ધન વગેરે એ સુખ નહિ સુખાભાસ છે; (૨) પુણ્યે સુખ નહિ, પણ ધર્મસામગ્રી મળી છે; (૩) સુખ હોશિયારીથી સુખ નહિ, કિંતુ શુભના ઉદયથી મળ્યું છે. હવે ચોથી ભ્રમણાની વાત.

(૪) કષાય થવામાં કારણભૂત ચોથી ભ્રમણા આ, કે ‘સુખ સારું મળી ગયું.’ આ ભ્રમણાના યોગે જીવને પછી એના પર અતિ રાગ થયા કરે છે, અભિમાન થાય છે, એમાં જરા આધુંપાછું થવાની કલ્પના પણ થાય તો ક્રોધ ઊઠે છે, રાગની પાછળ દુઃખાનના વિચાર ચાલે છે, ધર્મ તરફ બેપરવાઈ આવે છે. આ

બધા ય કષાય ‘સુખ સારું મળી ગયું’ એ ભ્રમણા પર ઊઠે છે, હૈયે રમતા રહે છે ભ્રમણા કાઢી નખાય તો એ કષાયોથી બચાય. ત્યારે પૂછો,

પ્ર.- સુખ સારું તો છે જ, એમાં ભ્રમણા શી ?

ઉ.- ભ્રમણા એ કે જે સુખ મળ્યું છે એના કરતાં ડબલ-ત્રબલ કે ૪-૮-૧૦ ગુણા સુખની આગળ એ કેવું ? મોટા રાજા-મહારાજા કે શાલિભદ્રના સુખની આગળ શી વિસાતમાં ? કુદ્ધ નહિ. છતાં સારું સુખ મનાય એ ભ્રમણા. વિચારવું તો એ જોઈએ કે

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૧૯, અંક-૨૮, તા. ૨૪-૪-૧૯૭૧

સારા સુખની ભ્રમણા ટાળવા વિચારણા :-

મને એવા તે કયા મોટા વૈભવ પરિવાર કે માન સન્માનનું સુખ મળ્યું છે કે હું એને સારું સારું માની એમાં ફુલાઉ કે અંધ બનું ? આજની દુનિયામાં ય મોટા કરોડપતિ અબજપતિની આગળ મારું શું વિસાતમાં છે ? પૂર્વના શાલિભદ્ર જંબુકુમાર કે સનતકુમાર ચક્રવર્તીના વૈભવ-પરિવાર આગળ મારો વૈભવ-પરિવાર શા લેખામાં ? મોટા તીર્થંકર ભગવાનને જે માન-સન્માન મળે છે એની આગળ મને મળતા માન-સન્માન કઈ ગણતરીમાં ? કશીય નહિ. એમને મળેલા દેવતાઈ સન્માનની સામે મારા તો એક ભંગીને એની નાતવાળાને મળતા સન્માન જેવા લેખાય. શાલિભદ્રના વૈભવ આગળ તો મારો વૈભવ ઠીકરા જેવો ગણાય. જેણે મગધદેશના માલિક રાજા શ્રેણિકને આંજી દીધો, એ વૈભવ અને ભોગ ક્યાં ? અને મને મળેલા ક્યાં ? ત્યાં એક મિનિટમાં ૨૦ લાખ સોનેયાથી ૧૬ રત્નકાંબળ ખરીદવાનો સોદો થાય, અને એના ભોગવટામાં માત્ર એક વાર એનાથી પગ લૂછાય, પછી એ ખાળમાં નખાય. એવા સુખને જોતાં મારે ‘મને સુખ સારું મળ્યું ‘એવી ભ્રમણા શી કરવી ? એમાં શ્લેષ્મમાં માખીની જેમ શું ચિટકાઈ જવું ?’

બસ, આ રીતે જો સુખ સારું મળ્યાની કલ્પના એક ભ્રમણા છે, એ નક્કી કરી દેવાય, તો એને પડતી મૂકવાનું કરાય. તેથી પછી એના પર અતિ રાગ-ગૃહિ-આસક્તિ-અભિમાન વગેરે કષાયો કરતા રહેવાનું બંધ થાય.

શાલિભદ્ર-સનતકુમારે એ ભ્રમણા પડતી મૂકી અને વીર્ય ફોરવ્યું, તો એવા અથાગ વૈભવ-ભોગ-ઠકરાઈનાં સુખ પડતા મૂકી સંસાર ત્યજી અણગાર મુનિ બની ગયા ‘સુખ સારું મળ્યું’ એવી ભ્રમણામાં અટવાયા રહ્યા હોત તો એ ભીષ્મ ત્યાગ શે થાય ? તમારે ત્યાગ જોગા વીર્યોલ્લાસ ન હોય, છતાં ય ભ્રમણા તો મૂકી શકો

ને ? ભ્રમણા પાછળ કરાતા રાગાદિ કષાયોને તો દાબી શકો ને ?

(૫) સુખમાં પાંચમી ભ્રમણા આ, કે ‘ચાલો સુખ મળી ગયું, પૈસા મળ્યા, શરીર સારું, પત્ની સારી, છોકરા સારા, હવે ફિકર નહિ’ આ ફિકર નહિ હોવાનું માનવું એ પણ ભ્રમણા છે, અને પછી એના પર હૈયે કષાયો ઝગમગે છે.

‘ફિકર નહિ,’ એ ભ્રમણા એટલા માટે છે કે માથે ફિકરો ઘણી ઘણી ઊભી છે અને મૂર્ખ જીવ ફિકર નહિ રહેવાનું માની લે છે. જેટલા ભય એટલી ફિકર. તો

વિચારો કેટકેટલા ભય ઊભા છે ?

(૧) શું ક્યારેક શરીર માંદું પડવાનો ભય નથી ?

(૨) કોઈ અકસ્માતનો ભય નથી ? આજે ટ્રેન, વિમાન, મોટર, વરસાદની હેલી, રેલ, બોંબ વગેરેના કેટકેટલા અકસ્માત થાય છે ?

(૩) શું કોઈ ગુંડા-મવાલી-ડાંડનો ભય નથી ?

(૪) શરીરશક્તિ કમ થઈ ગઈ, કમાણી જાતે કરતા અટકી ગયા, ત્યારે શું પરિવારના પ્રેમ-સન્માન ઘટવાનો ભય નથી ?

(૫) શું રાજ્યના ટેક્ષ વધવાનો કે સામ્યવાદના કાનૂન આવવાનો ભય નથી ?

(૬) ત્યારે આડોશી-પાડોશી કે સગા સ્નેહી વાંકા થવાનો ભય નથી ?

(૭) તો મોંઘવારી, બજારમાં વસ્તુની અછત, કે વેપારીઓની જોડુકમી વધવાનો ભય નથી ?

(૮) એમ, શું સરકારી અમલદારો તરફની હેરાનગતી-જોડુકમી-કનડગત થવાનો ભય નથી ?

(૯) સારું કરવા છતાં ક્યારેક ભાગ્ય વીફરીને અપયશ મળવાનો કે બીજી રીતના પણ ભાગ્ય વીફરવાનો ભય નથી ? ત્યારે,

(૧૦) દિવસ-રાત તુચ્છ વસ્તુના ભય કેટલા ? ગાડી ઊપડી જશે તો ? ઓફિસે મોડું થશે તો ? દૂધવાળો ટાઈમસર નહિ આવે તો ? ફલાણા ભાઈ નહિ મળે તો ? કપડું મેલું થશે તો ? ભાઈને ખોટું લાગશે તો ?... આવા આવા ભય કેટલી બાબતના ? આ તો આ લોકના ભય; પરંતુ

(૧૧) અંતે મૃત્યુ આવવાનો ભય નથી ?

(૧૨) મર્યા પછી ક્યાં જવાનું ? ત્યાં કોણ બેલી ? કેવું સુખ-દુઃખ મળશે ? કેવી ગતિ, કેવી પરાધીનતા, કેવી દુર્દશા મળશે એનો ભય નથી ?

ફિકર નહિ પછી સુકૃતના બદલે દુષ્કૃત્ય :-

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-સંસારના પાંચ કારણો” (ભાગ-૪૩) ૨૧૯

કેટકેટલા ભય માથે ઊભા છે ? આની કશી ફિકરો કરવી નથી, શમાવવી નથી, ને તુચ્છ ઠીકરા જેવા સુખ પર માની બેસવું છે કે ‘હવે ફિકર નહિ,’ એ ભ્રમણા નથી તો બીજું શું છે ? એવી ભ્રમણામાં પછી કેટલી બધી નચિંતતા આવે છે ? કેટલી બધી ધર્મ ભૂલાવનારી રાગમૂઢ દશા રહે છે ? મળેલા સુખમાં ‘ફિકર નહિ’ માન્યું એટલે હવે એમાંથી ધર્મમાર્ગે કાઢવાનું મન શાનું થાય ? પરલોકની કશી ફિકર જ ન રાખી પછી સુકૃત-સદ્અનુષ્ઠાન કરવાનું મન જ શાને થાય ? પરલોકની ચિંતા જ નહિ, પછી દુર્ધ્યાન-દુર્વિચાર-મમતા-દુષ્કૃત્યો વગેરે છોડવાનું શું કામ બને ?

જેને પરલોકનો વિચાર નહિ, જેને આત્માનો વિચાર નહિ, બાહ્ય તુચ્છ સુખમાં ‘ફિકર નહિ’ માનવું છે એને પોતાના આત્માની સાથે શી નિસ્બત છે ? આત્માનો વિચાર હોય તો તો એના અંગે માથે ઘણી ઘણી ફિકર હોય. મનને એમ થયા કરે કે ‘રખે આ સુખના મૃગજળિયા ખ્યાલમાં મારો આત્મા રાગ-અભિમાન-રોષ વગેરે કષાયોથી ખરડાય તો ? ‘આ સુખ તો આવ્યું-ગયું છે, પણ મારા આત્મા પર કષાયોની લાગણીઓ જામ થઈ જતાં હું સાવ મુડદાલ બની જઈશ; મારો ભાવી દીર્ઘ કાળ બગડી જશે; કષાયો અને બીજાં પાપકર્મોના ભાર વધી જતાં ભવાંતરે મહા ભયંકર ફળ ભોગવવાં પડશે.’ આત્માનો વિચાર હોય તો આ બધી ફિકર ઊભી થાય. અરે ! અહીંનું મૃત્યુ બગડે તો ? એ ફિકર ઊભી થાય.

ફિકર દુઃખ ટળે એની કરવાની ? કે મૃત્યુ ન બગડે એની ?

તુચ્છ સુખ મળવા પર ‘હવે ફિકર નહિ’ એમ થાય છે, પરંતુ મૃત્યુ બગડી જશે તો ? એવી ફિકર કેમ નથી થતી ? શું બહુ રાગ, વિષયાસક્તિ, ધનમૂર્ચ્છા, પરિવારમમતા વગેરે ઠેઠ સુધી કર્યે જવામાં મૃત્યુ સારું આવવાનું ? મૃત્યુ વખતે જીવને ખૂબ શાંતિ-સમાધિ રહેવાની ? માનેલું આ બધું સુખ છોડી અહીંથી જતી વખતે જીવને હોંશ-ઉલ્લાસ રહેવાના ?

ભગવાનનું નામ લો, પૈસા-પરિવાર-વિષયો વગેરે પર નિષ્ફિકર રાગ આસક્તિ કર્યે જવામાં અંતકાળે એ છોડી જવાનું જરાય નહિ ગમે; મનને ભારે ખેદ કલેશ વ્યાકુળતા થશે. ભારે દુઃખ સાથે છોકરાને કહેવાનું મન થશે ‘જોજે ભાઈ હોં, આ તારી માને હું સાચવતો હતો એમ તું બરાબર સાચવજે. પત્નીને કહેવાનું કરાશે ‘જુઓ છોકરા નવા જમાનાના છે, એના પર કચકચ કરી એને દુઃખી કરશો નહિ.’

શાંતિ ક્યાં છે ? અંતકાળે દિલમાં પારાવાર ફિકરો ઊભી થાય એ શાંતિ શાની આવવા દે ? એ બધું શાના ઉપર ? ‘પૈસા-પરિવાર બધું ઠીક હોય તો ફિકર

૨૨૦ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“સારા સુખની ભ્રમણા ટાળવા વિચારણા” (ભાગ-૪૩)

નહિ, એ ઠીક ન હોય તો ફિકર,' આમ ફિકરનો એ જ વિષય માન્યો, એથી અંતકાળે પારાવાર ફિકરો આવીને ઊભી રહે છે. પછી ત્યાં મૃત્યુ સારું આવે કે મૃત્યુ બગડે ? બગડે તે કેવું બગડે ? આર્તધ્યાન અને અસમાધિ પારાવાર હોય; ધરાર નજર સામે દેખાતું હોય કે આ જેની ખાતર હું આ ચિંતા-ફિકર-આર્તધ્યાન કરી રહ્યો છું એ બધું હવે કાયમ માટે જઈ રહ્યું છે, મારે એ હંમેશ માટે છોડીને ચાલ્યા જવાનું છે. તેમ એ દૂર રહે પણ કોઈ મારી સંભાળ-કાળજી કરવા ધરાર આવવાના નથી, એ હકીકત, આ ઘરમાંથી મરીને ગયેલા કોઈની ય સંભાળ-સેવા-કાળજી-કરવા જતા નથી, એ પરથી સ્પષ્ટ દેખાય છે.

ઉઠાવગીર શરાફ શું કરે છે ? :-

ઉઠાવગીર શરાફ લોકોનાં નાણાં રોકડા જમા લેતો હોય પોતાના કાચા ચોપડે જમા લખી ય બતાવતો હોય અને થોડો વખત ફ-ફ મહિને રોકડું વ્યાજ પણ ઘર બેઠે પહોંચાડ્યે જતો હોય, વળી વધારામાં દિવાળીએ બોનસ આપ્યે જતો હોય, કિંતુ ૨-૫ વરસ પછી નાણાં પાછા નથી આપવા એટલે એ જમાબંધીનાં પાનાં જ ફાડી નાખે, પછી પેલા જમા મૂકનારા લેવા જાય, તો આ ઉઠાવગીર એવો દેખાવ કરે કે જાણે 'તમારું અહીં કશું છે જ નહિ મૂકેલું, શાના લેવા આવ્યા છો ? કેવા ગળે પડો છો ?'

પેલા કહે પણ તમે ચોપડામાં જમા કરેલા છે, જુઓ તો ખરા ચોપડો.'

ત્યારે, આ શું કહે ? એ જ કે 'લ્યો આ ચોપડો, જોઈ લો એમાં તમારું કોઈ ખાતું જ છે ?'

'અલ્યા ભાઈ ! રોકડા આપ્યા છે ને તું આમ બોલે ?'

'પણ લ્યો આ ચોપડો જુઓ કશું હોય તો ?'

પેલા ચોપડો જોઈ વળે, પણ પાનાં જ ફાડી નાખેલા તે શું જોવા મળે ? પાસે પેલાની જમા લીધાની કોઈ રસીદ પાવતી અક્ષરે ય નથી, કોઈ સાક્ષી નથી, રોકડા આપ્યા છે ચેકથી આપ્યા નથી, તેથી બેંકમાં પણ એના અક્ષર નથી એટલે કોરટ-કચેરી થાય એમ નથી. નાણાં તો પડ્યા છે ઉઠાવગીર શરાફને ત્યાં, પણ ચોપડો કશું પાનું લખાણ હવે છે જ નહિ, એટલે જમા મૂકનારે ન્હાઈ નાખવાનું.

બસ, મરનાર માણસનું આમ પાનું જ ફાડી નખાય છે.

આ જીવનમાં માણસ જે જડ-ચેતન પદાર્થ સાથે સંબંધમાં આવ્યો, એ જડ અને ચેતન પદાર્થોએ આના મરી ગયે જાણે આનું પાનું જ ફાડી નાખ્યું તે હવે મરનાર આણે જીવન જીવતાં જે શ્રમ-બુદ્ધિ-પુણ્યફળ જમા મૂકેલા એ આના મર્યા પછી કશું જમા દેખાડવાની વાત નહિ; મૂડી તો શું પણ વ્યાજ સરખું ય પહોંચાડવાની

વાત નહિ; પાનું જ ફાડી નાખ્યું એટલે એનું કશું સંભારવાનું જ નહિ, એવો ઘાટ ચાલી રહેલો દેખાય છે.

કરોડપતિ જો મરીને દાસીનો દીકરો થાય તો ? :-

ધ્યાનમાં આવે છે ? જેની ખાતર ભારે શ્રમ આપી રહ્યા છો, થોક બુદ્ધિ ખરચી રહ્યા છો, ને તમારી અઢળક પુણ્યાઈનું ફળ દઈ રહ્યા છો, એ તમારા મર્યા પછી તમારી કશી સંભાળ કરવાના નથી, પેલા ઊઠાવગીર શરાફની જેમ આમણે તમારું પાનું જ ફાડી નાખ્યું, એટલે હવે તમારું કશું જમા નહિ, કશી લેણદેણની વાત જ નહિ. તમે કદાચ કોડ રૂપિયા કમાઈને મૂક્યા હોય અને મરીને પછી એ જ ઘરમાં દાસીના દીકરા તરીકે જન્મો, તો એ કોડમાંનો એક રાતો પૈસો ય તમારો નહિ, એ તમારી પૂર્વની મા હવે તમારી માતા નહિ, પૂર્વની સ્ત્રી હવે તમારી સ્ત્રી નહિ, પૂર્વના છોકરાના હવે તમે બાપ નહિ, એ પૂર્વના સગા તરીકેનો કશો સંબંધ રાખે નહિ. પૂર્વનો બંગલો ય હવે આખો તો શું પણ એની એક કોટડી ય તમારી ન કરી આપે. પાનું જ ફાડાઈ ગયું.

મજરે ક્યાં મળે ? :-

તો શું આવાની જ પાછળ તમારી મહાન પુરુષાર્થશક્તિ અક્કલ-બુદ્ધિ અને અનેક ભાતની પુણ્યશક્તિ ખરચી નાખવાની ? બધું ત્યાં જમા કરાવવાનું ? દેવાધિદેવને ત્યાં સાધર્મિકને ત્યાં તમારી પુણ્યાઈના બે પૈસા જમા કરો એનું પાનું ન ફાટે. એ મૂળ જ મજરે શું, કેઈ ગુણું થઈને મજરે મળે. તો ત્યાં કશું ખરચવું નથી, ને પાનું જ ફાડી નાખનાર ઉઠાવગીરોને બધું દેવું છે, આ કઈ અક્કલ ? ઉઠાવગીર મનમાન્યા મળ્યા એટલે માનવું છે કે 'સુખ સારું મળ્યું, હવે કશી ફિકર નહિ,' એ શું ભ્રમણા નથી ? આપણા મરી ગયે જે પાનું જ ફાડી નાખવાના છે, મૂડી તો શું, પણ હરામ કશું વ્યાજ-બોનસ પરખાવવાના હોય તો મર્યા પછી કશું સાથે ચાલવાનું નહિ, કશું જ કામ આવવાનું નહિ એ સુખની પાછળ 'હવે ફિકર નહિ' માનવું એ ભ્રાન્ત માન્યતા નહિ તો બીજું શું ? એની પાછળ તૂટી મરી પરમાર્થ-પરોપકાર-ત્યાગ-તપ-સંયમ બધું જ ભૂલવું, એ કઈ અક્કલનું કામ ? મરનારને ધરાર નજર સામે દેખાતું હોય છે કે આ હવે અહીંથી મારું પાનું ફાટી રહ્યું છે, એટલે પારાવાર ચિંતા થાય છે, એમાં મૃત્યુ બગડે કે સારું આવે ? છતાં જીવતાં માનવું કે 'પૈસા સારા ન હોય તો ફિકર; પત્ની સેવાકારી ન હોય તો ફિકર; બાકી એ અર્થ અને કામ સારા મળ્યે હવે ફિકર નહિ,' એમ માનવું એ શું ભ્રમણા નથી.

જીવતાં સુખસાધનો તો પુણ્ય હોય તો ઊભા જ રહેવાના છે, પરંતુ એના

પર 'હવે ફિકર નહિ' એમ કરી ગાઢ રાગ-મમતા અને એની ખાતર બીજે દ્વેષ-મદ-અકડાઈ-અતડાઈ વગેરે કષાયો કરવા એ મફતિયા છે, બિનજરૂરી છે. એ કઈ કઈ ભ્રમણા ઉપર થાય છે એ ગણી લો,

(૧) આ મળેલું એ સુખ જ છે.

(૨) સુખ સારું મળ્યું છે.

(૩) ચાલો, પુણ્યથી આ સુખ મળી આવ્યું.

(૪) સુખ મારી હોશિયારીથી મળ્યું છે.

(૫) 'હવે કશી ફિકર નથી. સુખ બરાબર મળી ગયું છે.'

આવી આવી ભ્રમણાઓના લીધે રાગ-આનંદ-આસક્તિ, જરૂર પડ્યે ક્રોધ-દ્વેષ-ઈર્ષ્યાની વિચારસરણી, વગેરે કષાયો ફોગટ ચાલી રહ્યા છે.

(૬) સુખ પર છઠ્ઠી ભ્રમણા આ, કે 'મારી પાસે કેવું મજેનું છે. હવે મારે કોઈની સાડીબાર નથી.' આ અભિમાન પણ ભ્રમણા જ છે ને ? શું હવે કોઈની જરૂર પડવાની નથી ? અગર કોઈની અવસરે ઓશિયાળાગીરી કરવાની નહિ આવે ? મોટો ચમરબંધી શ્રીમંત આવું માનનારો પણ કોઈક એવી બિમારીથી આવતાં રોફવાળા હોશિયાર સ્પેશિયલ ડાક્ટરની આગળ કેવો દીન બની જાય છે ?

એ વખતે એ માંદા કોડપતિને પૂછો જો; 'કેમ ભાઈ ! તમે તો કહેતા હતા ને કે મારે હવે કોની સાડીબાર છે ? તો કેમ આ ડાક્ટરની ચાપલૂસી કરો છો ? કેમ ઓશિયાળા થાઓ છો ?'

તો એ પીડાઈ રહેલો શ્રીમંત શું બોલે ? આવું જ કાંઈક ને કે 'અરે ભાઈ ! મૂકો ને એ વાત; આ મરી રહ્યા છીએ તે જોતા નથી ?'

કેટલાની સાડીબાર કરવી પડે :-

બસ ? તો પછી 'મારે કોઈની હવે સાડીબાર નથી, એવો પહેલા ખ્યાલ કર્યો એ શું ભ્રમણા નથી ? ખોટો જ ખ્યાલ ને ? સાડીબાર તો અવસરે ડાક્ટરની ય કરવી પડે છે, ને અવસરે મોટા બેરિસ્ટર-સોલિસિટરની ય કરવી પડે છે. અવસરે કોઈ અમલદારની ય, ને અવસર આવી લાગતાં કોઈ ગૂંડા હલકા દરિદ્ર માણસનીય સાડીબાર કરવી પડે છે. અરે ? સગી પત્નીની ય કરવી પડે છે.

હસવાના સ્થાને વૈરાગ્યવૃદ્ધિ શી રીતે થાય ? :-

પેલા હસવું આવતાં અવધિજ્ઞાન ગુમાવેલ મુનિનો પ્રસંગ ખબર છે ને ? કેમ હસ્યા એ ? તરત પ્રગટેલા અવધિજ્ઞાનમાં પહેલો દેવલોક જોયો. ત્યાં શાશ્વત જિનમંદિર જોવાનું મન ન થયું, પણ ઈન્દ્ર શું કરે છે એ જોવા તરફ ચિત્ત ગયું. મોહની કેવી ખૂબી છે ? ઈન્દ્ર દેખાયો, પણ શું કરતો ? ઈન્દ્રાણીને મનાવતો

દેખાયો. એ દેખીને મુનિને હસવું આવ્યું, ને અવધિજ્ઞાન ચાલ્યું ગયું. ખરી રીતે, અહીં વૈરાગ્ય વધવો અને કર્મ પર ઘૂણા વરસવી જોઈતી હતી કે 'અરે ! ઈન્દ્ર જેવો કે જે અસંખ્ય દેવો પર ઠકરાઈ ભોગવે એવાને ય આ એક પત્ની આગળ દીન બનવું પડે ? ધિક્કાર છે સંસારને ! મોહનીય કર્મની આ કેવી હલકી કાર્યવાહી ?' પરંતુ આમ વૈરાગ્યવૃદ્ધિ અને કર્મઘૂણા થવાને બદલે હસવું આવ્યું મશ્કરી સૂઝી એણે અવધિજ્ઞાન ખોવરાવ્યું.

પ્ર.- મોટા અવધિજ્ઞાનીને આ ?

ઉ.- હા, કર્મની સતામણી ભારે છે. જ્ઞાની પણ જો સાવધાની ન રાખે તો કર્મના ઉદય માથે ચડી બેસે. શું જ્ઞાનીને બિનસાવધાની ? ના, જ્ઞાની જ્ઞાનનું ફળ ભોગવે તો બિનસાવધાની ન આવે. માટે જ સમજો કે જ્ઞાનનું ફળ માત્ર જાણકારી નહિ, કિન્તુ જ્ઞાનને પચાવવું એ.

'જ્ઞાનને પચાવવું' એટલે જ્ઞાનથી જાણવા પર સંવેગ-વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ કરવી.

દેવાધિદેવ, સદ્ગુરુ, ધર્માત્મા, શાસ્ત્ર, તીર્થ વગેરે તારક વસ્તુનું જ્ઞાન થાય એના પર એમના પ્રત્યે દિલમાં શ્રદ્ધા-ભક્તિ પ્રેમ-બહુમાન ઉછળતા થાય એ 'સંવેગ'. સાંસારિક વસ્તુનું જ્ઞાન થાય એના ઉપર નિર્વેદ વધે, સંસાર પ્રત્યે અભાવ ગ્લાનિ-ખેદ વધે એનું નામ 'વૈરાગ્ય'. જ્ઞાનથી આ સંવેગ-વૈરાગ્ય વધે એ જ્ઞાનને પચાવ્યું ગણાય. જ્ઞાનનું ફળ આ. પણ માત્ર જાણકારી એ ફળ નહિ, જો એમાં રાગ-રતિ-મશ્કરી-અભિમાન વગેરે પોષાતા હોય, એવી જાણકારીને જ્ઞાન નહિ, અજ્ઞાન કહેવાય. માટે તો કહ્યું,-

'તજ્ઞાનમેવ ન ભવતિ યસ્મિન્નુદિતે વિભાતિ રાગગણઃ !'

જે જ્ઞાન-જાણકારી ઊભી થવામાં રાગાદિ આંતરદોષ-સમૂહને ખીલવાનું મળતું હોય, ચમકવા-ચળકવાનું થતું હોય, એને જ્ઞાન જ ન કહેવાય.

એટલે જ વિચારવા જેવું છે કે આજે જે ભૌતિક કેળવણીને 'જ્ઞાન' 'જ્ઞાન'થી બિરુદાવવામાં આવે છે એ ખરેખર 'જ્ઞાન' છે ? ના, કેમકે એનાથી અર્થ-કામની વૃત્તિ વિલાસવૃત્તિ અભિમાન વગેરે કેટલું ય આંતર-દોષના ઘરનું પોષાય છે, સંવેગ-વૈરાગ્ય વધવાની તો છાયા ય દેખાતી નથી, એને 'જ્ઞાન' શી રીતે કહેવાય ?

પેલા મુનિ અવધિજ્ઞાનથી જાણકારી થવા પર સાવધાન ન બની ગયા, નહિતર વૈરાગ્ય વધત. પણ મૂળ પાયામાં જ કૌતુકવૃત્તિ થયેલી કે 'ઈન્દ્ર શું કરે છે, લાવ જોઉં,' એ પાયા પર થયેલી જાણકારી વૈરાગ્ય શી રીતે વધારી આપે ? માટે આ પણ ધ્યાન પર લેવા જેવું છે કે.

જો જ્ઞાનનો ઉદ્દેશ ખોટો, તો ફળ ખોટું આવશે. એટલે,

જ્ઞાન કેવું છે, કેટલું છે, એની વાત તો પછી, કિન્તુ જ્ઞાન શા માટે જોઈએ છે એ પહેલું ધ્યાન રાખવું પડે.

મુનિને ઈન્દ્રની જાણકારી લેવા મન કેમ થયું ? ‘લાવ, જરાક જોઉં તો ખરો કે ઈન્દ્ર શું કરે છે ?’

આ કૌતુક થયું એ અપ્રશસ્ત રાગની મોહની લાગણી છે. તમને ડાફોરિયાં મારવાનું મન થાય છે ને ? ભગવાનના ચૈત્યવંદન જેવી ઊંચી ધર્મ ક્રિયા વખતે પણ ડાફોરિયાં મારો ખરા ? એ કૌતિકવૃત્તિનાં છે. એ મોહની વૃત્તિ છે. ‘કોણ આવ્યું ? કોણ જાય છે ? કોણ શું કરે છે ? પેલું શું છે ? ઓલ્યું શું છે ?...’ આવી કૌતુકવૃત્તિ અને ડાફોરિયા પર ઊભી થયેલી જાણકારી પર કોઈ રાગ, દ્વેષ, હરખ, ઉદ્વેગ, હાસ્ય, મશ્કરી વગેરે ઊઠે એમાં નવાઈ નથી. ખોટા ઉદ્દેશ પર ખરાબ ફળ આવે, એ સહજ છે. કૌતુકવૃત્તિ યાને ખોટી જિજ્ઞાસા એ સારો ઉદ્દેશ નથી. તેથી ડાફોરિયું એ ખોટા ઉદ્દેશની પ્રવૃત્તિ છે, અસત્ પ્રવૃત્તિ છે. માટે એને રોકવું જોઈએ.

ડાફોરિયાં કેમ રોકાય ? :

પ્ર.- ડાફોરિયું તો સહજ છે, એ કેમ રોકાય ?

ઉ.- સંસારની વૃત્તિવાળાને આવું બધું સહજ લાગે છે. પણ એ પ્રવૃત્તિ સહજ નથી, અંતરના મોહના ઉદયથી છે; ને આ ઉદય પણ આપણી બેપરવાઈ, અને મોહ પોષવામાં નિર્ભયતાને લઈને છે.

(૧) હાય ! આવા ઊંચા ભવમાં સામાન્ય બાબતમાં પણ મોહને પોષું તો મારું શું થાય ?’ આવો ભય જાગતો રહેવો જોઈએ. કર્મબંધ ન વધે એની પરવા તમન્ના રહેવી જોઈએ. તો સહેજ સહેજ વાતનાં ડાફોરિયાં અટકે.

(૨) બીજું, આ ડાફોરિયાનું ફળ ખરાબ આવશે એ સાવધાની પહેલેથી જોઈએ. મૂળમાં કૌતુકવૃત્તિ એ જ મોહની વૃત્તિ; મોહને ઊભો કર્યો, હવે જે જાણવા મળે એના પર મોહ ઘટે કે વધે ? આજે છાપાના સમાચારો અને નવલિકાઓ વાંચવાની કૌતુકવૃત્તિમાં નવી પ્રજા ખલાસ થઈ રહી છે, પાયમાલીના રસ્તે છે. ઘરના છોકરા-છોકરીને પહેલેથી જ એની ભયંકરતા નહિ સમજાવો તો એના ફળમાં જીવન બરબાદ થઈ જવાનાં. આજ કેટલાય મોટાઓ પણ છાપા-રેડિયોના સમાચાર વગેરે જાણવાની કૌતુકવૃત્તિથી પીડાઈ મોહની રિબામણ ભોગવી રહ્યા છે. ફળનો વિચાર નથી. ‘એનું ફળ ભયંકર છે’ એ સાવધાની અને ભય ઊભો રહે તો એ કૌતુકવૃત્તિ અટકે.

(૩) ડાફોરિયાં મારવાની કૌતુકવૃત્તિ રોકવા માટે આ અવધિજ્ઞાની બનેલા મુનિનો દાખલો નજર સામે રાખવા જેવો છે. શું પામ્યા એ ખોટા કૌતુકમાં ?

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-સંસારના પાંચ કારણો” (ભાગ-૪૩) ૨૨૫

મહાન જ્ઞાની બનેલા છતાં મોહ-મશ્કરી હાસ્યનો ઉદય, અને મહાન અવધિજ્ઞાનનો નાશ. એટલા જરાકશા હાસ્યમાં જો એમને જ્ઞાનાવરણ ઉદયમાં ચડી ગયા, તો આપણને શું ન થાય ?

આપણી વાત એ હતી કે દુનિયાનું સુખ મળ્યે મનને જે એમ થાય કે ‘હવે મારે કોઈની સાડીબાર નથી,’ એ ભ્રમણા છે ખોટી ગણતરી છે. કેમકે મોટા શ્રીમંતને શું, પણ ઈંદ્ર જેવાને ય પત્નીની ય સાડીબાર કરવાનું બની આવે છે. માટે એ પહેલી ગણતરી કે ‘હવે મારે કોઈની સાડીબાર નથી’ એ ખોટી જ ને ? અભિમાન મિથ્યા જ ને ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૨૯, તા. ૧-૫-૧૯૭૧

વાત આ છે કે,

સુખ મળ્યા ઉપર મફતિયા કષાય પોષવાનું કરાય એ જ્ઞાનને મલિન કરવાનું થાય છે.

જ્ઞાનની નિર્મળ ધારા તો જ ચાલે કે કષાયોને ન જાગવા દઈએ, ન પોષીએ.

એ ન પોષીએ તો કાંઈ પુણ્યે મળેલ સુખ-સાધન ચાલી નથી જતા; પણ જીવ ઘેલો તે એને ‘આ સુખ સારું મળ્યું, પુણ્યે ઠીક મળી આવ્યું, હવે શી ફિકર છે, મારે હવે કોઈની સાડીબાર નથી,...વગેરે વગેરે ભ્રમણાઓથી જાતે જ પીડાઈ રાગ-આસક્તિ-અભિમાન વગેરે કષાયો મફતિયા કરવા જોઈએ છે. ભ્રમણાઓ કરવાની ઘેલછા ન મૂકાય તો કષાય શી રીતે બંધ થાય ?

ધ્યાનમાં એ રાખવા જેવું છે કે સુખ કે દુઃખ ભોગવવા સાથે કષાયોને ભોગવવાનું શા માટે કરવું ? એ કષાયો ભોગવવા પર કૂડાં પરિણામ ઊભા થાય છે.

કષાયો વિના એકલું સુખ-દુઃખ ભોગવી લેવામાં એવાં કૂડાં પરિણામ નહિ.

બ્રાહ્મણ પરદેશ ?

જુઓ પેલા બ્રાહ્મણને કેવું કૂડું પરિણામ ભોગવવાનું આવે છે. પત્નીએ એને પ્રેરણા કરી કે ‘જાઓ પરદેશ જાઓ, ત્યાં કમાવાનું મળશે. એ વિના તો જીવન કેમ નભશે ?’ પત્નીની પ્રેરણા ઉપર બ્રાહ્મણ પહોંચ્યો મારવાડમાં. ત્યાં ‘આ બહારથી આવેલા સારા પંડિતજી છે, ‘એ ખ્યાલ ઉપર લોકો એની પાસે ધર્મના ક્રિયાકાંડ કરાવે છે એમાં એને સારી દક્ષિણા મળવા લાગી. બે વરસમાં રૂ. ૪૦૦૦) એણે ભેગા કરી લીધા મનને એમ થયું કે હવે જાઉં ઘરે, પત્ની બિચારી પૈસા વિના શું કરતી હશે ?

૨૨૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“સારા સુખની ભ્રમણા ટાળવા વિચારણા” (ભાગ-૪૩)

રૂપિયા પર ભય :-

બ્રાહ્મણે ઘરે જવાનું નક્કી તો કર્યું, પરંતુ એક ભય ઊભો થયો કે ‘આ ચાર હજાર રૂપિયા લઈને ખેમકુશળ પહોંચી કેવી રીતે જવું ? રસ્તામાં ચોરાઈ જાય તો ?’ ત્યારે અહીં લોકો આગ્રહ કરે છે કે ‘રોકાઈ જાઓ ને પંડિતજી ! તમે ધર્મનાં અનુષ્ઠાન સારા કરાવી આપો છો, અને તમને દક્ષિણા ય સારી મળે છે;’ એટલે આ આગ્રહના હિસાબે એમ થાય કે ‘વળી રોકાઈ જાઉં તો જશ મળે છે ને પૈસા ય મળે છે. પરંતુ ઘરવાળીનું શું ?’ આમ બ્રાહ્મણ દ્વિધામાં પડ્યો. એક બાજુ અર્થ અને બીજી બાજુ કામ, એની સામસામી ખેંચાખેંચ ચાલી.’ હવે શું કરે ?

પરંતુ ધર્મ આગળ આવ્યો. એથી મનને નક્કી કર્યું ‘કે રૂપિયાના ઢેર કરીને શું કામ છે ? ખાલી ગણવા માટે જ ને ? અમારે બેને ખાવા કેટલું જોઈએ ? આ ચાર હજાર રૂપિયા વ્યાજે મૂકી દઈશ તો વ્યાજમાંથી જિંદગી સુધી ખુશીથી નિર્વાહ થઈ રહેશે. બસ, બેઠો બેઠો ભગવાનનું ભજન કરીશ તો પરલોક પણ સુધરશે. એટલે હવે તો અહીંથી ઘરે જ જવું.’

બ્રાહ્મણને લોભ આકર્ષી શક્યો નહિ. અર્થ ને કામ ઉપર ધર્મનો વિજય થાય છે; માત્ર ત્યાં પરલોક તરફ દૃષ્ટિ રહેવી જોઈએ. ‘આ લોક સાધતાં મારો પરલોક ન બગડે’ એ ધ્યાન રહેવું જોઈએ. જીવન-નિર્વાહથી અધિક લોભમાં પડનારને આ ધ્યાન નથી રહેતું કે,

આ વધુ પડતા લોભમાં

(૧) ભાવી કાળ માટે ખતરનાક લોભના જાલિમ સંસ્કાર પોષાય છે, અને તે મને પરલોકમાં ખોટા લોભ જગાડી જગાડી હેરાન હેરાન કરી નાખશે, કારમા પાપ કરાવશે, કે જે આજે બીજા નાના મોટા પ્રાણીઓમાં દેખાય છે. એ બિચારા પૂર્વે કોઈ એક સારા મનુષ્યભવમાં ભૂલા પડેલા અને વધુ પડતા લોભમાં તણાયેલા; એના કુસંસ્કારોના ગંજ ભેગા કરીને ભ્રષ્ટ થયેલા તે આજે ખોટાં લોભમાં આંધળિયા કરીને મરી રહ્યા છે. શા માટે મારે એવા લોભમાં તણાવું ?’

(૨) વધુ પડતા લોભ પર પાપવૃત્તિઓ કરવી પડે છે. આજે અનીતિ અન્યાય જૂઠ ડફાણ દ્રોહ પ્રપંચ કેટલુંય ચાલે છે એ શાથી ? અંદરમાં વધુ પડતો લોભ પડ્યો છે એથી.

(૩) વધુ પડતાં લોભમાં આત્મા અને આત્મહિત ભૂલાય છે. લોભ પાછળ દુનિયામાં દોડવું છે એટલે આત્મહિતની પ્રવૃત્તિની કુરસદ નથી. લોભના લીધે જ ધંધા ધાપામાં રાતના અગિયાર વગાડવા છે, પછી સાંજનું પ્રતિક્રમણ ક્યાંથી થાય ? ત્યારે મોડા સૂઈ મોડા ઊઠવાનું એટલે સવારનું પ્રતિક્રમણ પણ ક્યાંથી

થાય ? લોભમાં ઘણું ભેગું કરવું છે, પછી પરોપકારને જગા ક્યાં મળે ? ખાનપાનાદિના બહુ લોભમાં ત્યાગ-વ્રત-નિયમ પણ શાના સૂઝે.

(૪) લોભમાં પરમાત્મા ભૂલાય. બહુલોભમાં પૈસા વહાલા કરાય, પછી પરમાત્મા શી રીતે વહાલા લાગે ? વધુ પડતા લોભમાં ‘પૈસો મારો પરમેશ્વર’ હોય ત્યાં ભગવાનને શાના યાદ કરવાના હોય કે ભજવાની કુરસદ શાની હોય ? કદાચ ભગવાનનું નામ લેવા માળા લઈ બેસે તો ય લોભગ્રસ્ત મન બહારમાં ભટકતું હોય. ભગવાનની કંઈક ભક્તિ કરે છતાં ભગવાન પાસેથી વધુ આંચકવા માટે. આમાં ભગવાનને ભજવા ? કે પૈસાને ? લોભ ભગવાનને બાજુએ મુકાવે છે.

(૫) વધુ પડતા લોભને લીધે અનેકાનેક દોષો દુર્ગુણોને ફાલવા-ફૂલવા મળે છે. લોભને વધાર્યો એટલે સમજી રાખવાનું કે દોષોને-દુર્ગુણોને આમંત્રણ આપ્યું. બાવાજી વિચિત્ર નગર જોવાના લોભમાં પડ્યા એટલે પહેલાં જુગારમાં પડ્યા, પછી મદિરાપાન આવકાર્યું; બાદ માંસાહાર સ્વીકાર્યો, ને અંતે વેશ્યાગમનમાં પડ્યા.

બાવો કેટલો પડ્યો ? :-

બાવાને કોઈકે કહ્યું અમુક નગર જોવા જેવું છે. બાવો ઊપડ્યો, એ નગરના દરવાજે. દરવાને કહ્યું ‘અહીં જુગાર ખેલો પછી પ્રવેશ-ટિકિટ મળે તે લઈ બીજે દરવાજે જજો.’ પહેલાં તો બાવો ચોંક્યો ‘હાય ! મારાથી જુગાર કેમ રમાય ?’ પણ વિચિત્ર નગર જોવાનો લોભ જાગ્યો હતો ને ? એટલે મન વાળ્યું કે ‘જુગારમાં શું છે ? પાનાં ઊંચા નીચા કરવાના, એમાં ક્યાં જીવ મારવો પડે છે ?’ એમ કરી જુગાર રમી બાવો ટિકિટ લઈ બીજા દરવાજે ગયો.

બીજે દરવાજે કહે ‘અહીં મદિરાપાન કરો પછી ટિકિટ મળે તે લઈ ત્રીજા દરવાજે જજો.’ લોભમાં પડેલા બાવાએ મન વાળ્યું કે ‘મદિરામાં શું પાપ છે ? એ તો વનસ્પતિનો માત્ર રસ છે’ એમ કરી ચડાવ્યો દાડ ટિકિટ મળી તે લઈને ગયો ત્રીજા દરવાજે.

ત્યાંના દરવાને કહ્યું ‘અહીં માંસ ખાઓ પછી ટિકિટ મળે તે લઈ ચોથા દરવાજે જજો ત્યાંથી નગરમાં પેસવા મળશે.’ હવે શું થાય ? માંસ કેમ ખવાય ? પણ પાપનું મૂળ લોભ.

લોભ-મૂળિયું દિલમાં વાળ્યું એટલે એના પર પાપનાં ઝાડ ઊગે.

બાવાએ મન વાળ્યું કે ‘માંસમાં શું છે ? એમાં કાંઈ આપણે જીવ મારતા નથી. વળી એ તો પ્રાણીનું શરીર છે. એમ તો ઘઉં-બાજરી ય ક્યાં જીવનાં શરીર નથી ? પત્યું; માંસ પણ આરોગ્યું, ટિકિટ લઈ ગયો ચોથા દરવાજે.

ત્યાં વળી દરવાને કહે ‘લાવો ત્રીજા દરવાનની ટિકિટ લાવ્યા છો ને ?

બસ, લ્યો હવે અહીં વેશ્યાગમન કરી લો, એટલે તમને અંદર દાખલ કરવામાં આવશે' હવે બાવો ચમક્યો, 'હાય ! આમાં તો ભ્રષ્ટ થવું પડે. આ કેમ કરાય ?' પણ પેલો જોરદાર લોભ છે ને ? એ વધુ પડતો લોભ આ પાપની ભડકને ખાઈ જાય છે. પાપનો ભય, દોષની ઘૃણા, દુર્ગુણની શરમ, દુષ્ટ્યની મર્યાદા વગેરેને ખાઈ જનાર લોભ મોટો રાક્ષસ છે. અને એ ભય-ઘૃણા-શરમ-મર્યાદા નષ્ટ થઈ ગયા, પછી પાપ-દોષ-દુર્ગુણ-દુષ્ટ્યને ફાલવા ફૂલવામાં કોઈ અટકાયત નથી.

આજનું શિક્ષણ દુર્ગુણોની ઘૃણા શિખવાડે ? :-

આજ તો હવે છોકરાઓમાં આ પાપ દોષ વગેરે વિકસવા માંડ્યા છે. કારણ ? પાપનો ભય જાગે, દોષોની ઘૃણા થાય, દુર્ગુણમાં શરમ લાગે, દુષ્ટ્યની હદ હોય, એવું કાંઈ આજનું શિક્ષણ શિખવાડતું નથી. ઊલટું કેવળ નીતરતું ભૌતિક શિક્ષણ એવા લોભને જગાવે છે કે એ લોભ પેલા ભય-ઘૃણા વગેરેને ખાઈ જાય છે. પછી પાપો દોષો આદિ ફાલેફૂલે એમાં નવાઈ શી ?

એટલે જ આ કહેવાય છે કે હજી જો છોકરા છોકરીઓના હિતશત્રુ દુશ્મનભૂત માબાપ ન બનતાં કલ્યાણ માતાપિતા બનવું હોય, તો રોજ પાસે બેસાડી આ સમજાવો કે 'જુઓ આ વિદ્યા લો છો ભણો છો તે તો માત્ર પેટની ચિંતા માટે, પરંતુ 'હું મોટો શ્રીમંત થાઉં, બંગલા બંધાવું, મોટર રાખું' એ માટે નહિ. એ તો ભાગ્યાનુસાર મળવાનું છે. આજ મોટી મોટી ડિગ્રીઓ લીધેલા ઘણા છે જે વલખાં મારે છે, ને આવું કશું મળતું નથી. અરે કેટલાયને તો સારી નોકરી ય મળતી નથી, બેકાર ફરે છે ભાગ્ય વિના શું કરે ? ને ભાગ્ય છે એને ઓછું ભણવા છતાં ઘણું મળે છે. માટે આ વિદ્યાને ડિગ્રી પર મદાર બાંધશો નહિ; લોભમાં પડશો નહિ. તમારા આત્માને ભૂલશો નહિ.

આજની કેળવણી ઝેરી છે, કેમકે એમાં આત્મા-પરલોક-પાપભય-શીલ-સંયમ-તપ-પરોપકાર વગેરેની કોઈ વાત જ ક્યાં છે ? દિવ્ય મનુષ્ય થવાની વાત એમાં દેખાય ? દયા કરો, દાન-પરોપકાર કરો, શીલ સંયમ પાળો, વ્રત-નિયમમાં રહો, મૈત્રી-કરુણા વગેરે શુભ ભાવો વિકસાવો, એવું કશુંય શિક્ષણ આજની કેળવણીમાં ક્યાં છે ? ભૂલા પડશો નહિ; આ દયા-દાન-શીલ-સંયમ અને શુભભાવોનો ખપ કરશો તો જીવન સફળ થશે. મૃત્યુ તો એકવાર આવીને ઊભું રહેવાનું, મોં ફાડીને ચાલ્યા જવું પડશે, અને જેના લોભમાં જિંદગી ગુજારી એ પૈસા-બંગલો-મોટર...બધું અહીં જ રહેવાનું, જીવને એકલાને જવું પડશે. સાથે પાપો-દોષો-દુર્ગુણો-દુષ્ટ્યોના કચરાના ટોપલા ઊંચકીને ચાલવું પડશે. એમાં તો આ જીવન બરબાદ થયું ગણાય. જીવન સફળ જીવવું હોય તો પાપથી ડરતા રહો, દોષોની ઘૃણા કરો, દુર્ગુણો ન

પેસે એ માટે શરમ રાખો, દુષ્ટ્યો-અપકૃત્યો-પાપકૃત્યોમાં મર્યાદા રાખો, સંયમ રાખો, વધુ પડતો લોભ ન કરશો...'

માબાપ છો ? તો બચ્ચાને આ રોજ પાસે બેસાડી સમજાવતા રહો. વધુ પડતા લોભમાં પાપના ભય, ને દુષ્ટ્યોની ઘૃણા ઊડી જાય છે લોભ એને ખાઈ જાય છે.

પેલા બાવાના લોભે શું કર્યું ? વેશ્યાગમન જેવા મહા દુષ્ટ્યની ઘૃણા ઊડાવી દીધી. એણે મન વાળ્યું કે 'ન દોષો ચર્મઘર્ષણે' ચામડીને ઘસવામાં દોષ નહિ. એમાં ક્યાં કોઈ જીવ મરે છે ? કે જૂઠ બોલવું પડે છે કે ચોરી કરવાની છે ?' હવે શું બાકી રહ્યું ? બાવાએ જુગાર-દારૂ-માંસાહાર અને દુરાચારની શરૂઆત કર્યા પછી એના ચડસ લાગ્યા. તે હવે નગરમાં પેસવાની ઉતાવળને બદલે આનાં આ જ પાપ ફરીફરી કરવાની લગની લાગી. એટલે વેશ બદલી બદલીને ચારે દરવાજે ફરતો રહ્યો. પણ એમ દરવાનો કેટલું ફરવા દે ? અંતે એક દરવાને એને અંદર ધકેલ્યો.

ત્યાં નગરની અંદર શું હતું ?

નગરમાં નરકાગાર સ્થિતિ; કાપાકાપી, મારામારી, છેદનભેદન, ચામડી છોલે. ચંત્રમાં પીસે, ભાલે વીધે, ધખધખતા તવા પર શેખે, અગ્નિમય રેતીમાં ભુંજે, લાતે મારે ને ઊંચકીને ઊંચેથી નીચે શિલા પર પટકે,... બાવો બાપરે બાપ પોકારે છે; પણ અહીં કોણ સાંભળે ? જુલ્મ કરનારા કહે છે 'કે, જુગાર રમેલો ? કેમ, દારૂ પીધેલાં ? કેમ, માંસ આરોગ્યા હતા ? શા માટે દુરાચાર ખેલેલા ?' ત્યારે બાવો પગમાં પડીને 'ભાઈસાબ ! હવે એવું નહિ કરું મને માફ કરો' કહે છે. પણ ત્યાં તો જુલ્મીઓએ પગમાં પડેલાને ઘણાના ઘાથી કૂટે છે, મોઢું ફાડી એમાં ધગધગતા તેલ રેડે છે. પેલો બાપ રે બાપ પોકારે પણ છૂટકારો ક્યાં છે ?

જુઓ, આવું વેઠવાનું આવે ત્યારે સહન નથી થતું, અને લોભમાં તણાયા પાપ કરવા ટાણે લવારો કરવો છે કે 'પડશે એવા દેવાશે. પછીની ફિકર શી ? વર્તમાન જુઓ; વર્તમાન સારું બનાવો...' આ લવારો એ મૂર્ખાઈ નથી ?

રૂપિયા ઘરભેગા કરવાની બ્રાહ્મણને ચિંતા :-

વધુ પડતા લોભમાં અનેકાનેક પ્રકારના અનર્થ ઊતરી પડે છે. એ સમજી પેલા બ્રાહ્મણે રૂ. ૪૦૦૦) કમાયા પછી લોકે લોભાવવા છતાં ન લોભાતાં નક્કી કર્યું કે ઘરે જવું. પણ હવે એક ભય ઊભો થયો કે 'આ રૂપિયા જંગલના રસ્તે લઈ જઈ ખેમકુશળ ઘરભેગા શી રીતે કરવા ?'

બ્રાહ્મણે રસ્તો શોધી કાઢ્યો એક વાંસ લઈ આવ્યો. એમાં રૂપિયા ભર્યા.

વાંસને ઉપરથી પેક કર્યો, અને વાંસ લઈને ઘર તરફ ચાલ્યો. ત્યાં રસ્તામાં ગામ આવે ત્યાં ખાવા-કરવા મુકામ કરવો પડે, પણ વાંસને રેઢો ન મૂકે. રાતના સૂવું પડે, તે ય વાંસને શરીર સાથે બાંધી બાથમાં લઈને સૂએ. પાછો રાતના જાગીને જુએ બાથમાં વાંસ સલામત છે ને ?

‘ભગવાનનું નામ અને ગુણમૂડી, સલામત ?’ આવી ચિંતા કોઈ રાતે ? :-

કેવી માયા ? કોઈ દહાડો એવો અનુભવ ખરો કે જાગી જાગીને તપાસ્યું હોય કે મારા મનમાં ભગવાનનું નામ સલામત છે ને ? મારા આત્મગુણો અને સુકૃતાચરણ સલામત છે ને ?’ ઝબકી ઝબકીને આ તપાસ નહિ; ને એક ગામ જતાં પાછલી રાતના ગાડીથી ઊતરવાનું હોય, તો તો ગાડીમાં સૂતા સૂતા કેટલી વાર ઝબકી ઝબકી જોયા કરે કે ‘ગામ આવ્યું ? રખે ગાડીમાં આગળ ન ચાલી જઈ.’

બ્રાહ્મણ એમ પ્રવાસ કરતાં કરતાં હવે પોતાના ગામથી ૧૦ માઈલ છેટે એક નગરમાં સાંજના સમયે પહોંચ્યો. ત્યાં ઓળખીતા શાહુકારનું ઘર હતું તેથી એણે વિચાર્યું કે ‘હવે થાક્યો ય છું, ને રાતના ક્યાં જવાનું જોખમ ખેડું ? આ સારા ઓળખીતા છે તેથી રાત અહીં જ કાઢી નાખું, ને સવારે વહેલો ઊઠીને ચાલ્યો જઈશ’ એમ વિચારી શાહુકારને ત્યાં પહોંચ્યો.

શાહુકારને ત્યાં મુકામ :-

શાહુકારે ઉપરથી તો આવકાર્યો. ‘આવો આવો પંડિતજી ક્યાંથી પધાર્યા ?’ પણ મનમાં થયું કે ‘આ બલા ક્યાં આવી ?’ ત્યાં તો બ્રાહ્મણ કહે ‘આ પરદેશ ગયો હતો તે પાછો વળતાં સાંજ પડી ગઈ એટલે મનને થયું કે ‘રાત અહીં કાઢી સવારે વહેલો ઊઠીને ચાલ્યો જઈશ.’

શાહુકારે છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો કે ‘હાશ ! ત્યારે તો આ બલા સવારે જ જવાની, એટલે વાંધો નથી.’ પણ મોંઢેથી કહે છે, ‘ભલે ભલે ખુશીથી અહીં રોકાઓ ઘર તમારું જ છે. પરંતુ એમ કાંઈ સવારે જ જવાય ? રહેજો ૨-૪ દિવસ અહીં.’ જોયું કે રહેવાનો નથી, તો શબ્દના ફૂલ વેરવામાં શું જાય ?

બ્રાહ્મણ કહે ‘ના, ના, ઘરેથી નીકળ્યે બહુ સમય થયો એટલે હવે હમણાં તો જલ્દી ઘરે પહોંચવું છે. તમારો તો બહુ સ્નેહ છે, પણ શું થાય ? હાલ તો તરત જવું પડશે.’ એમ કહી ત્યાં રોકાયો. હવે એને ઝાડે જવાની સંજ્ઞા થઈ, ગામ બહાર જવાનું, ત્યાં વાંસની ચિંતા ઊભી થઈ. ‘કે શું કરું ? વાંસ લઈને જાઉં ? આજ સુધી રેઢો મૂક્યો નથી, તો હવે આ છેલ્લા મુકામે કેમ રેઢો મૂકાય ? પણ ત્યારે લઈને જાઉં તો શાહુકારને કદાચ શંકા પડે કે ‘વાંસ કેમ લઈ જાય છે ? એમાં માલ હશે ? શું કરવું ?’

વાંસ મૂકી ઝાડે કેમ જવું ?

છેવટે મન વાળ્યું કે શાહુકાર ઓળખીતા છે, સારા માણસ છે, તેથી કાંઈ વાંધો નહિ આવે; અને એને આમાં માલની ગંધ પણ શાની આવે ? માટે અહીં મૂકીને જાઉં, ને જલ્દી પાછો આવું.’ બ્રાહ્મણ ગયો વાંસ મૂકીને. પણ અહીં એવું બન્યું કે શાહુકારની પત્ની ઝાડુ કાઢી રહી છે, એમાં એક બાજુ પડેલો વાંસ જરા આઘો કરવા ગઈ ત્યાં વાંસ ભારે લાગ્યો. રોકડા ચાર હજાર રૂપિયા, અલબત્ત એમાં થોડી ગીનીમાં રકમ હતી પણ તોય કેટલું વજન ? કાચું ૨૦ મણ અને પાકો ૧૦ મણ, એમાં થોડું ઓછું. વાંસ વજનદાર ન થાય ? ભાવીભાવ શું કરે છે ? આમ ગંધ પણ ન આવત પણ ભવિતવ્યતા ઝાડુ કાઢવાના નિમિત્તમાં ઈસારો કરી જાય છે.

શાહુકારની પત્નીને શંકા પડી તે ધણીને બોલાવી લાવી કહે છે ‘જુઓ તો ખરા કે આ વાંસ આટલો બધો ભારે કેમ ?’

શાહુકારનો પેંતરો :-

શાહુકાર ઊંચકી જોઈ કહે છે, ‘આમાં માલ લાગે છે. બ્રાહ્મણ પરદેશ જઈ કાંક કમાઈ લાવ્યો લાગે છે. પણ હમણાં આપણે તપાસવો નથી કે માંહી શું છે. કદાચ બ્રાહ્મણ જલદી આવી ચડે ! રાતના એ ઘસઘસાટ ઊંધે ત્યારે વાત. પણ તું જો આજે એની સરભરા બરાબર કરજે, જેથી ઘેન ચડે એવું ખાતાં એ બરાબર ઊંધે, તેમજ સવારે અહીંથી જતાં એને શંકા ન પડે કે મારા વાંસમાં કાંક ગરબડ તો નથી થઈ ?’

પત્યું, વાંસ હતો તેમજ મૂકી દીધો. બ્રાહ્મણ આવ્યો, એને ધીત-રબોળ લાપશી અને અડદનાં વડાં જમાડ્યાં. આગ્રહ કરી કરીને ખવરાવે છે, ‘ફરી તમે અમારે ત્યાં વળી ક્યારે ય આવશો ? તમારા જેવા ધરમ કરાવનારના પગલાં અમારે ત્યાં ક્યાંથી ? લ્યો લ્યો જરા ચાલવા દો.’ એવો ભાવ દેખાડે છે કે બ્રાહ્મણને લાગે છે કે ‘વાહ ! કેવા માયાળુ ! કેવા સજ્જન !’ એણે ય જરા દાબીને ખાધું.

માયાવીના પેટની સરળને શી ખબર પડે ? સરળ માણસ દુનિયાને સરળ જુએ છે. ત્યારે પૂછો,

પ્ર.- સમજી રાખો, ઠગાવાનું સરળતાના લીધે નહિ, પણ પોતાના પાપના ઉદયે થાય છે.

આપણાં પાપકર્મનો ઉદય ન હોય તો માયાવી વા ખાય. એની માયા એને જ ભારે પડે. માયાવીને ફાવટ જ આવતી હોય તો તો સરળ માણસો સુખ પૂર્વક જીવી જ ન શકત. પણ એવું નથી. શ્રીપાળ સરળ સજ્જન હતા, ધવળ માયાવી હતો. શ્રીપાળનું કશું બગડ્યું નહિ, ને ધવળ ખલાસ થઈ ગયો. સરળની અંતે જીત

જ છે, માયાવીને અંતે ગુમાવવાનું છે. સરળને પણ અશુભનો ઉદય હોય તો તાત્કાલિક ગુમાવવાનું દેખાય; પણ એ ખોટ સરળતાને લીધે નહિ, કિન્તુ અશુભ કર્મના ઉદયના લીધે, એ ભૂલવા જેવું નથી. સરળતા તો અંતે વિજય જ અપાવે.

પ્ર.- હા, બરાબર પ્રશ્ન છે. ત્યાં એ વિચારવાનું કે ‘સરળ પવિત્ર દિલના રહેવા છતાં જો ગુમાવવાનું થાય છે તો (૧) એ પૂર્વ ભવે આડુઅવળું કરીને આવ્યો છું માટે; તેમજ (૨) પ્રભુને બરાબર ભજ્યા નથી તેથી. તો લાવ હવે અહીં વળી આડુંઅવળું ન કરું અને પ્રભુને વધારે ભજું; નહિતર પાછો આગળ કુટારીશ. વળી બચાવશે તો પ્રભુભક્તિ જ બચાવશે.’ આ રસ્તો જો સૂઝે તો ધીરજ રહે, ને પ્રપંચ કરવાનું મન ન થાય. ઊલટું પ્રભુની ભક્તિ અને પરાર્થપરમાર્થનાં કામ વધારાય.

આપત્તિ વખતે ખરું કરવાનું જ આ છે કે ધર્મ વધારવો. એ ભૂલીને દોષો વધારવા પ્રપંચ વધારવો એ મૂર્ખાઈ છે, મૂઢતા છે.

ક્યાં છે આજે આ શિક્ષણ ? જિનવાણી સાંભળીને ય ક્યાં આ શિખામણ લેવાય છે કે ‘હવે મારે આપત્તિમાં દુઃખનાં રોદણાં ન રોવાં, કિન્તુ દોષો-કષાયો-પાપપ્રવૃત્તિ ઓછા કરતાં ચાલવું અને ધર્મ વધારતા જવું.’ આપત્તિનાં રોદણાં મૂકાય તો માણસ સુખી થઈ જાય.

માણસ દુઃખી શાથી છે ?

આપત્તિથી નહિ, આપત્તિનાં રોદણાંથી માણસ દુઃખી છે.

આપત્તિ એ દીવાદાંડી :-

રોદણાં જ નહિ, તો દુઃખ શું ? ઊલટું આપત્તિ તો દીવાદાંડીનું કામ કરે. દીવાદાંડી ખરાબો દેખાડે ખડક દેખાડે, અને એથી રસ્તો બદલવાની પ્રેરણા આપે છે. ત્યાં દીવાદાંડી પર ગુસ્સો ન કરાય, દીવા-દાંડીના લીધે દુઃખી ન થવાય. આનંદ મનાય કે ‘હાશ ! ઠીક આણે ખડક સૂચવી તો અટક્યો; નહિતર ચાલુ ચાલે નાવ હંકારવામાં નાવના ભાંગીને ભુક્કા થાત ને બંદા દરિયામાં ડૂબી જાત !

બસ, એ જ પ્રમાણે આપત્તિ દોષોની-પાપની ખડક દેખાડે છે અને એ રસ્તો બદલવાની પ્રેરણા આપે છે ત્યાં આપત્તિ પર દ્વેષ ન કરાય, આપત્તિના લીધે દુઃખ માની રોદણાં ન રોવાય, ત્યાં તો મનને એમ થાય કે ‘હાશ ! ઠીક આ આપત્તિએ મારા પૂર્વનાં અશુભ કર્મની અને એ કર્મ ઊભા કરનાર દોષો-કષાયો-પાપપ્રવૃત્તિની ખડક દેખાડી. તો હવે ચાલુ દોષો-કષાયો-પાપપ્રવૃત્તિની ચાલે ન ચાલતાં રસ્તો બદલું; દોષોને, કષાયોને, પાપપ્રવૃત્તિને અટકાવું અને ક્ષમાદિ ગુણો વીતરાગની ભક્તિ તથા ધર્મપ્રવૃત્તિ વધારું.’

આમ વિચારાય તો, બોલો, આપત્તિમાં રોદણાં થાય ? કે ‘હાશ’ થાય ? આપત્તિ પર પાપ પ્રપંચ વધારાય ? કષાયો વધારાય ? દુર્ગુણો વધારાય ? કે સદ્ગુણો ને સત્પ્રવૃત્તિ વધારાય ? અક્કલ શું કરવામાં ? વિચારજો; ‘આપણે અક્કલવાળા છીએ ? કે અક્કલ વિનાના ?’ એ નિર્વિવાદ વાત છે કે-

આપત્તિ અશુભકર્મના ઉદયથી જ છે માટે નવાં અશુભ ન ઊભા કરીએ.

ક્ષમા-સરળતાને બદલે ગમે તેટલા ગુસ્સાના ધમધમાટ અને માયાના પેચ કરીએ, છતાં જો અશુભનો ઉદય હોય તો આપત્તિ આવે જ. કેઈ કોધી ને માયાવી એમ ખતમ થઈ ગયા. પણ જીવને કષાય આંધળો બનાવે છે, આ ગણિત સમજવા-વિચારવા નથી દેતો, અક્કલહીન બનાવે છે, અનાદિની પાપ ચાલ બદલવાને બદલે પાપ ચાલે દોડવાનું કરાવે છે, આપત્તિમાં પાપમાર્ગે વધુ વેગિલો કરે છે. આજે આપત્તિ છે ને ? ઘણી જાતની હાડમારી અને વિટંબણા વર્તાય છે. ત્યાં એનાં રોદણાં પડતા મૂકી અનાદિની ચાલ બદલવાની જરૂર છે.

શાહુકાર શું કરે છે ?

પેલો બ્રાહ્મણ સરળ છે એટલે શાહુકારને સારો માની લે છે. જમી કરી વાતોચીતો કરી છેવટે નિરાંતે ઊંઘી જાય છે. પરંતુ પેલા માયાવી શાહુકાર અને એની પત્ની શાના ઊંઘે ? એ તો જાગતા પડ્યા છે; તે જ્યાં જોયું કે બ્રાહ્મણના નસકોરા બોલે છે, એટલે જાણ્યું કે આ હવે ગાઢ નિદ્રામાં છે, તેથી કામ પતાવી દઈએ.’

બસ, બે જણ ઊઠ્યા, બ્રાહ્મણના વાંસને ઘરની પછવાડેના ભાગમાં લઈ ગયા, અને સીલ ખોલી વાંસ ઊધો વાળ્યો તો એમાંથી ખણખણ કરતાં રૂપિયાનો ને ગીનીઓનો ઢગલો થયો, બંને ખુશી ખુશી થઈ ગયા. વાંસમાં પત્થરના ટૂકડા ભર્યા. ને વાંસને પાછો સીલપેક કરી દીધો. રૂપિયા ઠેકાણે મૂકી દીધા, ને વાંસ એના સ્થાને મૂક્યો. નિરાતે ઊંઘી ગયા.

સવારે બ્રાહ્મણ વહેલો જાગ્યો, શાહુકારને જાગ્યો. કહે છે ‘હું જાઉં છું.’ શાહુકાર રોકાવાનો વિવેક કરે છે, પણ આને રૂપિયા પહેલી તકે ઘરભેગા કરવાની ચિંતા છે એટલે શાનો રોકાય ? ચાલ્યો વાંસ લઈને. પેલા એને વળાવવા જાય છે, નાકેથી વળાવતાં બહુભાવ દેખાડીને પાછા આવી ભારે કમાણીમાં ખુશખુશાલ છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૩૦, તા. ૮-૫-૧૯૭૧

પ્રપંચ કરતાં પરલોકનો વિચાર ખરો કે આનાથી પછી ભવ કેવા મળશે ? માયા-કપટ-પ્રપંચની ધારા ચાલે એવા હલકા જ ને ?

ખ્યાલ આવે છે ? ચેતન જગતમાં જુઓ કે નાના મોટા જીવો કેવા એક યા બીજા મલિન ભાવની ભરચક પાપ પ્રવૃત્તિમાં પડ્યા છે ? એ બતાવે છે કે માનવ અવતારે એવા કોઈ એક મલિન ભાવની જડ નાખો, એ મેલો ભાવ બહુ કર્યા કરો, એટલે પછી એ ભાવને યોગ્ય અવતાર તૈયાર જ છે. પેલો રૂ. ૪૦૦૦) વાળો બ્રાહ્મણ, એની મૂર્છામાં પડેલો, શાહુકારે વાંસમાંથી એના રૂપિયા કાઢી લીધા છે, અને કાંકરા ભર્યા છે, તેની એને ખબર નથી. એટલે હોંશેહોંશે વાંસ લઈ ઘરે પહોંચ્યો. બ્રાહ્મણી એને વધાવે છે, આને ખુશ ખુશાલ જોઈ ધારે છે કે ‘આ કાંઈ સારું કમાઈને આવેલ છે;’ પણ પાસે વાંસ સિવાય ધનની કોથળી-બચકી જેવું કાંઈ દેખાતું નથી, તેથી કલ્પના કરે છે કે ‘કદાચ પહેરેલા લૂગડામાં બાંધીને લાવ્યા હોય એ અંદર લઈ જઈ બેસાડી પૂછે છે ‘કેમ શું કમાઈ લાવ્યા ?’

બ્રાહ્મણ કહે છે, ‘શું પૂછે છે ? બસ હવે તો જિંદગીનું દળદર ગયું સમજ, એટલું લાવ્યો છું.’

‘તો દેખાડો તો ખરા કે શું લાવ્યા છો ?’

‘તું ધરપત ધર. બધું બતાવીશ. તારાથી શું ખાનગી રાખવાનું છે ? પહેલાં જમાડ તો ખરી ?’

બ્રાહ્મણીએ નિરાંત વાળી; ને કમાણી કરીને આવેલ છે ને, એટલે લાપશી કરી પતિને જમાડ્યો, પોતે જમી.

હવે બ્રાહ્મણી કહે છે, ‘લ્યો હવે બતાવો શું લાવ્યા છો ?’

બ્રાહ્મણ એને અંદર લઈ જઈ વાંસનું સીલ ખોલે છે, ને હરખાતો હરખાતો વાંસને ઊંધો વાળે છે. પણ એ હરખ કેટલો કાળ ટકવાનો ? પૂર્વોપાર્જિત કર્મોને આધીન પામર પ્રાણી શું જોઈને કલ્પના પર હરખાતો હશે ? બ્રાહ્મણની કલ્પના છે કે વાંસમાં બરાબર રૂ. ૪૦૦૦) ભરેલા છે તે હવે આ બહાર પડ્યા સમજો.’ અશુભ કર્મના ઉદયે વેપારી બજારમાં જઈ થપ્પડ ખાવાનો હોય, પરંતુ જતી વખતે બજારની અનુકૂળતા સમજી હરખમાં તણાય છે કે ‘આ હું કમાઈને આવ્યો,’ પણ એ હરખ કેટલો ટકવાનો ? વાત આ છે, કે

કર્મને આધીન બાબત પર હરખ ખોટા.

બ્રાહ્મણ શું બોલે એ તો બાધો જ બની ગયો છે; કહે છે ‘અરે ! હું તો ૪૦૦૦ રૂપિયા કમાઈ આમાં ભરીને લાવેલો, પણ ગઈ રાતે ઓળખીતા શાહુકારને ત્યાં ભરોસે સૂતો એમાં એણે આમાંથી રૂપિયા કાઢી લઈ કાંકરા ભર્યા લાગે છે. માળાએ એટલે જ મને માલપાણી ધી તરબોળ જમાડ્યા, જેથી હું ઘસઘસાટ ઊંધમાં પડું; એમાં માલ લૂંટ્યો ! કેવો દગો ? રસ્તામાં બીજે ક્યાંય વાંસ રેઢો મૂક્યો નથી.

માત્ર આને ત્યાં છૂટો મૂકીને ઉંધો એમાં, આ ઠગાઈ થઈ. અરેરે ! મારા રૂપિયા ગયા ઓ મારા બાપ રે...’ એમ કહીને મોટેથી રોતો રોતો બોલે છે, ‘હાય હાય ! આ શું થયું ? હાય ! મારી જિંદગી ચાલે એટલી કમાણી ખલાસ ? ઓ ભગવાન ! એ શાહુકાર કેટલો લુચ્યો ? હાય રે... મારું કપાળ ફૂટી ગયું...હવે મારું શું થશે ?... ઓ મારા બાપરે...’ બોલતો ધ્રુસકે રુએ છે. જુઓ, કોઈ દિ’ આત્માનું પુણ્ય કે આત્માની ગુણસંપત્તિ લૂંટાઈ ગયાનું આવું રુદન થયેલું ?

બ્રાહ્મણ કહે ‘હા, આ ચાલ્યો હમણાં જ. લુચ્યો શું સમજે છે ? જઈને રૂપિયા કઢાવું છું, અને ન દે તો એનો ફજેતો કરું છું.’

બસ, બ્રાહ્મણ ઊઠીને ચાલ્યો, અને ૧૦ માઈલ ચાલી શાહુકાર પાસે પહોંચી ગયો.

જીવ કોઈ માટીની માયા ખોવાતી દેખાય તો કેવો તરત પગલાં લે છે ? ખોવાયેલું પાછું વળશે કે કેમ એ શંકા છે છતાં ચટપટી, ત્વરા અને પ્રયત્ન કેવા જોરદાર ? ત્યારે, આટલી કાળજી કોઈ આત્મ-સંપત્તિ ખોવાતી દેખાય એને પાછી વાળવાની ખરી ?

આત્મ સંપત્તિ જતી ન કરવા માટે એવી ચિંતા અને ચટપટી તથા ત્વરા અને પ્રયત્ન ખરો ? અરે ! ધ્યાન પણ ખરું કે આ મારું જવા બેઠું ?

આત્મસંપત્તિ ગુમાવવાના દાખલા :-

(૧) દા.ત. કોઈ લડવા આવ્યો, ગુસ્સો કરતો આવ્યો, ત્યાં ધ્યાન રહે ખરું કે આમાં મારું ક્ષમા-સમતારૂપી ધન ઊડવાનો ગુમ થવાનો પ્રસંગ છે, તો હું એને ન ઊડવા દઉં ?’ અથવા પહેલાં ધ્યાન ન રહ્યું અને ગુસ્સો ચાલુ થઈ ગયો, પણ વચમાં શું એમ થાય ખરું કે ‘અરરર ! આ તો હું આત્મ-ધન ગુમાવવા બેઠો, આ મારું ધન ગયું, ઊભો રહે, હમણાં જ પાછો વળવા દે. લાવ બાજી ફેરવી નાખીને ક્ષમા-સમતા પાછી વાળવા દે !’ આવી કોઈ ચટપટી ત્વરા અને પ્રયત્ન ખરા ?

(૨) એમ, કોઈની પાસે અધિક સંપત્તિ જોવા-સાંભળવા મળી, કે કોઈના ગુણગાન જોવા સાંભળવા મળ્યા તો ધ્યાન રહે ખરું કે ‘અરે ! આ તો ઈર્ષ્યા જાગવાનો પ્રસંગ આવ્યો, જીવ સમાલજે, પ્રમોદ ભાવના, ગુણાનુરાગ વગેરે તારી આત્મ-સંપત્તિ ગુમાવી ન દેતો ?’ આવું ધ્યાન રહે ખરું ? અથવા દિલમાં બળતરા ઈર્ષ્યા ચાલુ થઈ ગઈ તો તરત ત્યાં ચટપટી થાય ખરી કે ‘અરે ! તું આ શું કરવા બેઠો ? તારું આત્મ-ધન સ્વસ્થતા અને ગુણ પ્રમોદનું, તે તારી જાતે જ કરીને ઈર્ષ્યાદિ ચોરને ઘરમાં ઘાલીને ક્યાં ગુમાવવા બેઠો ? વળ, વળ, પાછો વળ. પ્રમોદ ગુણાનુરાગનું ધન પાછું વાળી લે.’ આવી તાલાવેલી અને એ માટે શીઘ્ર પુરુષાર્થ થાય ખરા ?

(૩) વેપારમાં ધાર્યા કરતાં નફો સારો આવ્યો, તો ચોકામણ થાય ખરી કે ‘અરે ! આ હવે ભારે હરખ, રાગ અને પાપ વેપારની અનુમોદના રૂપી ચોરટાને ઘુસવાનો અને સમભાવ-સંતોષ-વૈરાગ્યરૂપી આત્મસંપત્તિ તથા પાપસ્થાનકની નિંદારૂપી આત્મસંપત્તિને ગુમાવવાનો પ્રસંગ ઊભો થયો ?’ અને કદાચ એકાએક હર્ષ-રાગ, તથા ‘વેપાર સરસ થયો’ વગેરે પાપાનુમોદના ઊછળી પડી, તો પછી ય સંતાપ થાય ખરો કે ‘અરેરે ! આ મેં શું કર્યું ? ક્યાં હું સમભાવ, વૈરાગ્ય અને પાપનિંદાને ગુમાવવા બેઠો ?’ ત્યારે તાલાવેલી થાય ખરી કે ‘લાવ, લાવ, એ આત્મ-ધનને પાછું વાળવા દે ! કમમાં કમ એનું વળતર ઊભું કરવા દે !’

જીવનમાં આવા તો ડગલે ને પગલે પ્રસંગો આવે છે કે જ્યાં આપણી આત્મ-સંપત્તિ ચોરાય છે પણ એની દરકાર કોને છે ? એનો ખ્યાલ પણ ક્યાં ? અને એ નહિ, તો આત્મધન પાછું વાળવાની ચટપટી ત્વરા અને શીઘ્ર પ્રયત્ન ક્યાં ?

જીવન એક બોધડનું નહિ, પણ તત્ત્વ સમજીનું બનાવવું છે ? જિનવચન ભાવિત બનાવવું છે ? તો આત્મધન ક્યાં ગુમાવાય છે, એની કાળજી રાખો, અને ન ગુમાવવા શક્ય પ્રયત્ન રાખો.

એ માટે આ કરો, સતત જાગતો ખ્યાલ રાખો કે ‘આત્મધન શું શું ? ને એ ગુમાવવું પડે એવા ચોટ્ટા ઊઠવા તો નથી પામતા ને ?’ પછી કદાચ ઊઠી પડ્યા છે, તો આત્મધન બચાવી લેવા તરત એ ચોટ્ટાને દબાવી એની જ ભારે નિંદા સંતાપ ઊભા કરી આત્મ-સંપત્તિરૂપ ગુણોને પાછા વિકસ્વર કરો. બસ,

‘તત્ત્વ સમજીપણું’ એટલે શું ? જિન-વચનનો રંગ (ભાવિતતા) એટલે શું ?

આ જ, કે પળે પળે આત્મ-ધન આત્મ ગુણો ન ગુમાવવાની જાગૃતિ રહે.

પેલા બિયારા બ્રાહ્મણને માટીનું ધન ગુમાવ્યાનું જાણવા પર તરત ચટપટી થઈ કે શાહુકારને ત્યાં જઈને રૂપિયા પાછા મેળવું. એ પહોંચ્યો શાહુકાર પાસે, અને કહે છે ‘શેઠ ! મારા વાંસમાં રૂપિયા ૪૦૦૦) હતા, તે અહીં બદલાઈને કાંકરા કેમ થયા ? મને મારા રૂપિયા પાછા મળવા જોઈએ.’

શાહુકાર નામકર :-

શાહુકાર કહે છે, ‘અરે ! રૂપિયા શાના, ને વાત શી ? અમે કશું જાણતા નથી. જાઓ એ તો તમે રસ્તામાં ક્યાંક ઠગાયા હશો.’ શાહુકાર નામકર ગયો. ત્યારે આ કહે,

‘અરે ! શેઠ મારા ! એમ તો હું પાકો છું. રસ્તામાં અજાણ્યા સ્થળે ક્યાંય મેં વાંસ આઘો મૂક્યો નથી. આ તો તમે ઓળખીતા એટલે એ આઘો મૂકીને બહાર જંગલ ગયો અને રાતે અહીં નિરાંતે ઊંઘી ગયો, તેથી લૂંટાયો. રૂપિયા અહીં જ

ચોરાયા છે. માટે ભાઈસાબ ! મારા રૂપિયા મને પાછા મળવા જોઈએ. એટલી ગરીબ પર મહેર કરો.’

શેઠ કહે, ‘તે આ અમે તમને આશરો આપ્યો એટલે અમને ગળે પડો છો ? અહીં તમને ઉતાર્યા-જમાડ્યા-સુવાડ્યા એ શું અમે ગુનેગારી કરી ? એટલે ખોટો આરોપ ચડાવો છો ?’

બ્રાહ્મણ કહે- ‘શેઠ સાહેબ ! એ તમારો ઉપકાર માનું કે તમે મારી સરભરા કરી. પણ રૂપિયા અહીં ગયા છે એ હકીકત છે. મને તો વહેમ પડે છે કે તમે મિષ્ટાન્ન જમાડ્યું એ ખાસ હેતુસર કાં ન હોય ?

‘અરે ! એક સારા મહેમાન માની મિષ્ટાન્ન ખવરાવ્યું એમાં વહેમ ? હવે માફ કરો, તમે જાઓ અહીંથી અમારા પર વહેમ હોય તો ફરીથી અમારે ત્યાં આવશો નહિ.’

‘નહિ આવું ફરીથી પણ મારા રૂપિયાનું શું ?’

‘તે તમે જાણો.’

હવે બ્રાહ્મણ શું કરે ? રૂપિયા આ આપે એમ નથી, માટે હવે શેઠનો ફજેતો કર્યા વિના છૂટકો નથી.’

બ્રાહ્મણ શાહુકારના નામકર જવા ઉપર ત્યાં પોક મૂકે છે; ‘હાય હાય રે ! મારા રૂપિયા વિના હું ક્યાં જાઉં ? ઓ શેઠ ! મારા ગરીબના રૂપિયા લઈ શું કરશો ? ઓ ભગવાન રે...’ પોક મૂકીને રોવાનું શરૂ કરતો જોઈ શેઠ ગભરાયો કે હવે આ તો લોક ભેગું કરશે અને મારો ફજેતો થશે. તેથી એને કહે છે, ‘એ ય ભલા આદમી ! અહીંથી જાય છે કે સિપાઈ બોલાવું ?’

રૂપિયાની ભારે મમતાવાળો બ્રાહ્મણ એમ ક્યાં જાય એવો હતો ? કહે છે ‘શેઠ ! આ ગરીબના રૂપિયા લઈ શા સુખી થશો ? મરીને ક્યાં જશો ?’

જમાદારનો રોફ :-

શાહુકારે જોયું કે આનું તો ભાષણ ચાલશે લાંબુ, અને આ અહીંથી ખસશે નહિ.’ એટલે એ બહાર જઈને જમાદારને બોલાવી લાવ્યો, અને કહે છે, ‘જુઓને આ માણસ ખોટું આળ ચડાવે છે અને ખોટા રૂપિયા માગે છે !’

જમાદાર બ્રાહ્મણને તડકાવતાં કહે છે, ‘એ ! આ શું માડ્યું છે ? આવા સારા વેપારી પર ખોટો આરોપ ચડાવે છે ? ઊઠ ચાલ્યો જા અહીંથી.’

બ્રાહ્મણ પોતાની હકીકત કહીને કહે છે ‘રૂપિયા સાબ ! અહીં જ હડપ થયા છે. શેઠ મારા રૂપિયા દઈ દે.’

જમાદાર શેઠને પૂછે છે ‘કેમ શી બીના છે ?’

શાહુકાર કહે ‘એ અહીં ગઈ સાંજે આવેલો. અમારા એક ઓળખીતા તરીકે અમે એને અહીં સુવા દીધેલ એની પાસે એક વાંસ જ હતો, તે લઈને વહેલી સવારે ચાલ્યો ગયો. બાકી એના રૂપિયાનું અમે કશું જાણતા નથી. હવે સાહેબ ! આને અહીંથી બહાર કાઢો.’

હવે જમાદાર શું કરે ? અહીંના શેઠ માણસ તરફે જુએ કે પરદેશી ગરીબ તરફ ? શાહુકારનું વધુ માને, કે ગરીબનું ? શેઠની એને શરમ પડી, ઝટ દંડો ઉગામી બ્રાહ્મણને કહે છે, ‘કેમ હવે અહીંથી જવું છે કે આ દંડો ખાવો છે ?’ બ્રાહ્મણ કહે ‘લ્યો મારી નાખો. હું રૂપિયા વિના નહિ જાઉં.’

શેઠનું દિલ પીગળે ? ખાનગીમાં બોલાવી રૂપિયા દઈ દે ? બોલો, આ દુનિયાની માટીની નાશવંત માયા જીવને કેટલો ધિછો અને ઘેલો બનાવે છે ? બ્રાહ્મણ એની ખાતર મરવાનું કહે છે. આવા મૂર્ખ જીવને કોઈ એવો ધન્ય દિવસ આવવાનો ખરો કે જ્યારે એ નાશવંત ધન નહિ, પણ અવિનાશી ધર્મની ખાતર પ્રાણ પણ છોડવા તૈયાર હોય ?

ધર્મ ખાતર પ્રાણ છોડવા તૈયારી હોય તો દાન ધર્મ ખાતર દુર્ગતિદાયી લક્ષ્મીનો મોહ છોડતાં એને શી વાર ?

શીલ-ધર્મ ખાતર વિષરૂપ વિષયોનો રાગ મૂકતાં એને શો સંકોચ ? એને ત્યાગ અને તપધર્મની ખાતર અનાત્મપોષક રસઆહારનો તથા કાયાની લષ્ટપુષ્ટતાનો મોહ મૂકી દેતાં શો ક્યવાટ હોય ? એમ ધર્મના કષ્ટ ખાતર શરીરની સુંવાળાશ અને સુખશીલતા બાજુએ મૂકતાં એ શું કામ વિચાર કરવા બેસે ?

ધર્મની દાઝ શેને કહેતા હશે ? જેમ ધનની, પરિવારની માન-સન્માનની દાઝ-લાગણી બીજું ઘણું છોડાવી શકે છે, એમ ધર્મની સાચી લાગણી હોય સાચી દાઝ હોય, તો ઘણું ય મનગમતું છોડતાં આંચકો શાનો આવે ?

બ્રાહ્મણ કહે છે, ‘જમાદાર સાહેબ ! હું અહીં મરીશ પણ મારા રૂપિયા લીધા વિના નહિ જાઉં.’ આમના ઘરમાં તમે તપાસ કરો ને જુઓ કે મારા રૂપિયા નીકળે છે કે નહિ. એમાં રપ તો ગીની છે. તપાસ કરો.’

જમાદાર શું કામ આ સાંભળે ? સૌને શેઠની શરમ. જમાદારે બ્રાહ્મણને દંડો ઠોકતાં કહ્યું ‘ઊઠ ઊઠ, નીકળ અહીંથી; નહિતર આ ડંડો ફટાફટ પડ્યો સમજજે. ઊઠ,’ એમ કહી બીજો ડંડો ઠોક્યો. બ્રાહ્મણ બિચારો જુએ છે કે અહીં મફતના કુટાવાનું છે. રૂપિયા નહિ મળે, ને અધમૂઓ થઈશ. માટે હાલ,’ એમ વિચારી પોક મૂકતો ત્યાંથી ઊઠીને ચાલ્યો. શેઠની કેવી ડંડાઈ ?

દુનિયા પર કોનું રાજ્ય ચાલે છે ? અનંતા જીવો કોની આજ્ઞા ઉઠાવી રહ્યા

છે ? આપણા જીવે અનંતાનંત કાળથી કોના હુકમ ઉઠાવ્યા છે ? કષાય અને મોહના જ ને ? એને ધર્મની આજ્ઞા સામે જોવા માટે માથું ઊંચું કરવાની ય કુરસદ છે કે ઊભો રહે ભૈયા ! ધર્મ શું કહે છે ?’ ના, ક્રોધ-લોભ-મોહ જે પ્રેરણા કરે એ આંખ મીંચીને કરવું છે. એમાં વર્તમાન હાય-વોચની પીડાનીય પરવા નથી કરવી, અને ભાવી ભવો કેવા દુઃખદ આવશે એ ય જોવું નથી. શેઠે પૈસાના લોભમાં અને જમાદારે શેઠની શરમના મોહમાં બ્રાહ્મણને એક ધુતારા તરીકે બહાર ધકેલ્યો. આવો સંસાર એ કષાય અને મોહ પર નભે છે. ત્યારે બ્રાહ્મણ પણ હવે જુઓ કે ધન ગુમાવવા છતાં ય ધનનો રાગ મૂકવા તૈયાર નથી. બ્રાહ્મણ રોતો રોતો ઘરે પહોંચ્યો. ઘરે જઈને પોક મૂકે છે ‘હાય ! મારા પૈસા ગયા ? આ શાહુકાર કેવો કૂર ને ધુતારો કે જમાદાર પાસે મને ડંડા મરાવી કાઢ્યો ? મારા રૂપિયા લઈ લીધા ? મારી જિંદગી બગાડી નાખી ? હાય ! હવે હું શું ખાઈશ ?’

બ્રાહ્મણીનું આચ્ચાસન :-

બ્રાહ્મણી સમજી ગઈ, કહે છે, ‘આમ કલ્યાંત શું કામ કરો છો ? પૈસા ગયા, પ્રાણ તો નથી ગયા ને ? પ્રભુનું સ્મરણ પ્રાણ હોય તો થાય, પૈસાથી થવાનો નિયમ નહિ. પ્રાણ એ સાચી મૂડી છે. પ્રાણ હયાત છે તો ભગવાનનું ભજન કરી શકીએ, અને દીર્ઘ પરલોક સુધારી શકીએ. પૈસા પડ્યા રહે અને પ્રાણ ચાલ્યા જાય તો પછી સાતડે સાત. માટે પ્રભુનો ઉપકાર માનો કે શેઠે બિચારાએ પૈસા લઈને જ પતાવ્યું, પ્રાણ નથી લઈ લીધા. બાકી મરદ થઈને ખાવાની ચિંતા કરો છો કે ‘શું ખાઈશ ?’ ચિંતા ન કરશો, હું લોકનાં દળણાં દળીને તમને ખવરાવીશ. નિરાંતે તમે ભગવાનનું ભજન કરો. પરલોક ન બગડે એની ચિંતા કરો.’

પત્ની કેવી લાયક ગંભીર અને તત્વાનુસારી ? કારણ ? પતિનાં કમભાગ્યને ન જોતાં પોતાના અશુભ કર્મને જોનારી હતી. સારાસાર તારવનારી હતી.

મોહમાં હાથે કરીને મોતને આમંત્રણ :-

બ્રાહ્મણીએ સુંદર તત્ત્વબોધ આપ્યો, પણ બ્રાહ્મણની કલ્પનામાં બે વરસ પરસેવો પાડીને ભેગા કરેલા ચાર હજાર રૂપિયાનું મહત્ત્વ હતું, તેથી પત્નીના કહેવાની અસર ન થઈ, શોક ન મટ્યો, ઉદ્વેગ-સંતાપ કરતો રહ્યો અને એથી એને જીર્ણ જવર લાગુ થઈ ગયો. મોહમાં હાથે કરીને મોત નોતરે છે. બ્રાહ્મણી બિચારી શું કરે ? જાતે મજૂરી કરીને રોટલો ઊભો કરી પતિની સેવા માવજત કરે છે, ઉદ્વેગ છોડી દેવા સમજાવે છે; પણ આને ઉદ્વેગ છોડવો જ ન હોય, મિથ્યા મોહ અસત્ કલ્પના છોડવી જ ન હોય ત્યાં પત્ની ય શું કરે, ને મિત્રેય શું કરે ?

કલ્પનાશાસ્ત્રીને બ્રહ્મા ઊતરી આવી સમજાવે તો ય એ સમજવા તૈયાર

નહિ. જમાલિ કલ્પનામાં તણાયો હતો તો ગણધર ગૌતમ સ્વામીજી મહારાજ પણ એને ન સમજાવી શક્યા, અને મહાવીર પ્રભુની ય એને શરમ અડી નહિ.

કષાયોનું જોર કલ્પના પર :-

કષાયો શાથી તાગડધિન્ના કરે છે ? મિથ્યા કલ્પના ઘર કરી બેઠી હોય છે, તેથીસ્તો. કાંઈ નુકશાન થયું તો તે પૂર્વના કર્મના લીધે જ થયું; પરંતુ મિથ્યા કલ્પના એમ મનાવે છે કે ‘ફલાણી વ્યક્તિએ જ મારું નુકશાન કર્યું’ તેથી એના પર ક્રોધ-કષાય ઊઠે છે. એમ આત્માને બદલે શરીરને જ મહત્ત્વનું માનવાની મિથ્યા કલ્પના થાય છે તેથી અભિમાન ઊઠે છે. નહિતર કોઈએ અપમાન કર્યું તો તે તો કાયાનું કર્યું, એમાં આત્માનું શું ગયું ? આત્માને તો અપમાન-અપશય મળ્યા એટલો પાપકર્મનો કચરો સાફ થયો; શું ગુમાવવાનું થયું ? પરંતુ કાયાને જ ‘હું’ માનવાની મિથ્યા કલ્પના અપમાનની સામે અભિમાન કરાવે છે. આવું માયા-લોભ આદિ બીજા કષાયોમાં બને છે એ

કષાયો એક યા બીજા મિથ્યા કલ્પના પર ઊભા થાય છે. એ કષાયો મિથ્યા કલ્પનાને ઉત્તેજન પણ આપે છે.

બ્રાહ્મણને અવિશ્વસનીય કર્મને આધીન વસ્તુ પર કલ્પના થઈ કે ‘ઙા. ૪૦૦૦) થી હવે નિરાંત.’ આના પર કષાયરૂપે ગાઢ મમતા જાગી; ને એ લૂંટાઈ ગયા દેખી જાણે મરી ગયોની કલ્પના પર કલ્પાંત માંડ્યો. જો કલ્પના ફેરવી નાખે તો ઘણો બચાવ મળી જાય...

કલ્પના ફેરવવા બ્રાહ્મણે શું જોવું ? :-

એ જુએ કે,-

(૧) આ પૈસા ખરેખર તો મારી ચીજ હતી જ ક્યાં ? એ તો પુણ્યકર્મની ચીજ હતી, તે પુણ્યકર્મ ઊતરી ચાલી જવા સાથે ગઈ. મારી જ ચીજ હોત તો હું બેઠે જાત શાની ? તેમ પુણ્યકર્મ પણ ક્યારે મોળું પડી જાય એનો ભરોસો નથી તો એની ચીજ પર શો ભરોસો નિરાંત વાળવી ?

(૨) વળી, આટલા બધા પૈસા હોત તો એને સાચવવાની ભારે ચિંતા રહેત કે ‘વ્યાજે રાખનાર શાહુકાર ઘાલી તો નહિ જાય ? પાર્ટી ફેઈલ તો નહિ થાય ? વ્યાજ કેમ એ નિયમિત નથી આપતો ? વ્યાજ એ ઓછું આપે છે; પણ બીજે વધારે મળી શકે એમ છે. બિમારી જેવું કાંઈ આવ્યે વ્યાજમાં પૂરું કેમ થશે ?...’ વગેરે વગેરે સત્તર જાતની ચિંતા રહેત. પૈસા ગયા તો આ બલા ગઈ. ખોટું શું ?

(૩) વધુ પૈસા વધુ મમતા કરાવે. તેથી ભગવાન પર અને ધર્મ-પરોપકાર પર મમતા ઓછી થાય. પૈસાનું મહત્ત્વ વધુ દેખાય ત્યાં દેવ-ગુરુ-ધર્મનું મહત્ત્વ

ઓછું જ દેખાવાનું. માટે વધુ પૈસા ન હોય એમાં જ આત્માનું ભલું.

(૪) પૈસાએ આજે શાહુકારને ભૂલાવ્યો, એને દુષ્ટ બનાવ્યો, તો પછી એ પૈસા મારી પાસે હોત તો મને આજ નહિ તો કાલે ન ભૂલાવત-દુષ્ટ ન બનાવત એની શી ખાતરી ? તેમ,

(૫) સારા માનવ અવતારે આત્માની સંપત્તિ કિંમતી ? કે જડસંપત્તિ કિંમતી ? આ પૈસા જતાં હું આકુળવ્યાકુળ અને શોકભર્યો થવાથી મારી મહાકિંમતી આત્મ-સંપત્તિરૂપ સમતા-શાંતિ-સમાધિ, વૈરાગ્ય, તત્ત્વચિંતન વગેરેને ગુમાવી રહ્યો છું. શા સારુ આવી મૂર્ખાઈ હાથે કરીને મારી જાતે જ હું ઊભી કરું ? વળી,

(૬) અંતે પરભવે તો જવાનું જ છે, તો પરભવે સદ્ગતિ મળવાનો આધાર અહીંના પૈસા પર છે ? કે પ્રભુને ભજવા પર ? પ્રભુની આજ્ઞા પાળવા પર ? શું પૈસા લૂંટાઈ ગયા, તેથી પ્રભુની આજ્ઞા અને પ્રભુ ય મારી પાસેથી લૂંટાઈ ગયા ? ના, એ તો મારે સંભાળવા હોય તો મારી પાસે જ છે. તો આવી અતિશય મહત્ત્વની ચીજ પ્રભુ-પ્રભુની આજ્ઞા પર મુસ્તાક કાં ન રહું ? ભલે ને પૈસા ગયા.’

શું શું જોવાનું ?

(૧) પૈસા પુણ્યની ચીજ (૨) ચિંતા આત્મસંપત્તિની કરાય. (૩) વધુ પૈસા ધર્મ ભૂલાવે. (૪) પૈસા દુષ્ટતા લાવે. (૫) પૈસા ચિંતા કરાવે. (૬) પૈસા ગયા, પણ પ્રભુ પ્રભુની આજ્ઞા આપણી પાસે છે.

બ્રાહ્મણને આ કોઈ વિચાર ન આવડ્યા, એટલે મિથ્યા કલ્પનાને છોડી શક્યો નહિ, લોભ મૂકી શક્યો નહિ, ને સંતાપમાં તાવથી પીડાતો ૪-૬ માસમાં મરી ગયો. તે મરીને પેલા શેઠને ત્યાં જ એની પત્નીની કુક્ષિમાં જઈ અવતર્યો, કમે કરીને જન્મ થયો, શેઠને ખુશાલીનો પાર નથી, લોકોને મીઠાઈ વહેંચી, નામ ‘લાલજી’ પાડ્યું. હવે જુઓ શેઠ-શેઠાણી કેવા કલ્પનાશાસ્ત્રમાં ચડે છે, પુત્રનો મોહ શો ઘાટ ઘડે છે ?

કષાયો કેમ દબે ?

કોધાદિ ચાર કષાય અને મોહ જેમ કલ્પનાશાસ્ત્ર પર ફાલ્યાફૂલ્યા રહે છે, એમ જો મિથ્યા કલ્પના હટાવી સમ્યક્ કલ્પના સમ્યગ્ વિચારણા કરવામાં આવે તો કોધાદિનો નિગ્રહ કરી દબાવી એના સ્થાને ક્ષમાદિ ગુણોને વિકસવર કરી શકાય. ત્યારે જેમ સંસાર આ કોધાદિ પાંચ પર નભે છે, એમ એનો ક્ષય ક્ષમાદિના વિકસવા ઉપર થતો આવે છે. પણ જીવને સમ્યગ્ વિચારણા કેમ નથી સૂઝતી ? એને એમ લાગે છે, કે ‘આ કષાયો એ તો સહેજ થાય, તેવા તેવા પ્રસંગે ગુસ્સો આવે, અભિમાન ઊઠે, લોભ થાય...એ બધું તો સ્વાભાવિક છે.’ જીવનો સ્વભાવ

જ્ઞાન કે કષાયો ?

કષાય એ જ્ઞાનસ્વભાવને કલુષિત કરે છે માટે ગુનો છે :-

કષાયો એ સંસારનું મૂળ છે. શાથી ? એટલા જ માટે કે એ આત્માના શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વભાવને કલુષિત કરે છે, મલિન બનાવે છે, વિકૃત કરે છે તેથી વિકારમાંથી વિકાર ઉત્પન્ન થાય, બગાડમાંથી બગાડો જન્મે. કષાયના વિકારમાંથી કર્મવિકાર ઉત્પન્ન થાય છે, ને કર્મવિકારના વિપાકે જીવ પર અનેક જાતના અજ્ઞાન, નિદ્રા, શાતા-અશાતા ગતિ-શરીર-યશ-અપયશ જનમ-મરણ વગેરે કલેશ-દુઃખમય ભાવો ઊભા થાય છે. એ જ સંસાર છે. આનું મૂળ કષાયો છે. માટે એ ગુનો છે.

આ સૂચવે છે કે જો આપણે આપણા જ્ઞાન-સ્વભાવને કષાયોથી મલિન કરવા તૈયાર નથી, કષાયોને આઘા રાખી જ્ઞાનસ્વભાવને શુદ્ધ રાખીએ તો એના પર કર્મ-કર્મવિપાક-સંસાર વગેરે કશી ઈમારત ન ઊભી થાય. એટલે, કર્તવ્ય આ છે કે જ્ઞાનને કષાય-મિશ્રિત ન થવા દઈએ.

જોશો તો દેખાશે કે જ્ઞાન એટલે કશું જોઈએ, સાંભળીએ, ચાખીએ, સ્પર્શીએ કે ચિંતવીએ, એ બધું રાગ-દ્વેષ-અભિમાન વગેરે કષાયથી મિશ્રિત કરવા જોઈએ છે. કોઈનો બંગલો દેખ્યો કે ‘આ બંગલો છે,’ એની સાથોસાથ ‘બંગલો સુંદર છે,’ એવો રાગ થાય છે. જ્ઞાનમાં રાગનું આ મિશ્રણ થયું. ‘મારી પાસે પૈસા છે,’ આ જ્ઞાન થતાં સાથે જ અભિમાનનું મિશ્રણ થાય છે કે ‘હું કાંઈ ગરીબ નથી, મારી પાસે છે.’ અથવા ભયનું મિશ્રણ થાય છે કે ‘મુસાફરીમાં કોક ગજવું તો નહિ કાપી જાય ?’

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૩૧, તા. ૧૫-૫-૧૯૭૧

રાગ-દ્વેષ સહેજે નહિ, પણ કરીએ તો થાય :-

ઉકરડો દેખાવાની સાથે અંતરમાં ગ્લાની-અરુચિ ઊભી થાય છે, નાક મચકોડાય છે, એ શું ? ઉકરડાનું જ્ઞાન દ્વેષ-દુર્ગંધથી મિશ્રિત થયું. જો ઉદ્યાન-બગીચો દેખાયો તો આંખ મન ઠરે છે. કેમકે ત્યાં બગીચાનું જ્ઞાન રાગ-રુચિથી મિશ્રિત થયું છે. હમણાં જો જીવ ધનનાશ, પુત્રમરણ બેઆબરૂં વગેરેથી કશી ભારે ચિંતામાં હોય તો ત્યાં ઉદ્યાન દેખાતાં ‘આ ઉદ્યાન છે’ એવું જ્ઞાન તો કરશે, પરંતુ એ રાગ-રુચિ-હર્ષથી મિશ્રિત નહિ હોય. આનો અર્થ એ, કે જ્ઞાન થવા સાથે રાગ થવાનો સ્વભાવ નથી. સ્વભાવ હોય તો તો અહીં ચિંતામાં ઉદ્યાનના દેખવા પર રાગ થવો જોઈતો હતો.

તાવ છે ને કરિયાતાનું પાણી સારું ઊકળેલું એટલે વધું કડવું આવ્યું, તો એ

પીતાં વધુ કડવું તો લાગે છે, પરંતુ એના પર દ્વેષ નાખુશી ન થતાં રાગ-ખુશી થાય છે કે ‘આ બહુ કડવું ઠીક આવ્યું, તાવ જલ્દી જશે.’ પરંતુ જો તાવ નથી ને ગમે તે રીતે એ પીવામાં આવી ગયું તો જીભને અડતાં આ બહુ કડવું એવું જ્ઞાન થવા સાથે જ એના પર અરુચિનો-દ્વેષનો ભાવ થાય છે. જ્ઞાન દ્વેષથી મિશ્રિત થાય છે, પણ ક્યારે ? સહજ નહિ, આપણે દ્વેષ કરીએ તો થાય, ના કરવો હોય તો ન ય કરીએ.

એટલે, વાત આ છે કે રાગ-દ્વેષ, ખુશી-નાખુશી, અભિમાન, લોભ વગેરે કષાય શુદ્ધ જ્ઞાનને બગાડે છે માટે એ ગુનો છે તેથી જીવને એની સજા થાય છે, કર્મબંધન અને પછી એના વિપાક ભોગવવા પડે છે.

પેલો બ્રાહ્મણ રૂા. ૪૦૦૦) સારા બહુ કામના એવા રાગ-મૂર્છા-મમતાના કષાયમાં પડ્યો, અંતે સજા કેવી થઈ ? કે એ લૂંટાઈ જતાં હવે પૈસા ગયાનું જ્ઞાન સંતાપથી મિશ્રિત કરે છે, અને એમાં જીર્ણજવર તથા અંતે મૃત્યુ સુધીનાં દુઃખ પામ્યો.

ત્યારે લૂંટનાર શાહુકારની જુઓ હવે કેવી દશા થઈ. એ લૂંટમાં એ ખુશી થયો ‘ચાલો રૂપિયા મફતમાં જડી પડ્યા.’ હવે એને ત્યાં પેલો બ્રાહ્મણ મરીને પુત્ર તરીકે જનમ્યો. જનમઊજવ્યો નામ લાલજી રાખ્યું. શાહુકાર અને એની પત્ની બહુ આનંદમાં છે. મોટી ઉંમરે મળેલ છોકરો એટલે શી વાત ? એના પર કેવા કેવાય તરંગો-મનોરથો ઘડે છે ! એને બહુ પ્રેમથી ઊછરે છે, માને છે કે ‘બસ, આ જરા મોટો થશે એટલે પરણાવીશું, છોકરો દુકાન સંભાળશે, એની વહુ ઘર સંભાળશે, એટલે અમારે બંનેને નિરાંત. વૈતરું બહુ કૂટ્યું; પછી આરામથી ખાશું-પીશું-સૂઈશું.’

પરંતુ પ્રેમના ઉછેર એટલે બહુ લાડના ઉછેર; અને નાદાન છોકરો લાડને શે પચાવી શકે ? છોકરો ઉદ્ધત થતો ગયો. માબાપનાં સામાં વચન બોલે છે, ઝગડો કરે છે, છતાં આ મોહમૂઢની આંખ ઊઘડતી નથી. ‘એ તો બચ્યું છે બોલે. મોટો થયે સમજદાર થઈ જશે, સૌ સારાં વાનાં.’ એમ મન મનાવી લાલજીને મારું ન લાગે એ માટે ઠપકો ન દેતાં, લાડ સન્માન વગેરે બતાવતા રહે છે.

કલ્પનાની કેવી વિટંબણા છે ? અપમાન પણ કડવા નથી લાગતા ! ‘આ તો આપણા પ્રાણથી અધિક દીકરાના છે ને ? એને અપમાન ન કહેવાય. એ તો બહુ પ્રેમ હોય ત્યાં બોલાય છે;’ આમ અપમાનનો ઘૂંટડો પણ મીઠા સરબતનો ઘૂંટડો માની આનંદથી ગળે ઉતારી જાય છે ! ‘આ મારો એકનો એક વહાલો છોકરો, ભવિષ્યમાં મારું નામ રાખનારો, મને નિરાંત આપનારો,’ એ કલ્પના પર અપમાનને આનંદથી વધાવી લે છે, એને પ્રેમનો પ્રકાર માને છે. આ કેવી વિટંબણા ? મમતા-રાગકષાયમાં વિટંબણા ન મળે તો બીજું શું મળે ?

પત્નીમાં અંધ પતિની કેવી દુર્દશા હોય છે ? પેલી ખાનગીમાં રિસાય, અપમાન ભર્યા છણકાં કરે, લાત પણ મારે, છતાં રાગાંધ-કામાંધ પતિ એ બધું આનંદથી વધાવી લે છે, પ્રેમના પ્રકારમાં ખતવે છે. એના પર કશો ગુસ્સો નહિ, ઊલટું મોહથી એનું ચાટુ કરવા જાય છે, એના પગમાં માથું મૂકે છે, લાત ઠોકનારા એના પગને દબાવતો કહે છે; ‘અરે ! અરે ! તારા સુકોમળ પગને વાગ્યું તો નથી ને ?’ આ બધું શું છે ? મરદની મદાનગી ? કે વિટંબણા ? બસ, કલ્પના ઘડી કે ‘આ પત્ની મારા પ્રાણ, મારું જીવન, મને ભરપૂર સુખ આપનાર પછી એ કલ્પનાની પાછળ એનું બધું વાંકું પણ સીધામાં ખતવે છે; અપમાન છણકાને વહાલમાં અને લાતને પ્રેમમાં ખતવે છે. કહ્યું ને ?’

‘અહો અહો મોહવિટંબણા !’

મહાવીર પ્રભુએ ગર્ભમાં રહ્યા માતાને ત્રાસ ઓછો પડે એ માટે શરીરને સંકોચીને સ્થિર રહેવાનું કર્યું. ત્યારે માતાને કલ્પના થઈ કે ‘હાય ! પહેલાં ગર્ભ સળવળતો હતો, હવે નથી સળવળતો, તેથી જરૂર એ ગર્ભ ગળી ગયો, મરી ગયો.’ આ કલ્પનામાં એમણે કલ્પાંત શરૂ કર્યો.

કલ્પના ખોટી જ છે ને ? ચૌદ મહા સ્વપ્ન જોયા છે, જોષીઓએ, કહ્યું છે કે મોટો ચક્રવર્તી રાજા કે તીર્થંકર પુત્ર જન્મશે. આ ખબર છે, છતાં કલ્પના થઈ આવી કે ગર્ભ મરી ગયો, ને કલ્પાંત શરૂ કર્યા. ત્યારે અંદરમાં પ્રભુને જ્ઞાનથી આ પરિસ્થિતિ જોતાં લાગ્યું કે ‘અહો અહો મોહવિટંબણા !’ આપણે સામાના સારા માટે કાંઈ કરીએ, અને સામાને એ દુઃખરૂપ લાગે. જો અણદીઠે આટલો મોહ છે, તો મને દીઠા પછી તો આ માતાને કેટલો બધો મોહ રહેવાનો ?’

માબાપની મોહઘેલણા :-

મોહની વિટંબણા ભારી. મોહ એ કેવી ય મિથ્યા કલ્પનાઓ કરાવે અને પછી જીવને કેવા કેવા અજુગતાં કાર્યમાં ઘસડી જાય છે. પેલો શાહુકાર ઉદ્ધત બનેલા છોકરા લાલજી પર એ જ વહાલ ને એ જ લાડ કર્યો જાય છે. એમ કરતાં કરતાં લાલજી મોટો થયો એટલે એને પરણાવ્યો. ઘરમાં વહુ આવી. હવે તો વળી લાલજીનાં માન વધ્યાં. હવે લાલજી રોફમાં શું બાકી રાખે ? છતાં આ મોહઘેલા કલ્પનાશાસ્ત્રી માબાપ ખૂબ આનંદ ખુશી માને છે. લાલજી રોફ મારે છે. એટલે એની વહુ પણ એ જોઈ જોઈ સાસુ પર રોફ મારે છે. પરંતુ મૂઢ સાસુ એને શિખામણ આપવાને બદલે ઉપરથી એનું સન્માન કરે છે. છોકરો છોકરાની વહુ બંને મારતે મિંચા બન્યા છે, પણ હજી પ્રારંભ છે ને ? એટલે શાહુકાર અને એની પત્ની ખુશ થાય છે, ‘વાહ ! મારો દીકરો અને વહુ કેવા હોશિયાર છે કે વાહ

કેવા આ બંને અમારા પ્રાણ ! અમારા જીવન આધાર ! અમને શ્રેષ્ઠ આનંદનું સ્થાન !’ આ ઘેલી કલ્પનામાં અગાધ મોહ કરે છે. લાલજી જરાક મોડો આવે કે વહુ ઢોંગથી ય જરા માંદી પડે ત્યાં માબાપ આકુળ વ્યાકુળ થઈ જાય છે; ‘હાય ! છોકરાને શું થયું હશે ? કેમ મોડો’ પડ્યો ? અરેરે ! કુમળી વહુ બિચારી માંદી પડી, એને કેવી પીડા !’ ઘેલા મોહમાં લાત પડે ત્યાંય હેયું ઓવારી જાય છે.

મનુષ્ય જન્મમાં આવીને આ જ કરવાનું ને ? મોહની ઘેલી કલ્પનાઓ ઘડવાની ? મોહમાં અંધા બનવાનું, લાત મારનારને વહાલા કરવાના ? એવાને પ્રાણ અને જીવન-આધાર માનવાના ? એની ખાતર લોહીનાં પાણી કરી પૈસા કમાવાના ? ને એની મજૂરી કરવાની ? આ ઊંચા માનવભવનાં વિચાર અને કર્તવ્ય ? બસ, શું આનાથી ઊંચી કોટિના કોઈ વિચાર જ નથી ? ઊંચા કર્તવ્ય જ નથી ? પરલોકનો આમાં કશો ખ્યાલ ખરો ? આવી ઘેલી કલ્પનાઓ અને મોહભર્યા જીવનમાં પાર વિનાના રાગ-દ્વેષ-કામ-ક્રોધ-લોભ-માન-માયા-ઈર્ષ્યા વગેરે કષાય કરી કરીને સંસાર કેવો લાંબો અને દુઃખમય લહેરાવાનો ? આનો કશો વિચાર જ નહિ !!

લાલજી પર ઘાત :-

એકવાર એવું બન્યું કે લાલજી બીજા જુવાનિયા સાથે તળાવમાં નહાવા માટે ગયો. બધાને તરવાની અને રમત કરવાની મોજ પડી. એમાં રમતમાં એક જુવાનિયાની પકડમાંથી બચવા લાલજી જરા આગળ નીકળી ગયો, પણ થાકી ગયો, શ્વાસ ચડી ગયો,

હાથપગ હલાવવાની તાકાત રહી નહિ, ને પાણીમાં ડૂબ્યો. બીજાઓ શોધ કરીને એને તાણી લાવ્યા, પણ એ પહેલાં તો એનું પ્રાણપંખેરું ઊડી ગયેલું. ગામમાં ખબર પહોંચ્યા, અને લાલજીના માબાપ દોડતા આવ્યા. છોકરાનું મરદું જોઈ પોકેપોક રુએ છે,

‘હે ભગવાન ! આ તે શો જુલ્મ કર્યો ? અરેરે ! પહેલાં અમને કેમ ન ઉપાડ્યા ? ને આ કુમળા બાળકને ઉપાડ્યો ? અરેરે ! આ લાલજી વિના કેમ જીવાશે ? આ લાલજી ! ઓ...લાલજી ! ઓ મારા દીકરા...! ઓ લાડલા...! બોલ બોલ તું કેમ બોલતો નથી ?...’

માબાપ પોકેપોક રુએ છે, માથું કૂટે છે, ને છાતી કૂટે છે. પણ લાલજી શાનો જીવતો થાય ? લોકો ભેગા મળ્યા, લાલજીની વહુ પણ ધ્રુસકે રડે છે, છાજિયો લે છે, ‘ઓ મારા બાપ રે ! હું મરી ગઈ રે ! હાય હાય આ મને કેમ મારી ન નાખી ?...’

સુખ જોરદાર ? કે દુઃખ ? :-

સંસારના મોહ અંતે શું પરખાવે ? કહો તો ખરા, કે આ વિયોગના કલ્યાંત જોરદાર ? કે પહેલાં સંયોગનાં સુખ માણ્યાં તે બહુ જોરદાર ? કોણ વધુ જોરદાર ? ત્યારે વિયોગની પાછળ વરસો સુધી હૃદયના જે સંતાપ ચાલે, શું એ જોરદાર, કે સંયોગ હતા ત્યારે એની પાછળ ઠરવાનું જોરદાર ? કહેશો નહિ ‘ત્યાં હૈયું ઠરવાનું જોરદાર.’ કેમ કે સંયોગ છતે ય એ જ સ્નેહીના ઊંચા શબ્દ, નીચા શબ્દ, અવસરે ટોણાં-ઠપકા, પ્રતિકૂળ વર્તાવ, તેમ બીજાના ય પ્રસંગે પ્રસંગે ટોણાં-ઠપકા, પ્રતિકૂળ વર્તાવ, વળી કેટલીય વાતની બીજી અગવડ-આપત્તિ અનિષ્ટ વસ્તુઓ અનિષ્ટ બનાવ, ભય, શંકા વગેરે વગેરે આવીને ઊભા રહેતા તે હૈયાને ઠરેલું રહેવા દે ખરા ? મનગમતાના સંયોગનાં સુખના તોષ એ લાંબા ચાલવા દે ખરા ? તોષને જોરદાર રહેવા દે ? ના રે ના. ત્યારે વિયોગની પાછળના હૃદયસંતાપ કેવા જોરદાર બાળ્યા કરે ? સંસારના મોહ ભયંકર છે. સંસારના સુખ ફટાકિયા પોકળ છે.

લાલજીના શબનો અગ્નિ-સંસ્કાર થયો. સૌ ઘરે ગયા. શાહુકાર પણ ઘરે આવી પોક મૂકે છે. ત્યાં મુનિમ ખરખરો કરતાં કહે છે,-

મુનિમનો ખરખરો :-

હવે શેઠ ! રોઈને શું કરશો ? ભાગ્યાનુસાર બને છે. દીકરો મળ્યો હતો તે આપણી હોશિયારીથી કે આપણા પ્રયત્નથી થોડો જ મળ્યો હતો ? ભાગ્યની મહેરબાનીએ મળ્યો હતો આજે ભાગ્ય વાંકું થયું તે ખૂંચવાઈ ગયો. હવે રોવા કરતાં પ્રભુનું નામ લો.

શેઠ રોતાં રોતાં કહે છે, ‘પણ મહેતાજી ! આવો સારો દીકરો જાય તે કેટલી મોટી ખોટ ? એ કેમ સહન થાય ? હવે એની વહુ માથે પડી એ વળી વધુ ખોટ.

હવે મુનિમ લાગ જોઈ કહે છે, ‘શેઠજી ! માફ કરજો, મારા કહેવા પર ખોટું લગાડશો નહિ; આમાં આપને મોટી ખોટ લાગે છે, પરંતુ હિસાબનો મેળ બરાબર મળી ગયો છે. તેથી ખોટ માનવા જેવી નથી.’

આ સાંભળીને શેઠ ચીંકે છે કે ‘આ હિસાબનો મેળ વળી શો ? એ પૂછે છે ‘શી વાત કરો છો મહેતાજી ? આમાં હિસાબનો મેળ શો ?’

હિસાબ શો મળી ગયો ? :-

મુનિમ કહે છે. “જુઓ શેઠ ! ત્યારે હવે ફોડ પાડીને કહું છું. તે દિવસે પેલા બ્રાહ્મણે ધાંધલ કરેલી તે પહેલાં પેલા રૂા. ૪૦૦૦) આપે ઉબળેક જમા કરાવેલા, એ યાદ છે ને ? જમા કરતી વખતે તો મારા મનને કે ‘કોઈ ભાગ્યશાળીએ વિશ્વાસ મૂકી નામ વિના જમા આપ્યા હશે. આપ સારા પ્રામાણિક એટલે એને

ધરપત કે નામની શી જરૂર છે ? જ્યારે જોઈશે ત્યારે શેઠ પાછા દઈ દેશે.’ પરંતુ પછી તો તરત પેલો બ્રાહ્મણ આવ્યો અને એણે ધાંધલ માંડી કે વાંસમાંથી મારા રૂપિયા ચાર હજાર અહીં ગયા છે, તો મારા રૂપિયા પાછા મળવા જોઈએ. આ ઉપરથી મને જરાક વહેમ પડ્યો કે આ ઉબળેક રૂ. ચાર હજાર એના જ કાં ન હોય ? કોઈના દેવા હોય તે બીજા ભવે પણ ચૂકવવા તો પડે ને ?

વળી શેઠ બચાવ કરે છે, ‘મહેતાજી ! તે દુનિયામાં એક સમયે શું એક જ જીવ મરે છે તે અભાગિયો બ્રાહ્મણ જ અહીં આવ્યાનું કહો છો ? ઘણા ય મરે છે એમાંનો કોઈ બીજો કાં ન આવ્યો હોય ?’

મહેતો કહે, ‘શેઠજી ! આપનું કહેવું બરાબર છે કે ઘણા ય એક જ સમયે મરે છે, એમાંથી કોઈનો ય અહીં જન્મવાનો સંભવ હોય. પરંતુ હવે જરા આગળ સેવકનું સાંભળો શું થયું તે. લાલજીના જન્મથી એની પાછળ જે જે ખર્ચ કરવામાં આવ્યો તેની તેની મેં નોંધ રાખવા માંડી. તે એના લગન થયા ત્યાં સુધીમાં રૂા. ૪૦૦૦)ની નજીક કુલ આંકડો આવવા થયો.’

શેઠ એકદમ બોલ્યા ‘તો પછી તમે મને કેમ કહ્યું નહિ ? કહ્યું હોત તો તો એની બરાબર રખેવાળી કરત ને ? આવે તળાવે-ફળાવે જવા દેત નહિ ને ?’

મુનિમની ખર્ચનોંધ :-

મુનિમ કહે ‘અરે શેઠજી મારા જમડાને એ હિસાબ થોડો જ છે કે જીવને તળાવમાંથી જ ઉપાડાય ? એને તો ઉપાડવા ગમે તે ઠેકાણું ચાલે એવું હોય છે. વળી નક્કી હતું કે આ લાલજી એ જ મારા મનને ક્યાં બ્રાહ્મણનો જીવ છે ? વળી મન તરંગી છે ને ? તે એમ પણ થયું કે કદાચ એ હોય તો ય જોઉં કે એનું માત્ર આટલું જ લેણું છે કે બીજું ય કાંઈ આ ભવ પરભવનું વળી લેણું હશે ? એટલે મારે શું કામ માની લેવું કે આટલી જ રકમ છે ને એ લઈને ચાલતો થશે ? હું તો ખર્ચની રકમ નોંધે જતો હતો. તે લગન પછી આજ સુધીમાં વળી વધેલ ખર્ચના આંકડા લખતો ગયો. એમાં આ બનાવ બન્યો એટલે દુકાને જઈ ચોપડો કાઢી એમાં કુલ આંકડાનો સરવાળો મૂક્યો, તો બરાબર રૂ. ૪૦૦૦) નો સરવાળો આવીને ઊભો રહ્યો બસ, મારા મનને થયું કે પેલી ઉબળેક રકમની આ કુલ ખર્ચની રકમ સાથે સરખાઈ આવીને ઊભી રહી. તેથી મેં આપને કહ્યું કે હિસાબનો મેળ મળી ગયો. હવે આપને જે માનવું હોય તે માનો. હું તો રહ્યો મહેતાજી, એટલે મારું કામ હિસાબ રાખવાનું, ને જમા-ઉધાર પર ધ્યાન દેવાનું.’

રૂ. ૪૦૦૦)ના વ્યાજનું શું ? :-

શેઠ કહે, ‘ત્યારે વાત તો મળતી આવે છે. પણ આ એની વહુ માથે પડી તે ?’

મહેતો જવાબ કરે છે, ‘એ તો શેઠ ! ભલે મૂળ રકમ લાલજી પાછળ ખર્ચી દીધી, પણ એનું વ્યાજ બાકી રહ્યું ને ? તે વ્યાજમાં આ વહુને મૂકતો ગયો તે આને જીંદગીભર સંભાળવી રહી, ને વ્યાજની રકમ આની પાછળ ખરચવી રહી. એવું છે ને કે ભાગ્યનું વ્યાજ તો પઠાણી મુલતાની વ્યાજને ય ટપી જાય એવું હોય છે, તે મૂળ રકમને ય આંબી જાય !’

હવે શેઠના મનમાં વાત બરાબર બેસી ગઈ. મહેતો વિશ્વાસપાત્ર છે, વળી લાગણીવાળો છે, તેથી એનાથી ખાનગી શું રાખવું ? એટલે શેઠ રોતાં રોતાં પશ્ચાત્તાપ સાથે ઈકરાર કરતાં કહે છે,

‘ત્યારે જુઓ મહેતાજી ! ત્યારે તમારી ગણતરી બરાબર છે, મને અભાગિયાને દુર્બુદ્ધિ સૂઝી તે બિચારો નિર્દોષ ગરીબ બ્રાહ્મણના રૂપિયા ચોરી લીધા; ને એના સંતાપમાં એ બિચારો સુકાઈ સુકાઈને મરી ગયો. ઘોર બ્રહ્મહત્યાનું પાતક માથે લીધું, એની સામાન્ય સજારૂપે અહીં તો દીકરો ગુમાવ્યો, વહુ માથે પડી, પણ પરભવે તો એ વિશ્વાસઘાત, ચોરી, પરના મોતમાં નિમિત્તરૂપતા, ધનની અતિ આસક્તિ વગેરે ઘોર પાપોનાં નરકાદિગતિમાં દારુણ ફળ કેવાં આવવાનાં ? ઓ પ્રભુ ! પ્રભુ ! મારું શું થશે ? હું કેવો પાપાત્મા, નરાધમ, નિષ્ઠુર પિશાચ ?’ બોલતાં બોલતાં શેઠ ધ્રુસકે રડે છે. ‘પાપો કરતાં તો કરી નાખ્યાં, પૈસા લૂંટ્યા એ ન લૂંટ્યા નથી થવાનું, વિશ્વાસઘાત કર્યો એ ન કર્યો નથી થવાનું, મારા પાપે ગરીબ બ્રાહ્મણ મર્યો એ ન મર્યો નહિ થાય; તો આ પાપો કેમ છૂટશે ?’ યોધાર આંસુએ રડે છે.

જુઓ રડવા-રડવામાં તફાવત. પહેલાં દીકરો ગુમાવ્યાને રોતો હતો, હવે પાપો ક્યારે રુએ છે. બેમાં શો ફરક ? એ જ કે પહેલાં રોવામાં મોહનું પોષણ છે, અને બીજા રોવામાં દુષ્ટત્યની નિંદા-પશ્ચાત્તાપ છે, મોહનું શોષણ છે.

ડહાપણ આ છે કે જે કાંઈ રોવાનો રાજી થવાનો, ગુસ્સો-અભિમાન-લોભ કરવાનો પ્રસંગ ઊભો થાય એ વખતે દૃષ્ટિ ફેરવી એને મોહનાં શોષણમાં ઉતારીએ.

મોહનાં શોષણમાં શી રીતે ઊતરે ?

રોવાનું શાના પર ? :-

આ રીતે, કે રોવાનું થાય તે માત્ર પાપનાં દુષ્ટત્યનાં કષાય-દુર્ધર્મનાં જ પશ્ચાત્તાપરૂપે રોવાનું થાય. પછી ત્યાં એમ નહિ કે દા.ત. ‘અરે ! લોભ ક્યાં કર્યો ? લોભ કરવા જતાં પૈસા ગુમાવ્યા...હાય ! પૈસા ગયા !’ આવો લોભથી પૈસા ગુમાવ્યાનો સંતાપ નહિ, કિન્તુ ‘હાય ! પૈસા તો મળવા-ખોવાનું ભાગ્યના આધારે હતું, પરંતુ આ લોભ અને પાપ ક્યાં માથે લીધા ? એમ, પાપ લાગ્યાનો

ને પરભવે રખડી જવાનો સંતાપ.

રાજીપો શાના પર ? :-

ત્યારે રાજીપો થાય તે આત્મ-ગુણનો અભ્યાસ મળ્યાનો, ધર્મ-અંગ સાધ્યાનો, દેવ-ગુરુ-શાસન-શાસ્ત્ર-તીર્થ મળ્યાનો, એમની ઉપાસના સાધવા મળ્યાનો કે સાધ્યાનો...ઈત્યાદિનો રાજીપો થાય.

એમ, રોવાનું જો બાહ્ય ગમતી ચીજ જવા પર કે બગડવા પર હોય તો એ રોવાનું મોહનાં પોષણમાં જાય. પરંતુ, જો એ ગમતું જવા પર કે ગમતું મેળવવા પર કરેલાં પાપના પશ્ચાત્તાપથી રોવાનું થતું હોય તો તે મોહનું શોષણ કરનારું થાય છે.

પેલા શાહુકાર આ કરી રહ્યો છે. પહેલાંનો વહાલો છોકરો મર્યો પર રોતો હતો, કિન્તુ હવે રૂ. ૪૦૦૦ ની ઠગાઈ પર રુએ છે. વહાલો દીકરો ગુમાવવા પર રોવાનું થતું હતું એ મોહનું પોષણ કરનારું હતું, ત્યારે હવે મુનિમના ‘હિસાબનો મેળ મળી ગયો એના ખુલાસા પર ગરીબ બ્રાહ્મણના રૂપિયા ચાર હજાર ચોરવાના પાપ ઉપર જે રોવાનું થાય છે, કે ‘હાય ! મેં ક્યાં એ ચોરી કરી ? ક્યાં એ વિશ્વાસઘાત કર્યો ? ક્યાં મારી એ ચોરી ઉપર બિચારા બ્રાહ્મણનું મોત નીપજવામાં નિમિત્ત બનવાનું મેં પાપ કર્યું ? આ જે રોવાનું થાય છે, પશ્ચાત્તાપ સળગે છે, એ બધું મોહના શોષણમાં ઊતરે છે, શોષણ કરાવનારું બને છે. નિયમ છે,

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૧૯,અંક-૩૨,તા.૨૨-૫-૧૯૭૧

ધર્મ કે મોહ,-જેની પ્રશંસા-અનુમોદના કરો એનું પોષણ થાય, અને જેની નિંદા-બળતરા-પશ્ચાત્તાપ-રુદ્ધન કરો એનું શોષણ થાય.

દા.ત. સારા પૈસા ખરચીને પ્રભુભક્તિ કરી, હવે જો મનમાં ખુશી થવાય કે ‘સારું થયું તારણહાર અનંત ઉપકારી વીતરાગ પ્રભુની ભક્તિનો સુંદર લાભ મળ્યો, પૈસા જે ષટ્કાયજીવસંહાર કે મોહના પોષણમાં જાત, તે અહીં સરસ લેખે લાગ્યા ! જીવો મારીને લાવેલા પૈસા જીવોને અભયદાતાના પલ્લે બેસાડે એ સારું થયું, નહિતર પાછા એ જીવો મારવામાં જાત; તો આ ભક્તિ-દાનની ખુશીમાં એના સંસ્કાર સુદૃઢ બન્યા.

ચિત્તના ભાવ જેની તરફ ઢળતા હોય, એના સંસ્કાર પડે એમાં નવાઈ નથી.

દા.ત. ગરીબના બે છોકરા; સુખી પાડોશીને ત્યાં ઘી-કેળા ઊડતા જોઈ એકના મનને એમ થાય કે ‘આ કેવું સારું સારું ખાય છે, આપણે અભાગિયા, તે આપણને એવું ખાવા મળતું નથી,’ તો એને ચિત્તના ભાવ સારું ખાવાની તરફ

હોઈ એને એની લાલસાના સંસ્કાર દઢ થવાના. ત્યારે, બીજાને એમ થતું હોય કે આમાં શું મોહવું ને રોવું હતું ? આપણને આપણા ભાગ્ય અનુસાર મળે છે તે સોનાનું છે. એ બરાબર છે. એ જ ધી કેળાં છે.’ તો એને ચિત્તના ભાવ સંતોષ તરફ ઢળતા હોઈ સંતોષના સંસ્કાર દઢ થવાના. સારું મળતું તો બંનેને નથી, પણ ચિત્તના ભાવ જે તરફ ઢળે છે એવા સંસ્કાર ઊભા થાય છે,... અને એ પરિણામ પરથી દેખાય છે કે મોટાં થતાં અને જરા પૈસાની સરખાઈ થતાં પહેલાંને સારું સારું ખાવાની લત ભારે હોય છે. ત્યારે બીજાને ત્યાગ પરોપકાર તરફ દષ્ટિ રહે છે. એ લત પૂરી કરવા માટે કદાચ પૈસા પહોંચતા નહિ હોય તો અનીતિ કરવા ય પ્રેરાશે, યા સારું ખાવા માટે અને બીજા ખર્ચ ઓછા કરવા માટે ઘરવાળા સાથે કકળાટે ય કરશે, બીજાને ત્યાં સારું ખાવા જવામાં લાલચુડો ય થશે...ત્યારે બીજો છોકરો મોટો થયે એવું કશું નહિ કરે. પૈસા પહોંચતા હશે તો ય સાદું ખાવાનું રાખી વધેલા પૈસાથી પરમાર્થ-પરોપકાર જિનભક્તિ વગેરે પરલોક હિતનાં કાર્ય કરતો રહેશે.

એટલે વાત આ છે કે ચિત્તનો ભાવ જે તરફ ઢળતો, એના સંસ્કાર પડવાના. એ હિસાબે સારો ખર્ચ કરી પ્રભુભક્તિ કરીને જો ખૂબ ખુશી અનુભવતા રહ્યા, અનુમોદના કરતા રહ્યા, તો ત્યાં ચિત્તનો ભાવ પ્રભુભક્તિ અને સદ્વ્યયના લાભ તરફ છે, તેથી એના સુસંસ્કાર પડે એ સહજ છે પછી પુષ્ટ થતા ગયેલા સંસ્કારોના પરિણામે આગળ પર અને પરલોકમાં વિશેષ પ્રભુભક્તિ અને સદ્વ્યયમાં આત્મા હોંશે હોંશે પુરુષાર્થી બનશે.

ત્યારે અહીં ચિત્તના ભાવ સારા તરફ ઢળતા હોવાથી બીજો લાભ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો થયા કરવાનો, એના ફળમાં અસંક્લિષ્ટ ભોગ-ભોગસમૃદ્ધિ મળવાની. ‘અસંક્લિષ્ટ’ એટલે એવા ભોગ અને સમૃદ્ધિ કે જેમાં રાગ દ્વેષના સંકલેશ યાને રાગ-દ્વેષની ચીકણી મનોવૃત્તિ નહિ; મન ફોરું, વિરક્ત, ઉદાસીન, ભોગ-સમૃદ્ધિની બેપરવાવાળું તેથી અવસરો ચિત્ત ત્યાગ-પરમાર્થ-પરોપકાર યાવત્ નિમિત્ત મળતાં સર્વત્યાગ કરવામાં કશો સંકોચ, આંચકો નહિ.

અસંક્લિષ્ટ ભોગસમૃદ્ધિના દૃષ્ટાંત :-

મોટા સમૃદ્ધ ભરત ચક્રવર્તી જેવા સહેજ નિમિત્ત મળતાં શી રીતે એકાએક ઠેઠ વીતરાગભાવે પહોંચાડનારી ભાવનામાં ચડ્યા ? **સનતકુમાર ચક્રવર્તી** એ એ સમૃદ્ધિના બળ પર સોળ ભયંકર રોગોનું વૈદું ન કરાવતાં એકદમ જ સંસાર-ત્યાગ અને રોગોમાં ધોર તપસ્યાના માર્ગ પર ચડવાની ભાવના શી રીતે કરી ? **શાલિભદ્રને** નાનકડું નિમિત્ત મળતાં રોજની નવી હીરા-માણેકના દાગીના વગેરેની ૮૮ પેટીના

વૈભવ અપ્સરાસમી ૩૨ રમણીઓ, સાત માળની હવેલી તથા અતિ વહાલસોયી માતા વગેરેના ત્યાગ કરી ચારિત્રની ભાવના અને પુરુષાર્થ શી રીતે જાગી ગયા ? કહો, એમને અસંક્લિષ્ટ ભોગ-સમૃદ્ધિ મળેલા; એથી એમાં રાગની ચીકણી મનોવૃત્તિ નહોતી, રાગનો સંકલેશ નહોતો. તેથી એ લુખ્યા રાગને ઊડી જતાં વાર ન લાગી.

આ અસંક્લિષ્ટ ભોગ-સમૃદ્ધિ એ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનું કાર્ય છે. મમ્મણ-ત્રિપૃષ્ઠ-બ્રહ્મદત્ત-સુભૂમને પૂર્વનું પાપાનુબંધી પુણ્ય હતું. તો એમને પુણ્યે મળેલ સમૃદ્ધિ તથા ભોગમાં ચીકણો રાગ, રાગનો સંકલેશ હતો. તેથી મર્યા ત્યાંસુધી ધોર પાપ બાંધ્યા.

પાપાનુબંધી’ એટલે રાગાદિના સંકલેશના કુસંસ્કારવાળું; પછી યાદ્ય એ પુણ્ય હો કે પાપ; એથી યાદ્ય સુખસમૃદ્ધિ મળો કે ગરીબી વગેરે દુઃખ મળો; પણ એ વખતે પેલા કુસંસ્કારના યોગે સંકલેશ રહેવાનો. ત્યારે પુણ્યાનુબંધીમાં સાથે સંકલેશના સંસ્કાર નહિ, તેથી પુણ્યની ભોગ-સમૃદ્ધિમાં રાગના સંકલેશ કે પાપની ગરીબી વગેરેમાં દ્વેષના સંકલેશ નહિ.

કર્મોની અકાટ્યતા જોવા પર સંકલેશ રોકાય :-

આ પરથી જીવનમાં તપાસવા જેવું છે કે થોડું યા વધુ સુખ કે દુઃખ, સગવડ કે અગવડ, માન યા અપમાન, જશ યા અપજશ, ગમતું યા અણગમતું મળે ત્યાં શું થાય છે ? રાગદ્વેષના સંકલેશ યાને ચીકણી મનોવૃત્તિ ? કે અ-સંકલેશ યાને ફોરી લુખ્યા મનોવૃત્તિ ? પૂર્વોપાર્જિત કર્મની બલિહારી સમજી, ‘બાંધેલા કર્મોમાં આપણા ચંચુપાત-દખલ-પરિવર્તન કામ લાગે એવા નથી, માટે ફોગટિયા સંકલેશ શા સારુ ધરવા ?, એમ કર્મોની અકાટ્યતાનો ખ્યાલ પાકો રાખવાથી સંકલેશ અટકાવી શકાય, રાગાદિને મોળા નિઃસત્ત્વ મુદડાલ બનાવી શકાય.

વાત આ હતી કે ચિત્તનો ભાવ જેના તરફ ઢળતો, એના એવા સંસ્કાર જામવાના. એટલે સારા ખર્ચથી જિનભક્તિ કર્યા પર જો અફસોસી રહે કે ‘ખર્ચ બહુ થઈ ગયો. આટલો બધો નહોતો કરવો જોઈતો, હવે ફરીથી ધ્યાન રાખવું પડશે,’ તો ચિત્તના ભાવ એ પૈસાની મૂર્ચ્છાનો અને ફરી ખર્ચથી સુકૃત ન કરવાના નિર્ધાર તરફના છે, તેથી ધનમૂર્ચ્છા-સુકૃતઅરુચિના સંસ્કાર જામવાના. સાથે પાપાનુબંધી પુણ્ય બનવાનું. એથી ઊલટું ખુશી ખુશી થયા કરે છે કે ‘વાહ ! મહાન જિન-ભક્તિનો લાભ મળ્યો, લક્ષ્મી લેખે લાગી, શ્રેષ્ઠ સુયોગ્યના પલ્લે પડી; ‘તો સંસ્કાર એ સુકૃતરાગ અને ધન વૈરાગ્યના પડવાના. સાથે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો લાભ પણ થવાનો. એના ફળમાં પહેલાં જોયું તેમ કેટલા બધા સુંદર ઉત્તમ

લાભ ? ચિત્તના ભાવ સારા તત્ત્વ તરફ ઢળતા રહેવાનો આ પ્રતાપ છે.

સુકૃતાનુમોદનના કેવા કેવા લાભ ? :-

આ પરથી શાસ્ત્રે ભવસ્થિતિ પકવવાનાં ત્રણ સાધન પૈકી એક સાધન સુકૃતાનુમોદન કહ્યું છે એનો ગજબ મહિમા સમજાશે. ચાલ્ય અરિહંત પરમાત્માદિ બીજાનાં સુકૃત, પરંતુ ચિત્તનો ભાવ એના તરફ ઢળતો રાખવામાં એ સુકૃતો પર ખુશી ખુશી લાગ્યા કરે છે, તેથી,

(૧) સંસ્કાર પણ એ સુકૃતરુચિના પડે છે એનું ફળ ? ભવિષ્યમાં અહીં અને પરભવે સુકૃત કરવાનું મન વિશેષ રહેવાનું.

(૨) વળી અહીં સુસંસ્કાર ઉપરાંત પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો પણ મહાન લાભ થવાનો.

(૩) તેમજ સુકૃતની ખુશી ખુશી લાગ્યા કરવાથી એનાં પ્રતિપક્ષી દુષ્ટતો પર સહેજે અભાવ રહ્યા કરવાનો. દા.ત. પ્રભુની અને મહાપુરુષોની ક્ષમા પર દિલ ખરેખર ઓવારી જાય છે તો સ્વાભાવિક છે કે આપણા કોધ પ્રત્યે ઘૃણા થવાની; ગુસ્સો-દ્વેષ-વૈર નહિ ગમવાના. એમ આપણે પણ કરેલી અહિંસા પર જો સાચી ખુશી થાય છે તો હિંસા પર અભાવ રહેવાનો.

આ પરથી એ સમજાશે કે પાપો-કષાયો-દુષ્ટત્યોમાં રાચવા-માચવાનું રાચી-માચીને એ કરવાનું કેમ થાય છે ? કહો, મહાપુરુષોનાં ભરપુર અને આપણાં પણ કોઈકવારના સુકૃતોની સાચી અનુમોદના નથી, એ વારંવાર કરતા નથી, તેથી પાપોની સૂગ નહિ, તે રાચીમાચીને કરવાનું થાય ! દા.ત. જો વારંવાર એમ ખુશી થયા કરે કે ‘અહો ! સનત્કુમાર-જંબુકુમાર-શાલિભદ્ર વગેરેએ વૈભવ-વિલાસના કેવા મહાન સંપૂર્ણ ત્યાગ કર્યા ! કેવા એ જીવને અકારા લગાડ્યા ! ધન્ય જીવન એમનાં !’ આવું વારંવાર અનુમોદન જો થયા કરે તો સહેજે વૈભવ-વિલાસ પર અભાવ થાય, ગ્લાનિ થાય, ભય લાગ્યા કરે.

વાત આ છે-

ચિત્તના ભાવના ઝોક વૈરાગ્ય-ક્ષમાદિ સારાં તત્ત્વ પર રાખ્યા કરાય, તો (૧) એના ઉત્તમ સુસંસ્કાર પડ્યા કરે, (૨) નિર્મળ પુણ્ય બંધાયા કરે, (૩) સુકૃતોની પ્રેરણા થયા કરે, તથા (૪) સુકૃત-આનંદ અને (૫) દુષ્ટત પર અભાવ રહ્યા કરે.

એથી ઊલટું જો ચિત્ત-સ્વાર્થ-ધનમૂર્ચ્છા-વિષયતૃષ્ણા-અહંત્વાદિમાં ઢળતું રહે તો (૧-૪) કુસંસ્કારવૃદ્ધિ, પાપબંધ, દુષ્ટતપ્રેરણા, સુકૃત-અરુચિ અને દુષ્ટત્ય-આનંદ થયા કરશે.

હર્ષ-ખેદને મોહનાં શોષણમાં ઉતારો :-

એટલે, આ તપાસતા રહેવાનું છે કે ચિત્તનો ભાવ કઈ તરફ ઢળતો રહે છે ? આનંદ યા ઉદ્વેગ કઈ વાતનો થયા કરે છે; અને એમાં દેખાય કે મોહનું પોષણ થાય એવો આનંદ કે ઉદ્વેગ ઊભો થયો છે, તો તરત એ આનંદ-ઉદ્વેગનો વળાંક એવો લેવો જોઈએ, એવી વસ્તુ પર ઉતારવો જોઈએ કે જેથી મોહનું શોષણ થાય. જુઓ, પેલા શાહુકારનો લાલજી મરી જવા પર શાહુકારને બે જાતના ખેદને યાદ કરો. પહેલાં એને પારાવાર ખેદ થયો કે ‘હાય ! મારો એકનો એક દીકરો મરી ગયો !’ આ ખેદ મોહનું પોષણ કરનારો છે. પણ પછી મુનિમના ખુલાસા પર ખેદે વળાંક લીધો અને પોતે કરેલી ગરીબ બ્રાહ્મણની ચોરી તથા વિશ્વાસઘાત અને એના પર એ બ્રાહ્મણના થયેલા મોત પર ખેદ ઊતર્યો, ‘હાય ! હું કેવો પાપી નરાધામ કે મેં જ્ઞા. ૪૦૦૦) ચોર્યા, અતિથિ ગરીબ માણસને દગો દીધો, અને એથી એનું બિચારાનું મોત નીપજ્યું !’ આ પારાવાર ખેદ થાય છે, એ મોહનાં શોષણમાં ઊતરી રહ્યો છે બસ,

મોહ-ક્રોધ-માન-માયા-લોભ એ સંસારનાં કારણ છે. એનાં પોષણથી સંસારની પૃષ્ઠિ થાય છે, ભવના ફેરા વધે છે; ત્યારે એ મોહાદિનાં શોષણથી સંસાર ટૂંકો થાય છે, ભવના ફેરા ઘટે છે.

આ શોષણ કેમ થાય એનો વિચાર કરવાનો છે. એ માટેની ચોક્કસ વિચારણાઓ છે. એકેક ક્રોધ-માન-માયા-લોભ-મોહનાં શોષણ માટે એને જાગતા દબાવવાની અને નવા ન જાગે એવું દિલ બનાવવાની અલગ અલગ વિચારણા છે એ હવે જોઈશું..

(ક્રમશઃ)

કષાય રોકો: છૂટવાનો મોકો

● ભવ-વર્ધક ક્રોધાદિ કષાયો રોકવા શું શું વિચારવું ? ●

અનંતા જિનેશ્વર ભગવંતો જીવનું અનાદિ અનંતકાળથી આ સંસાર-અટવીમાં ભટકવાનું પાંચ કારણે બતાવે છે, ક્રોધ-માન-માયા-લોભ અને મોહનાં કારણે સંસારભ્રમણ ચાલ્યું આવે છે. એથી સ્પષ્ટ છે કે જો આ પાંચને અટકાવવામાં આવે તો સંસાર-ભ્રમણ અટકી જાય, જીવ સંસાર-અટવી પાર કરીને મોક્ષનગરમાં પહોંચી ત્યાં કાયમી વસવાટ કરતો બની જાય. કારણને અટકાવ્યા વિના તો કાર્ય અટકે જ શી રીતે ? કુપથ્ય એ રોગનું કારણ છે, તેથી કુપથ્ય બંધ કર્યા વિના રોગ શાનો અટકે ? ઠોકરો ખાય તો વાગ્યા જ કરે; ઠોકરો અટકાવ્યા વિના વાગવાનું બંધ શી રીતે થાય ? એમ ચાર કષાય ક્રોધાદિ અને મોહને અટકાવ્યા વિના સંસારમાં ભટકવાનું બંધ શી રીતે પડે ? તો પૂછો,

પ્ર.- ધર્મ એ મોક્ષનું કારણ છે; તેથી ધર્મદ્વારા મોક્ષ મળતાં સંસાર બંધ થઈ જ જાય ને ? આમાં ક્રોધાદિ અટકાવવાનું ક્યાં આવ્યું ?

ઉ.- અહીં પણ સમજવાનું છે કે

ધર્મ પણ ક્રોધાદિને અટકાવવા દ્વારા જ મોક્ષસાધક બને છે.

આ તો ટંકશાળી સત્ય છે કે ક્રોધાદિ કરતા રહો તો સંસાર અખંડ અબાધિત રહેવાનો, પછી ધર્મ ગમે તેટલો કરો, તેથી પુણ્ય મળે એટલું જ, પણ સંસાર ન અટકે, મોક્ષ ન મળે. દા.ત. શેઠની નોકરી કરે, પણ સાથે ઉદ્ધતાઈ રાખે, તો નોકરી બદલ પગાર મળે એટલું જ, પણ ઊંચી ગ્રેડ અને આગળ વધતાં ભાગીદારી જે નમ્રતા-આજ્ઞાંકિતતા દ્વારા મળવી શક્ય હતી તે ઉદ્ધતાઈ રાખ્યે ન મળે. એમ ધર્મથી પુણ્ય મળે. પણ જે ક્રોધાદિત્યાગથી મળવો શક્ય મોક્ષ, એ ક્રોધાદિ રાખ્યે ન મળે. એ તો ક્રોધાદિત્યાગ સાથેના ધર્મથી જ મળે.

આનો અર્થ આ, કે (૧) ધર્મ કરવાનો એમાં સાથે સાથે એ જોવાનું કે ક્રોધાદિ ઓછા થતા આવે છે ને ? (૨) અથવા એમ કહો કે ધર્મ ક્રોધાદિના ત્યાગ માટે કરવાનો.

ધર્મ રાગ-દ્વેષ-કામ-ક્રોધાદિના ત્યાગ માટે કરવાનો; તો સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં ય રાગાદિ શા સારુ કરવા ? :-

આ એક મહાન સૂત્ર છે. એને જીવનસૂત્ર બનાવો તો એ સંસાર અને ધર્મ

બંનેની પ્રવૃત્તિમાં કામ લાગશે. મનને એમ થશે કે ‘અગર જો ધર્મ કરીને પણ રાગ-દ્વેષ ક્રોધાદિ ત્યાગ કરતાં ચાલવાનું છે, તો સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાંય તે અવશ્ય તજતાં ચાલવું જોઈએ;’ નહિતર

(૧) એ વધાર્યે, પછી ધર્મથી એને ભૂંસવા ભારે પડે, તેમજ

(૨) આમ એક રીતે તો સાંસારિક પાપ-પ્રવૃત્તિથી આત્માને માર પડી રહ્યો છે એમાં વળી અંતરમાં રાગ-દ્વેષ-કામ-ક્રોધાદિ પોષીને બીજી રીતે માર ખાવાનું કાં કરું ? સાંસારિક પ્રવૃત્તિ તો (૧) મૂળ મારી મોહ-માયા પોષવાની ભૂલ પર, અને (૨) વર્તમાન ત્યાગના વીર્યોલ્લાસની ખામી પર, યા (૩) તેવા બાધક સંયોગોને લીધે કરવી પડે છે. સાંસારિક પ્રવૃત્તિ કર્યા વિના હાલ ચાલે એવું નથી એટલે કરું, પરંતુ રાગ-દ્વેષાદિને શા માટે કરું ? ક્રોધ-માન-માયા લોભને શા સારુ સેવું ? આમાં મને કોણ ફોર્સ-દબાણ કરે છે કે ‘કર કર આ રાગ-દ્વેષ-ક્રોધ આદિ, કેમ નથી કરતો ?’ આવું દબાણ નથી. સાંસારિક પ્રવૃત્તિ પર તો વર્તમાન સંયોગો અને જીવનનિર્વાહનું દબાણ છે કે એ પ્રવૃત્તિ કરાવે, પણ ક્રોધાદિ પર કોનું દબાણ છે કે એ ક્રોધાદિ કરાવે જ ?

કષાયો કરવા કોઈનું દબાણ નથી :- ત્યારે પૂછો,

પ્ર.- પણ પત્ની, પુત્ર નોકર વગેરે ભૂલભાલ કરતા હોય તો ક્રોધ એમને સુધારવા કરવો પડે છે ને ? સામાની ભૂલ ક્રોધ કરવા દબાણ કરે છે ને ?

ઉ.- ના, અહીં સાવધાની રાખવાની છે, આ ક્રોધ કરવો પડે તે બહારથી, અંતરથી નહિ. સંયોગ યાને સામાની વારે વારે ભૂલ દબાણ કરે તો આટલું જ દબાણ કરે કે ‘બહારથી જરા ધમધમાટ દેખાડ,’ પરંતુ હૈયું ક્રોધથી બગાડવાનું દબાણ નથી કરતી. એમ સંયોગો દબાણ કરે તો એટલું જ કે દબાણ કરે કે ‘પૈસા કમાવ, લાવ, પેટીમાં મૂકી તાળું માર,’ અર્થાત્ બાહ્યથી લોભની પ્રવૃત્તિ કરાવવાનું દબાણ કરે એટલું જ પરંતુ લોભથી હૈયું બગાડવાનું દબાણ નથી કરતા.

પ્ર.- તે હૈયું બગાડ્યા વિના ક્રોધ-લોભની પ્રવૃત્તિ થાય ?

ઉ.- જૈન જીવનની આ જ ખૂબી છે કે હૈયું બગાડ્યા વિના જ બાહ્યથી જરૂરી કષાયપ્રવૃત્તિ થાય.

બાહ્યથી કષાય થાય ત્યાં અંદર શું કરવાનું ? :-

તમને લાગશે કે એ કેવી રીતે બને ? પરંતુ એ આ રીતે શક્ય છે, કે દા.ત. ધારો કે સંયોગવશ બહારથી ક્રોધ દેખાડવાનો અવસર આવ્યો, તો ત્યાં એ દેખાડતાં પહેલાં.

(૧) હૈયામાં આ ગડમથલ ઊભી કરવાની કે ‘અરે ! આ કેવું સાંસારિક

જીવન, કેવી મારી આ સ્વાર્થમાયા, કે કષાયો કચરવાના આ જીવનમાં કષાયની પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે ? કમમાં કમ ભલે બહારથી ક્રોધ દેખાડવો પડે છતાં અંતર તો ક્ષમા-સમતાભર્યું રાખું. જે પદાર્થ ખાતર ક્રોધ કરવા જાઉં છું એ ક્ષણજીવી છે, તો એની ખાતર શા ક્રોધ કરવા ?

(૨) બીજું એ કે સામો જીવ ભૂલ કરે છે તે બિચારો કર્મપીડિત છે, કોઈ અજ્ઞાન-મોહ-મદ વગેરેથી પીડાતો છે માટે તો ભૂલ કરે છે. તેથી હવે પડતા પર પાટુ ન મારતાં એના પર અંતરમાં દયાનો ધોધ વહેવડાવું કે બિચારો કર્મપીડિત ! એનું અજ્ઞાન-મદ-મોહ ટળો, એને જ્ઞાન-લઘુતાભાવ-પ્રાજ્ઞતા પ્રાપ્ત થાઓ, એને દુર્બુદ્ધિ ટળો, અને સદ્બુદ્ધિ મળો. આવી કરુણાની લહેરી અંતરમાં ઊભી કરવાની.

બહારથી ગુસ્સો દેખાડતાં પહેલાં આ વૈરાગ્ય અને મૈત્રી-કરુણાનો ભાવ અંતરમાં ઝગમગતો કરવામાં આવે, પછી બહારથી જરૂરી ગુસ્સો દેખાડવાનું કરાય, એમાં ઘણો બચાવ મળે. એવું લોભની રાગ-તૃષ્ણા-મમતાની બાહ્ય પ્રવૃત્તિ કરતાં પહેલાં પણ અંતરમાં વૈરાગ્ય, સંસારની ખતરનાકતાનો વિચાર, પરલોકનો ભય, લક્ષ્મી આદિની અંતે નિસ્સારતા તથા ષટ્કાયજીવ-સંહારકતાનો ખ્યાલ વગેરે ભાવ અંતરમાં જાગતા કરાય પછી લોભની જરૂર બાહ્ય પ્રવૃત્તિ એટલી હૈયાને બગાડનારી નહિ બને એ પ્રવૃત્તિ છતાં હૈયું દર્દ અનુભવશે.

બહાર ક્રોધ છતાં અંદરમાં ક્રોધ નહિનો દાખલો

વ્યવહારમાં જુઓ કે દા.ત. તમે બહારથી ઘરે આવ્યા, દેખાયું કે નાનો છોકરો ઘુસકે રોઈ રહ્યો છે, એ ફરિયાદ કરે છે કે ‘મારી માએ મને માર્યો’ હવે તમારે એને શાંત પાડવો છે, તમે જાણો છો કે ‘પત્ની સુશીલ સારા સ્વભાવવાળી અને ગુણિયલ છે, એ વિના-કારણ એને મારે નહિ, તો પત્ની પર ગુસ્સો કરવા લાયક નથી;’ છતાં છોકરાને તત્કાલ સમજાવવા શાંત કરવા પૂરતું પત્ની પર બહારથી કૃત્રિમ ક્રોધનો ભાવ દેખાડવો પડે છે ને ? છોકરાને ચહેરો બગાડેલો દેખાડવો પડે છે ને ? ત્યાં પત્ની ય સમજે છે કે આ માત્ર દેખાડવાનો કૃત્રિમ ક્રોધ છે. છોકરાને શાંત કર્યા પછી અવસર પામીને તો એને સમજાવી શકાય છે કે ‘તું આવી આવી ભૂલ કર્યે જાય અને જો એ સુધારે નહિ, તો આગળ પર તું ખરાબ ગૂંડા-મવાલી જેવો થાય. તારે મવાલી થવું છે ? ના, તો પછી તારી માતા તારી ભૂલ સુધારાવે એ માટે સજા કરે એ તો તારી ઉપકારી છે, તારા હિત માટે કરે છે. એના પર ગુસ્સો કે રીસ ન કરીએ...’ વગેરે સમજૂતી કરાય. અહીં વાત આ છે કે પત્ની પર બાહ્યથી ગુસ્સો દેખાડવા છતાં હૈયું ગુસ્સા વિનાનું રાખી શકાય છે ને ?

બસ, આ જ રીતે સાંસારિક જીવનમાં બહારથી ગુસ્સો કરવાનો અવસર

આવી લાગ્યો ત્યાં હૈયું બગાડ્યા વિના હૈયામાં એ વૈરાગ્ય-મૈત્રી-કરુણા વગેરે ઝગમગતા કરીને બાહ્યથી જરૂરી ક્રોધ-લોભની પ્રવૃત્તિ કરવી અશક્ય નથી. નિયમ નથી કે બહારથી પ્રવૃત્તિ કરવાનું આવે ત્યાં હૈયું બગાડવું જ પડે.

જૈન જીવનની આ ખૂબી કે ગમે તેવા સંયોગમાં પણ હૈયું ન બગાડે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૩૩, તા. ૨૯-૫-૧૯૭૧

મહાપુરુષોનાં જીવન આ ખૂબી ભર્યા જીવાતા હતા, તેથી થોડા કાળમાં તરી ગયા. ભરત ચક્રવર્તી તો વળી એજ ભવમાં ઘરમાં બેઠે કેવળજ્ઞાન પામી ગયા. જીવન કેવી ખૂબીનું જીવતા હશે કે શણગાર સજી અરીસા ભવનમાં એ જોવા જાય કે ‘હું વસ્ત્ર-અલંકારથી કેવો બરાબર શોભું છું’ ત્યાં શું વીતરાગ કેવળજ્ઞાની થાય કે રાગમૂઠ થાય ? આંગળીએથી એક વીંટી પડી ગઈ, તો બીજી મંગાવી શોભા કરવાનો રાગ ઝળહળે ? કે વૈરાગ્ય ? બોલો, આવા શણગાર સાથે આરીસાભવનમાં નહિ પણ મંદિર કે ઉપાશ્રયમાં પણ તમને વૈરાગ્ય ઊછળે છે ? એવો કોઈ ખાસ ઠઠારો સજીને મંદિર-ઉપાશ્રયે ગયા હો, અરે ! સિદ્ધગિરિ દાદાના દરબારમાં ગયા હો, તો ત્યાં વૈરાગ્ય ઊછળે કે એ ખાસ ઠઠારા પર નજર પડી પડીને બીજાઓની વચમાં એ ઠઠારાની સ્પેશિયાલિટી-વિશેષતા જોઈ જોઈને રાગ ઊછળે ?

ભરતચક્રીને કેમ આરીસાભવનમાં વૈરાગ્ય, વીતરાગતા અને કેવળજ્ઞાન ? કહો, એની પાછળ કારણભૂત એમનું જીવન ખૂબી ભર્યું હતું. બહારથી વૈભવ-વિલાસ, રાગ-લોભ વગેરેની પ્રવૃત્તિ, પરંતુ અંતરમાં વૈરાગ્ય વગેરે શુભ ભાવના ઝગમગાટ. બહારની જેમ અંદરમાં હૈયું બગાડવાનું નહિ.

ભરતજીને આટલા મોટા વૈભવવિલાસમાં અંદરખાને શી રીતે વૈરાગ્ય જાગતો હશે ? આવી જ કોક વિચારસરણીથી, કે દા.ત. ચક્રવર્તી તરીકે સિંહાસન પર બેસવાનો સમય થાય અને કિંમતી વસ્ત્ર-અલંકાર પહેરવા પડે, ત્યાં મનને એવું કાંક થતું હશે કે

‘અરે ! આ મારા કિંમતી માનવદેહની શોભા અલંકારથી કે મારા આત્માથી ?

શું સમજ્યા ? શરીરની શોભા કોનાથી ? વસ્ત્રાદિના ઠઠારાથી ? કે અંદરના આત્માથી ? અંદરમાંથી આત્મા નીકળી પરલોક ચાલ્યો જાય, તો ઘરેણા લાદેલું પણ શરીર શોભે ? આત્મા નીકળી ન ગયો હોય, પરંતુ કોઈ ભયાનક વ્યાધિ, સરિયામ વૃદ્ધતા, યા ખતરનાક ચિંતામાં પકડાયો હોય, તો શરીર પર વસ્ત્ર દાગીનાની

શોભા ગમે ? એનાથી શરીરની શોભા કરવાનું મન થાય ? કોઈ કિમિયાગર કહે કે તમે પ્રતિજ્ઞા કરો કે જીવનભર ઠઠારો નહિ કરું તો તમારી વ્યાધિ મટાડી દઉં, વૃદ્ધતા હટાવી જુવાની લાવી દઉં, ચિંતા મટાડી દઉં, આમ જો કહે તો તમે એ સ્વીકારી લેવા અને પ્રતિજ્ઞા કરવા તૈયાર ? હા, કેમ વારું ? માન્યું છે કે વ્યાધિ-વૃદ્ધતા-ચિંતા મટે આત્મા સ્વસ્થ થાય, તો એથી શરીરની મોટી શોભા છે, જે પેલા રોગિજ ઘરડા કે ચિંતાબળતા શરીરે ઠઠારાથી નથી. તો પછી શરીરની શોભા કોનાથી ? વસ્ત્ર-અલંકાર-ઠઠારાથી કે આત્માથી ?

ભરતચક્રીને આવી ગડમથલ ચાલતી હશે, સાથે લાગતું ય હશે કે બાહ્ય ઠઠારાથી જ શોભા માનતી આ પાગલ યાને મોહમૂઢ દુનિયા વચ્ચે રહેવું પડે છે, તેથી કુવૃષ્ટિ-ન્યાયથી પાગલતા દેખાડો એટલે કામ-ચલાઉં સુખે જીવી શકાય, તેથી ઠઠારો કરતા હશે, પણ અંતરમાં સાવધાની રાખીને કે ‘શરીરની શોભા તો આનાથી નહિ, પણ અંદરના સ્વસ્થ આત્માથી છે.’

રાજા-દિવાનનું દૃષ્ટાંત :-

‘કુવૃષ્ટિન્યાય’ ખબર છે ? એક રાજાને કોઈ નિમિત્તશાસ્ત્રી ભવિષ્યવેત્તાએ કહ્યું કે ‘અમુક નક્ષત્રમાં વરસાદ પડશે એ પાણી બગાડી નાખશે, એના મિશ્રિત પાણી પીશે એ પાગલ થઈ જશે. પછીના નક્ષત્રના વરસાદે પાછાં પાણી પીવાથી સારાં થઈ જશે.’

રાજાએ ઢંઢેરો પિટાવ્યો કે ‘ચોક્કમાં પાણી જુદા સંઘરી રાખજો ને એ જ પીજો; નહિતર અમુક નક્ષત્રમાં પડેલા વરસાદથી બગડેલાં પાણી જે પીશે એ પાગલ થઈ જશે.’ લોકોને આના પર વિશ્વાસ ન પડ્યો, મનને થયું કે ‘આટલા વરસોમાં આવું કાંઈ જોયું નથી તે એમ વરસાદનાં પાણીથી તે પાગલતા શાની આવે ? એ દારૂ થોડો જ છે ? એ તો ઊંચે આકાશમાંથી પડતું ચોક્કું પાણી છે.’

બસ, લોકોએ ચોખ્ખાં પાણી પહેલેથી જુદા સંઘર્યા નહિ, એ નક્ષત્રમાં વરસાદ પડ્યો, એનાં પાણી પી પીને લોક ગાંડું થયું. હવે તો કેમ ? તો કે પાગલતામાં સૌ કપડાં કાઢી નાગા થઈ ટોળાબંધ બહાર ગાતું ગાતું ફરવા લાગ્યું. એમાં વળી કોઈ ટોળાને એમ થયું કે ‘અલ્યા ! પણ પેલો રાજા અને દિવાન કેમ નથી દેખાતા ? ચાલો માળાઓને મહેલમાંથી તાણી લાવો એને !

અહીં રાજા અને દિવાને તો પહેલેથી ચોખ્ખાં પાણી સંઘરાવી રાખેલાં, તેથી એનો જ ઉપયોગ કરે છે એટલે એમનામાં પાગલતા નથી આવી તેથી શું કામ નાગા થાય અને બહાર ભટકવા નીકળે ? પરંતુ હવે પેલું ગાંડું ટોળું જેમ તેમ લવારો કરતું આવ્યું. ત્યાં

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો” (ભાગ-૪૩) ૨૫૯

રાજા દિવાનને પૂછે, ‘કેમ કરશું ?’

દિવાન કહે છે સાહેબ ! હવે ડાહ્યાપણું દેખાડ્યે નહિ ચાલે; નહિતર આ ગાંડાઓ પીખી નાખશે. માટે આપણે પણ કપડાં કાઢી નાખી આ ગાંડાઓ ભેગા મળી જઈએ અને એના જેવા ગાન-તાનના ચાળા કરવા લાગીએ.’

રાજાને આ વાત બેઠી, દિવાન અને એ બંનેને નાગા થવું પડ્યું, લોકમાં ભળવું પડ્યું, ગાંડાના ચાળા દેખાડવા પડ્યા, અને સારા વરસાદની રાહ જોઈ એ ન આવે ત્યાંસુધી એમ જ ચલાવવું પડ્યું. આમાં ખરાબ વરસાદ યાને કુવૃષ્ટિના લીધે પાગલ થયેલા ભેગા ભળવું પડ્યું, અને કામચલાઉં સમય પસાર કરવો પડ્યો, એ પરથી સિદ્ધાંત બન્યો કે અંતરમાં પોતે સાચું સમજવા છતાં બહારથી લોકની તેવી જરૂરી આચરણા-વિચારણામાં એમ વર્તવું પડે કુવૃષ્ટિન્યાય કહેવાય.

બસ ભરત ચક્રવર્તી અંદરમાં આ સત્ય સમજતા હશે કે ‘શરીરની શોભા વસ્ત્ર-દાગીનાના ઠઠારાથી નહિ, પણ અંદરના સ્વસ્થ આત્માથી છે, પરંતુ બહાર લોકની વચ્ચે એ ઠઠારો કરી ચાલવું પડે એ કુવૃષ્ટિન્યાય સમજીને’ બહારમાં રાગાદિની પ્રવૃત્તિ ખરી, પરંતુ હૈયું બગાડવાની વાત નહિ, અંતરમાં એવા રાગાદિ નહિ. અંતરમાં તો વૈરાગ્યભરી ગડમથલ, આત્માનાં મહત્ત્વની વિચારણા. તેથી જ આરીસાભવનમાં અવસર આવી લાગતાં પડી ગયેલ વીંટીના સ્થાને બીજી વીંટી નાખવાની વાત નહિ, પણ આ જ વિચારણા કે,

‘આ શરીરની શોભા તે જડ અલંકારથી કે મારા આત્માથી ?

શરીરથી આત્માની શોભા કે આત્માથી શરીરની શોભા ?

એમ ચક્રવર્તીપણામાં સારાં મજેનાં ખાનપાન કરતાં હશે, એ બહારથી રાગાદિની પ્રવૃત્તિ ખરી, પરંતુ અંદરમાં હૈયું બગાડવાની વાત નહિ. હૈયામાં તો એવું કાંક રમતું હશે કે ‘આ માનવજીવન ખાન-પાનથી ટકાવવાનું કે જ્ઞાનધ્યાનથી ? જીવનનો આધાર શાને માનવાનો ? જીવન શું માનવાનું ?

જીવન એટલે જ્ઞાનધ્યાન ? કે જીવન એટલે ખાનપાન ?

જીવ્યાં શાને કહેવાય ? ખાધું પીધું મોજ-આરામ કર્યાં એ જીવ્યાં ? કે જ્ઞાનવ્યવસાય અને ધ્યાનમય સત્ક્રિયાવ્યવસાય કર્યો ગયા એ જીવન ગણાય ? ખાન-પાનને જીવન કહીશું તો તો એક ઝાડનો જીવ યા કીડા કે જનાવરનો જીવ પણ એ કરી રહ્યો છે; બસ, એ જ જીવનક્રિયા આપણી ? પેલા જીવો કરતાં અથાગ બુદ્ધિ આપણને મળી છે, એનો અથાગ ને વિશિષ્ટ ઉપયોગ બીજો કશો નહિ, ? આ જ ઉપયોગ કે પેલા કરતાં સારું ખાઈએ-પીઈ ને વિષયોની મસ્તી ઉડાવીએ ? વિશિષ્ટ બુદ્ધિ પર આ જ આપણું વિશિષ્ટ જીવન ?

૨૬૦ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“જીવન એટલે જ્ઞાનધ્યાન ?...” (ભાગ-૪૩)

દૃઢ્યના ઉંડાણમાં આ વિચારવા જેવું છે. બહારની દુનિયા શું કરી રહી છે, એ જોવા કરતાં અંદરમાં ઊતરીને જોવા જેવું છે કે આવા મારા ઉચ્ચ ભવમાં જીવનની વિશિષ્ટતા શાના ઉપર ? અને જો ખરેખર આપણને વિશિષ્ટતા ખાનપાન પર નહિ કિંતુ જ્ઞાનધ્યાન પર લાગે છે તો પછી ખાન-પાન-મોજમાં દિલ ઠરતું નથી ને ? આનંદમંગળ નથી લાગતું ને ? વારે વારે એમાંથી ઊઠીને જ્ઞાન-ધ્યાન પર દિલ ગયા કરે છે ? જ્ઞાન અને ધ્યાનમય સત્ક્રિયા મળે ત્યાં દિલ એકદમ ટાઢક અનુભવે છે ?

વ્યાખ્યાનમાં એની એ વસ્તુ કેમ કહેવાય છે ? :-

ભૂલશો નહિ, ફરી ફરીને આ વાતો ધ્યાન પર લાવવામાં આવે છે એ શા માટે ? શાસ્ત્રનાં વિધાન દિલમાં કેટલા ઊતર્યા એની તપાસ માટે, અને ન જ ઊતરેલા હોય તો ઉતારવા માટે, તેમજ ઊતરેલા હોય તો વધુ ને વધુ આત્મસાત્ કરવા માટે.

કેટલાકને એમ લાગે છે કે મહારાજ આ એકની એક વાતને વારંવાર ફેરવી ફેરવીને કેમ કહ્યા કરે છે ? પણ અરે ઓ ભવ્યાત્મનુ ! તું એ જો કે પહેલાં તે જાણી તો લીધું પણ પછી એને દિલમાં વણ્યું ખરું ? દા.ત. આ જ વાત કે ‘ખાનપાન એ જીવન નહિ. કિન્તુ જ્ઞાનધ્યાન એ જીવન.’ આ વાત દિલમાં વણી ? કેટલી વણાઈ-કેટલી આત્મસાત્ થઈ એ તપાસ. એ તપાસવા માટે, અને જો ન વણાઈ યા ઓછી વણાઈ હોય તો વણવા માટે, વણીને આત્મસાત્ કરવા માટે ફેરવી ફેરવી આ કહેવાય છે. માટે તપાસો,-

જાણકારી થઈ ગયાનો દાવો કરીએ છીએ તો પછી ખાનપાનાદિમાં કલેજે ઠંડક વળે છે ? કે જ્ઞાનધ્યાનાદિમાં ? ચિત્તને ‘હાશ’ નો અનુભવ ક્યાં થતો લાગે છે ? ભરત ચક્રવર્તી આ મનોમંથન કરી રહ્યા હશે કે શું આ ખાનપાનાદિ એ મારું જીવન છે ? કે જ્ઞાનધ્યાનાદિ એ જીવન ? સારાં ખાન-પાનાદિ મળી ગયા, પછી નિરાંતનો દમ ખેંચાતો હોય અને જ્ઞાનધ્યાનાદિ ન કર્યો, એ કરવાનો કિંમતી માનવ-સમય ગુમાવી નાખ્યો, એનો કોઈ અફસોસ ન થતો હોય, એની કશી ચિંતા ન થતી હોય, તો પછી માનવ તરીકેનું જીવન શું જીવ્યા ? બહારથી ખાનપાનાદિના રાગની પ્રવૃત્તિ છે, પણ અંદરથી હૈયું રાગથી બગાડવું ન હોય, તો આ ગડમથલ ચાલવી જોઈએ કે જીવવું એટલે શું ? ખાવું-પીવું-મોજ કરવી એ ? જ્ઞાન-ધ્યાન કરવા એ ? એ ગડમથલમાં ખાનપાનાદિ પર અંદરખાને એવા રાગ નહિ થાય. ભરતચક્રીને આવું કાંક ચાલતું હશે. એમ,

હૈયું ન બગાડવા પરિવાર પર શું વિચારે ? :-

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો: છૂટવાનો મોકો” (ભાગ-૪૩) ૨૬૧

અંતેપુર-પરિવાર તરફની રાગ-મોહની પ્રવૃત્તિમાં પણ હૈયું ન બગડે એ માટે એવી કોઈ ગડમથલ એમના મનમાં ચાલતી હશે કે

‘આ સ્ત્રીઓ ને પુત્રાદિપરિવાર એ તે સુખનો ભંડાર છે કે જીવનું કારાગાર છે ?’

માનવજીવનમાં પરમાત્મ-સેવાના રત્નનગરમાં વિહરવા આવેલા જીવને એ વિહરવા પર પ્રતિબંધ મૂકી મોહની કેદમાં પૂરી રાખનાર આ સ્ત્રીઓ એ કારાગાર જેલખાના સમાન નહિ તો બીજું શું છે ? જીવને સ્ત્રી-પુત્રાદિ પરિવાર જ એવો મોહ કરાવે છે, એવા રાગ-આસક્તિ-મમતાના બંધને જકડી રાખે છે કે એ દેવ-ગુરુની ચોવીસે કલાકની તારક સેવારૂપી રત્ન કમાવવા હાથવેંતમાં છતાં નથી ઉઠાવી શકતો. ખબર છે કે આ ઉચ્ચ દેવ-ગુરુ-સેવા આવા અતિ દુર્લભ આર્ય માનવભવમાં જ મળી શકે, અને એ સેવા કર્યા વિના ભવથી ઉદ્ધાર નથી, ભવમાં ભટકવાનું છે, છતાં સ્ત્રી-પરિવારના બંધને બંધાયેલો રહી એ લાખ રૂપિયાની સાધના ગુમાવે છે; અને અંતે એ જ બધા એને દુર્ગતિમાં ભટકવાનું મોકળું કરી આપે છે. તો પછી આ સ્ત્રી-પરિવાર એ સુખનાં ભંડાર ? કે કારમો કારાગાર ?

અથવા સ્ત્રી-પરિવાર અંગે એવી કોઈ ગડમથલ ચાલતી હશે કે,-

આ લોક અને પરલોકમાં પ્રભુને સાથી કેમ બનાવાય ? :-

‘મારે તે સાથીભૂત અને સંપત્તિવર્ધક આ સ્ત્રી-પરિવાર ? કે પરમાત્મા ? દિલમાં આ સ્ત્રીઓને લાવું તો સાચી હૂંફ-શાંતિ-સ્વસ્થતા મળે કે પરમાત્માને લાવું તો મળે ?

શાંતિ તો દિલમાં વીતરાગ પ્રભુને લાવું તો જ મળે, કેમકે વીતરાગને દિલમાં લાવતાં મોટા ઈન્દ્રોનાં સન્માન, ઈન્દ્રાણીઓના વંદન અને જઘન્યથી એક કોડ દેવતાઓની નિત્ય સેવા-સરભરા સામે પણ એમની દૃષ્ટિ તદ્દન રાગરહિત વીતરાગતાભરી દેખાય છે. એ જોતાં જીવને સહેજે એનું આલંબન લેવાનું મન થાય, કે ‘અહો ! એટલા ઊંચા પરિવાર અને સન્માન છતાં ય લેશમાત્ર રાગની દૃષ્ટિ નહિ, ને હું ઠીકરા ક્લાસ પરિવારમાં રાગમૂઢ થાઉં છું ?’

મનને જેમ યુદ્ધના મોખરે સેનાપતિનું શૂરાતન દેખી સૈનિકોને પાણી ચડે છે એમ વીતરાગપ્રભુની વીતરાગતાના આલંબને રાગ-મમતા આદિને મોળા પાડવવાનું થાય, તેથી શાંતિનો અનુભવ મળે. બાકી જેમ યુદ્ધમાં કાયર ભાગેડુ સૈનિકની સામે જોઈને બીજા સૈનિકને માથા સાટે ખૂનખાર જંગ મચાવવાનો પાવર નથી ચડતો એમ સ્ત્રી-પરિવારને મનમાં લાલ્ચે રાગાદિ વિકારો દબાવવાનો પાવર ક્યાંથી આવે ? ત્યાં તો એ વિકારો જ સળવળે તેથી અશાંતિ-અસ્વસ્થતા-વિહ્વળતા જ મળે. માટે સાચા સાથી તો વીતરાગ પરમાત્મા જ કહેવાય, આ સ્ત્રી-પરિવારનો

૨૬૨ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“જીવન એટલે જ્ઞાનધ્યાન ?...” (ભાગ-૪૩)

જમેલો નહિ.

પરલોકની દૃષ્ટિએ પણ સાથી વીતરાગ પ્રભુ જ છે. એ દિલમાં સાથે આવે. સંસ્કારરૂપે સાથે ચાલીને ભવાંતરમાં ઓથ આપે, જન્મથી વૈરાગ્ય અમૃત કુંડમાં ઝીલતા રાખે. એ કામ સ્ત્રી પરિવારથી શે બને ? એ તો જો આ જીવનમાં પણ રાગાદિ વખતે પ્રભુને શાંતિ પમાડનાર સાથી ન બનાવ્યા, તો પછી પરલોકમાં આપણે એમનાથી દૂરાતિદૂર ફેંકાઈ ગયે, એ શાંતિ આપનાર સાથી બનવાની વાતે ય શી ?

એટલે મનને એમ થાય છે કે મારે તે સાચા સાથીભૂત આ પરિવાર કે પરમાત્મા ? સાચા સાથી પર ઓવારું કે ભાગેરું પર ?

વળી સંપત્તિવર્ધક આ સ્ત્રી આદિનો પરિવાર કે પરમાત્મા ? અહીંનો પરિવાર તો, અનંતા કાળથી જે રાગાદિના કુસંસ્કારો પર જીવ ભવચક્રમાં ભટકતો આવ્યો, એને પોષનારો છે. એવું થાય ત્યાં મારા આત્મામાં સંપત્તિ શી વધી ?

બાહ્ય પરિવાર-ધનમાલથી તો કયરો વધ્યો, બિમારી વધી, આપત્તિ-આપદા વધી.

સંપત્તિ તો વૈરાગ્યની ગણાય, ઉપશમભાવની ગણાય, ઉદાસીનતા અને અનાસક્તિની ગણાય કે જે ભવનાં ભ્રમણ કાપનારી બને, અને અહીં પણ જીવને બાદશાહી અનુભવાવે.

રાગાદિ અને એના પોષક સરંજામમાં તો જીવ રાંકડો બને છે, એ સરંજામની ઊંચી-નીચીમાં ઊંચો નીચો થાય છે ત્યાં મનની બાદશાહી ક્યાં રહી ? એ તો વૈરાગ્ય-ઉદાસીનતા અનાસક્તિ જ બાદશાહીનો અનુભવ કરાવે છે, ને એ સંપત્તિના વર્ધક વીતરાગ પ્રભુ છે.

ભરતની ગડમથલ :-

તેથી આ લોક પરલોક બંને ઠેકાણે સંપત્તિના વર્ધક પરમાત્મા જ છે, સ્ત્રી આદિ પરિવાર નહિ. તો આ પરિવારમાં શું મોહવું ?' આવી કોઈ ગડમથલ ભરત ચક્રવર્તીના દિલમાં ચાલતી હશે, પછી એ પરિવારમાં શું મોહે ? ભલે બહારથી રાગાદિની પ્રવૃત્તિ હોય, પરંતુ અંદરખાને એવા અંધ રાગાદિથી હૈયું બગાડવાની વાત નહિ. જૈન-જીવનની આ ખૂબી કે બહારથી સાંસારિક પ્રવૃત્તિ પૌદ્ગલિક પ્રવૃત્તિ છતાં અંતરમાં વૈરાગ્યની-ઉદાસીનતાની-અનાસક્તિની નિર્મળતા રહે.

ત્યારે શું ભરત ચક્રવર્તીને એટલી મોટી છ ખંડ પર, મહાસૈન્ય અને ૩૨૦૦૦ દેશના રાજાઓ પર સત્તા-ઠકરાઈ મળી, તેમજ ૧૪ રત્ન ૯ નિધાનની અફાટ સમૃદ્ધિ મળી, તેથી દિલમાં એના ઉછરંગ, ગલગલિયાં, અને ગુમાન ન થાય ? એથી હૈયું ન બગડે ? પણ અહીં ય જૈનજીવનની ખૂબી છે. ભરત ચક્રવર્તીના દિલમાં એવી

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો” (ભાગ-૪૩) ૨૬૩

કોઈ ગડમથલ હશે કે મારું સ્વાતંત્ર્ય તે આ સત્તા-સમૃદ્ધિમાં છે કે રાગાદિ અને કર્મોને દબાવવામાં છે ? શું હું આ સત્તા-સમૃદ્ધિના ઠકારામાં સ્વતંત્ર છું ? ના, કર્મની ખફા દૃષ્ટિ થાય ત્યાં ક્ષણવારમાં આ બધું ઊડે, આની મોજ ઊડી જાય. આ ક્યાં મારી ઈચ્છા પર આવી મળ્યા છે ? ક્યાં મારી ઈચ્છાનુસાર અનંત-અસંખ્ય કાળ ટકી રહેનારા છે ? કોડો અબજો માણસો ઈચ્છા કરે તો ય આ સત્તા-સમૃદ્ધિ મળતી નથી. તેમ, અનંતા ચક્રવર્તીઓને ઈચ્છાવિરુદ્ધ ખોવાઈ ગઈ. એટલે આ મળવા કે ટકવામાં જીવની ઈચ્છા કશી કામ ન લાગે, જીવનું કશું સ્વાતંત્ર્ય નહિ, ત્યાં આના શા આકર્ષણ ધરવા ? શા હૈયાં ઓવારી જઈ ગિલગિલિયાં અનુભવે ?

સ્વાતંત્ર્ય તો મારું રાગાદિ ખરા શત્રુઓને ને કર્મોને દબાવવામાં છે ! હું ધારું તો એને દબાવી શકું અને ધારું તો વધારી શકું. માનવજીવનમાં આ શ્રેષ્ઠ સ્વાતંત્ર્ય મળ્યું છે એનો ઉપયોગ કરીને અનંતી ચાલી આવેલી ભવપરંપરાનો અંત કરી શકાય છે. અહીં પણ આ સ્વતંત્રતાનો ઉપયોગ કરીને રાગાદિને દબાવવામાં સાચા મોક્ષસુખ અને સ્વસ્થતાની વાનગી ચાખવા મળે છે. જ્યારે સત્તા-સમૃદ્ધિની પરાધીનતામાં તો અહીં અસ્વસ્થતા વિહ્વળતા તાપ-સંતાપ જ દેખવાના; અને પરલોકે ફેર અનંતી ભવપરંપરા જોવા મળે.

એટલે જ જ્યારે સત્તા-સમૃદ્ધિમાં મારું સ્વાતંત્ર્ય નથી, તો પછી એનાં અંજામણ શા લેવા ? એને શી બહુ માનવી ?

રાગાદિ અને કર્મના અદના ગુલામ જીવને સત્તા-સમૃદ્ધિ પર ગુમાન કરવાનો હક નથી. ગુલામને ગુમાન શા ? હક શાના ? ગુલામ એવો હક બજાવવા જાય એ ભૂંડો દેખાય. માલિકની ભારે દુઃખદ ગુલામી ભોગવતો હોય એવો ગુલામ બીજા ગુલામ સામે રોફ મારે કે મળતા ઠીકરાકલાસ ભોજન-વસ્ત્રાદિ પર ઓવારી જાય એ ભૂંડો જ દેખાય છે.

ભરત ચક્રવર્તીના દિલમાં સત્તા-સમૃદ્ધિ પ્રત્યે પણ આવી ગડમથલ ચાલતી હશે, તેથી એમના મનને થતું હશે કે ગમે તેટલી મોટી સત્તા અને સમૃદ્ધિ મળી હોય ને ? છતાં એમાં જો જીવનું સ્વાતંત્ર્ય નથી, ઈચ્છાનુસાર એને રાખી ટકાવી શકતો નથી, તો એમાં શું મોહવું હતું ? એની પાછળ પાગલ થઈને, જે ખરેખર સ્વાતંત્ર્ય રાગાદિ અને કર્મોરૂપી આંતરશત્રુઓને ડામવા-દબાવવા-ઊખેડવાનું છે, એ સ્વાતંત્ર્ય શા માટે ગુમાવવું ? કેમ એને ક્ષણિક વસ્તુ પ્રત્યેના અંધ રાગે જતું કરવું ? કેમ એ સ્વાતંત્ર્યને નિષ્ક્રિય રાખવું ?

રાગાદિને કચરવાનું જીવન સ્વાતંત્ર્ય તો સક્રિય કામ કરતું જ રાખ્યા કરવું જોઈએ.'

૨૬૪ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“જીવન એટલે જ્ઞાનધ્યાન ?...” (ભાગ-૪૩)

જૈન-જીવનની આ ખૂબી કે ભોગાવલી કર્મવશ બહારથી સત્તા બજાવવાની અને સમૃદ્ધિ સંઘરવાની તથા ભોગવિલાસ કરવાની પ્રવૃત્તિ દેખાય, પરંતુ (૧) અંદરથી એના પર અંધતા નહિ, (૨) એમાં જીવની પરતંત્રતા દેખીને એના પર ઓવારી આકર્ષાઈ જવાનું નહિ, કે (૩) ગુમાન ધરવાનું નહિ. આમ બહારથી રાગાદિ કષાયની દુન્યવી પ્રવૃત્તિ, પુદ્ગલની પ્રવૃત્તિ, છતાં અંદરખાને હૈયું એવું બગાડવાની વાત નહિ.

આપણી વાત એ હતી કે, **ધર્મ કષાયત્યાગ માટે કરવાનો છે.**

ધર્મ કરતાં કરતાં આ જોતા રહેવાનું છે કે ‘આથી મારા રાગદ્વેષ, મોહમાયા, વૈરવિરોધ, કામ-ક્રોધ-લોભ વગેરે ઓછા થતા આવે છે ને?’ જેને આ લક્ષ હોય એ બાહ્ય સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં પણ અંદર માટે સાવધાની રાખનારો બની શકે. એ સમજે છે કે

‘એક બાજુ ધર્મ કરીને તો કષાયોને કચરવાનું અને રાગાદિના સંસ્કારોને ભૂસવાનું કરું છું, પણ જો બીજી બાજુ સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં અંદરખાને ય કષાયોને રાગદ્વેષને પોષતો રહીશ, બહેકાવતો રહીશ, તો પછી એ ભૂસવા માટેનું કામ વધશે. હું કષાયત્યાગ માટે તો ધર્મ કરું છું, ધર્મ વખતે રાગાદિને રોકું છું તેથી કાંઈ પેલા સાંસારિક પ્રવૃત્તિ વખતના રાગાદિ માફ નહિ થાય; ને એ રાગાદિ ઊભા રહે, ધર્મ દ્વારા એને ભૂસવાનું કામ વધી જશે માટે સાંસારિક જીવનમાં પણ ભલે બહારથી રાગાદિની પ્રવૃત્તિ થતી હોય, છતાં અંદરખાને મારે રાગાદિ કષાય કરવા નથી, રાગાદિ કચરા ઘાલી હૈયું બગાડવું નથી.’

આ જાગૃતિ હોય તો હૈયા પર અંકુશ રખાય, હૈયું ફોરું રખાય, એને રાગ-દ્વેષ-ઈર્ષ્યા, મદ-માયા-તૃષ્ણા, લાલચ-લાલસા-લંપટતા, વગેરેથી ભારે ન કરાય; મન મારીને પણ આનો જો અભ્યાસ કરતા રહેવાય તો એના સારા સંસ્કાર ઊભા થતા જાય. એ સંસ્કારોનો જથો ભેગો થતાં, પછીથી સરળ રીતે હૈયું ફોરું રાખવાનું બની આવે. જીવનમાં આ એક મહાન સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય. સંસારમાં ફસ્યા છતાં પણ અને સાંસારિક પ્રવૃત્તિ કરવી પડવા છતાં ય આત્માની રોનક જુદી જ હોય.

સમરાદિત્ય રાજકુમાર અને પૃથ્વીચંદ્ર રાજકુમારનાં જીવન સાંભળ્યા છે ને ? પૃથ્વીચંદ્રને પિતા પરાણે પરણાવે છે, ત્યાં બહારથી તો એ સાંસારિક લગ્નપ્રવૃત્તિ એણે કરી, સભામાં મસ્ત સંગીત ગવાતા તે એને સાંભળવા પડતા, નૃત્ય-મુજરા થતા તે જોવા પડતા, અલંકાર પણ માતાપિતાના દાક્ષિણ્યથી પહેરવા પડતા, અને મજેના ખાનપાન-વસ્ત્ર-શય્યા વગેરેના ભોગ ભોગવવાનું કરવું પડતું પરંતુ તે બધું બહારથી; અંદરખાને દિલ ફોરું પવિત્ર રાખવાની જ વાત હતી, એ શી રીતે બનાવતા ? આ રીતે,-

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કષાય રોકો: છૂટવાનો મોકો” (ભાગ-૪૩) ૨૬૫

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૩૪, તા.૫-૬-૧૯૭૧

ગીત વિલાપને સમ ગણો, નાટક કાયકલેશ, મેરે લાલ

આભૂષણ તનુભાર છે, ભોગને રોગ ગણેશ, મેરે લાલ

ચતુર સ્નેહી સાંભળો. ગીત-નૃત્ય-આભૂષણ-ભોગ ને વિલાપ-કાયકલેશ-કાયભાર-રોગનાં જ રૂપક આપી દીધાં. ગીત એ વિલાપ, નૃત્ય એ કાયવિદંબણા આભૂષણ એ મજૂરબોજ, અને ભોગ એ રોગ જ સમજી લીધા, હવે શાના રાગ-આકર્ષણ-આનંદ થાય ?

શું વિલાપ-કાયકલેશ વગેરે પર રાગાદિ થાય છે ? ના તો પછી તત્સમ ગીત આદિ પર પણ રાગાદિ નહિ.

આમ જો સંસાર પ્રવૃત્તિમાં જો કષાયત્યાગ કરવાનો રાખ્યો હોય, તો ધર્મપ્રવૃત્તિમાં તો કષાયત્યાગ સહેજે થાય. ધર્મ કરતાં સમજી જ રાખ્યું હોય કે આ મારે લોભ-માનાદિ કષાયો દૂર રાખીને જ કરવાનો છે; ને એ જેટલું ન બનતું હોય એટલું આ ધર્મ કરીને કરવાનું છે. તાત્પર્ય ધર્મ કષાયત્યાગ માટે કરવાનો; અને સાંસારિક પ્રવૃત્તિ પણ કષાયોથી હૈયું બગાડ્યા વિના સંભાળવાની.

ધર્મ જો આત્માનું સુધારવા માટે છે તો તે કષાયો અકબંધ રાખીને કે વધારીને બની શકે નહિ. ધર્મથી પુણ્ય તો વધે, પરંતુ

આત્મામાં પુણ્યવૃદ્ધિ થાય એ સુધારો નથી, કિન્તુ આહારાદિ સંજ્ઞાઓ અને ક્રોધાદિ કષાયોના બગાડો ઓછા થાય એ સુધારો છે.

ધર્મ કરીને ફળમાં આ લાવવાનું છે. એની અસર એવી ઊભી કરવાની કે જેથી સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં ય અંદરખાને સંજ્ઞાઓ અને કષાયોનાં સિંચન-પોષણ ન થાય.

[ક્રોધાદિ દબાવવાના ઉપાયો]

હવે આપણે ક્રોધ-માન વગેરે કષાયોમાંના દરેકને રોકવાં માટે કેવી કેવી વિચારણા ઉપયોગી છે એ ટૂંકમાં જોઈએ. એટલું ધ્યાનમાં રહે કે કષાયને રોકવા એટલે બે રીતે કામ બજાવવાનું છે,

(૧) એક તો જે અંતરમાં ઉદય પામી ગયા એને નિષ્ફળ કરવાનું કામ, અને (૨) બીજું એ કે ભવિષ્યમાં ઉદય ન પામે એવું દિલ બનાવવાનું કામ

(૧) કષાયના ઉદયને નિષ્ફળ કરવો, એનો અર્થ એ કે અંતરમાં ભભૂકી ઉઠેલા કષાયને, એને યોગ્ય વાણી-વિચાર-વર્તાવની પ્રવૃત્તિ ન કરવી, ને એમ એને સફળ ન થવા દેવો. દા.ત. કોઈના પર ગુસ્સો ઊઠી આવ્યો, પછી એના માટે

૨૬૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ક્રોધાદિ દબાવવાના ઉપાયો” (ભાગ-૪૩)

મનમાં એવી જ વિચારની હારમાળા ચાલે કે આ હરામી છે, વૈરી છે, મારું કેટલું બગાડે છે ! આવાની તો બરાબર ખબર લઈ નાખવી જોઈએ. હરામખોર શું સમજે છે એના મનમાં ? બરાબર સુણાવી દઉં એને, ધોલ લગાવી દઉં; આવું તે કેમ ચલાવી લેવાય ? આમ ચલાવી લેવામાં તો એ ડાંડ જ બને, મારું બગડતું જ જાય...' આવી આવી વિચારણા ચલાવીએ' એમાં ક્રોધ સફળ થઈ ગયો. એમ ગુસ્સાના બોલ બોલીએ કે આગળ વધીને આંખ ચડાવી મોં લાલચોળ કરી, એને ફટકારીએ, યા બીજી રીતે એની નિંદા-ચાડી ચુગલી બીજાને એનાથી ભડકાવવાનું વગેરે કરીએ, એનું ગમે તે રીતે નુકસાન કરીએ...ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ બધું વાણી-વર્તાવથી ક્રોધને સફળ કર્યો ગણાય.

ક્રોધના ઉઠેલા ભાવને એવી વિચારણા ન આપો :-

ત્યારે એટલું સમજી રાખો કે ક્રોધને એવી વિચારણા આપીને પણ સફળ કરવો એ ય ભયંકર છે. ચંડકૌશિક બનનાર સાધુને પોતાના પગ નીચે કચરાચેલી દેડકી અંગે ઉપયોગ આપનાર સાધુ ઉપર ગુસ્સો ઊઠ્યો, પછી મનમાં એની વિચારણા-ધૂંધવાટ ચાલી. તે એટલી વધી ગઈ કે હવે ક્રોધને શમવા જગા જ ન રહી. હવે તો કેમ ? તો કે ક્રોધની ખણજ ઉતારવા પેલા સાધુને અંધારે ડંડૂકી લગાવી દેવા માટે ડંડૂકી લઈને એની તરફ દોડ્યા. જુઓ હજી ડંડૂકી મારી નથી, છતાં આટલી ય પ્રવૃત્તિ પાછળની અંદરની ક્રોધની વિચારણાની ધૂંધવાટ કેટલી બધી હશે કે એ અંધારે થાંભલે કુટાઈને મરી અંતે મહાક્રોધી વિકરાળ ચંડકૌશિક સાપ બન્યા.

અંતરમાં ઊઠી પડેલા ક્રોધને યોગ્ય વિચારણાનો ખોરાક આપો એટલે એ ક્રોધ તગડો થવાનો. એમાં વળી વાણી-વર્તાવ ભળે પછી બાકી શું રહે ? એ ભારે સફળ થઈ જાય. ક્રોધની સફળતામાં જીવ પછી એ જોવા નથી બેસતો કે 'સામાનું સ્થાન કયું ને મારું કયું ?' સામે ભલે ને બાપ હોય, મા હોય, ગુરુ હોય, તો ય એની સામે અનિચ્છનીય વર્તાવ કરવામાં આંચકો નહિ આવે.

એક બ્રાહ્મણનો દીકરો કાશીએથી ભણીને આવ્યો. એની માતા પૂછે છે, 'બેટા ! કેટલું ભણી આવ્યો ?,

પંડિત બની આવેલો દીકરો અભિમાનમાં ચડી કહે છે 'મા ! કેટલું ભણી આવ્યો એ પૂછીશ જ નહિ, તને કેટલું ગણાવું ? મારા જેવો કોઈ પંડિત નહિ હોય.'

મા તો બિચારી આ સાંભળી ખુશી થઈ ગઈ, પણ પાસે બાપ બેઠો હતો તે બોલી ઊઠ્યો 'ત્યારે પંડિત નહિ મૂર્ખ.'

છોકરાને એ સાંભળી ચડ્યો ગુસ્સો, તે બાપની સામે ભભૂકી ઊઠે છે, 'હું મૂર્ખ ?' બાપ કહે છે 'હા, મૂર્ખ.'

છોકરાને આ શાનું સાંભળ્યું જાય ? મળેલા જ્ઞાન પર દિલમાં પંડિતાઈના અભિમાનનો આફરો ચડ્યો છે, એના પર બાપના બે અક્ષર 'મૂર્ખ' ઘા લગાવે છે. એ શી રીતે સહન થાય ? ક્રોધમાં બાપને રોકડું પરખાવે છે કે 'ત્યારે હું મૂર્ખ છું કે પંડિત તે બતાવી આપીશ.'

આના પર બાપ કહે છે 'માટે જ મૂર્ખ.'

અહીં મા વચમાં પડી. ધણીને કહે છે 'તમે શું કામ આમ બોલો છો ? છોકરો તો સારો પંડિત થઈને આવેલો છે.'

ધણી કહે 'તું છાની બેસ. તને નહિ સમજ પડે. હું બરાબર કહું છું' બસ છોકરાને ઉઠેલા ગુસ્સા પર અંદરમાં ક્રોધની વિચારણાની ગડમથલ ચાલી. હવે તો બાપને બતાવી આપવા એ નગરના વિદ્યાર્થીઓને ભણાવવા મંડ્યો, પંડિતોની સભામાં વાદ કરે છે, બહારથી કોઈ પંડિત આવે તો એમની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરે છે. ભણેલો છે એટલે સફળતા સારી મેળવે છે. વચમાં વચમાં વિદ્યાર્થીઓ એના મા બાપને કહે છે 'અમારા ગુરુજી તો બહુ ભણેલા છે.' કોઈ સભામાં વાદ થયા પછી લોક પણ આવીને કહે છે. 'વાહ શું તમારા દીકરાની વિદ્વત્તા ! ભારે જ્ઞાન ધરાવે છે.'

ત્યાં આ ફૂલણજી પંડિત પોતાના બાપને કહ્યા કરે છે 'જોયું ? આ બધા શું કહે છે ? હું મૂર્ખ કે પંડિત ?'

બાપનો તો એક જ જવાબ રહે છે, 'મૂર્ખ'. એ સમજે છે કે જે વિદ્યા અભિમાન માટે હોય એ જ્ઞાન જ નથી, તેથી અજ્ઞાન મૂર્ખતા છે.

પુત્ર ગુસ્સામાં ક્યાં પહોચ્યો ? :-

આનાથી એ આ શે સહન થાય ? બસ, એના મનને લાગી ગયું કે 'હવે હદ થઈ ગઈ. આ પિતા મને હલકો જ ગણ્યા કરે છે. આટ આટલું હું મહેનત કરીને ભણ્યો એની એમને પરવા નથી, આમ તો એ મને બહારમાં બીજાની આગળ પણ હલકો પાડશે. પછી બહાર મારી કિંમત શી રહેવાની ? અને એવા હલકા પડીને મારે જીવવું શી રીતે ?...' અભિમાની છોકરાને બાપ પ્રત્યે ચાલી ગુસ્સાભરી વિચારણા. આગળ વધતાં વધતાં એ તો ચડ્યો ભયંકર તરંગમાં, કે 'આ બાપ શું સમજે છે એમના મનમાં ? એટલે શું હું કિંમત વિનાનો માણસ છું ? એમને ત્યાં જનમ લીધો એટલે ગુનેગારી કરી નાંખી ? મારે શું છતી વિદ્વત્તાએ હલકા પડવાનું ? મારો બાપ જ મને હલકો પાડે ? બાપ છે તો શું થઈ ગયું ? આવી અવળચડાઈ છોડે એવું દેખાતું નથી. માટે ભલે એ બાપ કહેવાતા, પણ ખરેખર તો મારા દુશ્મન છે; એટલે એમને ખતમ જ કરી નાંખું.'

જુઓ, અંતરમાં ઊઠેલા ગુસ્સાને યોગ્ય વિચાર-સરણી ચલાવી તો એ ગુસ્સાના કર્મના ઉદયને સફળ થવાનું મળી રહ્યું છે. સફળ તે કેવું ? છોકરો બાપને ઠેઠ મારી નાખવાના વિચાર સુધી પહોંચી જાય છે.

ક્રોધની સફળતા વિચારણા પર :-

દિલમાં ઊઠેલા ક્રોધ યા અભિમાન કે માયા યા લોભ યા ઈર્ષ્યા કે હરખ અથવા ઉદ્વેગને યોગ્ય કર્મ ઉદયમાં આવ્યા પછી એની મનમાં વિચારણા ચલાવો એટલે એની પહેલી સફળતા તો એ થાય છે કે સ્ટોકમાં રહેલા બીજાં એવાં ક્રોધાદિના કર્મને સહેલાઈથી અને સામાન્ય નિમિત્તમાં પણ ઉદયમાં આવવાને અવસર મળી જાય છે.

જીવન-વ્યવહારમાં આ અનુભવમાં આવે છે. માણસને દુકાન પર શેઠે તડકાવ્યો હોય કે પગાર કાપી લીધો હોય યા બીજાઓની વચમાં અપમાન કરી નાખ્યું હોય ત્યારે એને ગુસ્સો ઊઠી આવે છે. પછી ઘરે જતાં સુધી મનમાં એ ગુસ્સાની જ વિચારણા ચાલે છે. ત્યારે ઘરે જઈને શું બને છે ? ઘરવાળીની કે છોકરાની સહેજ સામાન્ય નજીવી ભૂલ જોશે ત્યાં તડૂકશે, ભારે ગુસ્સામાં ચડી જશે. શું થયું આ ? પહેલાના ક્રોધકર્મના ઉદયને વિચારણાથી સફળ કર્યો એટલે નવા કર્મને ઉદયમાં ટપકી પડવા જગા મળી ગઈ.

બોલો, તમને આવો ક્યારેક અનુભવ થયો નથી ? ‘નબળો માટી બૈયર પર શૂરો’ જેવું કર્યું નથી ? સામાન્ય નજીવા નિમિત્ત ઉપર પણ બીજા પર કે પોતાના સગા-સ્નેહી ગણાતા પર ગુસ્સો થઈ આવે એ શું બતાવે છે ? પૂર્વના કોઈ ક્રોધ પર વિચારણા ચલાવી હશે એ જ ને ? ક્રોધ કેવો દુષ્ટ ? ક્યાંને બદલે ક્યાં ઊતરી પડે ? ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે જીવ ક્રોધ અને કર્મનો કેવો ગુલામ બનીને ચાલે છે ?

‘ગુલામ’ એટલે સમજો છો ને ? માલિકનો એક ઈસારો બસ, પછી ગુલામ ઘણું કામ કરી વાળે. પત્નીના ગુલામ પતિને પત્નીનો રીસના ઠસ્સાથી એક ઈસારો થાય કે ‘તે અમારે એક સારી સાડી ય નહિ ? વાઘરણ જેવા ફરવાનું અમારે ?’ પછી ગુલામ પતિ શું કરે છે ? શું માત્ર એકલી એક સાડી જ અપાવી દેશે ? ના, એના પર દાગીનો, ઊંચા ચંપલ, વગેરે ઘણું ઘણું અપાવે ને ?

બસ આવી ક્રોધ કર્મના ગુલામ જીવની દશા છે. ક્રોધ કે લોભ કર્મના ઉદય થયો એટલે કે ઈસારો થયો. પછી ગુલામ જીવથી દિલમાં માત્ર એની લાગણી કરીને બેસી નથી રહેવાતું. પછી એ ઈસારા પર લાંબી વિચારણા કરવા જોઈએ છે. એથી નવાં નવાં ક્રોધ-કર્મના ઓરડે છુટવે જાય છે, અર્થાત્ ઉદય ભભૂકી ઊઠે છે.

કર્મનો ગુલામ શું કરે ? :-

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-ક્રોધ રોકો : છૂટવાનો મોકો” (ભાગ-૪૩) ૨૬૯

ક્રોધ-કર્મ પ્રત્યેની કેવી ગુલામી ? આ જગતમાં ક્રોધ અને કર્મના ગુલામ જીવનું શું સ્વાતંત્ર્ય છે ? જગતની વચ્ચે રહેતાં નિમિત્તો તો ડગલે પગલે મળી આવે. ગુલામ જીવને ત્યાં કર્મના ઈસારા પર એવી ક્રોધભરી વિચારણાઓ જ કર્યે જવાની ? કુટિલ કર્મ અંદરમાં ક્રોધ લોભાદિની ચિનગારી ભભકાવે, ને મૂર્ખ મૂઢ ગુલામ જીવ એના પર વિચાર-વાણી-વર્તાવના સ્વઘાતક પુરુષાર્થ ફોરવ્યે રાખે, આ જ ગુલામીનું જીવન ને ?

જીવની પુરુષાર્થમાં સ્વતંત્રતા ?

આવો પુરુષાર્થ કરવા કોઈ બાંધી મારે છે ? ના, પુરુષાર્થ કેવો કરવો એમાં જીવ સ્વતંત્ર છે. ક્રોધનાં કર્મથી અંદરમાં ભભૂકો થાય એટલું જ; ક્રોધના ભાવ જાગે, લાગણી જાગે, એટલું જ પછી એવી વિચારણા લંબાવવી કે ન લંબાવવી, એવી વાણી બોલવી કે ન બોલવી એવો વર્તાવ કરવો કે ન કરવો, એ પોતાની મનસૂબીની વાત છે. એમાં પોતાની સ્વતંત્રતા છે. માટે તો એને ‘પુરુષાર્થ’ કહેવાય છે.

‘પુરુષાર્થ’ એટલે પુરુષનો અર્થ યાને ઈષ્ટ એટલે કે ઈચ્છાની વસ્તુ. પુરુષની ઈચ્છા હોય તો કરી શકે, ઈચ્છા ન હોય તો ન કરે. એમાં પોતે સ્વતંત્ર. તેથી અંતરમાં ક્રોધ લોભ વગેરે ઊઠવા છતાં એને યોગ્ય વિચારણા ન કરવી હોય તો કોઈ એ કરવા બાંધી મારતું નથી. એને બદલે બીજી જ કોઈ વિચારણા પર ચડી જવું હોય, ભગવાનના કે કોઈ બીજા મહાપુરુષના વિસ્તૃત જીવનની વિચારણા શરૂ કરી દેવી હોય તો કરી શકે છે.

ક્રોધ નિષ્ફળ કરવા શું કરવું ?

ત્યારે ‘જાગેલા ક્રોધ-કર્મના ઉદયને ભભૂકેલી ક્રોધની લાગણીને નિષ્ફળ કરવાનો અર્થ આ જ છે કે પહેલા નંબરમાં એ ક્રોધને યોગ્ય વિચારણા જ ન લંબાવવી, ને કોઈ પ્રભુચરિત્ર વગેરેની વિચારણામાં ચડી જવું; યા કોઈ મન રોકી લે એવા કાર્યમાં લાગી જવું. પછી બસ, પેલો કર્મોદય ને પેલી લાગણી નિષ્ફળ જશે, વાંઝિયા મરશે. ક્રોધનું ફળ ક્રોધભરી વિચારણા વાણી કે વર્તાવ. એ ફળ ન બેસવા દો એટલે ક્રોધનો ઉદય નિષ્ફળ કર્યો. પૂછો,-

પ્ર.- ક્રોધ ઉઠ્યા પછી આ શી રીતે બને ?

ઉ.- જીવના પુરુષાર્થનું સ્વાતંત્ર્ય સમજી રાખીને આ બને. ‘અંદરમાં ક્રોધના ભાવ ઊઠવામાં હું સ્વતંત્ર નથી, કર્મવશ છું; પરંતુ વિચારણાદિની પ્રવૃત્તિમાં તો હું સ્વતંત્ર છું. એ હું કરું તો જ થાય પણ મારે નથી કરવી. હું સ્વતંત્ર, તે આ સ્વાતંત્ર્યનો હક શા સારુ જતો કરું ? આ હકની રૂએ હું સારી જ વિચારણા-વર્તાવ-વાણીનો પુરુષાર્થ કરવાનો.’ આ રીતે સ્વાતંત્ર્ય વિચારી પુરુષાર્થ જગાવે તો

૨૭૦ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ક્રોધાદિ દબાવવાના ઉપાયો” (ભાગ-૪૩)

ઊઠેલા કષાય પર એની ધમધમતી વિચારણા રોકી શકે એથી કષાય નિષ્ફળ જાય.

કષાયકર્મ ઉદયમાં આવી જાય તો એ ઉદયને નિષ્ફળ કરવો. આ એક વાત થઈ. બીજી વાત આ છે કે હજી ઉદયમાં આવ્યા જ નથી પરંતુ એનો કાળ પાક્યે વિપાક-ઉદયમાં આવવાના છે એ વિપાક-ઉદયને અટકાવી દેવો.

અહીં એક સમજી રાખવાનું છે કે કષાયકર્મ બે રીતે ઉદયમાં આવે છે,- (૧) વિપાક-ઉદયથી, અને (૨) પ્રદેશ-ઉદયથી, આનું નામ કર્મ બે રીતે ભોગવાય, (૧) વિપાકોદયથી, (૨) પ્રદેશોદયથી.

વિપાકોદયમાં એ કર્મનો વિપાક યાને રસ અનુભવમાં આવે. દા.ત. ઉગ્ર રસવાળુ ક્રોધમોહનીય કર્મ વિપાકોદયથી ભોગપેટામાં આવ્યું, તો ત્યાં એનો ઉગ્ર રસ અનુભવમાં આવે, એટલે મનને ઉગ્ર ક્રોધનો અનુભવ થાય, દિલમાં ઉગ્ર ક્રોધનો ભાવ જાગે. એમ લોભમોહનીય કર્મનો વિપાકોદય હોય તો એવા લોભનો ભાવ જાગી જાય ત્યારે,

પ્રદેશોદયમાં કર્મના માત્ર પ્રદેશ યાને આત્મા સાથે વળગીને એમ જ શાંત બેસી રહેલા કર્મદળિયાં યાને કર્મપુદ્ગલજથો હવે ઉદયમાં આવે, અને એ વિના રસાનુભવ ભોગવાઈ આત્મા પરથી ખરી જાય. અહીં માત્ર દળનો એટલે કે કર્મપુદ્ગલ-જથાનો જ ઉદય છે, પરંતુ એના વિપાકનો યા તો રસનો અનુભવ નથી. દિલમાં એવા ક્રોધ લોભ વગેરેનો ભાવ નહિ જાગે; અને એવા ભાવ જાગ્યા વિના જ કર્મદળ ભોગવાઈને નિર્જરાઈ જશે, ક્ષય પામી જશે, આત્મ-સંબંધથી અળગું પડી જશે. ત્યારે સવાલ થાય,

વિપાક વિના કર્મ ભોગવાય એનો દાખલો :-

પ્ર.- કર્મ ઉદયમાં આવ્યું ત્યાં રસ તો એની સાથે જડાયેલો પડ્યો છે, તેનો અનુભવ થયા વિના કર્મ ભોગવાઈને ક્ષય પામી જવાનું કેમ બને ? અર્થાત્ કર્મ ઉદયમાં છે ત્યાં એનો વિપાકોદય યાને રસાનુભવ નહિ અને માત્ર પ્રદેશ ઉદય છે એવો ભોગવટો કેમ બની શકે ? કર્મ ઉદયમાં આવ્યું એટલે એની સાથે જકડાયેલ રસ પણ અનુભવમાં આવે જ ને ?

ઉ.- ના, એવો નિયમ નથી; કેમકે જો એ વખતે કોઈ બીજા બળવાન કર્મ-રસનો અનુભવ ચાલુ થયો હોય તો એમાં પેલા ઉદયપ્રાપ્ત કર્મનો રસ ઢંકાઈ જવાથી સ્વતંત્ર અનુભવમાં ન આવે એમ બને. આ સમજવા માટે વ્યવહારું દાખલો લો, દા.ત. મીઠા દ્રાક્ષ જેવા સરબતનો ગ્લાસ પીવા આપ્યો, પરંતુ એમાં કડવા કરિયાતાના પાણીની એક નાની ચમચી નાખીને આપ્યો હવે જે વખતે એ સરબત પીવાઈ રહ્યું છે એ જ વખતે શું પેલું માંડી ભળેલું કરિયાતાનું પાણી નથી

પીવાઈ રહ્યું ? પીવાઈ જ રહ્યું છે, પરંતુ એના કડવા રસનો અનુભવ નથી; અનુભવ તો પેલા સરબતની મીઠાશનો જ થાય છે. મતલબ, કરિયાતાનું ચમચી પાણી ભોગવાઈ રહ્યું છે, છતાં એનો રસ નથી ભોગવાતો, રસનો અનુભવ નથી થતો. કારણ ? સરબતના રસે કરિયાતાના રસને સ્થગિત કરી દીધો. છતાં કરિયાતું ભોગવાયું ગણાય, પણ વિના રસાનુભવે.

બસ, કર્મમાં પણ આવું બને છે. એક કર્મના રસના અનુભવ હોય ત્યારે એમાં ભળેલા બીજા કર્મનો રસ સ્થગિત થઈ જાય, પેલાનો રસ અનુભવમાં આવે, અને આનો રસ અનુભવમાં ન આવે, અને છતાં પેલા કર્મની હારોહાર આ કર્મ ભોગવાઈ જાય એમ બને. આ માટે કર્મ-ઉદયના પૂર્વ સમયે ‘સ્તિબુક સંક્રમ’ની પ્રક્રિયા થાય છે.

‘સ્તિબુક સંક્રમ’ એટલે પછીના સમયમાં ઉદયમાં આવનાર બીજા કર્મના ભેગું આ કર્મને સંક્રમાવી દેવામાં આવે, ભેળવી દેવામાં આવે, ને એવું કે પછીના સમયે પેલા કર્મના રસનો અનુભવ થાય, પરંતુ એના જોરદાર રસથી સ્થગિત થઈ ગયેલો આ કર્મનો રસ અનુભવમાં ન આવે. આવી માત્ર ઉદયના પૂર્વ સમયે જ ભેળવણીને સ્તિબુક-સંક્રમ કહે છે. એવા સ્તિબુક સંક્રમને પામીને પછીના જ સમયે ઉદયમાં આવતું કર્મ માત્ર પ્રદેશોદયથી ભોગવાય, એનો માત્ર પ્રદેશોદય હોય, પણ રસાનુભવ નહિ, વિપાકોદય નહિ.

આમાં એવું પણ બને કે જેમ સરબત નહિ પણ ખાલી પાણી ભરેલા મટકામાં કરિયાતાની બહુ નાની ચમચી પડી, તો પણ પછી પીવાનાં પેલા પાણીનો જ અનુભવ થાય છે, કડવા કરિયાતાનો નહિ, એવી રીતે મંદરસવાળા કોઈ ક્રોધમોહનીય વગેરે કર્મ વિપાકોદયથી ઉદયમાં હોય અને પૂર્વે એનામાં અધિક રસવાળું ક્રોધમોહનીય કર્મ ભળ્યું હોય, છતાં અનુભવ પેલાના મંદ રસનો થાય, આના અધિક રસનો નહિ. આને માત્ર પ્રદેશોદય કહે છે.

આવું અનુભવમાં આવે છે દા.ત. કોઈના પર એના અપમાનજનક શબ્દથી ગુસ્સો ઊઠી આવ્યો, પરંતુ ત્યાં જો ગુરુ સમજાવનાર મળી આવ્યા, તો ગુસ્સો દબાવાય છે, મંદ કરી દેવાય છે. અલબત મનની અંદર સહેજ કચવાટ છે, પરંતુ ઉગ્રતા નથી. આનો અર્થ શું ? આ જ કે મંદ રસવાળા ક્રોધમોહનીય કર્મનો વિપાકોદય ચાલ્યો, અને પેલા અધિક રસવાળા કર્મ આમાં ભેગા મળી માત્ર પ્રદેશોદયથી ભોગવાયા પરંતુ એનો વિપાકોદય સ્થગિત થઈ ગયો.

એમ બજારમાં ગયા બજારનો રંગ જોઈ તીવ્ર રસવાળો લોભમોહનીય રસવાળો, મોટો સોદો કરી નાખવાનું મન થયું, પરંતુ ત્યાં કોઈ સારી વિચારણા આવી અગર શંકાથી ભય લાગ્યો કે કદાચ આમ કરવામાં પછીથી બજાર ફરતાં લપડાક પડે તો ? એટલે મોટો સોદો કરતાં અટક્યા, અને નાના સોદાથી પતાવ્યું. આ શું કર્યું ? અધિક રસવાળા લોભ મોહનીય કર્મનો મંદરસવાળામાં સ્તિબુક-સંક્રમણ કર્યો, ભેળવણી કરી, એટલે એનો વિપાકોદય દબાયો, અને પેલા મંદરસવાળાની સાથે આ કર્મ ભોગવાયું, પરંતુ માત્ર પ્રદેશોદયથી.

સારાંશ, કષાય-મોહનીય કર્મ ઉદયમાં આવનાર હોય, એની સ્થિતિ પાકે એટલે ઉદયમાં તો આવે જ, પરંતુ જો એના વિપાકોદયને સ્થગિત કરી દેવામાં આવે, તો પછી ભલેને એ પ્રદેશોદયથી ઉદય પામે, પણ ભય નહિ. ત્યાં ઉદયને રોક્યો કહેવાય, ઉદયને અર્થાત્ એના વિપાકોદયને રોક્યો, એટલે કષાયને જાગતો અટકાવ્યો કહેવાય.

બે કામ કરવાના છે, એમાં (૧) અચાનક ઉદય પામી ચૂકેલા કષાયમોહનીય કર્મ અંદરમાં ક્રોધ લોભ વગેરેની ધૂંધવાટ તો કરવાના, પરંતુ એના ઉદય એવી વિચારણા-વાણી-વર્તાવ નહિ આપવાના, એ દ્વારા એને સફળ નહિ થવા દેવાના; અર્થાત્ એને યોગ્ય ક્રોધ-લોભાદિની વિચારણા નહિ, બોલ નહિ, વર્તાવ નહિ કરવાના. (૨) બીજું કામ આ, કે ઉદય નહિ પામેલ કર્મના વિપાકોદયને રોકવાનો; જેથી એ પ્રદેશોદયથી ઉદયમાં આવે છતાં એના રસનો અનુભવ નહિ થાય, એટલે હેયું એવું બગડવાનો ભય નહિ.

એટલે જ અહીં સમજાશે કે કોઈ પ્રશ્ન કરે,-

પ્ર.- ભાઈ ! બાંધેલા કર્મ ઉદયમાં તો આવવાના ને ? ને ઉદય થાય એટલે એવા ભાવ જાગે જ એ શે રોકાય ?

ઉ.- તો આનું સમાધાન આ છે, કે ઉદયમાં આવેલાને નિષ્ફળ કરાય, કષાયની વિચારણા-વાણી-વર્તાવથી એને સફળ ન કરાય, અને બીજું એ ઉદયમાં આવતા પહેલેથી એના વિપાકોદયને સ્થગિત કરી દેવાનું કરાય; જેથી પછી એ ઉદયમાં માત્ર પ્રદેશોદયથી આવે; ત્યાં રસાનુભવ નહિ હોવાથી ભય નહિ.

બસ, ક્રોધ-માન-માયા-લોભ મોહનીય કર્મના ઉદયને કેમ નિષ્ફળ કરવા, સફળ ન થવા દેવા, અને ઉદય નહિ પામેલાના ઉદય-વિપાકોદય કેમ અટકાવી દેવા, એ માટેની ચાવીરૂપ વિચારણાઓ વિચારવાની છે. એવી એવી દરેક અંગે

ચોક્કસ ભાવનાઓ છે કે જે મનમાં સ્ફુરાયમાન રાખવાથી ક્રોધાદિ કષાયોની નિષ્ફળતા કરી શકાય, અને નવાના ઉદયને અટકાવી શકાય. એ કરીએ એટલે દિલમાં ક્રોધાદિ ભાવોને બદલે ક્ષમાદિ ભાવોને વિકસ્વર રાખી શકાય.

ક્રોધને રોકવાં વિચારણાઓ

ક્રોધને રોકવા માટે એમ વિચારવું કે,-

(૧) ‘જીવ ! ધ્યાન રાખજે કે આ જેને લીધે તું ક્રોધ કરવા જાય છે એ તારું અપમાન થવા ઉપર; યા તારી સામે સામાનું અભિમાન, ઉદ્વતાઈ, ગાળ, અથવા તારું કોઈ નુકસાન કે તારી આજ્ઞાના ભંગ થવા ઉપર પરંતુ એ બધું તો બહારનું બગડ્યું છે; જ્યારે તું એના પર જે ક્રોધ કરીશ એથી તારું અંદરનું બગડશે. તો તારું બહારનું બગડવા પર અંદરનું શા સારું બગાડે ? ભૂલીશ ના કે બહારનું બગડ્યું તે તો સામાના લીધે યા તારા અશુભ કર્મના લીધે. એ બંને તારા કાબૂમાં નહિ કે તું એને અટકાવી શકે, યા ધાર્યા ચલાવી શકે. એવું હોત તો તો તું એનાથી તારું બગડવા શાનો દેત ? બગડવાનું તને ગમતું નથી, છતાં બગડે. તું તો અહર્નિશ ઈચ્છે છે કે તારું કશું ન બગડે, છતાં તારી એ ઈચ્છા મુજબ બનતું નથી. આ સૂચવે છે કે કોઈ એવી સત્તા તારા પર કામ કરી રહી છે કે જે તારી ઈચ્છા અને પસંદગીથી વિરુદ્ધ બનાવે અને એ સત્તા તને કે તારી ઈચ્છાને ગણકારતી નથી. એનો અર્થ એ કે એ બહારનું બગડવું તારા કાબૂ બહારનું છે; જ્યારે તારે ક્રોધ કરવો કે ન કરવો એ તારા કાબૂની વસ્તુ છે. તું ધારે તો ક્રોધને અટકાવી શકે છે. આવી તારા કાબૂની વસ્તુને શા માટે ન અજમાવે ? શા માટે ક્રોધને ન અટકાવી દે ?

બીજાના વાંકે જાતે દંડ લેવો ? :-

બહારનું બગડ્યું તે તો કાબૂ બહાર, પણ ક્રોધથી અંદરનું બગાડે તે તો તારી જાતે જ, તારી સત્તાથી એટલે આમાં કેવી મૂર્ખાઈ થઈ કે બહારનું બગડ્યું તે બીજાના વાંકે; એના પર ક્રોધ કરવો એટલે પોતાનામાં બગાડો લઈ દંડાવું તે જાતે ! અર્થાત્ બીજાના વાંકે જાતને દંડવાનું થાય છે. બીજાના ગુને જાતે પોતાનું બગાડવાનું કરાય છે. આવો મૂર્ખ ધંધો શા માટે ?

બજારમાંથી ઘી લઈને ચાલ્યા, ત્યાં કોઈ કદાચ, બોલે ‘લીધા લીધા ઘી; મૂરખ ડાહ્યા લઈને ચાલ્યા;’ તો શું એ સાંભળીને કોઈ પોતે ખરીદેલા ઘીને ઢોળી નાખે ખરો ? ના, પેલો મૂરખ બનાવે, ઉતારી પાડે, એ પોતાના કાબૂ બહાર; પણ ઘી ઢોળી નાખવું કે નહિ, એ પોતાના કાબૂની વસ્તુ છે. ઢોળી નાખે તો પોતાનું બગડે છે. બીજાના વાંકે પોતે કોણ દંડ ભોગવે ? એટલે કોઈ જ સામાની ગાળ-

અપમાન પર પોતાનું ઘી ઢોળી નહિ નાખે. બસ, એવું જ અહીં છે. બહારમાં કોઈએ અપમાન કે નુકસાન કર્યું, તેથી ઘી ઢોળી નાખવાની જેમ ક્રોધ કરવાની મૂર્ખાઈ કોણ કરે ? વાત આ છે કે બહારનું બગડે તે આપણા કાબૂ બહારનું; પણ અંદરનું બગાડાય તે આપણી જાતે જ હાથે કરીને. એટલે અંદરનું ન બગાડવાનું આપણા હાથની વસ્તુ છે. એ આપણા કાબૂની વસ્તુને શા માટે જતી કરવી ? શા માટે બીજાના વાંકે આપણે દંડ લેવો ? આપણા હાથની હિતકર વસ્તુ તો આપણે સાચવી જ લેવી.

શ્રીપાળકુમારે આ કરેલું. પહેલવહેલાં ધવલશેઠ મળ્યા તે એને એક પરદેશી તરીકે એનો ભોગ આપવા માટે ઉપાડી જવા મળેલા; અને એ માટે પોતાના સિપાઈઓને એને મારી કૂટી લઈ આવવા યોજેલા. પરંતુ શ્રીપાળની સામે એ ફાવ્યા નહિ, એટલે ધવલ હવે કોઈ દેવાંશી પુરુષ સમજી ભાઈબાપા કરતો આવ્યો અને વહાણ ચલાવી આપવા વિનવણી કરે છે. તો ત્યાં નરવીર શ્રીપાળકુમારે શું કર્યું ? એના પર ક્રોધ કર્યો ? ક્રોધથી શું એને તડકાવ્યો ખરો કે ‘જા જા હરામી ! શું મોઢું લઈને વિનંતિ કરવા આવ્યો છે ?’ ના, શ્રીપાળ સમજતા હતા કે પેલાએ મને અવગણવારૂપ બગાડ્યું એ ‘બહારની વસ્તુ અને મારા કાબૂ બહારની વસ્તુ બની. પરંતુ આ ગુસ્સો કરું તો મારું અંદરનું બગડે, ને ગુસ્સો ન કરતાં ક્ષમા કરવી એ મારા હાથની વસ્તુ છે. તેથી ક્ષમા રાખી વહાણ ચલાવી આપવા ઝટ ઉઠીને ચાલ્યા, અને એનાં વહાણ ચલાવી આપ્યા.

ક્ષમાનો અવસર જ ત્યાં કે જ્યાં સામો આપણું કશું બગાડે, વાંકુ કરે-બોલે. તો આવા અવસરની વસ્તુ ક્ષમા કમાવવાનું કોણ બુદ્ધિમાન ચૂકે ?

બસ, ક્રોધને અટકાવવા માટે આ એક વિચાર કે બહારનું બગડવા પર મારે મારા હાથે ક્રોધ કરી અંદરનું બગાડવું નથી.

(૨) **ક્રોધ અટકાવવા બીજો વિચાર એ, કે ક્રોધ કરવાથી સામો જો દબાઈ જાય એવો હોય તો ક્રોધ તો ન દેખાડે પણ એના દિલમાં આપણા પ્રત્યેનો સદ્ભાવ ધવાય છે, ત્યારે સામો જો દબાય એવો ન હોય તો એને બિચારાને ક્રોધ જાગ્રત થાય છે અગર વધે છે આમ બંને રીતે આપણા ક્રોધની ઉપર નુકશાન વધે છે. એક બહારનું બગડવા પર બીજું બહારનું બગાડવાનો મૂર્ખ ધંધો શા સારુ ? સામાને અસદ્ભાવ વધે એટલે આપણા પ્રત્યેનો પ્રેમ વફાદારી સેવાભાવ વગેરે ધવાવાના; અને જો સામાનો ક્રોધ વધે તો વળી કોઈ નવું નુકસાન કરશે. એટલે બહારનું એક બગડવા પર ક્રોધ કરીને બહારનું બીજું શા માટે બગાડવું ?**

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૩૬, તા. ૧૯-૬-૧૯૭૧

ક્રોધથી વધુ બગડવા પર ભરવાડ-ભરવાડણનું દેખાંત :-

ભરવાડ-ભરવાડણ ગાડીમાં ઘીની કુલડીઓ મૂકી શહેરમાં વેચવા ગયા. શહેર બહાર બજાર ભરાયેલો ત્યાં વેચવા ઊભા. એમાં ઘરાક આવતાં ભરવાડણ ગાડીમાં ઊભી રહીને નીચે ઊભેલા ભરવાડપતિને ઘીની કુલડી આપે છે; પરંતુ ગમે તે ગફલત થઈ તે ભરવાડના હાથમાં કુલડી પકડાય એ પહેલાં ભરવાડણના હાથમાંથી કુલડી છૂટી, તે પડી નીચે ધૂળમાં, ફૂટી ને ઘી ઢોળાઈ ગયું.

ભરવાડ તરત ગુસ્સે થઈ કહે છે, ‘અભાગણી ! ક્યા સગલાને જોવામાં પડી હતી તે મારા પકડ્યા વિના જ કુલડી છોડી દીધી ?’

ત્યારે ભરવાડણ ક્યાં દબાય એવી હતી ? ગુસ્સો કરી કહે છે, ‘રોયા ! મેં તો બરાબર આપી હતી, પણ તું કઈ સગલીને જોવામાં પડ્યો હતો તે કુલડી ન પકડતાં પાડી નીચે ?’

પેલો વળી કહે ‘કુલટા ! તું એવી એટલે હું એવો ?

બાઈ કહે, ‘બેસ બેસ નફટ ! તારાં ચરિત્ર હું જાણું છું. જાતે પરસ્ત્રીલંપટ થઈ મને કુલટા બનાવવા નીકળ્યો છે ?’

બસ, ચાલી જીભાજોડી. એમાં અંતે હવે ભરવાડ ઝાલ્યો રહે ? એણે પત્નીને હાથ પકડી નીચે તાણી, ને ધોલ ઠોકે છે. ત્યારે ભરવાડણ પણ મલાઈ ખાધેલી તે ઊતરે એવી નહોતી. એણે ય ધણીને સામે ઠોક્યું. ચાલી પરસ્પર મારામારી. છેવટે લોકોએ છોડાવ્યા. શાંત પાડ્યા. પરંતુ એ ઝગડામાં સાંજ પડી ગઈ બજાર ઊઠી ગયો; અને હવે ગાડી સંભાળવા જોવા જાય છે તો કુલડીઓ સાફ ! કારણ ? બે ય ઝગડવામાં પડેલા; તે કેટલુંક ઘી ચોટ્ટા ચોરી ગયા, કેટલુંક કૂતરા ચડીને ચાટી ગયા. બંને જણ કોને ફરિયાદ કરે ? વીલે મોઢે કમાઈ તો દૂર પણ માલ ગુમાવી ચાલ્યા ઘર તરફ.

બોલો, ગુસ્સામાં શું પામ્યા ? નુકશાન જ ને ? એક કુલડી ઘી ગયું, એ બહારનું એક બગડ્યું, એના પર ગુસ્સો કરીને બીજી કુલડીઓ ગુમાવી બીજું બહારનું કેટલું બગાડ્યું ?

હવે આવો જ બીજો પણ સુધારવાનો દાખલો જુઓ.

ભરવાડ-ભરવાડણ ઘી વેચવા ઊભા ત્યાં ગાડી ઉપરથી ભરવાડણે નીચે ઊભેલા ભરવાડના હાથમાં ઘીની કુલડી આપતાં ગમે તેની ગફલતે કુલડી નીચે પડી ફૂટી, ઘી ઢળી ગયું. તરત ભરવાડ ગુસ્સો કર્યા વગર પત્નીને કહે છે, ‘અરર !

આ કેવી મારી ગફલત થઈ કે મેં કુલડી બરાબર પકડી નહિ, ને કુલડી પડી ગઈ.’

ત્યારે ભરવાડણ કહે; ‘ના, ના તમારી નહિ, ભૂલ તો મારી થઈ કે મેં તમને બરાબર હાથમાં પકડાવ્યા વિના મૂકી દીધી. ખેર ! લો આ ખાલી કુલડામાં ઘીવાળી ધૂળ લઈ લો. ઘરે જઈને ગરમ પાણીમાં નાખી ઘી કાઢી લઈશું.’

પત્યું, પછી તો વિશેષ સાવધાન થઈ કુલડીઓની આપ-લે કરી બધું ઘી સારા ભાવે વેચી ખેમકુશળ ઘરે ખુશી થતા થતા પહોંચી ગયા.

બોલો, ગુસ્સો કરવા ન કરવામાં કેટલી ખોટ અને લાભ પામ્યા ? માટે ગુસ્સો અટકાવવા આ બીજો વિચાર કે એક બગડવા ઉપર ગુસ્સો કરીને બીજું બગડવાને નોતરું શા માટે આપવું ?

કોધને રોકવા ત્રીજો વિચાર આ, કે ‘સવ્વે જીવા કમ્મવસ ચઉદહરાજ ભમંત’ સર્વે જીવો કર્મ-પરવશ ચૌદ રાજલોકમાં ભટકે છે; તે કષાય અને દુષ્કૃત્યથી કર્મ ઊભા કરીને એ કર્મવશ સંસારમાં ભટકે છે. તો હું કોધ કરી એના કષાય-દુષ્કૃત્ય વધારું શા માટે, જેથી એ બિચારો વધુ કર્મ બાંધી વધુ ભટકે ? વળી સામો જે ભૂલ કરે છે એ કર્મવશ. એવા કોક મોહઅજ્ઞાનતાનાં કર્મનો માર્યો ભૂલે ત્યાં પોતાનાં કર્મનો માર તો ખાઈ રહ્યો છે, તેમજ એ અજુગતું આચરવાથી બિચારો ભાવી કર્મભાર ઊભો કરે છે, તો હવે મારે કોધ કરી એના પર વધુ જુલ્મ શા માટે કરવો ? પડતા પર પાટુ શા માટે મારવું ?

આ પણ એક ઉમદા વિચાર છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે જીવનો અનાદિનો સહજ-મળ જ્યારે સારી રીતે નષ્ટ થયો હોય ત્યારે એના દિલમાં કોમળતા આવે છે, અને દુઃખિત જીવો પર અત્યંત દયા પ્રગટે છે, તથા ગુણવાન ઉપરનો દ્વેષ ચાલ્યો જાય છે. એટલે જો આપણામાં દુઃખી પર કઠોરતા રહેતી હોય તો ઊભા રહેવું પડે, વિચારવું પડે કે તો પછી શું આપણામાંથી રાગાદિના સહજમળ ઓછો નથી થયો ? કોઈ આપણું નુકશાન કરે કે આપણને અપમાન-અવગણનાના કઠોર શબ્દ કહે, તો એ ભાવથી દુઃખી છે. એના પર દ્વેષ નહિ, પણ આ સહજ મળના નાશના હિસાબે દયા ઊભરાવી જોઈએ.

દયા તો ધર્મની માતા છે, ધર્મનું મૂળ છે. ધર્મનો પાયો છે. ‘કૃપાનદી મહાતીરે સર્વે ધર્માસ્તૃણાઙ્કુરા’ સમસ્ત ધર્મો દયાનદીના મોટા કાંઠા ઉપર ઊગનારા અને લીલાછમ રહી વધનારા ઘાસ-અંકુર જેવા છે. જો નદી વહેતી રહે તો તો ઘાસ-અંકુર ઊગે, તાજા રહે, ને વધે. પરંતુ જો એ સુકાઈ ગઈ, તો ઘાસ-અંકુર નવા ઊગે નહિ ને ઉગેલા એ સુકાઈ જાય. દયા અને ધર્મનું આવું છે. દિલમાં જો દયા વહેતી, તો બીજા ગુણો સુકૃતો ઝગમગતા રહે, અર્થાત્ ગુણરૂપે સુકૃતરૂપે

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કષાય રોકો : છૂટવાનો મોકો” (ભાગ-૪૩) ૨૭૭

સધાતા રહે. દયા જ જો ઊડી ગઈ તો એ બધા ઊડતા વાર નહિ, ગુણરૂપે દેખાવા છતાં ગુણ નહિ.

દયાનો વિચાર :-

બસ, સામા જીવની આ દયા ચિંતવી આપણા કોધ પર અંકુશ મૂકી દેવાય, કે ‘સામો જીવ બિચારો ભૂલ કરે છે એ કર્મનો માર ખાઈ રહ્યો છે, અને વળી ખોટું કામ, ખોટા બોલ વગેરેથી ભાવી કર્મભાર ઊભો કરી રહ્યો છે; માટે એ દયાપાત્ર છે. એના પર મારે દયા રાખવી જોઈએ, કોધ શા માટે કરવો ? કર્મથી પીડાતા ઉપર કોધનો ઘા શા સારુ ?’ અથવા સામા કોધી બનતા કે નુકશાન કરનારા જીવ પર આ ‘સવ્વે જીવા કમ્મવસ’નો વિચાર કરી આવે કે ‘બિચારો કર્મવશ છે, કર્મ એનું બગાડી રહ્યા છે. તો હવે મારે ગુસ્સો કરી એનું વધું કાં બગાડવું ? હું કોધ કરું એટલે સ્વાભાવિક છે કે એને દ્વેષ થાય, ગુસ્સો વધે, ખોટા વિકલ્પો અને ખરાબ વિચારોમાં ચડે, કર્મબંધણી કરે; આવું બધું થવામાં મારે શા માટે નિમિત્ત થવું ?’ આવો દયાનો ભાવ જાગે એટલે સહેજે પોતાના ગુસ્સા પર અંકુશ મૂકાય. પછી ત્યાં પોતે ગુસ્સો ન કરતાં ગમ પાય એમાં દેખીતી કોઈ ખોટ હોય તો ય એને મામૂલી ગણે.

જીવની નજર સામે બે ચીજ આવે છે, (૧) એક તો પોતે કશું નુકશાન કેમ વેઠે ? અને (૨) સામાની આડાઈ-ઉદ્ધતાઈ કેમ ચલાવી લેવાય ?

(૧) પરંતુ જો પોતાને કર્મસિદ્ધાંત પર અટલ વિશ્વાસ હોય તો મનમાં ખાસ જોરદાર બેઠેલું હોય કે મને ખોટું કે નુકશાન તો મારા કર્માનુસાર જ રહેવાનું. જો પુણ્યાઈ સાબૂત છે તો અહીં દેખીતી ખોટ બીજી જગ્યાએ ભરપાઈ થઈ ઉપરથી વધુ લાભ થવાનો. વ્યવહારું રીતે પણ જુઓ કે સામા પર ગુસ્સો ન કરતાં ગમ ખાધી, મૈત્રી સ્નેહ એવો ને એવો ઊભો રાખ્યો તો એના દિલમાં એવો એક સદ્ભાવ ઊભો થશે કે જતે દહાડે એને પોતાના ગુસ્સો પર પશ્ચાત્તાપ થઈ આપણા માટે ઊંચો અભિપ્રાય બાંધી બહાર આપણો યશ ગાશે. એમ બીજા આજુબાજુવાળા પણ આપણો યશ ગાશે. એમ બીજા આજુબાજુવાળા પણ આપણો સૌમ્ય સમભાવ જોઈ જોઈ આપણા પર વિશેષ સદ્ભાવ-બહુમાનવાળા બનશે. આમાં શાસ્ત્રે કહેલો ‘લોકપ્રિયતા’ ગુણ કેળવાશે.

(૨) ત્યારે નજર સામે આવતી બીજી વસ્તુ કે ‘સામાની આડાઈ ઉદ્ધતાઈ કેમ ચલાવી, લેવાય ?’ આમાં પણ પોતાનું ખરું તો ભૂલી જ જવાય છે. સામામાં અજુગતું ન જોઈએ, પણ શું ‘તારામાં કોધ-અભિમાન વગેરે અજુગતું જોઈએ ? ના, આ રીતનો પોતાનો વિચાર નહિ કરે. શું આ જીવન પોતાનું ખરાબ કરી

૨૭૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“કોધને રોકવાં વિચારણાઓ” (ભાગ-૪૩)

બીજાનો વિચાર કરવા મળ્યું છે ? ખરી રીતે પોતાના જીવનની આ વડાઈ સમજતા થશો કે ‘આ ઉચ્ચ માનવ-ભવ કોધાદિ ખરાબી ટાળી મૈત્રી-સ્નેહ-કરુણા-ગુણાનુરાગ વગેરે શુભ ભાવો કમાઈ લેવા માટે શ્રેષ્ઠકાળ છે,’ જો આવું સમજતા થશો તો મનને સહેજે આ રહ્યા કરશે કે

જગતની વચ્ચે રહેતા જુદી જુદી જાતના સંયોગો તો આવ્યા કરવાના; પણ તેથી કાંઈ મારે અશુભ ભાવ અટકાવી, શુભ ભાવ કેળવવા-કમાવવાનો આ કાળ ગુમાવવાનો નહિ. નહિતર પછી આના અભ્યાસનો અવસર ક્યારે ?

જો સામાની આડાઈ વગેરે સામે એટલે કે જો સંયોગો સામે જોયા કરો અને એ પ્રમાણે ગુસ્સો અભિમાન દ્વેષ ઈર્ષ્યા વગેરે કરતા રહો, તો તો પછી તમારે ક્ષમા સૌમ્યતા મૈત્રી વગેરે શુભ ભાવોનો અભ્યાસ ક્યારે કરવાનો ?

ત્યારે શું જીવનમાં આ જ એક કામ છે કે પ્રતિકૂળ સંયોગો સુધારતા રહેવું ? શું આપણા દિલના ભાવ સુધારવાનું કામ જ નથી ?

ભૂલશો નહિ, માનવબુદ્ધિ એ પશુબુદ્ધિ કરતાં વિશિષ્ટ બુદ્ધિ છે. એમ આર્ય તરીકેની બુદ્ધિ એ અનાર્ય કરતાં વિશિષ્ટ બુદ્ધિ છે. એ વિશિષ્ટતા શી ? આ જ, કે એનાથી પોતાના આત્મા પર દૃષ્ટિ રહે, આત્માનો વિચાર રહે, અને એનું એના ભાવોને સુધારતા રહેવા દ્વારા હિત કરવાનું વિચારી શકાય. વિચારો છો આ ?

દિવસના કે રાતના ક્યા ભાગમાં આ વિચાર રહે છે કે ‘મારે સંયોગોનો જ વિચાર કર્યા કરવાનો નહિ, તેમ માત્ર ખોખાનો વિચાર કર્યા કરવાનો નહિ, કિંતુ મારા આત્માનો અને એના ભાવોનો પણ વિચાર રાખવાનો. તો જ હું આર્ય માનવબુદ્ધિથી બુદ્ધિમાન. આ વિચાર ન હોય તો બુદ્ધિમાન નહિ પણ બુધ્ધુ, અથવા પશુબુદ્ધિ કે અનાર્ય બુદ્ધિવાળો.’ પોતાના આત્માનો વિચાર નહિ એ આસ્તિક ગણાય કે નાસ્તિક ? ‘આસ્તિક’ એટલે આત્માને માને પણ આત્માનો વિચાર ન રાખે, એમ ?

આસ્તિકને ક્યો વિચાર ? :-

અંદરમાં આ વિચારો કે ‘હું આત્માને માનું છું ખરો પણ

(૧) આત્માનો વિચાર રાખું છું ?

(૨) આત્માનું સુધારવા વિચાર છે ?

(૩) આત્માના ભાવો સુધારવા, અર્થાત્ શુભભાવોનો અભ્યાસ રાખ્યા કરવા કાળજી રાખું છું ?’

(૧) આત્માનો વિચાર હોય તો એકલા શરીરનાં અને આ જ જીવનના હિતના વિચારમાં ડૂબ્યા ન રહેવાય ? પૈસા-ટકા, પરિવાર, ખાનપાન મોજ-શોખ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદ્ધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો” (ભાગ-૪૩) ૨૭૯

વગેરેનું જ જોતા રહેવામાં આત્માનો વિચાર ક્યાં રહે છે ? એમ,

(૨) આત્માનું સુધારવાનો વિચાર હોય તો એ જોતા રહેવાય કે આત્માની પુણ્યાઈ તો અહીં ખૂટવા જશે, પણ પછી શું ? આત્માનું સુધારવું છે તો,

આત્માનું સુધારવામાં સહાયક પરમાત્મા અને સદ્ગુરુઓને કેટલું મળવા-કરવાનું ? અને દેહનું સુધારનાર કહેવાતા પત્ની-પુત્ર વગેરેને મળવા-કરવાનું અને એ બધા સાથે વાત વિચાર કરવાનું કેટલું ?

કેટલાક કહે છે ને કે ‘પ્રભુનાં દર્શનનું શું કામ છે ? દિલમાં ભગવાન છે તો બસ છે.’ અથવા ‘આપણે તો પ્રભુદર્શનથી ચાલે, પૂજાનું શું કામ છે’ ત્યારે કેટલાકને પૂજા પણ કેવી ? મંદિરના જ દૂધ-કેશરથી, અને તે પણ પાંચ મિનિટમાં પતી જાય એવી ! આવાઓને આ વિચાર ક્યાં છે કે ‘મારે જેવું ભૈરી-છોકરા, -સ્નેહી, સંબંધી, અને ઘરાક-વેપારી વગેરેને મળવા-કરવાનું અને વાતવિચાર કરવાનું હોય, એવું પરમાત્મા તથા સદ્ગુરુને મળવા કરવાનું કે એમની સાથે વાતવિચાર રાખવાનું કશું ન હોય ? કશું ન જોઈએ ? જો એ નહિ તો આસ્તિકતા શી ? આત્માનું સુધારવાની કાળજી ક્યાં ? આત્માનું સુધારનારા દેવગુરુ ઉપર ઊછળતા પ્રેમ ક્યાં ?

(૩) એમ, આત્માના ભાવ સુધારવા માટે વિચાર હોય તો એ માટે સમર્થ છે માનવબુદ્ધિ, માનવકાળ, એનો વિચાર જોઈએ. અહીં કેવી આ ઉત્તમ તક મળી છે એ વારંવાર વિચારતા રહેવું પડે. ભૂખ લાગી છે, ને ભોજન તૈયાર છે તો ખાઈ લેવાની તક સમજાય છે. બજાર અનુકૂળ છે અને કમાઈ લેવાની સામગ્રી છે, તો કમાઈ લેવાની તક સમજાય છે. બિમારી છે તો દવા કરી લેવાની તક લાગે છે. તો પછી માનવભવનો કાળ અને વિશિષ્ટ બુદ્ધિ મળી છે, તો કોધાદિ ખરાબીઓ ટાળવા અને મૈત્રી આદિ શુભભાવો કેળવવા તક મળી નથી ?

શું એ કરવાની ભૂખ જ નથી, ને રોટલા ખાઈ લેવાની જ ભૂખ છે તે, એની તક સમજાય, ને મૈત્રી આદિ કરી લેવાની તક જ ન સમજાય ?

તો શું કોધાદિ એ બિમારી નથી તે એ ટાળવા મૈત્રી આદિ દવા કરી લેવાની તક ન સમજાય, અને તાવ વગેરે બિમારી કાઢવાની અને એ માટે દવા કરી લેવાની તક સમજાય ?

તમે નાસ્તિક નથી, આસ્તિક છો, તો વિચારજો કે જીવનમાં આસ્તિકતાનું ક્યું ધોરણ ચાલી રહ્યું છે ? (૧) આસ્તિક તરીકે કઈ બાબત જીવનમાં ઝગમગે છે ? આત્માનો વિચાર ક્યા બોલ કે કઈ ચાલમાં રહે છે ? (૨) આત્માનું સુધારનારી પુણ્યાઈ વધારવાની ક્યાં ને ક્યારે ધગશ રહે છે ? (૩) આત્માની કોધાદિ ખરાબીઓ ટાળી મૈત્રી આદિ શુભ ભાવ કેળવવા દ્વારા આત્માના ભાવ

૨૮૦ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“કોધને રોકવાં વિચારણાઓ” (ભાગ-૪૩)

સુધારવા માટેની ભૂખ-તમન્ના-ચીવટ કેટલી ? આ બે વાત ખૂબ ધ્યાનમાં રાખો,

(૧) આત્માના ભાવો સુધારવા માટે માનવભવ જેવો ભવ નહિ,

(૨) જીવનના અંતે સાથે શું લઈ જવાનું ? બહારના પદાર્થો કે બહારમાં બતાવેલી હોંશિયારી નહિ, કિન્તુ અંતરમાં રમાડેલા ભાવ સાથે આવવાના છે.

અહીં જીવન દરમિયાન સારા નરસા જે ભાવ દિલમાં રમાડશો એ જ સાથે લઈ જવાના છે, એટલે જો અહીં અંતરમાં ગુસ્સો ધમધમાટ રોક વગેરે પોષ્યા કર્યા તો એ સાથે લાગવાના. જે બહારની વસ્તુ કે વડાઈ ખાતર એ મલિન ભાવ કર્યો ગયા, એ બાહ્ય વસ્તુઓ કે વડાઈ સાથે નહિ આવે. એ તો અહીં જ રહેશે.

માટે આ ચિંતા રાખો કે બીજા આડાઈ ઉદ્ધતાઈ કરે એ કેમ ચલાવી લેવાય એમ કરીને એના પર ગુસ્સો કરવા ગયા, તો કદાચ એની આડાઈ થોડી મટે પણ એ મિટાવવાની તમારી વડાઈ અહીં જ રહેશે અને કરેલા ગુસ્સાના મેલા ભાવ સાથે ચાલશે.

સામાની આડાઈ-ઉદ્ધતાઈ જોવા પહેલાં પોતાના આત્માના ભાવ ન બગાડવાનું ખાસ જુઓ વિચારો. એમાં સામા પર ગુસ્સો થતો અટકાવવા મૈત્રી-કરુણાભાવ જગાવો. એથી આપણા દિલમાં શુભભાવ પોષાય, અને સામા પર કરુણા રહેવાથી એ વધુ નુકશાનમાં નુકશાન ન થાઓ, એને કર્મનો વધુ માર ન પડે, એ વિચારો વધુ કષાયની ખરાબી વહોરો નહિ...’ વગેરે દયા વિચારવાથી ક્રોધ અટકાવી શકાય.

સામો જીવ બિચારો ભૂલ કરે છે એ કર્મનો માર ખાઈ રહ્યો છે, અને વળી ખોટું કામ, ખોટા બોલ વગેરેથી ભાવી કર્મભાર ઊભો કરી રહ્યો છે, માટે એ દયાપાત્ર છે. એના પર વળી મારે ક્રોધનો ઘા શો કરવો ?

(૪) ક્રોધ રોકવા માટે ચોથો વિચાર આ,- કે સામાએ મારું કશું બગાડ્યું એ તો બહારનું બગાડ્યું, પણ મારું આત્માનું અંદરનું તો કશું બગાડ્યું નથી, પછી મારે ક્રોધ શા સારું કરવો ? મારી પુણ્યાઈ, મારો ધર્મ, મારાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર, મારાં સત્તાગત કેવળજ્ઞાન અનંતસુખ-ઈત્યાદિમાંનું આણે કશું બગાડ્યું નથી. એ પુણ્યાઈ વગેરે તો હું બગાડું તો બગડે; હું સાવધાન સદ્વિચારવાન, તો બીજો કોઈ બગાડી શકે નહિ. આ જો મારે સલામત છે તો મારે ગુસ્સે થવાનું શું કામ છે ? આત્માને ખરું કિંમતી તો આ છે. બહારનું તો બધું ફાસફસિયું છે, કર્મને પરાધીન છે, કર્મને આધીન એ બહારની બાબતમાં મારી દરમિયાનગીરી ચાલે નહિ, મારી ધારી વર્તે નહિ, મારી ઈચ્છાનુસાર રહે નહિ કે જાય નહિ. એવી કર્મધીન બાબતને કર્મે ઊંઘી વાળી તો એના પર મારા ગુસ્સાનો શો અર્થ છે ? એવો ગુસ્સો કરવા કરતાં મારે આધીન ધર્મની હૂંફ જ માનું કે ‘ફિકર નહિ, મારો કિંમતી ધર્મ,

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કષાય રોકો: છૂટવાનો મોકો” (ભાગ-૪૩) ૨૮૧

મહાઅમૂલ્ય દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર-તીર્થ તો મારી પાસે છે જ.’

બોલો, ગુસ્સો સારો કે હૂંફ સારી ? બુદ્ધિમત્તા અને બહાદુરી શામાં ? ગુસ્સો કરી ધમધમવામાં કે હૂંફ રાખવામાં ? ગુસ્સાને સુખ માનનાર અક્કલવાન ? કે દુઃખ માનનાર અક્કલવાન ? ગુસ્સો કરવામાં દુઃખ માનવાનું થાય છે. કશી વાતનું દુઃખ માને છે માટે તો ગુસ્સો કરે છે. જો અંદરની ધર્મસંપત્તિ પર હૂંફ રાખે તો એ તો સુખ માન્યું. બુદ્ધિમત્તા શામાં ? બહાદુરી શામાં ? દુઃખ માની ગુસ્સાથી ધમધમવામાં ? કે હૂંફ સુખ માની શાંત રહેવામાં ?

સીતાજીને ગર્ભિણી અવસ્થામાં વગર ગુને લોકના ખોટા બોલ પર જંગલમાં ત્યજી દીધા; તો એમણે રામચંદ્રજી પર કે લોક પર જરાય ગુસ્સો ન કર્યો. એમણે તો જોયું કે આ જે બને છે, તે તો મારાં અશુભ કર્મના લીધે છે, એ નિર્ધારિત ઉદયવાળા એટલે પોતાનું ફળ આપે જ. એમાં મારું કાંઈ ચાલે નહિ કે હું એને અટકાવી દઉં. એ સ્વતંત્ર કામ કરે છે, ને એ જ આમાં જવાબદાર છે, પછી રામચંદ્રજી અને બીજા પર ગુસ્સાનું શું કામ ? આમ કરી ગુસ્સો રોક્યો, અને પોતાની પાસે હૃદયમાં રહેલ જૈનધર્મ દેવાધિદેવ વગેરે પર હૂંફ માની. તો મહાસતીએ ગુસ્સો ન કરતાં, દુઃખી ન થતાં, હૂંફ રાખવાનું કર્યું, આ બુદ્ધિમત્તાનું કામ કર્યું ? કે બુદ્ધિહીનતાનું ? બહાદુરીનું કામ ? કે કાયરતાનું ?

હૂંફની જે મઝા છે, એ ગુસ્સાની નથી. હૂંફમાં ચિત્ત શાંત સ્વસ્થ સ્ફુર્તિવાળું રહે છે. એની શરીર, ઉપર પણ સારી અસર પડે છે અને અવસરે સામા પર પણ સારી અસર પડે છે.

ગુસ્સામાં (૧) અંતરના ઉકળાટ સાથે બહારમાં હલકા શબ્દ અને વર્તાવ ચાલે છે; (૨) અંદરના ઉકળાટથી ચિત્તમાં અશાંતિ-અસ્વસ્થતા થાય છે, અને (૩) શરીર પર પણ ખરાબ અસર પડે છે તેમજ ગુસ્સાથી (૪) કુસંસ્કાર અને કર્મબંધ વધે,

ત્યારે હૂંફથી (૧) દેવ-ગુરુ-ધર્મની અનુમોદના અને ચિત્તમાં શાંતિ થાય, આ મહાન વિશેષતા છે.

હૂંફમાં મજા છે, ગુસ્સામાં નહિ. ગુસ્સો શા સારુ કરવો ?

વ્યવહારમાં જુઓ કે કોઈને ભાભી ક્યકચિયા મળી હોય, પરંતુ જો પત્ની સારી સેવાકારી આજ્ઞાકિત અને પ્રેમાળ મળી છે, તો એની હૂંફમાં ભાભીની ક્યકચ ઉપર હૈયું નથી બાળતો; જુએ છે કે મારે પત્ની મારું બધું સાચવનારી, મારો પડ્યો બોલ ઉઠાવનારી અને બધી વાતે મને શાંતિ આપનારી મળી છે એ મહાન સંપત્તિ છે. પછી ભાભીની ક્યકચ પર ગુસ્સો કરી કરીને શું બળવું ? ભાભી જોડે ક્યાં જિંદગીના બંધન લાખી આપ્યા છે ? આ જરાક હું પગભર થાઉં, પછી જુદો રહી શકું છું...’ આમ

૨૮૨ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ક્રોધને રોકવાં વિચારણાઓ” (ભાગ-૪૩)

મનને પત્નીની હૂંફ એ ભાભીની પ્રતિકૂળતા પર ગુસ્સો બળતરા અટકાવે છે.

બસ એ જ રીતે આપણે દેવાધિદેવ અને સદ્ગુરુની હૂંફ રાખીએ તો દુન્યવી પ્રતિકૂળ બાબત પર કે વ્યક્તિ પર ગુસ્સો અટકાવી શકીએ, બળતા રહેવાની કોઈ જરૂર નહિ. મનને મનાવી શકીએ, કે ‘આ દુન્યવી બાબતો સાથે ક્યાં મારે કાયમના બંધન છે ? ક્યાં જનમ-જનમનાં બંધન છે ? અને સાથે રહેવું છે ત્યાંસુધીમાં પણ દેવ-ગુરુ મને કેટલા ઊંચા પ્રેમ-વાત્સલ્ય, કેટલા ઊંચા તત્ત્વ, અને કેટલા ઊંચા પોતાના જીવનના આદર્શ ધીરતા-શાંતિ-સત્ત્વનાં દષ્ટાંત આપે છે ! તો મારે શી ફિક્કર છે ?’ આમ ચિત્તમાં દેવ-ગુરુ-ધર્મની હૂંફ રાખવામાં બહારના વાંકા પર ગુસ્સો-ઉકળાટ-બળતરા કરવાની જરૂર નહિ.

અસલમાં ગુસ્સો-ઉકળાટ-બળતરા એ બધું જ છે તો ચિત્તનું ને ? ત્યારે ધર્મની હૂંફ પણ ચિત્તમાં જ રાખવાની છે. એટલે ? આ બધું ચિત્તમાં જ Adjustment ગોઠવણ છે. એ તો આપણે ધારી કરી શકીએ છીએ, આપણને લાભકારી બને એવી મનમાની કરી શકીએ છીએ. ગુસ્સો ઘાલવામાં કશો લાભ નથી, અંતે ય પસ્તાવાનું છે. તો બહેતર છે કે અંદરની સંપત્તિરૂપ દેવ-ગુરુ-નવકારમંત્ર, ક્ષમા-મૈત્રીભાવ વગેરેની જ હૂંફ ન રાખીએ ? એ સંપત્તિ કોઈ બગાડી શકતું નથી. એ તો આપણે બગાડીએ તો બગડે. આમ વિચારી ગુસ્સો રોકાય. જંગલમાં તરછોડાયેલા સીતાજીએ આ હૂંફ ઉપર જ રામ ઉપર, લોક પર કે સંયોગો પર ગુસ્સો ઉકળાટ બળતરા અટકાવ્યા હશે ને ?

(પ) ગુસ્સો રોકવા પાંચમી વિચારણા આ, કે અગર મને મહાવીર પ્રભુ સ્વામી મળ્યા એમાં જો મારો મહાન ભાગ્યોદય સમજું છું, ગૌરવ સમજું છું, તો આ વાતવાતમાં ગુસ્સો કરવામાં પ્રભુનું આલંબન મળેલું ફોક કરાય છે, ને મારાં મહાવીર પ્રભુ પ્રત્યેના સેવકપણાને લાંછન લાગે છે.

સ્વયં અગાધ ક્ષમાધારી અને બીજાને અગાધ ક્ષમાનો ઉપદેશ આપનાર શ્રી મહાવીર પરમાત્માને સ્વામી તરીકે ધરવા, એમના સેવક કહેવરાવવું અને ગુસ્સો કરવો ક્ષમા ન રાખવી એ તો સેવકપણાને કલંક છે. માટે શા સારુ કલંક લગાડું ? ઘેર ગયો એ ગુસ્સો; મારે ન જોઈએ. મારે ક્ષમા જ ખપે. મહાવીરપ્રભુનું આલંબન છતાં જો ક્ષમા નહિ રાખી શકું, તો જ્યાં એ આલંબન નહિ મળે ત્યાં શી રીતે ક્ષમા રાખી શકીશ ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૩૭, તા. ૨૬-૬-૧૯૭૧

મેતારજ મુનિએ આ વિચાર્યું કે ‘મોટા ગજસુકુમાળ, સાધુ સુકોશલ, અંધકસૂરિના શિષ્ય વગેરેએ ભયંકર ઉપસર્ગમાં કેવી રીતે ક્ષમા રાખી ? તો મારે પણ એ જ માર્ગ હો.’ આમ પૂર્વ મહર્ષિઓનાં આલંબને મરણાંત પીડામાં પીડાદાયી સોની પર ગુસ્સો ન કર્યો, હૈયે ક્ષમાનો ધોધ વહેવરાવ્યો. એમ આપણે મહાવીરપ્રભુના આલંબને અને સેવકપણાને નિષ્કલંક રાખવાના નિર્ણયે ગુસ્સો અટકાવી ક્ષમા મૈત્રીભાવ રાખી શકીએ.

(દ) કોધને રોકવા એક વિચાર આ કે જો હું ગુસ્સો કરું તો મને થયેલ અતિ દુર્લભ જિનવચનની પ્રાપ્તિ એળે જાય.’

ક્ષમા-મૈત્રીભાવ કેમ ગુમાવીએ છીએ ? કોઈ દુન્યવી ધન-માલ શરીર સુખાકારિતા કે સ્વમાનને ધક્કો લાગે છે માટે ને ? ત્યાં એ જોવા જેવું છે કે આપણને બંને ચીજ મળી છે, એક બાજુ એ ધન-માલ વગેરે અને બીજી બાજુ પ્રભુનું આલંબન, પ્રભુ પ્રત્યેનું સેવકપણું તથા શ્રી જિનશાસન. હવે એ વિચારો કે બંનેમાં કિંમતી શું ?

શું ધનમાલ-સુખસન્માન કિંમતી ? કે જિનશાસન અને જિન પ્રત્યેનું સેવકપણું કિંમતી ? વધુ કિંમતી શું ? કોને એળે જવા દેવાય ?

જો જિનશાસન અને જિનનાથને કિંમતી સમજતા હોઈએ તો ઓછા કિંમતી ધનમાલ વગેરે ખાતર મહાકિંમતી જિનશાસન અને જિનસેવકભાવ મળ્યાને એળે ન જવા દઈએ. મનને થાય કે ગુસ્સો કરવા જઉં તો શાસનની મહા મોંઘેરી પ્રાપ્તિ એળે જાય, જિન પ્રત્યેનું સેવકપણું લાજે, એળે જાય. કહો તો ખરા કે

‘જિનશાસન કેમ મળ્યું છે ?’ આ વિચારો છો ખરા ?

આ બહુ મોટો સવાલ છે, વારંવાર વિચારવા જેવો એ વિચાર હોય તો માત્ર ગુસ્સો જ શું, જીવનમાંની અનેકાનેક બદીઓને હોંશે હોંશે યા યથેચ્છપણે પોષવાનું અટકી જાય; કેમકે દરેક બદીને પોષવા જતાં પહેલાં આ જોવાનું થાય કે આ બદી રોકવા માટે અને એના પ્રતિપક્ષી ગુણને લાવવા માટે તો મહામોઘેરું જિનશાસન મળ્યું છે. શું મારે એને એળે જવા દેવું છે ? દા.ત. ગુસ્સો તરવરી આવવાના પ્રસંગે યાદ આવે કે ગુસ્સો રોકવા અને ક્ષમા કેળવવા માટે તો જિનશાસન મળ્યું છે. તો એ મળ્યે છતે શા સારું ગુસ્સો કરું ? જિનશાસન નહિ મળ્યું હોય ત્યારે તો તું ક્યાંથી એ કરવાનો હતો ? અહીં શાસન મળી ગયું છે તો એ જ કરી લે.

અગ્નિશર્મા લાખો પૂર્વના કાળનો માસખમણી, પણ એને અંતે કસોટી આવી

પડતાં કેમ ભયાનક ગુસ્સો થયો ? કહો, એને બિચારાને જિનશાસન નહોતું મળ્યું. જો શાસન મળ્યું હોત તો તો ગુસ્સો રોકવાની શાસને બતાવેલ અનેકાનેક ચાવીઓ કામે લગાડી દેત, મેતારજમુનિની જેમ શાસનમાં થઈ ગયેલ અનેક ક્ષમાશીલ મહાપુરુષોને યાદ કરત, અને શાસનપ્રાપ્તિને કિંમતી ગણી એને નિષ્ફળ ન જવા દેત, એળે ન જવા દેત. એના મનને એમ થાત કે,-

અગ્નિશર્માએ શું વિચારવું જોઈતું હતું ? :-

રાજા ગુણસેને મારા ત્રણે માસખમણોના પારણાં ચૂકાવ્યા એમાં તો પારણાથી મળનારી થોડી શરીર-સુખાકારિતા ન મળી એટલું જ. પરંતુ હવે જો ગુસ્સો કરું તો જિનશાસનની પ્રાપ્તિનું ફળ ચાલ્યું જાય. શાસન ક્ષમા કેળવવા માટે મળ્યું છે; અવસરે આવી પડતા કોધના પ્રસંગે કોધને દાબવા માટે મળ્યું છે. એવો ધન્ય અવસર ન હોય ત્યારે તો કોણ કોધ કરે છે ? ત્યાં એને શું દાબવાનો હોય ? પ્રસંગે કોધ ઊઠે છે ત્યાં એને દબાવવાની ઊઠતો જ રોકવાની જરૂર છે. જિનશાસન ઊઠતા કોધને રોકવાનું અને ઊઠી પડેલા કોધને નિષ્ફળ કરવાનું ફરમાવે છે. મને શાસન આ માટે જ મળ્યું છે. મહાપુરુષોએ આ જ કર્યું હતું એમ શાસન બતાવે છે. જિનવચનો કોધના ભયંકર અનર્થ સમજાવી એ ન કરવાનું કહે છે. તો શું એવા મહામૂલ્યવંતા જિનવચનોને જિનશાસન મળ્યાને એળે જવા દઉં ? કિંમતી જિનવચન છે, જિનવચનનો અર્ક ક્ષમા કિંમતી છે, પણ આહારથી થતી શરીરસુખાકારિતા નહિ. તો તુચ્છ સુખાકારિતાને આગળ કરી મહાકિંમતી જિનવચનપ્રાપ્તિને એળે કેમ જવા દઉં ? ક્ષમાને કેમ જતી કરું ?

અગ્નિશર્મા જો જિનશાસન-જિનવચનો પામ્યો હોત તો આવો કોઈ વિચાર કરી શકત. તો પૂછો,-

પ્ર.- તો શું જે અંતે તાપસધર્મ મળ્યો હતો, એ આ ન શિખવાડી શકે ?

ઉ.- તાપસધર્મ શું શિખવાડે એ જ્યારે એ તાપસ બન્યો ત્યારે કુળપતિએ એને જે સમજાવ્યું એના પરથી સમજી શકાય છે. કુળપતિએ એને કહેલું ‘જો ભાઈ ! આ જે તું રાજકુમાર તરફથી પરાભવ પામ્યો એ તેં પૂર્વે તપ નહિ કરેલ તેથી પામ્યો. અહીં પાછો જો તપ નહિ કરે તો આગળ પર પણ પરાભવ સિવાય બીજું શું મળશે ? માટે તપ કર એ જ આ પરાભવનો પ્રતિકાર છે’

તાપસધર્મ આ બતાવ્યું, અને તે તપમાં લાગી ગયો ઘોર તપ કર્યો. એટલા તપને અંતે પાછી એને એ જ ગુણસેન તરફથી મશ્કરી થતી લાગી એટલે લક્ષ પરાભવ ટાળવાનું હોવાથી હવે ધીરજ ખૂટીને કોધમાં ધમધમી ઊઠ્યો. ત્યારે કુળપતિના બદલે જૈન ગુરુ મળ્યા હોત તો એને આ બતાવત કે,-

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો” (ભાગ-૪૩) ૨૮૫

કોણ જાલિમ પરાભવ કરી રહ્યું છે ? :-

‘જો ભાઈ ! તું આ ગુણસેન તરફથી પરાભવ-મશ્કરીથી મુંઝાયો, પરંતુ એ જો કે ખરેખર જાલિમ પરાભવ કોણ કરી રહ્યું છે. એના કરતાં અતિ મોટી મશ્કરી પરાભવ તો આપણા પર કર્મસત્તા કરી રહી છે, મોહના સુભટો કરી રહ્યા છે. એના તરફ કાં નથી જોતો ? ગમે તેવા ઊંચા દેવ અને ઈંદ્રના અવતાર આપીને પણ કર્મસત્તા જીવને એમાંથી ભ્રષ્ટ કરી દે છે; અહીં પણ યુવાની છીનવી લઈ ઘરડા-બુઢા બનાવે છે; અકાળે કંઈ વિટંબણા-આપત્તિ-અકસ્માત્ ઊભા કરી દે છે; આ કર્મસત્તાનો ઓછો પરાભવ છે ? એમ સારો આર્યદેશ આર્યકુળ આર્યધર્મ મળ્યા છતાં મોહના સુભટો એને લજવે એવો મલિન કામ-ક્રોધાદિની લાગણીઓ અને કુકૃત્યો કરાવે છે; તો એવા મોહ તરફથી આ જીવનો ઓછો પરાભવ છે ? નાનું અપમાન છે ?

બહારનું અપમાન સાલે છે, પણ આ કર્મસત્તા અને મોહનું અપમાન સાલે છે ખરું ?

રાજકુમાર મશ્કરી કરતો હતો એ પણ ખરી રીતે તો તારાં પૂર્વ કર્મને લીધે જ. પૂર્વ કર્મ જ તારી મશ્કરી પરાભવ કરવા રાજકુમારને ઓઠું બનાવી ગયા. એમ તને જે એ ગુણસેન પર ઉદ્દેગ થયો, એ પણ મોહે તારો પરાભવ કરી તને સમતાને બદલે ઉદ્દેગ કરાવ્યો. એટલે સમજ કે મૂળમાં કર્મ અને મોહ જ આપણો ભારે પરાભવ મશ્કરી કરે છે.

માટે જો તને પરાભવ ખટકતો હોય તો તો આ કર્મસત્તા અને મોહના પરાભવને જ ખરો પરાભવ માની એનો જ ખટકારો રાખ, અને એને સમૂળગા તોડી નાખી એવા મોક્ષમાં પહોંચી જા કે જ્યાં કોઈનોય પરાભવ નહિ રહે, કદી ય ઊભો નહિ થાય. બાકી કામચલાઉ આવી રાજકુમાર વગેરે તરફની મશ્કરી કદાચ અટકાવી તો પણ એથી કાયમી નિરાંત નહિ રહે; કેમકે એ સિવાય પરાભવ-મશ્કરી-કચરામણ કરનારાં બીજાં તત્ત્વ જગતમાં પાર વિનાનાં છે.”

આરાધના કરતાં શો ખ્યાલ રાખવાનો ? :-

જૈનગુરુ આમ મૂળ કર્મ અને મોહ ઉપર દૃષ્ટિ લઈ જાત, તેથી જે એ દૃષ્ટિ જાગતી રહીને સમ્યક્ચારિત્ર લઈ તપની આરાધના થાત તથા એ આરાધના કરતાં કરતાં વારે વારે જોયા કરત કે મારે કર્મ અને મોહના પરાભવ જે મોટા છે, માટે એને તોડતો ચાલું.’ એમાં કદાચ કોઈ તરફના પરાભવનો પ્રસંગ આવે તો ય પેલી મૂળ દૃષ્ટિ કર્મ અને મોહને તોડવા ઉપરની જાગતી ને જાગતી હોવાથી સામી વ્યક્તિ ઉપર રોફ-રોષનો મોહ પોષવાનું નહિ કરે. આમ મૂળદૃષ્ટિ જાગ્રત હોઈને

૨૮૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“આરાધના કરતાં શો ખ્યાલ રાખવાનો ?” (ભાગ-૪૩)

એને બચાવી લેત. અગ્નિશર્માને કુળપતિએ તાપસધર્મ આપ્યો એમાં એને આ દૃષ્ટિ નહિ મળતાં એટલું જ મળ્યું કે ‘તપ કરે એને બહારનો પરાભવ ન મળે.’ તેથી એ આગળ શી રીતે કસોટીએ પાર ઊતરે ? અહીં પ્રશ્ન થાય કે,

નાગકેતુને કેમ ફરક ? કેમ અંતે સમાધિ ? :-

પ્ર.- એમ તો નાગકેતુને પૂર્વભવમાં ખેડૂતનો પુત્ર હતો ત્યારે સાવકી માતાના પરાભવમાં શ્રાવકમિત્રે આ જ દૃષ્ટિ આપી હતી ને કે તે પૂર્વ ભવે તપ નથી કર્યો માટે આ પરાભવ પામી રહ્યો છે ? તો પછી એ નાગકેતુ થઈ કેમ તરી ગયા ?

ઉ.- શ્રાવકમિત્રે એને એટલું જ થોડું સમજાવ્યું હશે ? શ્રાવક છે ને ? એટલે ખાસ તો કર્મની વિટંબણા સમજાવી હશે; એટલે તો જ્યારે એ ખેડૂતપુત્રને અંતે ઝૂંપડીમાં ઊંઘતા બળી મરવાનું આવ્યું ત્યારે એ સમજાવેલી કર્મવિટંબણાને નજર સામે લાવી હશે. એટલે એ આર્ત-રૌદ્રધ્યાનમાં ન પડતાં સમાધિ રાખી શક્યો, જેના પ્રતાપે સારા જૈન કુળમાં જન્મવા પામ્યો કે જ્યાં એને જન્મતાં અહમ કરવાની વાતો સાંભળવા મળી, પૂર્વભવનું સ્મરણ મળ્યું, અહમ ઝુકાવ્યો અને એમાં મરણાંત જેવું કષ્ટ કસોટી આવી છતાં એ ડગ્યો નહિ, એને મરેલો જાણી માબાપને આઘાત લાગવાથી તરત એમનું મૃત્યું થયું. પછી તો માબાપ વિના હવે એને જૈનધર્મના સંસ્કાર કોણ આપે ? ત્યારે અનુમાન થાય કે જે પૂર્વભવનું સ્મરણ થયું એમાં શ્રાવકમિત્રની શ્રાવકપણાની ચર્ચા જોવા મળતી હશે એ યાદ આવી ગઈ હોય, તેમજ જૈનશાસનની શૈલીની તપ કરવાની એની શિખામણ સ્મરણમાં આવી ગઈ હોય, એ મૂળ પાયા પર કાકા-મામા-ફઈ-માશી જે એને ઉછેરનાર મળ્યા હશે એમના ઘડતરે પેલા સંસ્કારો વિકસી ઊઠ્યા, અને નાગકેતુ મહાન ઈંદ્રિય-સંયમી અને ચિત્તોપશમભાવને ધરનારા શ્રાવક બન્યા.

શાસ્ત્રના પ્રસંગો પર આગળ-પાછળનું વિચારીએ તો રહસ્ય જડે. ખાલી, એકાદ વાક્યનો શબ્દાર્થ પકડી ઊભા રહીએ એમાં પરમાર્થ તાત્પર્ય ન મળે.

આ પ્રસંગમાં આ પણ મનમાં અંકિત કરી રાખવા જેવું છે કે અહીંની આપત્તિઓ-કષ્ટ-વિટંબણામાં બીજા ત્રીજા ફાંફા મારવા કરતાં ત્યાગ અને તપસ્યામાં લાગી જવા જેવું છે. આ તો નિર્ધારિત વાત સમજી રાખો કે પૂર્વ ભવે તેવા ત્યાગ તપ નથી કર્યા એટલે જ ખાઉં-ખાઉં, ગોળ ખાઉં, સાકર ખાઉં, દૂધ પીઉં, ઘી ખાઉં, ચાર કલાક પછી ખાઉં, બપોરે ખાઉં, સાંજે ખાઉં, રાતે ખાઉં...આ લગનમાં જે પાપ કર્મ ઊભા કર્યા, એણે અહીં વિટંબણાઓ અને કષ્ટમાં મૂક્યા. હવે અહીં પણ એ જ ખાઉં-ખાઉંની લગન ચાલુ, બલ્કે પુણ્યે સારું મનગમતું મળવાનું કરી આપ્યું છે ને ? એટલે ખાઉં-ખાઉંની લગની વિશેષ જોરવાળી વિશેષ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો” (ભાગ-૪૩) ૨૮૭

સ્વાદિલાપણાવાળી ચાલુ અને ત્યાગ-તપનું દેવાળું. પછી આગળ પર દશા કેવી ? અહીં કરતાં ય કારમી વિટંબણાઓભરી જ ને ?

વિચાર તો આ કરવા જેવો છે કે જિનશાસન શા માટે મળ્યું છે ? ખાઉં-ખાઉં ચાલુ રાખવા ? કે તપ કરવા ? સ્વાદ ચાલુ રાખવા ? ત્યાગવૃત્તિ કેળવવા ? જો તપ અને ત્યાગ નહિ આચરતા રહેવાય, તો જિન-શાસનની પ્રાપ્તિ એળે નહિ જાય ?

કિંમતી શું ? જિનવચન ? કે ભોજન અને રસો ? કોના રાગમાં કોને જતું કરવાનું ?

જિનવચનના રાગમાં ભોજન અને રસો જતા કરવાના ? કે ભોજન અને રસોના રાગમાં જિનવચનને જતા કરવાના ?

વ્યવહારમાં ત્યાગના દાખલા :-

પત્નીને પતિ પર જો ગાઢ રાગ હોય છે તો પતિને એવી બિમારી-અકસ્માતમાં યા મૃત્યુ પર એને ભોજન નથી ભાવતા, રસ નથી ગમતા. પતિ ત્યાગમાં ચડે તો એ પણ ત્યાગમાં ચડે છે. એમ માણસને જો પૈસા પર રાગ છે તો પરદેશ જઈ લોજ-વીશીમાં રોજ સાદાં ભોજનથી ચલાવે છે, ને ધંધા-નોકરીમાં લાગ્યો રહે છે. ડાક્ટર વૈદ જો મનાઈ કરે છે કે અમુક અમુક ચીજ નહિ ખાતા, બહુ વાર ન ખાતા, તો આરોગ્યના રાગમાં માણસ એ વધાવી લઈ ત્યાગ કરે છે.

તો પછી આપણા ભગવાન જો ત્યાગ અને તપ કરવાનું કહી ગયા છે, તો શું આપણે એમનાં વચનના રાગ પર ભોજન અને રસોના ત્યાગ ન કરી શકીએ ? ન કરવો જોઈએ ? જિનવચન કહે છે ‘કોધ ભૂંડો, કોધ ન કરાય,’ તો શું એવા જિનવચન પરના રાગને લઈને એ ન છોડી શકીએ ? ન છોડવો જોઈએ ?

કોધ શાની ખાતર કરીએ છીએ ? કોઈ ધનમાલ યા શરીર-સુખાકારિતા કે સ્વમાન હણાયું લાગ્યું એના પર જ ગુસ્સો ઊઠી આવે છે ને ? તો એ વિચારો કે કિંમતી શું ? જિનવચન કિંમતી ? કે આ ધનમાલ વગેરે કિંમતી ? કોને બહુ સાચવવા જેવા ? જિનવચનને કે માટીના માલને ?

ખૂબી તો પાછી એ છે કે ગુસ્સો કરવા છતાં ય માટીના માલની નુકશાની ભરપાઈ તો થતી નથી, છતાં મૂર્ખ-મૂઢ જીવને, જિનવચન-પાલન જે સાચવી શકાય એમ છે, એને જતું કરીને ય ગુસ્સો કરવા જોઈએ છે ! માટીના માલની નુકશાની પાછી ન વળવાની હોય તો પણ મહાકિંમતી જિનવચનની થયેલી પ્રાપ્તિ એળે કાઢવા જોઈએ છે. ત્યારે ગુસ્સામાંથી શું કમાયો ? તુચ્છ મનનો એક તુચ્છ

૨૮૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“આરાધના કરતાં શો ખ્યાલ રાખવાનો?” (ભાગ-૪૩)

સંતોષ કે 'મેં સામાને બરાબર ખખડાવી નાખ્યો. ફરીથી એ આવી નુકશાની ન કરે' આ જ લાભ દેખ્યો ને ? કોને ખબર છે કે ફરીથી એવી નુકશાની નહિ થાય ? ત્યારે,

સામાને એમ ખખડાવી નાખવાથી

(૧) એના હૃદયમાં આની પ્રત્યે કાંઈક પણ અભાવ વિરોધ અરુચિ ઊભી થવાની એ નક્કર ગેરલાભ થવાનો;

(૨) કષાયના સંસ્કાર દૃઢ થવાના.

(૩) જિનવચનપાલનની ઊભી થયેલી તક વેડફી.

(૪) આમ પોષેલી ગુસ્સાની ટેવ આગળ ઉપર ફરીથી ગુસ્સાની સુલભતા કરી આપવાની;

(૫) જિનવચનને અવગણવાની ધિદ્વાઈ ઊભી થવાથી બીજા પ્રસંગોમાં જિનવચનને અવગણવાની એની બેપરવાઈ કરવાની ટેવ ઊભી કરશે...કેટલા નુકશાન ?

વિચાર તો આ જોઈએ કે 'અહો ! ઉપશમત્વાવ સમતાત્વાવ કેળવવાનું કહેનાર આ જિનવચન મને મળવાં અતિદુર્લભ, તે મને જો અહીં મળી ગયાં છે તો એની આરાધના કાં ન કરું ? કાં હું જિનવચન પ્રાપ્તિને સફળ ન કરું ? એવા તકલીફના અવસરે જ રોફ-રોષ-રીસ જ કરવાનું અને એવા મનમાન્યું બનવાના અવસર પર જ રાગ-હરખ-મદથી ફુલાઈ ન જવાનું સુલભ ગણાય, હાથમાં આવ્યું ગણાય. તે સિવાય તો રોષ શો કે રાગ શો ? ઈષ્ટ-અનિષ્ટના પ્રસંગે જ એ અટકાવવાનો અવસર ગણાય; અટકાવીને જિનવચનની પ્રાપ્તિ સફળ કરાય; નહિતર રોષ રીસ કે રાગ-મદ કરવામાં તો જિનવચનની પ્રાપ્તિ એળે જાય.' આ વિચારથી ગુસ્સો વગેરે દબાવી શકાય.

(૭) કોધને દાબવા બીજો એક વિચાર આ, કે 'જો હું ગુસ્સો કરું તો આજ સુધી કેળવેલી મારી ધર્મસમજ ધવાય.'

આ પણ એક નક્કર હકીકત છે કે જો આપણે વાતવાતમાં ગુસ્સો કરીએ છીએ તો એમાં આપણી ધર્મસમજ અખંડ નથી રહેતી. 'આપણે ધર્મ સમજ્યા' એનો અર્થ શો ? જે માણસો ધર્મ નથી પામ્યા, યા ધર્મને માનતા નથી, અગર માને છે તો ધર્મને સમજતા નથી, એ ય ગુસ્સો રોષ, રોફ, રીસ મદ-ગુમાન-લોભ, માયા-છળ-કપટ વગેરે કરે છે, ખાનપાન-માનસન્માનના લાલચુ બને છે, તો આપણે ય ધર્મ સમજવાનો દાવો રાખ્યા પછી એવા રોષ વગેરે કરવાનું કે લાલચુડા બનવાનું કરીએ, તો આપણી ધર્મસમજે શું અસર દેખાડી ?

શુ સમજની અસર ન હોય ? છોકરો ગણિત ભણ્યો, હવે જો એ માલની ખરીદીમાં ખોટો હિસાબ ગણી ઠગાય, તો કહો છો ને કે 'બુડથલ ! તું ગણિત શું ભણ્યો ? શું સમજ્યો ?' છોકરીને રસોઈની સમજ આવી ગયા પછી જો એ દાળમાં મૂઠો ભરીને મીઠું લૂણ નાખી દાળને ખારી કરી નાખે તો મા એને કહે ને કે 'મૂર્ખા ! આ તે શું કર્યું ? ક્યાં ગઈ તારી આવડત ?' બસ, એ જ રીતે આપણે જો ધર્મ સમજ્યા છીએ તો શાંત-ઉદાર-પવિત્ર મનના બનવાને બદલે ક્રોધિલા-કૃપણ-લબાડ બનીએ તો કહેવાય ને કે 'આપણે ધર્મસમજ ક્યાં રાખી ?' આપણને કોણ કહે કે 'બુડથલ ! તું ધર્મ શું સમજ્યો ?' તાત્પર્ય, 'ગુસ્સો કરવામાં ધર્મની સમજદારી ધવાય છે, ખંડિત થાય છે' આ વિચારથી પણ ગુસ્સો કરતા અટકાય.

જુઓ પૂર્વ પુરુષોએ ધર્મસમજને અવસરે અવસરે કેવી અખંડિત રાખી આવા તુચ્છ ગુસ્સા અભિમાન વગેરે જતા કર્યા છે. રાજા ચંડપ્રદ્યોતે રાજા શતાનિકને હરાવી કિલ્લો ભાંગી એની રૂપવતી રાણી મૃગાવતીને કબજે કરવા ધાર્યું. રાણીને શીલની ભારે ચીવટ, તે આવા કપરા સંયોગમાં કાળવિલંબનો ઉપાય યોજ્યો.

રાણી ચંડપ્રદ્યોતને કહે 'તમે જાણો છો કે પતિ મર્યાનું મને કેટલું દુઃખ હોય ? થોડી ધીરજ ધરો, ને એક કામ કરો, નગરીનો કિલ્લો સમરાવી આપો. લંપટ ચંડપ્રદ્યોત સમજ્યો કે 'હવે તો આ રાણી મારી જ થઈ જવાની છે. તો એને પહેલાં સારી ખુશ કરી દઉં;' તે એણે પોતાની રાજધાની ઉજ્જેનીથી ઠેઠ પૂર્વ દેશની આ નગરી સુધી લશ્કરના માણસોને હારબંધ ઊભા રખાવી તાબડતોબ હાથોહાથ ઈંટો મંગાવીને કિલ્લો સમરાવી આપ્યો.

હવે રાણી કિલ્લો બંધ કરીને અંદર બેસી ગઈ, રાહ જુએ છે કે 'કોઈ બચાવનારું તત્ત્વ આવે;' ત્યાં રાજા શું કરે ? જો એ જ લશ્કર પાસે કિલ્લો તોડાવવા જાય, તો નાદાનમાં ઠરે, અને જોખમ પણ ખરું. મજબૂત કરાયેલ કિલ્લા પરથી તોપોના ગોળા ગબડે. ચંડપ્રદ્યોતને ગુસ્સો ચડે છે, બેઠો છે. એમાં ભગવાન શ્રી મહાવીરપ્રભુ પધાર્યા. દેવોએ સમવસરણ માંડ્યું, ને રાણી હવે નિર્ભીકપણે પ્રભુનું નામ લઈને પ્રભુ પાસે જવા બહાર નીકળી. ચંડપ્રદ્યોત બહાર છાવણી નાખીને પડ્યો છે, પણ રાણી ગભરાઈ નહિ. 'દેવોનાં આગમન છે, પ્રભુનું સાંનિધ્ય છે, ધર્મપસાયે સૌ સારાં વાનાં,' એમ કરી રાણી પહોંચી સમવસરણે.

ચંડપ્રદ્યોતને ગુસ્સો છે, કે 'આ રાણીએ કિલ્લો સમરાવરાવી મને ઠગ્યો ?' એ પણ સમવસરણમાં આવ્યો. ત્યાં પ્રભુની થોડી દેશના સાંભળી રાણી ઊભી થઈ, ને ત્યાંજ બેઠેલા રાજા ચંડપ્રદ્યોતને કહે છે, 'જો આપની આજ્ઞા હોય તો મારી ઈચ્છા પ્રભુ પાસે ચારિત્ર લેવાની છે. તો આજ્ઞા આપવા કૃપા કરો.'

બોલો, હવે અહીં ચંડપ્રદ્યોત શું કરે ? એનામાં કામ અને ક્રોધ બંને હતા, પરંતુ પ્રભુના સાંનિધ્યમાં અને પ્રભુની દેશના સાંભળીને તેમજ રાણીના વિવેકથી એણે જોયું કે ‘જો હું ના પાડું તો મારી ધર્મસમજ ધવાય, હું પ્રભુનો સેવક શાનો ? જો આ બાઈ પ્રભુના ચરણે જવા માગે છે ને હું એને રોકું તો મારામાં પ્રભુનું સેવકપણું શાનું ? હું ધર્મ શું સમજ્યો ? એમાં મારી ધર્મસમજ ધવાય,’ બસ તરત એણે મંજૂરી આપી દીધી અને રાણીએ ત્યાં ચારિત્ર લીધું, સંસારત્યાગ કર્યો.

‘રખે મારી ધર્મસમજ ધવાય !’ એ વિચારે ગુસ્સો શાંત કરી શકાય. ત્યારે સવાલ થાય કે

પ્ર.- ચંડપ્રદ્યોતને શું પહેલાં જ સૂઝ ન પડી, ધર્મસમજ ન આવી કે ‘આ એક પરસ્ત્રી ખાતર આવી લડાઈ અને મનુષ્યોનાં કચ્ચરધાણ ન થાય ! એમ કરવામાં મારી ધર્મસમજ ધવાય’ કેમ એવી સૂઝ પહેલાં ન પડી ?

ઉ.- સૂઝ પહેલાં નથી પડી, અને પાછળથી પડી છે એ બનેલી હકીકત છે, એનું આપણે સમાધાન શોધવું જોઈએ. વિશ્વની હકીકત પર વિચાર થાય; વિચારના આધારે હકીકત નથી બનતી; હકીકતના આધારે વિચાર કરાય માટે સર્વજ્ઞ ભગવાન વિશ્વની બનતી હકીકત પર સમાધાન આપે છે. ત્યારે બીજાઓ પોતાના વિચારના આધારે હકીકત ગોઠવવા મથે છે. દા.ત. ‘જગતમાં ઝાડ-નદી-પર્વત-જમીન વગેરે તેમજ જીવને સુખદુઃખ આદિ જે બને છે, તે કોઈ ઘડાના બનાવનાર કુંભારની જેમ બનાવનાર ઈશ્વર વિના બની શકે નહિ,’ એ વિચાર પર હકીકતમાં જગત્કર્તા ઈશ્વર છે,’ એવી હકીકત ગોઠવવા મથે છે. ત્યારે હકીકતમાં દેખાય છે કે ‘ઝાડ-નદી-પર્વત વગેરેનો કુંભારની જેમ કોઈ ઘડતો બેઠેલો છે નહિ.’

તો કહે છે ‘અદૃશ્ય ઘડનારો છે. એ જ બધું સર્જે છે.’

જગત્કર્તા માનવામાં આપત્તિઓ :-

(૧) ઈશ્વર-શરીર કોણે ઘડ્યું ? :-

પરંતુ એમ માનવામાં તો મોટી આપત્તિઓ આવવાની. (૧) પહેલું તો ઘડવા માટે પોતાનું શરીર જોઈએ, એ શરીર કોણે ઘડ્યું ? પોતાને પહેલાં શરીર જો છે નહિ, તો વિના શરીરે આ શરીર કેવી રીતે ઘડ્યું ? આ પ્રશ્નનું કારણ આ કે પોતે જ એવી હકીકત માની છે કે ‘કાર્યને ઘડનારો હોય જ છે.’

(૨) ઈશ્વરને આ જ ધંધો ? :-

બીજી આપત્તિ એ, કે જગતમાં અનંતા કાર્ય થયા કરે છે તો એના ઘડનારાં શરીર કેટલાં ? એ બધાં શરીરોમાં એક જ ઈશ્વર કેટલી ઈચ્છાઓ બુદ્ધિ અને પ્રયત્ન કરશે ? સમુદ્રમાં માછલું ઘડ્યું એ શું નાના માછલાને મારવા માટે ? અને મોટા માછલાથી મરાવા માટે ? તો શું મહાન જગત્પૂજ્ય ઈશ્વરને આ જ ધંધો ? એકબાજુ જીવો મહાપાપનાં તોફાન કરે, અને બીજી બાજુ જીવોનાં કચ્ચરધાણ નીકળે એવાં સર્જનો ઈશ્વરે કરવાનો જ ધંધો ?

(૩) ઈશ્વરનું સ્વતંત્ર કર્તૃત્વ ક્યાં ? :-

ત્રીજું એ પણ છે કે જો એ જીવોના ભાગ્યાનુસાર ઘડે છે તો એમાં એનું સ્વતંત્ર કર્તાપણું ક્યાં રહ્યું ? કર્તા તો સ્વતંત્ર હોય છે. કુશળ કુંભાર પોતાની ઈચ્છા મુજબ જ ઘડા બનાવે છે. એને બીજાના ભાગ્યનો આધાર નથી રાખવો પડતો. ડંડો ચાકડો વગેરે પણ ઘડો બનવામાં કારણ છે, છતાં એ બધાને કર્તા કેમ નથી કહેવાતા ? આટલા જ માટે કે એમને કુંભારનો આધાર રાખવો પડે છે. એ તો કુંભાર પોતે ધારે એવો ઘડો બનાવે; પણ ડંડો કે ચાકડો પોતે ધારે એવો ઘડો ન બનાવી શકે. ઘડો બનાવવામાં કુંભાર સ્વતંત્ર, પરંતુ ડંડાદિ સ્વતંત્ર નહિ; માટે કુંભારને કર્તા કહેવાય છે, ડંડાને કે ચાકડાને નહિ. બસ, એ રીતે ઈશ્વરને જો જીવોના ભાગ્ય પર આધાર રાખવો પડતો હોય, ઈશ્વરના વળાંક મુજબ નહિ, પણ ભાગ્યના વળાંક મુજબ જ જો કાર્ય બનતું હોય, તો સ્વતંત્ર તો ભાગ્ય બન્યું, ઈશ્વર નહિ. જેમ કુંભારની સ્વતંત્રતા એમ ભાગ્યની સ્વતંત્રતા રહી. ડંડાની સહાયથી કુંભાર ધારે એવો ઘડો કરે, એમ ઈશ્વરસહાયથી ભાગ્ય ધાર્યા પ્રમાણે સર્જન કરે એમાં પેલા ડંડાની જેમ ઈશ્વરને કર્તા શી રીતે કહેવાય ?

બુદ્ધિહીન સર્જન ઈશ્વરનાં ? :-

વળી જો બધું જ ઈશ્વર કરે છે, તો જીવોથી અવળાં સર્જન થાય છે, બુદ્ધિહીન સર્જનો થાય છે, તો એ પણ શું ઈશ્વર સર્જે છે ? એમ જગતમાં નરકાગારો અને બીજાં જીવઘાતક સર્જનો પણ શું ઈશ્વરે કર્યાં ? તો એમાં દયાળુતા ક્યાં રહી ? એમ જીવોને દુઃખ સર્જવામાં ય દયાળુતા ક્યાં રહી ?

(૫) ઈશ્વર ગુનો ન અટકાવે તો દયાળુ અને સર્વ શક્તિમાન શી રીતે ? :-

ત્યારે જો ઈશ્વરને તો માત્ર ન્યાય ચૂકવનારો કહો, તો એવાં દુઃખનાં કારણભૂત ગુના જ ઈશ્વરે જીવોને શું કામ કરવા દીધા ? એક મા પણ નાદાન બચ્ચાને ભૂલ

કરતાં અટકાવી શકે છે, સીડીએથી પડવા જતું હોય તો ઊંચકીને બચાવી લે છે, તો આવા મોટા ઈશ્વરની શું એ તાકાત નથી કે જીવોને ગુના-ભૂલો-પાપો કરતાં અટકાવી દે ? જીવ જૂઠ બોલવા જાય ત્યાં એની જીભ જ અક્કડ ન કરી નાખે ? ખૂન કરવા જાય ત્યાં એનો હાથ જ અકડાવી ન દે ? ગુનાની સજા માટે જો ઈશ્વરમાં મોટાં મોટાં નરકાગાર જેવા સર્જનો કરવાની તાકાત છે, તો આવાં નાનકડાં કાર્ય કરવાની તાકાત નથી ? અગર તાકાત છે તો દયા નથી આવતી ? પછી ઈશ્વર પરમદયાળુ અને સર્વ શક્તિમાન શી રીતે ?

વિચાર-કલ્પનાના આધારે હકીકત ગોઠવવા ઊભી કરવામાં ઈતરોને આ બાધાઓ આવે છે. ત્યારે સર્વજ્ઞ સમાધાન આપે છે. એ કહે છે.

સર્વજ્ઞ શું કહે છે ? :-

જગતમાં બે જાતની ઉત્પત્તિ દેખાય છે એ હકીકત છે. એક, પ્રયોગ-ઉત્પત્તિ, બીજી વિચ્છિન્ન-ઉત્પત્તિ.

‘પ્રયોગ ઉત્પત્તિ’ એટલે જીવના પ્રયત્નથી થતી ઉત્પત્તિ. સ્વતંત્ર કર્તા ઈચ્છાનુસાર ઉત્પન્ન કરે તે પ્રયોગ ઉત્પત્તિનો માલ; દા.ત. ઘડો વસ્ત્ર રસોઈ... ઈત્યાદિ.

‘વિચ્છિન્ન-ઉત્પત્તિ’ એટલે કુદરતી ઉત્પત્તિ, જેમાં કર્તાની ધારણા કામ નથી કરતી, જેને સ્વતંત્ર કર્તા નથી. દા.ત. ખેતરમાં ખેડૂને ખેતર ખેડી એમાં બીજ નાખ્યું એટલું માફ. હવે એના પર છોડવો કેવા ઘાટનો-રંગનો-રસનો તૈયાર થશે એમાં એની ઈચ્છા પર આધાર નહિ, એનું સ્વાતંત્ર્ય નહિ. એટલે એ છોડવાની બનાવટ એ વિચ્છિન્ન-ઉત્પત્તિ કહેવાય.

માતાની રજમાં પિતાનું વીર્ય પડ્યું એટલું માફ, પરંતુ હવે એમાંથી બચ્ચું કેવું બનશે, શરીર અંગોપાંગ-વર્ણ-કાન્તિ કેવા ઘડાશે એમાં માતાનું સ્વાતંત્ર્ય નહિ, એનું ગર્જું ય નહિ. બચ્ચાના એક મગજમાં જે અતિ ઝીણી ઝીણી રક્તવાહિનીઓ અને જ્ઞાનતંતુઓ ઘડાય છે, એ ઘડવાની માતાની શી ગુંજાયશ ? તેમ, ઈશ્વરની ગુંજાયશ પણ નહિ, નહિતર તો બચ્ચાનું ગમે તેવું ભાગ્ય હોય છતાં પરમદયાળુ ઈશ્વર મહા તગડેબાજની રક્તવાહિનીઓ અને મહા બુદ્ધિમાન થાય એવા જ્ઞાનતંતુઓ કેમ ન સર્જે ?

માટે કહેવું જ પડે કે જગતમાં જે ઝાડપાન નદી સમુદ્ર પહાડ-જમીન વગેરે સર્જનો હકીકતરૂપે દેખાય છે, એ વિચ્છિન્ન-ઉત્પત્તિથી બનેલાં છે. હકીકતના આધારે વિચાર ગોઠવાય; વિચારના આધારે હકીકત બનાવવા ન મથાય.

એટલે જ અહીં આ હકીકત પર વિચારવાનું છે કે જો ચંડપ્રદ્યોતને પાછળથી એમ લાગ્યું કે આ પર રાજાની રાણીને મારી કામાંધતામાં ચારિત્ર લેવા ના પાડું તો

મારી ધર્મસમજ ઘવાય, વીરપ્રભુના સેવક તરીકે મને લાંછન લાગે, ‘તો પહેલાં એવું કેમ ન લાગ્યું કે ‘આ પરસ્ત્રીમાં લોભાઉં, એની ખાતર ખૂનખાર લડાઈ લડું તો મારી ધર્મસમજ ઘવાય, પ્રભુના સેવક તરીકે મને લાંછન લાગે ?’

આનું સમાધાન આ થઈ શકે કે (૧) ‘મારી ધર્મસમજ ઘવાય’ એ લાગણી તીવ્ર મોહના ઉદયે પહેલાં ન થઈ, પરંતુ પછીથી સ્વામીશ્રી મહાવીરપ્રભુનું સાક્ષાત્ સંનિધાન અને દેશના શ્રવણ મળ્યાં, તેથી મોહ દબાઈને એવી લાગણી સ્ફુરી આવી.

પહેલાં રાગનું જોર પ્રબળ હતું, અને એક ચીજ ઈષ્ટનું સાધન હોય, પરંતુ જો એમ લાગે કે એ સાથે સાથે જોરદાર અનિષ્ટ કરે એમ છે, તો ઈષ્ટસાધનમાં પ્રવૃત્તિ રોકાઈ જાય. છતાં જો ત્યાં તીવ્ર રાગ થઈ આવે તો પ્રવૃત્તિ નહિ રોકાય. અનિષ્ટની આડે પ્રબળ રાગ ઉત્તેજક છે.

અર્થાત્ નાસ્તિક માણસને એમ થાય કે ‘પરસ્ત્રી સેવું તો મને ઈષ્ટ સુખ મળે, અને એથી કાંઈ પરલોકમાં બલવાન જોરદાર અનિષ્ટ દુઃખ નથી આવવાનું. પરલોક કોણે દીઠો છે ?’ તો આ બુદ્ધિ બલવદનિષ્ટ નહિ કરનારા તરીકે પરસ્ત્રીગમનને માન્યું અને એને ઈષ્ટસુખના સાધન તરીકે માન્યું તેથી એમાં એ પ્રવૃત્તિ કરે છે.

તીવ્ર રાગ એ અનિષ્ટની પરવા ચૂકાવે :-

આસ્તિક માણસ તો સમજે છે કે પરસ્ત્રીગમનથી પરલોકમાં બળવાન યાને ભયંકર અનિષ્ટ દુઃખ આવે, નરકની કુંભીપાકમાં પચાવું પડે, અગ્નિધીખતી પૂતળીઓને ભેટવું પડે, તેથી ભલે પરસ્ત્રીસેવનથી અહીં ‘ઈષ્ટ’ સુખ મળતું હોય, ભલે એ ઈષ્ટસાધન બનતું હોય, પરંતુ એ પરલોકે બળવાન અનિષ્ટનું કારણ છે. તેથી એમાં એ પ્રવૃત્તિ કરતો નથી. પ્રવૃત્તિ રોકાય છે. ઈષ્ટસુખનું સાધન માન્યા પછી તો એમાં પ્રવૃત્તિ થાય, પણ એ જ જો બીજા બળવાન અનિષ્ટને પેદા કરનારું જણાય તો પ્રવૃત્તિ અટકે.

આમ છતાં આસ્તિક પણ કોક માણસ પરસ્ત્રીમાં પ્રવૃત્તિ કરતા કેમ દેખાય છે ? ત્યાં કહેવું પડે કે એને જે પ્રબળ રાગ-કામરાગનો ઉદય છે, એ પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. અગ્નિથી દાહ થાય, પરંતુ ત્યાં જો ચંદ્રકાન્તમણિ આવે તો દાહ અટકે; એટલે ચંદ્રકાન્તમણિ ત્યાં કાર્યનો પ્રતિબંધક બન્યો કહેવાય. છતાં ત્યાં જ પાછો જો સૂર્યકાન્તમણિ આવે તો દાહ થાય. તેથી આ મણિ ઉત્તેજક બન્યો કહેવાય; એમ, ઈષ્ટ-સાધનતાના જ્ઞાનથી પ્રવૃત્તિ થાય, પરંતુ ‘આ બલવાન અનિષ્ટનું જનક છે’ એવું જ્ઞાન પ્રવૃત્તિ અટકાવે; એ પ્રતિબંધક કહેવાય. કિન્તુ પાછો પ્રબળ રાગોદય પ્રવૃત્તિ કરાવે છે, તેથી એ ઉત્તેજક કહેવાય.

ચંડપ્રદ્યોતને આવા પ્રબળ રાગથી પરસ્ત્રી રાણીને ઉપાડવાનું મન થયું,

પરંતુ હવે પ્રભુ પધાર્યાથી એ અંધ રાગ મોળો પડ્યો તેથી મનને લાગ્યું કે જો, રાણીને મારી કરવા માટે ચારિત્ર લેતી અટકાવું તો મારી ધર્મસમજ ઘવાય' કદાચ એમ ભય લાગ્યો હોય કે 'હું અટકાવવા જાઉં, ને રાણી કોઈ દેવતાની સહાય માગે, તો દેવતા મારી ભારે વિટંબણા કરે' તેથી પોતે જ ચારિત્રની સંમતિ આપવાનું ડહાપણ વાપર્યું હોય.' આવી કલ્પના થાય, પરંતુ જો એણે ખુશીથી સંમતિ આપી છે તો ત્યાં માનવું જોઈએ કે પોતાની ધર્મસમજ ન ઘવાય એ માટે પોતે ચારિત્ર અટકાવનારો ન બન્યો.

આમ માત્ર કામવાસના જ નહિ, કિન્તુ કોધાદિ કષાયોને પણ, 'રખે મારી ધર્મસમજ ઘવાય !' એ ભયથી અથવા 'શાસન-પ્રાપ્તિ એળે જાય !' એવા ભયના લીધે, અટકાવી શકાય.

કોધને અટકાવનારા કેટલા મુદ્દા વિચાર્યા ?

તો હવે ગણો, કોધને અટકાવવા માટે કયા કયા મુદ્દા વિચારવાના આવ્યા ?

(૧) બહારનું બગાડ્યું તે તો કર્મે બગાડ્યું, હવે હાથે કરી કોધ કરી મારા આત્માનું ક્યાં બગાડું ?

(૨) કોધ કરવાથી બિચારા સામાના દિલમાં મારા તરફ અભાવ-અપ્રીતિ જાગે છે યા વિરોધ જાગે કે વધે છે, એય મારે નુકશાની છે.

(૩) સામો જો મારું કાંઈ બગાડે છે તો તે અજ્ઞાનના યા મોહના કર્મથી પરંતુ 'સવ્વે જીવા કમ્મવસ' બિચારો કર્મનો તો માર ખાઈ રહ્યો છે, હવે મારે કોધ કરી પડતા પર પાટુ શું મારવું ? એ દયાપાત્ર છે, દયા તો ધર્મની માતા છે.

(૪) મારી સાચી સંપત્તિ આંતરિક ધર્મશ્રદ્ધા-દેવગુરુભક્તિ-જ્ઞાન વ્રતાદિ, એ કાંઈ સામાએ બગાડવા નથી. બહારનું બગાડ્યું તે તો કર્મધીન હતું.

(૫) કોધ વગેરે કરવામાં મારું પ્રભુ પ્રત્યેનું સેવકપણું લાજે છે. મહાવીરનો હું સંતાન, કોધ કરી પિતા-પ્રભુને કલંક લગાડું ?

(૬) આ જગતમાં અતિ દુર્લભ જિનશાસનની પ્રાપ્તિ મને થઈ એ સફળ તો જ થાય કે જો હું ક્ષમા વગેરે રાખું કોધ કરીને તો એ એળે જાય.

(૭) મારી જાતને ધર્મ સમજનારી માનું છું. હવે જો કોધ કરું, તો મારી ધર્મ-સમજ ઘવાય; ધર્મની સામે ધિહ્વાઈ થાય કે 'ધર્મ ! ભલે તું કોધ અકરણીય કહે; પણ હું તો કોધ કરવાનો.' ધર્મની સામે ધિહ્વાઈ ભાવી ભવોમાં ધર્મ પામવાની નાલાયકતા ઊભી કરી દે છે.

આ મુદ્દાઓ વારંવાર વિચારવા, ડાયરીમાં નોંધી રાખી યાદ કરી લેવા જેવા

છે, જેથી પછી મનમાં એની રટણ ચાલુ થઈ જાય તો હૈયું એનાથી ભાવિત થવા માંડે. એ ભાવિતતા વધે એની પ્રસંગ પ્રસંગ પર અસર પડે છે, કોધ આદિ અટકાવવા બળ અને જાગૃતિ મળે છે તેમજ આ રટણને લીધે બીજા ત્રીજા કુજૂલ વિચારો અટકાવી શકાય છે. એક પ્રકારનું તત્ત્વચિંતન થયું સમજો. એથી મનની શુભ સ્થિરતાનો અભ્યાસ પડવા માંડે છે. હજી પણ બીજા મુદ્દા જોઈએ.

(૮) કોધ અટકાવવા વિચારવું કે મહા-પુરુષોએ મારા કરતાં કેઈ ગુણી આપત્તિમાં કેવી ઊંચી ક્ષમા રાખી હતી ? તો હું ય કેમ ક્ષમા ન રાખું ? જીવનનું રહસ્ય શું ?

શ્રી મહાવીર પ્રભુને કાનમાં ખીલા ઠોકાયા, માથે ભારે કાલચક્ર પછડાવું, શૂલપાણી યક્ષે પ્રભુને ભયંકર શૂળ અને બીજી ઘોર પીડાઓથી લગભગ નવ કલાક વિડંબ્યા, છતાં પ્રભુએ કોધ ન કર્યો બાળપણે મેરુને ડોલાવનારા પ્રભુમાં શું દેવને કે ગોવાળને અટકાવવા તાકાત નહોતી ? હતી, પણ અહીં તો તાકાત કોધપિશાયને અટકાવવામાં વાપરવાની વાત હતી.

સુકોશલ મુનિને વાઘણે ફાડી ખાધા, છતાં કોધ નહિ. આખો કોળિયો તો નહિ કર્યો હોય ને ? શરીરના માંસમાંથી બટકું બટકું કાપતી કરડતી ને ચાવતી હશે. મુનિને લાયો કેવી ઊઠી હોય ? છતાં કોધ કરવાની વાત નહિ કેમકે મોક્ષે જવું છે. તે કોધ કરતાં મોક્ષે જવાનું મોડું થાય. ક્ષમા રાખી દુઃખ સહી લેવામાં કર્મકચરો સાફ થતાં મોક્ષે જવાનું વહેલું થાય. ગજસુકુમાળ મુનિને સોમિલ સસરે માથે સગડી મૂકી, માટીની પાળ બાંધી, ધગધગતા અંગારા ભર્યા મુનિએ જરાય કોધ ન કર્યો, સગડીને મોક્ષની પાઘડી માની.

‘મોક્ષપાઘ બંધાવી સસરા ને દોષ નવી દીધો રે;

ચિરંજીવો કુંવર મારા ! ગજસુકુમાર રે;

મહાપુરુષોના વારસદાર આપણે :-

કાકા અજિતસેનને શ્રીપાળકુમારે લડાઈમાં હરાવ્યા, ત્યાં એ મનમાં કોધથી સમસમી ન ઊઠ્યા, કિન્તુ સંસારમાં જીવની વિટંબણા નાલેશી દેખી આખા સંસારને નિર્ગુણ જાણી એના પ્રત્યે અભાવવાળા-વૈરાગ્યવાળા બન્યા, ને ત્યાંજ ચારિત્ર અપનાવ્યું.

આમ મહાપુરુષોને યાદ કરવાથી એમની આપત્તિ-અપમાન વગેરે આગળ આપણી આપત્તિ કે અપમાનાદિ તો મામૂલી લાગે. પછી ‘એ પૂર્વ પુરુષોના વંશજ વારસદાર આપણે કોધ શો કરવો ?’ એમ મનને થાય. મહાશક્તિવાળા મહાવીરપ્રભુ જેવા કોધ ન કરવાનું અને ક્ષમાથી સહી લેવાનું પસંદ કરે ત્યારે એની પાછળ મહાન રહસ્ય હોય કે નહિ ?

જીવનનાં ખરાં રહસ્ય તો પરાક્રમી મહાપુરુષોએ જાણ્યાં, મુડદાલ દુનિયાએ

નહિ. દુનિયાને એની શી ગમ છે ? એ તો ગમાર છે, મૂઢ છે, અજ્ઞાન છે એના ચીલે ચાલવામાં જીવનનાં સાચાં રહસ્ય પામવાના રહી જાય.

વાતવાતમાં ગુસ્સો કરવા જોઈએ એ ઊંચા માનવજીવનનાં રહસ્ય ન પામી શકે, જીવનનો સાર ન પામી શકે.

રહસ્ય-સાર આ છે કે આત્માનું સત્ત્વ-સામર્થ્ય વધારી આત્માને કિંમતી બનાવવો, તેજસ્વી સુશક્ત બનાવવો; ક્રોધ કરવામાં તો આત્મા એનો ગુલામ બને છે, કિંમત વિનાનો ઠરે છે, મુડદાલ નિઃસત્ત્વ નિસ્તેજ મૂઢ બને છે. આમાં જીવનનો શો સાર પામ્યા ? પુદ્ગલની આબાદી પામીએ એ કાંઈ જીવનનો સાર નહિ. જીવનનો સાર તો પોતાના આત્માની આબાદી કરીએ એ. માનો ને કાયા ભક્ષ્ય-અભક્ષ્ય દહાડે-રાતે તિથિએ-અતિથિએ ખાઈ ખાઈને તગડી રાખી, તો શું એ જીવનનો સાર પામ્યા ? ‘બહુ ખાઉ’ માં તો કાયાનાં ગાતર ઢીલા પડી બિમારીને નોતરું મળવાનું; યા ઠેઠ સુધી તગડી કાયાએ પણ એકાએક મોત આવી લાગતાં દુઃખનો પાર નહિ રહે, જીવનનો આ સાર ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૧૯, અંક-૩૯, તા. ૧૦-૭-૧૯૭૧

જીવનનો સાર મૈત્રી-કરુણા કમાવવામાં :-

એમ ઈર્ષ્યા-હરીફાઈ-મદથી પૈસા કમાવવા ગયા અને કમાયા, યા ગમે તેવી નિંદાથી સામાને હલકો પાડ્યો પરંતુ એ બધું તો આપણા જતાં ઠેકાણે પડ્યું, તો ઈર્ષ્યા-મદ વગેરે કરી જીવનનો સાર શો પામ્યા ? એવું જ બીજા પર વૈર-વિરોધ-અમૈત્રી કર્યા એમાં ય જીવનના અંતે સારરૂપે શું લઈ જવાનું ? હજી મૈત્રીભાવ કરુણાભાવ કેળવ્યા હોય તો સારરૂપે લઈ જવાય. વૈરવિરોધ મદ-તૃષ્ણામાં શો સાર લઈ જવાનો ?

મહાપુરુષોએ જે આત્મહિતના પરાક્રમ કર્યા એમાં જીવનના સાર જીવનનાં રહસ્ય દેખેલા. ગોશાળો આવીને તેજોલેશ્યા મૂકવાનો છે, એવું મહાવીર પ્રભુને ખબર છે, છતાં એમણે સાથે સેવામાં રહેલા દેવોને ઈસારો-સરખો ન કર્યો. ઈસારો ન કરવામાં પ્રભુએ કાંઈ રહસ્ય જોયેલું ને ?

જીવનરહસ્ય પુણ્યઠગાઈ પરખી આત્મહિત સાધી લેવામાં :-

તો શું બીજાને દબાવવા, ડાંડને ઠોકવા-ઠોકાવવા એ જીવનરહસ્ય છે ? વાલી રાજાએ પોતે જીતવા છતાં હારેલા રાવણના દાબલાથી પુણ્યઠગાઈ દેખી સંસારત્યાગ કર્યો; જીવનનું રહસ્ય ડાંડ રાવણને સજા-નસિયત કરવામાં ન જોયું, કિંતુ ક્ષમા-ઉદારતા કરવામાં અને પુણ્યનો વિશ્વાસ મૂકી દઈ આત્માની આબાદી

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો” (ભાગ-૪૩) ૨૯૭

આત્મહિત સાધી લેવામાં જોયું. રાવણને ક્ષમા કરી, અને પોતાની બેન આપવાની તથા નાના ભાઈને એનો આજ્ઞાધીન બનાવવાની ઉદારતા કરી, આત્મહિતાર્થે સંસારત્યાગ અને ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું.

મહાપુરુષોએ જીવનનાં ઊંચાં રહસ્ય જડની બોલબોલામાં નહિ, પણ આત્માની આબાદી કરવામાં જોયાં, જોઈ મહા વિકટ સંયોગોમાં પણ ક્ષમા કરી, તો હું સામાન્ય સંયોગોમાં ય ન કરું ? ‘રાવણ તો કાંઈ સગો નહોતો, છતાં વાલીએ એના પર ક્ષમા-ઉદારતા કરી, તો હું સગા ભાઈ કાકા વગેરે પર ક્ષમા-ઉદારતા ન દાખવું ? વાલીએ મહાત્યાગ કર્યા, તો હું થોડો ય ત્યાગ ન કરું.’

ઋષભદેવ ભગવાને ૧૦૦ પુત્રોને રાજ્ય વહેંચી આપ્યા હતા. સૌ અલગ અલગ સ્વતંત્ર હકૂમતથી રાજ્ય ચલાવતા હતા, એમાં ભરતને સંપૂર્ણ છ પ્રાંડના હાકેમ ચક્રવર્તી બનવું હતું. તેથી ૯૯ ભાઈઓ પર પોતાની આજ્ઞા-હકૂમતમાં આવી જવા દૂત મોકલી કહેવડાવ્યું. ૯૯ ભાઈઓને ગુસ્સો તો ચડ્યો, પણ પિતાપ્રભુના કાન પર આ હકીકત નાખવા માટે પ્રભુની પાસે ગયા. પ્રભુએ માનવ-જીવનનાં ઊંચાં રહસ્ય એ સમજાવ્યા કે

(૧) બહારના દુશ્મન કરતાં અંદરના મદતૃષ્ણા વગેરે દુશ્મનોને દબાવો. બહારનાનું ખોટું સહન નથી થતું, પણ અંદરનાનું લાભઘણું ખોટું કેમ સહન કરી લો છો ? એની સાથે ઝઝૂમો.

(૨) બાહ્ય જડ સંપત્તિની આબાદી સાચવવા કરતાં આંતર આત્મસંપત્તિની બોલ-બાલા કરો.

(૩) કષાયો અને કર્મોથી આત્માને ખરડવા કરતાં ક્ષમા-ઉદારતા-નિસ્પૃહતાથી આત્માને સુંદર સુશોભિત બનાવી દો.’

૯૯ પુત્રોએ શું કર્યું ? :-

પ્રભુની વાણી સાંભળી અઘ્ઘાણુએ જીવન-રહસ્ય પરખ્યા. ભરતને પડતો મૂકી આંતરશત્રુ પર મોરચા માંડ્યા; જડની આબાદી એટલે કે પોતાના રાજ્ય પર પોતાની હકૂમત સંભાળવાની પડતી મૂકી ત્યાગ વગેરે આત્માની આબાદી સંભાળવાનું કર્યું. અનંતાકાળથી કર્મ દ્વારા આત્મા પર હકૂમત જામી પડી છે. કર્મ નચાવે તેમ નાચવું પડે છે. એ હવે કર્મની ગુલામી ફગાવી દઈ આત્માનું સાચું સ્વાતંત્ર્ય સર કરવા તૈયાર થઈ ગયા. રાજ્યપાટ રાણીઓ ખજાના વગેરે જડ આબાદીનાં મમત્વ છોડ્યાં, ક્ષમા નિસ્પૃહતા સર્વત્યાગ વીતરાગતા અનંત જ્ઞાન-દર્શન વગેરે આત્મસંપત્તિ-સમૃદ્ધિને આત્માની આબાદીને સિદ્ધ કરવા કટીબદ્ધ થઈ ગયા. ‘બહારનું શું સુંદર કરવું હતું ? અંદરનું સુંદર સુશોભિત આબાદ કરું’ એ નિર્ધારવાળા બની ગયા.

૨૯૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“જગત્કર્તા માનવામાં આપતિઓ” (ભાગ-૪૩)

આવા મહાપુરુષોનાં દૃષ્ટાંતે જો પ્રેરણા ન લેવાય. અને તુચ્છ ચીજવસ્તુના મોહ યાને ઠીકરાની લાલચ, અને ભોગ યાને ઝેંઠવાડનું ચાટવાપણું અહીં ન મૂકાય તો પછી બીજા કયા સારા ભવે એ મૂકાશે ? સગા માબાપ કે ભાઈ યા કાકા વગેરે પર ગુસ્સા-રોફ-ઝગડવાનું-વૈર-વિરોધ તો અહીં જ વોસિરાવી દેવાના. અહીં નહિ વોસિરાવાય, તો પછી કયા ભવે એ દિલના ડાઘ, એ આત્માની ખરાબીઓ, એ ચિત્તની આગ મિટાવવાની ?

બાહ્ય કપડા પર ડાઘ નથી ગમતા; દિલના ડાઘ ગમે છે ? શરીરમાં રોગાદિ ખરાબીઓ જરાય નથી ગમતી; આત્મામાં ખરાબી ગમે છે ? બહારમાં આગ ભડકાવે છે; અંદરના ચિત્તમાં આગ ભડકાવતી નથી ? આ ઊંચા જીવનનું રહસ્ય શું ? આ, કે દિલના ડાઘ આત્માની ખરાબી અને ચિત્તમાંની આગ મિટાવીએ. મહાપુરુષોનાં આલંબને આ બની શકે, તમે કહેશો,

પ્ર.- પણ મહાવીર પ્રભુ, ગજસુકુમાળમુનિ, સાધુ સુકોશળ, વગેરે સહી લેનારા પુરુષો કેટલા ?

ઉ.- ભલે ઓછા, પરંતુ જેને આગળ વધવું છે એણે નજર સામે, કોને રાખવાના ? કોને નજરની સામે રાખવાથી આગળ વધાય ? તમારે આગળ નથી વધવું ? દિલના ડાઘ નથી મિટાવવા ? આત્માની ખરાબીઓ નથી હટાવવી ? ચિત્તની આગ નથી ઓલવવી ? તો એ કોના આધારે બની શકશે ? શું અજ્ઞાન દુનિયાના ઢંગ જોઈને એ બનવાનું ? કે મહાપુરુષોને નજર સામે રાખવાથી બની શકે ? સારાં દૃષ્ટાંત જગતમાં બહુ ઓછાં, પરંતુ એ સાધકને બળ આપનારાં બને છે. મારા મહાવીરપ્રભુ જેવાએ બહુ સહ્યું છે, તો હું કેમ સહન ન કરું ?' આ વિચાર મનને બળ આપે છે. 'અઠાણું ભાઈઓએ ભરતની સામે ન્યાયનું લડવાનું પણ માંડી વાળ્યું, તો હું કદાચ એવું ન બનાવી શકું, તો ય કમમાં કમ અન્યાયનું ઝગડવાનું તો બંધ કરું ?'

મનને સારું બળ લેવું હોય તો મહાપુરુષોનાં દૃષ્ટાંતે જીવનનું રહસ્ય સમજવા જેવું છે.

અઠાણુને ભગવાન શ્રી ઋષભદેવે આ ઊંચા જીવનનું ઊંચું રહસ્ય આ સમજાવ્યું કે, તમને લાગતું હશે કે અમે ભરતનું ખોટું કેમ સહન કરી લઈએ ? પરંતુ સાથે એ જોજો કે જીવન પર આ ભરતનું જ ખોટું છે ? કે બીજા કોઈના ખોટાં પણ વરસી રહ્યા છે ? કર્મનું ખોટું કેટકેટલું આવી પડે છે ? રાગ-દ્વેષ-મોહ જીવનું કેટલું ખોટું કરી રહ્યા છે ? ત્યારે,

(૯) કોધને દાબવા આ એક બળવાન વિચાર છે કે 'હું કર્મનું મોટું કેટલું

ય ખોટું સહી લઉં છું, તો આ સામાનું નાનું ખોટું કેમ ન સહી લઉં ?

સામા પર ગુસ્સો કેમ આવે છે ? એ કાંઈ ખોટું કરી રહ્યો છે એમ લાગે છે તેથી ને ? સામો કાંઈક વાંકુ બોલ્યો, અથવા આપણે ચાહીને બોલાવ્યો ને એણે જવાબ ન આપ્યો, છોકરાએ કે નોકર આપણું સાંભળ્યું નહિ, કોઈ કોઈ ચીજ વસ્તુને નુકશાન કર્યું, આવું આવું બની આવે, ત્યાં મનને એમ થાય છે કે 'શું હું ખોટું સહન કરી લઉં ?' ખોટું સહન નથી થતું તેથી ગુસ્સો થાય છે. ત્યાં આ વિચાર ક્યાં છે કે 'ભલા આદમી ! કર્મનું તો કેટલું ય ખોટું સહન કરી રહ્યો છું, ત્યાં કેમ ઝગડતો નથી ? કેમ કર્મ પર ગુસ્સો નથી કરતો ? અચાનક પોતાની કે પત્ની યા પુત્રાદિની બિમારી, અકસ્માત, ઘડપણ વગેરે આવી પડે એમાં કોને ગાળ દે ? કર્મ જ ખોટું કરનારા છે તો એ કર્મના જુલ્મને સહી લેવો પડે છે ને ? અશુભના ઉદયે એવા સગા-સ્નેહી શેઠ-નોકર વાંકા થાય તો સહી લેવું પડે છે ને ? એ વખતે ક્યાં ઝગડો કરાય છે ? ઝગડો કરે તો બીક લાગે છે કે બીજું બગડી જશે.

કર્મનું અને અંતરના રાગાદિનું લાભગણું ખોટું સહન થાય ,અને માબાપ-ભાઈ-કાકા-પાડોશીનું થોડુંય ખોટું સહન ન થાય, આ ક્યાંનો ન્યાય ?

આજે સીતમ મોંઘવારી, ભારી કરવેરા, અંકુશો, કાયદાના બંધનો, લાંચિયા અમલદારોની જોહુકમી, માલમાં ભેળસેળ...વગેરે વગેરે કેટકેટલું ખોટું સહન કરો છો ? મૂળ કોના ઘરનું છે આ ? કહો, કર્મના ઘરનું, કર્મ એવા ઉદયમાં આવ્યા છે કે આ આપદાઓ માથે પડી છે. એ વાજબી લાગે છે ? ના; એમ લાગે છે કે લાંચરુશવત, કામચોરી, બેવફાઈ વગેરેના લીધે આ બધું ઊભું થયું છે. માટે એ ગેરવાજબી છે. 'ગેરવાજબી' એટલે ખોટું. તો કર્મનું આ ખોટું સહન કરવું પડે છે ને ? ત્યાં કેમ ફરિયાદ કરવા જતાં નથી કે અમારાથી ખોટું સહન નહિ થાય ?' ક્યાં જાઓ ફરિયાદ કરવા ? કાકાને ઘેર ? કોઈ સાંભળે એમ નથી. તેથી આવું ઘણુંય ખોટું સહન કરી જ લેવું પડે છે; પણ લડવા નથી જવાતું. કર્મનું આટલું બધું ખોટું સહન કરી જ લેનારા તમે બીજે શા ફાંકા પર કહો છો 'અમારાથી ખોટું સહન ન થાય ?

રાગાદિનું કેટલું ખોટું સહાય છે ? :-

ત્યારે રાગાદિ આંતર લાગણીઓનું કેટલું ય ખોટું સહન કરી લેવું પડે છે ને ? રૂપાળી પત્ની પર પહેલાં બહુ રાગ કરી એને ફૂલણજી બનાવવા ગયા, પછી એ માથે ચડી બેસે છે, ઘણું ય ખોટું કરે છે, ગેરવાજબી વર્તે છે, એ બધું મૂળ રાગનું ખોટું; ને તે સહી લેવું પડે છે. એવું રાગથી લાડ લડાવેલો છોકરો મોટો થઈ ગેરવાજબી વર્તે એ ખોટું છે, છતાં સહી લેવું પડે છે. તો (૧) આ રાગનું ઓછું

ખોટું સહવાનું રાખ્યું છે ? (૨) એમ, દ્વેષ હૈયું બાળે છે, (૩) ઈર્ષ્યા ચિત્તને વ્યાકુળ કરે છે, (૪) ક્રોધ નુકશાન દેખાડે છે, (૫) કામવાસના સ્ત્રીના ગુલામ બનાવે છે, આમ અંતરના રાગાદિનું કેટલું ય સહન કરવું પડે છે. ત્યાં કહોને કે અમારાથી ખોટું સહન ન થાય.’ ના, એ બધું ખોટું સહી લેવાનું, અને બહારના કોઈની સામે આ રોફ મારવાનો કે અમારાથી ખોટું સહન ન થાય,’ આ ક્યાંનો ન્યાય ?

રાગાદિએ અને કર્મો એ તો આપણું ઘણું ગેરવાજબી કર્યું છે, ખોટું કર્યું છે, ને કરી રહ્યા છે. અનંતાકાળથી એ ખોટું સહી લેતા આવ્યા છીએ. એ ખોટું સહવાનું જોવું નથી, ને કોઈ વ્યક્તિનું ખોટું સાલે છે ! એનો સામનો કરવા મથાય છે.

ત્યારે શું આ ઉચ્ચ જીવન આવા માનેલા તુચ્છ ખોટાં સહી ન લેતાં એના સામના કરવા માટે જ છે ?

જિંદગીભર આ જ ક્યાં કરવાનું ? જીવનની રોજની પ્રવૃત્તિ તપાસો, વિચાર-વાણી-વર્તાવ તપાસો કે એમાં બાહ્યના ખોટાના સામના કરવા માટે કેટલું બધું ચાલી રહ્યું છે ? ‘અમારાથી ખોટું ખાવાનું સહન ન થાય, ખોટું પીવાનું સહન ન થાય, ખોટું પહેરવાનું સહન ન થાય, કોઈના ખોટા બોલ, રોફ, દબામણી સહન ન થાય, ઓછી આવક, તુચ્છ ધંધો-નોકરી, વગેરે કેટલું ય ખોટું સહન ન થાય એ સિદ્ધાંત રાખી એને સુધારવા કે સામનો કરવા કેટકેટલું મથાય છે ? કહો કે જીવન જ એવા માનેલા ખોટાના સામના કરવામાં જ ચાલ્યું જાય છે. કોણ શિખામણ આપે કે ‘અલ્યા ! શા સારુ મથે છે ?’

ભૂતકાળ અનંતાકાળમાં એવા ખોટાના સુધારા કે સામના કરવા ક્યાં ઓછું મથ્યો છું ? છતાં પાછું આજે ખોટું વાતવાતમાં લમણે લાગ્યું છે. તો અહીં પણ એનો સુધારો કે સામનો કરીને ય અંતે હાથમાં શું આવવાનું ?

આ જીવન શું આ જ કરવા માટે છે ? બીજું સારું કશું કરવાનું છે જ નહિ.

આઠ દહાડે નાનું અંગલૂંછણું પ્રભુને ધરો છો ? :-

‘અમારાથી ખોટું સહન ન થાય’ એ ધૂનમાં એને સુધારવા કે એનો સામનો કરવા માટે તન-મન-ધન કેટલા અઢળક ખર્ચાય છે ? એ ખરચવા માટે બીજા સારાં કાર્ય જ નથી ?

જુઓ ‘ખાવાનું ખોટું ન ચાલે,’ માટે એની પાછળ જંગી ખરચ, અને પ્રભુભક્તિ માટે એનો અડધો ય ખરચ નહિ ! કપડાં ખોટાં ન ચાલે માટે એમાં રીતસરનો સારો ખરચ, અને પ્રભુ માટે ઘરનું આઠ દહાડે એક નાનકડું અંગલૂંછણું ય ન મળે ! છોકરા માટે ખોટું ન ચાલે તેથી એની પાછળ ભારે ખરચ થાય, પણ સાધાર્મિક એક ટંક પણ ન પોષાય ! રંગરાગ-મોજમજાહમાં પોણી સોળ આની ન

ચાલે, માટે શરીર-શક્તિ એમાં સારી વપરાય; પણ દેવગુરુ સેવા સ્વાધ્યાય તપસ્યાદિમાં એ ખરચવાનો મોખ નથી !

પુણ્યાઈ ક્યાં હોમાઈ રહી છે ? :-

ઋષભદેવ પ્રભુનાં વચનથી અઢાણું પુત્રોએ આ ભવ્ય વિચારણા કરી કે ‘આ દુનિયા જાલિમ છે, સંસાર ભારે નટખટિયો, કે એમાં આ...ને તે...ને પેલું...ખોટું ન ચાલે; માટે મહાન પુણ્યશક્તિઓને પુણ્યપ્રાપ્તિઓ એ ખોટાનો સામનો કરવા હોમાઈ રહી છે, ને આખું ય જીવન એમાં જ બરબાદ થઈ રહ્યું છે. માટે હવે અનાદિની ચાલી આવતી એ લત મૂકી. બહારનું ભલે ખોટું સહી લઈશું, પણ જે કર્મ અને રાગાદિ અમારું ભારે ખોટું કરી રહ્યા છે એ કર્મ-રાગાદિને ઉખેડવા ને એનું ખોટું મિટાવવા દુર્લભ માનવશક્તિઓ કામે લગાડી દેવી જોઈએ. આ જીવનનું આ જ રહસ્ય છે કે એ ખોટું મિટાવીએ, મિટાવવા માટે શક્તિઓ કામે લગાડવી.’ બસ, અઢાણુએ તે કામે લગાડી, ત્યાં જ ચારિત્ર લઈ લીધું અને થોડા જ વખતમાં કેવળજ્ઞાન પામ્યા.

મહાપુરુષોનાં દૃષ્ટાંત જીવનરહસ્ય બતાવે છે, પ્રેરણા આપે છે. એના આધારે પણ આપણે આપણા ક્રોધ આદિને દબાવી-અટકાવી શકીએ. તેમ ‘સામો મારું શું ખોટું કરે છે ? મારું ખોટું તો મારાં જાલિમ કર્મ અને રાગાદિ આંતરશત્રુઓ કરી રહ્યા છે. ગુસ્સો તો એના પર કરું સામા પર શા સારું કરું ?’

(૧૦) ક્રોધને અટકાવવા વળી આ વિચારાય કે ‘જીવને માટે સારા ભાવ ક્યા ?’

અનંતા કાળથી કષાયો અને સંજ્ઞાઓ પુષ્ટ બનતી રહી છે. હવે જો અહીં પણ એની જ તુષ્ટિ-પુષ્ટિ કરવાની હોય, તો પછી એનો હાસ, એનાં શોષણ ક્યા ભવે કરવાના ? માટે લાવ, આ મહાનભવમાં આ મહાન કાર્ય કરું; ક્રોધનો પ્રસંગ આવ્યો છે પરંતુ એનું મારે પોષણ નથી કરવું. આ જ પ્રસંગે ખાસ મૈત્રી-કરુણાભાવનું જ પોષણ કરું.

નજર સામે બેઉ પ્રકારના ભાવ છે; ક્રોધનો ય ભાવ છે, ને મૈત્રીનો ય ભાવ છે, માન-મદનો ય ભાવ છે, ને પ્રમોદનો ય ભાવ છે; માયાનો ય ભાવ છે, ને પ્રમોદ-કરુણાનો ય ભાવ છે; લોભનો ય ભાવ છે, ને ઉપેક્ષાનો પણ ભાવ છે. કયો ભાવ કરવા યોગ્ય ?

એમ આહારસંજ્ઞાનો ય ભાવ છે અને તપવૃત્તિનો ય ભાવ છે. વિષયોની સંજ્ઞા-આકર્ષણનો ય ભાવ છે અને ત્યાગ-સંયમવૃત્તિનો ય ભાવ છે; પરિગ્રહસંજ્ઞા-મમતાનો પણ ભાવ છે, અને દાન-પરોપકારની વૃત્તિનો ય ભાવ છે. એમ નિદ્રા-આરામી-આળસ-ભયના ય ભાવ છે, અને શુભ ભાવનાના ભાવ છે. બેમાંથી ક્યા પ્રકારનાભાવ કરવા યોગ્ય ?

વ્યવહારથી ય મૈત્રી આદિ ભાવ સારા :-

આમાં કોધાદિભાવો ખરાબ છે, અને મૈત્રી આદિ ભાવ સારા છે, એ વ્યવહારમાં પણ દેખાય છે. માટે તો પોતાના માનેલા કુટુંબી કે શેઠ પ્રત્યે કોધ અભિમાન ન દેખાડતા, મૈત્રી પ્રમોદ વગેરે ભાવો જ દેખાડાય છે. એમ મોટા માણસની પાસે બેઠા હોય ત્યાં ‘ખાઉ ખાઉ’ એવી આહારસંજ્ઞા કે ‘આ કપડું સરસ, સુગંધ સરસ, એ જોઉં, સુંઘું,’ એવી વિષયસંજ્ઞા નથી દેખાડાતી આ બતાવે છે કે કોધાદિક્ષાયો અને આહારાદિ સંજ્ઞાઓના ભાવ ખરાબ છે, ત્યારે મૈત્રી-પ્રમોદાદિ અને દાન-શીલાદિના ભાવ સારા છે,

ક્ષમાદિ અને દાનાદિના ભાવ સારા; તો પછી દુનિયા શું કરે છે એની સામે -જોવા જેવું નથી, સારું શું છે એ તપાસવા નક્કી કરવા જેવું છે.

દુનિયા તો અજ્ઞાન છે, મૂઢ છે. દુનિયામાં સારા જીવો બહુ ઓછાં. શહેરમાં ઝવેરીઓ કેટલા હોય છે ? પણ જંગી લાભ જોઈતો હોય તો એના ધંધા સામે જોવાનું કરાય છે, ગંધિયાણાના પડિકાં વાળનારની સામે નહિ. સંત પુરુષો અને સજ્જનો શું કરે છે ? કોધ કે મૈત્રી ? પોતાના ધન-યશ-ગુણો કે હોશિયારીનું અભિમાન ? યા બીજાની એ સંપત્તિ પર પ્રમોદભાવ ? પોતાના સ્વાર્થવશ કે તુચ્છ ગણતરીવશ માયા ? કે સામા કોઈ કર્મથી-ભૂલથી-દોષથી પીડાતા હોય યા પીડાય નહિ એ માટે કરુણા ? અથવા ગુણવાનને ઠગાય નહિ એ માટે એની પ્રત્યે પ્રમોદભાવ ? બહુ ખાનપાન માન સન્માન ધન-માલનો લોભ ? કે એ ચીજોને તુચ્છ લેખી એની પ્રત્યે ઉપેક્ષાભાવ ? સારા માણસો શું કરે છે ?

વિચાર આજ કરાય કે ‘મારે કયા ભાવનું પોષણ કરવું ? શું મૈત્રી આદિ કે દાનાદિ ભાવનું પોષણ કરવા જેવું નથી ?.

અવસરે અવસરે એ મૈત્રી આદિ, ક્ષમાદિ ને દાનાદિભાવ સેવ્યા-આચર્યા વિના પુષ્ટ થશે ? એ સહજ જેવા બની શકશે ?

અંતકાળે એ આવીને ઊભા રહેશે ? આ આપણું જીવન કહી રહ્યું છે કે કોધાદિ ભાવ ઝટપટ ઊઠી આવે છે એ પૂર્વભવોમાં એને વારંવારં સેવ્યા છે આચર્યા છે એનું પરિણામ છે. મૈત્રી આદિભાવ સારી રીતે આચર્યા નથી, તેથી એ અહીં મોંઘા જેવા બની ગયા છે.

વિચારવા જેવું છે કે દિલને શાંતિ કોધાદિ ભાવથી મળે ? કે મૈત્રી આદિ ભાવથી ?

દિલને શાંતિ ક્યાં અનુભવાય, આહારાદિ સંજ્ઞામાં ? કે દાનાદિવૃત્તિમાં ?

મનોબળ ક્યાં વધે, કોધાદિ ક્ષાયો અને સંજ્ઞાઓના પોષણમાં ? કે મૈત્રી

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કષાય રોકો : છૂટવાનો મોકો” (ભાગ-૪૩) ૩૦૩

આદિ અને દાનાદિવૃત્તિમાં ?

ભૂલશો નહિ જીવનમાં મનની શાંતિ અને મનોબળથી જીતવાનું છે.

પાસે ધનના ઢગલા હશે, પણ મનને ગમે તે કારણે જો શાંતિ નહિ હોય તો એ ઢગલા ખાવા ધારશે. પત્ની પુત્ર રૂપાળા મળ્યા હશે, પણ પોતાને મનોબળ નહિ હોય તો એમની ગુલામી જ કર્યા કરવી પડશે. મોહ-અજ્ઞાન-મિથ્યાત્વના કેફમાં ખબર નથી પડતી કે ‘હું આ ગુલામી કરી રહ્યો છું, મારા પર આ પત્ની કે પુત્ર વગેરે દમમ યલાવી રહ્યા છે. મને એ મન ફાવે તેમ નચાવી રહ્યા છે. ‘મોહના નશામાં આ સમજાતું નથી. એથી ‘પોતાનું એમાં કશું મનોબળ રહેતું નથી’ એ દેખાતું નથી.

મોહ-મિથ્યાત્વના નશામાં એમ ભ્રમ સેવે છે કે ‘હું આ લોકો પર વાત્સલ્ય રાખી રહ્યો છું. વડીલ તરીકે મોટા દિલથી વર્તી રહ્યો છું. આ બધાય મારા પર ખૂબભાવ-પ્રેમ રાખ્યા કરે છે તેથી જ એ મારા પર એ નાના તરીકે લાડ કરી રહ્યા છે, મનગમતું સંકોચ વિના બોલી રહ્યા છે. બિચારા એ મને ન કહે તો કોને કહે ? મારા પર એમને બહુ લાગણી છે તેથી તો મને કામ ભળાવે છે; ને મારે એક વડીલ તરીકે એમને રાજી રાખવા જ જોઈએ, એમની ઈચ્છાઓ સંતોષવી જોઈએ. મારા પર એમનો સદ્ભાવ તો જ બન્યો રહે...સદ્ભાવ બન્યો રહે તો અવસરે એમને હું કાંઈ કહી શકું...’ આવી આવી કેઈ ભ્રમણા એ સેવ્યા કરે છે.

એ ભ્રમમાં મન ડરપોક રહ્યા કરે છે કે ‘રખે હું એમનું મનમાન્યું ન કરું ને એમનો ભાવ ઊઠી જાય તો ? એમને મનગમતું ન કરવા દઉં તો રખે એ મારાથી સ્વતંત્ર થઈ જાય તો ? અથવા રખે એક સારા વડીલ તરીકે મને ન માને તો ?’ આ હિસાબમાં પોતાનું મનોબળ શું રહ્યું ? પોતે વડીલ છે, મજૂરી કરી કમાઈ લાવીને એમને સાચવે છે, પછી શું પોતે પરતંત્ર ને પેલા સ્વતંત્ર ? પેલાઓએ આ વડીલનું મન સાચવવાનું ? કે આણે પેલાનું મન સાચવવાનું ? પણ આનું મનોબળ નહિ તેથી રખે પેલા નારાજ થાય તો ! એ ભય સેવ્યા કરે છે.

આ ભય અને ભ્રમનું પરિણામ શું ? નાનડિયાઓને છૂટો દોર મળી ગયો, વડીલને ફાવે તેમ નચાવતા રહ્યા, પોતાનું મનધાર્યું કરતા ગયા અને એના પર વડીલની આજ્ઞાનો સિક્કો લેતા ગયા, વડિલનું કશું સાંભળવાનું નહિ, વડીલ પાસે પોતાને ગમતું કરાવ્યે જવાનું,...આમ એકલી ઉદ્ધતાઈ અને નીતરતી સ્વચ્છંદતા પોષ્યે જવાનું થાય છે. નાની પ્રજા અને માથે રોકટોક નહિ, એટલે ગુણમાં શાના આગળ વધે ? જનમ જન્માંતરથી દોષોને સેવતા આવ્યા છે, પછી એના જ સંસ્કારો અહીં જાગતા રહી રોફ-ઉદ્ધતાઈ-સ્વાર્થમાયા-વિલાસ વગેરે દોષોના નાટક

૩૦૪ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“રાગાદિનું કેટલું ખોટું સહાય છે ?” (ભાગ-૪૩)

ચાલે એમાં નવાઈ નથી.

મનોબળ નહિ, તેથી ભ્રમ અને ભય :-

મૂળમાં વડીલનું મનોબળ નહિ, એટલે એ ભ્રમ ને ભયમાં રહ્યા કરે છે; (૧) ભ્રમથી નાનડિયાની ઉદ્ધતાઈ જોહુકમીને પ્રેમ માને છે, સદ્ભાવ-લાગણી માને છે, સ્વેચ્છાચારને લાડ સમજે છે, એમનું ધાર્યું પોતે કરવામાં સારા વડીલ તરીકેનો જશ મળવાનું માને છે; ત્યારે (૨) ભયમાં ગભરાયા કરે છે કે ‘રખે પેલાના મન દુભાય તો ? મને સારો નહિ પણ કડક મિજાજ માને તો ? મારું અવસરે ન સાંભળે તો ?’ બસ, આ ભ્રમ અને ભયમાં નાનડિયાને આત્મહિતની-ધર્મની કશી વાત નહિ !

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૧૯, અંક-૪૦, તા. ૧૭-૭-૧૯૭૧

ભ્રમ અને ભય બંને ય ખોટા. નાનડિયાને મનફાવે એવું વર્તવા મળે એ કાંઈ વડીલ પરનો પ્રેમ નથી, એ તો પોતાના સ્વેચ્છાચાર ઉપર પ્રેમ છે. વડીલ પર એમનો ભાવ-લાગણી ખરેખર વડીલ તરીકે મળ્યાની નહિ પણ ધાર્યું કરવા દેનાર તરીકેની છે. વડીલ ગમે છે તે વ્યક્તિ તરીકે નહિ કિન્તુ નાનડિયાને ગમતું કરવા દે છે માટે ગમે છે. એટલે ત્યાં પ્રેમ માનવો એ ભ્રમણા છે, ને તે ખતરનાક છે. જે દિવસે એમની ઈચ્છાવિરુદ્ધ વડીલ ચાલ્યા, એમની ઈચ્છાનો વડીલે વિરોધ કર્યો એટલે પછી જોઈ લો એ નાનડિયા કેવા બને છે. તમે કોણ ને અમે કોણ ? એવી ઉદ્ધતાઈ-સ્વેચ્છંદચારિતા-સ્વાર્થમાયાને ભાવ માનીને, લાગણી માનીને પોષ્યા કરવામાં એમનાં જીવન બરબાદ કરવાનું કરાય છે. માટે એ ભ્રમ ખોટો ખરાબ, સારો નહિ. એમ ‘રખે એ નારાજ થાય રખે મને સારો ન માને તો ?’ એવો ભય પણ ખોટો નકામો, નુકશાનકારક. કેમકે એવા ભયમાં નાનડિયાને હિતનું કશું કહી શકે નહિ; ભારે અહિતનું આચરવા દે છે; ને એનું ય પરિણામ એમના સત્યાનાશમાં આવીને ઊભું રહે છે. ભ્રમ-ભયમાં વડીલ તરીકે આત્મહિત સધાવવાની જવાબદારી ભૂલી લાડ લડાવવાનું કરીને એના જનમ-જનમના ભાવી પાપોમાં નિમિત્ત બનાય છે.

આજે આ ભ્રમ અને ભય ઘણામાં જોવા મળશે. નાનડિયાને પૂરપાટ પૈસા આપશે છતાં એમના પર પોતાનું કશું વર્ચસ્વ નહિ. એ ફાવે તેમ વર્તતા હશે, પણ વડીલ એમને કાંઈ કહી નહિ શકતા હોય. સંતાનોમાં એમ પત્નીમાં ય એવા સ્વેચ્છાચાર અને ફાવે ત્યાં ભટકવાનું, ફાવે તે બોલવાનું, અને ફાવે તે કરવાનું ચાલતું હોય છે.

ખરી રીતે ભલે મર્યાદાસરની પણ કડકાઈ રાખી હોય, નાનડિયાના અનુચિત વર્તવિમાં, સ્વેચ્છંદ બોલ-ચાલમાં મતુ ન મારતાં સમજાવ્યું હોય કે આ ખોટું થાય છે. એમાં તમારું જીવન બગડે છે. ઉંમરે મોટા થશો, પણ ગુણોએ મહાન નહિ થઈ શકો. ને આવું હું ચલાવી લઈશ નહિ,’ આવું મનને ચોક્કસ ઠસાવી દીધું હોય તો પેલાઓને ચેતતા રહેવું પડે, સ્વેચ્છંદાચાર પર કાપ મૂકવો પડે. પાછું એ સારા વર્તે એની કદર કરવામાં આવે, પોતાનો સ્વાર્થ બાજુએ રાખી એમને સારા સંભાળવાનું કરાય, તેથી પછી એ નાનડિયા નારાજ થવાનો ભય જ રાખવાની જરૂર નહિ.

ભય વિના પ્રીત નહિ, સામામાં સાચી પ્રીત ઊભી કરાવવી હોય તો સામાને સ્વેચ્છાચારમાં ભય ઊભો કરાવવો જોઈએ. એ સ્વેચ્છાચાર કરવા જાય, સ્વેચ્છંદતાથી વર્તવા જાય, એ પહેલાં એને આપણો ભય લાગે કે ‘જો આમ આચરીશ-વર્તીશ તો મને લડશે-વઢશે.’ એથી એ સ્વેચ્છાચારે ચાલતાં અટકી જાય. બાકી જો એવો એને આપણો ભય ન લાગે, આપણે એનો સ્વેચ્છંદાચાર ચલાવી લેતા હોઈએ, ઉપરથી એના પર વહાલ દેખાડતા હોઈએ તો તો એ આજે થોડો, પછી વધુ, પછી એથીય વધારે સ્વેચ્છાચાર મોજથી કરવાનો એટલે એને ખરો પ્રેમ રાગ આપણા પર નહિ, કિન્તુ યથેચ્છ વર્તવિ-આચરણ પર રહેવાનો. આપણા પર તો આપણે ઠપકાનું નથી બોલતા-કરતા, માટે કામચલાઉ પ્રેમ-પ્રીત. પરંતુ જ્યાં એના વધુ પડતા કોઈ સ્વેચ્છાચારનો આપણે જરા વિરોધ કર્યો એટલી જ વાર, ત્યાં એની પ્રીત-પ્રેમ ખલાસ, એના બદલે આપણા પર બીજા કરતાં વધુ દુશ્મનાવટ રાખશે તો પછી ભય વિના સાચી પ્રીત ક્યાં રહી ?

ત્યારે ભય હોય તો એ પહેલેથી જ સ્વેચ્છાચારથી અટકી જવાનો, આપણી આમન્યા રાખીને આપણને પસંદ હોય એ રીતે વર્તવાનો. એમ વર્તતા ટેવ પડી ગઈ; અવસરે આપણે કોઈ કોઈ વાર એના સારા વર્તવિની ઉપબૃહણ અર્થાત્ પ્રશંસા-સમર્થન કરતા રહ્યા, તેથી એને આપણા પર સદ્ભાવ સ્નેહ-પ્રીત બની રહેવાની. હવે એને સ્વેચ્છાચાર કરવાનું છે નહિ, તેથી આપણે એનો તિરસ્કાર કરવાનું રહેતું નથી; તેમ એને વડીલની આમન્યામાં રહી હિતેષી વડીલની ઈચ્છા મુજબ વર્તવામાં લાભ દેખાય છે; એટલે સહેજે એને આપણા પર સાચો પ્રેમ-સ્નેહ-સદ્ભાવ રહેવાનો. પરંતુ આ બધું મૂળમાં એને સ્વેચ્છાચારમાં આપણા તરફનો ભય રહે તો જ બની આવે. માટે કહેવાય છે કે ભય વિના પ્રીત નહિ.

સંસ્કારી પુત્ર-પત્નીને શું કહે ? ભીમ-કાન્તગુણ એટલે ? :-

ભય વિના પ્રીત નહિ માટે જ આપણે બચ્ચાને એકલું વહાલ નથી દેખાડવાનું, એકલા લાડ નથી લડાવવાના, કિન્તુ એને સ્વેચ્છાચારમાં ભય પણ દેખાડવાનો છે.

જે માબાપ બચ્ચાને એવી રીતે ભીમ અને કાન્ત ગુણથી ઉછેરે છે, ‘ભીમ ગુણ’ એટલે ભીમતા-ભીષણતા-ભયંકરતા દેખાડવી, ભય બતાવવો, ‘કાન્તગુણ’ એટલે કાન્તતા-મનોહરતા-પ્રેમિતા દેખાડવી, પ્રેમ બતાવવો; અવસરે ભય અને અવસરે પ્રેમ બતાવી ઉછેર કરે એમના સંતાન એકબાજુ એમનો પ્રેમ જોઈ ઉત્સાહિત બન્યા રહે છે, ને બીજી બાજુ ભય જોઈ કેટલાય અવગુણ-સ્વચ્છંદાચારથી બચે છે. જીવન એમનું સારું ઘડાય છે, અને તેથી માબાપ પર સાચી પ્રીત-પ્રેમ રાખનારા બને છે. પછી એ કદાચ પરણે ય ખરા, પરંતુ પત્નીના એવા મોહમાં નહિ પડે કે જેથી માબાપ સાથે રગડાઝગડા કરે. માબાપ પર સાચો પ્રેમ છે તેને બરાબર જાળવી રાખશે. જરૂર લાગી તો પત્નીને કહી દેશે કે ‘અહીં તો તું પણ મારી જેમ બા-બાપુજી ઉપર હેતવાળી બહુમાનવાળી બનીને રહીશ તો જ તારા પર મારો પ્રેમ સમજજે. એના બદલે ‘આ માબાપ ક્યાં મારા છે ? એમ સમજી એમના પર આદર ન રાખતાં અનાદર ધરીશ તો તારા પર મારો ય આદર નહિ’

ભય સાથે પ્રેમની ખૂબી એ, કે એ ગુણરૂપે બને છે, કેમકે એમાં દૃષ્ટિ સંતાનનું હિત થાય, સંસ્કારી જીવન, આચારબદ્ધ અને ગુણમય જીવન બને એ ઉદ્દેશ છે. ત્યારે ભય વિનાનો એકલો પ્રેમ એ કાં તો મોહ-અવગુણ બને છે, યા તો અજ્ઞાન દશામાં જાય છે.

બહુ રાગથી લાડ લડાવવામાં સામાના ભાવી હિત-અહિતનો વિચાર નથી રહેતો.

‘ના, કડવું નહિ કહેવું, આપણાથી ઊભગી જાય,’ એમ સમજી એકલો પ્રેમ જ દેખાડે એ અજ્ઞાનતા છે; કેમકે એમાં સામો અવગુણ અને અસત્ પ્રવૃત્તિમાં ડર રાખતો નથી; તેથી જીવનમાં અવગુણો રમતા થઈ જાય છે. સંતાનનું આવું, જીવન બનાવવું એમાં ક્યાં એનું ભલું કર્યું ? અજ્ઞાનતા કરી. પછી પેલો અવગુણમાં ચડ્યો એ અવસરે માબાપને છેલ્લે દેશે, માબાપ સાથે ઝગડશે, ત્યાં એને સાચી પ્રીત ક્યાં રહી ?

રામ-ભરતનાં ઘડતર કેવાં ? :-

રામ-ભરત વગેરેનાં ઘડતર કેવા હશે કે પિતા દશરથ મોટા દીકરા રામને નક્કી કરેલ રાજ્ય આપવાનું પડતું મૂકી ભરતને રાજ્ય આપી દે, ત્યાં રામ ખુશ થાય, અને ભરત નાખુશ થાય ? પિતા પર આવો પ્રેમ ટકી શકે ? કે પિતાજીએ કર્યું તે બરાબર કર્યું. રામ ખુશ થયા, તે ઉદ્વિગ્ન માતા કૌશલ્યાને કહે છે ‘આનંદ પામવાના અવસરે તું નાખુશ શાને થાય ? પિતાજી એ ઈક્ષ્વાકુવંશના છે, જે વંશમાં કોઈએ બેવચનીપણું કર્યું નથી; તો પિતાજી કેમ બેવચની ઠરવા જોઈએ ? એમણે કેકેયીને લગ્ન સમયે વરદાન આપેલું તે આજે કેકેયીએ એના હિસાબે ભરત માટે રાજ્ય માગ્યું, ને પિતાજીએ લેશ પણ આનાકાની વિના આપી દીધું, પરંતુ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો” (ભાગ-૪૩) ૩૦૭

હવે ભરત એ લેવા ના પાડે છે, ને એ જો રાજ્ય ન લે તો પિતાજીએ વચન પાળ્યું નહિ એમ લોક કહે તેથી હું વનવાસ જાઉં છું, જેથી ભરતને ના છૂટકે રાજ્ય સંભાળવું પડે. એમાં પિતાજીનું વચન જળવાય છે, બેવચની નથી ઠરતા.

તો હવે મા ! બોલ, ઈક્ષ્વાકુવંશના રાજાની રાણી તું પતિનું વચન જળવાય એ ખાતર તારો દીકરો વનવાસ સ્વીકારે, વનવાસ જઈને પિતાનું વચન અખંડ રહે એવું કરે એમાં પતિવ્રતા તારે તો ગૌરવ લેવાનું કે નાલેશી માનવાની ? ખુશી થવાનું, કે નાખુશ ?

કૌશલ્યા હવે શું કહે ? નાખુશી ઊડી ગઈ, રોતી હતી તે હસતી થઈ ગઈ. શાના ઉપર ? પતિનું એકવચનીપણું જાળવવા દીકરો મહાન ત્યાગ કરે છે એના પર ગૌરવ લેવા પર, ત્યારે રામે સ્વેચ્છાએ એવો મહાન ત્યાગ કર્યો, તો પછી એને પિતા પર પ્રેમ કેટલો ?

એમ ભરતને પિતા પર અથાગ પ્રેમ છે એટલે તો પિતાએ પોતે દીક્ષા લેવાની વાત મૂકી ત્યાં ભરત ઊભો થઈ ગયો અને કહે છે કે ‘હું તમારા વિના નહિ રહી શકું, હું પણ તમારી સાથે દીક્ષા લઈશ.’

ભરતના આ નિર્ધાર ઉપર તો દીકરાને સંસારમાં રોકી રાખવા માટે કેકેયીએ વરદાનમાં એના માટે રાજ્ય માગ્યું હતું. પરંતુ ભરત એમાં એ જુએ છે કે ‘માના વચનથી મોટાભાઈને મૂકીને મને રાજ્યગાદી આપે એનો અર્થ પિતાજીની નાલેશી થાય કે ‘જોયું ? એક સ્ત્રીના મોહમાં બાપે હકદાર ગુણિયલ મોટા દીકરાને છેલ્લે દીધો;’ આવી પિતાજીની નાલેશી થાય એવું મારાથી કેમ કરાય ? એ તો ઉદાર છે તે મને રાજ્ય આપી દે, પરંતુ મારાથી રાજ્ય કેમ લેવાય ?’ બોલો, પિતા ઉપરનો આ કેવો પ્રેમ ?

રામ પિતાનું વચન એળે ન જાય માટે વનવાસ નક્કી કરે છે, ભરત પિતાજીની નાલેશી ન થાય એ માટે રાજ્ય લેવા ઘસીને ના પાડે છે, અને રામ વનમાં નીકળી ગયા તો પાછળ જઈને એમને પાછા લઈ આવવા મથે છે. બંને ય પિતા ઉપર કેવી પ્રીત ધરાવે છે ? શી રીતે આમ બન્યું હશે ? પિતાએ એકલો પ્રેમ દેખાડી લાડમાં ઉછેર્યા હોય તો આમ બનવા પામે ? એ તો પ્રેમની સાથે અનિચ્છનીય વસ્તુ-પ્રવૃત્તિ તરફ અરુચિ-ભય-ભીત દેખાડ્યા હશે તેથી અનિચ્છનીય કશું જીવનમાં પેસવા પામ્યું નથી. પુત્રોનું સારું ઘડતર થયું છે, ગુણિયલ થયા છે, તેથી પિતા ઉપર અથાગ રાગ છે, પ્રેમ છે, એટલે જ આ અલૌકિક ઘટના બને છે.

વાત શાના ઉપર ચાલતી હતી ? મનોબળ નથી, બીક છે કે ‘રખે સંતાનને ભય દેખાડું કડવો, બોલ કહું, તો એ મારા પર નારાજ થાય તો ?’ આ બીક છે,

૩૦૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“રાગાદિનું કેટલું ખોટું સહાય છે ?” (ભાગ-૪૩)

એટલે સંતાનને એના અનિચ્છનીય વર્તાવ પર ભય નથી દેખાડાતો એમાં એની કામચલાઉ નારાજી વહોરી લેવાનું મનોબળ છે નહિ, તેથી કડવો બોલ અરુચિ દેખાડાતા નથી. એમાં નવી પ્રજા સ્વચ્છંદ પાકે છે.

નાની પ્રજાના હિત માટે :-

મનોબળ હોય તો મનને એમ થાય કે ‘ભલે નારાજ થાય તો થાય, મને હિતનું કહેવા દે; નાની પ્રજા છે, આડી ન વહી જાય માટે થોડો ભય-ધમકી પણ દેખાડવા દે. એથી એ અહિત વર્તાવથી અટકશે તો એને લાભ થશે’ નહિતર વિના ભયે તો એ સ્વચ્છંદ પ્રવૃત્તિથી ભગડશે. માટે એની નારાજીની પરવા કર્યા વિના હિતનું કહું,’ આ મનોબળ ક્યારે આવે ? પેલો પુત્રની નારાજીનો ભય ન સેવાય ત્યારે ને ? પુત્ર તરફથી ખોટા પ્રેમ કે માનની આકાંક્ષા ન રખાય તો જ ને ? મનને થાય કે ‘એ બધો ભય કે માન યા માનાકાંક્ષા વગેરે એ મોહ છે. આ ઊંચી મનુષ્ય-જિંદગી મોહનાં પોષણ નહિ, પણ શોષણ માટે છે. અહીં આ નહિ કરું તો પછી ક્યાં ક્યા ભવે આ કરી શકીશ ? આવા માનવભવ ક્યાં ઝટ મળે એમ છે ?’ ભૂલશો નહિ, મનોબળ અને મનની શાંતિથી જીવનમાં જીતવાનું છે. મનોબળ આ એકમાં જ નહિ કે બીજાને યોગ્ય શબ્દોમાં એના હિતનું કહેવામાં એની નારાજીની યા પોતાના માનભંગની પરવા નહિ કિન્તુ જીવનના અનેકવિધ ક્ષેત્રોમાં મનોબળ જરૂરી છે. જીવનમાં અનેક પ્રકારના પ્રલોભનો લાલચો કે ભય-આપત્તિ આવે ત્યાં પણ એને વશ ન પડવાનું મનોબળ જરૂરી છે.

(ક્રમશઃ)

વિ. સં. ૨૦૨૬માં જયપુરથી કલકતા પહોંચવા પૂજ્યશ્રીએ પગપાળા વિહાર કર્યો. વયમાં આવ્યું- બનારસ (કાશીનગર). પંડિતોનું ધામ-મોટા મોટા વિદ્યાધામો - આશ્રમો - યુનિવર્સિટીઓ. તેમાંનું એક વારાણસેય સંસ્કૃત વિશ્વવિદ્યાલય, જેના વાઈસ ચાન્સેલર હતા પંડિત સમ્પૂર્ણાનંદ. (જેઓ પાછળથી ઉત્તરપ્રદેશના મુખ્યમંત્રી બનેલા.) તેમજ ત્યાં રિસર્ચ ડિરેક્ટર હતા- પં. બદરીનાથ શુક્લ (જેઓ પાછળથી આ જ વિશ્વવિદ્યાલયનાં વાઈસ ચાન્સેલર બન્યા હતા.) આ બંને મહાનુભાવોએ પૂજ્યશ્રી પાસે આવીને પોતાના વિશ્વવિદ્યાલયમાં પધારી તેમના વિશાળ જ્ઞાનનો લાભ આપવા માટે વિનંતિ કરી. વારાણસીના અલ્પ રોકાણમાં પણ પૂજ્યશ્રીએ લાભાલાભ જોઈને હા પાડી. વિષય રાખવામાં આવ્યો - ‘માનવસૃષ્ટિ કે ઉત્થાન મેં જૈન ધર્મ કા યોગદાન.’

તા. ૧૫-૨-૭૦ના બપોરે સમયસર પૂજ્યશ્રી ત્યાં પહોંચ્યા. વિશ્વવિદ્યાલયના અગ્રણીઓએ પૂજ્યશ્રીનું સ્વાગત કર્યું. સભા ભરાઈ જેમાં ઘણા-બધા એમ.એ., પી.એચ.ડી. કે શાસ્ત્રી - આચાર્ય થયેલા પંડિતો તેમજ બૌદ્ધ ભિક્ષુઓની પણ નોંધપાત્ર ઉપસ્થિતિ હતી. સભાના સંચાલક રિસર્ચ ડિરેક્ટરે પૂજ્યશ્રીનો પરિચય સભાને કરાવ્યો - “મુનિશ્રી ભાનુવિજયજીએ જૈન આગમશાસ્ત્રોનો ખૂબ સારો અભ્યાસ કર્યો છે એટલું જ નહીં પણ અન્ય દર્શનોના નવ્યન્યાય - પ્રાચીન ન્યાયના વિષયોનું પણ તલસ્પર્શી અધ્યયન કર્યું છે અને અનેકને કરાવ્યું છે. ઉપરાંત પ્રશ્નાત્મ તત્ત્વજ્ઞાન અને મનોવિજ્ઞાનના પણ તેઓ અભ્યાસી છે. સુ-અભ્યસ્ત અનેક દાર્શનિક સિદ્ધાન્તોનો સુયોગ્ય સમન્વય કરવામાં પણ તેઓ નિપુણ છે. અન્ય દર્શનો કરતાં આગળ વધીને જૈનદર્શને વિશ્વને કઈ વિશેષતાઓની ભેટ ધરી છે તેનો તેઓશ્રી આપણને ખ્યાલ આપશે. તેઓ સો-એક શિષ્યોના માનીતા ગુરુ છે. તેમના કેટલાય શિષ્યોએ પિંડવાડા (રાજસ્થાન) રહીને સંસ્કૃતમાં હજારો શ્લોક પ્રમાણ કર્મસાહિત્યની રચના કરી છે. હવે હું તમોને પ્રવચન આપવા વિનંતી કરું છું.”

ત્યારબાદ પૂજ્યશ્રીએ “ઉપદેશ રહસ્ય” ના “તહ તહ પયટ્ટિયવ્વં જહ જહ રાગ-દોષા વિલિજ્જંતિ” આ શ્લોકને આધારે બે કલાક સુધી અસ્ખલિત પ્રવચન ફરમાવીને કાશીના પંડિતોને દિઃમૂઠ કરી દીધા હતા. જોઈ લો એની આછી ઝલકો.-

“શિક્ષણ આપો... શિક્ષણ આપો...” ઘણી બૂમરાણ થાય છે પણ “કયું શિક્ષણ, કઈ શિક્ષા” એનો કોઈને વિચાર નથી. જૈનદર્શન આ કહે છે કે “રાગદ્વેષનો ક્ષય થાય એવું શિક્ષણ એ જ ખરું શિક્ષણ” બાકી તો સરકસમાં કૂતરાઓને પણ ઘણું અપાય છે. એક લેખકે કહ્યું છે કે ‘Man has changed this earth Physically - Chemically and in many other ways, but the sorrowful thing is, he is utterly ignorant of the ultimate goal’ as to why all this.’

● માનવજાતને વિશેષ શું અપેક્ષણીય શું ? નીરોગી - સ્વસ્થ - તત્વાનુસારી મન. ● ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ ઠેઠ એકેન્દ્રિય ઝાડ-પાન વગેરે જીવો સુધીની દયા અને પ્રેમનો ઉપદેશ આપ્યો છે. એના માટે જૈન ધર્મે વિશિષ્ટ જીવ-વિજ્ઞાન આપ્યું છે. ● જૈન ધર્મની અહિંસા સૂક્ષ્મ કોટિની અને આગવી છે. ● પૃથ્વી-પાણી વગેરે કાયાવાળા સૂક્ષ્મજીવોનીય હિંસા કરવી નહીં, કરાવવી નહીં, અનુમોદવી નહીં એવા મહા-અહિંસાવ્રતને પાળનારી જૈન સાધુસંસ્થા આપીને જૈન ધર્મે માનવજાતને એક અનન્યલભ્ય ઉચ્ચ જીવન આદર્શ પૂરો પાડ્યો છે, એ પણ જૈન ધર્મની આગવી બક્ષિસ છે. ● જૈન ધર્મે માનવજાતને સંવર અને નિર્જરામાર્ગની અનન્ય ભેટ કરી છે. ● પાપનો અપેક્ષાભાવ પણ દુષ્કૃત્ય છે. વનસ્પતિના જીવોને વ્યક્ત પાપો ન હોવા છતાં વિરતિભાવ ન હોવાથી ઉદ્ધાર થતો નથી. ઈત્યાદિ...

પ્રવચન પૂર્ણ થયા પછી ‘વિરતિધર્મ’ ની મહત્તા સમજીને ખુદ વાઈસ ચાન્સેલરે પોતે અત્યંત પ્રભાવિત થઈને પૂજ્યશ્રી પાસે એક નાનકડો નિયમ લીધો હતો અને પૂજ્યશ્રીનો ખૂબ આભાર માન્યો હતો.

- “ભુવનભાનુનાં અજવાળાં” પુસ્તકમાંથી સાભાર